DORU LIXANDRU

Carol al II-lea, carlismul și carliștii

ÎN ROMÂNIA ANILOR 1930

CORINT ISTORIE
AUTORI ROMÂNI

DORU LIXANDRU

Carol al II-lea, carlismul și carliștii

ÎN ROMÂNIA ANILOR 1930

Colecție coordonată de
FLORIN-RĂZVAN MIHAI

Această carte este dedicată
domnilor profesori Florin Țurcanu și Stéphane Audoin-Rouzeau

DORU LIXANDRU

Carol al II-lea, carlismul și carliștii

ÎN ROMÂNIA ANILOR 1930

CORINT
ISTORIE
AUTORI ROMÂNI
2023

Redactare: Florin-Răzvan Mihai
Tehnoredactare: Dan Crăciun
Design copertă: Dan Mihalache
Ilustrație copertă: Carol al II-lea, plecând de la Parlament, unde tocmai fusese proclamat Rege al României, în 8 iunie 1930. Sursa: *La zece ani de domnie. Portrete și imagini din viața M.S. Regelui Carol II, 8 iunie 1940*

Toate drepturile asupra acestei ediții în limba română aparțin
CORINT ISTORIE AUTORI ROMÂNI, un imprint al CORINT BOOKS,
str. Mihai Eminescu, nr. 54 A, București.
www.edituracorint.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LIXANDRU, DORU
Carol al II-lea, carlismul și carliștii : în România anilor 1930 / Doru Lixandru. - București : Corint Istorie autori români, 2023
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-606-088-369-2

Introducere

Studiind vreme îndelungată modernitatea politică a României interbelice, am resimțit deseori o frustrare față de absența unor cercetări detaliate despre natura inițiativelor reformatoare realizate în anii 1930 de regele Carol al II-lea (1930–1940) și de susținătorii săi. Percepția generală despre *carlism* continuă să fie influențată într-o manieră decisivă de tarele vieții personale a lui Carol ori de istoriografia antimonarhistă din timpul regimului comunist. De fapt, istoriografia noastră continuă să abunde în explicații care converg în jurul „marilor oameni" și al manierei în care aceștia au influențat cursul istoriei de *sus* în *jos*. Prea puțină atenție a fost acordată până acum atracției politice pe care monarhia reprezentată de Carol o exercită în rândul unei bune părți a elitelor și a populației, respectiv modului cum această instituție devine parte a unui fenomen mai cuprinzător de construcție a națiunii și a statului.

Pentru mine, tendința cercetătorilor de a neglija specificul și originalitatea reformelor carliste și de a percepe ascensiunea autoritarismului monarhic ca fiind aproape exclusiv rodul ambițiilor personale ale lui Carol și ale camarilei sale a funcționat ca un veritabil catalizator. Curiozitatea mea cu privire la natura ideologiei și a practicilor carliste m-a direcționat astfel către biblioteci și arhive și m-a ajutat să elaborez ceea ce sper să fie considerat ca fiind un studiu nuanțat și interesant asupra unei perioade cruciale din istoria națiunii române.

Monarhismul românesc din anii 1930 este unul deosebit de original. Pe de o parte, prin caracterul extrem de flamboaiant al lui Carol al II-lea și prin

maniera în care acest suveran își joacă rolul de reformator. Pe de altă parte, prin modul în care mișcarea politică creată de rege și de carliști reușește să aspire revendicări naționale (respectiv naționaliste) dintre cele mai diverse. După cum voi încerca să demonstrez în continuare, monarhia reprezentată de Carol al II-lea nu rămâne doar un simbol al națiunii, cum a fost, în bună măsură, cazul predecesorilor săi, Carol I (1866–1914) și Ferdinand I (1914–1927), ori a urmașului său, Mihai I (1940–1947). Din contră, aceasta devine un vector de bază al naționalismului românesc.

Altfel, un alt factor care m-a determinat să examinez carlismul este maniera în care persoana regelui Carol al II-lea a rămas în memoria colectivă. Deși există nenumărate surse (îndeosebi corespondența regală) care dovedesc popularitatea remarcabilă de care acest monarh se bucură de-a lungul anilor 1930, în mod paradoxal, pe cât de *popular* și de *prezent* a fost în acest deceniu, pe atât de *impopular* și de *absent* a devenit odată cu destrămarea României Mari și abdicarea sa din septembrie 1940. Absența memoriei în ceea ce privește acțiunile sale este, într-adevăr, frapantă. Învinovățit pentru această tragedie națională, Carol devine un subiect tabu nu doar în cercetarea științifică, ci și în rândul opiniei publice românești. Când îi sunt analizate acțiunile, reprezentările legate de persoana sa sunt de cele mai multe ori extrem de contradictorii. Fie i se scot în evidență meritele avute în modernizarea națiunii și în sprijinirea culturii naționale, fie este aspru acuzat pentru tarele vieții sale personale și pentru incapacitatea de a dirija o rezistență armată în vara anului 1940. Memoria este totdeauna selectivă, mai ales când este vorba despre națiuni ori despre personalități politice. Ideea familiară despre Carol rămâne totuși una potrivit căreia acesta a fost pur și simplu un afemeiat, un dictator, un reacționar și un mason.

O asemenea interpretare se cuvine a fi reexaminată. Firește, nu având drept țel reabilitatea imaginii sale și a susținătorilor săi, ci propunând utilitatea explicativă a unui studiu centrat asupra puternicului melanj de monarhism și naționalism ce caracterizează ideologia și practica politică edificate în jurul acestui conducător. Într-adevăr, demonstrând limitele interpretării care

prezintă ascensiunea autoritarismului monarhist ca fiind generată în primul rând de voința unui singur individ (respectiv a lui Carol), putem crea condițiile pentru reînnoirea reflecției cu privire la modul cum au fost concepute, popularizate și practicate în România interbelică o suită remarcabilă de idei despre guvernare, modernizare și naționalism.

Către *principiul conducătorului* converg acum nu doar proiecte generale legate de construcția națiunii și a statului, ci și numeroase idei cu privire la felul cum s-ar putea concretiza o veritabilă palingeneză națională sub conducerea unui *șef*. În această privință, sugerez că am putea înțelege mai bine frustrările intelectualilor carliști legate de tarele parlamentarismului românesc și de posibilitățile lor de a-și materializa ideile, dacă am reconceptualiza antiliberalismul profesat de ei pornind de la maniera în care asociază naționalismul monarhist cu o adevărată luptă împotriva *decadenței*: statul ar fi trebuit reformat nu doar în ceea ce privește infrastructura, economia sau instituțiile politice, ci și în termeni de educație, politici culturale și sănătate publică. Așa se face că dacă ar fi să propun un fir teoretic central al cărții, atunci acesta ar fi legat de modul cum Carol și partizanii săi discută, proclamă și practică ideea de *reformă*. Reforma statului și a societății – iată, pe scurt, cel mai important deziderat avansat de-a lungul întregii perioade interbelice de carliști.

Explorând ideologia și practica proiectului lor național, am încercat să înțeleg o mișcare politică modernă remarcabilă prin forța ei. Alexandru Vaida-Voevod remarcă pe bună dreptate faptul că „Regele Carol al II-lea a fost un prototip al epocii sale", respectiv că „era condus de râvna nepotolită de reformator"[1]. Până la urmă, în vara anului 1940 (înainte de pierderile teritoriale care generează prăbușirea sa progresivă), regimul pe care îl conduce desfășoară în România un veritabil șantier. Guvernanții sunt stăpâniți acum de un puternic etos modernizator, materializat într-o multitudine de proiecte, extrem de variate ca teren de acțiune: de la planuri cincinale și sistematizări ale orașelor până la proiecte biopolitice ori programe de naționalizare a resurselor statului pe criterii etnice. După cum încerc să demonstrez în capitolele cărții, se configurează acum un *model carlist de modernitate*. Iată o abordare care,

odată dezvoltată într-un studiu despre naționalism, intelectuali, monarhie și modernitatea politică românească, ne facilitează, cred, atât evitarea reprezentărilor ori interpretărilor construite într-o manieră superficială și fără o investigare prea profundă a surselor, cât și înlăturarea riscului de a oferi răspunsuri „vechi" la întrebări „noi", inedite.

Un context național nou: România Mare

În demersul meu, un alt factor mobilizator a fost posibilitatea de a explora dinamica naționalismului românesc din această perioadă și parcursul politic al lui Carol pornind de la contextul istoric și geopolitic în care se desfășoară, unul fasonat în egală măsură de Primul Război Mondial, de criza economică, de ascensiunea totalitarismelor și de declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial. Antiliberalismul edificat în numele regelui se cuvine deci a fi înțeles atât ca o creație a monarhului și a unor intelectuali, oameni politici și militari monarhiști, cât și ca un fenomen istoric apărut într-un cadru național specific: România Mare. În această privință, nu trebuie neglijat faptul că originile monarhismului carlist (respectiv debutul simbiozei dintre naționalism și monarhism) se află la începutul anilor 1920. Situația geopolitică, cultura politică, diversitatea etnolingvistică și structurile sociale ale noii Românii configurează în mod fundamental maniera în care se manifestă activismul politic al lui Carol al II-lea și al partizanilor săi.

În primul rând, ideile și practicile asociate acestei ideologii sunt vehiculate ca un răspuns conștient la tarele parlamentarismului din această perioadă, ca o cruciadă împotriva „decadenței" reprezentate de parlamentarism. Votul universal este instituit încă din 1918, însă alegerile sunt manipulate de către elitele politice și potentații locali, care devalorizează astfel conceptul de democrație reprezentativă. România interbelică este o națiune profund premodernă și agrară, iar cultura sa politică nu diferă prea mult de cea practicată în Vechiul Regat înainte de Primul Război Mondial, chiar dacă mecanismele sale „balcanice" devin mai puțin omogene odată cu integrarea în

statul național a regiunilor care au aparținut fostelor imperii austro-ungar (Transilvania, Banatul, Bucovina) și rus (Basarabia). *Grosso modo*, România interbelică rămâne (ca și Vechiul Regat) sub controlul elitelor tradiționale (ori conservatoare), care acceptă cadrele democratice doar în măsura în care nu sunt potrivnice intereselor lor.

În acest context, mișcarea politică monarhistă își asumă sarcina de a continua procesul de construcție a națiunii și de a armoniza un ansamblu politic eterogen prin intermediul unei elite devotate și capabile, condusă de rege. În încercarea mea de a decodifica discursul monarhist generat în jurul persoanei lui Carol în perioada 1920–1940 și de a urmări ramificațiile sale ideologice, am ajuns la concluzia că, în acest caz, naționalismul și monarhismul nu ar trebui separate în mod artificial, ba, din contră, abordate împreună ca două componente intrinseci ale aceleiași variante de modernitate politică și culturală. În opinia mea, legătura dintre naționalism și monarhism este înrădăcinată nu doar în temele avansate de propagandă și de partizanii lui Carol, ci și în așteptări populare veritabile legate de persoana acestui monarh. Rezultatul este o ideologie care operează ca o forță integratoare ce proclamă unitatea și suveranitatea națiunii române *etnice* într-un mod antiliberal și cultural specific.

România Mare, așa cum este cel mai adesea denumită, cuprinde între granițele ei aproape 30% etnici neromâni[2], situându-se astfel la jumătatea distanței dintre un stat național și o colectivitate politică multinațională. Contrar discursului naționalist românesc din epocă, acest stat se confruntă în numeroase privințe cu o lipsă de unitate, determinată de gradul de diversitate a zonelor geografice care îl formează (fie ea de natură etnolingvistică, religioasă, culturală ori economică). În acest sens, fiecare dintre regiunile sale componente poartă cu sine o moștenire imperială specifică: otomană (în Vechiul Regat), austro-ungară (în Banat, Transilvania și Bucovina) și țaristă (în Basarabia).

Inclusiv ecuația geopolitică a statului este una deosebit de interesantă. În comparație cu suprafața Vechiului Regat, de numai 138 000 de kilometri pătrați, noua Românie se întinde acum pe 295 049 de kilometri pătrați.[3]

Totuși, nu este vorba pur și simplu de o extensie a Vechiului Regat și nici de o entitate politică *nouă*, creată ca urmare a semnării tratatelor de pace care încheie Primul Război Mondial (cum este cazul Poloniei ori Cehoslovaciei). În această privință, se aseamănă destul de mult cu regatul sârbo-croato-sloven vecin, clădit pe structura politică și pe efortul militar al vechiului stat sârbesc. Mai mult, ca și în Iugoslavia, se creează rapid tensiuni între *centru* și *noile regiuni*, respectiv între capitală și cultura politică a Vechiului Regat, pe de o parte, și provinciile integrate în noul stat după război, pe de altă parte.

În acest context ia naștere o veritabilă obsesie legată de apărarea integrității statului și a națiunii contra forțelor „centrifuge" care ar fi amenințat să le fragmenteze unitatea. Pe de o parte, temerile naționaliștilor români sunt proiectate asupra minorităților naționale din interiorul statului, pornind de la sentimentul unei incompatibilități fundamentale între „noi" și „ei". Pe de altă parte, aceste temeri pornesc și de la vulnerabilitatea granițelor, în condițiile în care România Mare devine ținta revizionismului concertat al Ungariei, Uniunii Sovietice și Bulgariei, fiecare revendicând diferite teritorii ale statului național român. Pentru carliști, acest tip de discurs devine treptat un puternic instrument ideologic. Națiunea română se grupează acum ca o comunitate etnică aflată în căutarea unor vectori ai unității, iar monarhia va ocupa în această privință un loc de cinste.

„Carlismul"

Tema în jurul căruia am construit acest studiu este un concept, *carlismul*, asociat unui spațiu concret și unei temporalități concrete: România interbelică. Acestea ar fi, pe scurt, referințele specifice care stau la baza subiectului pe care l-am investigat empiric.

Proiectul monarhist este menit a se desăvârși prin intermediul lui Carol, însă este mult mai complex decât persoana sa și acțiunile sale. De aceea studiul meu se focalizează nu asupra persoanei regelui, ci asupra *carlismului*. În această privință am analizat *carlismul* ca pe o mișcare politică dotată cu o

ideologie ce susține în același timp crearea unei imagini pozitive a lui Carol și sporirea atribuțiilor sale politice, una care înglobează o pleiadă de actori: nu doar pe monarh, ci inclusiv diverși intelectuali (Nae Ionescu, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Mihail Manoilescu, Nichifor Crainic, Emanoil Bucuța), oameni politici (Armand Călinescu, Gheorghe Tătărescu, Valer Pop, Ion Inculeț), jurnaliști (Pamfil Șeicaru, Cezar Petrescu, Constantin A. Donescu), militari, clerici (Miron Cristea) sau tehnocrați (în timpul regimului autoritar). Altfel spus, carlismul este creat ca o mișcare politică destinată să desăvârșească procesul de construcție a națiunii și a statului. Unui asemenea țel i-ar fi fost dedicate politicile culturale și sociale declanșate sub semnul monarhiei (căminele culturale, politica de răspândire a cărții, activitatea Institutului Social Român și a echipelor regale la sate, încadrarea tineretului etc.), precum și, în ultimă instanță, instaurarea unui regim autoritar, cu întreaga sa suită de reforme (partidul unic, reforma administrativă, corporatismul etc.).

Pornind de la această abordare, am definit **carlismul** ca fiind *o mișcare politică modernă, în egală măsură naționalistă și monarhistă, antiparlamentară și antiliberală, cu o concepție autoritară asupra politicului și a statului, cu o ideologie palingenezică și creatoare a unui regim politic ce se inspiră într-o manieră generoasă din regimurile fasciste italian și german, inclusiv în modul cum estetizează politicul.*

Deși este rareori folosit de către rege ori de către susținătorii săi pentru a descrie propriul lor activism politic, acest termen posedă totuși o istorie aparte, fiind folosit încă din anii 1920 atât de susținătorii și de adversarii lui Carol, cât și de observatorii exteriori sau de cercetători. Mai precis, am putut identifica originile conceptului în a doua jumătate a anilor 1920, când, în contextul morții regelui Ferdinand (1927) și al instaurării unei regențe, din ce în ce mai mulți români devin partizanii ideii de readucere în România a principelui Carol, pentru a fi întronat. În memoriile sale, Nichifor Crainic, de pildă, vorbește despre trecutul său „carlist"[4]. Crainic afirmă cu mândrie faptul că este „carlist"[5], prin a fi *carlist* înțelegând „a fi partizan al Prințului"[6] (Carol – n.n.). Descriind atmosfera politică din România anului 1927, acesta se referă la felul

cum „carlismul era la ordinea zilei", încercând să explice popularitatea de care se bucură Carol odată cu moartea regelui Ferdinand.[7] Astfel aflăm că liberalii, aflați acum la guvernare, ar fi încercat cu orice preț să suprime „carlismul"[8]. La sfârșitul acestui deceniu, Carol este dorit în România, iar persoana sa stârnește interesul și imaginația politică a numeroși intelectuali dornici să asiste la o schimbare a statu-quoului. Într-o lucrare de propagandă monarhistă publicată în 1932, deloc întâmplător se vorbește despre „prigoana" îndreptată în anii 1928–1930 împotriva „carliștilor"[9]. Conceptul de *carlism* se bucură acum de o popularitate aparte, într-o perioadă de ascensiune a monarhiștilor care îl susțin pe Carol. Referindu-se la acest context, Constantin C. Giurescu discută despre carlism ca despre un curent de opinie care promovează ideea revenirii lui Carol în România și care este răspândit atât în rândul oamenilor politici, cât și în armată.[10] Altfel, inclusiv Grigore Gafencu vorbește despre „propaganda carlistă" din armată.[11] Monarhiștii se identifică acum cu o mișcare politică aparte, una destinată să scoată România din criza politică și economică pe care o traversează. Promit o Românie mai stabilă și mai puternică, iar această promisiune reprezintă impulsul ideologic central care sporește succesul lor politic, materializat înainte de toate prin întronarea lui Carol, în 1930 (data de 8 iunie, când se petrece acest eveniment, va fi sărbătorită în mod simbolic ca zi a *Restaurației*).

Pe scurt, a fi *carlist* înseamnă acum a fi *partizan al lui Carol*. La numai câteva zile după Restaurația din 8 iunie 1930, un jurnalist de la *Curentul* asociază pur și simplu termenul „carlist" cu acela de „monarhist", adică de partizan al unei monarhii ereditare reprezentate de Carol.[12] În schimb, doi ani mai târziu, generalul Arthur Văitoianu îi transmite regelui faptul că nu mai e „carlist" și că rămâne doar „monarhist"[13]. Din această exprimare deducem deci faptul că a fi *carlist* înseamnă pentru Văitoianu mai mult decât a fi *monarhist*, înseamnă în primul rând o simpatie ori o susținere politică față de persoana lui Carol. Mai târziu, în 1936, diplomatul ardelean Viorel Virgil Tilea îl asigură pe suveran de faptul că „o bună parte" a populației din Transilvania și Banat este „carlistă"[14]. Carol al II-lea ar fi fost deci popular în aceste regiuni, însă,

firește, nu „toți" românii sunt partizanii săi. În această privință, i-am putea încadra pe adversarii săi în categoria *anticarliștilor*. În 1935, scriitorul monarhist Ion Sân-Georgiu (printre altele, informator al lui Carol al II-lea) asociază în primul rând cercurile politice care roiesc în jurul național-țărănistului Iuliu Maniu și al filozofului Nae Ionescu (apropiat acum de Garda de Fier) cu un „front anticarlist"[15].

În acești ani, persoana lui Carol suscită numeroase pasiuni politice, iar una dintre cele mai importante dovezi este faptul că în 1938 este instaurat în numele său un regim autoritar. Acum, un anume M. Chetreanu din București scrie regelui pentru a-i prezenta un proiect doctrinar al „Carlismului" și al mijloacelor destinate să faciliteze înfăptuirea unui „stat ideal". De fapt, autorul textului imaginează entuziast un „stat carlist", pe care îl asociază explicit cu un „stat totalitar"[16]. Idealism sau oportunism? În cazul monarhiștilor carliști, prima atitudine nu o exclude pe cealaltă; și viceversa. Odată cu Restaurația, în jurul tânărului rege se țes numaidecât felurite ambiții și intrigi politice[17], iar atașamentul de care se bucură pare a fi mult prea dependent de succesul său politic. De pildă, spre deosebire de 1930, sfârșitul domniei sale este dominat, potrivit mărturiei lui Grigore Gafencu, de o puternică atmosferă „anticarlistă", cauzată de pierderile teritoriale pe care România Mare le suferă în vara anului 1940.[18] Prin urmare, autoritatea și popularitatea lui Carol al II-lea se prăbușesc rapid și iremediabil. Acesta abdică în 6 septembrie 1940.

Conceptul de *carlism* supraviețuiește însă abdicării lui Carol. De exemplu, într-o carte pe care o publică în 1944, comunistul Lucrețiu Pătrășcanu supune unei examinări critice „dictatura carlistă"[19], respectiv „regimul carlist"[20]. De fapt, analiza lui Pătrășcanu precedă și anunță interpretările marxiste ale termenului din timpul regimului comunist (1947–1989). Deși *carlismul* este folosit uneori ca un concept analitic de către istoricii marxiști din această perioadă, este în același timp și înzestrat, de fiecare dată, cu o conotație negativă sau peiorativă. Termenul apare deseori în scrierile lui Alexandru Gheorghe Savu, pentru care „carlismul" se configurează la sfârșitul anilor 1920 ca „un curent extrem de neomogen, cuprinzând elemente și grupuri burghezo-moșierești

de cele mai diverse orientări, care acționau în general fără legătură unele cu altele, suspectându-se reciproc și dorind fiecare în parte să devină principali profitori în eventualitatea realizării planurilor de aducere a lui Carol pe tronul României"[21]. Același cercetător îi numește „carliști" pe partizanii lui Carol[22] și se referă la regimul autoritar ca la o „dictatură carlistă"[23], iar la Frontul Renașterii Naționale, ca la un „partid unic carlist"[24]. Pe de altă parte, Ioan Scurtu discută despre propaganda făcută de „carliști" în ajunul Restaurației din 8 iunie 1930[25] ori descrie schimbarea de regim din 10 februarie 1938 ca pe o „lovitură de stat carlistă"[26]. În schimb, Florea Nedelcu folosește un limbaj mult mai părtinitor, acuzând franc „cercurile politice reacționare carliste"[27] și „monarhia reacționară carlistă"[28]. În perioada comunistă, carlismul este interpretat explicit ca o forță politică antipopulară și antidemocratică înfeudată intereselor burgheziei, care reușește astfel să impună și un „regim carlist" în România sfârșitului anilor 1930.[29] În altă ordine de idei, într-o carte apărută în Statele Unite în 1969, istoricul american Henry Roberts discută despre anii 1930 ca despre o eră „carlistă" (*a Carolist period*)[30], iar despre regimul autoritar de la sfârșitul acestui deceniu, ca despre o „dictatură carlistă" (*a carolist dictatorship*)[31].

Odată cu prăbușirea regimului comunist, unii dintre istoricii și politologii interesați de România interbelică identifică, la rândul lor, un specific carlist practicilor asociate monarhiei reprezentate de Carol al II-lea. Lilly Marcou intitulează „Carlismul" capitolul din cartea sa în care se referă la activismul politic al monarhului și al susținătorilor săi din perioada care precedă Restaurația[32], în vreme ce Dilan Riley vorbește despre „proiectul carlist" (*the Carolist project*)[33] ori despre „dictatura carlistă" (*the Carolist dictatorship*)[34] când discută ideologia și practica politică monarhistă. În fine, după 1990, nu puțini cercetători prezintă dictatura regală din anii 1938–1940 drept „regim carlist"[35], centrat pe o „constituție carlistă"[36], pe un „autoritarism carlist"[37] și pe un „partid unic carlist"[38]. Mai mult, unii dintre ei discută despre perioada 1930–1940 ca despre un „deceniu carlist"[39] și despre România acestor ani ca despre o „Românie carlistă"[40].

Carlismul înglobează, așadar, idei și acțiuni ale unor persoane care susțin cauza politică a prințului Carol. Prin sonoritatea lui, utilizatorii acestui termen emit, într-o manieră mai mult sau mai puțin directă ori mai mult sau mai puțin explicită, pretenția de a-l înscrie în categoria „-ismelor" europene, respectiv în categoria unor ideologii politice moderne precum liberalismul, socialismul, fascismul, comunismul, bolșevismul ori anarhismul. În studiul meu însă, carlismul se constituie în egală măsură într-un instrument conceptual de analiză și într-un obiect propriu-zis de cercetare.

Temporalitatea carlismului

Pentru a facilita înțelegerea acestui fenomen politic, l-am supus unui procedeu analitic de segmentare cronologică. Analiza mea este deci în egală măsură una cronologică, de vreme ce am structurat-o pornind de la o serie de secvențe istorice care se succed. Așa se face că anii 1920–1940 sunt împărțiți în cinci perioade istorice distincte, marcate fiecare (dintr-o perspectivă *carlistă*, bineînțeles) de o serie de evenimente care le delimitează și le influențează.

• **1920–1926** – Prima dintre cele cinci etape înglobează cea dintâi parte a anilor 1920 și este determinată într-o manieră fundamentală de crearea României Mari și de dezbaterea de idei cu privire la provocările pe care trebuie să le înfrunte noul stat național român. Iată, pe scurt, contextul în care o serie de intelectuali inventează persoana lui Carol ca un vector activ al naționalismului românesc și ca o posibilă soluție antiparlamentară. Această etapă cronologică se încheie în ultima zi a anului 1925, când principele Carol renunță la calitatea sa de moștenitor la tron și decide să plece în străinătate împreună cu amanta sa, Elena Lupescu.

• **1926–1930** – A doua perioadă începe în 4 ianuarie 1926 (când se acceptă în mod oficial actul renunțării la tron) și se termină odată cu revenirea lui Carol în România și întronarea sa, în 8 iunie 1930. Este vorba despre un interval de timp marcat de activismul politic al lui Carol (din exil) și al

susținătorilor săi din țară, activism sesizabil îndeosebi odată cu moartea regelui Ferdinand (1927). Acest eveniment, alături de lipsa de credibilitate a Regenței instaurate ca urmare a minoratului lui Mihai[41] și de criza economică de la sfârșitul anilor 1920 pregătesc treptat terenul pentru Restaurație. Din ce în ce mai mulți români sunt în căutarea omului providențial capabil să restaureze *ordinea*, iar Carol este proiectat ca agent al salvării naționale și întronat. În mod paradoxal, acesta urcă pe tron după fiul său.

• **1930–1933** – A treia etapă debutează odată cu Restaurația din 8 iunie 1930 și durează până la sfârșitul anului 1933, când prim-ministrul liberal Ion G. Duca devine victima unui asasinat comis de trei membri ai Gărzii de Fier. De-a lungul acestei perioade de început de domnie Carol al II-lea joacă rolul *omului providențial* și încearcă să schițeze un proiect național centrat în jurul monarhiei. Imaginea sa devine de acum înainte obiectul unei atenții particulare. Personalitatea sa puternică și stilul său îl fac să devină nu doar subiect al controverselor, ci și ținta unor așteptări intense.

• **1934–1937** – După asasinarea lui I.G. Duca începe o etapă a consensului. Anii 1934–1937 reprezintă pentru România o perioadă de relativă stabilitate politică și socială, una în care monarhia colaborează îndeaproape cu elitele politice național-liberale aflate acum la guvernare. Carol al II-lea nu trece totuși în planul secund al scenei politice. Din contră. Implicarea sa și reformele declanșate în numele instituției pe care o reprezintă sunt în creștere. Stabilitatea guvernării este spulberată însă de rezultatul alegerilor din decembrie 1937 și de instaurarea unui regim autoritar în 10 februarie 1938.

• **1938–1940** – Ultima perioadă a carlismului este reprezentată de anii regimului autoritar, încadrați din punct de vedere cronologic de ziua când are loc lovitura de stat (10 februarie 1938) și de momentul abdicării lui Carol al II-lea (6 septembrie 1940). În acest interval de timp România traversează o serie de schimbări fundamentale, de vreme ce se face trecerea de la o democrație reprezentativă la un regim centrat pe un partid unic, respectiv de la o constituție democratică la una autoritară.

Deși regimul autoritar carlist durează doar doi ani și jumătate, această bucată de timp este extrem de bogată în experimente de natură politică, socială și culturală. În egală măsură, anii 1938–1940 sunt plini de însemnătate, inclusiv pentru că ideologia carlismului devine una oficială. Regele și susținătorii săi își arogă acum monopolul guvernării României Mari, spre deosebire de anii 1920, când carliștii construiseră mai degrabă o mișcare politică antisistemică, ori de perioada 1930–1937, când tendințele autoritare ale monarhismului încă erau frânate de cadrele parlamentarismului.

Iată, pe scurt, etapele cronologice fundamentale ale ascensiunii carlismului, ale cărui veritabile „borne" politice rămân totuși anii 1930 (când se produce Restaurația) și 1940 (momentul prăbușirii regimului autoritar și al abdicării regelui). Fiecare dintre aceste perioade este determinată de un eveniment fundamental: renunțarea lui Carol la calitatea de principe moștenitor (1926), Restaurația (1930), asasinarea prim-ministrului I.G. Duca (1933), instaurarea regimului autoritar (1938) și abdicarea regelui (1940). Carlismul este fasonat, așadar, nu doar de indivizi ori de idei, ci și de evenimente. Acestea captează rapid atenția opiniei publice, care configurează la rândul ei dinamica mișcării politice monarhiste.

Pentru o ideologie a carlismului

Premisa centrală a cărții mele are la bază ideea potrivit căreia *carlismul* este *o mișcare politică animată de o ideologie care propune o formulă de modernitate politică înfăptuită prin reforme naționaliste destinate a fi realizate prin intermediul unei monarhii autoritare*. Pe scurt, carlismul este avansat de actorii săi ca un exercițiu modern de construcție a națiunii și a statului.

Pornind de la semnificația pe care o au în practica politică generată în jurul persoanei lui Carol reformele modernizatoare, simbolurile, estetica și patosul, am analizat *carlismul* prin prisma a trei perspective teoretice: ca o **ideologie** (altfel spus, ca un corpus de idei), ca o **mișcare politică** și ca un **regim politic**

(respectiv ca un sistem de guvernare). Acest fenomen nu se configurează doar ca o ideologie, sau doar ca o mișcare politică, ori doar ca un regim politic, ci se cuvine a fi înțeles mai degrabă în termenii unei metamorfoze a acestor trei componente structurale. Așa se face că actorii carlismului fac deseori trecerea de la ideologie la practica politică, prin materializarea (respectiv concretizarea) ideilor pe care le proclamă, după cum, la sfârșitul anilor 1930, mișcarea politică pe care o formează instaurează un regim politic, dobândind monopolul guvernării în România Mare. Tocmai acest proces și implicațiile sale au dictat structura cărții și m-au determinat să mă preocup mai puțin de definirea *carlismului* și mai mult de trasarea unor cadre teoretice și metodologice destinate să faciliteze înțelegerea acestui fenomen.

Există, în această privință, trei centre de interes care au modelat cercetarea mea, indisociabil legate între ele: contextul național și istoric în care se produce ascensiunea mișcării monarhiste, construcția imaginii lui Carol și receptarea sa în spațiul public, precum și crearea ideologiei carliste și materializarea ei. Așa se face că, înainte de a analiza acțiunile politice ale regelui și ale carliștilor, am acordat atenție sporită ideilor vehiculate de ei, pornind de la premisa teoretică potrivit căreia la baza fiecărei acțiuni conștiente stă o idee (*ideea* precedând deci *acțiunea*).

Interesul de ordin biografic pentru detaliile privitoare la viața lui Carol și la personalitatea sa eclectică (explorate în detaliu în nenumărate scrieri, mai mult sau mai puțin științifice) nu este suficient pentru a explica popularitatea remarcabilă de care acesta se bucură în anumite perioade ori influența politică pe care ajunge să o posede în anii 1930. De aceea studiul meu e focalizat mai puțin asupra persoanei lui Carol și mai mult asupra ideilor și așteptărilor care converg spre instituția pe care o reprezintă, respectiv asupra procesului prin care partizanii săi și propaganda carlistă îi construiesc imaginea diseminată ulterior în spațiul public. Cu alte cuvinte, m-am axat nu doar asupra a ceea ce Carol al II-lea a fost *în realitate*, ci și asupra modului cum este perceput și reprezentat de către opinia publică și de către susținătorii săi.

În această privință, un rol fundamental în procesul de construcție a carlismului este îndeplinit de intelectuali. Între această categorie socială și monarhie se creează treptat o legătură extrem de strânsă, una în jurul căreia pivotează întregul eșafodaj ideologic al naționalismului monarhist. Pentru explorarea contribuției pe care intelectualii o au în promovarea carlismului m-am inspirat din metodele de analiză întrebuințate de autori precum Anthony James Gregor[42], Emilio Gentile[43], Zeev Sternhell[44] ori Walter Adamson[45]. Concentrându-se în studiile lor asupra Italiei din prima jumătate a secolului XX, fiecare dintre ei a demonstrat într-o manieră remarcabilă felul cum diferite idei despre palingeneza națională avansate anterior de intelectuali ajung să fie practicate ulterior în timpul regimului fascist mussolinian. În cazul meu, aplicarea metodei lor în cercetarea dezbaterii de idei din România interbelică m-a ajutat să demonstrez că între carlismul românesc și cele mai răspândite idei politice și culturale vehiculate în perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale există o congruență remarcabilă.

Unul dintre firele narative ale cărții este, așadar, legat de maniera în care *carliștii* reușesc să își concretizeze ideile prin practica monarhismului. De aceea am examinat nu doar dezbaterea de idei din această perioadă, ci și *proiectele* și *practica* ideologiei carliste, discutând simultan sau succesiv relația existentă între popularizarea ideilor și materializarea lor. Deși în cele două decenii interbelice partizanii lui Carol nu formează o organizație politică propriu-zisă, un bloc politic animat de un program uniform, între ei există totuși o afinitate ideologică remarcabilă, de vreme ce proclamă împlinirea deziderateloor ideologice prin intermediul unui proces de personalizare a puterii, respectiv printr-o legitimare a autorității *șefului*, pe care îl identifică în persoana lui Carol. Tocmai pornind de la acest aspect am analizat **ideologia carlismului** ca pe *un sistem specific de reprezentare și înțelegere (simbolică) a națiunii și a rolului conducătorului ei autoritar, ca pe o constelație de idei și credințe cu încărcătură simbolică prin care națiunea română (respectiv societatea românească) și regele ei sunt prezentate, interpretate și evaluate într-un*

fel menit să mobilizeze, să orienteze, să organizeze și să justifice ori să anatemizeze anumite modalități de acțiune.

Structura cărții

Carlismul se configurează progresiv, de-a lungul întregii perioade interbelice. În jurul persoanei lui Carol este elaborată acum o veritabilă ideologie a autoritarismului, a naționalismului și a modernizării. În Capitolul 1 am explorat mai puțin sau deloc cunoscuta *preistorie* a acestei mișcări politice, pornind atât de la noul context istoric configurat ca urmare a Primului Război Mondial, cât și de la dezbaterea de idei în care sunt implicați câțiva dintre cei mai remarcabili intelectuali naționaliști români. În această privință, am încercat să explic maniera în care ideile lor contribuie la ascensiunea antiparlamentarismului și la autonomizarea politică a persoanei principelui Carol. Capitolul 2, în schimb, reprezintă o analiză a perioadei cuprinse între renunțarea lui Carol la calitatea de principe moștenitor și Restaurația din 8 iunie 1930, una axată pe activitatea sa (din exil) și a partizanilor săi (din România). Odată cu moartea regelui Ferdinand (1927), statul român este condus de o Regență, iar carliștii formează o puternică mișcare politică îndreptată împotriva statu-quoului. În următoarele două capitole, 3 și 4, am investigat anii 1930–1937 din domnia regelui Carol al II-lea (respectiv perioada care precedă instaurarea dictaturii), evaluând măsura în care Restaurația din iunie 1930 generează o schimbare politică efectivă. Mai întâi am prezentat modul cum se produce revenirea lui Carol în România și modul cum acesta joacă rolul *Salvatorului*, iar apoi am evidențiat principalele provocări de ordin național care fasonează inițiativele monarhului și ale colaboratorilor săi. În paralel cu procesul de personalizare a puterii, monarhiștii pun acum bazele a numeroase reforme destinate să modernizeze națiunea și statul. Din întreaga carte, Capitolul 5 reprezintă însă secțiunea cea mai complexă, întrucât este dedicată analizei regimului autoritar. Deși în acest studiu am examinat ideologia și activismul regelui și al carliștilor din întreaga perioadă interbelică, anii 1938–1940 (evaluați prin prisma ideologiei pe care

se sprijină noul regim și a suitei de reforme pe care guvernanții le practică) beneficiază totuși de cea mai mare atenție.

În fine, ultima parte a cărții este formată din trei capitole tematice. Întrebuințând o abordare comparativă, în Capitolul 6 am analizat mimetismul politic carlist și am propus o posibilă integrare a monarhismului românesc în familia fascismelor și a „parafascismelor" europene. Inserarea carlismului într-un context politic european ne indică faptul că procesul de personalizare carlistă a puterii și regimul autoritar din România anilor 1938–1940 nu pot fi reduse la un simplu rezultat arbitrar al ambițiilor personale ale lui Carol. Din contră, naționalismul monarhist poate fi mult mai bine explicat odată analizat prin prisma valului de transformări politico-sociale și culturale care „inundă" Europa în perioada interbelică și care generează cadrele favorabile ascensiunii proiectelor politice de regenerare națională prin metode autoritare. Capitolul 7, în schimb, este consacrat fenomenului de estetizare a politicului, respectiv modului în care ritualurile politice din spațiul public îndeplinesc funcția de „vehicule" ale naționalismului și autoritarismului monarhic. Carlismul înglobează nu doar ideologia și practica politică, ci și punerea în scenă. În continuare, în Capitolul 8, am demonstrat faptul că discursul și practicile reformatoare profesate de carliști sunt centrate în jurul mitului regenerării naționale prin monarhie, utilizat ca sursă de inspirație pentru o nouă formulă de modernitate politică. La sfârșit, concluziile reiau pe scurt cele mai importante aspecte legate de manifestările monarhismului carlist și propun o serie de întrebări și interpretări privitoare la efectele pe care reformele carliste le-au avut asupra societății românești.

Capitolul 1

Originile ideologice ale carlismului (1918–1926)

În două texte pe care le publică în revista *Ideea europeană* la scurt timp după Primul Război Mondial, filozoful Constantin Rădulescu-Motru propune tinerei generații de intelectuali români un nou țel mobilizator. Justificând dorința lor de a experimenta, acest exponent de marcă al vechii generații de naționaliști îi îndeamnă pur și simplu să pregătească pentru România „o nouă cale", alta decât cea preconizată de parlamentarism.[1] Planurile de palingeneză națională animă acum numeroși intelectuali, iar în această privință unii dintre ei gândesc materializarea lor prin intermediul unui conducător autoritar. Originile practicilor politice și culturale antiliberale legate de domnia regelui Carol al II-lea (1930–1940) se află în deceniul care precedă această domnie. Persoana sa este inventată încă din anii 1920 ca o posibilă soluție antiliberală de modernizare a națiunii române, iar acest climat favorabil autonomizării politice a figurii principelui Carol este strâns legat de reconfigurarea geopolitică a statului național român. La sfârșitul războiului, alipirea Transilvaniei, Basarabiei, Bucovinei și Banatului la Vechiul Regat face ca acest stat să se confrunte cu probleme de integrare națională cu totul inedite.

Fără a susține că fenomenul politic pe care îl analizez reprezintă consecința inevitabilă a acestui context, încerc în capitolul de față să identific factorii timpurii care pregătesc ascensiunea politică a lui Carol, respectiv matricele ideologice ale carlismului. Mai întâi, discut două dintre cele mai importante provocări ale noului context național, și anume cele legate de integrarea noilor provincii și de naționalizarea culturală a maselor. În a doua parte a secțiunii,

îmi concentrez atenția asupra noii culturi politice a naționalismului românesc. În această privință, explorez inclusiv influența exercitată asupra intelectualilor români de către gruparea politică de la Action Française. Această mișcare monarhistă, antirepublicană și antiparlamentară se bucură acum de o popularitate remarcabilă printre partizanii lui Carol din România. Ulterior, încerc să explic modul cum principele Carol este inventat ca un actor politic autonom în România primei jumătăți a acestui deceniu, mai precis până la cumpăna anilor 1925–1926, când renunță la calitatea sa de prinț moștenitor.

1.1 România Mare: provocările unui nou context național

Experiența Primului Război Mondial este percepută de mulți naționaliști din Europa Centrală și Răsăriteană ca un veritabil eveniment regenerator, iar printre cei mai importanți factori care determină o asemenea viziune se numără inclusiv reconfigurarea frontierelor politice care urmează acestui conflict. Referindu-se la cazul României, Irina Livezeanu constată pe bună dreptate faptul că Marea Unire reprezintă doar începutul unui „alt lung proces de unificare", destinat a integra noile provincii (Basarabia, Bucovina, Transilvania și Banatul) și a face față provocărilor presupuse de diversitatea lor etnolingvistică și religioasă.[2] Dacă în 1899 Vechiul Regat îngloba o populație de 5 956 690 de locuitori, odată cu Marea Unire numărul acestora ajunge în 1919 la 14,7 milioane, iar ulterior, în 1930, la 18 057 028 de locuitori.[3] În acest context, procesul de asimilare a regiunilor nou alipite în corpul politic al României Mari devine în multe privințe problematic.

Provocările acestui cadru inedit generează o stare de efervescență intelectuală în rândul naționaliștilor români care își propun să regândească natura și funcția istorică a națiunii lor, protagoniștii dezbaterii de idei asumându-și rapid rolul de „arhitecți" ai noii ordini. Inginerul și economistul Mihail Manoilescu, de pildă, proclamă încrezător virtuțile unui „mesianism românesc" destinat să exprime prestigiul naționalismului și al culturii române.[4] Tocmai multitudinea de proiecte și idealuri naționale formulate acum stârnește exasperarea lui Cezar

Petrescu: „Urmăresc cu o pasiune de maniac interview-urile, declarațiile și discursurile. [...] Câte proiecte, câte proiecte! Proiectonomia națională aduce îndestul cu absurdele jocuri ale copiilor care își pun toată fantezia la contribuție pentru a povesti ce-ar face ei dacă ar moșteni miliardele lui Rockefeler sau ar fi maharajahi ai Indiei"[5]. Cezar Petrescu și Mihail Manoilescu sunt amândoi monarhiști. De fapt, nu puțini dintre naționaliștii implicați în dezbaterea de idei ies treptat în evidență ca fiind *carliști*, adică partizani ai lui Carol.

În această privință, trei subiecte par a-i preocupa în mod deosebit pe actorii carlismului incipient. Pe lângă antiparlamentarism (pe care îl discut într-o secțiune separată), naționalismul cultural și dificultățile presupuse de integrarea noilor provincii se numără printre cele mai dezbătute teme. Soluțiile propuse pentru rezolvarea acestor chestiuni contribuie în mod indirect la ascensiunea curentului ideologic monarhist.

Naționalismul cultural este asociat dezideratului de naționalizare a etnicilor români, adică a integrării lor culturale într-o politică națională modernă. În cazul României Mari, această chestiune dobândește o semnificație aparte. Etnicii români reprezintă acum o categorie socială preponderent rurală și destul de puțin alfabetizată. În 1930, de pildă, doar 57% dintre cetățenii României Mari știu să scrie și să citească. Dacă la orașe proporția celor alfabetizați atinge cota de 77,3%, situația din zonele rurale este însă una mult mai gravă. Doar 51,3% dintre locuitorii satelor au beneficiat de această formă de instrucție primară.[6] Prin urmare, în cele două decenii interbelice naționalismul cultural devine unul dintre subiectele cele mai aprig dezbătute.

Afirmat deseori ca o contrapondere la tarele parlamentarismului, naționalismul cultural capătă o expresie ideologică în ideea *statului cultural*, definit de scriitorul Emanoil Bucuța ca un stat destinat să facă din politicile culturale preocuparea de căpetenie a guvernanților. Într-un articol publicat în 1923 în *Ideea europeană*, Bucuța situează franc edificiul „statului cultural" deasupra celui reprezentat de „statul politic"[7]. Subiectul este discutat frecvent de monarhiști precum Emanoil Bucuța, Nichifor Crainic[8] ori Cezar Petrescu, care propun direcții de acțiune dintre cele mai diverse. Pentru sporirea fondurilor

necesare susținerii politicilor culturale ale statului, ultimul avansează chiar ideea introducerii unui „impozit cultural":

> Un impozit cultural, cu destinația bugetară bine definită, ar fi poate cea mai puțin dușmănită inovație fiscală. N-ar atinge decât cifre modeste. Dar ar ajutora să se îndestuleze cu puținul său golurile și zgârcenia bugetului actual. Tipărirea cărților de cultură generală pentru tineret și pentru popor; alcătuirea edițiilor de clasici români pentru populația ținuturilor noi; biblioteci pentru studențimea orașelor universitare și pentru marele public, gospodărirea muzeelor și pinacotecilor lăsate în paragină – toate acestea s-ar acoperi în scurtă vreme, cruțându-ne de mizeria morală de astăzi. [...] Fiindcă se vorbește de cinci ani încoace de nevoia neapărată de a câștiga față de minorități un prestigiu pe calea culturii, de a sprijini școala și cartea, de a ne înfățișa Europei cu un aport cultural, de a face sacrificii pentru culturalizarea generațiilor viitoare și de a grăbi unificarea sufletească cu provinciile dezrobite prin cultură românească.[9]

Atât Cezar Petrescu, cât și Bucuța se referă explicit la necesitatea inițierii unor „ofensive culturale"[10], iar în această privință românilor din noile provincii li se acordă o atenție particulară.

După război, este de părere Irina Livezeanu, împlinirea dezideratului alfabetizării și culturalizării țăranilor români din aceste regiuni este privită ca o condiție esențială pentru a li se oferi posibilitatea emancipării economice și sociale, depășind astfel statutul de cetățeni de rangul doi pe care l-ar fi avut în fostele imperii rus și austro-ungar. Bunăstarea economică a minorităților și prezența lor masivă în orașele din Basarabia, Bucovina, Ardeal și Banat sunt factori care stârnesc îngrijorarea multor naționaliști, iar pentru creșterea mobilității sociale a românilor din aceste regiuni se proclamă reforme destinate să faciliteze educația lor.[11] În această privință, colonelul George Bacaloglu (conducătorul asociației *Cele Trei Crișuri*, așezământ de propagandă culturală în zona frontalieră de vest a României) exprimă franc acest lucru: „Noi ne aflăm în luptă culturală, luptă de emulație cu toate minoritățile din cuprinsul țării"[12]. Potrivit unei asemenea viziuni, contracararea culturii maghiare,

germane ori ruse, încă prestigioase în noile provincii, s-ar fi putut înfăptui numai prin investiții în educație și printr-o politică viguroasă de răspândire a cărții și de creștere a numărului bibliotecilor.

Nu întâmplător monarhiști partizani ai *statului cultural* ca Emanoil Bucuța[13], Nicolae Iorga[14], Nichifor Crainic[15] sau Cezar Petrescu[16] susțin demararea unei politici naționale de răspândire a cărții românești. Cezar Petrescu, de exemplu, justifică inițierea unor „ofensive culturale" tocmai prin necesitatea de a armoniza moșteniri culturale regionale diferite: „Astăzi, dacă am șters vechile granițe, n-am desființat și invizibilele frontiere intelectuale care despart țara veche de ținuturile eliberate. Suntem un popor format sub discipline culturale deosebite. Ardealul și Bucovina poartă încă pecetea disciplinelor maghiaro-germanice; Basarabia e cristalizată în spiritul culturii rusești. Rămâne culturii românești sarcina delicată să niveleze aceste frontiere, să absoarbă ce intră în ritmul nostru sufletesc și ne poate învigora, și să elimine elementele inapte"[17]. În opinia sa, asemenea acțiuni sunt menite să contribuie la creșterea prestigiului culturii române, precum și la ameliorarea prejudecăților pe care minoritățile le-ar fi avut față de etnicii români din aceste regiuni: „Cu acestea socotim a face un act de prudență politică și a ne întări puterile și prestigiul la granițe, în inima unor minorități cu o tradiție seculară de bună gospodărire și de veacuri deprinse să ne socotească valahi puturoși, scursuri ale legiunilor romane"[18].

Imaginarul naționalist românesc devine astfel extrem de puternic fasonat de raporturile cu minoritățile din interiorul țării, care pentru Nichifor Crainic reprezintă principala provocare și „primejdie internă"[19]. În comparație cu Vechiul Regat, România Mare este un stat mult mai eterogen: din punct de vedere etnic, religios și lingvistic. În această privință, Irina Livezeanu a evidențiat faptul că, dacă în Vechiul Regat, populația aparținând grupurilor minoritare abia se apropia de pragul de 8% din numărul total al locuitorilor, România Mare cuprinde între granițele ei aproape 30% etnici neromâni. În plus, dacă în statul român antebelic românii reprezentau aproximativ trei sferturi dintre locuitorii orașelor, în Ardeal, Banat, Basarabia și Bucovina aceștia

formează acum abia o treime din numărul orășenilor.[20] Pe de altă parte, românii domină din punct de vedere demografic satele, procentul lor variind de-a lungul perioadei interbelice în jurul pragului de 80%.[21] Într-un asemenea context, după cum remarcă Livezeanu, „Țăranul român este privit ca un numitor etnic comun al tuturor regiunilor. Promovat ca simbol al națiunii și aliat al statului, este îndemnat să se educe, să pătrundă în clasa mijlocie, să se mute la oraș, să intre în birocrație sau să presteze o muncă industrială ori (cel mai adesea) comercială"[22]. O viziune profund etnocentristă ajunge astfel să domine proiectele naționale românești de creștere a mobilității sociale.

Acest ideal revanșard conduce treptat la configurarea așa-numitului deziderat al *românizării*, centrat asupra asigurării primatului demografic și economic românesc în orașele din noile provincii. De exemplu, pentru poetul ardelean Octavian Goga, conducătorul revistei clujene *Țara noastră*, orașele din aceste regiuni devin acum, pur și simplu, „redute" încă necucerite:

> Învăluirea lor [a orașelor – n.n.] îndelungată și migăloasă e opera viitorului. Pentru moment noi ne plimbăm în ele ca oaspeți numai, în cele mai multe cazuri indezirabili. Firmele instalate pe pereți sunt adesea o iluzie optică. Sub ocrotirea lor se fac afaceri și se urzesc planuri dincolo de raza intereselor noastre. Funcționarii care ne reprezintă îți dau de multe ori impresia unor exilați aruncați la discreția valului străin. Acțiunea lor e paralizată de pasivitatea publicului, a cărui radiațiune morală și intelectuală urmărește obiective de peste granițe. Infuziunea de românism se îndeplinește deocamdată fragmentar și fără un plan metodic. Energiile noastre dela țară, după dezrobire, au început să se scurgă spre centre, dar canalizarea lor e lentă, fără dezlănțuiri tumultoase. Comparată cu năvala străinilor de după război, așezați sub ochii noștri în toate părțile, ea pare a deveni tot mai neputincioasă.[23]

Textul lui Goga exprimă cât se poate de clar esența ideologiei românizării, gândită ca un deziderat firesc al unității politice naționale realizată după război. Potrivit unei logici asemănătoare, scriitorul Camil Petrescu propune chiar decretarea unei „zone culturale" la granița cu Ungaria și declanșarea unei

acțiuni temeinice de „românizare" a orașelor din Câmpia de Vest. Ca și Goga, acesta le percepe la rândul lui ca pe niște „forturi înaintate, [...] o adevărată linie de rezistență inamică", remediul pe care îl propune evidențiind o dată în plus legătura strânsă dintre naționalismul cultural și *românizare*. Ca și intelectualii enumerați de mine mai sus, acesta proclamă reforme culturale și economice urgente destinate să pună bazele migrației masive a populației românești de la sate la orașe:

> Alt punct din program de realizat imediat: școli de tot soiul pentru fii de țărani, cu internate și burse; licee, școli de meserii, școli comerciale. În ultimii doi ani, copiii de țărani au dat o adevărată năvală către școlile de la orașe. Ar fi venit și mai mulți dacă n-ar fi fost greutățile atât de mari pe care le oferă viața de după război aici. Trebuie stabiliți numeroși curenți de circulație culturală între satele și orașele românești de la granița dinspre apus: biblioteci, șezători, conferințe, festivități ocazionale etc. Bineînțeles că acest program, completat cu ce vom adăuga mai jos, ar trebui realizat pe tot cuprinsul țării. Nu sunt mijloace suficiente pentru aceasta. De-a lungul frontierei, însă, realizarea lui înseamnă o necesitate stringentă și inevitabilă. Timișoara, Aradul, Oradea-Mare și Satu-Mare sunt, cum am spus, un adevărat sistem de ofensivă ungurească, centre în care școlile, bisericile, organizațiile bancare, teatrele, presa și bibliotecile sunt organizate în mod superior și puternic coordonate, dominând cu mult viața satelor românești din împrejurimi. Ele vor rămâne puternice focare iredentiste, capabile să tulbure necontenit viața noastră de stat, dacă nu vor putea fi diluate printr-o infuziune puternică de elemente românești.[24]

În scrierile acestor intelectuali, idealul *statului cultural* devine astfel strâns legat de chestiunea *românizării* zonelor urbane. În acești ani, nu lipsa proiectelor sporește însă nemulțumirea naționaliștilor, ci lipsa mijloacelor necesare pentru a le pune în practică. Vina este pusă frecvent pe seama parlamentarismului, perceput ca un factor generator de „dezordine". Monarhiști ca Nicolae Iorga și Cezar Petrescu, de pildă, deplâng deseori consecințele nefaste ale unor politici de românizare prost gestionate de birocrația românească.[25]

Proiectul *statului cultural* este gândit inclusiv ca o alternativă la parlamentarism și la problemele de integrare națională a noilor provincii, respectiv de împământenire în aceste regiuni a unei administrații eficiente și credibile. Politicile culturale preconizate pentru populația românească de la sate devin astfel una dintre marile mize ale naționalismului românesc interbelic, un naționalism care posedă valențe în același timp culturale, economice și politice. Pentru o categorie deloc neglijabilă de intelectuali, acestea din urmă sunt centrate nu doar pe antiparlamentarism, ci și pe monarhism.

1.2 Intelectualii și noua cultură politică. De la antiparlamentarism la monarhismul de tip maurrasian

Potrivit uneia dintre ipotezele studiului meu, nu doar anii 1930 pot fi percepuți ca o perioadă de criză a parlamentarismului românesc, ci inclusiv deceniul care îi precedă. Hans-Christian Maner identifică originile acestei crize chiar în perioada de dinainte de Primul Război Mondial, mai precis în procesul greoi de asimilare a principiului separării puterilor în stat și de creare a constituționalismului românesc și a structurilor statului român modern, un proces început cu Regulamentele Organice din 1831–1832 și continuat atât cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza și unirea principatelor Valahia și Moldova (ianuarie 1859), cât și cu adoptarea Constituției din 1866 și întronarea unui principe străin: Carol de Hohenzollern-Sigmaringen (devenit rege în 1881).[26] Îndeosebi domnia acestuia din urmă marchează un punct de cotitură. După o primă perioadă caracterizată prin frecvente schimbări de guverne (1866–1871), Carol I își însușește rolul de „arbitru", încurajând ceea ce Maner consideră a fi o „politică de echilibru", și anume o practică bazată pe alternanța la guvernare a două partide: Național-Liberal și Conservator.[27] Această veritabilă *rotativă guvernamentală* este perpetuată în Regatul României de-a lungul întregii sale domnii (până în 1914).

Este vorba însă de o stabilitate politică caracterizată prin anumite tare. După Primul Război Mondial, legiferarea votului universal în 1921 (de care

beneficiază toți cetățenii de sex masculin în vârstă de peste 21 de ani) nu coincide cu democratizarea profundă a societății. În schimb, formațiunile politice de dinainte de război întâmpină noi provocări și noi adversari. Dacă Partidul Național Liberal (exponent al intereselor burgheziei și funcționarilor din Vechiul Regat) își păstrează forța de altădată, nu același lucru se poate spune despre Partidul Conservator, care dispare treptat de pe scena politică odată cu înfăptuirea reformei agrare care diminuează puterea economică a marilor proprietari. În schimb, o parte a elitei rurale din vechea Românie înființează la sfârșitul anului 1918 un Partid Țărănesc, iar în jurul persoanei carismatice a generalului Alexandru Averescu ia naștere în același an Liga Poporului. Nu trebuie neglijată nici apariția Partidului Național Român din Transilvania pe noua scenă politică a României Mari. Această grupare politică a românilor din Ardeal căpătase deja o experiență semnificativă în structurile parlamentare ale monarhiei austro-ungare, iar în 1926 fuzionează cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat pentru a da naștere Partidului Național Țărănesc.[28]

Viața politică parlamentară din anii 1920 este una extrem de instabilă. Până în 1926, de pildă, în afară de efemerele Consilii de miniștri dirijate succesiv de generalul Arthur Văitoianu (septembrie-noiembrie 1919) și Alexandru Vaida-Voevod (decembrie 1919-martie 1920), la conducerea statului se află acum guverne conduse de generalul Alexandru Averescu (Partidul Poporului; martie 1920-decembrie 1921), Take Ionescu (Partidul Conservator-Democrat; decembrie 1921-ianuarie 1922) și Ion I.C. Brătianu (Partidul Național Liberal; ianuarie 1922-martie 1926). De cele mai multe ori, elitele tradiționale lasă impresia că acceptă democrația reprezentativă doar în măsura în care o pot controla și își pot păstra influența. Keith Hitchins observă în această privință faptul că, „spre deosebire de parlamentarismul din Europa Occidentală, unde guvernul era o creație a Legislativului, în România Parlamentul a continuat să fie", ca și înainte de Primul Război Mondial, „o prelungire a Executivului"[29]. Mai precis, perpetuându-se modelul consacrat în Vechiul Regat, în momentul când un guvern părăsește scena politică, tocmai monarhiei îi revine funcția de a alege partidul destinat, după cum îl prezintă Hitchins, să „organizeze" următoarele

alegeri. Prin urmare, formațiunea politică desemnată astfel ajunge să beneficieze de majoritatea voturilor, de vreme ce în timpul alegerilor utilizează metode dintre cele mai diverse, mai mult sau mai puțin legale, pentru a face presiuni asupra votanților și a-și asigura victoria.[30] În fine, același autor demonstrează importanța politică a acestei practici referindu-se la cazul Partidului Național Liberal, în timpul alegerilor din 1922, 1926 și 1927: „În 1922, liberalii, care au organizat alegerile, au câștigat 222 locuri în Camera Deputaților, față de 147 obținute de către toate celelalte partide; în 1926, când nu se aflau la putere, ei au trimis în Parlament doar 16 deputați, bucurându-se doar de 7,34 la sută din voturile exprimate. Reveniți la putere în anul următor, ei au câștigat 318 locuri, întrunind 61,7 la sută din voturile exprimate"[31].

După cum reiese dintr-o analiză a lui Armin Heinen, creșterea numărului partidelor politice, alături de înfăptuirea reformei agrare și de introducerea votului universal contribuie, pe de o parte, la democratizarea politicii.[32] Pe de altă parte, Heinen evidențiază că „vechile modele de comportament [politic – n.n.] au persistat" și că majoritatea guvernelor interbelice au exercitat, de fapt, „un stil de conducere autoritar", care a subminat practica democrației reprezentative.[33] Într-adevăr, clientelismul și nepotismul proliferează acum în sânul grupărilor politice ca și înainte de Primul Război Mondial. În această privință, în paginile următoare încerc să explic tocmai modul cum critica acestor practici și noua cultură politică a naționalismului românesc de după război converg progresiv către monarhism, respectiv către monarhismul carlist.

Am în vedere în primul rând actorii unui curent ideologic centrat pe atribute ca *antiliberalismul*, *antiparlamentarismul* și *monarhismul autoritar*, vectori ai unui fenomen analizat de Florin Țurcanu ca o formă de „neotradiționalism"[34]. Pe scurt, este vorba despre un grup de tineri intelectuali jurnaliști „neotradiționaliști"[35] care se remarcă în anii 1920 nu doar în calitate de antidemocrați și de continuatori ai naționalismului antebelic profesat de istoricul Nicolae Iorga, ci și ca susținători ai principelui Carol. Mânuind arma ideologică a jurnalismului politic, personalități precum filozoful Nae Ionescu, jurnalistul Pamfil Șeicaru și scriitorii Nichifor Crainic și Cezar Petrescu

întrebuințează masiv reviste ca *Luceafărul*, *Hiena* sau *Gândirea* ori jurnalele *Cuvântul* și *Curentul* pentru a orienta într-o direcție antiliberală cultura politică românească.[36]

Așa se face că în asemenea publicații critica guvernării reprezentative devine una dintre temele cele mai dezbătute. Nichifor Crainic acuză explicit oamenii politici național-liberali de corupție și afacerism[37], iar Nicolae Iorga își face un crez din lupta antisistemică: „Acest politicianism îl vedem pretutindeni. [...] Sistemul îl urâm. Eu sunt cel dintâi care trăiește politicește din ura lui. Pentru a se ajunge la noi, oricine are o cale, numai una: aceea de a părăsi practicile politicianismului, de a ieși din cercul lui afurisit. Altfel, nu voi admite nicio acțiune paralelă"[38]. Înverșunarea acestuia din urmă nu ar trebui să ne surprindă. Iorga prevestește pur și simplu sfârșitul parlamentului[39], ca și Pamfil Șeicaru, care într-un articol din *Hiena* descrie democrația reprezentativă drept o formulă politică inutilă, un instrument de corupție și demagogie aflat la cheremul oamenilor politici.[40] Înființat în 1919 de Pamfil Șeicaru și Cezar Petrescu, săptămânalul *Hiena* devine în prima jumătate a anilor 1920 cea mai aprigă tribună a antiparlamentarismului jurnalistic, autorii textelor publicate aici remarcându-se frecvent prin radicalismul lor. De fapt, în acest deceniu, prestigiul democrației reprezentative este unul cât se poate de scăzut. Înfăptuirea reformelor agrară și electorală nu este însoțită automat și de întărirea culturii politice democratice.

Asemenea idei converg către carlism întrucât promotorii lor propun treptat regalitatea ca alternativă politică la tarele democrației autohtone. În această privință, un aspect esențial este legat de dihotomia pe care ei o creează între partidele politice, zugrăvite ca vectori distructivi, și instituția monarhică, promovată ca o instituție națională generatoare de echilibru. Imaginea unui rege capabil să reprezinte o contrapondere la tarele parlamentarismului românesc se naște în această perioadă, iar carlismul incipient este alimentat de criticile unor intelectuali sau ale unor ziariști-intelectuali.

Îndeosebi cotidienele *Cuvântul* și *Neamul românesc* devin acum catalizatori publicistici ai monarhismului. Prima gazetă debutează editorial în noiembrie

1924 și scoate în evidență atașamentul monarhic al unor persoane precum Nichifor Crainic, Pamfil Șeicaru, Cezar Petrescu sau Eugen Titeanu. În opinia lui Crainic, *Cuvântul* ar fi fost „cel dintâi ziar și aproape singurul care a luat această răspicată atitudine, definită mai apoi sub numele de carlism"[41]. Într-adevăr, în paginile acestui ziar afirmă Pamfil Șeicaru ideea unui „rege-arbitru", destinat să-și impună voința împotriva partidelor politice[42] și să imprime statului o „disciplină politică și socială" autentică[43]. De cealaltă parte, în foaia *Neamul românesc*, Nicolae Iorga propune franc sporirea atribuțiilor instituției monarhice ca o măsură de siguranță față de o democrație „neorganizată"[44]. După război, vechiul lider al mișcării tradiționaliste românești încearcă să își reinventeze influența politică și culturală inclusiv prin promovarea cultului monarhiei.

Faptul că partizanii „Coroanei" se integrează acum în tiparul *intelectualului-jurnalist* practicând un discurs în același timp antiparlamentar și monarhist este unul plin de însemnătate, întrucât acțiunile lor trădează, de fapt, o formă de mimetism ideologic. Este vorba despre un mimetism raportat la modelul mișcării politice Action Française, o grupare monarhistă, antirepublicană și antiparlamentară aflată în plină ascensiune în Franța. O organizație ai cărei membri își propun să constituie un soi de echivalent românesc al Action Française ia naștere în 1923, la Cluj.[45] Deși existența a ceea ce s-a numit Acțiunea Românească este una efemeră, de numai câteva luni, evenimentul capătă totuși o importanță simbolică aparte când avem în vedere notorietatea unora dintre membrii săi fondatori (printre ei se numără medicul Iuliu Hațieganu, juristul Valer Pop și Ion I. Moța, unul dintre viitorii fruntași ai Gărzii de Fier[46]) ori rapiditatea cu care aceștia își însușesc un discurs antiparlamentar și antisemit croit întocmai pe modelul consacrat de liderul celor de la Action Française, Charles Maurras.[47]

Charles Maurras (1868–1952) este în această epocă un reprezentant de seamă al naționalismului francez care teoretizează o ideologie antiliberală specifică. Pe scurt, potrivit lui Alain-Gérard Slama, meritul său ar fi fost acela de a fi înzestrat dreapta franceză cu o doctrină coerentă a naționalismului

francez, unul care s-ar fi putut desăvârși doar printr-o restaurație monarhică.[48] În această privință, raționamentul său este unul cât se poate de simplu. Revoluția franceză este acuzată de a fi spulberat „armonia" Vechiului Regim și de a fi creat o stare de „anarhie" (o altă denumire pe care o conferă individualismului liberal) care a căpătat forma unei republici parlamentare ce ar fi fost „confiscată" de „oligarhia" așa-numitelor „patru stări confederate": protestanți, evrei, francmasoni și „meteci" (adică străinii care ar fi „parazitat" Franța). Împotriva acestei „uzurpări", Maurras proclamă renașterea națională a Franței și susține restaurarea monarhiei în vederea contracarării agenților de „disoluție" a națiunii franceze.[49] Mai precis, după cum explică Michel Winock, Maurras opune republicii parlamentare o monarhie autoritară, ca unică soluție pentru a garanta consensul național și a genera *ordine*, *stabilitate* și *continuitate* în opera de guvernare.[50]

În România, unde actualitatea culturală și intelectuală din Franța este dezbătută frecvent, personalitatea și ideile acestui gânditor devin extrem de populare.[51] În această privință, cotidianul *Cuvântul* devine o veritabilă tribună românească a maurrasismului. Considerați pe bună dreptate de omologii lor de la *Ideea europeană* drept „un grup de maurrasiști"[52], Nichifor Crainic, Cezar Petrescu, Pamfil Șeicaru ori Eugen Titeanu nutresc acum o admirație aproape sacră față de Charles Maurras. Șeicaru, de pildă, se prezintă explicit ca fiind „monarhist convins, modest elev al marelui doctrinar al monarhiei, Charles Maurras"[53], persoană în care vede „cea mai desăvârșită sinteză a cugetării franceze"[54]. Altfel, unul dintre colegii săi de redacție, Eugen Titeanu, solicită personal îndrumări politice liderului grupării Action Française când vizitează Franța, în 1924.[55] Așa se face că emulii români preiau și sintetizează teoriile lui Maurras într-o asemenea măsură, încât promovează la rândul lor ideea unui rege garant al consensului național, un tip de monarhie pe care o opun parlamentarismului și „agenților" care ar fi creat condiții pentru „disoluția" unității naționale (în cazul românesc țapi ispășitori devin politicienii și minoritățile naționale). În România, maurrasismul înseamnă acum nu doar monarhism, ci și naționalism. Deloc întâmplător, intelectualii de la *Cuvântul* pregătesc

în toamna anului 1926 înființarea la București a unei „Universități Libere de Studii Naționaliste" din a cărei paletă de cursuri (ce urmau a fi predate de Nichifor Crainic, Pamfil Șeicaru, Eugen Titeanu și Cezar Petrescu) nu lipsește doctrina maurrasiană a „naționalismului monarhic"[56]. Până la urmă, Charles Maurras devine o figură apreciată de intelectualii tradiționaliști din România Mare nu doar prin prisma criticii sale antiparlamentare și antidemocratice, ci și ca urmare a antisemitismului și a naționalismului pe care îl profesează.

În anii care urmează Primului Război Mondial, ideea consolidării României Mari prin metode antiliberale se bucură de o popularitate aparte. Tarele sistemului de organizare a alegerilor și instabilitatea guvernamentală nu reprezintă însă singurii catalizatori ai antiparlamentarismului. Partidele politice sunt în egală măsură acuzate de perpetuarea unei administrații corupte și ineficiente (îndeosebi în noile provincii alipite Vechiului Regat), fapt ce ar fi primejduit chiar edificiul politic al României Mari. În acest context se întâmplă ca ideile grupării politice Action Française să fasoneze discursul politic românesc despre monarhie, democrație și naționalism și ca numeroși partizani ai lui Carol să își găsească în ele un izvor de inspirație. Naționalismul monarhist converge treptat către persoana principelui Carol.

1.3 Carol ca „principe al culturii" și alternativă antiparlamentară: inventarea unui personaj politic

Am precizat anterior că ascensiunea monarhismului în România interbelică este strâns legată de maniera în care persoana regelui ajunge să devină nu doar unul dintre cele mai importante simboluri politice ale statului român, ci și un vector fundamental al culturii politice românești. În această privință merită amintite și rădăcinile istorice adânci ale acestui fenomen, asociate de Edda Binder-Iijima cu instituția monarhică (respectiv princiară) care a reprezentat multă vreme un simbol al autonomiei politice a Valahiei și Moldovei, cele două principate care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, vor da naștere regatului României moderne. După perioada de criză cuprinsă între anii 1821

(sfârșitul domniilor fanariote) și 1866 (întronarea unui domn străin), această instituție pare că renaște odată cu dobândirea tronului Principatelor (apoi al României) de către dinastia de Hohenzollern și cu succesul politic al primului său rege, Carol I (1866–1914). De acum înainte, monarhia devine din ce în ce mai mult un pilon al suveranității naționale, iar orice problemă care ar fi putut afecta stabilitatea și continuitatea sa (de pildă, legătura amoroasă dintre principele Ferdinand și Elena Văcărescu) este echivalată rapid de elitele naționaliste cu o amenințare la adresa coeziunii statului român. Întrucât cuplul regal Carol I-Elisabeta nu are copii, calitatea de principe moștenitor îi este acordată în 1889 lui Ferdinand, nepot de frate al regelui Carol I. Ulterior, căsătoria acestuia cu Maria, nepoată a reginei Victoria a Marii Britanii și a țarului Aleksandru al II-lea al Rusiei, alături de nașterea fiului lor, Carol (15 octombrie 1893), și botezarea sa în ritul ortodox sunt evenimente întâmpinate cu entuziasm și percepute de cea mai mare parte a opiniei publice ca factori generatori de echilibru politic și de prestigiu național.[57]

Configurarea imaginii publice a lui Carol este deci determinată în mod fundamental de calitatea sa de Principe al României. Înainte de Primul Război Mondial, propaganda îl promovează mai ales din punct de vedere iconografic (prin cărți poștale și fotografii), înscriindu-l astfel în suita membrilor familiei regale ca pe o persoană destinată să garanteze continuitatea dinastiei. Pe de altă parte, tânărul Carol devine un bun cunoscător al țării pe care urmează să o conducă, atât prin călătorii, cât și prin implicarea sa în activitatea a diferite societăți sportive ori culturale. În 1915, de exemplu, devine fondatorul Asociației Cercetașilor Români, pe care o patronează.[58] În altă ordine de idei, după terminarea serviciului militar (1909), acesta participă în mod simbolic la cel de-Al Doilea Război Balcanic, trecând Dunărea în 1912 împreună cu armata română. În acest context, regele Ferdinand îi conferă atât funcția de comandant al aviației militare, cât și pe cea de comandant al trupelor vânătorilor de munte și al marinei.[59] De altfel, Carol este imortalizat extrem de des, încă din copilărie, purtând uniforma militară și costumul popular românesc. Această ultimă reprezentare este plină de semnificații, pentru că se

leagă de ideea *românității* principelui. Spre deosebire de înaintașii săi, Carol I și Ferdinand I, tânărul prinț este botezat ortodox și vorbește de timpuriu limba română. Primele cuvinte pe care le-ar fi pronunțat ar fi fost „baba" și „ursul"[60]. Propagandă sau nu, mesajul oficial este unul cât se poate de explicit: acest prinț moștenitor este înzestrat încă din copilărie cu o conștiință națională românească, întărită și prin educația pe care o primește de la dascăli naționaliști ca istoricul Nicolae Iorga ori pedagogul Gheorghe Munteanu-Murgoci.

Dimpotrivă, purtarea lui Carol din timpul Primului Război Mondial nu constituie nici pe departe o dovadă de patriotism. Copleșit de temperamentul său năvalnic, în 1918 acesta renunță la calitatea de moștenitor la tron, dezertează din armată și se căsătorește la Odessa (31 august) cu Ioana Lambrino, fiica unui ofițer de stat-major. E vorba însă de o căsătorie care se face împotriva voinței regelui Ferdinand și care va fi, în cele din urmă, anulată în anul următor de către Tribunalul Ilfov.[61] Ulterior, asemenea lucruri trec chiar în plan secund odată cu sfârșitul războiului și cu crearea României Mari, eveniment care sporește în mod simțitor prestigiul monarhiei.

În ciuda celor întâmplate anterior, la începutul anilor 1920, popularitatea prințului moștenitor pare a fi în creștere. Deschiderea restaurantului „Principele Carol", în 1921, la Oradea[62] nu reprezintă un caz izolat. O mulțime de instituții, asociații (culturale sau sportive), străzi, parcuri sau piețe îi poartă acum numele. Pe de o parte, această notorietate pozitivă este întreținută de propaganda dinastică. Pe de altă parte, nu trebuie neglijat nici impactul pe care îl are asupra opiniei publice mariajul lui Carol și Elena, fiica regelui Constantin al Greciei. Cei doi se căsătoresc în 1921, iar în același an se naște și unicul lor fiu, Mihai. Cele două evenimente nu doar consolidează dinastia, ci sporesc și popularitatea lui Carol.

În prima parte a anilor 1920, Carol iese în evidență ca un tânăr capabil să conducă în viitorul apropiat o acțiune de consolidare politică și culturală a României Mari. În 1920, la Blaj, el se identifică explicit cu generația destinată să înfăptuiască acest deziderat.[63] În comparație cu perioada care precedă Primul Război Mondial, principele devine o persoană extrem de vizibilă în

spațiul public. Călătorește și ține cuvântări în fiecare dintre regiunile României, asistă la târnosirea unor biserici ortodoxe, la dezvelirea unor monumente sau la ceremonii comemorative închinate eroilor sau familiei regale (în noiembrie 1924 se află la Oradea pentru dezvelirea statuii ecvestre a regelui Ferdinand), dar participă și la reuniuni ale cercetașilor sau la congrese ale învățătorilor.[64] O analiză a discursurilor sale scoate în evidență două teme centrale: *cultura națională* și *naționalismul*. În cuvântarea ținută în 1920 la Blaj acesta subliniază importanța cultivării „limbii noastre"[65], în vreme ce, cinci ani mai târziu, în Basarabia, vorbește deschis câtorva mii de țărani despre „țara moșilor și strămoșilor noștri"[66]. Carol se identifică astfel în mod repetat cu națiunea română, cu trecutul și cu aspirațiile ei, prezentându-se deseori ca *român*.

Fundația Culturală Regală „Principele Carol" (FCR) reprezintă însă cea mai importantă inițiativă cu care prințul este asociat acum. Înființată în 1922 ca urmare a unui demers personal al lui Carol (prezentat drept „Creatorul" ei[67]), așezământul condus de pedagogul Gheorghe D. Mugur țintește oficial înfăptuirea renașterii naționale și întărirea unității naționale prin cultură, țel proclamat de Carol însuși la inaugurarea sa, în 12 iulie.[68] De fapt, activitățile FCR sunt determinate în mod direct de provocările culturale pe care le-am schițat anterior și sunt fasonate de trei trăsături fundamentale: de specificul lor *carlist*, de specificul *național* al culturii pe care o promovează și de *atenția acordată satelor*. Am putea spune chiar că demersurile lui Carol, ale cărui atribuții în cadrul fundației sunt semnificative, se înscriu în mod simbolic tocmai pe linia înfăptuirii *statului cultural*. El însuși le prezintă ca fiind derulate în scopul „întăririi neamului"[69], într-un discurs rostit în 1923 la Universitatea din Cluj asociind explicit învățătorii, studenții și preoții cu „o nouă armată", una destinată să consolideze noul stat:

> Armata noastră ne-a dat materialmente România reîntregită. Dacă organismul nostru național și-a găsit unitatea de stat, apoi și sufletul românesc care a suferit de pe urma fragmentării românismului sub dominații străine și sub influențe culturale străine trebuie să-și refacă unitatea. Această operă revine armatei celei noi. După soldatul eroic, e rândul preotului, profesorului și

> studentului să-și facă datoria. Și datoria lor e mare, căci opera lor e laborioasă și vastă, este câmpul operațiilor în domeniul sufletesc. Armata cea nouă trebuie să-și instruiască recruții și ostașii în învățătura noastră națională, în cultul religiei și al tradiției, în respectul așezămintelor fundamentale ale statului, în idealitatea românismului.[70]

Acest fragment se constituie într-o mostră interesantă a naționalismului cultural pe care principele îl profesează, însă în cadrul unui proiect care nu se rezumă doar la discurs.

În primii săi ani de existență, activitatea Fundației „Principele Carol" este una prolifică și promițătoare, concretizându-se prin înființarea de cămine culturale, biblioteci, tipografii, legătorii, publicații oficiale, muzee și expoziții. La sate se inițiază reforme sanitare și se organizează așa-numite „școli țărănești", deplasarea prin țară a activiștilor săi fiind facilitată de un tren propriu. Ca semn al inovației și al modernității, fundația princiară este înzestrată inclusiv cu o Secție Cinematografică modernă.[71] Cele mai multe eforturi se depun însă pentru răspândirea cărții românești, care pentru principele Carol rămâne cea mai importantă „unealtă de lucru": „Această carte m-am silit s-o apropii de fiecare, ducând-o până în cele mai depărtate colțuri ale Țării"[72]. Într-adevăr, printre atribuțiile căminelor culturale un loc de seamă îl ocupă păstrarea și răspândirea „tradițiilor românești"[73], iar majoritatea acestor stabilimente sunt înființate deloc întâmplător în Basarabia.[74] Dintre regiunile României Mari, aceasta este cea mai rurală și cea mai afectată de analfabetism, iar în 1925 Carol explică tocmai la Chișinău motivele care au stat la baza înființării așezământului său: „Care a fost gândul meu când am înființat această Fundație? Dintru început toate sforțările mele s-au îndreptat spre pătura țărănească"[75]. În această privință, nu trebuie neglijat faptul că profilul social preponderent „țărănesc" al României Mari influențează profund acest carlism cultural incipient, care se concentrează aproape exclusiv asupra zonelor rurale. În primă fază, fiecare sat urmează a fi înzestrat cu un *cămin cultural*, semn al democratizării culturii într-o țară deja democratizată politic (măcar teoretic, prin introducerea votului universal).

Implicarea energică a tânărului prinț în activitatea fundației sale la sate pune bazele unei reprezentări aparte, potrivit căreia se produce acum o veritabilă „înfrățire" între Carol și țărani. Evocatoare în această privință este mărturia lui Alexandru Lascarov-Moldovanu despre vizita lui Carol în 1925 într-un sat dâmbovițean. Acest activist de frunte al Fundației „Principele Carol" descrie în maniera următoare participarea prințului la una dintre manifestările populare organizate cu acest prilej:

> A doua zi, spre amiază, sătenii, școlile și oaspeții, în număr mare, au întâmpinat la marginea satului pe Alteța Sa Prințul moștenitor, care a venit însoțit de oaspeții din Capitală. Era în gestul Prințului de a se coborî în mijlocul sătenilor simbolul de înfrățire al vremilor din urmă... Amestecul acela de săteni, târgoveți, orășeni, oaspeți din Capitală – toți având în frunte pe viitorul Rege și pe marele ierarh al Țării [este vorba despre mitropolitul Miron Cristea, venit aici pentru târnosirea bisericii – n.n.] – era înfățișarea integrală a neamului nostru, cu toate năzuințele spre zările de mai bine ale viitorului. N-a fost inimă, cred, care să nu fi avut o tresărire de mândrie și un gând de bine. Relele constatate în sat nu erau decât un îndemn mai mult pentru ridicarea Țării noastre. În alai sărbătoresc, Prințul se duse la biserică, unde luă parte la slujba religioasă. Pe urmă, fu ospățul obștesc. O masă mai mică în frunte, unde stăteau, în jurul Prințului și al Mitropolitului, oaspeții cei mai rari, apoi alta mai mare care se întindea devale, pe toată linia satului, la care se așază tot poporul, și desigur, cam tot așa cum pe vremuri se făcea la hramurile și ospețele în fruntea cărora stătea Voevodul.[76]

Iată o viziune idealizată și cât se poate de romantică asupra armoniei care ar fi trebuit să guverneze raporturile dintre monarhie și țărani, categorie socială față de care Carol arată întotdeauna înțelegere și empatie. În altă ordine de idei însă, mărturia lui Lascarov-Moldovanu este reprezentativă și pentru felul în care „inventarea" lui Carol ca personaj politic se datorează în bună măsură partizanilor săi.

Carlismul acestei perioade se distinge prin maniera în care această mișcare politică se coagulează și ca un fenomen *jurnalistic*, având în vedere că acțiunile

principelui sunt extrem de popularizate în publicații monarhiste precum *Cuvântul*[77], *Neamul românesc* și *Gândirea*[78]. Îndeosebi primele două ies în evidență ca bastioane ideologice centrate pe zugrăvirea imaginii pozitive a prințului moștenitor. În paginile *Cuvântului*, Pamfil Șeicaru, Cezar Petrescu și Nichifor Crainic îl proiectează explicit pe Carol ca posibilă alternativă la tarele parlamentarismului românesc. Fermecați de personalitatea sa și de inițiativele sale promițătoare, primii doi îl situează franc în antinomie cu practicile „fanariote" ale partidelor politice.[79] De fapt, în opinia lui Șeicaru, activismul său cultural ar reprezenta tocmai opusul acțiunii „distructive" a parlamentarismului românesc: „În timp ce pleava de politicieni se zbate în agitații electorale, reducând viața sufletească a țării la aritmetica urnelor, prințul Carol inaugurează în Basarabia noi bastioane ale culturii românești. Simultaneitatea celor două acțiuni hotărnicește cele două destine. Partidele fărâmițează unitatea nației, iar monarhia disciplinează agregând"[80]. Evidențiind calitățile sale de „șef", Șeicaru se referă cât se poate de clar la Carol ca la o soluție politică antiparlamentară:

> Principele Carol se reliefează în contururi precise de șef. O gândire limpede care alimentează o judecată de o curajoasă noutate plină de înțelepciune. În fiecare cuvânt pe care îl rostește Principele Carol simți ceea ce este mai caracteristic pentru un șef: siguranța. [...] Siguranța Principelui Carol este finalul unei critice și severe cercetări a realităților; este siguranța celui care cunoaște până în amănunțimi complexul motor moral al acestui neam. [...] Mai presus de stearpa frământare a ideologiei de partid, se ridică mângâietoare și dătătoare de nădejdi vasta înțelegere a Principelui Carol, care s-a identificat cu însuși ritmul neamului românesc.[81]

Calitățile fizice, personalitatea (Nichifor Crainic apreciază „temperamentul său năvalnic și autoritar"[82]), inteligența și naționalismul ar fi cele mai importante trăsături ale lui Carol popularizate de jurnaliștii *Cuvântului* cu scopul de a evidenția calitățile sale de „conducător".

Spre deosebire de carlismul jurnaliștilor de la *Cuvântul*, care până la urmă este unul de dată recentă, simpatia lui Nicolae Iorga (patronul gazetei *Neamul*

românesc, cealaltă tribună a monarhismului din această perioadă) față de Carol datează de dinainte de Primul Război Mondial. Iorga este unul dintre dascălii care se ocupaseră personal de educația principelui (familiarizându-l în primul rând cu istoria românilor), pe care îl apreciază și căruia îi laudă calitățile și firea de *român*[83], iar mai târziu, carlismul său traversează chiar și perioada dezertării lui Carol de pe front și a căsătoriei sale morganatice cu Zizi Lambrino. În acest context, Nicolae Iorga publică o broșură destinată să-l pună la adăpost pe prinț de criticile care îl asaltează acum.[84] În fine, ulterior, fidelitatea sa față de Carol continuă și în noul cadru al României Mari. Căsătoria dintre principele român și prințesa Elena a Greciei (în 1921), de pildă, reprezintă pentru acest carlist o bună ocazie de a promova monarhia ca așezământ național generator de stabilitate și continuitate. Într-un articol publicat cu acest prilej, Iorga își mărturisește în modul următor încrederea și admirația față de persoana prințului moștenitor:

> Dinastia [...], în ea trebuie să privim îndreptarul fără greș al mersului afacerilor publice, de care avem nevoie cu toții. Dinastia nu e numai succesiunea regilor care ocupă tronul, ci toți membrii familiei regale, și între ei Moștenitorul are cea mai însemnată sarcină, cum și cea mai grea datorie. Prin el în adevăr ceva din viitorul care va sosi la ceasul lui pătrunde în prezentul fiecărei Domnii. Liber de anumite îndatoriri oficiale, el poate fi în contact mai strâns cu societatea și ajunge astfel informatorul cel mai sincer și cel mai vrednic de a fi ascultat al Suveranului. [...] Înzestrat cu calități foarte mari de inteligență și de voință, stăpân pe o cultură serioasă pe care și-a însușit-o în afară de programul educației de curte, capabil printr-un simț critic foarte ascuțit de a judeca repede și bine despre oameni și lucruri și având curajul de a vorbi și de a se purta după convingerile sale, Prințul Carol, care intră astăzi, prin cercul de familie ce și-a creat, în vârsta bărbăției pline de mari răspunderi, e chemat a fi un factor esențial în viața poporului românesc.[85]

Ca și ceilalți carliști, Nicolae Iorga se preocupă constant de promovarea imaginii principelui, zugrăvit ca o persoană înzestrată cu numeroase calități[86] și destinată a contribui decisiv la „propășirea" culturii românești.[87]

Tânărul Carol se bucură acum de o popularitate remarcabilă în rândul unor intelectuali deosebit de activi în dezbaterea de idei. În memoriile sale, Nichifor Crainic se declară întru totul convins de faptul că popularitatea sa din acești ani este una autentică.[88] Altfel, Mihail Manoilescu este de părere că firea sa de „român" și calitatea sa de „ortodox" sunt cei mai importanți factori care pun bazele acestei simpatii. El îl întâlnește pentru prima oară pe Carol în 1921, cu ocazia participării la o expoziție-târg a industriei românești. Impresionat de calitățile sale, Manoilescu (comisar general al expoziției) îl descrie entuziast ca pe un principe „bine educat" și „iubitor de țară"[89].

De fapt, acești intelectuali formulează treptat (direct sau indirect) o serie de revendicări de ordin *național* care converg către persoana lui Carol. La rândul lui, Carol se angajează, tot gradual și tot într-o manieră mai mult sau mai puțin directă, să răspundă revendicărilor. În primul rând, prin activismul său cultural, fundația sa fiind menită nu doar să afirme, ci și să faciliteze înfăptuirea mult râvnitului *stat cultural*. El însuși proclamă primatul culturii naționale ca temelie a unui stat „nou"[90], de fapt unul imaginat în afara (ori chiar împotriva) democrației reprezentative. Astfel, Carol încearcă să își consolideze imaginea publică și propriul său statut politic.

Prin urmare, se pun bazele unei adevărate antante între acest vlăstar regal și intelectuali, antantă care devine una dintre cele mai vizibile fațete ale carlismului. Intelectualii monarhiști urmăresc în primul rând satisfacerea ori materializarea propriilor interese, respectiv a propriilor idei sau proiecte de reformă politică și socială, perspectivă din care Carol este gândit ca o persoană capabilă să-i sprijine. În schimb, prințul (devenit ulterior rege) urmează să se bucure de aportul lor ideologic. Acestea ar fi, pe scurt, cadrele esențiale ale relației ce condiționează popularitatea lui Carol și prestigiul instituției pe care o reprezintă, înțelese prin prisma unei alianțe care va deveni din ce în ce mai evidentă în anii următori.

Ideea *statului cultural* și *chestiunea minorităților* sunt strâns legate de *critica parlamentarismului* și de *monarhism*. Nu întâmplător criticii statu-quoului ale

căror idei le-am discutat mai sus sunt în același timp simpatizanți ai principelui Carol. De fapt, aceste patru componente, altoite pe o societate preponderent rurală cu mobilitate socială extrem de redusă, formează treptat cadrele ideologice favorabile dezvoltării unei *ideologii* a carlismului, ale cărei coordonate esențiale sunt *monarhismul*, *naționalismul* și *antiparlamentarismul*. În acest capitol m-am concentrat atât asupra contextului politic și cultural din România primei jumătăți a anilor 1920, cât și asupra dezbaterii de idei din această perioadă pentru a demonstra faptul că naționalismul cultural este elaborat de o pleiadă de intelectuali ca alternativă la tarele parlamentarismului și la ceea ce este percepută ca fiind incapacitatea guvernelor democratice de a integra din punct de vedere național noile provincii. Naționalismul cultural pe care l-am analizat este, așadar, în același timp, și un naționalism de natură politică și economică. Vectorii săi îl orientează progresiv către monarhism, iar în această privință o contribuție esențială este legată de activismul principelui Carol și de influența de care gruparea Action Française se bucură acum în România.

Pe de altă parte, din această ecuație politică nu trebuie excluse nici tarele vieții personale a principelui. Tocmai acestea generează o schimbare radicală de direcție a parcursului politic al lui Carol. Evoluția carlismului din a doua jumătate a anilor 1920 o voi analiza însă în capitolul următor.

Capitolul 2

Lupta pentru Carol. De la exil la „restaurație" (1926–1930)

În 1925, în sânul familiei regale se petrec evenimente neprevăzute de partizanii prințului. Acestea sunt legate de viața personală a lui Carol și modelează decisiv doctrina și practica monarhismului din a doua jumătate a anilor 1920. Mai precis, mariajul dintre Carol și Elena se deteriorează iremediabil odată cu aventura prințului moștenitor cu Elena Lupescu, fiica unui farmacist evreu creștinat, din Iași. În decembrie, acesta profită de o călătorie întreprinsă în Anglia pentru a se întâlni aici cu amanta sa, refuză să se întoarcă în România și trimite regelui Ferdinand o scrisoare prin care îi face cunoscută dorința sa de a renunța la calitatea de succesor la tron în favoarea fiului său, Mihai. Nu se lasă înduplecat de rugămințile de a-și schimba hotărârea, iar inevitabilul se produce în zilele de 31 decembrie 1925 și 4 ianuarie 1926, când, în cadrul unei ședințe a Consiliul de Coroană și într-un comunicat publicat de autorități, se ia în mod oficial act de renunțarea sa. Carol se exilează voluntar împreună cu Elena Lupescu în Franța. Aici poartă numele de Carol Caraiman și își stabilește reședința la Neuilly-sur-Seine, în împrejurimile Parisului.

Monarhia română traversează o criză în a doua jumătate a acestui deceniu, stabilitatea instituției fiind amenințată nu doar de renunțarea principelui Carol la statutul de moștenitor (1926), ci și de moartea regelui Ferdinand (1927) și de instaurarea în același an a unei Regențe (ca urmare a vârstei de numai 6 ani a principelui Mihai). Compusă din prințul Nicolae (fratele lui Carol), patriarhul

Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan (președintele Înaltei Curți de Casație și Justiție), Regența nu se bucură de credibilitate. Mai mult, această instituție este zdruncinată la rândul ei de moartea lui Buzdugan (octombrie 1929) și de modul controversat în care este numit înlocuitorul său, Constantin Sărățeanu, considerat de mulți ca fiind mai degrabă un instrument politic al PNȚ, partid aflat acum la guvernare. Iată, pe scurt, suita de evenimente care generează o stare de neliniște printre naționaliști. Fie ei militari sau intelectuali, aceștia își fac un țel din readucerea lui Carol în țară pentru a-l întrona, proiect pe care îl avansează ca alternativă politică la tarele parlamentarismului autohton. Lipsa de credibilitate a Regenței, critica înverșunată a statu-quoului, efectele crizei economice mondiale, toate acestea generează un context favorabil încoronării lui Carol, eveniment care se produce în 8 iunie 1930.

În perioada cuprinsă între actul din 4 ianuarie 1926 (ziua când se consfințește din punct de vedere juridic decăderea lui Carol din drepturile de principe moștenitor) și Restaurație se succed la guvernare trei formațiuni politice. Partidului Poporului condus de generalul Alexandru Averescu (martie 1926 – iunie 1927) îi urmează partidele național-liberal (iunie 1927 – decembrie 1928) și național-țărănesc (din decembrie 1928 până în vara anului 1930). Moartea liderului PNL, Ion I.C. Brătianu (noiembrie 1927), zdruncină puternic forța acestui partid, însă la sfârșitul deceniului inclusiv popularitatea PNȚ este în scădere, ca urmare a eșecului politicilor sale de guvernare și a crizei economice mondiale. Totuși, evenimentul fundamental care generează un context favorabil întronării lui Carol este reprezentat de moartea regelui Ferdinand (iulie 1927). Abia de acum înainte carliștii și o parte a opiniei publice își pun din ce în ce mai mult speranțele în revenirea sa în România, percepută ca remediu la o dublă criză: politică și economică.

În acest capitol discut atât activitățile politice ale lui Carol și ale partizanilor săi, cât și o serie de factori ideologici ce contribuie la înfăptuirea Restaurației. Mai întâi am în vedere strategiile pe care prințul însuși le practică în exil pentru a-și spori influența politică din România, iar apoi explorez acțiunile susținătorilor săi, ale carliștilor, adică ale celor care își fac un crez

politic din întronarea sa. În primul rând, examinez aportul a doi intelectuali: Mihail Manoilescu și Nae Ionescu. Ulterior, analizez natura politică și ideologică a carlismului din această perioadă. Mișcarea monarhistă care pune bazele unui climat favorabil Restaurației din 8 iunie 1930 se dovedește a fi o forță reacționară de temut.

2.1 Monarhismul unui principe exilat

Până la moartea regelui Ferdinand, chestiunea „Carol" rămâne un subiect tabu în România. A discuta despre persoana sa sau a pune la îndoială viabilitatea Regenței înseamnă acum a te supune vexațiilor autorităților și ale cenzurii. Tocmai acest lucru determină o anxietate în rândul simpatizanților lui Carol și crearea unei narațiuni particulare, una care lasă loc bănuielii că dedesubturile renunțării sale la calitatea de moștenitor al tronului au fost mult mai complexe decât varianta oficială vehiculată de puternicul Ion I.C. Brătianu și de partidul său. Așa se face că monarhiștii încearcă să popularizeze în rândul opiniei publice ideea potrivit căreia motivul principal al exilului lui Carol ar fi fost reprezentat înainte de toate de nemulțumirile și teama șefului național-liberal față de popularitatea în continuă creștere a prințului. Pe scurt, Carol s-ar fi împotrivit autorității politice dobândite de Ion I.C. Brătianu (inclusiv pe lângă regele Ferdinand).

Potrivit acestei teorii, liderii național-liberali ar fi dezvoltat o adversitate față de principe din cauza faptului că acesta nu se dovedește a fi format pe calapodul predecesorilor săi, prezentați drept monarhi influențabili și docili. Adversitatea s-ar fi tradus în fapte prin supunerea prințului la diferite presiuni politice (supravegherea lui permanentă, implicarea sa în diferite anchete economice și judecătorești etc.), acțiuni ce ar fi atins apogeul în 1925. Astfel, Carol ar fi ales calea exilului în primul rând din cauza faptului că devine „dezgustat" de „politicianism"[1]. Dimpotrivă, în străinătate ar fi fost în continuare supravegheat de agenții Siguranței române și calomniat. În 1927, de pildă, i se interzice să asiste la funeraliile tatălui său. În ciuda acestor vicisitudini,

Carol dovedește tărie de caracter și nu abandonează lupta. Deși duce o viață retrasă și modestă, se interesează neîncetat de soarta națiunii căreia îi aparține. Așa se face că opinia publică din România, dându-și treptat seama de *adevăr*, îl sprijină, determinând formarea unui curent de opinie carlist indestructibil, încununat prin înfăptuirea „Restaurației"[2]. Într-o manieră cât se poate de romantică, textele de propagandă carlistă din anii 1930 înfățișează exilul său drept epoca „pribegiei" și combativității.[3]

Contrar acestei narațiuni, principele își cauzează singur statutul de persona non grata. Exilul său este unul voluntar, ca și renunțarea sa la calitatea de moștenitor la tron. În Franța, Carol Caraiman duce în numeroase privințe un trai extravagant. Călătorește mult, frecventează cazinouri și îi cumpără rochii, haine și bijuterii scumpe Elenei Lupescu, noua sa parteneră de viață.[4] Desigur, asemenea aspecte sunt semnificative pentru analiza mea doar în măsura în care ne permit să sesizăm faptul că astfel de gesturi alimentează constant discursul adversarilor săi politici. În schimb, faptul că autoritățile române împiedică revenirea lui în țară pare a fi adevărat. La fel ca și urmărirea sa constantă de către serviciile române de informații.[5] Pe de altă parte, prințul încearcă să evidențieze dimensiunea ortodoxă a existenței sale. Carol frecventează Biserica Ortodoxă Română din Paris, iar în curtea reședinței sale de la Coesme amenajează o capelă ortodoxă, proiect pentru care cere sprijin atât unui preot român din Franța, cât și patriarhului Miron Cristea.[6] Altfel, principele pare a confirma preocupările sale intelectuale. În acești ani se numără printre abonații librăriei Flammarion din Paris, de unde comandă cărți în mod frecvent.[7] În plus, solicită și i se trimit din România volume de literatură română. De pildă, îl roagă personal pe colonelul Ion Manolescu (unul dintre apropiații săi) să-i expedieze „tot" ceea ce găsește din scrierile lui Panait Cerna și Ion Luca Caragiale.[8]

În ceea ce privește atitudinea sa politică, o schimbare fundamentală de direcție se petrece abia în vara anului 1927. Dacă până la moartea regelui Ferdinand acesta fusese relativ rezervat în a face declarații cu privire la statutul său, de acum înainte dovedește un veritabil activism închinat cauzei *Restaurației*. Începând din acest moment, Carol joacă un alt *rol*.

Activismul său este sesizabil în sfere dintre cele mai diverse. În primul rând, adresează românilor manifeste destinate a-i populariza cauza și naționalismul de care pretinde că este animat. Așa se face că într-un asemenea text își arogă dreptul de a se îngriji ca România să rămână „o țară înfloritoare și puternică, respectată de toți și față de care orice român să poată fi mândru", având totodată convingerea că „o așteaptă un viitor strălucit". Carol apreciază „virtuțile țăranilor săi" și se arată dezamăgit de „incompetența claselor conducătoare" și de faptul că în interiorul țării „situația devine din ce în ce mai rea". Mesajul transmis este cât se poate de clar: împlinirea unor asemenea deziderate depinde de revenirea sa în România. Principele se prezintă ca „un suveran crescut în tradiția țării, pregătit pentru orice eventualitate și conștient de nevoile țării"[9], semnând fiecare dintre textele sale (scrisori, declarații, manifeste) „Carol al României"[10]. Își afirmă în repetate rânduri *românitatea*, calitatea sa de *român*. De pildă, într-o scrisoare adresată patriarhului la începutul anului 1926 își mărturisește franc identitatea națională: „Gândul și inima mea vor bate totdeauna pentru ceea ce este românesc. Român am fost, român voi fi de-a pururea"[11]. Fiecare dintre frazele sale posedă o coloratură politică explicită. Carol își rezervă astfel dreptul de a interveni la momentul oportun și de a răspunde unei eventuale „chemări".

De fapt, în declarațiile sale din presa străină, prințul revendică într-o manieră mai mult sau mai puțin directă chiar tronul Regatului României. Într-un interviu acordat în iulie 1927 publicației franceze *Le Matin* se arată îngrijorat de situația creată ca urmare a morții regelui Ferdinand, dar totodată și dornic de a-și însuși „dreptul și datoria de român" pentru a veghea la „mărirea națiunii" sale. Așa se face că ia în calcul inclusiv posibilitatea de „a interveni personal" când „voința și chemarea poporului său" i-ar cere acest lucru.[12] În mod repetat, Carol se proiectează pe sine în calitatea de *salvator*. Un an mai târziu, într-un manifest adresat „poporului României Mari", promite un program îndrăzneț de reforme în eventualitatea în care va fi chemat să ocupe tronul. Arătându-se îngrijorat de „lipsa de coeziune" existentă la conducerea țării și de „incompetența" oamenilor politici, propune „să

schimbăm această nenorocită situație, să ne salvăm țara de toate pericolele care o amenință"[13].

Pentru a-și îndeplini țelul, principele își constituie o rețea de oameni loiali (de *carliști*), persoane care îi susțin cauza și îl țin la curent cu actualitățile din România. Carol este în această privință o persoană bine informată, fapt pus de fratele său, Nicolae, pe seama activității „spionilor" lui, care ar fi fost „infiltrați peste tot"[14]. Ce-i drept, prințul nu este doar abonat al ziarelor *Dimineața*, *Cuvântul* și *Universul*[15], ci întreține în egală măsură o bogată corespondență cu oameni politici, cu intelectuali (Nicolae Iorga[16]), cu militari (colonelul Ion Manolescu, generalul Nicolae Condeescu), dar și cu jurnaliști sau cu membri ai familiei regale.[17] În plus, începând cu anul 1927 este și vizitat la Neuilly de Nichifor Crainic[18], de Gheorghe D. Mugur (fostul director al Fundației Culturale „Principele Carol")[19], de Alexandru Kirițescu (jurnalist la *Cuvântul*)[20] ori de Mihail Manoilescu[21]. Împreună cu acesta din urmă Carol întreține o strânsă colaborare. În Franța, cei doi plănuiesc „reforma statului" și introducerea corporatismului în România, precum și repunerea în uz a vechilor funcții și titulaturi politice medievale de „Domn al Amlașului și Făgărașului", „Domn Stăpânitor", „logofăt", „hatman" sau „spătar".[22]

Cu greu am putea nega faptul că în mintea principelui se prefigurează acum o *Restaurație*. De altfel, anul care precedă acest eveniment reprezintă tocmai o vreme a planurilor, respectiv a planurilor *naționale*. Astfel, o serie de notițe personale ale lui Carol din 1929 ne fac cunoscute nu doar considerații politice personale asupra guvernării Regenței sau scurte biografii ale unor oameni politici, ci și mențiuni asupra provinciilor și instituțiilor destinate a primi o atenție deosebită odată ce el ar fi devenit rege. În aceleași texte, prințul plănuiește însă și înființarea unor noi așezăminte și instituții.[23] Astfel, printre preocupările sale de seamă se numără satele și țăranii, noile provincii, armata, dar și „autoritatea", pe care o consideră ca fiind „inexistentă" acum.[24]

Pe scurt, după moartea regelui Ferdinand, Carol se remarcă prin diferite demersuri favorabile cauzei sale politice, *carlismul*. Acest activism se desfășoară în mod gradual și proclamă *Restaurația* ca țel imediat. Pe de altă

parte, acțiunile sale nu sunt singulare în peisajul politic al acestor ani. Din contră, acestea sunt completate și întărite constant de activitatea *carliștilor*, adică a partizanilor lui Carol din România.

2.2 Activitatea carliștilor din România: ideologie și strategii

La cumpăna anilor 1925–1926, plecarea lui Carol din țară și renunțarea sa la statutul de prinț moștenitor sunt evenimente descrise în culori sumbre în publicațiile carliste, ca o dramă națională ce pune în primejdie viitorul României Mari. Opiniile formulate acum de intelectualii monarhiști sunt dintre cele mai diverse. Nicolae Iorga își reafirmă încrederea în calitățile lui Carol[25], în timp ce Nichifor Crainic prevede slăbirea sentimentului dinastic și a prestigiului statului român.[26] Pe de altă parte, Octavian Goga și Constantin Rădulescu-Motru explică purtarea prințului făcând referire fie la slăbiciunile sale „omenești"[27], fie la tarele culturii politice românești și la educația nepotrivită pe care Carol ar fi primit-o.[28] *Grosso modo*, un scepticism profund traversează fiecare dintre aceste texte. Soarta carlismului pare a fi pecetluită.

În schimb, monarhiștii de la *Cuvântul*, care dedică chestiunii un număr special[29], avansează ideea potrivit căreia Carol ar fi fost izolat din punct de vedere politic de către grupurile de interese centrate în jurul național-liberalului Ion I.C. Brătianu până la a i se accepta cu prea mare ușurință renunțarea la calitatea de principe moștenitor. În această privință, este de părere Mihail Manoilescu, adversarii săi politici ar fi profitat de o simplă aventură sentimentală a acestuia.[30] O asemenea teorie nu este una de dată recentă. Pamfil Șeicaru discutase încă din 1924 despre ostilitatea unor oameni politici față de Carol, ostilitate cauzată de personalitatea sa puternică și de îndrăzneala sa de a se afirma ca figură politică autonomă.[31] Totuși, inventarea lui Carol ca personaj politic va supraviețui exilului său voluntar. Moartea regelui Ferdinand, iar mai târziu criza economică de la sfârșitul deceniului sunt evenimente care îl proiectează din ce în ce mai mult ca o posibilă soluție politică. Referindu-se la acest aspect, Mihail Manoilescu constată pe bună dreptate că „Deși Carol,

după marea senzație a zilei de 4 ianuarie [Manoilescu face referire la ziua de 4 ianuarie 1926, data acceptării oficiale a renunțării sale la calitatea de principe moștenitor – n.n.], a ieșit din actualitate și a început să fie uitat, iar numele lui fusese șters chiar și de pe frontonul instituțiilor create de el însuși și portretul lui aruncat [...], în adâncuri umbra lui determina toate actele importante ale politicii românești"[32].

Asemenea luări de poziție ne trimit cu gândul la modul cum Carol este în mod constant readus în actualitate nu doar datorită acțiunilor sale, ci înainte de toate grație unor indivizi care îi apără cauza, pregătind o stare de spirit favorabilă Restaurației. Dacă în timpul guvernării național-liberalilor aceștia sunt stânjeniți de cenzură, odată cu venirea la putere a PNȚ (în noiembrie 1928) carliști ca Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Cezar Petrescu sau Mihail Manoilescu profită din plin de libertatea de expresie pentru a crea un curent de opinie prielnic întronării prințului exilat. Dintre partizanii acestuia, ies acum în evidență două categorii: *militarii* și *intelectualii*.

Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Constantin Argetoianu, atunci „aproape toți ofițerii tineri erau carliști, mai ales în aviație"[33]. La rândul lui, Nicolae Iorga este și el de părere că „mulți ofițeri tineri erau pentru carlism și pentru ceea ce s-a numit pe urmă restaurație"[34]. În fine, opinia celor doi este întărită inclusiv de Pamfil Șeicaru, care consideră că pentru pregătirea „Restaurației" principele conspiră în primul rând cu militarii.[35] Într-adevăr, aceștia se numără printre cei mai importanți corespondenți ai lui Carol.[36] Cultul autorității, al ordinii și al *șefului*, alături de nemulțumirile legate de tarele regenței și de înzestrarea materială a armatei sunt factori care, treptat, vor face ca numeroși generali, colonei și ofițeri să susțină dezideratul „Restaurației" și să perceapă persoana lui Carol ca un posibil remediu pentru îndepărtarea unor asemenea dificultăți. În 1929, colonelul Ion Manolescu îi comunică aceste lucruri lui Carol într-o manieră cât se poate de explicită: „Armata are nevoie de sprijin moral și material. Alteța Sa este singurul care poate influența în bine, prin prezența Sa efectivă la tot ce interesează mersul [...] Armatei"[37]. De fapt, se pare că numeroși militari monarhiști îl asociază pe Carol cu un veritabil *Salvator*. În această privință

merită citat și un fragment dintr-o scrisoare trimisă principelui în martie 1928 de către colonelul aviator Andrei Popovici, în care se evidențiază extrem de clar tipul de așteptări pe care le are de la Carol:

> Cer iertare Măriei Tale de libertatea ce iau de a-I scrie din nou; de data aceasta lucruri mai triste, mai dureroase pentru scumpa noastră Patrie. [...] Situația politică internă a compromis țara și nori negri și furtună, și corbi hămesiți se adună în jurul nostru. Politica a făcut faliment, iar parlamentul nu-i decât o sculă oarbă în mâinile guvernelor, oricare ar fi ele, fără voință proprie și complet inconștiente de rolul ce ar trebui să îl aibă. Niciodată ca acum situația nu a fost atât de îngrijorătoare; în mintea și credința fiecărui locuitor al țării noastre, inclusiv a politicienilor, stă convingerea că oricare ar fi partidul chemat la putere, răul nu se mai poate îndrepta prin politică. A venit momentul să se lipească pentru o epocă de 8–10 ani bilet de închiriere pe Parlament și să se declare imediat dictatura. Aceasta nu mai poate salva nefericita noastră țară. În aceste clipe de restriște, tot atât de grele ca acelea ale marelui război, gândul nostru se îndreaptă unanim, da, unanim, către Măria Ta. Toată suflarea românească vă așteaptă, căci numai Măria Ta va putea scoate căruța din făgașul prost în care s-a angajat.[38]

Relațiile cordiale existente între o parte a elitelor militare și Carol reprezintă pentru acesta din urmă un important atu politic. Asociindu-se cu armata, Carol își poate legitima mult mai ușor acțiunile și se poate prezenta mult mai lesne ca o persoană destinată să joace rolul unui veritabil *șef* (autoritar).

În ceea ce privește monarhismul intelectualilor, acesta este modelat în continuare potrivit canonului naționalist și antiparlamentar consacrat de gruparea Action Française. Pentru Nichifor Crainic, de exemplu, graba cu care oamenii politici au acceptat renunțarea prințului la calitatea de moștenitor nu înseamnă altceva decât o „catastrofă", una care a făcut „să trosnească coloana vertebrală a monarhiei" și să genereze astfel „provizorat și incertitudine" la temelia statului român.[39] În discursul unor persoane precum Crainic, Nae Ionescu, Nicolae Iorga sau Pamfil Șeicaru, imperativul solidarității naționale este promovat în același timp cu monarhismul, chiar dacă atașamentul pentru persoana lui Carol nu este totdeauna afirmat în mod explicit.

Spre deosebire de prima parte a anilor 1920, Iorga și Șeicaru încetează a mai promova alternativa „Carol" în jurnalele pe care le dirijează. Din contră, primul dintre ei chiar promite respectarea statu-quoului monarhic.[40] Pe de altă parte, deși demonstrează uneori o atitudine potrivnică prințului[41], Pamfil Șeicaru prevestește încă din 1926 nașterea unei mișcări politice carliste ce va coagula forțele naționaliștilor monarhiști[42], anticipând astfel momentul când „gândurile țării se vor îndrepta spre Principele Carol"[43]. Textele publicate în acești ani de cei doi nu sunt mai puțin importante în procesul de pregătire ideologică a Restaurației. Antiparlamentarismul promovat de Iorga și Șeicaru în gazetele *Neamul românesc*, *Cuvântul* și *Curentul* (cotidian fondat de Șeicaru în 1928) merită înțeles ca parte a unui curent ideologic reacționar mai cuprinzător, care înglobează inclusiv carlismul.

În altă ordine de idei, cele mai curajoase inițiative carliste din această perioadă îi aparțin lui Mihail Manoilescu, un intelectual prolific al României interbelice, în același timp publicist, profesor universitar, inginer și economist. Pentru el, Carol reprezintă înainte toate un reprezentant al monarhiei, instituție pe care o asociază cu ideea de stabilitate și de continuitate. Dornic să-l cunoască și să se lămurească dacă acesta poate constitui într-adevăr o alternativă politică antiparlamentară, Manoilescu îl vizitează în Franța. Aici este impresionat de calitățile sale într-o asemenea manieră, încât afirmă în memoriile sale că: „Până atunci, nu eram carlist. La Paris, am devenit"[44]. Începând din acest moment, principele exilat devine pentru Manoilescu o „necesitate națională", singurul mijloc disponibil pentru a pune capăt „tiraniei" național-liberalilor.[45]

Carlismul lui Mihail Manoilescu se concretizează în primul rând prin calitatea sa de informator al prințului și prin propaganda monarhistă pe care el o desfășoară acum.[46] De pildă, multiplicând și răspândind manifeste sau declarații ale lui Carol apărute în presa franceză.[47] Animați de un țel comun, cei doi comunică cu ușurință. Cea mai răsunătoare inițiativă a sa rămâne însă un proces politic în care este implicat în octombrie 1927. După ce îl vizitează pe principe în Franța, Manoilescu se întoarce în România având asupra lui cinci scrisori. Ele cuprind un conținut identic și o anexă (copia unei declarații

făcute de Carol în iulie 1927 publicației franceze *Le Matin*) și sunt adresate următoarelor personalități politice: Ion I.C. Brătianu (PNL), Alexandru Averescu (Partidul Poporului), Iuliu Maniu (PNȚ), Nicolae Lupu (PȚ-Lupu) și Alexandru C. Cuza (LANC).[48] Ca urmare a controlului efectuat la graniță autoritățile îi descoperă însă această corespondență, iar Manoilescu este arestat. Așa-numitul „proces Manoilescu" va avea loc în 10–14 noiembrie 1927 și îi este intentat inculpatului de către guvernul condus Ion I.C. Brătianu sub acuzația de a fi conspirat prin activitatea sa carlistă împotriva „siguranței statului"[49]. Contrar așteptărilor acuzatorilor, procesul se desfășoară într-un context favorabil monarhiștilor, pentru că oferă întregii opoziții politice posibilitatea de a forma un front comun împotriva național-liberalilor. Așa se face că lui Manoilescu i se face propagandă favorabilă în publicații precum *Neamul românesc*[50] ori *Cuvântul*[51] și că generalul Alexandru Averescu (conducătorul Partidului Poporului) redactează un protest împotriva condițiilor în care a fost arestat acuzatul.[52] Manoilescu propune 110 persoane ca martori la proces. Deși multe dintre ele nu se prezintă, personalități precum Iuliu Maniu, generalul Averescu, Nicolae Iorga, Virgil Madgearu, Ion Mihalache, Alexandru Vaida-Voevod ori Octavian Goga denunță ilegalitatea actului de arestare a acuzatului.[53] În asemenea condiții, în 14 noiembrie 1927 Consiliul de Război hotărăște achitarea sa, cu trei voturi pentru și două împotrivă. Sentința favorabilă formulată de acest for judecătoresc dovedește o dată în plus afinitățile armatei față de Carol. Achitarea lui Mihail Manoilescu va avea astfel efect contrar celui scontat de național-liberali. Sentința pronunțată în cadrul procesului mai degrabă sporește elanul carliștilor, în loc de a-l suprima.

Acest episod politic se petrece simultan cu o altă găselniță ideologică pregătită de partizanii lui Carol, ai cărei protagoniști sunt Nichifor Crainic și Manoilescu. În toamna aceluiași an, cei doi proiectează ceea ce Crainic numește „un ziar naționalist și carlist". Intitulată *Crai Nou*, publicația reprezintă o trimitere explicită la Carol și la regenerarea politică destinată a fi înfăptuită odată cu întronarea sa. În mod simbolic, coperta primului număr urma să înfățișeze cititorilor o ilustrație reprezentând „un călăreț în zale medievale", aluzie la aceeași

persoană a prințului exilat.[54] Pentru Mihail Manoilescu, *Crai Nou* înseamnă acum „presimțirea unei alte ere", și anume „credința" într-o „soartă nouă" a națiunii române.[55] Deși cei doi pregătiseră deja textele destinate a umple primele numere ale ziarului, apariția foii este întreruptă prematur de arestarea lor temporară, în calitate de inculpați în procesul discutat mai sus.

Numărul partizanilor lui Carol crește progresiv, iar aceștia devin din ce în ce mai activi odată cu moartea regelui Ferdinand. Configurat în primul rând datorită implicării unor intelectuali și militari, carlismul se coagulează în jurul unui țel precis: readucerea lui Carol în România și sfârșirea dominației politice a Partidului Național Liberal, asociat acum cu o cultură politică „depășită", una incapabilă de a răspunde principalelor provocări de ordin național. Îndeosebi intelectualii își leagă speranțele de regenerare politică de persoana lui Carol, iar în această privință iese în evidență prin monarhismul său filozoful Nae Ionescu.

2.3 *Cuvântul* carlist al lui Nae Ionescu

În primul capitol am evidențiat faptul că gazetarii *Cuvântului* manifestă încă de la înființarea acestui cotidian (1924) o simpatie deosebită față de persoana principelui Carol, una care continuă, de altfel, până în primii ani ai deceniului următor. Începând din 1926 însă, orientarea ideologică a publicației este puternic marcată de integrarea în colectivul său jurnalistic a filozofului Nae Ionescu.[56] Conferențiar la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București, acesta militează la rândul lui pentru întărirea instituției monarhice. Pe scurt, concepția sa politică rezervă *Coroanei* rolul de „arbitru absolut", opunând regalitatea aceleiași influențe „nefaste" a partidelor.[57] În acești ani, alături de Mihail Manoilescu, Nae Ionescu devine unul dintre cei mai înverșunați partizani ai lui Carol.

Într-o perioadă relativ scurtă, acesta cunoaște o ascensiune impresionantă în cadrul redacției. De fapt, abia acum începe ceea ce admiratorul său Mircea Vulcănescu numește „perioada cea mare a *Cuvântului*"[58]. Așa se face că Pamfil

Șeicaru, Cezar Petrescu și Nichifor Crainic părăsesc colectivul ziarului tocmai ca urmare a unor neînțelegeri pe care le au cu Nae Ionescu. În 1928, cei trei înființează propriul cotidian: *Curentul*. În continuare, la numai un an distanță de această ruptură, Nae Ionescu devine nu doar unic proprietar și director al *Cuvântului*, ci și figura centrală a acestei publicații, a cărei orientare doctrinară o monopolizează progresiv.

În cazul său, suita de articole favorabile lui Carol este sesizabilă mai ales în anii 1929 și 1930. Totuși, nu este lipsit de importanță faptul că această campanie editorială *carlistă* este precedată și pregătită în anii 1927–1928 de o mulțime de texte naționaliste și antiparlamentare, în care critică atât guvernarea național-liberalilor, cât și instituția regenței. Astfel, Partidul Național Liberal este acuzat în mod constant de a fi generat prin clientelism și corupție un veritabil dezastru economic și administrativ.[59] În opinia sa, autoritatea acestei grupări politice și a liderului ei Ion I.C. Brătianu nu s-ar fi datorat decât slăbirii proporționale a autorității instituției monarhice.[60] În consecință, înlăturarea sa de la guvernare s-ar fi impus ca o primă condiție absolut necesară pentru schimbarea fundamentală a sistemului politic din România.[61]

Înainte de 1929, textele pe care le scrie despre principe sunt destul de rare. Uneori se referă la naționalismul cultural pe care acesta îl promovase prin fundația sa, a cărui activitate o descrie în termeni laudativi[62], alteori la persoana lui Carol ca posibilă alternativă la instituția „anacronică" a Regenței.[63] Pentru Nae Ionescu, monarhia rămâne o instituție de natură „supraumană", a cărei funcție în existența unei națiuni nu poate fi suplinită de actorii democrației reprezentative.[64] În această privință, nu trebuie omis faptul că publicația sa este stânjenită de cenzură până la sfârșitul anului 1928. Abia acum libertatea de exprimare crește, ca urmare a venirii la guvernare a național-țărăniștilor.

Progresiv, Nae Ionescu imaginează pentru România un sistem politic specific. Fără a purcede la o elaborare teoretică prea detaliată a convingerilor sale ideologice, acesta opune monarhia parlamentarismului și instituției „hibride" a Regenței, subliniind importanța sa ca așezământ politic fundamental al unui stat „nou"[65], în care regele este destinat a fi în același timp reprezentant simbolic

al națiunii și „cap" al statului.[66] Nu este însă vorba despre o monarhie reprezentată de regele Mihai, pe care îl consideră doar un deținător „vremelnic" al coroanei[67], ci de principele Carol, în care vede „bărbatul mândru, plin de viață, pregătit cum nu e altul astăzi în Europa pentru a conduce o națiune"[68]. Nae Ionescu pune în mod constant la îndoială legitimitatea actului din 4 ianuarie 1926, blamat pentru a fi generat în România o „criză" acută a „autorității"[69]. Astfel, tocmai slăbirea instituției monarhice ar fi reprezentat „punctul nevralgic al politicii românești"[70]. Pe scurt, acest filozof identifică autoritatea statului cu autoritatea monarhiei.[71]

Antiparlamentarismul lui Nae Ionescu merită să fie încadrat într-un fenomen ideologic mai cuprinzător, respectiv cel al radicalizării treptate a discursului său. Referindu-se la articolele sale din *Cuvântul*, Zigu Ornea vorbește pe bună dreptate despre „oportunismul" lui Nae Ionescu din această perioadă. Mai precis, dacă până la sfârșitul anului 1928 acesta duce o campanie editorială favorabilă național-țărăniștilor, prezentați ca un remediu pentru democratizarea vieții politice, după venirea lor la guvernare textele sale politice din *Cuvântul* abundă în idei antiliberale.[72] În plus, își reorientează critica tocmai împotriva PNȚ, pe care îl acuză acum de ineficiență și incoerență în opera de guvernare.[73] Dimpotrivă, spre deosebire de Zigu Ornea, Mircea Vulcănescu explică în maniera următoare atitudinea politică a lui Nae Ionescu din acești ani: „Carlismul lui Nae Ionescu nu era oportunist, cum au crezut mulți superficiali. [...] Monarhismul lui Nae Ionescu avea în primul rând o bază ontologică. Cât timp fiul domnului prim născut trăiește, el e rege, ci nu este rege cine vrea unul sau altul. Cât timp el exista și era surghiunit, orice nemulțumiri lăuntrice tindeau să se canalizeze, în virtutea unei dialectici de neînlăturat, prin firea lucrurilor, în simpatii către el"[74]. Fără a descrie carlismul lui Nae Ionescu ca o formă de „oportunism politic" sau ca un monarhism centrat pe baze „ontologice", mai degrabă ar merita evidențiat faptul că în cazul acestui publicist naționalist critica de lungă durată a democrației conduce în cele din urmă, în 1929, la teoretizarea *dictaturii*, pe care o gândește sub forma unei monarhii

autoritare sprijinită pe „masele organizate" și destinată a se situa împotriva parlamentarismului „perimat"[75]. Nu întâmplător tocmai în această perioadă soluția „Carol" este propusă tot mai des și fără menajamente.

De fapt, începând din acest an, principele Carol ajunge să colaboreze personal cu Nae Ionescu, a cărui campanie de presă o urmărește atent. De pildă, îi trimite „documente" destinate să le folosească în acest scop.[76] În schimb, Nae Ionescu folosește un discurs din ce în ce mai carlist. Așa se face că principele exilat este prezentat în *Cuvântul* ca un tânăr inteligent și energic, înzestrat cu numeroase calități și „Român" veritabil prin caracterul său[77], în vreme ce monarhia este avansată explicit ca remediu la procesul de „dezagregare" și de slăbire a încrederii în autoritatea instituțiilor statului.[78] Spre deosebire de Regență, descrisă drept „o simplă instituție omenească"[79], Nae Ionescu atribuie regalității o natură mistică.[80] Numai „Restaurația" ar fi putut neutraliza, așadar, „forțele centrifuge" care amenință națiunea română.[81] Iată, pe scurt, coordonatele esențiale ale unei veritabile *ideologii a Restaurației*, una care devine tot mai mult vehiculată în prima jumătate a anului 1930. Revenirea lui Carol în România pare a fi acum iminentă, iar Nae Ionescu îi îndeamnă cât se poate de clar pe liderii guvernării național-țărăniste să grăbească înfăptuirea acestui deziderat.[82] O dublă dihotomie traversează de această dată scrierile sale. Monarhia este opusă nu doar Regenței, ci și partidelor politice.[83] De aici și până la a solicita pur și simplu anularea actului din 4 ianuarie 1926 cu doar o lună înainte de Restaurație nu a mai fost decât un pas.[84]

Ideologia și practica monarhismului din anii 1926–1930 coincid în cazul a numeroși carliști cu practica meseriei de jurnalist, iar în această privință Nae Ionescu constituie poate exemplul cel mai elocvent. Ca și alți partizani ai lui Carol, gazetarul-filozof transformă progresiv critica statu-quoului într-un discurs favorabil „Restaurației". În acest context, succesul politic al *carliștilor* nu va întârzia să apară.

2.4 „Carlism", „carliști" și „anticarliști"

Odată cu moartea regelui Ferdinand, lupta pentru o monarhie reprezentată de Carol stârnește, așadar, puternice pasiuni politice. Pamfil Șeicaru găsește forța „mitului Carol" tocmai în capacitatea de a mobiliza credința într-o societate mai bună și o națiune mai puternică, concentrând într-o direcție precisă speranța de a scăpa de tarele parlamentarismului și de lipsa de autoritate a Regenței.[85] În acești ani, antiparlamentarismul și naționalismul converg din ce în ce mai mult către persoana lui Carol. Partizanii săi promovează neîncetat ideea potrivit căreia coeziunea națiunii și a statului s-ar fi putut înfăptui doar apelând la alternativa politică pe care acesta o reprezintă.

Carlismul devine nu întâmplător un termen din ce în ce mai popular în discursul monarhiștilor, iar discutarea acestui aspect ne poate ajuta să înțelegem mult mai bine forța de penetrare a ideologiei create în jurul lui Carol. Persoana care își arogă meritul „inventării" și popularizării acestui cuvânt este tocmai Mihail Manoilescu, care justifică acest fapt prin eforturile pe care le face pentru a sprijini cauza lui Carol.[86] Totuși, Manoilescu recunoaște și altora calitatea de vector al monarhismului, respectiv calitatea de „carlist". De pildă, lui Nae Ionescu, pe care îl apreciază pentru campania de presă favorabilă prințului.[87] Altfel, când explică monarhismul pe care cotidianul *Cuvântul* îl promovează în acest deceniu, Mircea Vulcănescu și Nichifor Crainic folosesc la rândul lor termenul de „carlism"[88]. Tot ei discută despre „chestiunea carlistă"[89] ori despre existența unui „tineret carlist"[90]. Inclusiv Pamfil Șeicaru folosește termenul „carlism" în paginile *Curentului*.[91] Care este însă înțelesul pe care ei îl conferă acestei noțiuni?

Nichifor Crainic, de pildă, afirmă cu mândrie faptul că este „carlist"[92], prin a fi „carlist" înțelegând „a fi partizan al Prințului" (Carol – n.n.)[93]. Termenul are conotație pozitivă atât pentru Crainic, cât și pentru principele Carol. În această privință, cel dintâi se arată dezamăgit de oportunismul pe care unii monarhiști îl dovedesc acum: „Halul în care se trafica o cauză ce mi se părea mare mă revolta. Carlismul ajunsese un mijloc de arivism. Voia cineva să pună

mâna pe o demnitate? Se declara carlist și a doua zi era cumpărat de guvern ca să nu mai fie!"[94]. Pe de altă parte, *carliștii* reprezintă pentru prinț persoanele care îl sprijină, care se opun propagandei destinate să îl denigreze. Astfel, într-o însemnare din toamna anului 1929, Carol își mărturisește bucuria pricinuită de intensificarea „curentului de opinie care îi este favorabil", precum și de faptul că o serie de oameni politici liberali ar fi devenit la rândul lor „carliști"[95]. În continuare, acesta constată mulțumit faptul că inclusiv „armata, pe zi ce trece, devine carlistă"[96].

Pe scurt, a fi *carlist* înseamnă a fi *partizan al lui Carol*. În acest context, Constantin C. Giurescu definește *carlismul* ca un curent de opinie care promovează ideea revenirii lui Carol în România, răspândit la sfârșitul anilor 1920 atât în rândul oamenilor politici, cât și în armată.[97] În aceeași perioadă, diplomatul Raoul Bossy discută la rândul lui despre influența considerabilă pe care „presa procarlistă" o dobândește acum, prin „presă procarlistă" înțelegând o presă care întreține același curent favorabil întronării prințului.[98] Așa se face că Nae Ionescu constată că lui și celorlalți susținători ai lui Carol li s-ar fi spus „carliști" din cauza textelor favorabile principelui pe care le publică în presă.[99] *Carlismul* înglobează, așadar, idei și acțiuni ale unor persoane care susțin cauza politică a prințului (iar mai târziu a regelui) Carol. Dimpotrivă, termenul are o conotație negativă pentru liberalii apărători ai statu-quoului politic sau pentru intelectuali precum Pamfil Șeicaru, care critică „agitația carlistă"[100]. În opinia lui Nae Ionescu, acești adversari ai lui Carol sunt pur și simplu niște „anticarliști"[101].

Susținătorii lui Carol își arogă meritul de a face parte dintr-o mișcare politică dinamică, una animată de un crez măreț. Într-o scrisoare adresată lui Carol în 1928, profesorul Marin Chirițescu-Arva se prezintă chiar ca un „statornic credincios" (se înțelege, al cauzei carliste), așteptând pur și simplu din partea principelui momentul când va întinde națiunii române „mâna salvatoare" și îi va arăta astfel „calea mântuirii".[102] Folosind un discurs asemănător, Nichifor Crainic se referă la riscurile asumate de Mihail Manoilescu prin implicarea sa în activitățile carliste ce culminează într-un proces politic ca la o formă de

„martiraj"[103]. Ce-i drept, Manoilescu se declară la rândul lui „carlist"[104], iar în memoriile sale nu ezită să vorbească despre o „mărturisire de credință carlistă" pe care i-o face generalului Averescu în 1927[105] ori despre „convertirea lui Nae Ionescu la carlism"[106]. Un veritabil patos traversează scrierile lui Manoilescu despre Carol. Pentru acest monarhist, Carol determină în mod fundamental nu doar istoria României din anii 1925–1940, ci și propria existență. Așa se face că în memoriile sale (scrise imediat după Al Doilea Război Mondial) își mărturisește în modul următor atașamentul față de acest reprezentant al dinastiei române: „lupta pentru Carol și împletirea vieții mele cu a lui a fost tot ceea ce mi-a ursit mai hotărâtor destinul"[107]. La sfârșitul anilor 1920, Carol este dorit cu adevărat în România. Persoana sa stârnește interesul și imaginația politică a numeroși intelectuali dornici să asiste la o schimbare a statu-quoului.

În altă ordine de idei, singura opoziție notabilă creată împotriva lui Carol și a partizanilor lui este reprezentată de Partidul Național Liberal. Când se află la guvernare (ianuarie-martie 1926, iunie 1927-decembrie 1928), această formațiune politică folosește constant cenzura și propaganda anticarlistă pentru a submina imaginea prințului și a adepților săi. De pildă, tipărind broșuri anticarliste care pun la îndoială seriozitatea sa și moralitatea vieții sale personale.[108] Potrivit narațiunii promovate de liberali, Carol se înconjoară în exil de indivizi controversați. Industriașul Marquet, Elena Lupescu, „escrocul evreu" Hugo Bacher sau „magnatul" Barbu Ionescu, fiecare dintre ei este învinuit acum pentru faptul de a fi influențat în mod negativ acțiunile principelui.[109] Cât de credibilă este însă această narațiune? În 1929, o notă informativă a Siguranței românești enumeră într-adevăr printre membrii anturajului lui Carol pe „escrocii" Henry Kirschen (fost comerciant de cereale în Brăila) și Hugo Bacher (fiul unui dentist din Craiova), dar și pe Nicolae Gatosky (fost prefect al județului Bacău) ori pe Constantin C. Dumitrescu.[110] Acesta din urmă studiază dreptul în Paris și îndeplinește acum funcția de secretar al principelui.[111] Viața personală a lui Carol alimentează și va alimenta totdeauna discursul adversarilor săi.[112] În opinia fruntașului liberal Ion G. Duca, Carol devine acum „o victimă nenorocită a nesocotinței sale" și a grupului „de aventurieri

și de escroci pe mâna cărora a căzut"[113]. Într-adevăr, pentru liderii liberali, carliștii reprezintă pur și simplu niște oportuniști care pun în primejdie stabilitatea României Mari.[114]

Mișcarea monarhistă creată în jurul lui Carol își are totuși tarele sale. Pentru mulți carliști, monarhismul reprezintă și o pârghie destinată a le facilita satisfacerea unor interese personale (fie ele politice, economice sau de altă natură). Nichifor Crainic, de pildă, îl acuză pe Nae Ionescu de faptul că ar fi primit bani de la liberalul Duca pentru a-și tempera îndârjirea cu care promova carlismul. Deși Nae Ionescu nu s-ar fi conformat nici după ce ar fi încasat banii, ceea ce îl deranjează pe Crainic este faptul că această cauză (pentru care el își arogă o calitate de prim vector) ajunsese un „obiect de trafic"[115]. Inclusiv Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu remarcă oportunismul multor carliști. Dacă primul este revoltat că „ceea ce se numea «chestia închisă» ajunsese [...] un mijloc de a ajunge la putere"[116], Argetoianu constată pur și simplu faptul că „oameni de mâna a zecea începeau să se ridice pe aripile noului curent"[117]. În acest context, merită avut în vedere faptul că numărul partizanilor prințului crește progresiv pe măsură ce revenirea sa în România devine din ce în ce mai probabilă și că oportunismul nu reprezintă decât consecința inevitabilă a acestei evoluții.

Cel mai evident exemplu este probabil cel al liderilor Partidului Național-Țărănesc. Carlismul unora dintre ei (Alexandru Vaida-Voevod, de pildă) ar putea fi înțeles inclusiv ca un mijloc de a combate influența politică a național-liberalilor. Însă nu doar carliștii notorii sau național-țărăniștii se încadrează în această categorie. Din contră, pare a fi vorba despre un fenomen ce tinde să se generalizeze. Mihail Manoilescu își amintește, intrigat, că: „Toți oamenii politici, în afară de liberali, se declaraseră, cel puțin în principiu, pentru revenirea lui Carol. Chestiunea lui constituia acum piatra de încercare a consistenței și caracterului lor. Dar tocmai aceasta mi-a rezervat cumplite decepții. [...] Nu puteam să-i antrenez pe fruntașii politici decât lăsându-i să vadă în chestiunea Carol un mijloc de satisfacere a intereselor lor de partid. Îmi repugna acest lucru, dar el era neînlăturabil în demersul de a le trezi interesul și a asigura cauzei carliste fie și un aleatoriu concurs"[118]. Ca orice mișcare

politică, monarhismul carlist nu exclude oportunismul. Dimpotrivă, îl înglobează, oportunismul rămânând trăsătura fundamentală a acestui fenomen politic inclusiv în deceniul următor.

Tema revenirii în România a prințului exilat devine un subiect de maximă importanță atât pentru carliști, cât și pentru anticarliști. Primii capătă totuși treptat întâietatea politică, întrucât se identifică cu o mișcare politică destinată să scoată națiunea din criza politică și economică pe care o traversează. Aceștia promit o Românie mai stabilă și mai puternică, iar patosul cu care înzestrează această promisiune reprezintă impulsul ideologic central care le sporește succesul.

2.5 Carlismul ca mișcare politică reacționară: preludiu la „Restaurație"

Într-un articol pe care îl publică în primele numere ale ziarului *Curentul*, Cezar Petrescu se referă, dezamăgit, la România de după război ca la o națiune împiedicată să progreseze pe măsura forțelor sale. La fel ca mulți alți naționaliști, Petrescu găsește cauza problemei în parlamentarism, respectiv în guvernările succesive ale lui Ion I.C. Brătianu:

> Chiar indignarea a murit în noi. [...] Așteptăm pasivi, strângem din umeri și așteptăm. [...] Soldații sunt în zdrențe, defilează cu talpa goală prin bocancii sparți; alături, Ungaria așteaptă să descarce al cincilea transport de mitraliere. Și peste Nistru, în fiecare an, manevrele armatei roșii fac repetițiile unui atac, care, dacă n-a fost ieri, se poate dezlănțui mâine. Ce imbecil se mai poate consola cu miliardele votate pentru zece ani, să îmbrace și să înarmeze o oaste goală, flămândă și înarmată cu rămășițele inutilizabile ale fabricilor de tunuri, de mitraliere și de avioane care-și plasează la noi comenzile refuzate de alții? Știm ce însemnează această cifră, impresionantă numai pentru naivi. Din nou, iureșul șperțarilor în comisioane; din nou câteva palate noi, câțiva milionari mai mult, câteva mașini scumpe, câteva interpelări fără efect – și din nou, pentru armată, uniforme cu lâna putredă, bocanci cu talpa de mucava, avioane care se prăbușesc din ceruri și arme de model preistoric. Ce mână mai are

destulă vlagă să apuce de piept și să scuture vinovații, să-i scoată în vederea țării, să-i scuipe și să-i înfiereze?

Vă spun că și indignarea a murit în noi. Acum, brațul ne este de scrum și ochiul nu se mai sguduie de niciun spectacol. Am văzut atâtea, am îndurat atâtea, ne-am deprins cu atâtea, am acceptat atâtea! Vastă Brătienie, țara este acum atât de deprinsă cu metodele liberale, cu nelegiuirile, cu fățărnicia, cu intriga, cu nedreptatea și cu jaful, încât nici nu-și mai poate închipui cum ar fi altfel, cum ar fi putut să mai fie și altfel. Căci această lungă stăpânire liberală nu numai ne-a sărăcit, ne-a jefuit, ne-a creat din prieteni dușmani și ne-a făcut de râsul și de mila lumii; dar ne-a strivit elanul vital, ne-a retezat toate posibilitățile de devenire, ne-a ținut aici, bine încleiați în noroi, mediocri, egoiști și meschini, să trăim o existență fermă, în care totul e desfigurat și totul numai acceptare lașă.

Gândiți numai la ce-ar fi putut fi – și ce este: la fiecare pas, în orice domeniu. Reformă agrară, armată, învățământ, universitate, sprijinire a industriei, gospodărie. Pretutindeni, intenția cea mai generoasă și necesitatea cea mai imperioasă, trecute în fapt au devenit mijloace de căpătuială, prilej de ilegalitate, abuz, furt, procopseală și scandal.

De aceea îi urâm pe liberali. Sunt dușmanii noștri lăuntrici, sunt ucigașii viitorului. Devoratori de suflete, fiindcă nu pot trăi decât în abject, cu bucurie sălbatică nu-și vor găsi odihnă decât atunci când toată țara va fi după chipul și asemănarea lor.[119]

Acest text este unul plin de însemnătate, întrucât concentrează în el percepția pe care mulți naționaliști monarhiști și-o fac despre parlamentarismul românesc în general și despre Ion I.C. Brătianu și guvernările sale în mod particular. Când discută raportul de forțe politice din România acestui deceniu, Mircea Vulcănescu și Mihail Manoilescu se referă explicit la Brătianu ca la un veritabil „dictator"[120]. Ion I.C. Brătianu este etichetat frecvent de carliști cu titulaturi precum „Tiranul", „Dictatorul" ori „Marele Vizir" (ultima dintre ele, aluzie la cultura politică „otomană" pe care ar fi practicat-o), iar în a doua jumătate a anilor 1920, publicațiile în care naționalismul, monarhismul și antiparlamentarismul converg deseori către persoana prințului

Carol (*Cuvântul*, *Neamul românesc* ori *Curentul*) formează un front comun împotriva partidului său.

Până la sfârșitul anului 1928, critica statu-quoului înseamnă critica Partidului Național Liberal, unul care domină guvernările anilor 1920–1928 (se află la putere în perioada ianuarie 1922 – martie 1926 și iunie 1927 – decembrie 1928) și care continuă să perpetueze centralismul administrativ și tarele culturii politice din Vechiul Regat. Asemenea aspecte creează multor naționaliști impresia că național-liberalii se fac vinovați de un adevărat „dezastru" administrativ, unul ce ar fi pus în pericol chiar edificiul României Mari. În această privință, textul prezentat mai sus este cât se poate de elocvent. În fine, nu doar guvernările național-liberalilor sunt însă blamate de monarhiști, ci și cele ale Partidului Poporului (martie 1926-iunie 1927) și Partidului Național-Țărănesc (care debutează în decembrie 1928).

Aceasta din urmă capătă totuși o semnificație aparte, întrucât la alegerile din noiembrie 1928 carliștii îi sprijină pe național-țărăniști împotriva Partidului Național-Liberal.[121] Victoria lor electorală, sprijinită pe un suport popular semnificativ[122], este echivalată acum de mulți români cu venirea „ardelenilor" la guvernare (de fapt, o trimitere la ponderea pe care membrii fostului Partid Național Român din Transilvania o au în cadrul grupării), de la care se așteaptă democratizarea autentică și eficientizarea funcționării instituțiilor statului. Experiența pe care unii oameni politici ardeleni din PNȚ o dobândiseră în cadrul monarhiei austro-ungare (în parlamentul de la Budapesta ori în alte instituții) ar fi trebuit să ofere astfel o alternativă la ceea ce va fi fost bizantinismul politic al național-liberalilor „regățeni", făcuți vinovați de perpetuarea unei culturi politice balcanice, otomane, copleșite de clientelism și corupție. Totuși, „era nouă" pe care național-țărăniștii o proclamă nu se concretizează, iar această promisiune neonorată contribuie la rândul ei la sporirea curentului ideologic monarhist.

În acest sens, nu trebuie neglijat nici faptul că oamenii politici favorabili revenirii lui Carol în România se recrutează inclusiv din rândurile Partidului Național-Țărănesc, cel care, în contextul alegerilor din 1928, folosește

monarhismul ca factor de raliere a nemulțumirilor populare și de orientare a lor împotriva adversarilor politici național-liberali. Ulterior, după triumful lor electoral, național-țărăniștii chiar îl sprijină, mai mult sau mai puțin direct, pe Carol. Iuliu Maniu, liderul partidului, comunică prin scrisori cu prințul încă din 1928[123], iar în câteva mesaje pe care i le trimite acum i se adresează folosind pur și simplu titlul de „Alteță Regală"[124]. Așa se face că, dacă în vremea național-liberalilor, Carol era ținta constantă a Siguranței, a propagandei anticarliste și a cenzurii, în 1929 și în prima parte a anului 1930 o serie de membri ai guvernului național-țărănesc merg personal în Franța pentru a trata cu principele revenirea sa în România.[125] Lui Carol i se promite acum neîngrădirea corespondenței și tot cu el se discută proiecte referitoare la administrația publică sau la educația tinerilor.[126]

În același timp, din această ecuație nu trebuie excluse nici atacurile îndreptate împotriva Regenței, care echivalează practic cu o propagandă favorabilă revenirii lui Carol. Într-o vreme când metodele autoritare de guvernare devin tot mai populare în Europa, Regența este percepută de cele mai multe ori întocmai ca o instituție lipsită de autoritate. De fapt, „Restaurația" este pregătită inclusiv de ezitările regenților. Niciuna dintre cele trei personalități care o formează nu își pronunță în mod franc poziția politică față de posibila revenire a lui Carol în România. Din contră, în mai multe rânduri, principele Nicolae îi mărturisește fratelui său neîncrederea pe care o are față de așezământul din care face parte.[127] Carol poartă o corespondență atât cu principele Nicolae, cât și cu mama sa, regina Maria, iar din conținutul scrisorilor reiese implicit iminenta sa întronare.[128]

Criza economică, tarele parlamentarismului, lipsa de credibilitate a Regenței, nevoia de reîntărire a prestigiului instituției monarhice, fiecare dintre acești factori contribuie decisiv la pregătirea bazelor politice și ideologice necesare pentru întronarea lui Carol. În lunile care precedă acest eveniment se pare chiar că se creează un acord tacit în rândul oamenilor politici și al opiniei publice cu privire la revenirea sa în România. Într-o ședință a cabinetului din 14 mai 1930, senatorul Cornescu (membru al Partidului Poporului)

rostește un discurs în care solicită franc aducerea lui Carol în România, pe care îl prezintă ca pe „cel mai falnic și cel mai frumos stejar crescut pe meleagurile noastre”[129]. Numele principelui este rostit din ce în ce mai des în mediile populare și în rândul elitelor. Referindu-se la starea de spirit din primăvara anului 1930, diplomatul Raoul Bossy constată pe bună dreptate că „se generaliza un sentiment de nesiguranță, iar România lua aparența unei corăbii fără vâslaș, purtată în bătaia vântului”[130]. Într-o manieră mai mult sau mai puțin directă, Carol este încurajat să își asume statutul de *Salvator*.

În iunie 1930, acesta folosește un pașaport fals eliberat de legația României din Paris. Purtând numele *Eugen Nicolae*, de profesie *șofer*, Carol călătorește cu acest document în Germania, Austria, Iugoslavia și Ungaria[131], parcurgând un traseu care culminează cu revenirea sa în România.

Ideologia antiparlamentară și naționalistă țesută în jurul persoanei lui Carol nu dispare odată cu exilul său. Moartea regelui Ferdinand, lipsa de credibilitate a Regenței și apoi criza economică sunt factori care, în anii 1927–1930, redinamizează carlismul. Lipsa unei opoziții veritabile face ca, treptat, soluția „Carol” să devină din ce în ce mai atractivă în rândul intelectualilor, al opiniei publice și al clasei politice. În această privință, un aport substanțial îl au publicațiile care își fac un țel din critica antisistemică. *Antiparlamentarismul, monarhismul, revendicările naționaliste*, fiecare dintre aceste trei aspecte este strâns legat de o critică a statu-quoului care inclusiv în a doua jumătate a acestui deceniu converge către persoana lui Carol. De fapt, carlismul anilor 1930 este precedat de carlismul anilor 1920. Din cele trei componente enumerate mai sus derivă curentul ideologic care pregătește și produce „Restaurația” din 8 iunie 1930, prima temă discutată în capitolul următor, unul axat pe anii de debut ai domniei lui Carol al II-lea.

Capitolul 3

Speranțe, provocări și proiecte. Anii de debut ai unei domnii cu vocație reformatoare (1930–1933)

În mai 1930, generalul Alexandru Averescu solicită conducătorilor filialelor județene ale partidului său, Partidul Poporului, câte un raport informativ referitor la starea de spirit a populației față de o posibilă revenire a lui Carol în România. Averescu este interesat să afle în ce măsură o eventuală „aducere în țară a lui Carol" va fi facilitată de un sprijin popular autentic. Chiar dacă există regiuni unde se constată o anumită „reticență" față de prinț ori chiar „alterarea" sentimentului dinastic, Carol pare a se bucura în general de o opinie publică deosebit de favorabilă.[1] Astfel, aflăm de la reprezentanții Partidului Poporului din Basarabia că în județul Bălți „armata îl așteaptă în fiecare zi"[2], în timp ce în regiunea Soroca locuitorii își doresc cu nerăbdare nu doar venirea principelui, ci și „dictatura" acestuia. Autorul ultimului raport menționează explicit faptul că: „Ei cer un stăpân"[3]. Odată confruntați cu criza economică, cu tarele administrației și cu „lipsa de autoritate", țăranii din Tighina afirmă la rândul lor că doresc un „țar"[4]. Inclusiv în Bucovina populația ar fi fost de partea lui Carol. Locuitorii acestei foste provincii a Imperiului Austro-Ungar și-ar fi dorit și ei un stat „cârmuit de un rege înțelept și sever". În această regiune doar minoritățile s-ar fi împotrivit prințului, întrucât ar fi dorit „dezordine în țară" și „o cârmuire slabă"[5]. În Vechiul Regat, în schimb, reprezentantul Partidului Poporului din Teleorman explică simpatia pentru principe prin „consecința stării de mizerie în care a fost adusă țara de cei care conduc astăzi

destinele ei"[6]. Așa se face că în județele Dâmbovița și Râmnicu-Sărat majoritatea țăranilor sunt de părere că numai întronarea prințului ar fi putut pune capăt „nenorocirilor" și „frământărilor" care amenință națiunea.[7] Speranțele locuitorilor din aceste județe se îndreaptă către Carol ca înspre ceva „nou" și „providențial", ca înspre o persoană menită să pună capăt oricăror „suferințe", „decepții" și „nedreptăți"[8]. Pe de altă parte, în Moldova, țăranii din Tutova cred pur și simplu în capacitatea acestuia de a scăpa țara de „ruină" și de „hoție"[9], în timp ce despre militarii din Botoșani aflăm că desfășoară nestânjeniți o „propagandă carlistă"[10]. De cealaltă parte a Carpaților, în Transilvania, prințul ar fi fost „profund simpatizat" nu doar în regiunile Bistrița și Brașov[11], ci și în Hunedoara, acolo unde se crede că dacă acesta va dobândi tronul, va fi capabil să înceapă o domnie „energică", plină de „inițiative" și de „lucruri mari"[12]. În fine, românii din Turda așteaptă și ei cu nerăbdare întronarea lui Carol, pe care îl consideră „războinic" și „viteaz"[13]. Lăsând la o parte doza lor de subiectivitate, când sunt coroborate cu alte surse, aceste rapoarte nu sunt mai puțin relevante pentru evidențierea viziunii populare despre Carol din ajunul Restaurației. Atât autorii lor, cât și persoanele intervievate trădează o stare de spirit particulară, una care percepe întronarea lui Carol ca pe un fapt în același timp necesar și inevitabil. Restaurația este așteptată cu încredere de numeroși români dornici de a experimenta o schimbare.

Carliștii promovaseră în anii trecuți ideea potrivit căreia întoarcerea lui Carol reprezintă o condiție indispensabilă pentru întărirea națiunii. Efectele crizei economice mondiale sunt resimțite puternic în România, iar dificultățile cu care se confruntă guvernarea PNȚ sunt exacerbate și deformate constant de o propagandă carlistă abilă, una care propune o schimbare fundamentală a statu-quoului. În consecință, principele revine în România în 6 iunie 1930, iar două zile mai târziu este încoronat ca rege al României Mari.

Carol se adaptează rapid vieții politice autohtone, una dominată în acești ani de național-țărăniști. Până la sfârșitul anului 1933 supremația acestui partid este întreruptă doar de un guvern „de uniune națională" (aprilie 1931 – iunie 1932) condus de Nicolae Iorga (lider al Partidul Naționalist Democrat)

și Constantin Argetoianu. Totuși, în decembrie 1933, regele însărcinează pe național-liberali cu organizarea alegerilor. Condus de experimentatul Ion G. Duca, Partidul Național Liberal va obține 51% din voturi și se va pregăti să înceapă o nouă guvernare.[14]

Peisajul politic este însă marcat în mod esențial de ascensiunea unei noi grupări politice. Creată în 1927 de un grup de tineri naționaliști sub numele de Legiunea Arhanghelul Mihail și condusă de „Căpitanul" Corneliu Zelea Codreanu, aceasta devine în anii 1930 cea mai importantă mișcare fascistă din sud-estul Europei. „Legionarii" promit la rândul lor o Românie „nouă" și dezvoltă progresiv o critică radicală a statu-quoului centrată nu doar pe naționalism și antiparlamentarism, ci și pe antisemitism. În 1930, Legiunea îmbracă forma unei noi organizații politice, Garda de Fier, care se remarcă inclusiv printr-un activism orientat asupra maselor. După cum voi încerca să demonstrez în continuare, în acest deceniu ascensiunea Legiunii modelează într-o măsură semnificativă parcursul monarhismului carlist.

Nu evoluția vieții politice românești reprezintă însă subiectul acestui capitol, ci analiza a două chestiuni esențiale pentru înțelegerea carlismului: în primul rând, responsabilitățile și inițiativele lui Carol din primii săi ani de domnie; în al doilea rând, corpusul ideologic avansat de partizanii lui, care proclamă cu orice preț *reforma* (fie ea de natură politică, culturală ori socială). Carliștii doresc reformarea statului și a societății astfel încât să poată fi înfruntate cu succes provocările modernității. În această privință, voi examina îndeosebi felul în care aceste revendicări sunt destinate a fi desăvârșite prin intermediul unui *șef*, identificat de ei în persoana lui Carol.

Din punct de vedere cronologic, explorez primii săi ani de domnie, mai precis perioada cuprinsă între Restaurația din 8 iunie 1930 și începutul anului 1934. În prima secțiune discut maniera în care se produce revenirea principelui în România și întronarea sa. Ulterior, analizez felul în care Carol joacă rolul de *om providențial*, într-un context în care așteptările populare legate de persoana sa ating un moment de maximă intensitate. În a treia parte a capitolului am în vedere câteva dintre cele mai importante provocări pe care noua domnie

este nevoită să le înfrunte, înainte de a prezenta acțiunile monarhului și felul în care acesta încearcă să-și sporească legitimitatea și influența politică schițând și proclamând un proiect național centrat pe ideea unității, a consensului și a primatului culturii. La final, închei acest capitol printr-o analiză a acțiunilor politice și a ideilor vehiculate de cei mai vizibili partizani ai regelui.

3.1 „Restaurația": practică și ideologie

Deși Constituția din 1923 nu prevede posibilitatea detronării monarhului minor Mihai, în 8 iunie 1930 Carol este proclamat *Rege* de către Adunarea Deputaților. Ritualul de depunere a jurământului se desfășoară ca și cum acest moment s-ar fi consumat imediat după moartea regelui Ferdinand. Nimic nu trădează polemica născută cu câțiva ani în urmă ca urmare a renunțării sale la calitatea de principe moștenitor. Patriarhul îi stă alături, potrivit cutumei, iar cei prezenți îl întâmpină cu urale. Fiul său, Mihai, devine de acum înainte prinț moștenitor, calitate echivalată simbolic cu titulatura de Mare Voievod de Alba Iulia. Planul lui Carol și al partizanilor săi se materializează cu succes. Totul se petrece rapid, iar în acest aspect rezidă una dintre explicațiile reușitei cauzei carliste. Episodul „eroic" al Restaurației durează doar trei zile.

La începutul lui iunie, Carol părăsise Franța mergând la München, de unde decolează cu un avion spre România.[15] Primul popas pe care îl face odată cu revenirea sa în țara natală este unul neprevăzut. În Ardeal, este nevoit să aterizeze forțat în localitatea bihoreană Vadul Crișului, aflată la poalele munților Apuseni. Își continuă însă zborul și traversează Carpații prin zona Văii Prahovei, ajungând la București în seara zilei de 6 iunie. După un zbor cu peripeții, Carol este întâmpinat pe aeroportul Băneasa de un grup de militari și escortat până la o locație unde stă de vorbă cu o serie de reprezentanți ai partidelor politice (inclusiv național-țărăniști, aflați acum la guvernare). Acestora le face cunoscută singura opțiune politică pe care o ia în considerare, și anume întronarea. Deși guvernanții național-țărăniști juraseră loialitate regelui Mihai și Regenței, Carol nu întâmpină vreo rezistență îndeajuns de puternică încât

să fie împiedicat să-şi realizeze ţelul. Din contră, Iuliu Maniu demisionează din funcţia de prim-ministru tocmai pentru a nu-şi asuma răspunderea juridică a Restauraţiei. Maniu lasă această sarcină pe seama unui cabinet efemer condus de Gheorghe Mironescu, colegul său de partid. O atitudine asemănătoare adoptă şi şeful Partidului Naţional Liberal. Deşi recomandă preşedinţilor organizaţiilor regionale să se menţină „pe linia partidului", adică împotriva lui Carol, Vintilă Brătianu îi îndeamnă totuşi să aibă o atitudine moderată, „evitând orice abateri, excese sau şovăiri"[16].

Restauraţia pare să fi fost un eveniment politic prevăzut de cei care guvernează România în iunie 1930. Atât ministrul de interne, Alexandru Vaida-Voevod, cât şi prim-ministrul Iuliu Maniu sunt informaţi personal de către Siguranţă despre sosirea lui Carol tocmai cu câteva zile înainte de producerea acestui eveniment.[17] Maniu chiar ia legătura cu principele exilat prin intermediul maiorului Victor Precup pentru a-i da de înţeles că nu se va împotrivi unei eventuale „Restauraţii". Într-o declaraţie din 1934, şeful PNŢ lămureşte astfel atitudinea sa politică din aceste zile:

> Revenirea Alteţei Sale Regale Principele Carol nu a fost impusă guvernului meu de evenimente în faţa cărora a trebuit să mă plec, ci a fost un lucru ştiu şi voit de mine şi pe care l-aş fi putut împiedica cu mare uşurinţă dacă aş fi voit. Măsurile luate de alţii au fost cu totul inutile şi superflue. Restaurarea ordinii legale la tron s-a întâmplat ca o urmare a opiniei publice pregătite şi de mine în acest sens şi ca o urmare firească a consideraţiunilor mele de natură monarhică şi dinastică. Readucerea A.S.R. [Alteţei Sale Regale – n.n.] Prinţul Carol a fost o necesitate în scopul unei guvernări liniştite care nu se putea face în absenţa unui pretendent la tron susţinut pe baza drepturilor sale legitime de opinia publică a întregii ţări.[18]

Mărturia lui Maniu este extrem de relevantă pentru a înţelege ce se întâmplă, de fapt, în aceste zile. Relatarea sa întăreşte interpretarea potrivit căreia Restauraţia este pregătită nu doar de un curent de opinie popular favorabil lui Carol, ci şi de un acord tacit al elitelor politice. Printre acestea se numără

inclusiv fratele său, Nicolae, unul dintre cei trei membri ai Regenței. Am amintit deja faptul că el îi făcuse cunoscută lui Carol neîncrederea sa față de așezământul politic din care face parte.[19] Însă pe lângă acest lucru, în primăvara anului 1930, Nicolae insistă ca o donație a fratelui său pentru sinistrații din satul argeșean Costești[20] să fie trecută sub numele de „Principele Carol", un titlu la care acesta nu mai avea dreptul. Nu sunt însă singurele gesturi care trădează carlismul acestui regent. Potrivit mărturiei diplomatului Raoul Bossy, același Nicolae, cu puțin timp înainte de revenirea fratelui său în România, facilitează încredințarea de comandamente militare unor generali „carliști", înlăturând astfel din posturi pe cei loiali regelui Mihai.[21] Această referință a lui Bossy ne trimite inevitabil cu gândul la implicarea armatei în episodul Restaurației.

Deloc întâmplător, primul „ordin de zi" pe care Carol îl formulează în calitate de rege se adresează armatei. Fraze atent construite sunt destinate a stârni mândria ostașilor și a evidenția legătura indestructibilă care i-ar fi apropiat de monarhie.[22] Armata joacă un rol fundamental în episodul Restaurației, iar această implicare pune bazele unei relații durabile între militari și monarhia reprezentată de Carol al II-lea, care durează de-a lungul întregului deceniu și care atinge punctul culminant în timpul regimului autoritar din anii 1938–1940. Iată, de pildă, cazul colonelului Gabriel Marinescu, una dintre persoanele care se evidențiază prin sprijinul pe care i-l acordă lui Carol în iunie 1930. Marinescu este un fost combatant în Primul Război Mondial decorat de regele Ferdinand cu Ordinul „Mihai Viteazul" (cea mai importantă distincție acordată ofițerilor pentru fapte de bravură militară) ca urmare a participării sale la Bătălia de la Mărăști.[23] Datorită implicării sale în episodul Restaurației, acesta devine unul dintre militarii cei mai apropiați de rege. În anii 1930, loialitatea îi este răsplătită din plin. Gabriel Marinescu ocupă timp de șapte ani funcția de prefect al Poliției Capitalei, iar apoi, succesiv, pe cele de subsecretar de stat la Ministerul de Interne (1937), de ministru de interne și ministru al ordinii publice (1939).[24] Militarii se numără nu doar printre cei mai importanți vectori ai Restaurației, ci ai carlismului în general. În opinia lui

Grigore Gafencu, revenirea lui Carol în România s-ar fi datorat înainte de toate „carlismului armatei", respectiv unor „regimente de elită" precum grănicerii și aviația. Gafencu interpretează carlismul ofițerilor și al generalilor pur și simplu prin nevoia acestora de a avea un „șef"[25]. Pe de altă parte, Mihail Manoilescu explică în maniera următoare monarhismul armatei și rapiditatea cu care se desfășoară episodul Restaurației: „o țară amenințată de toți vecinii ei nu-și putea îngriji mai bine puterea militară decât printr-un rege tânăr, energic și inteligent, oricare i-ar fi fost păcatele și slăbiciunile"[26]. Într-adevăr, mulți militari își leagă de Carol al II-lea speranțele înzestrării temeinice a armatei.

Prezentând aportul acestei categorii sociale, nu trebuie să neglijăm importanța acțiunilor lui Carol. Până la urmă, el este principalul actor al Restaurației. Inteligența, îndrăzneala și calitățile sale politice cântăresc acum într-o manieră decisivă. Național-țărănistul Grigore Gafencu apreciază pe bună dreptate modul în care acesta a știut să-și consolideze rapid poziția „luând în mâini sigure și hotărâte frânele statului prin numiri cheie făcute la Siguranță, prefectura poliției, jandarmerie și la înaltele comandamente din armată"[27]. Carol practică acum o estetică a curajului ce va fi deseori exploatată de propaganda carlistă. Admirația de care se bucură în acest deceniu se datorează în egală măsură *stilului* său, adică unui mod particular de a-și face simțită prezența. Așa se face că, atunci când se referă la Carol, discursul monarhiștilor este traversat frecvent de un patos caracteristic. Mihail Manoilescu, de pildă, descrie astfel (în memoriile sale) episodul în care proaspătul rege depune jurământul:

> Deodată în Cameră se produce o mișcare: „Majestatea Sa Regele!". Carol intră, pășind soldățește în uniforma de general de infanterie, nu deajuns de bine croită, cu ledunca de fir de aur pe care i-o dăruisem eu la Paris la 9 mai. După el, prințul Nicolae, subțire, elegant, aproape feminin. Lumea rămâne uimită privind la Rege, la sănătatea lui, la bărbăția și la siguranța pe care o vădește. „Dar este un Rege, un adevărat Rege", exclamă în loja diplomaților contele Szembek, ministrul Poloniei. „De ce mi s-a spus că este un degenerat, un morfinoman?" În cuvintele diplomatului polonez stătea cuprinsă toată

povestea ignobilă a calomniilor care fuseseră răspândite de către liberali și de ceilalți politicieni, împotriva unui om care era fiu și tată de rege. Carol depune apoi jurământul, calm, pe Evanghelia pe care i-o înfățișează Mitropolitul Moldovei.[28]

Manoilescu surprinde, de fapt, una dintre cele mai importante calități politice ale lui Carol, respectiv capacitatea sa de a teatraliza politicul prin atenția acordată vestimentației, gesturilor simbolice ori discursurilor. Pe scurt, Carol se îngrijește totdeauna în mod deosebit de modul cum apare în public. Simpla sa prezență inspiră încredere carliștilor. Pentru Nicolae Iorga, de pildă, regele este acum „spătos și voinic, sigur de sine și calm, purtând vechiul său zâmbet, puțin enigmatic"[29]. În vârstă de 37 de ani, tânărul suveran este dezinvolt prin comportamentul său și posesor al unui fizic bine clădit. În același context, încercând să ofere un răspuns la întrebarea „Cine e Carol?", Grigore Gafencu îl prezintă în felul următor: „O înfățișare excelentă – prestanță, ținută, grație, o inteligență vie – bine pregătită, documentată, o atitudine energică și hotărâtă. Pe lângă acestea, o indiscutabilă abilitate: primește bine pe cine nu iubește"[30]. La început de domnie, felul de a fi al acestui suveran se dovedește un mijloc util de persuasiune.

Totuși, aspectul fizic și *stilul* personal al lui Carol nu reprezintă nici pe departe factori suficienți pentru a legitima Restaurația. În primul rând, acesta este întronat pentru că o bună parte a opiniei publice îl asociază cu ideea de *schimbare*, însă o schimbare făcută în sensul unei veritabile renașteri naționale. Un avocat din Huși îl încurajează acum nu fără temei pe Carol să inaugureze o „era nouă, imperios cerută de poporul românesc"[31]. Tocmai acest deziderat devine, progresiv, ideea centrală pe care se sprijină din punct de vedere ideologic Restaurația.

Discursul monarhist configurat acum în jurul persoanei lui Carol este unul profund palingenezic. Pe de o parte, *Restaurația* înseamnă, la propriu, repunerea persoanei lui Carol în drepturile sale politice și juridice de fiu al regelui Ferdinand, adică de principe moștenitor. Pe de altă parte, însă, acest eveniment este înzestrat de către rege și carliști inclusiv cu o încărcătură simbolică aparte.

Întronarea lui Carol este proiectată ca debut al unei ere „noi". Pentru monarhiști ca Nichifor Crainic, Mihail Manoilescu sau Nicolae Iorga, ziua de 8 iunie 1930 marchează pur și simplu „o soartă nouă"[32] și începutul unui „nou regim"[33]. Spre deosebire de „dezorientările unui politicianism împotmolit în calcule de tarabă", Crainic prezintă revenirea lui Carol în România ca pe un eveniment care deschide subit „orizonturile salutare din largul cărora plămânul României va respira viața cea nouă"[34]. În același context, Constantin Argetoianu vorbește despre „ritmul nou"[35], iar Alexandrina Cantacuzino (președinte al Asociației Femeilor Române) îl identifică pe Carol al II-lea cu „craiul vremurilor noi"[36]. Ideologia carlismului promite încă din 1930 o regenerare națională făcută prin intermediul monarhiei, de vreme ce propaganda asociază explicit pe rege cu „România Nouă"[37] și cu ideea de „regenerare"[38]. Astfel, aflăm că odată cu întronarea sa s-ar fi creat premisele necesare nu doar pentru consolidarea României, ci și pentru redirecționarea acestei națiuni spre o „viață nouă"[39]. În iunie 1930, Carol al II-lea nu este proiectat în postura unui simplu monarh constituțional. Din contră, partizanii lui îl prezintă ca pe un vector purtător de dinamism, un conducător capabil să imprime un ritm inedit politicii românești.

Ziua de „8 Iunie" devine încă din 1931 sărbătoare națională. Popularizată de propagandă ca un moment determinat de „grația lui Dumnezeu" și de „voința națională"[40], Restaurația este sacralizată progresiv prin diferite acțiuni simbolice. Așa se face că localitatea Vadul Crișului[41] devine satul *Vadul Carol al II-lea* și că pe aeroportul din Băneasa este așezată o impunătoare placă comemorativă amintind revenirea lui Carol în București. Placa este inaugurată cu prilejul împlinirii unui an de la Restaurație, iar textul cu care este inscripționată („Aci a coborât din zbor, în fapt de seară, la 6 iunie 1930, dorit și așteptat de tot poporul, Regele Carol al II-lea")[42] este inspirat tocmai de carlistul Mihail Manoilescu, cel care o dezvelește și o sacralizează acum printr-o cuvântare eroică.[43] Devenit un veritabil *lieux de mémoire* al Restaurației, aeroportul Băneasa se numără în fiecare an printre spațiile unde se țin cuvântări sau se organizează diferite manifestări închinate zilei de „8 Iunie".

Deceniul de domnie al regelui Carol al II-lea începe fulgerător și promițător. Restaurația se produce fără violență în prima lună din vara anului 1930. Întrucât monarhia și continuitatea dinastică primează acum în fața provizoratului Regenței, această din urmă instituție este anulată rapid și fără regrete pentru a lăsa loc unui rege perceput de mulți ca un conducător capabil să mobilizeze elanul colectiv în folosul națiunii. În iunie 1930, Carol al II-lea joacă rolul *Salvatorului.*

3.2 Omul providențial

Revenirea lui Carol în România și întronarea sa sunt încadrate rapid într-o narațiune menită a genera cadrele ideologice și psihologice necesare ascensiunii sale politice. Un almanah din 1931 destinat țăranilor români din Bucovina, de pildă, prezintă astfel contextul în care se petrece Restaurația: „Vremurile erau aspre, dușmanii din afară pândeau momentul să ne sară în spate, iar înăuntru, lipsind un stăpân, patimile oamenilor au început să nu mai cunoască margini. România cea plămădită de sângele și aspirațiile generațiilor trecute plutea pe valurile istoriei ca o barcă fără cârmaci. [...] Curând însă știrea sosirii principelui așteptat s-a răspândit peste tot cuprinsul țării cu iuțeala fulgerului. Credința în viitor a întărit toate sufletele îngrijorate. Un bărbat tânăr, de 38 de ani, venea să ia cârma țării, bântuită de multe neajunsuri. O țară întreagă îl primea cu lacrimi de bucurie"[44]. Mesajul propagandei este acum unul cât se poate de clar: doar Carol reușește să smulgă România din pragul anarhiei[45] și să se impună ca simbol al unității naționale și al autorității în opera guvernare.[46] Prezentat în acești ani ca un veritabil *Salvator* „trimis de Providență", singurul capabil „a scoate la liman corabia statului, rămasă aproape fără cârmă", tânărul suveran este în mod constant asociat cu noțiuni precum „Mesia", „salvare", „nădejde", „mântuire", „speranță" sau „înviere".[47] În opinia unor carliști ca Grigore Gafencu sau Nicolae Iorga, misiunea de acum a lui Carol este pur și simplu de a pune capăt unei stări îngrijorătoare de „anarhie"[48] și de a scoate România „din haos și din mizerie"[49]. În vara anului 1930, mitul „Carol" găsește

un mediu de diseminare favorabil. „Anomia" politică a deceniului trecut, criza economică, tarele parlamentarismului românesc și ale Regenței, fiecare dintre acești factori creează condițiile psihologice propice pentru nașterea cultului popular al *omului providențial.*

În această privință, Lucian Boia îl înscrie pe bună dreptate pe Carol al II-lea în suita „salvatorilor interbelici", alături de Corneliu Zelea Codreanu și de generalii Alexandru Averescu și Ion Antonescu.[50] Carol este promovat de către partizanii săi ca un lider carismatic destinat să îndeplinească cel mai important deziderat al naționalismului românesc: consolidarea României Mari. În opinia lui Mihail Manoilescu, tânărul rege are de îndeplinit acum o veritabilă „misiune istorică", și anume „misiunea de a împlini consolidarea românismului [...] în granițele sale naturale"[51]. Altfel, pentru Nae Ionescu și Cezar Petrescu regele este acum „Salvatorul României Mari"[52], un veritabil „izbăvitor" al națiunii[53]. În fine, dacă ar fi să dăm crezare mărturiei lui Nichifor Crainic, românii întâmpină acum pe Carol ca pe un „mântuitor"[54], după trei ani de guvernare a Regenței pe care acest monarhist îi echivalează cu „trei ani de haos în capul statului"[55]. Asemenea reprezentări abundă în scrierile carliștilor și în publicațiile de propagandă, forjând un tipar discursiv utilizat de-a lungul întregului deceniu pentru a descrie contextul istoric și evenimentele din vara anului 1930, când îndrăznețul Carol revine fulgerător în România în plină criză politică și economică pentru a înlătura perspectivele sumbre ale unui viitor incert. Potrivit narațiunii carliste, acesta nu doar refortifică instituția monarhiei și continuitatea dinastiei (perturbate de interregnul Regenței), ci pregătește inclusiv reforme destinate a pune bazele unei veritabile renașteri naționale.

Imaginea *omului providențial* este întărită de curajul său de a veni în România într-o manieră clandestină și cât se poate de primejdioasă: zburând cu avionul și traversând Carpații în timpul nopții. Curajul și voința prințului exilat sunt elogiate de-a lungul întregului deceniu în nenumărate scrieri apologetice, iar acțiunii de traversare a Carpaților i se atribuie deseori dimensiuni eroice: „Deasupra crestelor, o ceață densă face vizibilitatea din ce în ce mai

grea. Golurile de aer neașteptate măreau pericolul. Prințul Carol însă, sigur pe dragostea unanimă a unui popor care-l dorea atât de mult și încrezător, [...] înfruntă toate primejdiile pe care i le oferea o traversare nocturnă a munților Carpați și la ora 22:05 ateriză pe aeroportul Băneasa"[56]. Potrivit mărturiei lui Grigore Gafencu, contemporan cu acest eveniment, fiul regelui Ferdinand „își reia locul printr-un act de curaj de o impunătoare frumusețe – un zbor de noapte prin Carpați"[57]. Așa se face că principele ar fi traversat munții „pe aripile unei păsări de oțel", întocmai ca un „Arhanghel"[58]. Iată o dramă care înglobează toate ingredientele modelului teoretizat de Raoul Girardet. Există, pe de o parte, „timpul așteptării și al apelului" omului providențial, și anume perioada care precedă Restaurația, când se formează și se difuzează imaginea unui „Salvator" dorit în România, ce cristalizează în jurul ei „expresia colectivă a unui ansamblu (cel mai adesea confuz) de speranțe, nostalgii și idealuri". Pe de altă parte, regăsim „timpul prezenței", al „Salvatorului" care în sfârșit apare, cel în care cursul istoriei națiunii române este pe cale să se desăvârșească.[59]

După cum am încercat să demonstrez mai sus, statutul de *Salvator* al lui Carol se cuvine însă a fi înțeles nu doar ca un produs al acțiunilor partizanilor săi și al propagandei, ci în egală măsură ca o reprezentare generată de așteptări populare veritabile. În această privință, Constantin Argetoianu discută ironic despre „iluzia" populară potrivit căreia domnia lui Carol al II-lea ar fi urmat să schimbe țara în mod fundamental.[60] Deși se referă într-o manieră critică la capacitatea regelui de a răspunde năzuințelor populare, el însuși este sedus acum de carisma acestui rege. Așa se face că după prima întâlnire pe care o are cu Carol în iunie 1930, Argetoianu părăsește biroul acestuia convins că „vremuri noi" vor începe de acum înainte pentru România.[61] Raoul Girardet remarcă pe bună dreptate faptul că imaginea unui Salvator este atât rezultatul unui cadru psihologic „real", cât și o construcție imaginară „intenționată"[62]. Încercarea mea de a diagnostica felul cum opinia publică percepe întronarea lui Carol mă face să formulez o opinie potrivit căreia Restaurația este *așteptată* și inspiră *încredere* în rândul unei părți deloc neglijabile a populației.

Imediat după ziua de 8 iunie 1930, Carol al II-lea primește nenumărate scrisori și telegrame de încurajare. Nu lipsesc o mulțime de ode închinate Restaurației și trimise monarhului de cei mai zeloși supuși.[63] Un ardelean din Gilău, de pildă, îl felicită pentru „înlăturarea năpastei de pe capul țării"[64], în timp ce un bucovinean îi cere pur și simplu să „mântuiască" România[65]. Inclusiv un preot din Târgoviște roagă pe „salvatorul României" să ia „cârma" în mâinile lui „vânjoase"[66]. În schimb, un cuplu bucureștean se referă la Carol ca la un „scump Mântuitor al Patriei", căruia țin să-i transmită următorul mesaj: „Bine ai venit, Salvatorule!"[67]. În fine, în aceeași manieră, un invalid de război din Timișoara vede pe tânărul rege ca pe un „mântuitor" și un „salvator" al patriei sale aflată „în pragul ruinii"[68]. O parte semnificativă din corespondența regelui[69] sugerează faptul că acesta este perceput de numeroși români ca un autentic om providențial, capabil să scoată națiunea lor din criza pe care o traversează.

Este evident faptul că acest monarh este asociat cu *schimbarea* și că o categorie semnificativă de intelectuali, de oameni politici, de țărani, de preoți, de elevi, de funcționari și de militari își concentrează în el speranțele de reformă. Carol al II-lea este asaltat încă din primele sale săptămâni de domnie cu mii de scrisori, cereri, memorii, doleanțe, recomandări și proiecte de reformă, expediate de pe tot cuprinsul României Mari. Unii așteaptă de la el o politică a naționalismului economic[70], în timp ce alții îi solicită pur și simplu trimiterea unui portret cu autograful regal. O asociație a unor veterani de război are nevoie de un asemenea „artefact" pentru a-l posta în sala lor de ședințe.[71] În schimb, într-o vreme pe care o percepe ca fiind „destinată unificării sufletești a ramurilor poporului român și cimentării acestui stat prin cea mai înțeleaptă cârmuire", episcopul Visarion al Hotinului roagă explicit pe suveran să izbăvească țara de „politicianism" și de „mult blamata plagă a corupției din administrație"[72]. De altfel, împotriva tarelor partidelor politice și a „dezastrului" din administrație unii români îi recomandă să recurgă chiar și la „soluții radicale"[73]. Altfel, reprezentanți ai aromânilor din Grecia solicită la rândul lor sprijin „Regelui tuturor Românilor", de această dată pentru a fi colonizați în

Cadrilater. După ce sunt dezamăgiți de experiența pe care o au cu „politicianismul bucureștean", aceștia se îndreaptă încrezători spre Carol al II-lea, în care văd „singura nădejde de mântuire de pericolul înstrăinării"[74]. Iată un imaginar politic din care se degajă imaginea unui monarh perceput ca o entitate politică ce se situează deasupra parlamentarismului și a administrației statului, ca un veritabil *șef* politic capabil să faciliteze rezolvarea unor probleme dintre cele mai diverse.

Corespondența *populară* a regelui evidențiază faptul că naționalismul carlist se altoiește pe un curent de opinie antiliberal. Demagogia, promisiunile politice neonorate, proliferarea partidelor, violențele din perioada alegerilor, toate acestea reprezintă factori care determinaseră deja scăderea încrederii alegătorilor în instituția parlamentului și în practicile reprezentativității democratice, iar în această privință nu întâmplător o bună parte dintre scrisori au ca subiect tocmai nemulțumirile legate de „politicianism". Carol al II-lea este pur și simplu îndemnat să se impună energic în fața partidelor. Suveranului i se propun diverse proiecte de reformă legislativă[75] ori electorală[76] și este încurajat să ducă în această privință munca de „deparazitare" a țării[77]. Dacă un bucureștean îl îndeamnă fără sfială: „Să ne stăpânești, să ne pedepsești, dar să fii al nostru, al poporului. Să ne conduci. Trebuie să ne comanzi, să mergem înainte!"[78], un alt corespondent îi propune „dizolvarea parlamentului"[79]. După cum un preot din Maramureș îl dorește pe Carol ca „Rege Dictator"[80], într-o manieră asemănătoare locuitorii unui sat făgărășean îl încurajează să conducă România „cu dreptate și mână tare"[81]. Carol al II-lea se bucură de o popularitate remarcabilă, de vreme ce este perceput ca un lider autoritar *dator* să genereze reforme destinate a revigora starea națiunii. Fenomenul corespondenței regale se întinde pe toată durata domniei lui Carol al II-lea. Întocmai ca un barometru, scrisorile pe care acesta le primește ne permit să înțelegem mai bine nu doar gradul de popularitate al regelui, ci și tipul de reprezentare pe care opinia publică și-o face despre el.

Odată cu Restaurația, în jurul lui Carol se țese un veritabil imaginar politic. Acest episod este strâns legat de statutul său de *om providențial*, unul

dintre factorii ideologici și psihologici esențiali care îi determină succesul. În această privință, nu trebuie neglijat faptul că printre funcțiile aniversării anuale a zilei de 8 iunie se numără inclusiv aceea de a sedimenta în memoria colectivă tocmai calitatea de Salvator pe care Carol o îndeplinește acum. De la acest monarh se așteaptă accelerarea procesului de modernizare și de sudare a României Mari, precum și rezolvarea chestiunii raportului spinos existent între democrație și ispita autoritarismului. Noua domnie întâmpină provocări pe măsură.

3.3 Carlismul și provocarea „forțelor centrifuge"

Restaurația coincide cu sentimentul popular al unui nou început, iar monarhiștii văd în rege un *cap* al statului, capabil să ofere remedii pentru modernizarea României Mari. De la Carol al II-lea se așteaptă începerea unei *noi* ere politice, a ordinii și a autorității. Împlinirea acestui deziderat necesită însă o pregătire metodică, cu atât mai mult cu cât monarhismul carlist se configurează în funcție de o serie de provocări de ordin național, pe care în studiul meu le încadrez în categoria *forțelor centrifuge*. Trei mari dificultăți se desfășoară acum în fața noii domnii: *gestionarea revendicărilor politice antiparlamentare, naționalizarea noilor provincii* și *radicalismul politic* reprezentat de Garda de Fier și de bolșevism. Fiecare dintre aceste chestiuni reprezintă o preocupare constantă atât pentru rege, cât și pentru naționaliștii monarhiști.

Faptul că partizanii lui Carol al II-lea sunt în același timp și adversari ai democrației este un lucru plin de însemnătate, întrucât ideile lor fasonează treptat inclusiv concepțiile și acțiunile politice ale suveranului. Popularitatea sa depinde întotdeauna de maniera în care acesta este capabil sau nu să răspundă unor revendicări populare.

În această privință, publicațiile carliștilor ies în continuare în evidență ca o avangardă a ideilor antiparlamentare, partidele politice fiind constant acuzate de a fi devenit vectori ai corupției, parvenitismului și clientelismului. Mihail Manoilescu propune pur și simplu, ca soluție, schimbarea Constituției

din 1923, pe care o consideră „învechită" și necorespunzătoare „imperativelor vremii"[82]. De fapt, Nicolae Iorga[83], Cezar Petrescu[84], Pamfil Șeicaru[85], Nae Ionescu[86] și Manoilescu[87] solicită concertat suprimarea acestei instituții, pornind de la premisa că doar anularea parlamentului ar putea crea condițiile pentru instaurarea unei administrații de stat eficiente.

Desigur, antiparlamentarismul lor nu reprezintă o noutate. Însă ceea ce iese în evidență este radicalizarea discursului lor politic. Așa se face că, prevestind sfârșitul parlamentului[88], în care vede o „instituție perimată"[89], Nichifor Crainic acuză democrația ca pe „cea mai groaznică otravă ce corupe poporul și roade statul românesc"[90]. În aceeași manieră, Pamfil Șeicaru se referă la democrația parlamentară ca la o „forță de destrămare a unității statului român"[91], iar la parlament ca la „un parazit care moare, dictatura unei adunări de limbuți"[92]. În scrierile lor, Crainic și Șeicaru descriu în mod explicit parlamentul ca pe o instituție ce acționează împotriva edificiului României Mari, iar într-o manieră mai mult sau mai puțin directă această formă de antiliberalism contribuie progresiv la popularizarea ideii de a concentra cât mai multă putere politică în mâinile regelui. De altfel, Nicolae Iorga se referă încă din iunie 1930 la Carol al II-lea ca la o persoană destinată să frâneze „poftele grobiene ale partidelor"[93]. Ca și în deceniul anterior, antiparlamentarismul se conjugă și de această dată cu discursul monarhist și naționalist.

Ideologia unei monarhii autoritare înțeleasă ca alternativă la democrație se configurează treptat încă din primii ani de domnie ai acestui suveran, când partizanii regelui se întrec în a inventa pentru Carol al II-lea rolul unui autocrat. Pentru Pamfil Șeicaru, regele devine o instituție absolut necesară în lupta împotriva „anarhiei"[94], respectiv o „autoritate supremă", veritabil „arbitru al forțelor politice"[95]. Ideea de a crea o legătură neintermediată între rege și națiune ispitește pe unii partizani ai regelui, printre care Nae Ionescu, care promovează monarhismul carlist ca pe o ideologie inovatoare și constructivă, ce ar fi fost folositoare în primul rând națiunii ca întreg.[96] Pe de altă parte, pentru alți naționaliști, regele întruchipează acum idealurile „dreptei". Într-un text în care îl prezintă pe Carol al II-lea ca pe „cel mai inteligent și mai informat

dintre monarhii vremii" Dragoş Protopopescu (jurnalist la *Calendarul*) echivalează în felul următor consolidarea monarhiei cu un proces de întărire a instituţiilor tradiţionale:

> În România nimeni nu poate tăgădui că ascensiunea dreptei a mers paralel cu ascensiunea revirimentului monarhic. [...] Cultul Regelui pentru armată, apoi grija de biserică şi de cultura românească, mă fac să plâng de milă politicienilor care cred că se vor putea furişa în sânul Majestăţii Sale cu o politică ce le neglijează sau profanează. Da, dreapta e a Regelui. Regele e al dreptei. Acesta e sensul angajamentului luat la 8 Iunie 1930, în faţa atotputernicului Dumnezeu – „jurământ de uniune sacră între Mine şi poporul Meu". Şi în numele lui îndrăznim să credem că Regele, dacă va face vreo politică, apoi pe aceasta o va face.[97]

Articolul lui Protopopescu evidenţiază cât se poate de bine legătura strânsă existentă între cele trei componente esenţiale ale unei ideologii carliste în curs de configurare: *monarhismul* se îmbină din nou cu *antiparlamentarismul* şi *naţionalismul* pentru a răspunde unor provocări de ordin naţional.

Una dintre aceste provocări (poate cea mai importantă) e legată de naţionalizarea regiunilor anexate României după Primul Război Mondial. Pentru a înţelege *funcţia* lui Carol al II-lea nu putem face abstracţie de faptul că cei doisprezece ani scurşi de la încheierea conflictului nu coincid cu un proces durabil şi coerent de coeziune instituţională şi de armonizare culturală în noul cadru naţional a diferitelor regiuni care formează acum regatul României. Cultura politică a Vechiului Regat este deseori blamată ca o moştenire „otomană", una asociată cu un trecut premodern. Centralismul practicat de administraţia bucureşteană, neglijarea specificului regional ori relaţia dintre *centru* şi *periferie* rămân chestiuni de actualitate inclusiv în anii treizeci. În consecinţă, monarhia reprezentată de Carol al II-lea promite nu întâmplător o administraţie mai eficientă. Regele atrage atenţia încă din 1930 asupra grijii deosebite pe care birocraţia românească este datoare să o poarte faţă de „teritoriile alipite"[98], iar doi ani mai târziu proclamă inclusiv necesitatea

„descentralizării" administrației[99]. Jurnalele din acești ani abundă în știri negative despre tarele administrației românești din noile provincii, unde aceasta este deseori asociată cu ineficiența și corupția. În această privință, monarhistul Pamfil Șeicaru o aseamănă pur și simplu cu „o serie de arendășii" ale partidelor care se succed la guvernare.[100] Tarele administrației preocupă intens pe carliști, iar soluțiile propuse pentru ameliorarea lor sunt dintre cele mai diverse. Mihail Manoilescu, de pildă, discută inclusiv federalizarea României. Dornic să combată corupția care ar fi făcut „ravagii" în aceste regiuni[101], economistul propune înlăturarea modelului „centralist" de guvernare și organizarea unei „Românii federale" în care „Coroana" ar urma să garanteze și să mențină unitatea națională[102].

Pentru statul român, integrarea administrativă și naționalizarea noilor provincii presupune multiple dificultăți. Ardealul, Banatul, Basarabia și Bucovina înglobează nu doar o diversitate etnică, lingvistică și confesională remarcabilă. Fiecare dintre aceste regiuni reprezintă în egală măsură un teren de desfășurare pentru revizionism ori pentru diferite forme de radicalism politic. În această categorie trebuie avut în vedere inclusiv Cadrilaterul. Ca și zonele enumerate mai sus, sudul Dobrogei este alipit Vechiului Regat recent, în 1913, și prezintă aproape toate „ingredientele" specifice noilor provincii, respectiv trăsăturile care fac dificilă naționalizarea lor: diversitate etnică, lingvistică și confesională, revizionism (bulgar, de această dată) și radicalism politic. Nu doar Garda de Fier găsește aici un teren propice de desfășurare, ci și activiștii comuniști, care recrutează masiv membri din rândul bulgarilor.[103] În perioada interbelică, această zonă devine un veritabil fief al violenței politice, generată atât de comitagiii bulgari, cât și de practicile partidelor politice românești.[104]

Totuși, nu Cadrilaterul este regiunea în care statul român întâmpină cele mai mari dificultăți, ci Basarabia[105], o preocupare constantă nu doar pentru autorități și pentru intelectualii naționaliști, ci și pentru rege însuși, pentru care această provincie ar fi fost cea mai „vitregită" de soartă.[106] Într-adevăr, este cea mai rurală, cu populația cel mai puțin alfabetizată, un loc unde căile de comunicație sunt cel mai puțin dezvoltate și unde cultele neoprotestante

(„secte", în limbajul autorităților) găsesc cel mai propice teren de desfășurare. În plus, după 1918, instituțiile statului român își creează o reputație deloc bună, această regiune devenind un uriaș rezervor de patronaj și corupție nu doar pentru partidele politice din Vechiul Regat, ci inclusiv pentru armată.[107] Fiecare dintre aceste aspecte, odată cumulate, fac din Basarabia o veritabilă *periferie* a României Mari.

Totuși, revizionismul este factorul care stârnește cele mai mari îngrijorări când vine vorba de această fostă provincie a Imperiului Rus. Uniunea Sovietică nu recunoaște unirea Basarabiei cu România, iar zona pare a fi extrem de permeabilă în fața propagandei bolșevice, „încununată" uneori prin atentate și sabotaje îndreptate împotriva autorităților românești.[108] În această privință, Octavian Goga o descrie pe bună dreptate ca pe un „Eldorado al agenților sovietici"[109]. Impresia generală este una potrivit căreia Basarabia este neglijată sau discriminată de statul român. Pe de altă parte, o asemenea reprezentare este combătută în anii treizeci de autorități prin diferite acțiuni simbolice. În septembrie 1931, de pildă, este pus în circulație primul tren rapid destinat a face legătura directă între București și Chișinău. Trenul „Unirea" străbate de acum înainte distanța dintre cele două orașe în numai opt ore.[110] În egală măsură contează numirea de către Carol al II-lea a unui basarabean în calitatea de ministru delegat al Basarabiei. Este vorba despre generalul Ioan Rășcanu (1878–1952), persoană care se angajează să întărească administrația și să transforme această provincie într-o regiune model.[111] E greu însă de spus în ce măsură se materializează un asemenea gen de promisiuni. Imaginea Basarabiei rămâne una controversată, de vreme ce este centrată aproape exclusiv asupra problemelor existente aici. Prin urmare, este greu de deosebit adevărul de exagerare. Nicio altă provincie nu atrage însă atenția atât de des și nu provoacă discuții atât de aprinse precum *chestiunea basarabeană*.

Prin raportare la monarhismul carlist, provocarea reprezentată de integrarea noilor provincii se cuvine a fi înțeleasă în contextul unui proces de construcție a națiunii și a statului în care regele este proiectat ca un factor integrator și generator de concordie. Conștient de această miză, Carol al II-lea

promite o mai mare atenție acordată problemelor fiecăreia dintre aceste provincii[112], pe care le vizitează progresiv. În aceeași ordine de idei, nu este lipsit de importanță nici felul în care suveranul intervine pentru a spori ponderea la guvernare a elitelor regionale. Acesta are un cuvânt greu de spus când se formează guvernele, iar în această privință Nicolae Iorga prezintă pur și simplu Ardealul ca fiind un „domeniu rezervat Suveranului". Așa se face că în guvernul pe care îl conduce împreună cu Constantin Argetoianu (aprilie 1931 – iunie 1932), el integrează transilvăneni precum Iuliu Hațieganu, Valer Pop, Ștefan Meteș ori Victor Stanciu doar ca urmare a solicitării monarhului. De altfel, Iorga se declară nemulțumit de faptul că regele le face „avansuri" transilvănenilor și că „Ardealul" devenise pentru acesta „un veșnic obiect de atenție"[113]. O situație asemănătoare se petrece inclusiv când național-țărăniștii revin la guvernare, în iunie 1932. De această dată, Carol al II-lea recomandă în mod explicit ca din acest guvern să facă parte cel puțin șase ardeleni: patru miniștri și doi subsecretari de stat.[114] Asemenea inițiative regale nu fac decât să demonstreze, o dată în plus, cât de importante sunt problemele generate de administrarea noilor provincii pentru înțelegerea carlismului.

Însă stabilitatea politică a statului și a monarhiei este pusă în primejdie nu doar de tarele parlamentarismului (respectiv de antiparlamentarism) și de problemele care privesc administrarea noilor provincii. În categoria *forțelor centrifuge* se încadrează în egală măsură fenomenul radicalismului politic. În anii 1930–1933, doi vectori ies în evidență în această privință: fascismul Gărzii de Fier și comunismul (identificat de naționaliștii români în primul rând cu bolșevismul).

În deceniul de domnie a lui Carol al II-lea, Garda de Fier iese în evidență și printr-un activism orientat către mase, iar în această privință prima jumătate a anilor treizeci coincide cu o perioadă de stabilizare și de creștere graduală a popularității sale, îndeosebi la sate[115], acolo unde preoții și învățătorii devin cei mai importanți vectori ai fascismului.[116] De vreme ce atât carliștii, cât și intelectualii Gărzii de Fier contestă parlamentarismul, unii partizani ai lui Carol al II-lea simpatizează uneori (simultan ori alternativ) inclusiv această

organizație fascistă. Pamfil Șeicaru și Nichifor Crainic, de pildă, se numără printre cei care apreciază patosul ei „tineresc"[117]. Cel mai notoriu caz rămâne însă cel al lui Nae Ionescu. Începând din 1932, acesta renunță la a mai vedea în rege vectorul schimbării și se apropie tot mai mult de legionari.

Între Garda de Fier și carlism există totuși o nepotrivire fundamentală, legată de discursul revoluționar al legionarilor. După cum există carliști care simpatizează Legiunea, în egală măsură există și monarhiști adversari ai Gărzii de Fier. Pentru Nicolae Iorga, de exemplu, legionarii sunt pur și simplu niște „hitleriști"[118], împotriva cărora propune măsuri energice. Ideologii Gărzii sunt cei care promit „statul nou" și „omul nou"[119], iar această abordare radicală stârnește în mod constant îngrijorarea monarhului, a autorităților și a elitelor tradiționale, care percep această organizație ca pe un naționalism concurent, respectiv ca pe un grup revoluționar capabil să le primejduiască autoritatea.

Dimpotrivă, tocmai reacția violentă a autorităților exacerbează radicalismul Legiunii, iar în această privință la sfârșitul anului 1933 se consumă un episod cât se poate de relevant. Garda de Fier este scoasă în afara legii chiar înainte de campania electorală care precedă alegerile, membrii ei fiind acuzați că doresc o schimbare revoluționară și violentă a regimului politic. În consecință, prim-ministrul național-liberal Ion G. Duca este asasinat de către trei membri ai Gărzii, pe peronul gării din Sinaia. Cei trei autori (Nicolae Constantinescu, Iancu Caranica și Doru Belimace) își justifică fapta tocmai ca o reacție la măsurile represive luate de guvern împotriva legionarilor.

Nu doar această grupare radicală devine însă ținta represiunii autorităților. Inclusiv comuniștii sunt anatemizați pentru amenințarea (reală sau imaginară) pe care o reprezintă la adresa statu-quoului. Moscova este pentru România Mare nu doar un pericol extern, ci și unul de ordin intern, din cauza ideologiei pe care o propagă emulii săi din România, unde *bolșevicul* devine echivalentul *comunistului*. Partidul comunist este scos în afara legii în anul 1924, iar autoritățile dezlănțuie de-a lungul întregii perioade interbelice o adevărată „vânătoare de vrăjitoare" împotriva membrilor săi.[120] De exemplu, orice fel de grevă a muncitorilor este înăbușită rapid. În această

privință, un episod notoriu este reprezentat de revolta lucrătorilor de la atelierele bucureștene „Grivița", din februarie 1933. Descoperirea unei tipografii clandestine a comuniștilor reprezintă pentru Armand Călinescu (acum subsecretar de stat la Ministerul de Interne) un „pretext binevenit" pentru a ordona măsuri energice și a face presiuni în procesele comuniștilor arestați.[121] Starea de asediu și cenzura sunt introduse în principalele centre industriale ale țării pentru o perioadă de șase luni.[122]

În România interbelică, anticomunismul devine cu atât mai înverșunat cu cât antipatia față de comuniști se îmbină cu suspiciunea față de *minoritari*, din rândul cărora aceștia își recrutează acum majoritatea membrilor. Într-un articol pe care îl publică în iulie 1932, carlistul Nichifor Crainic evidențiază această mentalitate într-o manieră cât se poate de explicită: „La Chișinău, ca și la Cernăuți, ca și la Iași, ca și la Oradea, ca și la Timișoara, ca și la Cluj, există centre comuniste puternice. Aceste centre comuniste coincid cu centrele minoritare. Și nu mai e niciun secret pentru nimeni: mișcarea comunistă e alimentată exclusiv din elemente minoritare, ostile României"[123]. Amenințarea socialistă influențează considerabil felul cum se configurează și se manifestă acum naționalismul românesc. Înfățișând bolșevismul ca o ideologie îndreptată împotriva creștinismului, a națiunii și a monarhiei[124], același Crainic propune pentru combaterea ei dinamica unei mișcări naționaliste.[125] Se gândește oare Crainic (doar) la Mișcarea Legionară? Nu trebuie neglijat faptul că nu doar naționalismul Gărzii este opus comunismului, ci și monarhismul carlist. Regele însuși condamnă „propaganda bolșevică" din România, prezentând ideologia comunistă ca pe o formă de barbarie, iar pe comuniști ca pe niște „făuritori de tulburări". Împotriva acestor provocări, suveranul promite franc o luptă fără menajamente și „ordinea"[126]. Așa se face că în timpul conflictelor generate de muncitorii de la atelierele „Grivița" secretarul particular al regelui, Constantin C. („Puiu") Dumitrescu, telefonează în mod repetat lui Armand Călinescu pentru a-i cere să reprime „energic" revolta acestora[127]. În acest context, anticomunismul lui Carol reprezintă o dovadă în plus a dorinței acestuia de a răspunde revendicărilor naționaliste. Mulți

partizani ai regelui văd în naționalismul său și în firea sa autoritară un factor de combatere a bolșevismului.

Între acțiunile regelui Carol al II-lea și cadrul național în care se desfășoară există o strânsă legătură, iar chestiunile discutate mai sus merită a fi înțelese și ca provocări adresate tânărului suveran. De-a lungul acestui deceniu, monarhismul naționalist (ori, altfel spus, naționalismul monarhist) se configurează întotdeauna în funcție de problemele structurale ale României Mari (fie ele de ordin geopolitic, politic, ideologic, economic, social sau cultural). Carlismul reprezintă o mișcare politică ce se manifestă în interiorul unei comunități naționale, iar acest lucru se dovedește a fi unul plin de însemnătate. Proiectul politic pe care Carol al II-lea îl schițează se cuvine deci a fi înțeles în primul rând ca un proiect *național*.

3.4 Practica politică și proiectele monarhiei în anii 1930–1933

Analizată dintr-o perspectivă *longue durée* (respectiv în cadrul temporal al domniei sale – anii treizeci), perioada 1930–1933 este una în care Carol al II-lea își consolidează în mod precaut noul său statut politic, construind progresiv un proiect național asociat monarhiei. De altfel, acesta schițase în această privință un plan de acțiune încă din perioada când se afla în exil. Astfel, într-o serie de însemnări din anul 1929 își propusese să câștige în primul rând încrederea armatei, a țăranilor, a opiniei publice din noile provincii, a presei, a industriașilor și a corpului diplomatic.[128] Deși era hotărât să afișeze o „prudență extremă", intenționa ca odată ce va deveni rege, să lase impresia unui suveran activ, capabil să își sporească autoritatea prin acțiuni îndrăznețe.[129] Prin urmare, în primul discurs oficial pe care îl adresează românilor în calitate de monarh, Carol proclamă concordia și unitatea națională „în jurul tronului"[130]. În același timp, pentru a-și legitima și a-și întări puterea politică, acesta promite nu doar stabilitate politică, ci și reforme și continuitate în opera de guvernare.

Potrivit istoriografiei românești tradiționale, Carol revine în țară stăpânit de dorința „de a se rupe de condiționarea partidelor" și „de a-și impune

autoritatea" prin inițiative antidemocratice.[131] Interpretarea potrivit căreia acesta își face acum un țel politic din instaurarea unei dictaturi rămâne totuși discutabilă. Am putea spune că mai degrabă monarhiștii sunt cei care propun suveranului instaurarea unei guvernări „de mână forte". Constantin Argetoianu, de pildă, este cel care îi recomandă un „guvern cu metode dictatoriale", respectiv un „guvern de autoritate". Contrar interpretării formulate mai sus, această idee nu s-ar fi concretizat tocmai din cauza faptului că regele ar fi ales „calea concesiilor și a compromisurilor politice"[132]. Iată o mărturie interesantă, una care pune la îndoială teza potrivit căreia în acest deceniu există o adversitate incurabilă între rege și partidele politice.

De altfel, spre deosebire de anii care preced întronarea lui Carol, odată cu Restaurația monarhismul carlist devine în nu puține privințe un sistem de guvernare asociat cu *establishment*-ul politic. De această dată, Carol al II-lea este suveranul statului, iar el este nevoit să colaboreze cu elitele tradiționale (oameni politici, militari ori clerici). Desigur, ascensiunea monarhismului se produce împotriva parlamentarismului și se „desăvârșește" în 1938 prin instaurarea unui regim autoritar. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere faptul că în 1930 Carol al II-lea asimilează cu o ușurință remarcabilă practicile parlamentarismului autohton și că cea mai mare parte a elitelor politice sunt interesate în a colabora cu noul monarh, indiferent de poziția politică pe care au avut-o față de Carol înainte de 8 iunie 1930. În această privință, un caz emblematic este cel al liberalului Ion G. Duca. Înainte și imediat după Restaurație Duca iese în evidență ca un anticarlist înverșunat, până la a se referi la întronarea lui Carol ca la „cea mai primejdioasă aventură ce s-a putut face"[133]. Ulterior însă, în 1931, acesta îi mărturisește colegului său de partid Victor Slăvescu faptul că pentru el această problemă nu mai există, fiind decis să reia raporturile cu monarhia ca și cum pe tron s-ar fi aflat regele Ferdinand.[134] Schimbarea sa de atitudine sau modul în care se consumă episodul Restaurației sunt exemple cât se poate de relevante pentru înțelegerea culturii politice edificate în acest deceniu în jurul monarhiei. Neîntâmpinând vreo rezistență în iunie 1930, Carol înțelege că, dacă acționează cu hotărâre, aproape orice îndrăzneală îi este îngăduită. Restaurația este facilitată

de servilismul oamenilor politici, iar mai degrabă în acest aspect am putea identifica una dintre rădăcinile esențiale ale fenomenului de concentrare a puterii.

În această privință, adversarii regelui vorbesc acum despre existența unei *camarile*. Gândit ca o coterie formată în jurul suveranului, acest grup este acuzat de a fi influențat într-o manieră nefastă acțiunile sale. Compusă din Elena Lupescu (concubina monarhului), Mihail Manoilescu, Nae Ionescu, Constantin Dumitrescu (secretar personal al monarhului, care gestionează inclusiv corespondența acestuia), din bancheri (Aristide Blank, director al băncii „Marmorosch-Blank"), industriași (Nicolae Malaxa, proprietar al uzinei „Malaxa", ori Max Auschnitt, administrator al uzinei „Reșița"), militari (generalul Paul Angelescu, coloneii Gabriel Marinescu și Paul Teodorescu) sau francmasoni, camarila devine rapid ținta unor forțe politice dintre cele mai diverse, de la democrați – cum este cazul lui Iuliu Maniu, președinte al Partidului Național-Țărănesc[135] – până la fasciștii Gărzii de Fier.[136] Deși legionarii promovează inclusiv monarhismul printre principiile lor ideologice de bază[137], atașamentul acestei grupări pentru instituția regalității devine totuși din ce în ce mai incompatibil cu persoana lui Carol al II-lea, gândit treptat ca un suveran atras de autoritarism, acaparat de camarilă și aliat al elitelor politice tradiționale. Anticarliștii (fără a fi neapărat antimonarhiști) acuză într-o manieră concertată *camarila*, contribuind astfel la crearea unei veritabile mitologii politice în jurul anturajului monarhului.

Asemenea aspecte nu trebuie să ne facă însă să neglijăm importanța acestui grup de interese. Carliștii înșiși recunosc faptul că o clică de apropiați ai regelui exercită o influență disproporționată în procesul de luare a deciziilor de guvernare.[138] În această privință, diplomatul Grigore Gafencu face o distincție între prietenii „buni" ai suveranului, adică militarii, și partea „rea" a anturajului acestuia, adică „civilii"[139]. Altfel, inclusiv Nichifor Crainic blamează camarila.[140] În 1933, acesta se îndepărtează (mai mult sau mai puțin) de rege pentru a se apropia, temporar, de Garda de Fier. Deși *camarila* rămâne un subiect tabu în dezbaterea publică, zvonurile privind anturajul regelui și importanța sa ca factor de decizie politică nu încetează să prolifereze.

În fine, cu greu am putea nega faptul că monarhul capătă rapid o autoritate însemnată în luarea deciziilor de guvernare. În această privință, unii actori politici chiar lasă impresia că problemele esențiale se reglează în cabinetul regelui.[141] Carol al II-lea nu doar „numește" guverne, ci și confirmă ori înlocuiește persoanele aflate în fruntea ministerelor sau la conducerea unor instituții publice. În 1931, de pildă, postul de guvernator al Băncii Naționale îi este atribuit tocmai carlistului Mihail Manoilescu.[142] Mircea Vulcănescu folosește pe bună dreptate termenul de „arbitraj" când se referă implicarea monarhiei în practica parlamentarismului românesc dintre cele două războaie mondiale. Considerând democrația reprezentativă drept un regim nefuncțional în România, Vulcănescu constată pur și simplu faptul că toate guvernele „cad" la Palat.[143] În acest context, Carol al II-lea se referă nu fără temei la guvernele României ca la guvernele „sale"[144]. Pe de altă parte, fenomenul de concentrare a puterii merită înțeles nu doar ca un rezultat al voinței autoritare a lui Carol, ci și ca un proces generat de *jos* în *sus*. Carol al II-lea asimilează într-un mod remarcabil cultura politică românească, dar răspunde și unor revendicări populare. Într-un articol pe care îl publică în revista *Vremea* la scurt timp după Restaurație, Constantin A. Donescu descrie acest lucru într-o manieră cât se poate de potrivită: „Poporul primește orice soluție, dar Îi pretinde Regelui un singur lucru: să schimbe odată concepțiile și metodele de guvernare care au adus atât rău țării românești"[145]. Într-adevăr, nu puțini sunt cei care văd în Carol un vector al schimbării, o așteptare legată atât de reforme politice, cât și de dorința de a avea în fruntea statului un conducător energic și *popular*.

Prin urmare, Carol al II-lea joacă rolul unui rege foarte *prezent* și *accesibil* în spațiul public, deși e greu de făcut deosebirea între adevăr și mistificare în mărturiile legate de implicarea monarhului în chestiunile de ordin național. Pe de o parte, imaginea unui suveran dedicat funcției sale este fără îndoială una „lucrată" de propagandă. Astfel, o biografie „oficială" a regelui din anul 1932 îl prezintă pe Carol al II-lea ca pe un „prim funcționar al statului"[146]. Totdeauna la curent cu ceea ce se petrece în România, acesta ar fi lucrat peste 12 ceasuri în fiecare zi.[147] Pe de altă parte, preocuparea sa deosebită pentru „gospodărirea"

națiunii e confirmată de unii dintre colaboratorii săi. Alexandru Vaida-Voevod (prim-ministru în timpul guvernării național-țărăniste din anii 1932–1933), de exemplu, se referă în maniera următoare la capacitatea suveranului de a se implica în asemenea chestiuni: „Carol al II-lea dispunea nu numai de memorie excepțională, ci și fidelă. Capacitatea lui de muncă era tot atât de mare ca priceperea de discernământ logic. Munca îl pasiona. Un anteproiect de lege (oricât de voluminos) primit astăzi era citit până mâine. Astfel, făcându-și observațiile, intra în discuția contradictorie. Ministrul nu se putea prezenta la «lucrarea cu Regele», fără să fie pregătit temeinic la critica ce-l aștepta"[148]. Descrierea lui Vaida-Voevod nu pare a fi pur și simplu o mistificare propagandistică a personalității acestuia. Măcar dacă avem în vedere faptul că acest monarh se dovedește a fi mult mai vizibil și mai puțin strâmtorat de reședința sa decât predecesorii săi. Mobil și implicat în existența națiunii, Carol al II-lea călătorește încă din iunie 1930 în fiecare dintre provinciile României Mari. Ca și în deceniul trecut, ține discursuri, vizitează licee și universități, participă la dezvelirea unor monumente ale eroilor, inspectează unități militare și asistă la sfințirea unor biserici ortodoxe.[149] În fine, același monarh inaugurează stabilimente industriale, aeroporturi sau instituții de învățământ superior, în cadrul unui activism promovat constant ca o dovadă a vocației sale de *reformator*.

Nu e lipsit de importanță faptul că una dintre cele mai vehiculate ipostaze ale suveranului este tocmai aceea de conducător care realizează vizite inopinate, parte a unei reprezentări bine înrădăcinate în cultura politică românească. Aceasta este asociată în primul rând cu figura principelui valah Vlad Țepeș (1456–1462) și a lui Alexandru Ioan Cuza, primul domnitor al Principatelor Române unite (1859–1866), care ar fi avut obiceiul să ordone pedepse dintre cele mai aspre pentru nedreptățile sau neregulile constatate în societate. Implicat și dinamic, Carol al II-lea se înscrie la rândul lui pe linia acestei practici. Plănuite de el încă dinainte de Restaurație, vizitele inopinate au drept țintă îndeosebi administrația statului.[150] Iată-l pe rege descinzând într-o după-amiază oarecare tocmai la sediul Subsecretariatului presei și al propagandei. Inspecția este neanunțată, ca una dintre acele vizite despre care

se spune că regele le face încă din primele zile ale domniei sale în târguri, școli sau diferite instituții ale statului. Monarhul ține neapărat să se documenteze, să intre în contact direct cu ceea ce se lucrează aici și, indirect, cu ceea ce se pregătește în țara pe care o cârmuiește. Este vorba despre un fel de „documentare" practică și imediată ce depășește din punct de vedere calitativ termenii unui raport prezentat de un ministru sau de oricare alt funcționar al statului. Cu prilejul acestei vizite, suveranul rămâne timp de un ceas și jumătate în birourile subsecretariatului. Parcurge fiecare încăpere, cere informații amănunțite, ascultă lămuriri, dă indicații și își exprimă speranțele pentru viitor.[151] Este vorba despre acțiuni[152] care sporesc admirația carliștilor față de *Coroană*. Astfel, vizitele neanunțate pe care regele le face în instituțiile statului, în piețele din capitală sau în diferite alte localități ale țării îl determină pe Nicolae Iorga să integreze inițiativele suveranului într-o veritabilă tradiție „voievodală": „Carol al II-lea a înțeles să reintre în datină. De aceea El merge pretutindeni, ca toți marii noștri Voievozi, cercetează pentru sine, laudă și mustră, răsplătește pe loc și-și rezervă dreptul de a pedepsi. Felul cum ieri o lume întreagă a întâmpinat pe Regele care exercită regalitatea în ciuda ficțiunii arată că și Țara vrea să reintre în datină"[153]. În schimb, Pamfil Șeicaru le interpretează ca pe o confirmare a celei mai mari așteptări care se pune acum în Carol al II-lea, respectiv aceea de a-l vedea întruchipând o monarhie în același timp *populară* și *activă*:

> Bine a făcut Regele să nu se mulțumească numai cu uscatele rapoarte asupra inundațiilor [în aprilie 1932, Carol al II-lea vizitează în Ardeal și Moldova câteva localități afectate de inundații – n.n.]. [...] Contactul dintre Rege și țară îl dorim cât mai des, spre a mări capitalul de informații exacte ale monarhului, înlesnindu-i un control sever al sfetnicilor. Totodată, mai socotim necesar acest contact inclusiv spre a-i da țării senzația unei autorități suverane, mereu prezentă, hotărâtă să impună tuturor un plus de sforțare subordonată nevoilor obștești. În mijlocul celor potopiți de ape, la Arad sau la Bârlad, interesându-se de proporțiile dezastrului, de mijloacele cele mai potrivite de îndreptare, punând întrebări autorităților și cerând răspunsuri precise, Regele răspunde

> concepției populare despre monarhie: o autoritate supremă în acțiune. Din această jertfă de timp, din această activă prezență, din semnele vizibile ale gândului constant închinat nevoilor țării, din energia cu care se impun disciplinele unei activități sporite, se alcătuiește autoritatea monarhului. Și autoritatea este un punct de reazim mai sigur decât popularitatea. [...] Evident că, multiplicate aceste prezențe ale Regelui, o oarecare tristețe și nemulțumire va crește în rândul făloșilor exponenți ai vieții politice. [...] Un Suveran prea bine informat este incomod.[154]

Pentru Șeicaru, Carol al II-lea reprezintă pur și simplu prototipul monarhului *omniprezent*.[155]

Strâns legată de această ipostază este imaginea care înfățișează pe Carol ca pe o persoană accesibilă oamenilor de rând. Potrivit acestei reprezentări, în fiecare dintre vizitele sale (oficiale sau inopinate) monarhul ar fi avut obiceiul de a socializa și de a comunica într-o manieră informală cu persoanele pe care le întâlnește. Iată, de pildă, vizita pe care o face în primăvara anului 1932 într-o serie de localități din Transilvania afectate de inundații. Lângă Arad, acesta cercetează digul făcut de soldați, participă la slujbe bisericești și împarte personal ajutoare sinistraților. Față de aceștia din urmă, ni se spune, arată o deosebită solicitudine. Intră în curțile ori în casele lor și stă de vorbă cu ei.[156] În această privință, Lucian Boia remarcă pe bună dreptate faptul că „solemnității reci a lui Carol I și evanescenței lui Ferdinand", Carol al II-lea le opune „imaginea unui rege modern, dinamic, prezent la tot ce se întâmplă în societatea românească, mereu în mijlocul oamenilor, într-o îmbinare personală de maiestate și familiaritate populistă"[157]. Numai astfel își poate legitima acesta imaginea proiectată de susținătorii săi: aceea de suveran în același timp popular și implicat, de rege în egală măsură mobil și creator, capabil de a sintetiza revendicările mulțimilor și de a le răspunde.

În altă ordine de idei, proiectul carlist în curs de configurare este unul centrat și pe ideea *continuității*. În cazul lui Carol al II-lea, principiul continuității înseamnă în primul rând continuitate în opera de guvernare, în cadrul căreia monarhia este destinată a juca un rol fundamental. De aceea Restaurația

este proiectată de carliști ca un eveniment care spulberă „lipsa" de continuitate asociată cu anii de guvernare a Regenței. Discursul oficial prezintă revenirea lui Carol în România ca pe un episod menit a reînnoda șirul domniilor glorioase ale predecesorilor săi (Carol I și Ferdinand I), iar din această ecuație nu lipsește nici urmașul său Mihai, promovat la rândul lui ca un garant al perpetuării proiectului de desăvârșire a națiunii prin intermediul monarhiei.

Odată cu Restaurația, fiul lui Carol este detronat și înzestrat cu calitatea de principe moștenitor. În România lui Carol al II-lea însă, acest statut este asociat cu un titlu inedit: Mihai devine Mare Voievod de Alba Iulia. Prin folosirea uneia dintre titulaturile deținute de domnii principatelor române medievale (respectiv cea de Mare Voievod) și a unei locații geografice cu o încărcătură istorică aparte (Alba Iulia este locul unde domnitorul valah Mihai Viteazul este încoronat în anul 1600 ca suveran al unei uniuni statale efemere ce cuprinde fiecare dintre cele trei principate locuite de români: Valahia, Moldova și Transilvania, dar și locul unde la 1 decembrie 1918 românii ardeleni votaseră unirea cu regatul României în cadrul unei „Mari Adunări Naționale") se face o trimitere simbolică directă atât la ideea de împământenire a dinastiei de Hohenzollern în România, cât și la rolul de vector al unității naționale pe care aceasta îl îndeplinește acum.

Prin raportare la fiul său, Carol al II-lea dezvoltă o strategie interesantă de „românizare" a dinastiei, una care pornește de la atenția deosebită acordată educației lui Mihai. Acestuia i se creează în grădina palatului regal o școală și o „clasă" proprie, a cărei componență este una inedită. Cei 12 congeneri ai prințului sunt aleși astfel încât să evidențieze diversitatea regională, socială și etnică a țării. Fiecare provincie a României Mari este reprezentată de câte un fiu de țăran, cărora li se adaugă copii proveniți din categorii sociale dintre cele mai diverse (respectiv câte un fiu de negustor, de doctor, de avocat, de ofițer, de profesor și de mecanic de tren). Din acest grup nu lipsesc nici minoritățile țării, reprezentate de fiul unui sas și al unui maghiar. În această privință, propaganda subliniază totdeauna faptul că pedagogia folosită aici este rodul ideilor regelui.[158] Instrucția pe care prințul Mihai și colegii săi o primesc este una

centrată nu doar pe disciplină și pe cunoștințe livrești, ci și pe excursii destinate cunoașterii fiecăreia dintre regiunile României Mari.[159] Mesajul transmis este unul cât se poate de clar: educația Marelui Voievod de Alba Iulia este determinată de funcția *națională* pe care monarhia de Hohenzollern o îndeplinește în România Mare: „Fii de muncitori, plugari, funcționari și industriași. [...] Școala aceasta anume a fost gândită în așa chip pentru ca Voevodul să fie pus prin colegii Săi în legătură cu țara. Voevodul Mihai trăiește alături de un fiu de plugar sărac, cunoscând astfel viața și sufletul lui. [...] Pe lângă aceștia, mai este un elev ungur și altul sas. [...] Clasa voevodului Mihai reprezintă țara întreagă, fiindcă ea cuprinde și pe bogați și pe săraci, și copii de la sate, și de la oraș, și Români și străini".[160] Un cadru național *românesc* determină existența acestei dinastii, iar un asemenea tipar se aplică atât lui Carol al II-lea, cât și urmașului său. Mihai este destinat astfel să fie continuatorul unui proiect național început de Carol I și de Ferdinand I și retrasat în contextul anilor 1930 de Carol al II-lea.

Potrivit unei idei vehiculate frecvent de propagandă, România modernă ar fi fost, înainte de toate, o creație a dinastiei de Hohenzollern, de vreme ce în persoana fiecăruia dintre cei trei regi care o reprezintă s-ar fi concentrat trei etape esențiale ale parcursului istoric recent al națiunii române. Astfel aflăm că lui Carol I i se datorează independența statului și organizarea sa pe baze moderne și că succesorul său, Ferdinand I, are meritul de a fi creat România Mare. În fine, lui Carol al II-lea i-ar fi revenit sarcina de a desăvârși opera predecesorilor săi, respectiv de a întări și de a moderniza România Mare.[161] Cu alte cuvinte, acest suveran este persoana destinată să înfăptuiască ceea ce Mihail Manoilescu numește „consolidarea românismului"[162]. Însă principele Mihai este și el integrat progresiv în această narațiune. Pe scurt, Marele Voievod urmează să continue misiunea națională a lui Carol al II-lea și a predecesorilor săi.

În această privință, grija monarhului față de educația fiului său sporește în mod considerabil atașamentul carliștilor față de dinastie. În vara lui 1933, Nichifor Crainic se referă în felul următor la meritele naționale ale acestei pedagogii regești:

> Regele Carol al II-lea a făcut o excursie educativă prin țară. Fragedul Său vlăstar, Marele Voevod Mihai, împreună cu opt colegi de clasă, a fost purtat prin stațiuni balneare și climaterice, pe la locurile gloriei istorice, pe la sfintele mănăstiri, pretutindeni unde pitorescul acestui pământ e nimbat de marea amintire a trecutului sau de speranța gloriilor viitoare. Majestatea Sa însuși a devenit ghidul acestui mic grup de excursioniști și inițiatorul lor în tainele frumuseților acestei țări și în sensul care izvorăște din negurile istoriei și merge spre lumina zilei de mâine. Regele Carol al II-lea își cunoaște țara ca foarte puțini români, iar tânărul vlăstar domnesc nu putea să aibă o călăuză mai sigură și mai temeinică. Excursia aceasta de inițiere în românism va conta fără îndoială ca una din cele mai rodnice pagini în dezvoltarea sufletească a Regelui din viitor.[163]

Într-o manieră mai mult sau mai puțin directă, Crainic prezintă educația lui Mihai ca pe o desăvârșire a apropierii organice dintre dinastia de Hohenzollern și națiunea română, iar pe Marele Voievod ca pe un *prinț al românilor* care se pregătește să devină *rege al românilor*. După cum Carol s-ar fi remarcat încă din copilărie ca „un iubitor de plimbări lungi pentru a cunoaște țara și poporul"[164], principele este dator la rândul lui să continue și să desăvârșească această tradiție a monarhului bun cunoscător al țării peste care domnește.[165] Educația pe care regele o asigură fiului său este în anumite privințe una atipică pentru un prinț. Deloc elitistă, aceasta iese în evidență în primul rând prin puternica sa coloratură *populară* și *națională*.

În primii săi ani de domnie, ca un veritabil conducător, Carol al II-lea nu se mulțumește cu prerogativele comode pe care i le conferă constituția. Cu atât mai mult cu cât atât așteptările care se pun în persoana sa, cât și legitimarea și sporirea autorității sale depind tocmai de depășirea statutului de simplu monarh constituțional. Acțiunile sale politice și felul în care își lucrează atât imaginea sa personală, cât și pe cea a prințului moștenitor Mihai sunt menite a-l proiecta nu doar ca simbol al efortului colectiv, ci și ca un vector animator, punct de convergență al tot mai multor ramuri de activitate națională constructivă. În această privință, printre strategiile sale politice și

de imagine cultura națională capătă (ca și în prima jumătate a deceniului anterior) o importanță aparte.

3.5 Revirimentul carlismului cultural

Am demonstrat anterior faptul că în anii 1920 partizanii lui Carol găsesc soluția multor probleme politice și economice într-un naționalism cultural centrat pe ideea monarhică. În deceniul anterior Restaurației, acest deziderat este dezbătut și promovat ca o alternativă la parlamentarismul partidelor politice, considerate incapabile de a face față provocărilor culturale cu care se confruntă etnicii români în România Mare. Monarhiștii imaginează astfel un *stat cultural*, adică un edificiu în care cultura sau politicile culturale naționale sunt destinate a reprezenta preocuparea primordială a guvernanților. Pe scurt, *statul cultural* este menit să naționalizeze masele, adică să organizeze și să orienteze din punct de vedere cultural, ideologic și politic o pătură socială țărănească extrem de numeroasă.

În această privință, deceniul carlist (1930–1940) reprezintă o perioadă în care ideea *statului cultural* se bucură de o popularitate aparte. Naționalismul cultural devine un important subiect de dezbatere publică, iar acest lucru se petrece într-o asemenea măsură încât Cezar Petrescu etichetează în mod ironic România ca fiind „țara ofensivelor culturale”[166]. De fapt, Petrescu face aluzie la prăpastia existentă între deziderat și realitate, criticând felul cum naționalismul cultural începe să fie instrumentalizat de către oamenii politici. Eșecul reformelor succesive ale guvernelor de după război ar fi transformat noțiunea „culturii” într-una „de râs și de ocară”[167]. În același context, Nicolae Iorga propune ca remediu o soluție antiparlamentară: învățământul și cultura trebuie salvate urgent de primejdia „agitatorului politic”[168]. Pentru a asigura succesul naționalismului cultural, acești doi intelectuali monarhiști recomandă în mod explicit derularea unor politici culturale naționale fără mijlocirea partidelor politice.

Odată cu Restaurația, numeroși intelectuali și activiști culturali monarhiști întrezăresc perspectiva unor reforme ample, colaborând chiar pentru a elabora

planuri de „acțiune culturală”[169]. Acestea sunt destinate să faciliteze atât procesul de integrare a comunităților vorbitoare de limba română în cultura oficială a statului național, cât și creșterea mobilității sociale a românilor din noile provincii. Pentru Dimitrie Gusti și Emanoil Bucuța, de pildă, funcția esențială a „statului cultural” ar fi fost tocmai aceea de a transforma „poporul” într-o „comunitate națională”[170], respectiv de „a aduna la un loc în marea comunitate românească numeroasele ramuri de români ce au trăit secole întregi sub stăpâniri străine”[171]. Cât despre cea de-a doua miză, aceasta este gândită în primul rând prin prisma „cuceririi” orașelor din aceste regiuni, pornind de la însemnătatea lor administrativă, economică și culturală. După cum odinioară ar fi fost „adevărate cetăți de deznaționalizare a românilor”[172], așa cum le descrie demograful Sabin Manuilă, tot la fel ar fi trebuit să fie dominate acum în interesul românilor. În noile provincii, românii constituie în medie doar o treime din populația orașelor, numărul lor variind, în procente, de la 31% în Basarabia și 33% în Bucovina până la 35% în Banat și aproape 36% în Ardeal.[173]

În acest context, scriitorul carlist Corneliu Moldovanu (acum președinte al Societății Scriitorilor Români) gândește nu întâmplător politicile culturale făcute sub „comandamentul regelui” ca parte a unui proces de „cimentare sufletească”[174]. „Unificarea sufletească” atât de râvnită de naționaliștii români ar fi urmat să se realizeze în primul rând prin politici culturale înfăptuite cu sprijinul și în numele monarhiei. Carol al II-lea acordă un sprijin generos intelectualilor și instituțiilor culturale românești, iar prin inițiativele sale și prin utilizarea unor titulaturi precum „Regele Culturii” sau „Voievodul Culturii” (nu oriunde, ci într-un „stat cultural”!), acesta își arogă statutul de principal catalizator al culturii naționale într-o perioadă de apogeu a revendicărilor naționaliste.

În iulie 1932, când se discută despre statutul social al românilor din noile provincii, suveranul însuși proclamă o rapidă „ridicare a poporului român la treapta care i se cuvine”, de această dată în cadrul unui congres al ASTRA (Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român) organizat la Sibiu.[175] Afirmația sa este una plină de însemnătate, de

vreme ce printre deziderateleASTRA se numără inclusiv sprijinirea procesului de „românizare a oraşelor”[176]. Nu este însă singura intervenţie de acest fel a regelui. Un an mai târziu, Carol al II-lea încurajează din nou pe români să lupte pentru a-şi asigura „primatul etnic” în noile provincii, de această dată într-o cuvântare rostită în Bucovina, la Cernăuţi. Aici, monarhul asociază pe studenţii români din acest oraş cu nişte „ostaşi ai culturii româneşti”[177]. Într-adevăr, în sfera culturii raporturile dintre români şi minoritari sunt percepute, ca şi în deceniul precedent, în termenii unei *lupte*, de unde şi întrebuinţarea frecventă a expresiei de „ofensivă culturală” pentru proiectatele acţiuni ale „statului cultural”[178]. Îndeosebi statisticile Recensământului din 1930 (în Basarabia, de pildă, numărul neştiutorilor de carte atinge acum pragul de 62 de procente din totalul populaţiei acestei provincii[179]) stârnesc îngrijorarea ori revolta naţionaliştilor. Acelaşi Corneliu Moldovanu, de exemplu, constată alarmat faptul că „tipografiile minoritare, îndeosebi cele maghiare, tipăresc de zece ori mai multe cărţi astăzi, când Ardealul e românesc, decât pe vremea dominaţiei habsburgice”[180]. În comparaţie cu „variata şi puternica” presă a minoritarilor, este de părere Mihail Manoilescu, cea românească s-ar fi sprijinit acum pe doar „câteva ziare slabe”[181].

Pentru depăşirea acestor tare, se propun soluţii dintre cele mai diverse. Nicolae Iorga, de pildă, recomandă dezvoltarea învăţământului comercial şi industrial pentru sporirea prezenţei româneşti în oraşe: „Fără a îngusta pe sas ori pe ungur în locuri pe care şi le-au câştigat odinioară, să aşezăm şi pe negustorii noştri acolo, ca să nu se mai vadă oraşe în Ardeal în care îţi umblă ochii pe firme şi foarte rar se întâmplă să întâlneşti una românească”[182]. Logica unor naţionalişti monarhişti ca Iorga este cât se poate de simplă: ţăranii români din noile provincii sunt destinaţi să urce progresiv pe scara ierarhiei sociale prin educaţie şi naţionalism. Numai astfel ar fi putut să populeze oraşele şi să se impună treptat din punct de vedere demografic, economic şi cultural în faţa celorlalte naţionalităţi.

Asemenea strategii converg din nou (ca şi în deceniul trecut) către ideea *statului cultural*, extrem de populară în rândul intelectualilor (monarhişti).[183]

După ce promovase acest deziderat la începutul anilor 1920[184], Emanoil Bucuța îl popularizează din nou după 1930, în revista sa *Boabe de Grâu*. De această dată, însă, punându-l în legătură directă cu persoana lui Carol al II-lea. Astfel aflăm că „statul cultural" ar fi reprezentat „gândul de totdeauna al Suveranului"[185]. Atât Bucuța, cât și eseiștii Perpessicius[186] și Petru Comarnescu[187] leagă în mod explicit acest proiect de numele regelui. Ce-i drept, Restaurația dinamizează realmente dezbaterea privitoare la *statul cultural*. Așa se face că în anul 1932 revista *România literară* dedică numărul din 19 noiembrie tocmai ideii „statului cultural". Autorii articolelor deplâng utilizarea în scopuri demagogice a acestui proiect și lipsa unor politici culturale naționale coerente, iar printre cei care fac elogiul educației, al cărții, al bibliotecilor și al librăriilor se numără inclusiv carliști implicați în activitatea fundației „Principele Carol" precum Dimitrie Gusti, Emanoil Bucuța, pedagogul Apostol D. Culea ori scriitorul Victor Ion Popa. Când schițează coordonatele generale ale „statului cultural", Gusti se referă în felul următor la însemnătatea politicilor ce ar urma să fie adoptate:

> Ce datorează oare statul, culturii? Fiind în serviciul națiunii, iar nu națiunea în serviciul lui, totul. Căci din cultură se plămădește spiritul de solidaritate și conștiința valorilor comune, ce sunt cheagul unității spiritual-sociale a națiunii. Statul, personificare politică și juridică a națiunii, este numai organizatorul valorilor naționale. [...] Statul, ca organizare politică și juridică a comunității națiunii, are datoria să urmărească ritmul particular de viață al națiunii, să-l accelereze și să-l conducă. Aceasta este politica culturii care ar trebui să fie la baza oricărei politici de stat. Iar principiile ce vor trebui în mod necesar să stea la temelia acestei politici noi nu pot fi decât acestea: 1. nu poate fi despărțită cultura superioară, creatoare, de cultura poporului; 2. cultura trebuie clădită pe specificul național, care trebuie cercetat prin metoda monografică sociologică; 3. astfel de instituții nu vor avea drept scop crearea culturii, ci numai crearea condițiilor prielnice dezvoltării ei, stimulând și organizând colaborarea tuturor elementelor culturale ale țării. Națiunea presupune deci cultura, iar cultura nu ființează decât înăuntrul națiunilor. Statul național nu poate prin urmare exista decât sub forma de stat cultural.[188]

Ideile lui Gusti merită a fi prezentate nu doar prin prisma relației apropiate pe care o cultivă cu Carol al II-lea, ci inclusiv plecând de la funcțiile pe care le deține în administrația statului. În guvernul național-țărănist din anii 1932 și 1933 acesta devine tocmai ministru al instrucțiunii, cultelor și artelor, poștură din care imaginează un complex mecanism instituțional destinat a deveni Minister al Culturii Naționale.[189]

Inițiativele discutate mai sus nu reprezintă însă singurele acțiuni care trădează popularitatea acestui tip de naționalism cultural. Politicile culturale naționale reprezentaseră deja tema unui important ciclu de conferințe organizate sub egida Institutului Social Român în perioada noiembrie 1927 – iunie 1928, când intelectuali precum Nicolae Iorga, Emanoil Bucuța sau Dimitrie Gusti dezbat din nou diverse chestiuni culturale, de la cărți și biblioteci până la reforme școlare și politici de alfabetizare a maselor, încadrate toate în mod explicit de ultimul dintre ei în proiectul „statului cultural"[190]. Deși sunt anterioare Restaurației, cele treizeci de prelegeri și comunicări sunt strâns legate de carlism întrucât abia în 1931 vor fi reunite într-un volum și publicate sub titlul *Politica culturii*, ca o antologie de texte închinată regelui.[191] Prezentat în prefață drept „Cel care a făgăduit să facă din politica culturii întâia preocupare a domniei Lui", Carol al II-lea este înfățișat ca fiind, după Primul Război Mondial, prima personalitate care propune soluții coerente pentru problemele culturii naționale românești.[192] O pleiadă de intelectualii văd în el un monarh inteligent și ambițios, capabil să le sprijine proiectele de reformă culturală. În schimb, regele joacă la rândul lui rolul vizionarului, formulând și încurajând inițiative culturale dintre cele mai diverse. În acest deceniu, *carlismul cultural* este promovat astfel ca *o contribuție a monarhiei la cultura națională*. În această privință, Fundațiile Culturale Regale reprezintă cel mai important instrument.

În comparație cu a doua jumătate a anilor treizeci, la începutul domniei lui Carol activitatea acestui așezământ este una destul de modestă. Numeroase Cămine culturale întâmpină dificultăți financiare, iar comunicarea dintre filiala centrală a FCR și regiuni se face cu greutate.[193] Regele explică această stagnare făcând referire la problemele generate de criza economică mondială.[194]

Într-adevăr, după perioada de acalmie din timpul exilului său, revigorarea Fundațiilor se produce numai într-o manieră progresivă și numai în paralel cu ascensiunea politică a monarhismului carlist. FCR încurajează totuși în mod constant activitatea căminelor culturale la sate, iar acolo unde asemenea instituții nu există, se sprijină crearea lor. În opinia lui Nichifor Crainic, Căminul cultural îndeplinește acum funcția unui veritabil instrument de naționalizare a satelor românești: „Căminul vine cu un întreg arsenal de arme noi, are posibilitatea să pună în directă atingere periferia cu centrul, revărsând mereu valuri de lumină din izvoarele centrale ale culturii naționale către cele mai îndepărtate margini de țară"[195]. Miza carlismului cultural este afirmată în mod clar: edificarea unei culturalizări de tip *național*.

Carlismul cultural nu este însă pur și simplu o invenție a regelui ori a elitelor, ci este în egală măsură rezultatul unei dinamici generate de *jos* în *sus*. Filialei centrale a FCR i se solicită deseori sprijin (mai ales cărți pentru dotarea bibliotecilor), iar numeroși activiști culturali (învățători, preoți, fruntași ai satelor) se remarcă prin entuziasmul lor. Înfruntând felurite privațiuni, aceștia înființează noi cămine culturale, pe care le afiliază imediat Fundației „Principele Carol"[196]. Instituția Căminului cultural[197] se bucură acum de o popularitate deosebită, una de care are parte inclusiv principalul ei promotor: regele.

Suveranul își însușește în mod energic rolul de „Rege al culturii". Ce-i drept, în afară de statutul de președinte de onoare al Academiei Române, Carol al II-lea înființează, patronează sau finanțează o mulțime de așezăminte cu specific cultural.[198] Acesta devine inclusiv președinte de onoare al ASTRA[199], principala instituție culturală a românilor din Ardeal și Banat, la ale cărei congrese (organizate la Caransebeș, Brașov și Sibiu) participă și la care se referă explicit ca la un „colaborator" al monarhiei în „lupta pentru cultura poporului românesc"[200]. Regele se prezintă acum ca un „conducător al culturii românești", motivat de dorința de „ridicare culturală a țării"[201]. Am putea identifica rădăcinile ideologice ale acestei reprezentări în deceniul trecut, când Carol este înfățișat de partizanii lui ca o persoană care prin inițiativele fundației sale afirmă în mod programatic primatul culturii în România Mare. Ulterior, după

Restaurație, acesta este din nou asociat cu funcția de vector al culturii. Așadar, calitatea de „Rege" sau de „Voievod" al culturii române este în același timp una inventată de susținătorii monarhului[202] și asumată de Carol. Se pare că suveranul se identifică pentru prima dată în spațiul public cu acest statut în 12 august 1930. Cu prilejul unei cuvântări ținute la Universitatea de vară de la Vălenii de Munte[203], regele rostește următoarea frază: „Cum am spus și am accentuat necontenit, în Mine bate același suflet românesc și, după pilda Voevozilor români susținători ai culturii neamului românesc, Îmi iau angajamentul să fiu și un Voevod al culturii românești"[204]. Carol al II-lea reafirmă acest crez la Cluj, în luna octombrie a aceluiași an (cu ocazia înființării unei fundații științifice care îi poartă numele[205]), dar și o lună mai târziu, la un congres al ASTREI ținut la Caransebeș.[206] Aici, este rândul lui Nicolae Bălan, mitropolitul ortodox al Ardealului, să prezinte pe suveran ca „Rege al culturii" și să îl asemene cu Constantin Brâncoveanu[207], principe valah (1688–1714) recunoscut pentru calitatea sa de everghet.

În acest deceniu, statutul de „Rege al culturii" se va configura însă nu doar ca o consecință a discursului monarhist, ci și ca o realitate confirmată de acțiunile lui Carol. Prin sprijinul acordat intelectualilor, scriitorilor ori artiștilor, regele iese totuși în evidență ca un veritabil mecena. Referindu-se la acest aspect, Alexandru Vaida-Voevod (prim-ministru în guvernarea național-țărănistă din anii 1932–1933) vorbește despre „solicitudinea regală" de care se bucură acum „toți scriitorii și poeții" din România[208], confirmând astfel reputația de sprijinitor al culturii de care se bucură acest monarh. În această privință, inclusiv corespondența regelui se dovedește a fi o resursă documentară extrem de prețioasă.[209] Cum altfel am putea explica faptul că o mulțime de profesori universitari, scriitori, istorici, antropologi, muzicieni, dramaturgi sau activiști culturali îi solicită sprijinul? Sextil Pușcariu (profesor la Universitatea din Cluj), de exemplu, îi propune regelui să patroneze demersul științific de editare a Atlasului Lingvistic al României[210], iar Alexandru Rosetti roagă pe monarh să îi acorde ajutor pentru înființarea unui Institut de Studii Orientale la București. Acest institut urma nu doar să fie patronat de Carol al II-lea, ci și

să poarte numele acestuia.[211] În schimb, directorul Muzeului Etnografic din Cluj speră ca „Regele culturii" să intervină pe lângă autorități pentru a asigura personalului său științific o mărire a salariilor. Ca și Pușcariu ori Rosetti, Romulus Vuia așteaptă la rândul său ca monarhul să ia „sub înalta Sa ocrotire" instituția pe care o conduce.[212] Doleanțele „culturale" adresate lui Carol al II-lea în primii săi ani de domnie nu contenesc să prolifereze. O pleiadă de scriitori, muzicieni ori dramaturgi cer sprijin suveranului ori își exprimă recunoștința pentru ajutorul deja primit.[213]

Un asemenea entuziasm n-ar fi fost posibil fără implicarea energică a monarhului. În această privință am putea spune că anul 1933 reprezintă un veritabil prag în istoria carlismului cultural, odată cu înființarea *Uniunii Fundațiilor Culturale Regale ale României*, de fapt o instituție care înglobează Fundația Culturală Regală „Principele Carol", Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", Fundația Universitară „Carol I", precum și Fundația și Institutul de Cercetări Științifice „Regele Carol al II-lea" (ultimele două situate în Cluj). Fiecare dintre aceste așezăminte este pus sub conducerea lui și administrat potrivit unui regulament pe care suveranul îl aprobă personal.[214] Regele însuși se înfățișează acum ca un „conducător" al acestui așezământ: „Să știe toți că eu însumi voi veghea asupra dezvoltării culturii noastre prin intermediul acestei Fundații"[215]. Inițiativa se pare că fusese deja plănuită de Carol al II-lea și de activiștii săi culturali monarhiști. Cel puțin așa reiese dintr-o scrisoare pe care Gheorghe D. Mugur (fost director al Fundației „Principele Carol" în deceniul anterior) i-o adresează regelui în 1932. Justificată atât de necesități culturale naționale, cât și de nevoia de creștere a prestigiului monarhiei, crearea „Uniunii" este gândită de Mugur inclusiv ca o alternativă la tarele partidelor politice autohtone:

> Sire, e iarăși momentul să pregătim și legea de uniune a Fundațiilor Regale sub o conducere unică de Rex-Rector, așa cum am discutat cu Nicu Condiescu [generalul Nicolae Condiescu, unul dintre apropiații lui Carol – n.n.]. Asta va fi cea mai mare faptă a vremii. Toată activitatea culturală a țării, care trebuie să fie liberă și însuflețită de idealism, va fi direcționată către țelurile ei obiective,

de Regele-Rector. Aceasta va impresiona enorm. O astfel de organizație e unică în lume și consolidarea României va fi în funcție de ea. Opera Fundației trebuie să răstoarne prejudecățile în care trăim, să schimbe mentalitatea oamenilor și să scoată de sub tirania politicii sufletele masselor care fac țara. Proiectul se poate face în 2 zile, iar legea trebuie votată în sesiunea de față, chiar dacă activitatea unor Fundații nu poate să înceapă acum. Propaganda o putem începe și fără lege. În proiectul meu, Fundațiile cuprind toate domeniile culturii. Aici e frumusețea și majestatea operei. Fundațiile ar însemna dinamica culturii. De la ele va începe prefacerea și salvarea, iar nu de la politica subiectivă a partidelor care ne-au ruinat. Al Majestății Voastre, același vechi devotat.[216]

Crearea Uniunii Fundațiilor Culturale Regale stârnește rapid entuziasmul carliștilor. În această privință, evenimentul este asociat de Emanoil Bucuța cu debutul unei veritabile renașteri a culturii naționale: „Suntem plini de așteptare și de însuflețire. România culturală are înainte drumuri noi, luminate de coroana regală. Ea are nevoie de un nou suflet. Acest suflet i se făurește acum"[217]. Pentru monarhiști ca Bucuța[218] ori Dimitrie Gusti, Restaurația coincide cu debutul procesului de înfăptuire a „statului cultural". De altfel, Gusti devine unul dintre cei mai importanți vectori ai carlismului cultural tocmai în calitate de director al Fundației Culturale Regale „Principele Carol". Prezentând la rândul lui „statul cultural" ca fiind „gândul de totdeauna al Suveranului"[219], iar pe rege ca „Voievod al Culturii și Ctitor de puternice Fundații Culturale Regale"[220], Dimitrie Gusti se referă explicit la Carol al II-lea ca la o persoană destinată să înfăptuiască „organizarea culturală" a României Mari.[221] Cei doi dezvoltă în acești ani o strânsă colaborare, îndeosebi în perioada când Gusti îndeplinește funcția de ministru al instrucțiunii publice.[222] În toamna anului 1933, de pildă, discută chiar proiectul a ceea ce urma să fie Palatul Cultural „Regele Carol al II-lea", conceput ca un edificiu închinat artelor.[223]

Planul este unul îndrăzneț și deloc inedit în peisajul „carlist" al acestor ani. Dimpotrivă, monarhul și partizanii săi se întrec în a inventa proiecte culturale. Unele dintre ele se materializează, altele nu. Palatul Cultural „Regele Carol al II-lea" nu va fi construit vreodată. În schimb, în mai 1933 se organizează

prima ediție a „Săptămânii Cărții", iar FCR încep editarea unei reviste speciale destinate țăranilor: *Albina*. Gândită ca o sărbătoare oficială a cărții și a culturii, „Săptămâna Cărții" este organizată în întreaga țară sub același patronaj regal. În același timp *expoziție* și *târg de carte*, această manifestare se dorește a fi o altă dovadă a respectării angajamentelor culturale luate de monarh. Carliștii întâmpină cu optimism prima sa ediție[224], la a cărei inaugurare participă, alături de suveran și Dimitrie Gusti, o pleiadă de academicieni, scriitori, editori sau librari. Carol al II-lea promite acum începutul unei noi ere pentru fundațiile sale și anunță debutul editorial a două colecții de carte: „Energia" și „Biblioteca Enciclopedică". Cu acest prilej suveranul face și un apel la creativitatea scriitorilor și a „producătorilor de cultură", cărora le promite sprijin[225]. În acest context instituie premiul „Regele Carol al II-lea", acordat anual celei mai bune creații literare de către un juriu prezidat de Societatea Scriitorilor Români și de ministrul instrucției, cultelor și artelor.[226] Pe de altă parte, primul număr al revistei *Albina* apare în luna septembrie. Această publicație oficială a Fundației Culturale Regale „Principele Carol" destinată satelor este încă de la începuturile sale centrată pe teme precum naționalismul, monarhismul, ortodoxia și cultul tradiției, ca și pe ideea unei „unificări sufletești" a României Mari făcută sub îndrumarea „Coroanei".

În primii săi ani de domnie, Carol al II-lea schițează un proiect destinat să ofere soluții problemelor de ordin politic și cultural cu care se confruntă România Mare. În această privință, *carlismul cultural* se configurează ca un demers regal care mobilizează și sprijină intelectualii și activiștii culturali naționaliști. De fapt, inițiativele pe care le-am discutat transformă monarhia într-un veritabil vector al naționalismului cultural.

3.6 Actorii carlismului (1930–1933)

Carlismul se cuvine a fi înțeles ca un fenomen politic edificat nu doar de acțiunile regelui, ci și de cele ale unor intelectuali, oameni politici, militari și activiști culturali. Ideologia și practica monarhismului se fundamentează

deci pe acțiunile unor indivizi, care devin astfel *actori* ai carlismului, respectiv naționaliști care proclamă concentrarea puterii în mâinile monarhiei și care își asumă lupta împotriva *forțelor centrifuge* discutate de mine mai sus. Convingerile lor au însă la bază și o doză semnificativă de idealism. Alexandru Vaida-Voevod descrie nu fără temei pe carliști ca pe niște „doctrinari care se bucurau de a fi primiți și de a putea etala în fața Regelui planurile lor de fericire pentru țară și Rege"[227]. O mulțime de indivizi speră să-și poată împlini acum, prin intermediul monarhiei, propriile convingeri de reformă politică și socială.

În această privință, unii dintre cei mai importanți susținători ai suveranului promovează carlismul în publicații periodice pe care le fondează și le conduc personal. De exemplu, pe lângă revista *Gândirea* (fondată în 1921), Nichifor Crainic transformă într-un veritabil instrument al naționalismului, monarhismului și antiparlamentarismului românesc inclusiv cotidianul *Calendarul*, pe care îl înființează în 1932.[228] Ca și în anii trecuți, monarhismul carlist iese în evidență inclusiv ca un fenomen *jurnalistic*. Așa se face că alături de *Cuvântul* lui Nae Ionescu, de *Neamul românesc* al lui Iorga, de *Calendarul* lui Nichifor Crainic ori de *Curentul* lui Pamfil Șeicaru capătă o orientare carlistă și reviste precum *Boabe de grâu* a lui Emanoil Bucuța, *Lumea Nouă* a lui Manoilescu sau *Vremea* fraților Constantin și Vladimir Donescu. Persoana și inițiativele regelui sunt popularizate constant în fiecare dintre aceste publicații, autorii textelor întreținând astfel ascensiunea ideologică și politică a monarhismului autoritar.

Pamfil Șeicaru, cel mai important jurnalist al *Curentului*, redevine carlist după ce în anii anteriori se evidențiase ca fiind unul dintre criticii lui Carol. Acesta condamnă „caracterul artificial" al actului de la 4 ianuarie 1926 imediat după Restaurație[229], afirmându-și în mod franc admirația față de determinarea regelui: „temperament activ, de o voită robustețe realistă, Regele nu dorește să fie doar un august figurant în tumultul evenimentelor, ci socotindu-se un energic colaborator al istoriei poporului ale cărui destine le conduce"[230]. Pe scurt, monarhia reprezintă pentru Șeicaru „unitate de comandament, răspundere și

continuitate", rolul lui Carol al II-lea fiind acela de „a împrospăta vitalitatea organismului românesc"[231]. Carliștii continuă să îmbine monarhismul cu antiparlamentarismul și cu naționalismul, iar publicațiile lor devin adevărate tribune de propagare a acestor idei. În această privință, jurnaliștii de la *Vremea* încep să pledeze pentru intervenții energice ale monarhului în viața politică. Frații **Vladimir** și **Constantin A. Donescu** își pun la rândul lor speranțele de „îndreptare" a societății românești în Carol al II-lea.[232] În paginile fiecăreia dintre publicațiile menționate mai sus, loialitatea carliștilor față de rege face obiectul unor constante mărturisiri de credință, iar sărbătorile naționale de 10 mai (aniversarea independenței și ziua națională a Regatului României), 8 iunie (sărbătoarea Restaurației) ori 15 octombrie (ziua de naștere a regelui) se numără printre cele mai des folosite ocazii.

În ceea ce îl privește pe **Nae Ionescu**, acesta cultivă o relație apropiată cu Carol al II-lea doar până în 1933. În primii ani de după întronarea lui Carol, filozoful monarhist continuă să promoveze carlismul, propunând explicit în paginile *Cuvântului* o reformă politică fundamentală realizată sub îndrumarea unui rege „stăpân"[233]. Refuză însă funcția de șef al Siguranței, pe care suveranul i-ar fi propus-o în 1931.[234] Într-adevăr, după ce se remarcase ca fiind unul dintre cei mai importanți actori ai Restaurației, Nae Ionescu devine din ce în ce mai nemulțumit atât față de ceea ce el consideră a fi influența nefastă a anturajului regal, cât și față de felul cum monarhul se acomodează practicilor parlamentarismului autohton.[235] În acest context, acesta își reorientează așteptările spre Garda de Fier.

Deși anterior vizitase „Casa Verde" (sediul legionarilor) și discutase frecvent cu „Căpitanul" Corneliu Zelea Codreanu[236], apropierea dintre acest intelectual și Legiune este sesizabilă în primul rând de la sfârșitul anului 1933, când sprijină fățiș Garda de Fier în timpul campaniei electorale care precedă alegerile.[237] Ruptura dintre el și monarhie devine astfel una definitivă, iar revenirea la guvernare a național-liberalilor (asociați de Nae Ionescu cu vechea ordine a „politicianismului") nu face decât să toarne gaz pe foc în această privință. Într-adevăr, dacă gândirea politică a acestui intelectual cunoaște o

radicalizare după 1930, Carol pare mai degrabă că se acomodează statu-quo-ului. În plus, după asasinarea prim-ministrului Ion G. Duca, apariția ziarului *Cuvântul* este suprimată de cenzură, iar Nae Ionescu petrece o scurtă perioadă de timp la închisoare.

Nae Ionescu nu este însă singurul carlist care nutrește acum simpatii față de Garda de Fier. Inclusiv **Nichifor Crainic** și Mihail Manoilescu[238] se apropie începând cu anul 1932 de această organizație politică fascistă. Primul dintre ei nu este doar un scriitor și un publicist notoriu, ci și conferențiar al facultăților de teologie ortodoxă din București și Chișinău, iar îmbinarea de naționalism și ortodoxism practicată de membrii Gărzii îl seduce.[239] Asemenea lui Nae Ionescu, acesta vede în Legiune o posibilă forță de „regenerare" a națiunii și a statului[240], criticând, în luna noiembrie a anului 1933, influența pe care „camarila" ar fi avut-o asupra regelui.[241] Nu este însă vorba despre o critică îndreptată împotriva persoanei monarhului. Din contră, Crainic încearcă să înscrie activismul politic al legionarilor într-o dimensiune în același timp monarhistă, națională și creștină.[242] Între fascismul Gărzii de Fier (una dintre *forțele centrifuge* pe care le-am discutat anterior) și monarhismul carlist există însă o incompatibilitate fundamentală, iar asemenea luări de atitudine cauzează inclusiv arestarea temporară a lui Crainic și suprimarea *Calendarului*.

Spre deosebire de Nae Ionescu, Crainic și Manoilescu rămân monarhiști în ciuda simpatiei lor față de Garda de Fier. Activismul carlist al lui **Mihail Manoilescu** este sesizabil nu doar în episodul Restaurației, ci și după întronarea lui Carol. El este persoana care imediat după 8 iunie 1930 mediază raporturile între rege și militari ori între rege și guvernanții național-țărăniști și tot el propune acordarea titlului de „Mare Voievod de Alba Iulia" prințului Mihai.[243] Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Nichifor Crainic, același Manoilescu aduce în România pe Elena Lupescu, concubina regelui.[244] În fine, în calitate de ministru al industriei și comerțului, Manoilescu este implicat în mod direct în activitatea tuturor guvernelor din anii 1930 și 1931.

În momentul revenirii lui Carol în România, acesta se bucură deja de o notorietate remarcabilă ca inginer, economist, publicist și profesor la

Academia de Științe Economice din București. Admirator al fascismului italian și al național-socialismului german, Manoilescu înființează în anul 1932 o publicație care devine un adevărat laborator ideologic în România anilor treizeci: *Lumea Nouă*. În paginile acestei reviste se dezbat și se promovează constant autoritarismul, naționalismul ori ingineria socială, idei pe care carlismul se fundamentează progresiv. Pe scurt, împotriva „fatalismului", Manoilescu propune un mit mobilizator, o „lume nouă", respectiv o renaștere națională înfăptuită prin metode autoritare. Proclamând neîncetat reforma radicală a statului, acesta devine unul dintre cei mai înverșunați critici ai regimurilor politice liberale, cărora le prevestește sfârșitul.[245]

Carlismul lui Mihail Manoilescu înseamnă în primul rând o propagandă constantă făcută în favoarea ideii de concentrare a puterii. Modelul politic pe care îl teoretizează este destinat să se materializeze printr-o guvernare a unui conducător autoritar, a unui „șef", iar în această privință monarhia este instituția pe care o promovează ca garant al continuității și ca factor de legitimare a autorității.[246] Apărător al „misiunii istorice" a lui Carol al II-lea[247], Manoilescu prezintă regalitatea ca fiind „punctul cel mai simțitor al edificiului național"[248]. Carol, în schimb, deși îl consideră pe Manoilescu „arivist" și „demagog", suspectându-l inclusiv de un prea mare „afacerism", îi apreciază totuși entuziasmul, spiritul organizatoric și talentul oratoric.[249] Până la urmă, potrivit mărturiei lui Constantin Argetoianu, regele este persoana care „impune" numirea lui Manoilescu în funcția de ministru al industriei și comerțului, respectiv de guvernator al Băncii Naționale (pe care Manoilescu o ocupă în intervalul iulie-noiembrie 1931).[250]

O anumită răceală intervine totuși între cei doi în toamna anului 1931, când Mihail Manoilescu refuză să sprijine Banca Marmorosch-Blank, aflată acum în pragul falimentului. Așa se face că faptul de a nu oferi o mână de ajutor bancherului Aristide Blank (apropiat al lui Carol al II-lea) generează excluderea lui Manoilescu din rândul anturajului regal. Acest conflict nu înseamnă însă ruperea legăturilor dintre cei doi. Mihail Manoilescu rămâne un carlist de-a lungul întregului deceniu, promovând neîncetat mitul *conducătorului*

autoritar ori chiar corespondând cu Carol al II-lea.[251] Aniversarea a trei ani de la Restaurație, de pildă, reprezintă un bun prilej pentru acest monarhist de a teoretiza opoziția dintre idealismul regelui și un parlamentarism „păgubos", prezentat ca o moștenire „parazitară" a trecutului:

> Au trecut trei ani de când chemarea spre înaltele Sale destine L-a adus pe Regele Carol al II-lea pe tronul înaintașilor Săi. De atunci încoace toată viața publică a României este dominată de lupta între personalitatea creatoare a Suveranului și puterile trecutului, reprezentate prin vechii oameni politici.
>
> Soarta extraordinară, cu colorit de antică tragedie, a Regelui românilor, este întreagă datorită faptului, rar întâlnit, ca o odraslă regală să aibă o atât de puternică personalitate proprie. Această personalitate, care n-a încăput în rolurile convenționale ale unui moștenitor de tron, bun de a fi „îndrumat" de bătrâni mentori politici, nu încape nici în tiparele unui constituționalism învechit, secat de orice înțeles și de orice îndreptățire, moștenire inutilă și împovărătoare a unui veac trecut.
>
> Carol al II-lea e pus de soartă să creeze România cea nouă a nobilelor Lui visuri, având înaintea Sa un cadru de stat putred și oameni care nu înseamnă decât prelungirea unei mentalități neîmpăcate cu vremea de azi.
>
> Încercările de a primeni această lume, care stă în calea oricărei reînnoiri, prin combinații inedite de persoane – cum a fost încercarea guvernului Iorga – nu au putut da rezultate, fiindcă pentru o transformare reală și adâncă a țării nu există decât două mijloace: înlocuirea vechilor instituții constituționale prin altele noi și însuflețirea acestei opere de regenerare prin spiritul altei generații.
>
> Regele Carol al II-lea nu-și va realiza întreaga Sa operă și nu se va realiza pe El însuși decât în ziua când, transformând radical Statul românesc, va elimina resturile lumii vechi – oameni și instituții – care în fiecare clipă – fățiș sau perfid – îi taie drumul spre gloria de constructor pe care I-a hărăzit-o destinul.
>
> Urarea noastră, într-o asemenea zi, nu poate fi decât aceea ca – împotriva a orice și împotriva oricui – ca și altă dată în cursul măreț și tragic al vieții Sale, să-și deschidă, singur și hotărât, acest drum.[252]

Referirile pe care Manoilescu le face la importanța politică a monarhiei reprezentate de Carol sunt cât se poate de directe. Acesta urmărește cu încredere

inițiativele regelui, de la care așteaptă în primul rând mobilizarea tinerei generații și schimbarea fundamentală a statu-quoului.

Nu trebuie să neglijăm faptul că pentru susținătorii suveranului miza cea mai importantă este legată de materializarea unor convingeri ideologice. În această privință, carliștii profită din plin nu doar de publicațiile lor și de calitățile lor oratorice, ci și de funcțiile politice pe care le dobândesc ca urmare a profesării monarhismului. Printre carliștii anilor 1930–1933 care ocupă posturi importante în aparatul de stat se numără atât Manoilescu, cât și Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti ori Valer Pop. Analiza parcursului ultimilor trei devine interesantă nu doar când avem în vedere diversitatea profesiilor lor (un istoric, un sociolog și un jurist) și relația apropiată pe care o cultivă cu regele, ci și faptul că fiecare dintre ei se bucură de o vizibilitate remarcabilă în spațiul public.

După ce în perioada exilului lui Carol își manifestase loialitatea față de regele Mihai, **Nicolae Iorga** (istoric, profesor universitar, lider al Partidului Național Democrat și director al ziarului *Neamul românesc*) reia discursul carlist pe care îl practicase în prima jumătate a anilor 1920, proclamând respectul față de „Coroană", respectiv față de „Domnul care domnește"[253]. Acum, pentru el regele redevine „singura continuitate posibilă" într-o societate în care parlamentarismul, clientelismul și corupția ar fi perpetuat starea permanentă de instabilitate politică.[254] Așa se face că pentru a combate atacurile îndreptate împotriva vieții personale a regelui și a influenței „camarilei", Iorga apără pur și simplu „libertatea Coroanei"[255]. Faptul că regele îi încredințează funcția de prim-ministru în perioada aprilie 1931 – mai 1932 reprezintă o bună dovadă a apropierii dintre cei doi.

Nicolae Iorga și Carol se cunosc încă din perioada copilăriei acestuia din urmă. În schimb, legătura dintre rege și **Dimitrie Gusti** este una recentă, datând probabil din 1931, când acesta se căsătorește cu Elena Miletineanu, profesoară de limba germană și vară a Elenei Lupescu.[256] După ce urmase la începutul secolului studii de sociologie la Berlin, Dimitrie Gusti devine succesiv profesor la universitățile din Iași și București, iar în a doua jumătate a anilor 1920 fondează o școală „românească" de sociologie, una care se remarcă

prin originalitatea campaniilor de cercetare monografică pe care membrii ei le efectuează în diferite sate din cuprinsul României Mari.

Astfel ajunge să fie deosebit de apreciat în România. La începutul anilor 1930, de pildă, în afară de calitatea de decan al Facultății de Litere și Filozofie din București, Gusti ocupă rând pe rând funcțiile de președinte al Societății Române de Radiodifuziune (1931) și de ministru al instrucțiunii, cultelor și artelor în guvernul condus de național-țărănistul Alexandru Vaida-Voevod (1932–1933). Dimitrie Gusti se bucură acum de o popularitate remarcabilă, iar prezența sa alături de monarh la diferite manifestări cu caracter național sporește credibilitatea suveranului. În 1932 îi regăsim împreună în județul Sibiu[257], dar și la Cluj (cu prilejul inaugurării cursurilor Academiei de Agricultură din acest oraș)[258] sau la mănăstirea Bistrița, în județul Vâlcea (când se comemorează 500 de ani de la moartea domnitorului valah Alexandru cel Bun, ctitorul acestui așezământ monahal)[259]. În anul următor cei doi călătoresc din nou împreună în Oltenia (cu ocazia sărbătoririi semicentenarului liceului „Traian" din Turnu-Severin[260]), în Bucovina (la Cernăuți)[261], în Banat (cu prilejul sfințirii a două statui ale regelui Ferdinand, din Băile Herculane și Oravița) și în Ardeal (la un congres al ASTRA organizat în Brașov și la Cluj, unde se sfințește catedrala ortodoxă).[262] Prin asemenea inițiative, Dimitrie Gusti contribuie în mod simțitor la ascensiunea carlismului politic și la ameliorarea imaginii lui Carol al II-lea. Pe de altă parte, de această camaraderie profită inclusiv Gusti. Pe lângă funcțiile amintite mai sus, acesta devine în 1933 tocmai director al Fundațiilor Culturale Regale, post care îi facilitează aplicarea planurilor sale de reformă socială și culturală.

Nu doar intelectualii formează însă coloana vertebrală a carlismului, ci și o serie de oameni politici și de militari. Spre deosebire de Nicolae Iorga și de Dimitrie Gusti, care, deși dețin funcții politice importante, ar putea fi încadrați mai degrabă în categoria *intelectualilor* carliști (pornind de la criteriul ocupației lor de bază), ardeleanul **Valer Pop** iese în evidență ca un om politic „veritabil". De profesie avocat, Valer Pop devine uimitor de rapid cel mai important sfetnic al regelui în problemele Transilvaniei. În această privință, pentru a gestiona

în mod eficient chestiunile legate de fosta regiune a imperiului austro-ungar, Carol era preocupat încă de dinainte de revenirea în țară de necesitatea găsirii unei „dubluri" pentru Iuliu Maniu, în care nu are încredere.[263]

În peisajul politic din acești ani, alături de basarabeanul Ion Inculeț și de bucovineanul Ion Nistor, Valer Pop face parte dintr-o categorie destul de restrânsă de reprezentanți ai elitelor din noile provincii care se integrează cu ușurință în rândul elitelor bucureștene. Faptul că fiecare dintre cei trei devine începând din 1934 un cadru important al Partidului Național Liberal, formațiune politică exponentă a culturii politice din Vechiul Regat și partizană a centralismului administrativ, este unul cât se poate de relevant. În fine, nu mai puțin important este faptul că regele însuși interacționează des cu Inculeț, Nistor și Pop pentru a se informa și a discuta despre starea de spirit și problemele fiecăreia dintre regiunile pe care cei trei le reprezintă în mod simbolic.

După 1930, Valer Pop intră rapid în grațiile suveranului și dobândește funcții de înaltă răspundere, precum care cele de ministru de stat al Ardealului și de ministru al justiției (în anul 1932). Dintre elitele noilor provincii, cu acesta pare a avea regele cea mai strânsă colaborare. Fiind greco-catolic, Pop mijlocește nu doar relația dintre monarhie (respectiv administrația centrală) și regiunea Ardealului, ci și pe cea dintre ortodocși și această comunitate confesională extrem de numeroasă în Transilvania.[264] În această privință, Pop înseamnă pentru Constantin Argetoianu pur și simplu un „exponent al popimii de la Blaj în politică"[265]. Pe de altă parte, Valer Pop se prezintă ca o persoană destinată „a face legătura organică între guvern și provinciile de peste munți", asumându-și rolul de a gira aici politicile monarhiei și ale administrației centrale. Cum altfel am putea explica centralitatea pe care monarhismul și ideea „unității naționale" o dobândesc în discursul său?[266] În declarațiile sale politice, Pop recomandă „devotamentul față de Tron" și „încrederea în conducătorii țării" ca o condiție necesară pentru „încetarea oricăror resentimente între fiii diferitelor provincii"[267]. Prin urmare, laudă frecvent „sprijinul dezinteresat al fraților din Vechiul Regat", rezumându-și crezul politic în trei cuvinte: „Regele, Națiunea și Biserica"[268]. Pentru acest ardelean, românii din Vechiul

Regat sunt „frați"[269], iar Carol al II-lea „Regele Tuturor Românilor, nădejdea prezentului și chezășia viitorului țării întregite"[270].

Naționalismul monarhic practicat de Valer Pop nu este unul de dată recentă. După cum am menționat în primul capitol, la începutul deceniului trecut acesta se numără printre membrii fondatori ai grupării „Acțiunea Românească", asociație naționalistă și monarhistă a cărei organizare este gândită pornind de la modelul Acțiunii Franceze a lui Charles Maurras.[271] În anii 1930 însă, Pop își desăvârșește aceste convingeri devenind un vector al carlismului și al administrației centrale pentru Transilvania. La sfârșitul lui 1933, de pildă, discută explicit cu Carol al II-lea posibilitatea ca el să intre în PNL, în primul rând din cauză că noul guvern format de această formațiune politică învingătoare la alegeri nu cuprinde acum niciun ardelean. Monarhul este de acord cu această propunere și îl încurajează astfel pe Pop să se integreze în Partidul Național Liberal. „Ar soluționa foarte multe probleme" – i-ar fi spus regele.[272] Utilitatea observării parcursului politic al lui Valer Pop este dată în primul rând de faptul că scoate în evidență *carlismul* unui *ardelean*. După cum voi încerca să demonstrez în capitolele următoare, majoritatea carliștilor sunt *regățeni* (adică provin din Vechiul Regat). Pop se numără printre puținii reprezentanți ai noilor provincii care asimilează cultura politică din Vechiul Regat, cea care generează și întreține, în bună măsură, ideologia monarhismului carlist.

Această *ideologie* este una a centralismului administrativ și a autoritarismului, iar în această privință se sprijină, nu întâmplător, și pe militari. Alături de categoriile discutate mai sus (monarhia, intelectualii, oamenii politici) **militarii** joacă un rol esențial în ascensiunea carlismului. Este suficient să amintim devotamentul a numeroși ofițeri față de Carol în timpul exilului său și în momentul când se petrece Restaurația. De altfel, în opinia unor observatori contemporani precum patriarhul Miron Cristea, diplomatul Raoul Bossy sau Stelian Popescu (director al ziarului *Universul*), întronarea lui Carol al II-lea ar fi fost pregătită și organizată metodic în primul rând de militari.[273]

În acest deceniu, revizionismul îndreptat împotriva României Mari de Uniunea Sovietică, de Ungaria și de Bulgaria pune bazele unei apropieri mai

mult decât simbolice între monarhie și armată. Pe de o parte, cultivând legături strânse cu această instituție, regele își întărește statutul politic. În același timp, însă, armata identifică în el conducătorul mult dorit. Carol deplânge încă de dinainte de revenirea sa în țară faptul că această instituție ar fi fost una „fără șef"[274], iar odată întronat, discută deseori cu diverși generali și ofițeri soluții pentru o guvernare mai eficientă.[275] Așa se face că în 1931 o masă închinată aniversării Restaurației reunește 20 de militari printre cei 22 de invitați (ceilalți doi participanți sunt Mihail Manoilescu și Nae Ionescu).[276] Ca și în anii trecuți, militarii se află totdeauna printre corespondenții și sfătuitorii săi, monarhia și armata angajându-se să lupte laolaltă pentru un ideal comun: România Mare și păstrarea granițelor ei.

În evoluția acestei relații, un moment simbolic important se petrecuse deja în luna octombrie a anului 1930 la Sighișoara, în Transilvania. Aici, Carol al II-lea dirijează primele sale manevre militare regale, prilej cu care este învestit cu rangul de mareșal al armatei române. Pentru rege, militarii sunt pur și simplu „camarazii" săi, un model de disciplină, de naționalism și de monarhism.[277] Această legătură nu se rezumă însă la discursuri și gesturi simbolice, întrucât militarii devin treptat o categorie deloc neglijabilă în practica monarhismului. În această privință, Constantin Argetoianu se referă la ei ca la „partea cumsecade" a anturajului regal[278], discutând despre colonei ca Paul Teodorescu, Dimitrie Șuțu, Nicolae Tătăranu sau Nicolae Gatoski ca despre „elemente bune" care luaseră parte activă la întronarea regelui.[279] După cum am precizat anterior, o dihotomie asemănătoare realizase inclusiv Grigore Gafencu, care distinge între prietenii „buni" ai monarhului – și anume militarii – și prietenii „necorespunzători", categorie în care inserează „aproape toți prietenii civili"[280]. O relație strânsă unește monarhia și armata de-a lungul întregului deceniu. Aceasta întărește credibilitatea și popularitatea monarhului, însă contribuie inclusiv la accentuarea tendințelor autoritare ale carlismului.

Altfel, în perioada 1930–1933 regele contează pe o pleiadă de susținători. În afară de cei enumerați mai sus, inclusiv geograful Simion Mehedinți, scriitorul Octavian Goga[281], sculptorul Oscar Han[282] ori jurnaliștii Alexandru Kirițescu[283]

și Dragoș Protopopescu[284] contribuie mai mult sau mai puțin la întreținerea „mitului Carol", ca și cei mai mulți dintre colaboratorii lui Dimitrie Gusti. Scriitorul și publicistul Emanoil Bucuța, de pildă, se implică din nou în activitatea Fundației Culturale „Principele Carol", remarcându-se acum printre cei mai înverșunați partizani ai unui *stat cultural* înfăptuit prin intermediul monarhiei. Bucuța popularizează constant persoana regelui, îndeosebi în revista sa *Boabe de Grâu*, al cărui prim număr apare în ianuarie 1930.[285]

În fine, fiecare dintre categoriile de carliști discutate aici forjează progresiv o doctrină a naționalismului monarhic care nu doar legitimează, ci și sporește autoritatea lui Carol al II-lea. În primii ani de domnie, acesta nu duce lipsă de sprijin politic și ideologic. Din contră, cenzura, propaganda ori presa favorabilă de care se bucură acum tind să copleșească criticile formulate la adresa lui. O veritabilă opoziție anticarlistă întârzie să se coaguleze, iar regele este proiectat tot mai puternic în postura unui *conducător* nevoit să răspundă unor așteptări populare de ordin *național*.

Carol este eroul incontestabil al anului 1930, dobândind un rol de prim-plan în viața politică. Întrucât spre el converg așteptări populare dintre cele mai diverse, acesta promite un proiect coerent de întărire și modernizare a statului, ca răspuns la o serie de provocări precum antiliberalismul intelectualilor naționaliști, naționalizarea noilor provincii sau radicalismul politic. În acest context, regele depășește statutul unui simplu monarh constituțional și se implică din ce în ce mai mult în mecanismele de guvernare a statutului. În plus, acordă o atenție deosebită educației fiului său Mihai și demarează inițiative îndrăznețe de sprijinire a culturii naționale, configurând astfel o practică a monarhismului care se bucură din plin de suportul politic și ideologic al partizanilor săi.

Totuși, acțiunile lui Carol al II-lea din anii 1930–1933 sunt destul de prudente. Proiectul național carlist se articulează într-o manieră progresivă. Imaginea sa de *șef* și de *reformator* se construiește treptat, iar această perioadă se cuvine a fi înțeleasă mai degrabă ca una de pregătire, de tatonare a terenului

disponibil pentru desfășurarea ideologiei și practicii monarhiste. În această privință, Mircea Vulcănescu s-a dovedit a fi deosebit de inspirat când a interpretat debutul deceniului carlist ca pe o etapă în care „se pregătește trecerea de la absolutismul cu aparențe democratice moderne al lui Ionel Brătianu la absolutismul cu iz de Renaștere italiană al lui Carol al II-lea"[286]. Anii 1930–1933 reprezintă în primul rând o rampă de lansare pentru ascensiunea carlismului din anii următori.

O nouă etapă se prefigurează deci la sfârșitul anului 1933. Radicalizarea curentului antiliberal în timpul alegerilor parlamentare, asasinarea prim-ministrului Ion G. Duca, venirea la putere a lui Hitler în Germania ori recenta aniversare (1932) a zece ani de existență a regimului fascist italian reprezintă evenimente care configurează într-o manieră profundă traiectoria carlismului din anii următori, când regele și colaboratorii săi desfășoară în România Mare un veritabil șantier de lucru. În a doua parte a deceniului, cultura politică din România devine din ce în ce mai mult dominată de antiparlamentarism și animată de himera unui conducător ideal.

Capitolul 4

Drumul spre regimul autoritar. Ascensiunea autoritarismului și naționalismului monarhic (1934–1937)

La mijlocul anilor treizeci, în contextul unei ascensiuni concertate a revendicărilor naționaliste și a retoricii politice antiparlamentare, în România se discută din ce în ce mai frecvent despre necesitatea unui guvern de „autoritate", unul constituit „în afara partidelor". Odată alcătuit din persoane competente și credibile, un asemenea guvern ar fi urmat să modifice Constituția astfel încât să asigure națiunii un sistem mai eficient de gospodărire. Inclusiv conceptul de *dictatură* se împământenește în discursul antiliberal. Printr-o anchetă inițiată în iunie 1934, de exemplu, editorii revistei *Vremea* își propun să răspundă în această privință la trei întrebări-cheie: „Vreți dictatura? De ce? Cu cine?". Tot în paginile acestei publicații monarhistul Constantin Donescu întreabă la rândul lui, în mod explicit: „Cine se încumetă să o facă și la noi? [se referă la dictatură – n.n.] Cine se simte în stare să pornească această uriașă acțiune? Cine simte în el vibrația sufletului românesc întreg?"[1]. Să fie vorba despre o aluzie indirectă la persoana monarhului? Cu greu am putea nega faptul că intelectualii antidemocrați revendică acum cu înverșunare o persoană capabilă să ia frâiele în mâini și să pună capăt „dezordinii" democratice.

Carol al II-lea nu rămâne indiferent față de asemenea „apeluri", cu atât mai mult cu cât și el preferă un sistem de guvernare centrat pe personalizarea puterii. Însă schimbarea făcută în această direcție nu se produce decât într-o

manieră graduală și cu maximă precauție, de vreme ce suveranul colaborează din plin cu elite tradiționale reticente față de o schimbare radicală a statu-quo-ului. Înainte de a juca rolul unui *șef* veritabil, Carol al II-lea se distinge în primul rând prin calitatea de *reformator*.

Analizați din perspectiva vieții politice parlamentare, anii 1934–1937 reprezintă o perioadă destul de unitară. Ba chiar se creează acum o situație fără precedent în România interbelică: un partid politic își duce până la capăt mandatul de guvernare. Este vorba despre Partidul Național Liberal, exponentul burgheziei și birocrației românești din Vechiul Regat. Partizană a centralismului administrativ și a intervenționismul economic, guvernarea lui Gheorghe Tătărescu promite să încurajeze dezvoltarea industriei naționale, deși politicile sale protecționiste întrețin mai degrabă ascensiunea unor grupuri de interese care se folosesc de funcțiile politice pe care le dețin pentru a-și spori influența și resursele. Corupția și demagogia rămân practici curente în România. Acestea se suprapun peste o economie a favorurilor ilegale, perpetuată prin multiplicarea unor „mici șefi" locali, numiți sau confirmați de „centru". În plus, perpetuând practici specifice guvernărilor din deceniul anterior, național-liberalii folosesc constant starea de asediu și cenzura ca instrumente de guvernare. Introduse încă din ianuarie 1934 ca urmare a asasinării prim-ministrului I.G. Duca, acestea sunt prelungite constant la fiecare șase luni și justificate prin nevoia de combatere a radicalismului politic, îndeosebi a primejdiei reprezentate de Garda de Fier. În această privință, legionarii sunt percepuți nu doar ca exponenți ai unui naționalism concurent, ci și ca o grupare politică anarhică.

Radicalismul fasciștilor români îngrijorează monarhia, elitele tradiționale și autoritățile statului, iar acest dezacord naște deseori conflicte între legionari și poliție ori jandarmerie.[2] Totuși, deși este scoasă în afara legii la sfârșitul anului 1933 ca urmare a asasinatului pe care trei membri ai săi îl comit împotriva lui Duca, Garda de Fier revine într-o manieră spectaculoasă. Represiunea statului nu suprimă ascensiunea acestei mișcări fasciste. Dimpotrivă, efectivele sale cresc în mod simțitor. Dacă în primă fază Legiunea a fost gândită de către

fondatorii ei ca o organizație elitistă, care urma să înglobeze maximum 3 000 de membri, în 1937 (după 10 ani de existență) aceasta înrolează aproximativ 270 000 de membri.[3] Acest lucru este plin de însemnătate, întrucât Garda de Fier rămâne în continuare una dintre *forțele centrifuge* prin raportare la care ideologia și practica monarhistă își coagulează forțele.

Acest capitol este centrat asupra parcursului politic și ideologic al mișcării monarhiste din anii 1934–1937. Acum, național-liberalii guvernează într-un veritabil condominiu cu regele, a cărui influență este în continuă creștere. De altfel, anii 1934–1937 nu doar preced, ci și pregătesc schimbarea de regim din februarie 1938. Fără o ascensiune prealabilă a popularității și a puterii lui Carol al II-lea, instaurarea unui regim monarhist autoritar ar fi fost puțin probabilă. În prima parte a capitolului explorez felul în care carliștii percep relația dintre *capitală* și regiunile României Mari, respectiv dintre București și noile provincii, iar apoi analizez maniera în care se produce (prin raportare la rege) procesul de personalizare a puterii. În această privință, în al treilea subcapitol am examinat una dintre cele mai vehiculate ipostaze ale suveranului, și anume aceea de „Rege al țăranilor". Ulterior, încerc să evidențiez utilitatea conceptului *de inginerie socială* în investigarea ideilor și practicilor de reformă promovate de monarh și carliști, iar în al cincilea și al șaselea subcapitol analizez inițiativele monarhice destinate culturii naționale și încadrării tineretului. În fine, în ultima parte a secțiunii discut acțiunile celor mai importanți carliști ai acestei perioade.

4.1 Capitala, regiunile și noile provincii

Unul dintre aspectele esențiale legate de activismul monarhiștilor este faptul că aceștia se numără deseori printre cei mai acerbi critici a ceea ce ei consideră ca fiind primejdia *regionalismului*, exacerbând de fapt critica îndreptată împotriva tarelor administrației centrale și a grupurilor de interese din capitală. Astfel, pentru desăvârșirea noului stat creat după război carliștii promovează nu doar monarhismul și naționalismul, ci și *centralismul*.

Liderul național-țărănist Iuliu Maniu este personajul împotriva căruia aceștia își îndreaptă cel mai frecvent acuzele. Folosind ca organe de presă publicații precum *Patria* (Cluj) sau *Vestul* (Timișoara) și sprijinit de persoane ca Ștefan Cicio-Pop, Aurel Vlad, Sever Bocu ori frații Zaharia și Romulus Boilă, fostul conducător al Partidului Național Român din Transilvania se dovedește a fi singurul actor politic capabil în acest deceniu să creeze o veritabilă opoziție față de tarele administrației centrale și ale monarhiei, opoziție care se cuvine a fi înțeleasă inclusiv în contextul participării neglijabile a elitelor regionale la guvernare de-a lungul celor două decenii interbelice.

Asemenea critici sunt totuși exagerate de carliști precum Mihail Manoilescu, Nicolae Iorga, Nae Ionescu sau Nichifor Crainic, care le discută ca pe o amenințare menită să divizeze națiunea în categorii antagoniste.[4] Crainic vede pur și simplu în Iuliu Maniu „un nihilist incapabil de o inițiativă creatoare, crescut în binecuvântata opoziție ardeleană față de unguri și în opoziția de zece ani din țară"[5]. Mai mult, pentru Nicolae Iorga și Mihail Manoilescu, cotidianul național-țărănist *Patria* este în același timp „monitor al separatismului"[6] și „un oficios evreo-comunist, [...] un nucleu de jidani"[7]. Astfel, în foaia *Neamul românesc* a lui Iorga se critică frecvent atitudinea „croaților" maniști, aluzie la revendicările de autonomie politică și administrativă ale liderilor Partidului Țărănesc Croat din Iugoslavia vecină.[8] Criticile îndreptate împotriva opoziției național-țărăniste nu se rezumă însă la acești monarhiști notorii. Inclusiv pentru gazetarii de la *Vremea* nucleul elitelor țărăniste ardelene practică „un regionalism de periculoasă agitație, o ostilitate contra fraților dezrobitori"[9]. Iuliu Maniu, este de părere Constantin Donescu, ar fi comis, așadar, „greșeala de a împărți frații în «stăpânitori» și «stăpâniți»"[10]. O asemenea retorică are acum o dublă însemnătate: atacând pretinsul „regionalism" al național-țărăniștilor ardeleni, carliștii combat în același timp un adversar al monarhiei extrem de vizibil în spațiul public.

În anii treizeci se discută frecvent despre relația dintre *centru* și *regiuni* (respectiv *periferii*) sau despre chestiunea particularităților regionale neglijate, blamându-se eșecurile administrative pe care politicienii din Vechiul

Regat le-ar fi provocat după război în noile provincii. Pentru a combate aceste tendințe, gândite ca fiind *centrifuge*, carliștii utilizează un discurs integrator. În această privință, într-o scrisoare pe care o adresează în septembrie 1936 lui Dimitrie Gusti, Corneliu Grofșorean (directorul filialei Banat-Crișana a Institutului Social Român, acum participant la o anchetă monografică în câteva sate din zona clisurii Dunării), face apel tocmai la utilizarea concertată a centralismului, a naționalismului și a monarhismului. Prin felul cum îi relatează lui Gusti starea de spirit întâlnită aici, Grofșorean ne oferă o mostră interesantă de discurs carlist:

> Aflu din răspunsurile anchetatului o ură față de tot ceea ce este „domn"; o ură față de oraș; o ură față de „București"; aflu de multe ori răspunsul: „a fost mai bine sub unguri".
>
> În consecință, nu este de-ajuns ca să urmărim numai rezultate științifice, ci trebuie să potolim lumea. Ori, pentru a obține acest rezultat, nu-mi rămâne alt mijloc decât naționalismul; propagandă națională. Nu văd alt remediu. Mai cu seamă dacă cuget la ziua de mâine, care ne amenință cu un război formidabil și inevitabil. Cu cine vrem să apărăm această țară? Cine să sară în tranșee? Și pentru ce și pentru cine să se bată acest nenorocit, care astăzi este hărțuit, exploatat, batjocorit, încât vine cu concluzia exasperantă: „a fost mai bine sub unguri"?
>
> Știți dumneavoastră, domnule profesor, un alt stimulent mai bun, mai eficace, pentru a combate această teribilă lâncezire sufletească? Eu, unul, nu am aflat alt leac. Naționalism și monarhism, deoarece în această instituție văd salvarea unității noastre. Azi e încă viu în sufletul transilvănenilor sentimentul monarhic; cine știe ce se va întâmpla mâine, dacă se continuă cu subminarea sistematică a sentimentului monarhic. Îmi dau seama de urmările unei propagande republicane – când toată lumea vrea să fie președinte de republică, începând de la primarul din Comloș [sat din Banat, situat în județul Timiș – n.n.], până la generalul cutare – și lupt împotriva acestui curent, deoarece sunt convins că, odată înrădăcinat acest principiu, unitatea neamului nostru este periclitată.[11]

De fapt, critica lui Grofșorean este îndreptată împotriva tarelor parlamentarismului, pe care locuitorii acestor sate bănățene o pun pe seama culturii

politice bucureștene. În perioada interbelică, o asemenea percepție nu este deloc una inedită. Când discută aspecte politice legate de România dintre cele două războaie mondiale, Sorin Alexandrescu remarcă pe bună dreptate rezervele resimțite de „ardeleni" (respectiv de elitele din noile provincii) față de „bizantinismul" regățenilor și al elitelor din capitală[12]. După Primul Război Mondial, birocrația românească din noile provincii devine tot mai frecvent asociată cu ineficiența și corupția, respectiv cu „Bucureștiul", iar în această privință între cultura politică a Vechiului Regat și aceste regiuni ia naștere o tensiune aparte. Dacă în general se recunoaște rolul pe care Vechiul Regat l-a avut în crearea României Mari, nu este mai puțin adevărat faptul că practicile politice ale *centrului* provoacă nemulțumiri pe măsură ce se răspândesc inclusiv în noile zone ale teritoriului național.

Iată, pe scurt, contextul în care se naște acum un veritabil *cult al Capitalei*, edificat ca o contrapondere la imaginea nefavorabilă pe care administrația centrală o dobândește în anii de după război. Este vorba despre o propagandă care se configurează într-o manieră progresivă și care se cuvine a fi înțeleasă și prin prisma dezbaterii legate de regândirea planului urbanistic și de re-estetizarea orașului într-un nou context: cultural, economic și politic. „Bucureștiul trebuie să devină o capitală demnă de România Mare. O Capitală este un mare punct de acord între cetățeni, un pretext de unitate sufletească și, înainte de toate, simbolul de autoritate al Statului" – scrie arhitectul Gheorghe M. Cantacuzino în numărul din decembrie 1934 al *Revistei Fundațiilor Regale*.[13] Atât pentru Cantacuzino, cât și pentru Nicolae Iorga ori Emanoil Bucuța, miza cea mai mare a reformării Bucureștiului este reprezentată tocmai de făurirea unui centru politic, administrativ și cultural care să faciliteze procesul de integrare a noilor provincii în România Mare.[14]

În anii treizeci, expresia cea mai vizibilă a acestei propagande este „Luna Bucureștilor", sărbătoare oficială care începând din 1935 se desfășoară anual în perioada 9 mai – 9 iunie (calendarul său este gândit astfel încât să coincidă cu aniversarea zilei naționale – 10 mai – și a Restaurației – 8 iunie). Conștienți de miza politică a acestei manifestări, organizatorii o pun sub patronajul regelui.

În anul 1937, de pildă, monarhului i se dedică un pavilion special, unul care îi poartă numele.[15] Cum se întâmplă deseori într-o asemenea situație, Carol al II-lea își demonstrează voluntarismul. Colaborator apropiat al fiecărui primar bucureștean, acesta nu doar se implică în luarea deciziilor care privesc reformele urbanistice prin care se încearcă planificarea și remodelarea edilitară a orașului, ci se asociază din punct de vedere politic și estetic inclusiv cu „Luna Bucureștilor", care se înscrie astfel rapid pe linia strategiilor ideologice carliste de luptă împotriva *forțelor centrifuge* în raport cu care se configurează ascensiunea monarhismului autoritar.

De fapt, „Luna Bucureștilor" presupune o suită de manifestări culturale (expoziții, spectacole, competiții, prezentarea publică a realizărilor edilitare etc.) gândite să apropie capitala de ceilalți locuitori ai României, pentru care Bucureștiul este destinat să îndeplinească rolul de vector unificator și civilizator. Mesajul organizatorilor este totdeauna unul explicit: „Luna Bucureștilor" se adresează nu atât locuitorilor capitalei, cât mai ales cetățenilor României Mari, încurajați (inclusiv prin acordarea unor reduceri substanțiale pentru transportul pe calea ferată, alături de alte rabaturi făcute de hoteluri, restaurante, teatre și cinematografe) să vină și să cunoască cel mai însemnat oraș al națiunii.[16] În 1935, „Luna Bucureștilor" este frecventată de aproximativ 300 000 de persoane.[17]

În orice ansamblu politic există dificultăți legate de armonizarea relațiilor dintre *centru* și hinterland, respectiv de însușirea și practicarea sistemului de valori promovat de *centru*. Fiecare comunitate politică este coordonată de un *centru*, iar acest concept se cuvine a fi înțeles nu pornind de la un criteriu geografic, ci ca o structură de activități, funcții și persoane încadrate într-o rețea instituțională și socială care pretinde un anumit primat (o anumită *centralitate*) și proclamă superioritatea unui anumit sistem de valori.[18] În această privință, România Mare reprezintă un studiu de caz interesant, transferul de idei și practici pe care le discut meritând a fi înțeles nu ca o relație statică, ci ca un proces, problematizat totdeauna într-un cadru dinamic. Ca și în anii trecuți, regele și susținătorii săi continuă să își legitimeze acțiunile pornind de

la o serie de provocări de ordin național, în contextul în care procesul de personalizare a puterii devine din ce în ce mai vizibil.

4.2 Personalizarea puterii

În vara lui 1930, Carol al II-lea se bucură de o popularitate remarcabilă. E greu însă de spus în ce măsură aceasta crește sau descrește în anii următori. În schimb, *personalizarea puterii* devine un fenomen din ce în ce mai evident în perioada 1934–1937. Deși se petrece într-o manieră graduală, sporirea atribuțiilor sale politice reflectă cât se poate de clar ascensiunea autoritarismului monarhic.

În această privință, merită observată înainte de toate relația pe care acest suveran o are cu o serie de oameni politici din categoria elitelor tradiționale. În capitolul precedent am încercat să arăt faptul că monarhiștii se străduiesc deseori să creeze o dihotomie între rege și partidele politice, respectiv între rege și ceea ce ei consideră ca fiind „politicianism". Potrivit acestei dihotomii, suveranul e descris (laolaltă cu inițiativele sale) ca un factor național dinamic ce acționează independent de aceste grupuri de interese, românilor revenindu-le în aceste condiții sarcina de a se grupa, uniți, „în jurul Tronului". Din contră, cea de-a doua tabără este prezentată ca un exemplu de ineficiență administrativă și de discontinuitate în opera de guvernare. Descris de adversarii săi ca un factor generator de dezordine, sistemul partidelor politice este înfățișat ca un obstacol în calea oricărei inițiative naționaliste. Legitimitatea parlamentarismului ar fi fost astfel destinată să se diminueze în mod progresiv, iar prăbușirea sa e considerată de mulți ca fiind inevitabilă.

Totuși, contrar acestei reprezentări, regele asimilează rapid cultura politică autohtonă, colaborând constant cu mulți reprezentanți ai partidelor politice. Cel puțin aceasta este imaginea evidențiată de mărturiile participanților la viața politică, de corespondența și jurnalului monarhului, de documentele emise de autorități, dar și de maniera în care guvernele acționează și se succed ori de aparițiile publice ale acestor două categorii de actori. Am putea regăsi

cea mai bună dovadă a acestei cooperări în faptul că regele are un cuvânt decisiv de spus în procesul de formare și de succesiune a guvernelor[19], el însuși considerând că îi revine nu doar sarcina de „a prezida" națiunea, ci și aceea de a fi „arbitru deasupra partidelor și oamenilor"[20]. Memoriile unor persoane precum Constantin Argetoianu, Valer Pop sau Armand Călinescu reprezintă surse prețioase pentru înțelegerea felului cum acest rege socializează cu elitele politice. Argetoianu, de pildă, deși îl prezintă pe rege ca fiind „omul care caută să evite complicațiile"[21], discută cu el încă din 1937 despre posibilitatea instaurării unui „regim de autoritate"[22]. În altă ordine de idei, cu trei ani în urmă, suveranul se implicase personal în ancheta privitoare la așa-numita „afacere Skoda", de fapt un contract păgubos semnat de statul român cu o întreprindere cehoslovacă producătoare de armament. Așa se face că în 1934 persoanele care urmează să fie acuzate (și ulterior condamnate) în acest proces sunt înainte de toate „selectate" ca urmare a unei dezbateri la care participă monarhul, prim-ministrul Gheorghe Tătărescu și ardeleanul Valer Pop (devenit acum fruntaș al PNL).[23]

Pe de altă parte, în același an se înregistrează și o anumită scădere a popularității regelui, atât ca urmare a asasinării prim-ministrului I.G. Duca, cât și ca rezultat al unor nemulțumiri din sânul armatei cauzate de favorurile pe care suveranul le-ar fi făcut unor generali.[24] În 1934 un grup de ofițeri chiar ar fi pregătit un atentat împotriva suveranului și a familiei regale.[25] Altfel, în luna noiembrie a anului următor doctorul Dimitrie Gerota este arestat în timp ce se pregătește să publice o serie de texte antimonarhiste, depistate de cenzură. Privarea sa de libertate declanșează însă o serie de proteste ale unor personalități publice și ale studenților Facultății de Medicină din București, iar acesta este în scurt timp eliberat.[26] Importanța politică a acestui episod constă inclusiv în faptul că la o demonstrație organizată în sprijinul doctorului Gerota (tocmai în fața Palatului Regal) participă și membri ai Gărzii de Fier. La jumătatea deceniului, opoziția anticarlistă a Legiunii devine din ce în ce mai evidentă, conducătorii acestei grupări fasciste discutând chiar cu Iuliu Maniu și Gheorghe Brătianu (liderul unei grupări politice disidente din PNL,

denumită generic „Partidul Național Liberal Gheorghe Brătianu") despre organizarea unui front comun îndreptat împotriva lui Carol al II-lea și a camarilei.[27] În acest context vorbește scriitorul carlist Ion Sân-Georgiu (care este în același timp și informator al regelui) despre constituirea unui „front anticarlist", din care ar fi făcut parte personalități precum Gheorghe Brătianu, Nae Ionescu, Stelian Popescu (director al ziarului *Universul*), mareșalul Alexandru Averescu și Iuliu Maniu.[28] În 28 iunie 1936, de pildă, acesta din urmă atacă deschis camarila regală într-un discurs public rostit în localitatea ardeleană Vinţul de Jos.[29]

Deși influența sa politică este în creștere, Carol continuă să se confrunte cu atacurile adversarilor, îndreptate în primul rând împotriva vieții sale personale și a anturajului său.[30] Aceștia condamnă îndeosebi amestecul în politică al Elenei Lupescu, concubina sa de origine evreiască devenind pentru anticarliști un simbol al „răului absolut"[31]. Rolul ei ca factor de decizie politică pare a fi însă deseori exagerat. Hans-Christian Maner observă pe bună dreptate că e dificil de analizat influența „camarilei" în procesul de guvernare, atrăgând atenția asupra faptului că această noțiune este totuși mult prea frecvent folosită de unii oameni politici în „sloganuri" menite a discredita (în lupta lor pentru putere) pe adversarii lor (carliști). Așa se face că nu doar guvernul național-liberal condus de Gheorghe Tătărescu este acuzat acum de a fi „complice" al anturajului regal, ci și Partidul Național-Țărănesc, etichetat la rândul său ca un grup politic „lacheu" al „camarilei"[32].

În paralel, ca o contrapondere la aceste critici, la construirea imaginii publice a lui Carol al II-lea contribuie din plin propaganda carlistă și cenzura. Prima e integrată deseori în propaganda oficială a statului (în cadrul căreia monarhia – respectiv dinastia – ocupă un loc de cinste) și vehiculează constant imaginea unui rege *conducător*, veritabil *reformator social* și *mecena*. În ceea ce privește cenzura, aceasta interzice orice fel de ofensă formulată la adresa monarhiei.

Până la urmă, corespondența pe care suveranul o primește indică o creștere a gradului său de popularitate.[33] Potrivit unei mentalități care pare că se

generalizează acum, regelui i se cere sprijin pentru rezolvarea unor probleme dintre cele mai diverse. Ia astfel naștere un fenomen remarcabil, despre care Alexandru Vaida-Voevod (ministru de interne în guvernul național-țărănist de la începutul anilor 1930) ne oferă o mărturie interesantă: „După reîntoarcerea sa în țară, Carol era foc și pară din cauza râvnei de a juca rolul de Harun Al-Rașid[34]. Simțeai cum e cuprins de neastâmpărul de a-și ridica poporul și de a-și ferici țara. De îndată ce merse vestea că oamenii necăjiți se pot adresa Regelui cu petiții, fu copleșit de acestea în așa măsură încât – precum îmi spusese Puiu Dumitrescu [este vorba despre Constantin C. Dumitrescu, secretarul particular al suveranului – n.n.] – petrecea, citindu-le, până la trei-patru ore în zori. Zadarnic l-am rugat pe Dumitrescu să-i spună Regelui să nu se ocupe cu rezolvarea petițiilor, ci să le trimită la ministere. El răspundea: «Lăsați-l, îi face atât de multă plăcere». Cum Carol al II-lea nu avea suficientă experiență în ceea ce privește drepturile regale «constituționale», trimitea petiții [până – n.n.] și la Ministerul de Interne, prevăzute cu apostila «se aprobă, Carol». Nu am zis nimic, îmi dădeam seama că nu va putea continua mult timp cu această muncă inutilă, care sporea zi de zi. Chemam pe cel mai cinstit director ministerial, Ionescu, și îi predam petițiile cu apostilul aprobat regal, însă Ionescu rezolva conform legii"[35]. Într-adevăr, răspândit în egală măsură printre politicieni, intelectuali, militari și oameni de rând, acest obicei face ca lui Carol al II-lea să i se ceară să intervină nu doar pentru inițiative culturale (cel mai frecvent, expeditorii se adresează monarhului folosind titulatura de „Rege al culturii"), ci și pentru suprimarea cenzurii, modificarea unor legi, schimbarea guvernelor ori chiar desființarea partidelor politice. Fie că este vorba despre educația tinerilor, despre apărarea națională, despre Biserica Ortodoxă sau despre construcția de clădiri publice, suveranului i se trimit spre consultare sau aprobare nenumărate proiecte și rapoarte.

Carol al II-lea *este implicat* și *se implică* din ce în ce mai mult în luarea deciziilor de guvernare, în numirea unor persoane în fruntea instituțiilor statului ori în crearea unor legi sau a unor proiecte de reformă. Desigur, după cum se întâmplă în cazul fiecărui individ, acțiunile sale sunt determinate în primul

rând de interese *personale*. Camarila, corupția, afacerile desfășurate de membrii anturajului regal, toate acestea sunt lucruri a căror existență ar putea fi cu greu negată. Carol al II-lea nu este un sfânt sau un ascet, însă personalitatea și acțiunile sale ar trebui înțelese inclusiv în contextul unei culturi politice specifice, în care se integrează voluntar încă din momentul Restaurației. De aceea nu critica moralității și a vieții personale a regelui face obiectul studiului meu (acestea nu sunt mai puțin importante, însă au făcut deja obiectul a tomuri întregi de analiză), ci în primul rând discutarea ideilor care stau la baza legitimării practicilor monarhismului autoritar și a inventării relației dintre națiunea română și acest conducător (autoritar).

În ciuda criticilor îndreptate împotriva vieții sale particulare, nu puțini sunt cei care văd în Carol al II-lea o garanție a ordinii și a progresului. În contextul în care devine tot mai răspândită mentalitatea potrivit căreia cauza tuturor relelor este legată de existența unui stat lipsit de autoritate, tânărul rege continuă să închege, treptat, propriul său proiect național, îndrăzneț și unificator. Suveranul se arată totdeauna atent față de orice fel de chestiune considerată ca având o importanță națională, iar propaganda îi cultivă în continuare imaginea de monarh omniprezent.[36] Iată-l, de pildă, prezidând congrese naționale ale învățătorilor, ale agricultorilor sau ale conducătorilor de cămine culturale, inaugurând expoziții, vizitând fabrici, ajutorând familii nevoiașe ori participând la sfințirea unor biserici. Ca și în trecut, acesta se prezintă ca un purtător de grijă al fiecăreia dintre noile provincii, pe care le vizitează constant (printre destinațiile sale din acești ani se numără localitățile Chișinău, Hotin, Bălți, Bugaz și Cetatea-Albă în Basarabia; Bucșoaia, Fântâna-Albă, Rădăuți și Cernăuți în Bucovina; Fibiș, Lugoj și Timișoara în Banat; Rășinari, Sibiu, Brașov, Cluj, Alba Iulia și Blaj în Ardeal).

Cele mai urgente probleme care privesc națiunea română ar fi urmat, așadar, să se soluționeze prin intermediul monarhiei. În această privință, personalizarea puterii devine cât se poate de evidentă când avem în vedere calitatea de „Rege străjer" cu care Carol al II-lea este înzestrat acum. E vorba despre una dintre cele mai popularizate reprezentări ale monarhului, strâns legată de

revizionismul care amenință statul național român și care modelează într-o măsură apreciabilă manifestările carlismului.

Complexul național legat de apărarea frontierelor face astfel ca regele să fie proiectat de partizanii săi în calitatea de „cel mai mare Străjer al neamului românesc”[37], o imagine care se înrădăcinează rapid inclusiv în arsenalul ideologic al propagandei statului.[38] În opinia lui Pamfil Șeicaru, Carol al II-lea ar fi persoana destinată a facilita rezolvarea chestiunii „apărării naționale”, în care vede cea mai importantă „problemă” care determină existența națiunii române.[39] Imaginarul simbolic al carlismului se îmbogățește astfel cu încă o temă. Monarhul este sortit nu doar să modernizeze națiunea română, ci și să îi păstreze intacte frontierele.

O suită întreagă de acțiuni simbolice întăresc treptat acest nou statut al regelui. Înainte de toate, Carol al II-lea însuși își asumă și această misiune, jucându-și *rolul*. Atrăgând atenția asupra dușmanilor națiunii române, fie ei „din afară” sau „dinăuntru”[40], monarhul înființează o organizație care are drept scop nu doar încadrarea tineretului, ci și un caracter defensiv, limpede proclamat prin însăși denumirea sa: *Straja Țării*. Regele se prezintă ca „șef suprem al oștirii”[41] și participă regulat la manevrele militare anuale, denumite pur și simplu manevre regale. Pe teatrul de operațiuni, acolo unde i se acordă un rol simbolic central, acesta formulează explicit directive și critici.[42] Altfel, monarhul vorbește deseori despre înzestrarea armatei ca despre un obiectiv personal primordial: „Către oaste nu trebuie să meargă numai vorbele noastre de dragoste, ci și toată munca noastră, spre a o face un instrument puternic și credincios, adevărat zid de hotar, de care să se sfarme valurile dușmane. [...] România vrea o oștire puternică, care să fie păzitoarea păcii, dar și păzitoare neadormită a neștirbirii hotarelor”[43]. Asemenea fraze fac trimitere indirectă la legătura indisolubilă ce ar fi existat între monarhie și apărarea națională, iar în această privință colaborarea strânsă dintre Carol al II-lea și militari nu este întâmplătoare, de ea fiind legată inclusiv calitatea simbolică de „Rege străjer” pe care acest suveran o îndeplinește acum. Drept dovadă, cea mai importantă linie de fortificații românești de apărare, a cărei construcție începe în

primăvara anului 1937 de-a lungul frontierei cu Ungaria, poartă numele regelui: este „Linia Carol al II-lea".

În cazul acestui monarh român, personalizarea puterii capătă expresii dintre cele mai diverse. Ce-i drept, Carol rămâne, dacă nu principalul actor al vieții politice, măcar personajul ale cărui acțiuni politice sunt cel mai atent observate și dezbătute. Într-o societate preponderent țărănească în care cultura politică liberală este extrem de fragilă, regele este în multe privințe proiectat ca un veritabil taumaturg, capabil să ofere remedii destinate a ajuta România să progreseze. În această privință, satele și țăranii dobândesc o importanță particulară. Legătura dintre monarhie și această categorie socială este din ce în ce mai mult exploatată în scopuri politice și ideologice.

4.3 „Regele țăranilor"

Ideologia și practica monarhismului, respectiv felul în care se produce personalizarea puterii în cazul lui Carol al II-lea, sunt determinate într-o manieră fundamentală de specificul *țărănesc* al societății românești. Experiența războiului și democratizarea politicii odată cu legiferarea votului universal cresc prestigiul și importanța țăranilor ca vector politic, iar ei sunt destinați acum să devină în această privință mult mai vizibili decât erau înainte de Primul Război Mondial. În acest context, mișcarea monarhistă le promite sprijin.

După cum am demonstrat anterior, ideea „înfrățirii" dintre Carol și țărani nu este una nouă, aceasta numărându-se printre temele preferate ale discursului carlist din deceniul precedent, când se evidențiază binefacerile pe care activitatea fundației culturale princiare le-ar fi avut în procesul de emancipare culturală și economică a acestei pături sociale. În același timp, am putea gândi această apropiere simbolică inclusiv ca pe una care se înscrie într-o suită de strategii de comunicare promovate de dinastia de Hohenzollern, precum promovarea artei populare românești de către reginele Elisabeta și Maria ori asocierea persoanei regelui Ferdinand cu reforma agrară legiferată în timpul războiului (ca urmare a acestei inițiative, câteva milioane de țărani sunt împroprietăriți treptat începând cu 1921).

România Mare reprezintă un caz interesant de națiune determinată în mod fundamental de specificul său țărănesc. În 1930, 79,9% dintre locuitorii acestui stat trăiesc în zonele rurale[44], iar românii reprezintă aici mai mult de trei sferturi din populație.[45] Prin urmare, identitatea națională este asociată extrem de puternic cu figura țăranului și cu o imagine idealizată a satului românesc. În scrierile intelectualilor naționaliști, țăranul român este mitizat ca păstrător al specificului etnic, mărturie a stabilității și durabilității comunității naționale de-a lungul veacurilor.

În această privință, legătura simbolică dintre Carol și țărani ar putea fi înțeleasă inclusiv ca o consecință a relației apropiate pe care regele o cultivă cu intelectuali marcați de această sensibilitate ideologică. Imperativul solidarității dintre rege și țărani, de exemplu, fusese formulat de Nae Ionescu încă de la debutul noii domnii carliste. În opinia acestui filozof monarhist, lui Carol al II-lea i-ar fi revenit sarcina de a înlătura „primejdia" parlamentarismului tocmai prin crearea unei legături directe, neintermediate, cu această pătură socială. Numai astfel s-ar fi putut deschide calea spre crearea „adevăratului stat românesc", descris de Ionescu ca fiind unul în același timp *monarhic*, *autoritar* și *țărănesc*, veritabilă pavăză împotriva statului parlamentar, avut în vedere ca un așezământ „neputincios" și „risipitor de energii"[46]. Atât Nae Ionescu, cât și Cezar Petrescu, un alt intelectual carlist, opun explicit monarhia reprezentată de Carol demagogiei și lipsei de interes față de sate, pusă pe seama partidelor politice.[47]

Cel mai important carlist partizan al unor reforme destinate satelor este însă Dimitrie Gusti, cel care proclamă specificul țărănesc ca fundament al culturii naționale.[48] Așa se face că una dintre cele mai importante inițiative ale așezămintelor pe care le conduce (Fundațiile Culturale Regale și Institutul Social Român) este legată de înființarea unui Muzeu al Satului Românesc. Înfăptuit prin munca echipelor de tineri pe care le coordonează, este inaugurat în 9 mai 1937 și așezat tocmai în interiorul Parcului Național „Regele Carol al II-lea" din București. Demersul este unul întru totul inedit: muzeul înglobează în suprafața sa case specifice fiecărei regiuni din România Mare, configurând în acest spațiu al capitalei o inedită geografie simbolică a

națiunii, una pe care Dimitrie Gusti o pune într-o manieră cât se poate de explicită sub semnul regalității:

> Este aici casa de piatră și de grinzi de lemn a Românului de la munte, din Argeș și Neamț, ca și din Șanțul Năsăudului, din Țara Oașului, de la Moți, din Bihor și de pe plaiurile Sibiului; este locuința mai revărsată și mai zâmbitoare, de cărămidă arsă sau chirpici, a omului de la șes, din marginea Bărăganului până-n părțile basarabene și-n câmpia Banatului; este așezarea de pe malurile Dunării, cu prispe ascunse sub stuf, între biserici cu turn ascuțit din Maramureș, moară de apă de pe Siret, mori de vânt din Basarabia, văiagă din Banat, cherhanea de pește din Deltă, hanul din Ilfov, și tot ce dă înțeles și farmec satului românesc. [...] Ele au crescut ca din pământ, în luna din urmă, sub ochii Majestății Voastre, care ați venit de mai multe ori să le vedeți, pe când lemnarii și zidarii, meșteri aduși fiecare din satul lor, erau cățărați încă pe schele și acoperișuri și nici nu puteau visa că Însuși Regele Țării se afla între ei și-i urmărea la lucru. Parcă satele românești se grăbeau de pretutindeni încoace, ca să se așeze în jurul Majestății Voastre și să Vă îmbrățișeze cu aceeași credință și iubire pe care Majestatea Voastră le-o arată. [...] Țara de țărani este aici, în gospodăriile ei, ca să-și întâmpine regele, și strigă prin glasul meu: să trăiți, Majestate![49]

Dincolo de coloratura sa romantică, discursul lui Gusti ar putea fi interpretat și ca o trimitere indirectă la ideea de a emancipa satele și de a le organiza din punct de vedere politic, social și cultural sub semnul monarhiei. Ce-i drept, nu puțini sunt cei care formulează acum imperativul solidarității dintre monarhie și țărani. Este însă meritul lui Carol al II-lea de a fi înțeles și instrumentalizat această afinitate tradiționalistă a intelectualilor naționaliști. Deși mai multe grupări politice își afirmă interesul față de chestiunea modernizării satelor (de la național-țărăniști până la legionari), regele pare a fi singurul care schițează și concretizează în această privință un proiect coerent.

Cu toate că implicarea lui Carol în chestiunile legate de lumea rurală românească se configurează încă din prima parte a deceniului anterior, bazele unei relații între monarhie și locuitorii satelor nu se pun decât odată cu Restaurația.

În anii treizeci, acest episod este pus nu întâmplător în legătură cu o narațiune aparte, potrivit căreia prima persoană întâlnită de Carol odată cu revenirea sa în România ar fi fost o țărancă. Într-adevăr, o defecțiune a avionului forțează pilotul să aterizeze în mod neprevăzut pe o câmpie din județul Bihor, loc în care Carol este întâmpinat de Maria Modura, o femeie care îi aduce un ulcior cu apă. Cei doi stau de vorbă și socializează cu ușurință. Iată cum povestește Maria Modura episodul întâlnirii cu prințul întors din exil:

> În ziua de 6 iunie 1930, pe când mă aflam la munca câmpului împreună cu mama mea și cu fratele meu [întors – n.n.] în concediu de la militărie, am fost surprinși de zgomotul unei mașini de zburat. Pasărea mare vira deasupra noastră și peste puțin timp s-a coborât lângă noi.
>
> Am aruncat sapa și cu multă curiozitate ne-am apropiat grăbiți spre mașină, din care au descinși trei inși. Un domn înalt, svelt, și doi piloți.
>
> În timp ce piloții examinau mașina, eu am întâmpinat pe Domnul înalt, a cărui față strălucea de bunătate, blândețe și bucurie, zicându-i:
>
> — Bine ați venit, să trăiți!
>
> Domnul înalt, spre cea mai mare bucurie a mea, mi-a răspuns în limba mea maternă, în românește. În cuvinte blânde și pline de iubire s-a interesat de soarta noastră. Iar când a văzut cât de mare este mirarea mea asupra mașinii a spus:
>
> — Uită-te bine la mașina aceasta care m-a adus pe mine aici.
>
> S-a apropiat de mașină deschizându-i ușa iar eu m-am uitat uimită la interiorul ei, care era aranjat cu un lux ca palatul unui prinț din povești.
>
> În momentul ce piloții erau ocupați cu repararea mașinii și cu căutarea benzinei, la întrebările Domnului înalt eu am dat informații despre viața ce o duceam și despre locul unde se află, și anume hotarul comunei Vad. Iar când nobilul călător s-a arătat însetat de arșița soarelui și de emoțiile așteptării, la dorința Sa m-am repezit să-i aduc apă răcoritoare de izvor în ulciorul meu.
>
> Serviciul meu mi l-a răsplătit cu un argint sclipitor, iar când eu m-am uitat mirată la banul străin a spus zâmbind:
>
> — Păstrează-l ca suvenir.
>
> Peste puțin timp a sosit un alt avion, care a aterizat lângă noi și care a înălțat în aer pe binefăcătorul meu.

După ce avionul s-a ridicat în aer și a luat zborul spre Dealul Craiului, cei doi piloți ai primei mașini, îmbrățișându-se, s-au sărutat și au strigat către noi:
— Bucurați-vă, pentru că a sosit acasă mult așteptatul nostru Rege Carol al II-lea.[50]

Amplu exploatat de propaganda carlistă de-a lungul întregului deceniu, această întâmplare (amestec de adevăr și ideologie) o transformă pe Maria Modura într-un personaj notoriu, ridicat la rang de simbol.[51] Prezența ei în locul unde Carol face primul popas pe pământ românesc este promovată ca un semn prevestitor al alianței create acum între monarhie și țărani.

Pentru a mobiliza și a-și apropia această categorie socială, Carol al II-lea se proiectează pe sine inclusiv ca un „Rege al țăranilor". Prezentându-i drept obiect al grijii lui permanente[52] și fundament al naționalismului românesc[53], suveranul sprijină treptat o serie de inițiative culturale și sociale îndrăznețe derulate în beneficiul lor. Acestea sunt legate în primul rând de activitatea Fundațiilor Culturale Regale și a Institutului Social Român, centrată aproape exclusiv asupra satelor. În această privință, un moment important se petrece în luna iunie a anului 1934, când pleacă la sate primele echipe regale studențești, destinate a desfășura diferite activități în folosul comunităților rurale. Într-adevăr, bugetul fundațiilor sale crește simțitor, ca și numărul activiștilor culturali, al căminelor culturale și al publicațiilor destinate țăranilor.

Nu e vorba doar de gesturi izolate, precum acela de a-i oferi personal profesorului Gusti suma de 20 000 de lei pentru Căminul cultural din satul făgărășean Drăguș[54], ci de un activism specific dedicat acestei categorii sociale. De pildă, monarhul prezidează și participă la congrese naționale dedicate agriculturii ori căminelor culturale, unde se bucură de compania a mii de țărani veniți în București din toate regiunile României Mari. Aici se țin cuvântări și se discută soluții pentru cele mai importante probleme ale lumii rurale românești, iar unii dintre fruntașii satelor au chiar posibilitatea de a se adresa direct monarhului. Pentru unul dintre ei, reprezentant al satului năsăudean Șant, Carol al II-lea este cu adevărat „Regele țăranilor", o „călăuză bună", despre care este sigur că îi va îndrepta pe țărani spre „izbândă"[55].

Potrivit mesajelor trimise de propagandă[56], firea sa *românească* și calitatea sa de ortodox fac ca regele să fie pretutindeni prețuit și iubit de țărani, cu care socializează cu ușurință. La Fibiș, în Banat (acolo unde își desfășoară activitatea una dintre echipele regale dirijate de Gusti), stă personal de vorbă cu țăranii și cu echipierii, cărora le oferă îndrumări.[57] La celălalt capăt al țării, în localitatea basarabeană Hânceşti, monarhul vizitează gospodării ale țăranilor, pentru a discuta cu ei și a le asculta păsurile. Așa se face că în curtea unui sătean ia loc în mod spontan pe un scaun aflat în apropiere. De această dată, așezat, ascultă alături de câțiva țărani o serie de lămuriri și informații oferite de prefectul județului Lăpușna[58]. Ignorând deseori protocolul și eticheta impusă de statutul său, Carol al II-lea oferă oamenilor de rând impresia unui rege *accesibil*, totdeauna dispus să asculte doleanțele supușilor săi și să le ofere sprijin.

În același timp creație a propagandei, teatralitate a monarhului și purtare firească a unui rege care pare a se simți cu adevărat în largul său în România, această reprezentare este destinată inclusiv a facilita colaborarea politică dintre rege și țărani, una gândită pe cât posibil în afara parlamentarismului. Regele însuși afirmă explicit faptul că „ridicarea și deșteptarea satelor nu se face prin politică și vot obștesc, ci printr-o muncă continuă de pricepere reală a nevoilor locale, de sacrificiu și dragoste"[59]. În această privință, tarele sistemului de guvernare sunt nu întâmplător supuse unei critici constante în publicația *Albina*, revista Fundațiilor Culturale Regale destinată satelor. Mesajul editorilor este unul cât se poate de simplu: partidele politice reprezintă factorul principal care ar fi semănat „vrajbă" și „venin" în „rânduiala satelor"[60]. O asemenea critică găsește rapid un teren fertil în zonele rurale, de vreme ce pentru majoritatea țăranilor politica partidelor și conceptul de *stat* nu reprezintă neapărat un lucru pozitiv. Birocrația politizată, lipsită de credibilitate, ineficientă și coruptă ori violența politică din timpul alegerilor electorale transformă de cele mai multe ori contactele avute cu instituțiile statului într-o experiență neplăcută.

În acest context, imaginea de rege popular, respectiv de „Rege al țăranilor", ar putea fi înțeleasă și ca un rezultat al unei dinamici generate *de jos* în *sus*, fapt evidențiat din nou de vasta corespondență pe care Carol al II-lea o primește

odată cu Restaurația. Faptul că printre expeditori se numără mulți locuitori ai satelor și că mesajele ori doleanțele lor sunt deseori citite de către rege ori secretarul său particular, iar uneori chiar luate în considerare și soluționate este unul plin de însemnătate, cu atât mai mult cu cât o asemenea practică ar fi putut fi cu greu închipuită în România de dinaintea Restaurației.

Faptul că acest fenomen se petrece la o scară deloc neglijabilă ar putea fi interpretat ca un fel particular de democratizare a politicului, aflat în strânsă legătură cu imaginea de rege popular și autoritar de care Carol al II-lea se bucură acum. Așa se face că o țărancă dintr-un sat hunedorean care scrie regelui se gândește pur și simplu că dacă doleanțele sale nu și-ar fi găsit rezolvare ori n-ar fi ajuns la destinatar, de vină n-ar fi fost monarhul, ci „vreun curtean dintre aceia care se interpun între Rege și popor"[61]. Prevăzător în această privință, Gheorghe Benea din Hărman (județul Brașov) adaugă la sfârșitul scrisorii următoarea mențiune: „Cine va opri cursul acestor cuvinte, răspunzător fie în fața lui Dumnezeu"[62]. Considerat de unii drept primul rege care a contribuit cu adevărat la „ridicarea" satelor românești[63], suveranul este asaltat de un număr extrem de mare de scrisori, al căror conținut variază de la omagii și laude până la cereri și sugestii dintre cele mai diverse. De pildă, o țărancă din Bucovina îi mulțumește pentru o sumă de bani pe care Carol al II-lea i-o dăruiește, probabil ca urmare a unei cereri pe care aceasta i-o adresase anterior.[64] De un ajutor bănesc speră să beneficieze și Maria Modura, care la jumătatea anilor treizeci se confruntă cu dificultăți financiare. Prezentându-se ca o „supusă și umilă servitoare", Modura își pune la rândul ei nădejdea în solidaritatea „stăpânitorului României Mari", iar în consecință i se oferă un sprijin de 500 de lei.[65] În același timp, devine din ce în ce mai răspândit inclusiv obiceiul de a i se adresa regelui plângeri legate de modul defectuos în care își desfășoară activitatea autoritățile statului. Țăranii din satul dâmbovițean Pârvulești, de exemplu, roagă pur și simplu pe monarh să sprijine inițierea unei anchete împotriva moșierului din localitate, acuzat de abuzuri.[66] Într-o manieră asemănătoare, locuitorii unor sate montane din județul Prahova se plâng acestuia de faptul că ar fi fost nedreptățiți de justiție. Drepturile de proprietate le-ar fi fost

încălcate ca urmare a unor abuzuri făcute de o societate forestieră patronată de Stelian Popescu, directorul ziarului *Universul*:

> Vedem cu ochii cum se pierde procesul nostru şi cum se uzurpă munţii noştri. În situaţia aceasta nenorocită ne apropiem cu toţii sufleteşte de picioarele Tronului, liman al mântuirii noastre, rugându-Vă, ca pe cel mai înţelept şi viteaz Rege al nostru, să luaţi în băgare de seamă plângerea noastră şi să ordonaţi cu toată puterea cu care V-a îmbrăcat Naţiunea Română şi Constituţia ei, o strașnică cercetare pentru aflarea persoanei sus-puse, care execută ordinul ilegal şi abuziv al domnului Stelian Popescu, de a lua din stradă oameni cinstiţi şi nevinovaţi şi de a-i băga în puşcărie.[67]

Nota emotivă a textului şi exprimarea directă folosită de expeditori nu ar trebui să surprindă, de vreme ce Carol e perceput ca un veritabil „părinte" al naţiunii şi ultimă instanţă de judecată.

Acest monarh *român*, *ortodox* şi *autoritar* pare că se bucură de un sprijin popular considerabil. Aici am putea identifica o altă particularitate a domniei sale, întrucât acest tip de reprezentare şi de socializare nu se aplică predecesorilor săi (Carol I şi Ferdinand I) ori urmaşului său, Mihai. Într-o societate precum cea românească, în care mobilitatea socială este una destul de redusă, asemenea reprezentări şi practici servesc într-o anumită măsură ca un vehicul de coerenţă socială şi politică: de o parte, un monarh care nu doar se prezintă, ci şi acţionează ca un apărător al intereselor ţărănimii, deci ale majorităţii populaţiei; de cealaltă parte, o pătură socială monarhistă şi naţionalistă, care îşi îndeplineşte cu succes funcţia de depozitar şi apărător al specificului etnic şi naţional. În fine, prin apariţia unei asemenea relaţii se dă la o parte îndelung blamatul „politicianism", pornind de la ideea că reformele fundamentale ar putea fi realizate şi fără intermedierea partidelor politice. De altfel, într-un interviu pe care îl acordă în 1937 publicaţiei franceze *Paris Midi*, monarhul critică tocmai efectele negative pe care practicile partidelor politice le-ar fi avut asupra ţăranilor, „manevraţi" şi trataţi ca „eroi de operetă". Critic faţă de aceste metode, regele se prezintă acum pe sine ca un reformator autentic al unei lumi

rurale în curs de transfigurare.[68] Carol al II-lea mizează pe sprijinul țăranilor inclusiv pentru că îl poate folosi ca instrument de luptă împotriva parlamentarismului românesc.

Titulatura de „Rege al țăranilor" nu reprezintă, așadar, doar o temă propagandistică, ci și o ideologie pliată pe o tradiție intelectuală și politică solid înrădăcinată în societatea românească. În anii de domnie a lui Carol al II-lea, practic, am putea spune că dezideratele politice național-țărăniste de reformare a satelor, axate pe ideea unei dominații a țăranilor prin PNȚ, sunt înlocuite de un proiect centrat pe colaborarea dintre monarhie și locuitorii satelor. Monarhismul carlist se situează astfel împotriva național-țărănismului (respectiv împotriva lui Iuliu Maniu) și pentru că dorește să dețină monopolul politic asupra satelor. Pentru numeroși naționaliști antiliberali partizani ai lui Carol al II-lea, ideologia care îl promovează pe acesta ca „Rege al țăranilor" se dovedește a fi deosebit de atractivă. Treptat, unora li se oferă inclusiv posibilitatea de a experimenta, prin intermediul carlismului, propriile idei de reformă.

4.4 Reforma ca inginerie socială

Înainte de a atinge apogeul în perioada regimului autoritar (1938–1940), proiectele de inginerie socială asociate monarhiei (precedate și pregătite într-o manieră mai mult decât simbolică de recensământul efectuat în 1930, singurul din perioada interbelică) devin din ce în ce mai frecvente începând din 1934. Pe scurt, am analizat *ingineria socială* carlistă ca o activitate de planificare de către stat (pentru că cele mai multe dintre reformele monarhiste se fac, totuși, prin mijlocirea statului) a sferei socialului, a vieții indivizilor sau măcar a anumitor aspecte din existența lor. În anii 1934–1937, dimensiunea reformistă a monarhismului se manifestă în primul rând prin activitatea Institutului Social Român și a Fundațiilor Culturale Regale la sate (cămine culturale, cercetări monografice, muncă în folosul comunităților rurale), dar și printr-o serie de inițiative destinate încadrării tineretului.

Institutul Social Român condus de Dimitrie Gusti se afirmase încă de la începuturile sale (este înființat în anul 1921) ca un veritabil laborator ideologic, o

tribună de dezbatere a ideilor care prefigurează multe dintre direcțiile de acțiune ale școlii gustiene de sociologie ori ale monarhismului carlist din anii treizeci. Prin organizarea unor serii de conferințe sau editarea unor monografii și a revistei *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială* (al cărui prim număr apare în 1919), acest institut iese în evidență nu doar prin diversitatea subiectelor dezbătute (de la reforma Constituției și organizarea administrativă a României Mari până la minorități, ideologii politice sau sistematizarea capitalei), ci și prin faptul că în activitatea sa se implică numeroși monarhiști. Acest lucru se dovedește a fi plin de însemnătate, întrucât personalități precum Dimitrie Gusti, Mihail Manoilescu, Victor Slăvescu, Gheorghe Ionescu-Șișești, Petre Andrei, Mihail Ralea, Emanoil Bucuța ori Stavri Cunescu dețin în acest deceniu funcții importante în instituțiile statului (îndeosebi în timpul regimului monarhiei autoritare).

În textul programatic pe care îl publică în primul număr al revistei institutului, Dimitrie Gusti prezintă explicit țelul acestui așezământ ca fiind acela de „preparare a reformei sociale în România"[69]. Prin urmare, școala de sociologie pe care o creează va proclama o *sociologia militans*, adică o sociologie care își propune nu doar studierea, ci și transformarea comunităților rurale, asupra cărora este în primul rând orientată. În opinia sa, aplicarea cu succes a reformei sociale ar fi fost posibilă doar prin investigații monografice, monografia sociologică practicată de echipele pe care le conduce urmând să se constituie astfel într-o *știință a națiunii*, una în același timp de constatare, de explicare și de executare. De aici și folosirea masivă a metodelor statistice de către Dimitrie Gusti, fapt confirmat de sociologul Henri H. Stahl, unul dintre colaboratorii săi apropiați.[70] De fapt, întreaga gândire socială a lui Gusti și a discipolilor săi e pătrunsă de o pasiune profundă pentru planificare, cifre și statistici, de vreme ce sociologia lor este destinată să înglobeze nu doar cunoașterea, ci și reforma socială și acțiunea culturală.

Începând din 1933 Gusti nu este doar conducător al ISR, ci și director al Fundațiilor Culturale Regale, postură din care afirmă îndrăzneț țelul său de a pune în serviciul statului român cunoașterea generată de aceste două așezăminte. Altfel spus, rezultatele diferitelor cercetări efectuate sub egida

ISR și a FCR urmează să fie puse la dispoziția guvernanților astfel încât să se adopte cele mai potrivite metode și legi pentru *gospodărirea* națiunii. În această privință, apropierea dintre Dimitrie Gusti și Carol al II-lea nu rămâne fără urmări, întrucât în anii treizeci terapeutica reformistă destinată fiecărei regiuni se face inclusiv în numele regelui. Gusti însuși o teoretizează ca fiind parte integrală a „operei" monarhului.[71] În 1936, acesta îi propune lui Carol al II-lea chiar întărirea colaborării dintre Fundațiile Culturale Regale și Institutul Social Român. Potrivit noii strategii, fiecare filială a ISR urma să fie integrată în *Uniunea Fundațiilor Regale*, o formulă organizatorică în care „Fundația Regele Ferdinand I din Iași ar urma să aibă drept scop organizarea de cercetări pentru cunoașterea fizică a țării, Fundația Carol I pentru cunoașterea istorică a neamului, iar Institutele Sociale, ca membre componente ale Uniunii Fundațiilor, să aibă drept scop cunoașterea sociologică a Națiunii"[72].

Ce-i drept, regele devine încă din 1930 președinte onorific al Institutului Social Român, a cărui activitate se dezvoltă constant în deceniul său de domnie. În 1932 și 1934 i se creează primele două filiale regionale (în Timișoara, pentru Banat, și în Chișinău, pentru Basarabia), iar în 1936 se pregătește înființarea a încă 5 asemenea sedii locale: la Cernăuți (pentru Bucovina), Constanța (pentru Dobrogea), Craiova (pentru Oltenia), Iași (pentru Moldova) și Cluj (pentru Ardeal).[73] La jumătatea anilor 1930, școala gustiană de sociologie se află în plină expansiune, pe măsură ce devine din ce în ce mai *carlistă*. Rezultatele cercetărilor ISR sunt publicate într-o nouă revistă, intitulată *Sociologie românească* (din 1936), iar asocierea cu ingineria socială devine tot mai evidentă, fiind trădată inclusiv de vocabularul actorilor săi. Dacă în 1919 Dimitrie Gusti opunea pur și simplu o inginerie socială „graduală" radicalismului revoluționar și proiectelor utopice[74], acum Traian Herseni explică rostul monografiilor sociologice efectuate de ISR prin faptul că furnizează material documentar „reformatorilor sociali", în conformitate cu vechiul deziderat al profesorului său de a fundamenta într-o manieră „științifică" deciziile politice.[75]

Ingineria socială este gândită de mulți carliști ca o componentă naturală și necesară a modernității și a procesului de modernizare. Printre ei, Mihail

Manoilescu dezvoltă un veritabil cult pentru planificare și organizare, ca un corolar al teoriilor sale privitoare la corporatism[76]. În această privință, un exemplu cât se poate de clar e faptul că tocmai în figura inginerului identifică veritabilul „prototip" al „spiritului dinamic"[77]. Descris în textele sale ca un individ posesor al unor cunoștințe precise, metodic și creator, *inginerul* este în opinia lui Manoilescu personajul cel mai capabil de a răspunde în mod salutar exigențelor „lumii de mâine", meritând a fi prețuit și pus la loc de cinste pretutindeni în aparatul administrativ al statului.[78] Pe de altă parte, într-o carte despre conceptul de *partid unic* pe care o publică în 1937, acesta teoretizează ingineria socială (asociată de el cu ideea de *plan*) și în legătură cu principiul *șefului*. Pe scurt, în opinia lui Mihail Manoilescu, în societăți agrare precum cele din estul și sud-estul Europei, dominate de mici proprietari și confruntate cu probleme grave legate de „raționalizarea" muncii și a producției, clădirea unei administrații „ordonate", „corecte" și „fără discontinuitate" s-ar fi putut face numai sub conducerea unui „gospodar" aflat în fruntea statului.[79] Prin urmare, punerea în practică și eficientizarea planificării într-un stat ar fi putut fi facilitate în primul rând printr-un proces de personalizare a puterii.

Ideea de *plan* este totdeauna ispititoare. Nicio persoană rezonabilă n-ar putea recomanda în mod serios „să nu se facă nimic", iar lucrurile să fie lăsate în voia inerției. Un *plan*, prin însuși faptul că se constituie într-o desfășurare de acțiuni conștiente orientate către un scop anume, este preferabil și incomparabil superior, din multe puncte de vedere, absenței planificării. Totuși, pentru intelectuali precum Manoilescu *planul* posedă o dimensiune vădit antiliberală, de vreme ce este conceput ca un instrument de putere al unei entități colective, statul. Pe de altă parte, nu trebuie uitat faptul că pentru aceste persoane, în anii 1930, asemenea practici înseamnă pur și simplu realism. Până la urmă, acest deceniu coincide pentru nu puține țări cu o veritabilă vârstă de aur a planificării. Fie că e vorba despre state totalitare (Germania nazistă, Italia fascistă, Uniunea Sovietică), autoritare (Portugalia, Turcia) ori democrate (am în vedere în primul rând așa-numitul „New Deal" din Statele Unite), *planul* (național) se bucură acum de o popularitate aparte.

În cazul României, importanța ideilor și inițiativele discutate mai sus constă în faptul că anunță (într-o manieră indirectă) metamorfoza politică reformistă din anii regimului monarhiei autoritare. Una dintre marile promisiuni ale monarhismului naționalist, respectiv cea privitoare la *ordine*, se manifestă inclusiv prin inginerie socială, în acest caz mai puțin asociată cu tehnologia și îndreptată cu precădere spre sat și spre diferite formule de încadrare a indivizilor. În această privință, am explorat interesul pe care regele și partizanii săi îl acordă în acești ani încadrării tineretului.

4.5 Încadrarea tineretului

Într-un articol pe care îl scrie cu prilejul aniversării a trei ani de la Restaurație, Mihail Manoilescu îndeamnă pe Carol al II-lea să se sprijine în mod imperativ pe tineri ca o condiție absolut necesară pentru îndeplinirea „misiunii" sale „istorice": „Tăria sufletească și energia însetată de realizări pe care o înseamnă Suveranul cel nou sunt atât de mari încât în ziua când va fi pusă la muncă răspunzătoare generația tânără, care este generația Lui, nu se va putea să nu învingă"[80]. Discursul lui Manoilescu nu este lipsit de semnificații. În anii treizeci, numeroși naționaliști antidemocrați văd în tineri unul dintre cei mai importanți vectori capabili să dinamizeze națiunea și statul. Așa se face că, pentru a contracara tarele parlamentarismului românesc, Nichifor Crainic nu propune înăbușirea naționalismului tinerilor (respectiv pe cel al membrilor Gărzii de Fier), ci orientarea lui cu sprijinul regelui și în spiritul monarhismului.[81] În schimb, Pamfil Șeicaru explică atracția exercitată de legionari asupra tinerilor prin antinomia ce ar fi existat între partidele politice și naționalism, respectiv între ceea ce el numește „organismul senilizat al politicianismului românesc" și revendicările naționaliste ale tinerilor.[82]

Restaurația face ca unii intelectuali monarhiști să identifice treptat în Carol al II-lea o posibilă soluție pentru rezolvarea chestiunii tineretului. Însă politicile carliste de încadrare a tinerilor nu se conturează doar ca o reacție la ascensiunea Gărzii de Fier, ci reprezintă în egală măsură un răspuns față de o serie

de revendicări ideologice mai largi. Necesitatea forjării unui aşezământ de stat care să educe tinerele generaţii în spiritul naţionalismului şi al activismului reprezintă unul dintre cele mai dezbătute subiecte în presa de dreapta, iar printre cei care încearcă să ofere soluţii se numără inclusiv monarhişti ca Mihail Manoilescu[83], Emanoil Bucuţa[84], Cezar Petrescu[85]sau Constantin Donescu[86]. Pe scurt, soluţia pe care aceştia o propun e legată de integrarea acestei categorii sociale în organismul unui stat reformat, capabil să o educe într-o manieră naţionalistă şi idealistă.

Prin urmare, începând cu anul 1934 carlismul se configurează inclusiv prin raportare la acest tip de revendicări, încadrarea tinerilor în *Straja Ţării* şi în aşa-numitele *echipe regale* reprezentând, până în 1937, cea mai semnificativă formă de inginerie socială carlistă. În paginile următoare discut structura, evoluţia şi natura lor, analizându-le inclusiv în legătură cu acţiunile monarhului şi cu ipostaza sa de „Rege al tinerilor".

Straja Ţării, cea mai importantă asemenea iniţiativă, este creată în mai 1934. Totuşi, prima organizaţie de tineret de a cărei activitate se leagă numele lui Carol este Asociaţia Cercetaşilor Români (ACR), pe care acesta o înfiinţase în 1915 în calitate de prinţ moştenitor. Imitând principiile de organizare ale cercetăşiei englezeşti, ACR se remarcă prin activităţile sale din timpul războiului şi din prima parte a anilor 1920. După o perioadă de relativă apatie cauzată de exilul lui Carol, acest aşezământ este redinamizat odată cu Restauraţia şi cu seria de reuniuni naţionale (jamboree) ale cercetaşilor, desfăşurate succesiv la Piatra Neamţ (1930), Sibiu (1932) şi Mamaia (1934), în prezenţa regelui şi a principelui moştenitor Mihai. La începutul anului 1937, cercetăşia este însă contopită cu străjeria, prima dintre ele păstrându-şi doar un minim grad de autonomie; îndeosebi una estetică, prin păstrarea vechilor uniforme.

Straja Ţării nu reprezintă însă un simplu derivat al cercetăşiei. Dimpotrivă, este vorba despre un organism autonom, creat într-un context politic, social şi cultural cu totul diferit faţă de cel al anului 1915, când fusese întemeiată Asociaţia Cercetaşilor Români. Mai precis, fondarea ei este strâns legată de

înființarea în 1934 a Oficiului pentru Educația Tineretului Român (OETR), care funcționează sub auspiciile unui consiliu prezidat de rege. Din acest for consultativ fac parte președintele Consiliului de Miniștri, ministrul apărării naționale, ministrul educației naționale, comandanții marilor unități de străjeri și străjere, precum și alte câteva „personalități ale lumii culturale" desemnate personal de Carol al II-lea. Pe scurt, rolul OETR este acela de „a susține, dirija, coordona și controla acțiunea tuturor asociațiilor și organizațiilor care au ca obiect educația tinerilor între 7 și 18 ani, încadrând aceste acțiuni într-un program unitar al cărui scop este de a forma într-un mod armonios tinerele generații"[87]. Unitățile străjeriei sunt de fapt înființate în cadrul acestei structuri cu acoperire națională în care sunt înscriși într-o manieră graduală și în mod obligatoriu toți tinerii cu vârste între 7 și 18 ani, destinați acum să facă obiectul unei „formări" în același timp „naționale", „morale" și „fizice".[88] În fine, în continuarea acestei pedagogii se creează așa-numita pregătire „premilitară", de fapt o instrucție militară dublată de o educație fizică și naționalistă care se adresează tuturor tinerilor cu vârste de 18, 19 și 20 de ani.[89]

Pe lângă Straja Țării, monarhia își apropie inclusiv două organizații regionale de încadrare a tineretului: „Arcașii" bucovineni și „Șoimii Carpaților" din Ardeal. Prima dintre ele fusese înființată în 1905 ca o formă de asociere națională a românilor din Galiția imperială[90], în timp ce a doua este creată în 1928 ca o secție a ASTRA ce își propune „solidarizarea națională" a tinerilor ardeleni.[91] Șoimii Carpaților își creează rapid centre de instrucție în patru orașe importante din Transilvania (la Cluj, Brașov, Sibiu și Sighet), încadrând în 1937 circa 10 000 de membri. Ca și Straja Țării, promovează nu doar educația fizică, munca la sate, cultul eroilor și participarea activă la sărbătorile cu caracter național, ci și cultul dinastiei. Carol al II-lea sprijină această organizație încă din 1930, iar în semn de recunoștință conducătorii ASTRA îi conferă titlul de șef onorific. În plus, în mod simbolic, parcul din Cluj destinat a fi locul de educație fizică al Șoimilor Carpaților este denumit „Parcul Sportiv Regele Carol al II-lea"[92], iar Iuliu Hațieganu (președinte al ASTRA) îl roagă pe suveran să preia patronajul și „conducerea supremă" a acestei grupări,

acordându-i titlul de „Mare Tribun".[93] Atât activitatea „arcașilor", cât și cea a „șoimilor" este marcată în mod fundamental în octombrie 1937, când un decret-lege desființează OETR și transformă Straja Țării într-o organizație destinată a controla și a supraveghea direct toate societățile sportive și culturale de tineret.

Prima demonstrație oficială a străjeriei are loc în 1935, cu prilejul aniversării Restaurației, în cadrul unei festivități la care iau parte 30 000 de străjeri, aduși în București din toate regiunile țării.[94] Ulterior, la sfârșitul aceluiași an, prim-ministrul Gheorghe Tătărescu anunță triumfător într-o ședință a Senatului faptul că „trei sute de mii de străjeri și străjere constituie azi falanga de disciplină și 350 000 de tineri sunt înregimentați în unitățile premilitare, care sunt în fiecare sat adevărate focare de ordine, pregătind în același timp pe soldații de mâine"[95]. Această afirmație confirmă faptul că Straja Țării reprezintă un așezământ carlist care joacă în același timp și rolul de vector al naționalismului de stat. Într-adevăr, alături de monarh și de instructorii acestei organizații, din consiliul care elaborează programele străjeriei fac parte inclusiv prim-ministrul, patriarhul Bisericii Ortodoxe și reprezentanți ai mai multor ministere (al Educației Naționale, al Apărării Naționale, al Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale etc.). În plus, aproape toți instructorii străjerilor dețin posturi în învățământul primar și secundar de stat.[96]

Structurată ierarhic, Straja Țării are ca șef simbolic suprem pe Carol al II-lea, însă, oficial, *comandantul* cu cel mai înalt grad în străjerie este Teofil Sidorovici. Acest bucovinean emigrează din Imperiul Austro-Ungar în regatul României la începutul secolului, iar mai târziu participă la Primul Război Mondial și este decorat pentru faptele de bravură de care dă dovadă în luptele de la Oituz, Mărăști și Mărășești. Pe Carol îl cunoaște însă după război, iar cei doi se apropie treptat odată cu implicarea lui Sidorovici în activitatea cercetășiei. Acesta câștigă încrederea monarhului, iar în anii 1930 Carol al II-lea îl numește secretar al OETR și comandant în Straja Țării.[97] În ordinea ierarhiei, Sidorovici este urmat de instructorii străjerilor, care poartă la rândul lor denumirea de *comandanți*.

În 1937, Straja Țării reușește să înglobeze toți tinerii români cu vârste cuprinse între 7 și 18 ani, grupați în unități ce poartă denumirea de *cuib* (cuprinde 6 elevi), *centurie* (corespunde unei clase de elevi), *stol* (corespunde unei școli), *cohortă* (înglobează ansamblul școlilor dintr-o localitate), *legiune* (unitatea pe județ a străjeriei) și *falangă* (cuprindea străjerii din două sau trei județe).[98] Rămâne de văzut în ce măsură termenul *cuib* se inspiră din unitatea cu același nume folosită de legionari pentru a încadra propriii membri. Mai degrabă ceea ce atrage atenția e folosirea abundentă a unor termeni latini pentru denumirea unităților străjerești, cu atât mai mult cu cât această afirmare lingvistică a latinității este însoțită de una gestuală, prin practicarea salutului roman. Din punct de vedere ideologic, se întărește astfel atât caracterul naționalist al străjeriei, cât și caracterul naționalist al carlismului.

Această organizație cunoaște o dezvoltare rapidă. Primul centru de instrucție este deschis la 1 septembrie 1934 în localitatea prahoveană Breaza, unde 65 de institutori și 130 de elevi se familiarizează timp de o lună de zile cu ideile și metodele de lucru ale străjeriei. În anul următor, se înființează alte două centre de instrucție: unul la Sfântu Gheorghe, iar celălalt la Predeal. De această dată, însă, de instrucția tinerilor români se ocupă 6 000 de comandanți, împărțiți în 45 de departamente. În același timp, numărul organizațiilor străjerești crește și el. Unități de străjeri există acum în 2 500 de localități, unde înglobează 700 000 de indivizi.[99] Prin crearea acestei organizații naționaliste de tineret, autoritarismul monarhic (deocamdată în forma sa incipientă) capătă o forță însemnată. Activitatea străjeriei este centrată în mod simultan pe cultul națiunii și al monarhiei, al faptei, al muncii și al camaraderiei, dar printre țelurile sale se numără inclusiv apărarea propriu-zisă a națiunii. De aceea străjerii răspund vecinilor revizioniști cu următorul slogan: „Nicio brazdă din pământul țării!"[100]. În caz de nevoie, organizația carlistă este menită să acționeze de facto ca o *strajă* a țării, după cum regele se angajează să acționeze potrivit calității sale de *Mare Străjer*.

Spre deosebire de străjeri, *echipele regale* reprezintă grupuri de tineri formate sub egida Fundațiilor Culturale Regale și a Institutului Social Român și

trimise la sate pentru a desfăşura activităţi de cercetare şi modernizare a acestor comunităţi. Activitatea lor înseamnă acum nu doar cercetări monografice, ci şi prestarea a diferite munci în folosul comunităţii (lucrări edilitare, sanitare, înfiinţare de cooperative) ori participarea la şezători, hore, slujbe religioase, la curăţenia cimitirelor sau la ridicarea de troiţe. Fiecare campanie a unei echipe regale durează trei luni (în timpul verii) şi este menită să se desăvârşească prin înfiinţarea unui *cămin cultural* (acolo unde nu există deja). Pentru evitarea oricărui fel de „disidenţă", FCR instituie regula potrivit căreia în niciun sat nu trebuie să existe mai mult de un asemenea aşezământ.[101] Teoretic, Căminul cultural este destinat să continue munca echipelor regale, solidarizând în jurul său nu doar elitele locale, ci şi ţăranii, spre folosul întregii comunităţi.

Încurajate personal de Carol al II-lea şi de Dimitrie Gusti, primele echipe regale pleacă să lucreze în sate în 1934, la sfârşitul lui iunie. Din 1934 până în 1937, numărul lor creşte progresiv, de la 12 la 77[102], în primul rând datorită eforturilor lui Gusti, care se străduieşte nu doar să sporească efectivele de echipieri, ci şi să îmbunătăţească tehnica lor de lucru. Astfel, ca urmare a unui acord încheiat între el şi Teofil Sidorovici, echipele regale ajung nu doar să lucreze cot la cot cu ţăranii în ale căror comunităţi activează, ci şi să colaboreze cu străjerii şi cu premilitarii la efectuarea unor programe de educaţie fizică, la construirea Căminelor culturale, la ridicarea de troiţe ori la iniţierea unor lucrări menite să contribuie la modernizarea gospodăriilor ţărăneşti.[103]

În comparaţie cu deceniul trecut, profilul Fundaţiilor Culturale Regale şi al Institutului Social Român (respectiv al şcolii gustiene de sociologie) se transformă într-o manieră semnificativă ca urmare a cooperării dintre Carol al II-lea şi Dimitrie Gusti. Colaboratorii lui Gusti par a interpreta în mod pozitiv această schimbare. Potrivit lui Henri H. Stahl, anul 1934 marchează pur şi simplu trecerea de la „cercetare" la „acţiune". Aşa se face că activiştii „culturali" de odinioară ar fi devenit acum inclusiv activişti „sociali", după cum „echipele monografice" din deceniul trecut s-ar fi transformat la rândul lor în „echipe de acţiune culturală"[104]. În schimb, Octavian Neamţu laudă părăsirea „birocratismului" şi independenţa politică a Fundaţiilor.[105] În opinia sa, adevărata

„muncă constructivă" este o „muncă culturală", întocmai precum cea pe care aceste grupuri de tineri o desfășoară la sate în numele regelui.[106]

Pe de altă parte, începând cu anul 1934 activitatea FCR și a ISR pare mai degrabă că se integrează din ce în ce mai mult în sfera politicului, a ideologiei și a ingineriei sociale, de vreme ce și echipele regale, ca și străjerii, capătă un specific naționalist și monarhist. Astfel, echipierii sunt prezentați de Dimitrie Gusti ca „ostași culturali" ai regelui[107], iar dintr-o publicație oficială a Fundațiilor Culturale Regale aflăm că aceștia sunt mobilizați „din inițiativa și cu cheltuiala Majestății Sale"[108]. O „poruncă domnească" trimite aceste echipe la sate, iar tinerii care le compun încep fiecare campanie luându-și un angajament de onoare față de suveran.[109] Altfel, din programul lor de lucru nu lipsesc ceremonii de ridicare a drapelului ori activități închinate cultului eroilor.[110] De fapt, munca lor are de fiecare dată un pronunțat caracter național. Așa, de pildă, la Beregsăul-Mare (comună din județul Timiș) echipierii depun eforturi pentru a spori atașamentului locuitorilor față de „portul", „graiul" și „obiceiurile strămoșești", ca urmare a îngrijorării legate atât de influența orașului Timișoara (ce i-ar fi supus pe săteni unui proces de „înstrăinare"), cât și de popularitatea de care se bucură aici muzica sârbească.[111] *Grosso modo*, munca lor pare a fi apreciată de comunitățile în sânul cărora activează, iar în această privință nu e lipsit de importanță faptul că începând din 1936 Fundația primește din ce în ce mai multe cereri din partea unor comunități rurale care solicită trimiterea unei „echipe regale" și în satul lor.[112]

Până la urmă, prin activismul străjeriei și al echipelor regale mișcarea politică monarhistă proclamă un naționalism „constructiv", pus în antiteză cu cel al grupărilor „extremiste", de fapt o trimitere evidentă la legionari. Într-o anumită măsură, aceste forme de încadrare a tineretului reprezintă și un răspuns la ascensiunea Gărzii de Fier. Asasinarea prim-ministrului Ion G. Duca de către un grup de legionari, la sfârșitul anului 1933, face ca încadrarea tineretului să devină un subiect cât se poate de sensibil pentru autorități, pentru elitele tradiționale și pentru monarhie, care devin tot mai îngrijorate de forța acestei mișcări politice revoluționare.

După scoaterea în afara legii a Gărzii de Fier, legionarii formează în decembrie 1934 un partid nou, denumit Totul pentru Țară. Conducerea îi revine generalului Gheorghe Cantacuzino „Grănicerul", iar ca organ de presă este creată publicația *Buna Vestire*. Activitatea legionarilor capătă de acum înainte un nou avânt. În vara anului 1935, în satul transilvănean Mănăstireni (plasa Huedin) se desfășoară prima lor tabără de muncă, prilej cu care se construiește o școală. Un an mai târziu, legionarii înființează tabere de muncă în aproape toate județele țării. Cea mai popularizată este însă cea de la Carmen Sylva, o stațiune de pe litoralul Mării Negre, unde muncesc cot la cot fruntași precum „Căpitanul" Corneliu Zelea Codreanu, Ion I. Moța și generalul Gheorghe Cantacuzino. În plus, tot acum se creează Corpul Muncitoresc Legionar (o organizație destinată încadrării muncitorilor) și se inaugurează un nou sediu – Casa Verde – în cartierul Bucureștii Noi din capitală. În fine, asemenea acțiuni sunt completate de activitatea așa-numitelor „congrese naționale studențești", de fapt adunări controlate de legionari și organizate periodic în diferite orașe ale României Mari, unde concentrează un număr impresionant de tineri.

Anul 1937 reprezintă totuși perioada de maximă popularitate a Gărzii de Fier. Fruntașilor legionari Ion I. Moța și Vasile Marin li se organizează o înmormântare triumfală după ce mor în războiul civil din Spania ca voluntari în trupele generalului Franco, iar acest eveniment (consumat în luna februarie) sporește în mod semnificativ numărul membrilor și simpatizanților acestei grupări, întrucât este exploatat într-o manieră spectaculoasă de către propaganda fascistă.[113] Pe de altă parte, această demonstrație de forță generează ruptura decisivă între rege și Garda de Fier. Potrivit istoricului Traian Sandu, la sfârșitul lunii februarie Carol al II-lea ar fi întâlnit personal pe Zelea Codreanu pentru a-i solicita să pună Legiunea sub conducerea monarhiei, în schimbul nominalizării sale în funcția de prim-ministru. „Căpitanul" refuză însă această propunere.[114]

Iată, pe scurt, contextul în care se dezvoltă străjeria și echipele regale. În această privință, nu trebuie neglijat faptul că între activitatea echipelor regale și modelul „legionar" de acțiune la sate există nu puține asemănări. Rapoartele jandarmeriei de la mijlocul anilor treizeci atrag explicit atenția

asupra faptului că propaganda prin manifeste și prin discurs făcută de legionari este din ce în ce mai mult înlocuită la sate cu „lucrări constructive" ca „îndiguiri, secări de bălți, construcții de șosele, plantări de pomi, construcții de clădiri și biserici ori crearea de cooperative"[115]. Iată o descriere care ne trimite cu gândul tocmai la unele dintre metodele de acțiune ale echipelor regale. Până la urmă, ambele comunități de tineri desfășoară munci în folosul comunității și în gospodăriile țăranilor, ca și acțiuni dedicate cultului religios ortodox sau cultului eroilor. Însă în ce măsură imită echipierii modelul legionar astfel încât să ofere o alternativă la ispita pe care această organizație politică fascistă o reprezintă pentru tineri?

Analiza discursului unor colaboratori ai lui Dimitrie Gusti evidențiază o asemănare izbitoare între laitmotivele folosite de legionari și termenii pe care aceștia îi folosesc pentru a mobiliza echipierii monarhiști. Henri H. Stahl vorbește explicit despre „frăție de cruce" și „jertfă" când se referă la spiritul de solidaritate care leagă pe membrii echipelor regale[116], în timp ce pentru Octavian Neamțu tinerii încadrați în școala gustiană sunt pur și simplu „camarazii"[117] săi, care formează „cea dintâi legiune"[118] destinată să înfăptuiască „România de mâine"[119]. Potrivit mărturiei lui Stahl, un asemenea discurs ar fi fost folosit și ca urmare a faptului că ideologia Mișcării legionare penetrase echipele regale încă din 1934[120]. În opinia sa, comunitățile de echipieri ar fi fost create de rege în primul rând ca o contrapondere la ascensiunea Gărzii de Fier.[121]

Totuși, prima campanie de lucru la sate a echipelor regale are loc în 1934, cu un an înainte de organizarea primei tabere de muncă legionare, iar spre deosebire de echipieri, legionarii nu desfășoară cercetări monografice. Astfel, echipele regale pot fi gândite atât ca o continuare a activității școlii gustiene de sociologie, cât și ca o manifestare a tendințelor de inginerie socială ale carlismului. În fine, nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că încadrarea tinerilor în organizații controlate de stat reprezintă până la urmă un fenomen extrem de răspândit în Europa anilor 1930, în cazul mișcării politice monarhiste din România această practică putând fi înțeleasă și ca o dovadă a modernității politice pe care o configurează prin raportare la statele autoritare și totalitare.

În același timp, Straja Țării și echipele regale merită a fi înțelese inclusiv ca un instrument de naționalizare a tinerilor. Într-un context istoric și geopolitic problematic, tinerii români sunt destinați a deveni exemple de cetățeni patrioți, lipsiți de orice fel de ambiție regionalistă. Mai precis, cele două organizații se înscriu pe linia unor politici ale statului național de omogenizare a unui ansamblu politic eterogen. Impresionat de activitățile organizate cu prilejul sărbătorii Restaurației din 1935, un instructor al străjeriei descrie nu fără temei manifestarea la care participă în maniera următoare:

> Țara nu mai văzuse niciodată o concentrare de tineret adus de la hotare să arate Marelui Străjer [este vorba despre Carol al II-lea – n.n.] sufletul lor curat și gândul de bine spre folosul țării și neamului. [...] Erau cu toții peste 20 000. Numai cine i-a văzut își poate închipui minunea cea mare a vieții străjerești. Toți erau ca frații. În același cort se întâlnise pâlcul de străjeri venit din Maramureș cu pâlcul venit de la Cetatea-Albă ori Tighina, pâlcul din Storojineț cu cel de la Gorj, cel din Timișoara cu cel de la Hotin. [...] Vedeai alături cămășile și pantalonii largi din pânză de cânepă ai străjerilor din Maramureșul lui Dragoș, cu portul înflorit al Prahovenilor, catrințele înstelate cu flori ale siliștencelor străjere cu opregurile încrețite ale oltencelor și cu fotele și iile muntencelor, iar printre toți acești muguri ai viitorului răsăreau costumele străjerilor de la orașe, cu bască și cămăși albe și pantaloni albaștri. Era aici, în acest câmp nesfârșit, câte-o podoabă de preț din toate ținuturile țării, aduse pentru a împodobi ca o imensă coroană de suflete fruntea Majestății Sale Regelui.[122]

În ciuda nuanței propagandistice evidente, acest fragment este totuși plin de însemnătate pentru înțelegerea felului în care politicile străjeriei sunt legitimate acum prin necesitatea de a edifica solidaritatea națională sub atenta supraveghere și conducere a monarhului. Pedagogia străjerească, axată pe „mistica națională" și pe „specificul rasei"[123], pretinde a răspunde astfel unei provocări cât se poate de actuale.

Fie că e vorba de folosirea unor simboluri naționale (drapele, insigne, hărți etc.) ori de excursii, de activități dedicate cultului eroilor sau de vizitarea muzeelor și a monumentelor istorice, inițiativele lor sunt totdeauna traversate de

o puternică simbolistică națională. Potrivit lui Carol al II-lea, străjeria nu este „o maimuțăreală a unor lucrări făcute peste granițe", ci un demers „specific românesc, izvorât din nevoile intime ale țării noastre și clădit numai și numai pe ceea ce cer nevoile României și ale Neamului Românesc"[124]. Asigurând tineretului o educație *românească*, suveranul promite întărirea comunității naționale. În opinia sa, tocmai solidaritatea națională stă la baza activismului tinerilor încadrați în organizațiile monarhiste de tineret: „Munca noastră este o muncă individuală, într-un efort comun, în folosul comunității. Această comunitate este una singură: România și neamul românesc"[125]. De altfel, inclusiv echipele regale trec printr-un proces similar de „unificare sufletească". Fiecare asemenea grup încadrează tineri din zone diferite ale României Mari, dându-li-se astfel posibilitatea de a se cunoaște și de a munci într-un spirit de camaraderie în beneficiul națiunii lor.

Fie că e vorba despre studenți, despre cercetași, despre străjeri sau despre echipieri, monarhul interacționează frecvent cu tinerii. Prin prezența sa în taberele străjerești ori în satele unde lucrează echipele regale, Carol al II-lea joacă rolul unui suveran implicat, unul care nu se mulțumește pur și simplu să formuleze directive și să urmărească activitatea lor parcurgând rapoarte oficiale. În această privință, nu trebuie neglijat faptul că spre rege converg acum o mulțime de solicitări și de proiecte privitoare la felul cum ar trebui încadrat și educat tineretul României (propuse fie de intelectuali precum Iuliu Hațieganu – președinte al ASTRA[126] –, fie de lideri ai partidelor politice ca Ion Mihalache – fruntaș al PNȚ[127] –, sau de universitari[128], medici[129] ori studenți).[130] Fiecare dintre ei i se adresează ca și cum regele ar fi un adevărat protector al acestei categorii de vârstă.

Pentru carliști, în primul rând sărbătoarea Restaurației reprezintă, în fiecare an, un bun prilej pentru a elogia legătura strânsă existentă între monarhie și tinerii români. Prin grija pe care o dovedește pentru tineret, este de părere C.A. Donescu, monarhul nu face decât să răspundă unor revendicări naționaliste ale acestei categorii de vârstă: „Regele cunoaște tineretul. Îi cunoaște dorul lui de țara aceasta. Îi știe posibilitățile și îi vrea energia lui. Generația tânără este

nu numai ea singură un zid de nepătruns. Ea face trup cu Suveranul însuşi. [...] 8 Iunie nu este fără sens numită ziua tineretului. Restauraţia înseamnă chemarea generaţiei tinere la adevăratele ei rosturi, înseamnă promovarea ei în centrul vieţii noastre"[131]. De altfel, aniversarea întronării lui Carol este sărbătorită în acest deceniu şi ca „Zi a tineretului", iar propaganda foloseşte pentru monarh inclusiv titulaturi precum „Regele tineretului"[132], „Regele copiilor"[133] ori „Regele pedagog"[134]. Aceasta din urmă este întrebuinţată de Teofil Sidorovici şi reprezintă, de fapt, o trimitere directă la atenţia pe care suveranul o acordă educaţiei fiului său, Mihai, la rândul lui membru al străjeriei şi beneficiar al metodelor de educaţie naţională discutate mai sus.

Imaginea publică a principelui moştenitor este în multe privinţe similară celei pe care o are acum Carol al II-lea. Marele Voievod călătoreşte deseori în România Mare, dobândind, ni se spune, o cunoaştere profundă a ţării şi a locuitorilor ei. Asemenea tatălui său, acesta este sociabil şi se poartă firesc cu oricine, neţinând cont de statutul social al celuilalt. De pildă, şi el este apropiat de ţărani. Apoi, nu mai puţin important este faptul că, în cazul amândurora, propaganda scoate în evidenţă religiozitatea lor ortodoxă, semn al ataşamentului care îi leagă de această confesiune atât de strâns legată de identitatea naţională românească. Aşa se face că imaginile care arată pe monarh sau pe moştenitorul tronului sărutând Evanghelia ortodoxă sau participând la slujbe religioase se numără printre cele mai popularizate teme ale propagandei vizuale.[135] Rege şi prinţ, tată şi fiu, cei doi sunt prezentaţi de carlistul Octavian Neamţu ca un model de *românizare* a unor reprezentanţi ai unei dinastii de viţă străină:

> Măria Sa Marele Voievod Mihai păşeşte pe urmele Părintelui Său, iubit din fragedă copilărie de poporul românesc, ce i-a învăluit copilăria în urma celor mai duioase simţăminte. [...] A trecut, pe vremea aceea, prin oraşele ţării, alb vlăstar domnesc şi Rege tânăr, şi pretutindeni a întâmpinat bucurie şi duioşie şi multă, multă dragoste. Astăzi Voievodul străbate cărările munţilor, vorbeşte cu ciobanii Voievozi de codru şi mioare, apasă cu voinicie coarnele plugului şi-şi poartă cei şaisprezece ani voievodali mândru, voinic,

senin și cuminte, prin toată Țara, așa cum hotărăște Dascălul Său și Părintele Său – Regele Carol al II-lea.[136]

Ca și în anii trecuți, Mihai este reprezentat ca un român veritabil, moștenitor regal nu doar capabil, ci și dator să asigure continuitatea dinastiei și a proiectului național configurat acum de Carol.

În a doua jumătate a anilor treizeci, în numele naționalismului monarhic sunt create o serie de organizații care încadrează în România milioane de tineri. Așa se face că germanul Baldur von Schirach (conducător al *Hitlerjugend*, organizația nazistă de tineret) vizitează România în anul 1937 tocmai pentru a observa la fața locului acest complex mecanism de inginerie socială (cu acest prilej, discută personal cu Carol al II-lea și cu Teofil Sidorovici).[137] Cu toate că, spre deosebire de *Hitlerjugend*, tineretul carlist este educat astfel încât să devină o alternativă nu doar la tarele democrației reprezentative, ci și la radicalismul fascist (în cazul nostru, cel reprezentat de Garda de Fier). Străjerii, echipierii, cercetașii, premilitarii, „șoimi" și „arcașii" ies în evidență ca formule de inginerie socială al căror numitor comun are la bază trei componente esențiale: *naționalismul*, *monarhismul* și *antilegionarismul*. Primele două coordonate fundamentează inclusiv carlismul cultural din această perioadă.

4.6 Carlismul cultural

Asocierea domniei lui Carol al II-lea cu o perioadă de progres a culturii naționale, imagine inventată și cultivată propagandistic încă de la începutul anilor 1920, continuă să fie unul dintre cele mai vizibile aspecte ale monarhismului carlist și în anii 1934–1937. Carlismul cultural capătă acum o dinamică aparte. Inițiativele suveranului configurează treptat o autentică „ofensivă culturală", una care coincide de cele mai multe ori cu opera fundațiilor sale regale, respectiv cu activitatea căminelor culturale la sate și cu o serie de strategii care au ca scop răspândirea cărții și popularizarea lecturii. Aceste acțiuni sunt *carliste* întrucât sunt asociate explicit cu persoana monarhului, de care sunt

strâns legate. Fiecare dintre ele posedă o dimensiune care este în același timp naționalistă și monarhistă.

În numele monarhiei se conturează trei direcții principale de acțiune culturală, centrate în primul rând asupra satelor. Prima e legată de politica de răspândire a cărții, a doua de activitatea căminelor culturale, iar a treia de inițiativele echipelor regale studențești. Însă aceste trei strategii sunt gândite și ca o politică unitară, axată în același timp pe naționalism, pe monarhism și pe metodele de cercetare sociologică teoretizate de Dimitrie Gusti.

În mod simbolic, în anul 1934 este inaugurat în capitală un nou sediu central al Fundațiilor Culturale Regale (situat pe Strada Latină, la numărul 8). Finanțată prin „înzestrări regale" și donații, dar beneficiind și de subvenții generoase din partea statului[138], această instituție depune eforturi susținute nu doar pentru sporirea numărului căminelor culturale și dinamizarea activității lor, ci și pentru răspândirea cărții românești. Pe de o parte, sprijinul acordat difuzării cărților se manifestă prin organizarea unei sărbători anuale închinată tiparului. Prima ediție a *Săptămânii Cărții* avusese deja loc în mai 1933, însă ulterior aceasta se organizează (anual) nu doar în București, ci și în orașe din provincie sau la sate. Pe de altă parte, începând din ianuarie 1934 debutează editorial *Revista Fundațiilor Regale: revistă lunară de literatură, artă și cultură generală*, al cărui prim articol, programatic, este semnat chiar de rege.[139] Deși mai mult simbolice, aceste acțiuni anunță și pregătesc, totuși, edificarea progresivă a unui veritabil cult al cărții, ai cărui artizani acordă o atenție deosebită atât calității, cât și cantității edițiilor. Numai în 1936, de exemplu, cărțile Fundației pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea" (una dintre secțiunile editoriale ale așezământului regal) apar într-un tiraj de 162 000 de exemplare. Multe dintre ele se epuizează rapid, iar unele sunt reeditate.[140]

În această direcție, atenția este focalizată din nou asupra satelor, considerate de Dimitrie Gusti, directorul Fundațiilor, ca fiind „chezășia de trăinicie a națiunii și a statului"[141]. Lor le este destinată revista *Albina* (care apare acum într-un tiraj de aproximativ 100 000 de exemplare[142]) și nou creata colecție

Cartea Satului, care, în perioada 1934–1937[143], înglobează 28 de titluri (fiecare dintre ele apărut într-un tiraj de 10 000 de exemplare). Fundațiile regale donează cărți bibliotecilor sătești din România Mare, iar în această privință se pare că au prioritate noile provincii și regiunile de graniță.[144] Pe de altă parte, așezământul regal este asaltat constant de cereri de carte trimise de pe întreg cuprinsul țării[145], iar în consecință fondurile de care dispun sunt deseori insuficiente pentru a concretiza multitudinea proiectelor existente.

În ceea ce privește activitatea căminelor culturale, care renasc odată cu Restaurația, aceasta scoate în evidență nu numai o dinamică generată *de sus în jos*, ci și una *de jos în sus*. Numeroși preoți, învățători ori intelectuali din zonele rurale își fac un țel din buna lor gospodărire, înfruntând dificultăți dintre cele mai diverse pentru a închega în jurul lor comunitatea în care trăiesc. Asemenea activiști culturali întemeiază biblioteci, achiziționează aparate radio sau cinematografice, organizează manifestări educative și școli țărănești, dar în egală măsură cer și sprijin ori îndrumări de la centru. În schimb, pentru a încuraja inițiativele locale, Fundația instituie diferite întreceri și premii simbolice[146], iar începând din 1934 sprijină în mod deosebit patruzeci de cămine culturale din România Mare astfel încât acestea să se dezvolte în regiunea lor ca *așezăminte-model*. Țelul acestor cămine constă astfel nu numai în a conduce opera de „transformare" a localității într-un sat model[147], ci și în a juca rolul de „puncte de radiere pentru întreaga regiune"[148].

În această privință, pentru FCR, comunicarea dintre *centru* și *regiuni* face obiectul unor preocupări constante. Pentru facilitarea acestei legături, din 1934 este tipărită revista de informare *Căminul Cultural*, iar pentru verificarea respectării normelor impuse de Fundație fiecare așezământ face obiectul unor inspecții periodice. Pe de altă parte, numărul căminelor afiliate FCR[149] crește atât de rapid, încât personalul de control se dovedește a fi insuficient.

Evoluția numărului căminelor culturale afiliate Fundației Culturale Regale „Principele Carol" în anii 1934–1937[150]	
1934	640
1935	1 310
1936	1 689
1937	1 818

În general, cultura și instrucția cetățenească difuzate prin aceste instituții este una centrată pe naționalism, monarhism și ortodoxie, promovându-se în mod concertat cultul națiunii, al dinastiei și al muncii, dar și interesul pentru cărți și lectură. Alexandru Nour, unul dintre inspectorii Fundației, propune atât obligativitatea postării portretului monarhului în sala principală a acestor așezăminte („într-un loc cât mai vizibil" și „înrămat"), cât și inaugurarea tuturor manifestărilor festive prin intonarea imnului național „Trăiască Regele"[151]. Însă din vocabularul activiștilor Fundației „Principele Carol" nu lipsește nici țelul „unificării sufletești a neamului"[152], de fapt o formulă romantică folosită pentru a denumi procesul naționalizării maselor. Astfel, o vizită a lui Dimitrie Gusti în satul Principele Ferdinand din județul Teleorman coincide nu doar cu punerea pietrei de temelie a căminului cultural, ci și cu dezvelirea monumentului eroilor din localitate.[153] Într-un asemenea episod, nu doar cele două evenimente (*cultural* și *național*) contează, ci și prezența simbolică a lui Gusti.

Până la urmă, ideile sale despre națiune și modernizare ocupă un rol fundamental în strategiile culturale carliste aplicate acum la sate. Deși Gusti și colaboratorii săi se referă uneori la comunitățile rurale din Danemarca (unde făcuse o călătorie de studii înainte de Primul Război Mondial) ca la un model de urmat[154], acesta folosește expresia de „muncă culturală" pentru a descrie activitatea fundațiilor regale la sate, metodelor folosite de cei aflați în subordinea sa pretinzându-le un caracter specific *românesc*.[155] Astfel, primele echipe regale studențești trimise la sate în vara lui 1934 ar fi avut ca țel „ridicarea

și organizarea satului românesc"[156] tocmai printr-o „acțiune culturală" ce are pe regele Carol al II-lea drept „călăuză"[157]. Discursul său mobilizator trebuie abordat însă cu precauție, inițiativele pe care le coordonează suferind, inevitabil, diferite neajunsuri. Din pildă, deși în primăvara acestui an regele și Dimitrie Gusti inaugurează și popularizează o expoziție de aparate de radio și cinematograf în vederea unui cât mai vast program de propagandă culturală[158], pătrunderea tehnicii moderne în instrumentarul tehnic al Fundației se pare că lasă de dorit. În schimb, se pune mare preț pe propaganda „prin viu grai", pe răspândirea unor cărți și broșuri ce cuprind „cunoștințe folositoare" sau pe dinamizarea elitelor locale (învățători, preoți și alți intelectuali) pentru a continua inițiativele și munca fundațiilor regale. Este vorba despre o metodă de acțiune pe care Henri H. Stahl o numește „haretism"[159] și pe care o prezintă ca fiind încă dominantă printre activiștii implicați în proiectele Fundațiilor Culturale Regale.[160] Resursele financiare de care dispune acest așezământ nu sunt nelimitate, iar carlismul cultural se desăvârșește treptat.

Inițiativele de acest fel înfăptuite sub semnul monarhiei contribuie în mod semnificativ la sporirea popularității lui Carol al II-lea. Bazele acestei popularități sunt puse totuși de elogierea constantă a rolului său de mecena de către susținătorii săi și de către propagandă[161], iar în această privință exemplul scriitorului Cezar Petrescu este cât se poate de relevant. Convins de faptul că fundațiile culturale create de rege vor grăbi pur și simplu „izbăvirea norodului de întuneric"[162], acesta așteaptă cu încredere „voievodatul culturii" preconizat de acțiunile suveranului[163]. Așa se face că titulaturile de „Rege al Culturii" ori de „Voievod al Culturii" se înrădăcinează nu doar în vocabularul carliștilor, în textele de propagandă și în manualele școlare[164], ci și în discursul celor care discută, pur și simplu, demersurile culturale sprijinite de monarh. Într-un interviu acordat lui Zoltán Rostás în anii optzeci, Henri H. Stahl confirmă la rândul lui această reprezentare. Astfel, referindu-se la persoana regelui, Stahl își amintește că „avea această ambiție, să fie un fel de Brâncoveanu al culturii românești"[165]. Folosirea termenului de „voievod" ori asocierea lui Carol al II-lea cu principele valah Constantin Brâncoveanu (1688–1714) nu

este întâmplătoare. Regele promite încă din 1930 că va fi „un nou Brâncoveanu al culturii românești", respectiv faptul că se va remarca în contemporaneitate printr-un sprijin substanțial acordat acestei culturi (una națională, de această dată), așa cum făcuse Brâncoveanu în trecut.

Mai târziu, în 1936, Dimitrie Gusti și Nichifor Crainic identifică la rândul lor pe Carol al II-lea cu Constantin Brâncoveanu.[166] Astfel, într-un discurs rostit cu prilejul *Săptămânii Cărții* din acest an, Crainic situează precis pe rege în tradiția istorică brâncovenească:

> Sărbătoarea cărții românești a devenit o datină anuală de origine regală. [...] Instituind sărbătoarea anuală a cărții și o mare editură literară, Regele a reînviat o tradiție ortodoxă și voievodală. Una din cele mai glorioase și mai rodnice tradiții ale noastre. În viața neamului nostru, cartea este o danie a Bisericii. [...] Meritul voievozilor și al boierilor e că s-au raliat de la început la această înaltă și nobilă operă a luminării spirituale. Unii din ei, cum a fost Constantin Brâncoveanu, augustul martir al legii românești, au devenit patroni epocali ai culturii. [...] Cărturăria e o îndeletnicire a sângelui nostru regal. Iubirea lui Carol al II-lea pentru ea e o moștenire familială, care și-a descoperit afinitățile în tradiția voievodală a culturii noastre istorice. [...] Regele Carol al II-lea a instituit un cult pentru carte. [...] Carol al II-lea, legând firul marii tradiții voievodale, va deschide o nouă eră brâncovenească.[167]

Cu greu am putea exclude discursul lui Crainic din categoria textelor de propagandă carlistă. Pe de altă parte însă, această ipostază a lui Carol merită a fi înțeleasă nu pur și simplu ca o temă propagandistică ori ca o obsesie personală a monarhului. Foarte probabil, asocierea simbolică dintre acest rege și Constantin Brâncoveanu trădează și speranțele care se pun în domnia sa, gândită de carliști ca o posibilă întoarcere la o vârstă de aur a tradiției și a autorității. În această privință, istoricul Nicolae Iorga se numără printre monarhiștii care se referă deseori la cultura politică de sorginte medievală ca la un posibil izvor de inspirație. De pildă, într-o scrisoare pe care o adresează suveranului în 1936, Iorga îi vorbește explicit acestuia despre însemnătatea simbolică pe care Brâncoveanu o are pentru cultura și tradiția politică

românească.[168] Statutul de mecena al regelui se configurează și ca urmare a unor revendicări populare, iar în acest caz corespondența regală evidențiază creșterea progresivă a numărului de cereri formulate de intelectuali, artiști, preoți ori țărani care îi solicită sprijin ori patronajul pentru inițiative culturale dintre cele mai diverse.[169]

În cele mai multe dintre cazuri, este vorba despre persoane sau grupuri de persoane care apelează la bunăvoința monarhului când nu dispun de resurse suficiente pentru materializarea unor idealuri culturale naționale. Nu de puține ori, Carol al II-lea reacționează favorabil față de asemenea solicitări. Regele fie acordă ajutoare bănești, fie facilitează solicitantului obținerea unui sprijin instituțional. De pildă, în 1935 suveranul contribuie personal cu bani la construcția Casei Scriitorilor Români și la apariția revistei *Gând Românesc*, acest din urmă gest fiind făcut ca urmare a unei rugăminți adresate de medicul Iuliu Hațieganu.[170] În aceeași perioadă, tot el asigură Societății studenților la Drept fondurile necesare pentru ca membrii ei să poată participa la un congres internațional de științe juridice desfășurat la Praga.[171]

Prin asemenea acțiuni, regele își sporește popularitatea și își consolidează imaginea de everghet. Înainte de toate însă, acest statut se datorează implicării sale în activitatea Fundațiilor Culturale Regale. Funcția pe care o îndeplinește în cadrul acestui așezământ nu este pur și simplu una decorativă. Carol al II-lea are deseori ultimul cuvânt de spus în chestiuni legate de personal, de estetică ori de politici editoriale.[172] În această privință, Henri H. Stahl se declară convins de faptul că regele însuși trasase politicile culturale ale Fundației: „Era, efectiv, conducătorul acesteia"[173]. În altă ordine de idei, e greu de spus cât de puternic este interesul monarhului pentru cultură. Când participă (în decembrie 1935) la deschiderea bibliotecii Academiei de Înalte Studii Comerciale din București, acesta cercetează cu interes sălile de bibliotecă și rafturile cu cărți.[174] Fără a aloca prea mult timp studiului sau lecturii, Carol al II-lea creează totuși celorlalți impresia unui suveran pasionat (mai mult sau mai puțin) de cunoaștere. Cu prilejul unui mic dejun din anul 1935, de exemplu, acesta îi vorbește lui Nicolae Iorga despre poezia populară românească, despre

originea ei și despre felul cum s-a transmis prin tradiție orală.[175] Altfel, Mircea Eliade aflase faptul că suveranul citise cu entuziasm romanul său *Maitreyi*. În schimb, fiind înștiințat despre faptul că Eliade vorbește bine limba engleză, Carol al II-lea îi finanțează acestuia o călătorie de studii în Marea Britanie.[176] Nimic extraordinar în acest gest. Așezămintele culturale întemeiate de rege oferă până la urmă unui număr însemnat de intelectuali posibilitatea de a-și valorifica cunoștințele, de a obține un loc de muncă ori de a dobândi câștiguri suplimentare.

În această privință, nu este mai puțin important faptul că regele joacă în același timp un *rol*, de vreme ce concretizarea multor deziderate culturale este legată acum de persoana sa. Președinte de onoare al Academiei Române, președinte activ al Societății Regale de Geografie, Doctor Honoris Causa al fiecăreia dintre universitățile românești (București, Cluj și Cernăuți), acesta patronează numeroase așezăminte culturale, la ale căror activități participă frecvent. Este deci deseori prezent la manifestări consacrate culturii naționale, reînnoindu-și de fiecare dată promisiunea de a realiza „o operă de propășire și consolidare națională prin cultură"[177], respectiv de a fi un „protector al culturii românești"[178]. De fapt, Carol al II-lea își laudă franc meritele sale culturale, a căror origine o ancorează în trecut, în perioada imediat următoare Primului Război Mondial: „Sunt aproape 20 de ani [rostește acest discurs în 1936 – n.n.] de când Eu personal duc lupta pentru întărirea culturală a neamului Meu, [...] pentru ridicarea și unificarea culturală a neamului românesc"[179]. Fraza rostită de monarh evidențiază nu doar calitatea sa de mecena, ci și faptul că politicile culturale carliste se înscriu pe linia unor eforturi de construcție a națiunii. Ca aproape toate țările din Europa de Est și de Sud-Est, statul român este acum o entitate eterogenă, iar pentru câștigarea loialității cetățenilor și unificarea acestui ansamblu politic e nevoie de strategii pentru naționalizarea lor. În anii 1934–1937 carlismul cultural se constituie într-un mecanism suficient de complex, eficient și credibil, încât nu doar să sporească popularitatea lui Carol al II-lea, ci și să mobilizeze un număr apreciabil de indivizi și de comunități.

4.7 Actorii carlismului (1934–1937)

Ca și în anii trecuți, ascensiunea autoritarismului monarhic este edificată și încurajată, pe lângă rege, de o pleiadă de **intelectuali**, de **oameni politici** și de **militari**. În linii mari, nucleul monarhiștilor din anii 1934–1937 își păstrează configurația anterioară, cu o singură excepție notabilă: filozoful Nae Ionescu. După cum am amintit anterior, vechiul partizan al Restaurației se îndepărtează încă din 1932 de anturajul monarhului pentru a se apropia progresiv de Garda de Fier. Printre factorii esențiali care contribuie la această schimbare de direcție se numără atât vizita pe care o acesta o face în 1933 în Germania nazistă, cât și venirea la putere a național-liberalilor (1934), considerați de el drept exponenți ai vechii ordini politice.[180] Deși nu se încadrează oficial în această organizație, Nae Ionescu iese acum în evidență ca un „ideolog" al Mișcării legionare, iar în acest context acțiunile politice ale lui Carol al II-lea se situează din ce în ce mai mult în contradicție cu convingerile sale. Dacă regele pare mai degrabă că se adaptează statu-quoului, gândirea politică a lui Ionescu cunoaște un proces de radicalizare.

Suveranul se bucură însă de sprijinul unei comunități extrem de numeroase și eterogene de indivizi. Merită amintită în această privință fidelitatea unor activiști implicați în proiectele Fundațiilor Culturale Regale (**Henri H. Stahl**, **Emanoil Bucuța**, **Octavian Neamțu**, **Victor Ion Popa**[181]) conduse de sociologul **Dimitrie Gusti**[182], el însuși un colaborator apropiat al regelui în anii 1934–1937. Prin funcția pe care o deține, acesta devine unul dintre cei mai aprigi partizani ai monarhiei reprezentate de Carol, a cărui figură o popularizează constant (cu prilejul unor discursuri, conferințe ori al altor manifestări culturale) atât în România, cât și în străinătate.[183]

Categoria de carliști din care face parte, cea a **intelectualilor**, reprezintă în această perioadă cea mai activă comunitate de susținători ai lui Carol al II-lea. Publicații precum *Boabe de Grâu*, *Curentul*, *Gândirea*, *Sfarmă-Piatră*, *Neamul românesc*, *Lumea Nouă*, *Vremea* sau *Cele Trei Crișuri* se dovedesc a fi adevărate laboratoare ideologice ale statului autoritar și ale naționalismului

practicat printr-un filtru monarhic, autorii articolelor apărute aici forjând un discurs extrem de favorabil concentrării puterii în mâinile regelui. De cele mai multe ori, ca parte a unui fenomen considerat în același timp firesc și necesar, Carol al II-lea este proiectat în postura unui arbitru al vieții politice, a cărui putere ar trebui neapărat să sporească. În paginile *Curentului*, de exemplu, scriitorul **Cezar Petrescu** popularizează în primul rând activitatea Fundațiilor Culturale Regale, pe care o prezintă în contrast cu acțiunea „distructivă" a partidelor politice[184], în timp ce colegul său de redacție **Pamfil Șeicaru** propune pur și simplu „pedagogia politică a monarhiei" reprezentată de Carol al II-lea ca alternativă la moștenirea „fanariotă" a culturii politice românești[185], promovând imaginea idealizată a unui suveran proiectat ca un veritabil „cârmaci al Statului"[186]. În fapte aparent banale precum atacarea unui jandarm român de către un grup de „minoritari" sași ori arborarea într-o localitate de frontieră a unui drapel românesc cârpit, Șeicaru vede simptome grave ale unui stat aflat în plină disoluție.[187] Fie că e vorba despre ineficiența și slăbirea încrederii în instituțiilor statului, despre corupție ori despre stagnarea economiei naționale, fiecare dintre aceste probleme e pusă de Șeicaru pe seama practicilor parlamentarismului autohton.

Pe linia aceleiași retorici, frații **Vladimir și Constantin Donescu** încadrează la rândul lor inițiativele lui Carol al II-lea într-un efort monarhic de luptă împotriva „combinațiilor de club" și a „calculelor electorale"[188], proclamând monarhia ca alternativă la „vechile metode de guvernare"[189]. Într-o mostră de discurs monarhist antiparlamentar pe care o publică în 1935 în revista *Vremea*, ultimul se referă în maniera următoare la consecințele politice ale Restaurației:

> Toată lumea a fost de acord că 8 Iunie a fost începutul ieșirii din haosul în care ne cufundăm. N-aveam un stăpân. Și-acum avem. Aceasta e întreaga semnificație a lui 8 Iunie. De ce s-o mai pui pe tapet, dacă nimeni n-o discută? De ce încerci s-o analizezi, când tot norodul românesc o acceptă așa? [...] Venirea Regelui Carol însemnează începutul ordinii, tocmai fiindcă locul de conducere al statului era pe vremea aceea gol. Și nu putea fi ocupat mai bine decât de Regele Carol. [...] Partidele nu puteau scoate țara din pericol, fiindcă

în structura însăși a Statului lipsea un element esențial: cârmaciul. Ordinea și disciplina se stabilește în acești cinci ani prin prezența acestui cârmaci.[190]

Textul lui Constantin Donescu este unul cât se poate de reprezentativ pentru discursul politic folosit acum de *intelectualii-jurnaliști* carliști, care în anii 1934–1937 fac în același timp elogiul autorității și al persoanei monarhului. De fapt, ceea ce departajează pe carliști în peisajul intelectual autohton al criticilor statu-quoului este tocmai faptul că, în textele lor, aceștia îmbină frecvent antiparlamentarismul nu doar cu naționalismul, ci și cu monarhismul.

Totuși, dintre susținătorii lui Carol (exceptându-l pe Nae Ionescu, care se îndepărtează de rege), doar Nichifor Crainic și Mihail Manoilescu reușesc să teoretizeze sinteza celor trei elemente într-o manieră cât de cât elaborată, coerentă și atractivă.

După ce la sfârșitul anului 1933 petrece câteva săptămâni în închisoare ca urmare a scrierii unor articole favorabile Gărzii de Fier și a unui text în care critică anturajul regelui (însă nu și persoana monarhului!)[191], **Nichifor Crainic** continuă să desfășoare o activitate publicistică prolifică în paginile *Gândirii* și ale unei noi reviste politice pe care o întemeiază în 1936 sub directoratul lui Alexandru Gregorian.[192] Intitulată *Sfarmă-Piatră*, această publicație săptămânală propune explicit monarhismul și etnonaționalismul ca remediu împotriva parlamentarismului și a comunismului[193], în paginile ei configurând Crainic o nouă găselniță ideologică. O suită de texte publicate anterior aici sunt reunite în 1937 într-o broșură care sintetizează ideile sale cu privire la „statul etnocratic", entitate politică destinată a concretiza și apăra interesele etnicilor români în România Mare[194]. Centrat în jurul monarhiei, instituție promovată ca vector al unității și continuității politice, un asemenea edificiu urma să fie desăvârșit treptat, prin aplicarea unui amplu plan național de reformare a instituțiilor statului, dirijat de rege:

Popularizat și acceptat de națiunea întreagă, executat de echipe guvernamentale alese din elitele profesiunilor și controlat de parlament, el va fi supravegheat de Majestatea Sa Regele. [...] În statul etnocratic, Regele e factorul

dinamic al întregii opere de creație românească. Regimul profesional culminează convergent în autoritatea regală. Marele plan de reconstrucție a Statului etnocratic angajează întreaga națiune, prin profesiuni, la munca de creație, sub tutela și autoritatea Majestății Sale Regelui.[195]

Tot în 1937 editura *Cugetarea* îi tipărește volumul intitulat *Puncte cardinale în haos*, de fapt tot o antologie de articole publicate anterior, de data aceasta în revista *Gândirea*. Promotor al devizei „Hristos, Regele, Națiunea"[196], autorul asociază acum regalitatea cu funcția de „coloană vertebrală a întregii istorii românești"[197]. Urmând cu fidelitate tiparele generale ale discursului carlist, Nichifor Crainic ancorează totdeauna monarhia într-un cadru național, potrivit ideii conform căreia regele „personifică națiunea organizată în stat"[198]. Așa se face că teoriile politice pe care le promovează în acești ani roiesc nu doar în jurul unor concepte precum ortodoxia și etnicitatea românească, ci sunt centrate inclusiv pe dezideratul înfăptuirii unei națiuni monarhiste, dinamizată de țărani și tineret.[199]

Într-o manieră asemănătoare îmbogățește și **Mihail Manoilescu** multe dintre temele ideologice pe care le conturase anterior. Profesor universitar de economie, director al revistei *Lumea Nouă* și președinte al Asociației Generale a Inginerilor din România (AGIR), acesta devine unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai *partidului unic* și ai *corporatismului*[200], cu care se familiarizează inclusiv Carol al II-lea. În primăvara anului 1934, regele îi vorbește pe larg despre acest subiect național-țărănistului Nicolae Lupu.[201] Notorietatea sa depășește însă granițele României. Manoilescu conferențiază deseori în Germania, Italia, Portugalia, Austria, Franța ori Polonia, iar cartea sa despre corporatism este rapid tradusă din franceză în limbile italiană, germană și portugheză.[202]

De fapt, Manoilescu proclamă franc avantajele unui regim autoritar[203] și necesitatea reformării statului, inițiative care ar fi urmat să se desăvârșească prin concentrarea puterii în mâinile unui *șef*. Spre deosebire de începutul anilor 1920, când promova o doctrină transfigurată a liberalismului (ceea ce el numește *neoliberalism*) și ideea clădirii statului pe baze democratice[204], la jumătatea acestui deceniu se declară convins de faptul că doar „statul autoritar"

(unul centrat în același timp pe corporatism, pe un partid unic și pe cultul *șefului*) ar fi putut crea un climat propice întăririi politice și economice a națiunilor europene prin depășirea „crizei de organizare" ce le-ar fi afectat după Primul Război Mondial.[205] În cazul României Mari, de pildă, ca soluție pentru problema eficientizării birocrației recomandă explicit crearea unui stat corporatist și punerea în practică a unui „plan economic național"[206]. Gândit în primul rând ca un instrument modern de guvernare, *planul național* reprezintă pentru Mihail Manoilescu una dintre practicile esențiale ale modelului său de stat autoritar.[207] Acesta ar fi, în linii mari, contextul ideologic în care îi este publicată cartea *Le parti unique: institution politiques des régimes nouveaux*[208], lucrare considerată de istoricul italian Emilio Gentile drept prima tentativă de elaborare teoretică a unui „tip ideal" de partid unic și încă indispensabilă pentru studierea și înțelegerea acestui concept politic.[209]

Ce înseamnă, totuși, carlismul lui Manoilescu? În primul rând, o interpretare favorabilă a acțiunilor regelui. Ca și ceilalți monarhiști, acesta ratează rareori prilejul de a elogia personalitatea și meritele suveranului. În al doilea rând, o interacțiune personală, mai mult sau mai puțin constantă, cu suveranul. Pe cei doi îi regăsim alături în cadrul unor audiențe regale[210] sau cu ocazia a diferite manifestări cu caracter național. În martie 1937, de pildă, Carol al II-lea și Mihail Manoilescu participă împreună la un congres agricol național, iar în toamna aceluiași an se află din nou alături la Alba Iulia, acolo unde se inaugurează un monument închinat revoluționarului pașoptist Horia.[211] Nu în ultimul rând, monarhismul lui Manoilescu se traduce prin partizanatul său față de ideea de concentrare a puterii în mâinile unui *conducător*, pe care deseori îl asociază cu persoana regelui. În această privință, acesta identifică în monarh un lider autoritar croit potrivit unui model autohton. Nu doar Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti ori Nichifor Crainic ancorează pe Carol al II-lea într-o tradiție istorică și politică „românească", ci și Mihail Manoilescu. Într-un articol pe care îl publică în septembrie 1935 în *Lumea Nouă*, acesta se referă la suveran ca la un veritabil „Domn" modern, cârmuitor destinat să reactualizeze în contemporaneitate tradiția autoritarismului medieval:

Întârziații formulelor mucegăite ale veacului al XIX-lea nu încetează să ne vorbească de constituționalitate și de Suveran constituțional ca de o formulă ideală și absolută, menită să ne mântuie de toate relele. Și nu își dau seama, în viziunea lor scurtă sau pătimașă, cât de adânc s-a schimbat cursul istoriei de la război încoace și cât de puternice sunt formulele noi care au apărut la conducerea popoarelor.

Viața popoarelor nu cunoaște decât o singură formă de conducere care să fi dat rezultate mari și repezi. Este, sub diferitele ei nuanțe, dictatura.

Că cel care conduce se numește Kemal, Mussolini, Hitler, Stalin, Salazar sau Roosevelt, că metodele sale sunt nuanțate diferit, după țări și împrejurări, el este și rămâne un dictator. [...]

Istoria noastră nu cunoaște niciun dictator. Dar ea cunoaște de-a lungul veacurilor pe acel care a putut face tot ce face dictatorul și mai mult decât dânsul: ea cunoaște pe Domn.

Domnul țării, plin de putere, de voință și de libertatea de a face binele. Domnul țării – în același timp om și instituție – care concentrează toate mijloacele de înfăptuire ale neamului, Domnul țării, care nu întreabă la marile cotituri ale vremii decât pe Dumnezeu, aceasta este forma românească și tradițională a autorității vii și creatoare.

Această formă poate renaște și – cu adaptările pe care le cere complexitatea de funcționare a Statului contemporan – trebuie să renască.

Aceasta este forma care răspunde în același timp și exigențelor de unitate în acțiune ale statelor actuale, și concepției populare a românului despre stăpânire și dreptate.[212]

O asemenea referință la formule arhaice de guvernare nu face deloc notă discordantă față de teoriile sale despre corporatism și partidul unic. Dimpotrivă, cea mai „originală" trăsătură a partidului unic imaginat de Manoilescu se dorește a fi tocmai „șeful", colectivitatea politică și conducătorul ei fiind gândite ca două realități complementare.[213] În egală măsură, *șeful* este menit a îndeplini o funcție de maximă importanță inclusiv în statul său corporativ, și anume una de „arbitraj" în luarea și materializarea deciziilor de guvernare.[214] În cazul României, *monarhia* și *parlamentul corporativ* ar fi urmat să devină

cele două instituții fundamentale ale unui stat[215] în care puterea executivă ar fi revenit în ultimă instanță tot regelui.[216]

Concretizarea convingerilor sale ideologice prin intermediul unei formule politice de guvernare naționalistă și autoritară îl conduce simultan pe Mihail Manoilescu nu doar spre carlism, ci și spre fascismul Gărzii de Fier. Așa se face că în 1935 acesta ia apărarea tinerilor legionari care lucrează în tabere de muncă la sate[217], iar în anul următor participă la fiecare dintre congresele naționale studențești organizate de membrii Gărzii.[218] Filofascismul său atinge însă apogeul în 1937, când la alegerile din noiembrie candidează pentru funcția de senator pe listele electorale ale partidului Totul pentru Țară. După ce lăudase cu un an în urmă cartea *Pentru legionari* a „Căpitanului" Corneliu Zelea Codreanu[219], acum scrie în termeni elogioși despre moartea „cruciaților" Ion I. Moța și Vasile Marin în războiul civil spaniol[220] și așteaptă cu încredere o desfășurare eroică și naționalistă a „revoluției legionare"[221]. Într-adevăr, Manoilescu pare a fi tentat în egală măsură de fiecare dintre cele două opțiuni ideologice: carlism și legionarism. Până la urmă, ceea ce îl mobilizează înainte de toate este speranța ca măcar prin intermediul uneia dintre aceste mișcări politice să își poată împlini propriile idei de renaștere națională.

Nu toți monarhiștii sunt însă animați de convingeri politice radicale precum cele împărtășite de Manoilescu și Crainic. În această privință, în perioada 1934–1937 reprezentativă este categoria **elitelor tradiționale**, slab atașate de practicile parlamentare, dar în același timp și neîncrezătoare față de orice idee de schimbare radicală (respectiv revoluționară) a statu-quoului.

Pentru a înțelege mai bine aportul acestei categorii, merită avut în vedere activismul monarhist al lui **Nicolae Iorga**, care rămâne și în acești ani unul dintre cei mai fideli susținători ai lui Carol al II-lea. Cei doi se întâlnesc frecvent și întrețin o bogată corespondență. Spre deosebire de alți monarhiști însă, Iorga încearcă să joace în același timp atât rolul de sfătuitor regal, cât și pe cel de „apostol" al națiunii, carlismul său putând fi astfel înțeles și ca un mijloc de sporire a propriei influențe și popularități.

Adversar înverșunat al Gărzii de Fier, acest naționalist conservator promovează ca alternativă la radicalismul politic modelul unei monarhii naționale, adică al unei guvernări centrate pe solidaritatea națiunii în jurul regelui. În egală măsură, tot el propune tinerilor români monarhismul și naționalismul carlist ca direcție pentru a-și orienta elanul specific categoriei lor de vârstă. Pe scurt, potrivit narațiunii sale politice, dinastia de Hohenzollern (reprezentată acum de Carol al II-lea) nu ar fi făcut decât să continue și să concretizeze în modernitate o tradiție monarhică ancestrală, proprie culturii politice românești. Iorga situează însă monarhia deasupra constituției, iar în situații critice recomandă inclusiv transformarea ei într-o monarhie „personală" și „antiparlamentară".[222] Așa se face că în 1935 discută cu Carol al II-lea tocmai despre posibilitatea schimbării constituției, îndemnând pe rege să nu lase pe nimeni să profite de autoritatea „Coroanei", pe care o dorește „activă" și „mai presus de partide".[223] În anii care preced instaurarea dictaturii, monarhismul carlist este asociat frecvent cu ispita autoritarismului, iar în această privință ideile politice ale lui Nicolae Iorga nu reprezintă o excepție.

Naționalismul monarhist se coagulează nu întâmplător în perioada 1934–1937 ca o formulă clar autoritară, de vreme ce devine din ce în ce mai evident faptul că e vorba de o ideologie a *centrului*. Majoritatea carliștilor fie provin din Vechiul Regat, fie sunt exponenți direcți ai elitelor bucureștene, cu aceleași trei excepții notabile: transilvăneanul **Valer Pop**[224], bucovineanul **Ion Nistor**[225] și basarabeanul **Ion Inculeț**[226]. Acești oameni politici monarhiști nu doar cultivă o relație apropiată cu Carol al II-lea, ci se și erijează în „delegați" simbolici ai regiunilor din care provin. Practicând în spațiul public un discurs în același timp naționalist și monarhist, cei trei încearcă să contracareze orice fel de opoziție locală și să mimeze consensul, unul proiectat de fiecare dată în jurul „Coroanei". În această privință, o frază rostită în 1937 de Valer Pop, la Alba Iulia, este cât se poate de explicită: „țara românească are un stăpân, un singur stăpân, pe Regele său. Ea nu vrea să știe de altul"[227].

În fine, nu mai puțin important este faptul că fiecare dintre ei pătrunde acum în Partidul Național Liberal, în care ocupă funcții politice importante:

Ion Inculeț devine ministru de interne, Valer Pop conduce Ministerul Justiției și pe cel al Industriei și Comerțului, iar Ion Nistor dobândește succesiv șefia Ministerului Cultelor și Artelor și pe cea a Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale. În 1937, cu prilejul inaugurării la Alba Iulia a unui monument închinat lui Horea, cei trei se așază împreună la masă, iar felul cum socializează trădează relația apropiată care îi leagă.[228] Un episod mult mai însemnat se petrecuse însă anterior, în luna aprilie a anului 1936, când Valer Pop, Ion Inculeț și Ion Nistor merg la Ploiești pentru a participa la dezvelirea unui bust al fostului prim-ministru național-liberal Ion G. Duca. Aici, fiecare dintre ei aduce un omagiu celui comemorat, de această dată în numele provinciei pe care o reprezintă. Pe de o parte, o asemenea acțiune ar putea fi interpretată ca fiind un lucru firesc. Până la urmă, cei trei fac parte acum din Partidul Național Liberal, ale cărui interese le apără. Totuși, prezența și discursurile lor poartă o încărcătură simbolică aparte, întrucât se constituie în același timp într-un gest de recunoaștere a supremației pe care cultura politică a Vechiului Regat o dobândește în România Mare. Nimic mai edificator în acest sens decât frazele bine ticluite ale lui Valer Pop, rostite „în numele Ardealului": „Noi, cei de peste munți, din Ardealul revenit pentru totdeauna la sânul de mamă al României întregite, mărturisim că I.G. Duca, fericită întrupare a generosului Vechi Regat, ne-a căutat, ne-a cunoscut, ne-a înțeles și ne-a iubit. A colindat provincia de peste munți ținut de ținut, oraș de oraș, târgușor de târgușor. Ne-a simțit durerile, ne-a văzut calitățile, ne-a înțeles susceptibilitățile, ne-a examinat cu tragere de inimă justele interese localnice; pe toți și pe toate le-a încadrat și le-a integrat, cu mână largă de înțelegător și iubitor părinte, în ritmul armonios al vieții naționale"[229]. Prin asemenea inițiative, Pop, Inculeț și Nistor îndeplinesc, din nou, o funcție de maximă importanță în rândul actorilor carlismului. Cei trei se numără, din nou, printre puținele elite din noile provincii care girează de bunăvoie cultura politică a capitalei, una dominată totuși de politici administrative centraliste și de ascensiunea autoritarismului monarhic.

Manifestările antiliberale ale carlismului sunt întreținute, ca și în anii trecuți, nu doar de oameni politici și de intelectuali, ci și de **militari**, respectiv de elite

provenite din rândul armatei. Până la urmă, regele își asumă în mod constant funcția de apărător al intereselor armatei. Așa se face că preocuparea deosebită pe care acesta ar fi avut-o acum pentru modernizarea armatei devine treptat una dintre temele favorite ale propagandei carliste. Carol al II-lea se prezintă pe sine ca principal catalizator al politicilor de înzestrare a armatei și se referă în continuare la militari ca la niște „camarazi" ai săi, ale căror merite le laudă frecvent.[230] În această privință, nu lipsesc nici gesturile simbolice. După 1930, de pildă, suveranul este cel care sprijină și grăbește finalizarea construcției monumentului „Eroilor Aerului" din București, dezvelit de el însuși în vara anului 1935.[231] Pe de altă parte, e foarte probabil ca ascensiunea monarhismului (asociată cu fenomenul de concentrare a puterii) să convină multor militari, de vreme ce capii armatei își mărturisesc în mod constant fidelitatea față de *Tron*. Unii dintre ei sunt nelipsiți din anturajul regelui ori corespondează cu Carol al II-lea[232], iar în cadrul unor mic-dejunuri sau audiențe regale generalii reprezintă deseori o categorie privilegiată din punct de vedere numeric.[233] Mentalitatea specifică funcției pe care o îndeplinesc încurajează ideea unui *conducător* cu care să poată discuta și colabora în afara parlamentarismului. Totuși, apropierea dintre armată și monarhie va deveni din ce în ce mai evidentă abia în anii următori.

Carlismul anilor 1934–1937 se configurează ca o structură politică și ideologică din ce în ce mai coerentă, una generată nu din întâmplare, ci ca urmare a acțiunilor unor indivizi care își fac un țel politic și personal din a sprijini pe Carol al II-lea și a centra doctrina monarhică făurită în jurul său pe două concepte-cheie: *naționalismul* și *autoritarismul*. Partizanii regelui devin acum din ce în ce mai prezenți și mai numeroși. Monarhismul carlist nu este pur și simplu o creație a propagandei și nu se manifestă doar prin elogii adresate suveranului cu prilejul unor sărbători ca ziua națională (10 mai), Restaurația (8 iunie) ori data aniversării sale (15 octombrie). Actorii ale căror acțiuni le-am discutat mai sus sunt *carliști* pentru că sprijină constant procesul de personalizare (carlistă) a puterii și reformele de ordin național realizate în numele suveranului, fie că vorbim despre Fundațiile Culturale Regale, despre activitățile școlii gustiene de sociologie sau despre străjerie.

*

În anii 1934–1937, monarhia reprezentată de Carol al II-lea nu se rezumă la funcția de simbol politic. Din contră, aceasta capătă o dinamică aparte, într-un context național fasonat de provocări legate de integrarea noilor provincii și de revendicări ideologice antiliberale. Printr-o suită de strategii politice și de imagine practicate atent, regele își sporește influența și creează multor români impresia că este capabil să reformeze statul național în fruntea căruia se află. În această privință, ipostaza sa de „Rege al țăranilor" este una cât se poate de relevantă, întrucât proiectează imaginea unei relații directe între o comunitate națională preponderent țărănească și *conducătorul* ei, gata oricând să inițieze reforme destinate să o ajute să progreseze.

Altfel, *ordinea* imaginată de monarhiști se manifestă prin diferite idei și metode de planificare și inginerie socială, vizibile acum mai ales în cazul căminelor culturale de la sate și a diferite formule de încadrare a tineretului, dintre care Straja Țării rămâne cea mai importantă. În plus, *reformismul* carlist înglobează inclusiv politicile culturale făcute sub semnul monarhiei. Acestea sunt înfăptuite la rândul lor în direcția unei *schimbări*, în acest caz a unei ameliorări a situației culturii naționale.

În altă ordine de idei, nu trebuie neglijat faptul că această metamorfoză nu se întâmplă izolat de multiplicarea regimurilor totalitare și autoritare europene. Pe lângă statul fascist italian proclamat în 1922, în 1933 Hitler fondează în mod oficial cel de-Al Treilea Reich, iar Engelbert Dolfuss transformă statul austriac într-o dictatură. În plus, noi regimuri autoritare iau naștere în Bulgaria, Estonia, Letonia (1934) și Grecia (1936). Contextul geopolitic european devine astfel din ce în ce mai problematic, cu atât mai mult cu cât ascensiunea acestor state antiparlamentare este dublată de evenimente precum remilitarizarea Renaniei sau începutul Războiului Civil Spaniol (1936). Deși Italia fascistă pare a inspira cel mai mult pe naționaliștii români, nu doar cazul italian contează în această ecuație. În România există, de pildă, inclusiv un interes pentru Salazar și reformele pe care le inițiază începând din 1932 în calitate de prim-ministru al Portugaliei.

Totuși, evenimentul internațional care are un impact semnificativ în România este reprezentat de asasinarea regelui Aleksandru al Iugoslaviei (în 1934), în primul rând pentru că zguduie un ansamblu politic destul de similar cu România Mare. În Iugoslavia vecină, statul întâmpină dificultăți asemănătoare în procesul de integrare a regiunilor anexate după Primul Război Mondial, după cum există și diferențe și clivaje asemănătoare între *centru* și *periferii*, respectiv între capitală și provinciile care compun acest stat. În fine, tot aici se întâmplă ca un rege tânăr să fie promovat ca simbol integrator și ca vector reformator al unui ansamblu politic eterogen.

Dimpotrivă, prezentând acești factori externi nu trebuie trecută cu vederea marea provocare internă reprezentată acum de fascismul Gărzii de Fier, întrucât legionarii sunt considerați de către autoritățile statului ca un naționalism concurent și asociați cu o organizație anarhistă. Pe de altă parte, acțiunile Legiunii creează multora impresia unui stat ale cărui instituții sunt slabe și ineficiente, și nu puternice și credibile, așa cum ar fi trebuit să fie.

De mandatul politic al național-liberalilor se leagă multe speranțe. Totuși, în ciuda promisiunilor lor politice, acești guvernanți continuă vechile tare ale administrației, iar prin urmare se văd repede copleșiți de obișnuitul val de nemulțumiri și critici antiparlamentare. În România Mare ia naștere din nou o stare de așteptare, se revendică din nou un om providențial, o persoană capabilă să se impună și să pună capăt „dezordinii" democratice. Se anticipează astfel evenimentele de la începutul anului 1938.

Capitolul 5

România Mare carlistă (1938–1940)

La alegerile de la sfârșitul anului 1937, niciun partid politic nu reușește să obțină 40% din voturi, pragul minim necesar pentru asigurarea unei majorități parlamentare. Rezultatele votului popular generează clasamentul următor:

Rezultatele alegerilor generale din decembrie 1937[1]	
PARTIDE POLITICE	PROCENTUL DE VOTURI OBȚINUTE
Național Liberal	35,92%
Național-Țărănesc	20,40%
Totul pentru Țară	15,58%
Național Creștin	9,15%

Dată fiind această situație, până la organizarea unor noi alegeri (fixate pentru luna aprilie a anului următor) monarhul este nevoit (potrivit cutumei) să însărcineze oricare dintre partidele de mai sus cu formarea guvernului.

În acest context, pentru rege și colaboratorii săi factorul care stârnește cele mai multe nemulțumiri e popularitatea de care se bucură Garda de Fier printre preferințele electoratului. Prin urmare, Carol al II-lea aduce la guvernare

Partidul Național Creștin (PNC) condus de Octavian Goga și Alexandru C. Cuza. Însă el girează această formațiune profund antisemită nu doar pentru a crea o contrapondere la ascensiunea Legiunii, ci și pentru a compromite extremismul politic (PNC dovedește rapid că e un partid incapabil de a asigura o bună guvernare) și a pregăti împreună cu partizanii săi suprimarea parlamentarismului, care se va produce în 10 februarie a anului următor. Acestea sunt motivele pe care le indică extrem de clar în caietul său de însemnări zilnice.[2]

Deși cei doi conducători ai PNC nu contenesc în a promite reforme economice și sociale în favoarea etnicilor români, mandatul lor (28 decembrie 1937–10 februarie 1938) devine mai degrabă o domnie a arbitrariului și a abuzurilor, una în care antisemitismul devine o politică de stat. „Lăncierii" (grupările paramilitare ale PNC) dezlănțuie deseori violențe antisemite[3], iar apariția ziarelor *Adevărul*, *Dimineața* și *Lupta* este interzisă după ce sunt acuzate a fi „antiromânești" și instrumente ale „finanței evreiești". Altfel, antisemitismul de stat este practicat inclusiv printr-o lege de „revizuire" a cetățeniei[4] și prin retragerea brevetelor de fabricare și comercializare a băuturilor alcoolice deținute de cârciumarii evrei și străini care nu sunt cetățeni români.[5] Acțiunile PNC nu fac astfel decât să alimenteze scopul țintit de monarh, și anume compromiterea parlamentarismului.

Pe de altă parte, scurta guvernare a Partidului Național Creștin merită a fi înțeleasă ca fiind una care nu doar precedă, ci și pregătește instituționalizarea monarhiei autoritare. În primul rând, nu trebuie neglijat faptul că cinci personalități care devin extrem de active și vizibile în anii următori dețin acum posturi ministeriale: Armand Călinescu (ministru al internelor), Istrate Micescu (ministru al afacerilor străine), Ion Gigurtu (ministru al industriei și comerțului), Ioan Lupaș (ministru al cultelor și artelor), dar și medicul Gheorghe Banu (ministru al muncii, sănătății și ocrotirilor sociale). În al doilea rând, trebuie avut în vedere și faptul că orientarea ideologică filofascistă a PNC anunță într-o măsură însemnată instaurarea regimului carlist și practicile sale ideologice. Octavian Goga și A.C. Cuza sunt partizani înverșunați ai apropierii diplomatice și ideologice de Axa Roma-Berlin, iar regele cunoaște

acest lucru. De altfel, Goga îi propusese acestuia încă din 1936 să intervină pentru a „alinia" cât mai repede posibil România Mare pe direcția politicilor centrate pe naționalism și anticomunism practicate în Italia și Germania.[6] În această privință, la începutul lui februarie 1938 Octavian Goga merge personal în Italia pentru a se întâlni cu Mussolini. Deși în perioada de guvernare a național creștinilor nu se produc schimbări semnificative față de relațiile cu Germania și Italia[7], asemenea acțiuni simbolice nu sunt totuși mai puțin importante. Ele anunță și contribuie la pregătirea filofascismului carlist din următorii doi ani și jumătate.

Pe de o parte, schimbarea de regim este gândită, așadar, ca o măsură de siguranță față de ascensiunea Gărzii de Fier. Într-adevăr, pentru monarh și pentru elitele tradiționale cu care colaborează, legionarii reprezintă o formă primejdioasă de radicalism. Carol al II-lea asociază această grupare cu „completa răsturnare a ordinii sociale și a politicii noastre externe tradiționale"[8], iar carlistul Armand Călinescu o condamnă pentru caracterul ei „revoluționar", echivalând un eventual triumf politic al legionarilor cu o veritabilă „catastrofă" pentru România Mare.[9] În primăvara anului 1937, regele menționează în însemnările lui chiar despre o lovitură de stat pe care Mișcarea Legionară ar fi pregătit-o acum.[10] Pe de altă parte, actul de la 10 februarie 1938 nu este totuși determinat în mod fundamental de această temere.

După cum am încercat să demonstrez până acum, curentul antidemocratic cunoscuse deja o radicalizare la sfârșitul anului 1937. O țară ca România, își amintește Nichifor Crainic, fusese adusă într-o „stare de paragină" de o „democrație parazitară"[11]. Ideea de a instaura un regim autoritar pentru a suda comunitatea națională, formulată într-o manieră mai mult sau mai puțin explicită, e una cât se poate de populară acum. Anul 1938 creează rupturi în multe privințe, dar reprezintă în același timp și o încununare, o desăvârșire, o concretizare a unor revendicări ideologice acumulate de-a lungul a două decenii.

Sfărâmarea vestigiilor statului parlamentar și instaurarea regimului monarhiei autoritare se înscriu în egală măsură într-o continuitate a dezbaterii de

idei. De două decenii, parlamentarismul este supus unor critici înverșunate, iar în această privință partizanii lui Carol constituie, întâmplător sau nu, o bună parte din avangarda ideologilor antidemocrați și antiliberali. Printre altele, difuzând inclusiv ideea potrivit căreia partidele politice stânjenesc bunele intenții de reformă ale suveranului.

O explorare atentă a dezbaterii de idei din România interbelică (dar mai ales a celei din perioada 1930–1938) face ca momentul „10 februarie 1938" să nu mai pară atât de accidental. Odată înscrisă într-o interpretare de tipul *longue durée*, instaurarea dictaturii apare mai degrabă ca o acțiune inevitabilă pe termen scurt. Privită în ansamblu, suprimarea cadrelor democratice nu mai lasă impresia unui gest neprevăzut și anacronic, un capriciu individual al regelui, ci iese în evidență în primul rând ca un rezultat oarecum previzibil al unor revendicări ideologice acumulate (inclusiv în jurul monarhiei) timp de două decenii.

Dimpotrivă, semnalând acest aspect nu doresc să disociez pe Carol al II-lea de voința autoritară care totuși îl caracterizează. Un observator contemporan precum Mircea Vulcănescu observă pe bună dreptate faptul că „arbitrajul" vieții politice se mutase de multă vreme „la Palat"[12]. Chiar dacă nu este un tiran veritabil, precum se dovedesc a fi mulți dintre omologii săi europeni din această epocă, apologia autoritarismului pe care carliștii o fac nu poate fi departajată de persoana sa. Regele ar fi plănuit și discutat încă din 1930 cu Mihail Manoilescu și Constantin Argetoianu despre oportunitatea instaurării unei „dictaturi" ori măcar a unui „guvern de autoritate"[13]. Ulterior, la jumătatea deceniului, diplomatul ardelean Viorel V. Tilea îi propune franc monarhului o „dictatură oficială" și „schimbarea constituției"[14]. Paradoxal însă, dacă ar fi să îi dăm crezare lui Argetoianu (cel care conduce împreună cu Nicolae Iorga primul guvern al „erei Carol al II-lea"[15] – exceptându-le pe cele efemere conduse de G.G. Mironescu și Iuliu Maniu[16]), acest proiect nu s-ar fi concretizat tocmai din cauza faptului că suveranul ar fi ales „calea concesiilor și a compromisurilor politice"[17]. De altfel, cu Constantin Argetoianu dezbate cel mai des suveranul chestiunea schimbării de regim și a instaurării unui guvern „de mână

forte", unul realizat împotriva „dezmățului democratic"[18]. Ca soluție pentru tarele parlamentarismului românesc și ale instituțiilor statului, cei doi se gândesc cât se poate de serios la oportunitatea punerii în practică a unui „regim de autoritate și de ordine", făcut sub impulsul unui „gest salvator al regelui"[19].

În plus, nu lipsit de importanță este faptul că publicațiile monarhiștilor devin adevărate tribune ale antiparlamentarismului. În *Lumea Nouă*, de pildă, Mihail Manoilescu investește explicit pe Carol al II-lea cu rolul de a schimba Constituția într-o direcție antiparlamentară.[20] În schimb, fără a face de această dată o referire directă la rege, Pamfil Șeicaru proclamă în paginile *Curentului* o grabnică „frânare autoritară" a demagogiei politice printr-o „dictatură" făcută „în spirit catilinar"[21]. Ulterior, acest discurs antidemocratic cunoaște o radicalizare la sfârșitul anului 1937. Așa se face că alegerile din decembrie ajung să reprezinte pentru același Șeicaru „cântecul de lebădă" al parlamentarismului[22], de vreme ce instaurarea „ordinii" nu s-ar fi putut realiza, în opinia sa, decât printr-o schimbare radicală a statu-quoului:

> Nu înlăturarea unui guvern de partid și înlocuirea lui printr-un alt guvern de partid, ci înlăturarea regimului de partid și instaurarea unui regim de aspră corectitudine, menit să redea țării disciplinele sociale destrămate, acea conștiință a dreptei răsplătiri a muncii, prin nesuspectarea elementelor de conducere. Sunt soluții de curaj, sunt soluții ce nu pot fi suplinite prin ingeniozități de calcul aritmetic în repartizarea mandatelor. [...] Soluția recalculării distribuirii mandatelor definește incapacitatea politică a unui provizorat. Și timpul lucrează eliminatoriu, dar pentru eliminarea șmecherilor contabilității electorale. Țara așteaptă o curajoasă terapeutică a întregului organism al Statului.[23]

O schimbare a statu-quoului pare a fi acum iminentă, iar monarhiștii se numără printre cei mai înverșunați partizani ai ei. În fine, e foarte probabil ca inclusiv o bună parte a opiniei publice să considere că regele este singura persoană capabilă să taie nodul gordian și să instaureze *ordinea*.

*

Acest capitol reprezintă o analiză a celor mai importante idei și practici configurate în jurul monarhiei de-a lungul celor doi ani și jumătate de existență a regimului autoritar carlist (10 februarie 1938–6 septembrie 1940). În prima secțiune analizez maniera în care este instaurat noul regim și primele reforme destinate a restructura instituțiile fundamentale ale statului. În al doilea subcapitol discut natura regimului autoritar carlist, pornind de la chestiuni legate de ideologie, propagandă și practică politică. Ulterior, am în vedere fenomenul de personalizare a puterii, pe care îl explorez inclusiv prin raportare la trei dintre cele mai vehiculate ipostaze ale monarhului (respectiv cele de „Rege străjer", de „Rege al țăranilor" și de „Voievod"), iar în următoarele două secțiuni examinez politicile de încadrare a tineretului, respectiv felul cum noul regim practică ingineria socială. După aceea, în subcapitolele 7, 8 și 9, investighez succesiv raporturile dintre monarhie, stat și Biserica Ortodoxă, inițiativele carlismului cultural, precum și felul în care regimul autoritar reacționează față de cele mai populare revendicări naționaliste. În următoarea secțiune, analizez atât dinamica existentă între administrația centrală și noile provincii, cât și strategiile prin care elitele bucureștene (respectiv cele din Vechiul Regat) reușesc să-și păstreze influența politică inclusiv în anii 1938–1940. La final, în ultimele două părți ale capitolului, explorez acțiunile celor mai importanți carliști din acești ani, iar apoi propun câteva interpretări privitoare la factorii care determină prăbușirea regimului și a autorității monarhului în vara anului 1940.

5.1 Noul regim: suprimarea parlamentarismului și primele sale reforme fundamentale

Istoria regimului autoritar începe în 10 februarie 1938, când activitatea partidelor politice este interzisă ca urmare a unei lovituri de stat. Actorii acestei schimbări, printre care regele se afirmă ca personaj principal, anunță astfel ruptura față de vechiul regim și pregătesc elaborarea unei noi constituții. Prezentându-se ca un „salvator" în proclamația pe care o rostește acum[24],

Carol al II-lea descrie acest demers ca o „descătușare" de „interesele strâmte de partid"[25]. În schimb, când se referă la primenirea administrației, una dintre promisiunile-cheie ale noului regim, monarhul, patriarhul Miron Cristea (primul șef de guvern al acestei perioade) și Victor Slăvescu (guvernator al Băncii Naționale și ministru al înzestrării armatei) folosesc termenul de „depoliticianizare"[26]. Suveranul și partizanii săi adoptă rapid o retorică antiparlamentară, promițând să lupte împotriva corupției și să facă uitată proverbiala lâncezeală și ineficiență a birocrației românești. Pe de altă parte, se face apel la sentimentul național, la supunere față de guvernanți și la cooperare cetățenească.

Experimentarea statului autoritar demarează, așadar, în februarie 1938. Anii noii ordini coincid cu o colaborare din ce în ce mai strânsă între așezămintele carliste (Fundațiile Culturale Regale, Straja Țării, Institutul Social Român, organizația „Muncă și Voe Bună" etc.), aflate acum într-o continuă expansiune. Înainte de toate însă, parlamentarismul este suprimat prin introducerea unei noi constituții și crearea unui partid unic. În același timp, România Mare este reorganizată din punct de vedere administrativ și supusă unei reforme economice făcută în spiritul corporatismului. Alături de numeroase alte inițiative, aceste acțiuni sunt promovate ca semne ale unei veritabile renașteri naționale.

Metamorfoza promisă se dorește, așadar, a fi dovedită în primul rând prin reforme. În această privință, monarhia autoritară dă dovadă de un veritabil elan reformator. Prima inițiativă fundamentală de acest fel constă în impunerea unei noi constituții. Promulgată în 27 februarie 1938, noua lege fundamentală proclamă atât primatul monarhiei ca instituție de guvernare, cât și primatul națiunii față de interesele individuale ale cetățenilor.[27] Articolul 30 specifică explicit faptul că „Regele este Capul Statului". Deși concisă, această propoziție se dovedește a fi extrem de cuprinzătoare prin conținutul său teoretic, concentrând într-un mesaj scurt și accesibil tocmai fundamentul ideologic pe care se sprijină noul regim, unul prin excelență monarhic. Termenul de „Cap" nu înseamnă doar o simplă trimitere la ideea de regalitate înțeleasă

ca simbol al națiunii și al statului. Prin folosirea sa se urmărește inclusiv proiectarea monarhiei ca un factor activ, dinamizator și creator. Constituția din Februarie reprezintă textul esențial pentru înțelegerea cadrelor antiparlamentare în care funcționează regimul, iar articolele al căror text se referă la felul cum se exercită puterile executivă, legislativă și judecătorească pecetluiesc într-o manieră explicită sporirea atribuțiilor monarhice.[28] Dimpotrivă, potrivit lui Carol al II-lea, principalele țeluri ale noii legislații ar fi fost acelea de a asigura „primatul națiunii române", de a instaura „autoritatea" în procesul de guvernare, de a eficientiza administrația și de a combate corupția.[29]

Deși carliștii (respectiv juriștii regimului) numesc deseori noul act fundamental „Constituția Regele Carol al II-lea"[30], nu este vorba despre un text impus de monarh. După cum voi încerca să demonstrez în continuare, acesta nu guvernează ca un autocrat. Textul e discutat de suveran cu membrii guvernului său, format în bună măsură din elite tradiționale cu care pare că guvernează acum într-un veritabil condominiu. Așa se face că principalul contributor la elaborarea textului este, de fapt, Istrate Micescu, profesor universitar la Facultatea de Drept a Universității din București și conducător al baroului avocaților bucureșteni.[31] În opinia lui Alexandru Vaida-Voevod și Armand Călinescu, apropiați ai suveranului, noul așezământ legislativ prezintă avantajul de a fi facilitat scoaterea în afara legii a Mișcării legionare.[32] În schimb, patriarhul Miron Cristea apreciază capacitatea sa de a pune bazele „ordinii" prin reforme menite a înlătura abuzurile din administrație și corupția.[33] În ceasul al unsprezecelea, națiunea română s-ar fi putut desăvârși astfel în *liniște* și *ordine*.

Cum reacționează însă opinia publică față de această schimbare? Plebiscitul organizat pentru promulgarea și legitimarea noi constituții înregistrează 4 297 581 de voturi *pentru* și doar 5 483 *împotrivă*.[34] Chiar dacă cifrele oficiale nu sunt întru totul relevante pentru aprecierea convingerilor politice ale votanților, e foarte probabil că în februarie 1938 schimbarea de regim și regele care o concretizează se bucură de o adeziune populară semnificativă. Aceasta este generată atât de un context geopolitic european complicat, cât și

de popularitatea monarhiei ca instituție-simbol a națiunii. În această privință, Victor Slăvescu remarcă pur și simplu faptul că „lumea, mulțumită, liniștită, își vede de treabă și e bucuroasă că a scăpat de politică”[35]. Desigur, cea mai mare parte a populației nu cunoaște prea multe lucruri despre funcționarea și tarele noului mecanism de guvernare. Deși există probabil multe persoane nemulțumite de influența anturajului regal și de afacerismul camarilei, majoritatea românilor percep pe rege ca pe un personaj diferit de oamenii politici ordinari cu care se obișnuiseră. Pe deasupra, cu greu i s-ar fi putut ignora implicarea sa în modernizarea națiunii. Până în 1938, acesta înființează sau sprijină, totuși, o serie de așezăminte (Fundațiile Culturale Regale, Straja Țării, colaborarea cu școala de sociologie a lui Dimitrie Gusti și cu Institutul Social Român) destul de solide și prolifice pe plan cultural și social. Impactul pe care elanul reformator dovedit de Carol al II-lea în acest deceniu îl are asupra opiniei publice nu trebuie neglijat.

În 1938, avântul reformator se manifestă și prin crearea unui partid unic (Frontul Renașterii Naționale) ori prin adoptarea corporatismului și a unei reorganizări administrative care împarte România Mare în zece noi regiuni (numite *ținuturi*). În egală măsură, propaganda nu încetează a populariza „ofensivele” noului stat, fie ele culturale, sanitare sau agricole. Se proiectează astfel o imagine de stabilitate și de progres, un dinamism și o forță de înfăptuire care ar fi lăsat în urmă „paralizia” caracteristică guvernelor erei parlamentare. Astfel, odată cu instaurarea domniei cenzurii, un fluviu de articole apărute în presa carlistă încearcă să demonstreze vitalitatea regimului prezentând o armată echipată, noi edificii publice, investiții în infrastructură (canalul „Regele Carol al II-lea” urma să facă legătura între București și Dunăre), sate electrificate și înzestrate cu biblioteci, medici și utilaje pentru a practica o agricultură modernă. Nu sunt neglijate nici inițiativele ce au drept țel *românizarea* (se încurajează învățământul profesional, comerțul românesc și industria românească) sau un trai mai bun pentru muncitori (pentru a-i încadra, dar în egală măsură și pentru a-i controla și naționaliza, ia naștere așezământul „Muncă și Voe Bună”). De altfel, în sfera economică România Mare devine tot

mai mult o țară a dirijismului, a unui intervenționism care se accentuează progresiv și care este susținut de economiștii regimului. Fie că vorbim de planuri *anuale* sau *cincinale*, planificarea economică este acum un concept extrem de popular.

Din punct de vedere administrativ-teritorial, România Mare este reorganizată începând din august 1938 în zece *ținuturi*[36], prezentate în mod oficial ca unități administrative cu funcții în același timp economice, culturale și sociale. În fruntea fiecărui ținut se află un *rezident regal*, numit de către suveran. De altfel, Carol al II-lea se implică personal în întocmirea noii legi administrative: revizuiește de trei ori proiectul întocmit de comisie, făcând deseori observații și modificări.[37] Este vorba despre o reformă care promite descentralizarea, respectiv eficientizarea administrației și o mai mare atenție acordată specificului fiecărei regiuni. Prin crearea instituției *prefectului militar* (începând de acum, fiecare județ este condus de un colonel), regimul dorește să întărească imaginea autorității și a credibilității.

În altă ordine de idei, statul creează inclusiv noi formule de încadrare a indivizilor. Cea mai importantă dintre ele este așezământul „Muncă și Voe Bună", pus și el pe seama regelui[38] (după cum se întâmplă, de altfel, cu toate reformele fundamentale din acești ani). Înființat tot în 1938, este destinat încadrării muncitorilor și asemănător instituțiilor similare din Italia (*Dopolavoro*) și Germania (*Kraft durch Freude*). Aici, mimetismul politic și ideologic este evident, în ciuda afirmațiilor făcute de actorii regimului, care afirmă specificul românesc al organizației. Monarhistul Emanoil Bucuța propusese de altfel încă din 1933 înființarea unui asemenea așezământ, oferind ca exemplu tocmai cazul italian.[39] În această privință, atenția pe care regimul monarhiei autoritare o acordă chestiunii muncitorești ne face să credem că amenințarea partidului comunist este mult mai importantă decât sugerează numărul membrilor (aproximativ 3 000)[40] pe care îi coordonează acum.

Ca și în anii trecuți, mișcarea politică monarhistă se coagulează și își legitimează acțiunile raportându-se la o serie de adversari politici acuzați de faptul că pun în pericol națiunea română. Această categorie înglobează însă nu doar

fascismul legionarilor, revizionismul unei părți a minorităților sau primejdia regionalismului, ci și spectrul comunismului, împotriva susținătorilor acestei ideologii regimul monarhic ducând o luptă constantă, justificată prin interesul național. Așa se face că politicile instituționale ale organizației „Muncă și Voe Bună" au acum două țeluri: atât încadrarea, cât și naționalizarea muncitorilor. Pe scurt, reintegrarea lor în corpul națiunii, după două decenii de suspiciuni și ostracizare, în condițiile în care Partidul Comunist din România este considerat încă de la înființarea sa (1921) ca o agentură a Moscovei (de aceea este scos, începând din 1924, în afara legii). Printre stâlpii discursului ideologic al noului regim se numără astfel și anticomunismul.

„Muncă și Voe Bună" se ocupă în primul rând de organizarea timpului liber al muncitorilor. Pentru ei, statul editează publicații de specialitate și creează biblioteci, teatre, cinematografe, alături de diferite alte programe culturale, sportive ori de turism. Reformele nu se opresc însă aici. Se lucrează inclusiv la îmbunătățirea contractelor de muncă (asigurări, concedii, pensii), la construcții muncitorești (cămine pentru ucenici, locuințe destinate muncitorilor)[41], dar se acordă și o mai mare atenție sănătății acestora, cercetată acum în institute de specialitate.[42] Nu întâmplător sărbătorirea zilei internaționale a muncii (1 Mai) este permisă pentru prima oară în România interbelică abia în anul 1939. Dacă până atunci poliția și Siguranța supravegheau atent orice fel de întruniri și inițiative muncitorești, noul regim al monarhiei autoritare promite înfăptuirea unei relații armonioase între stat și această pătură socială.

Fiecare dintre reformele prezentate mai sus (noua constituție, reforma administrativă, așezămintele „Muncă și Voe Bună") îndeplinește o funcție însemnată în cadrul noului edificiu politic și se bucură de o popularizare pe măsură. Totuși, dintre inițiativele de acum ale regimul carlist, *corporatismul* și *partidul unic* sunt destinate a reprezenta principalii vectori de modernitate politică și economică.

În anul 1938, antiparlamentarismul carlist se manifestă nu doar prin suprimarea constituției democratice, ci și prin crearea unui partid unic: *Frontul Renașterii Naționale (FRN)*. Mult mai interesantă decât organizarea acestui

aşezământ e încercarea de a inventa ideologic Frontul (transformat în vara anului 1940 în *Partidul Naţiunii*), adică de a-l înzestra cu o ideologie specifică. În ceea ce priveşte reforma corporatistă, aceasta constă în acţiunea de dotare a FRN cu un parlament corporativ, împărţit în cele trei categorii profesionale imaginate de artizanii noului regim (agricultură şi muncă manuală, industrie şi comerţ, respectiv „muncă intelectuală")[43]. Regimul monarhic se inspiră şi de această dată din practica regimurilor totalitare şi autoritare din Europa. Nu e însă vorba despre o simplă imitaţie grăbită a acestui experiment. Corporatismul este popularizat de mulţi ani în România Mare, iar printre cei mai înverşunaţi partizani ai acestei idei se numără nu întâmplător carlişti ca Mihail Manoilescu ori Nichifor Crainic. Pentru rege însuşi, corporatismul reprezintă „o nouă cale", una de urmat, întrucât ar fi oferit inclusiv ţăranilor, intelectualilor, comercianţilor sau industriaşilor posibilitatea de a lua parte la conducerea statului.[44] Pe scurt, statul condus de Carol avansează acest tip de reprezentare politică drept dovadă a modernităţii sale, organizarea corporatistă a principalelor categorii profesionale fiind destinată, teoretic, să încurajeze activismul politic al cetăţenilor.

Până în vara anului 1940, regimul monarhist nu foloseşte conceptul de „partid unic", pentru a nu fi asociat cu „vechea ordine" a *partidelor* parlamentare sau cu regimurile totalitare. Se preferă pur şi simplu prezentarea Frontului ca fiind „singura"[45] ori „unica" organizaţie politică din România.[46] În schimb, pentru a evidenţia dinamismul FRN, Armand Călinescu utilizează conceptul de „mişcare"[47]. Numeroşi partizani ai regimului, de la jurişti până la istorici, se străduiesc acum să explice sau să legitimeze existenţa şi activitatea acestei organizaţii. Constantin Argetoianu, de pildă, este convins de faptul că FRN posedă o „ideologie". Aceasta s-ar fi centrat pe idei precum: „stârpirea abuzurilor de partid, suprimarea parlamentarismului, întărirea puterii regale" ori instaurarea unei „guvernări de ordine şi de autoritate"[48]. Pe de altă parte, Constantin C. Giurescu şi Armand Călinescu promit că prin FRN vor fi promovate în instituţiile statului adevăratele „elite", îndeosebi tineri, profesionişti în domeniul lor şi credibili[49]. Potrivit lui Giurescu (care ocupă succesiv funcţiile

de președinte al partidului unic și de ministru al propagandei naționale), „munca", „meritul" și „loialitatea" vor fi principalele criterii de selecție a celor puși în posturi de conducere în cadrul Frontului.[50] Cele mai elaborate încercări teoretice aparțin însă unor juriști.[51] Când se referă la doctrina FRN, Theodor Vlădescu, Gheorghe Florin Hodinăuanu sau Ion V. Gruia fac referiri explicite la termenul de „ideologie". Textele lor sunt însă lipsite de originalitate și dominate de aceleași clișee ale retoricii antiparlamentare carliste. Pe scurt, potrivit vulgatei teoretice pe care o promovează, întemeierea Frontului este determinată de eșecul democrației, iar țelul său este acela de a crea condițiile necesare pentru crearea unității naționale în jurul monarhiei. Altfel, când discută despre funcția Frontului, guvernanții promit cooperarea tuturor membrilor națiunii prin intermediul unei formule politice „pacificatoare"[52]. Ce-i drept, porțile „parlamentului" său se deschid pentru reprezentanți ai unor categorii sociale a căror opinie s-ar fi făcut cu greu ascultată în structurile de decizie de altădată (țărani, intelectuali, muncitori, mici negustori sau industriași). Prin organizarea sa corporatistă, FRN promite o autentică democratizare a politicii.

În ciuda faptului că efectivele sale cresc rapid, e dificil de spus în ce măsură se produce un veritabil proces de sedimentare instituțională a componentelor sale (fie ele de natură organizatorică, socială, psihologică ori ideologică). În schimb, FRN are meritul de a fi creat într-un interval de timp relativ scurt o veritabilă rețea națională de încadrare, supraveghere și verificare a populației. În general, se are în vedere înăbușirea oricărei opoziții. Totuși, o atenție particulară e acordată radicalismului politic (fie el fascist sau comunist), precum și iredentismului ori sectelor religioase. Așa se face că pentru regimul monarhiei autoritare partidul unic devine treptat un adevărat instrument birocratic, ale cărui organizații regionale își fac un țel din întocmirea a diferite rapoarte și statistici (politice, sociale, demografice, economice) destinate centrului.

În cazul Frontului Renașterii Naționale, există, evident, o diferență semnificativă între aspirațiile proclamate și realitate, iar acest lucru pare a fi confirmat tocmai de transformarea sa, în vara anului 1940, în Partidul Națiunii (PN). Deși se păstrează vechile devize, embleme și uniforme, organizația este prezentată

acum ca un partid „unic" și „totalitar", unul pus de această dată sub „conducerea supremă" a regelui.[53] În schimb, în ziua înființării PN, regele vorbește explicit despre „trecerea la o organizare hotărât autoritară"[54].

Totalitarismul afirmat ca o dimensiune ideologică a monarhismului carlist nu reprezintă o invenție a verii anului 1940, ci este prezent în discursul carliștilor încă de la jumătatea acestui deceniu. Ardeleanul Viorel Virgil Tilea îi propusese deja din 1936 lui Carol al II-lea să creeze „un nou stat", de preferință unul „totalitar"[55]. Un an mai târziu, Mihail Manoilescu se prezintă și el ca un partizan al „încadrării totalitare a națiunii"[56], discutând despre „totalitarismul" concretizat printr-un partid unic ca despre un fenomen politic eminamente „modern"[57]. Pentru Manoilescu, tocmai „stilul" epocii de atunci ar fi fost unul „totalitar"[58]. Ascensiunea autoritarismului, întreținută de partizanii monarhului, ar fi urmat astfel să atingă un punct culminant în formule totalitare de încadrare a indivizilor. În fine, în septembrie 1938 este rândul lui Octavian Neamțu (activist de frunte al Fundațiilor Culturale Regale) să recomande asemenea soluții pentru inserarea unor categorii sociale precum tinerii, țăranii, muncitorii și intelectualii într-un program naționalist gândit de el ca fiind „unic" și „totalitar"[59].

Pornind de la această orientare ideologică a monarhiștilor putem înțelege mai bine atât tendința statului carlist de a practica politici din ce în ce mai autoritare, cât și dorința conducătorilor săi de a demonstra că guvernarea lor este stăpânită de un etos dinamic. În această privință, istoricul italian Emilio Gentile ne furnizează o interpretare utilă. Analizând *totalitarismul* ca o „experiență" mai degrabă decât ca un „regim", Gentile definește acest concept ca un „proces continuu" și niciodată „desăvârșit" în vreunul dintre stadiile particulare ale dezvoltării sale[60]. Într-adevăr, proiectul „ideal" al totalitarismului nu trebuie niciodată confundat cu realitatea sa propriu-zisă.[61] În România, metamorfoza totalitară se manifestă totuși nu doar prin suișuri și coborâșuri, ci și prin constante. Una dintre ele (poate cea mai importantă) este legată de tendința regimului carlist de a practica formule de inginerie socială dintre cele mai diverse. Statul încearcă să controleze din ce în ce mai multe sfere ale existenței

indivizilor, iar acest lucru se datorează inclusiv declanșării celui de-Al Doilea Război Mondial, în septembrie 1939.

Firește, nu trebuie neglijat nici faptul că în iulie 1940 România se aliniază oficial la „noua ordine" politică continentală reprezentată de „Axa" Roma-Berlin. Însă, spre deosebire de Italia fascistă și de Germania național-socialistă, regimul carlist nu deține instrumentele, cultura politică și resursele umane necesare pentru a practica totalitarismul pe care îl proclamă. De fapt, membrii unei comunități n-ar putea fi niciodată integrați într-o dinamică atât de desăvârșită precum cea pretinsă de ideologia totalitară. Indiferent de contextul în care e practicat, totalitarismul rămâne întotdeauna limitat.

În altă ordine de idei, deviza oficială a partidului unic – „Regele, Națiunea, Munca și Credința" – reprezintă nu doar un apel la unitate națională, la devotament față de monarhie și la atașament față de valori tradiționale precum familia și biserica, ci și o expresie care trădează obsesia regimului de a construi (și forța) un consens național în jurul monarhiei. Așa se face că într-un comunicat pe care îl adresează regelui imediat după crearea Partidului Națiunii, membrii Consiliului de Miniștri asociază pur și simplu totalitarismul cu „o ordine politică definitivă" și cu „subordonarea" intereselor individuale față de cele „colective"[62]. În această privință, una dintre primele măsuri luate acum presupune ca toți funcționarii publici să se înscrie obligatoriu în PN în termen de 30 de zile de la crearea sa.[63] De acum înainte, tendința de urmărire și anatemizare a oricărui fel de disidență devine din ce în ce mai acută. Statul solicită din ce în ce mai frecvent mărturisirea devotamentului necondiționat față de monarh (și implicit față de regim), fapt evidențiat în mod simbolic prin generalizarea jurămintelor de loialitate.

Fie că este vorba despre FRN ori despre PN, cetățenii se înscriu masiv în partidul unic, reacționând solidar față de apelul formulat de autorități și de partizanii regimului. În acest context, Constantin Argetoianu constată siderat încă din primele săptămâni de după înființarea FRN faptul că înscrierile „curg în avalanșă"[64]. Tiparul acesta se repetă însă și în vara anului 1940, când este creat Partidul Națiunii. În județul Covurlui, de exemplu, la numai două

luni după crearea sa, sunt deja înscrişi aproape 95% dintre cei care aveau acest drept.[65] O asemenea evoluţie nu ar trebui să ne surprindă. Însuşi preşedintele Academiei Române, Constantin Rădulescu-Motru, îndeamnă într-o manieră energică .pe români să se înscrie în Front: „Să intrăm în rândurile lui şi mai ales să intrăm cât mai mulţi! Căci cu cât vom fi mai mulţi, cu atât se consolidează mai bine situaţia politică internă şi externă a naţiunii române"[66].

Prin urmare, încadrarea în partidul unic pare că devine o simplă formalitate. Buletinele de înscriere se trimit sediilor de partid din provincie în milioane de exemplare de îndată ce forurile legislative consfinţesc crearea acestei organizaţii.[67] Iată, de pildă, cazul satelor din sudul judeţului Olt. Aici, în prima duminică a lunii iulie 1940 oamenii sunt adunaţi pur şi simplu de autorităţi în faţa primăriilor pentru a se înscrie în Partidul Naţiunii. Potrivit unei proceduri cât se poate de simple, secretarul organizaţiei de partid, primarul, preotul şi notarul din fiecare localitate se îngrijesc laolaltă doar de bunul mers al înscrierilor, fără a lua în calcul posibilitatea vreunei opoziţii.[68] Înscrierea cât mai multor membri ai comunităţii naţionale în această formaţiune politică este destinată a demonstra tocmai crearea consensului atât de mult proclamat de regim, iar stilul folosit în circularele PN privitoare la felul cum trebuie să se desfăşoare demersul trădează într-o manieră evidentă modul cum percep autorităţile centrale aceste acţiuni. Astfel, şefii locali ai partidului unic sunt pur şi simplu înştiinţaţi că trebuie să asigure cu orice preţ integrarea în organizaţie a cât mai multor persoane, indiferent de constrângeri şi de intensitatea ataşamentului lor ideologic.[69]

În această privinţă, prin felul cum cifrele capătă o importanţă simbolică aparte, funcţia partidului unic este asemănătoare cu cea a plebiscitului organizat pentru validarea constituţiei. Imaginea unităţii naţionale capătă sens nu doar ca propagandă politică, ci şi ca reprezentare mobilizatoare pentru românii înşişi. Ca pavăză împotriva provocărilor unui context istoric problematic, naţiunea română se proiectează ca o comunitate solidară şi unită în jurul unor simboluri integratoare, între care monarhia devine unul dintre cele mai importante. Această adeziune masivă la Frontul Renaşterii Naţionale şi la

Partidul Națiunii contează ca un al doilea plebiscit carlist. În mod simbolic, regimul este acceptat și, în bună măsură, legitimat. Până la urmă, printre factorii care facilitează schimbarea de regim politic din februarie 1938, se numără nu doar fenomenul de personalizare a puterii și ascensiunea ideologiei antidemocratice, ci și obediența populară.

În România regelui Carol al II-lea, democrația reprezentativă durase doar opt ani. Trecerea de la un sistem politic parlamentar la un regim autoritar se face rapid și este întărită printr-o suită de reforme îndrăznețe menite să dovedească atât utilitatea acestei schimbări, cât și capacitatea noului stat dirijat de monarh de a accelera progresul României Mari. În plus, actorii regimului depun în mod constant eforturi pentru a dubla aceste reforme cu un eșafodaj ideologic convingător. Natura regimului carlist e evidențiată în egală măsură de practica și de ideologia sa.

5.2 Natura regimului autoritar carlist

La începutul anului 1938, autoritarismul pare a fi mult mai popular în România decât ideologia democrației reprezentative. În această privință, monarhia profită de două decenii de antiparlamentarism, perioadă în care partidele politice sunt acuzate constant de a fi împiedicat bunăstarea economică și modernizarea națiunii. Carlistul Cezar Petrescu remarcă nu fără temei faptul că anii 1930–1938 reprezintă dintr-o perspectivă „istorică" (și ideologică, adaug eu) doar un „preludiu" la ceea ce el consideră ca fiind „reforma constituțională" din februarie 1938.[70] Instaurarea dictaturii se înscrie într-adevăr într-o continuitate, după cum am încercat să demonstrez anterior. Numai într-un asemenea context se întâmplă ca monarhia să își asume sarcina de a reforma națiunea și statul.

Începând din 1938, regimul carlist promite românilor schimbări majore și impune treptat o ideologie a naționalismului monarhist specifică, una care devine dominantă în raport cu altele vehiculate acum. Baza legislativă a acestui regim este reprezentată de Constituția promulgată la 27 februarie 1938. Totuși,

acest text nu reprezintă singurul său fundament ideologic. În această privință, carlismul este mult mai complex, de vreme ce manifestările sale sunt vizibile nu doar în sfera politicului, ci și în cea a ingineriei sociale ori pe plan cultural sau estetic.

Potrivit mesajului oficial al autorităților, instaurarea noului regim coincide cu armonizarea existenței națiunii grație unei autorități supreme, personificată de rege. Astfel, luptele dintre partidele politice ar fi fost înlăturate, rivalitățile de clasă ar fi dispărut, iar administrația ar fi fost smulsă de sub tirania intereselor „private". Pentru a întări această reprezentare, sunt avansate deseori rezultatele plebiscitului organizat pentru validarea noii constituții (reamintesc faptul că, oficial, doar 5 483 dintre cei 4 297 581 de votanți se pronunță împotriva noii legi fundamentale a statului român[71]). Potrivit expresiei „Regele, Națiunea, Munca și Credința", sloganul-cheie al noii ordini, regimul carlist are acum meritul de a fi pus „pe fiecare la locul său" și de a fi mobilizat membrii națiunii, „strâns uniți în jurul Tronului", în direcția „muncii" pentru progresul intereselor cetățenești comune. Cultul *muncii* se numără printre temele dominante ale discursului autorităților ori al unor tehnocrați ca Mihail Ralea, Gheorghe Alexianu, Constantin Garoflid sau Nicolae Cornățeanu, pentru care *munca* reprezintă baza alcătuirii sociale a României carliste.[72] Inclusiv patriarhul Miron Cristea face elogiul acestei idei în programul său de guvernare, în care îndeamnă pe români să practice o muncă „rațională" și productivă, respectiv una „făcută cu plan"[73]. Patriarhul își dorește astfel să vadă întreaga națiune mobilizată în direcția unui efort național comun, urmând tocmai exemplul oferit de monarh: „Imitând cu toții pilda Regală, întreaga Națiune se va considera mobilizată la muncă patriotică și Țara va deveni un furnicar, un atelier cu harnice albine, în care toți cetățenii capabili, de ambe sexe, vor alerga voioși la brazda lor de muncă ce le va reveni"[74]. Carol al II-lea este deseori prezentat ca o persoană care muncește zi și noapte pentru națiunea sa, animat fiind de o energie inepuizabilă. Atât pentru ministrul muncii, Mihail Ralea, cât și pentru alți adulatori ai săi, monarhul este „Primul Muncitor al Țării"[75].

Cultul muncii este justificat de necesitatea sudării solidarității naționale, iar în această privință sunt elogiate deseori meritele muncii colective. De pildă, printre ideile de bază ale mișcării străjerești se numără și „cultul muncii și înfrățirea claselor sociale prin muncă”[76]. Așa se face că pentru modernizarea satelor și clădirea edificiilor Căminelor culturale lucrează cot la cot în numele monarhiei nu doar țărani, ci și străjeri și membri ai echipelor regale. În această privință, Dimitrie Gusti preconizează chiar o reformă care va „obliga” pur și simplu tinerii studenți să urmeze un stagiu de *muncă* în aceste echipe[77]. O asemenea practică nu reprezintă un lucru inedit. Din contră, tinde să se generalizeze. Pentru realizarea fortificațiilor „Liniei Regele Carol al II-lea” de la frontiera Basarabiei este folosită nu doar armata, ci și populația din aceste regiuni.[78] În plus, membrii Gărzilor Naționale (formațiuni paramilitare ale FRN) sunt la rândul lor instruiți prin prisma „obligativității” și „cinstirii” muncii. Ca și străjerii ori ca membrii echipelor regale, aceștia sunt implicați treptat în diferite lucrări făcute în folosul comunităților locale (reparări de poduri, școli și biserici, ridicări de cruci și troițe, construirea de fântâni, îndiguiri, asistență socială, îngrijirea și împrejmuirea cimitirelor etc.).[79] În fine, elogiul „muncii românești” – mai precis, „România la lucru” – este subiectul unui album cu fotografii de propagandă alcătuit de Alexandru Bădăuță și apărut în vara lui 1940. În prefața volumului, autorul constată pur și simplu faptul că: „Poporul român este un popor de muncitori. [...] Românii de azi, ca și cei de ieri, sunt un neam de muncitori. [...] Munca, la noi, este o virtute națională. Țara întreagă stă mărturie a acestei virtuți: zi de zi se înalță tot mai sus creația românească datorită muncii românești”[80].

Bădăuță se numără acum printre cei mai importanți artizani ai propagandei carliste, una care își asigură rapid cvasi-monopolul mijloacelor de comunicare și care laudă neîncetat atât succesele noii guvernări, cât și personalitatea regelui, proiectat ca vector al solidarității naționale și al ordinii în administrație.[81] În activitatea Ministerului Propagandei Naționale[82], cultul dinastiei ocupă un loc primordial. În mod simbolic, se profită de aproape orice prilej pentru a se populariza și distribui imaginea propriu-zisă a regelui (portrete, fotografii,

busturi etc.), atât în România, cât și în străinătate. Inițiativele lui Carol al II-lea, calitatea sa de *șef* și *reformator* politic și social, respectiv grija sa pentru națiune, cultură, țărani și tineret, fiecare dintre aceste subiecte este amplu popularizat în textele unor scriitori și jurnaliști străini care vizitează în acești ani România carlistă (unii dintre ei în cadrul unei colaborări cu Ministerul Propagandei Naționale).[83] În altă ordine de idei, imaginea regelui este asociată deseori din punct de vedere vizual cu harta României Mari. Alăturarea acestor două simboluri naționale transmite un mesaj cât se poate de clar: soarta monarhiei și a României Mari sunt indisolubil legate, iar oricine s-ar fi situat împotriva monarhiei s-ar fi situat inevitabil și împotriva intereselor României Mari; și viceversa.

Autoritarismul carlist traversează un proces continuu de fabricare ideologică. Trecerea de la statul parlamentar la cel autoritar, iar apoi la unul totalitar se petrece într-o manieră progresivă, iar acest parcurs este teoretizat și legitimat într-un mod specific. De exemplu, din paginile oficiosului *România* aflăm că noul regim se ghidează pornind de la „principiul autorității active" și că începând din februarie 1938 românilor li se oferă „o cură necesară de autoritarism" ca remediu la „vraiștea și confuzia din trecut"[84]. În aceeași manieră, patriarhul Miron Cristea, primul președinte al Consiliului de Miniștri din era carlistă (februarie 1938 – martie 1939), situează la rândul lui „principiul autorității" ca fundament al noii guvernări. Însă într-un discurs pe care îl rostește la începutul anului 1939, acesta laudă în primul rând rolul autorității exercitate de *Coroană*, în care vede „singurul leac pentru îndreptarea cetățenilor pe căile unei munci pozitive, liniștite și productive". De fapt, România imaginată de el se integrează de minune în tiparele ideologice ale carlismului. Pornind de la o viziune organică asupra societății, patriarhul se referă la noua Românie carlistă ca la o comunitate solidară și structurată ierarhic, în care monarhia și Biserica Ortodoxă dețin rolul de principali factori de decizie, o țară în care românii trăiesc în armonie cu minoritățile și în care autoritățile, prevăzătoare, reușesc să elimine cu succes primejdia radicalismului politic (respectiv fascismul Gărzii de Fier și comunismul). Așa se face că, spre deosebire de epoca parlamentarismului, noul regim ar fi avut meritul de

a fi creat un stat cu o administrație eficientă și credibilă, dar și cu o economie dinamică; un stat înfloritor din punct de vedere cultural și capabil să educe cu succes noi generații de tineri naționaliști. În fine, de beneficiile schimbării de regim ar fi beneficiat inclusiv armata, care este acum puternică și bine înzestrată, pregătită oricând să facă față cu succes amenințărilor revizioniste.[85]

Carliștii fabrică în mod constant teorii prin care încearcă legitimarea regimului și sporirea atribuțiilor monarhului. Logica pe care o folosesc este una cât se poate de simplă. Antiparlamentarismul și antiliberalismul regimului sunt justificate pornind de la ideea că *ordinea* politică a putut fi instaurată doar prin suprimarea partidelor politice și proclamarea efectivă a primatului autorității și colectivității față de interesele individuale. Potrivit lui Mihail Ralea, acum ministru al muncii, sănătății și ocrotirilor sociale, noul regim se fundamentează în mod clar pe o concepție „anti-individualistă" a politicului, justificată de eforturile ce trebuie duse împotriva „luptelor fratricide" specifice epocii parlamentare, conflicte care ar fi fost înlocuite acum tocmai de respectul „ierarhiei" și al „autorității"[86].

Ideologia monarhiei autoritare e clădită într-o manieră evidentă pe fundamentele intelectuale antiliberale popularizate și proclamate în anii anteriori. Însă pentru a o înțelege trebuie avut în vedere inclusiv felul în care actorii noului regim proiectează o viziune organică asupra societății (respectiv asupra națiunii), una care nu permite inserarea vreunui corp străin sau desfășurarea vreunei opoziții. Întrucât România Mare este reprezentată acum ca o națiune a cărei unitate este amenințată de inamici din interior (Garda de Fier, mișcarea comunistă, minoritățile, regionalismul, sectele neo-protestante) și din exterior (revizionismul ungar și bulgar, dar și regimul bolșevic din URSS, de asemenea revizionist), instituțiile represive anatemizează sau pedepsesc rapid orice fel de critică sau disidență. Statul monarhist își rezervă dreptul de a judeca ceea ce este bine sau rău pentru comunitatea națională.

Printre cele mai importante instrumente de exercitare a autoritarismului se numără practica impunerii stării de asediu. Instituită începând de la sfârșitul anului 1933 ca urmare a asasinării prim-ministrului Ion G. Duca,

aceasta este prelungită constant printr-un decret-regal la fiecare șase luni. În plus, dacă până în februarie 1938 starea de asediu se aplică doar în anumite regiuni, schimbarea de regim pecetluiește extinderea sa pe teritoriul întregii țării.[87] Astfel, legea care o reglementează însărcinează autoritățile militare cu un rol primordial în menținerea „ordinii publice" și a „siguranței" statului prin măsuri represive justificate de nevoia „apărării ordinii" și a înlăturării primejdiilor reprezentate de „unele manifestări anarhice"[88]. Această manieră de a întrebuința legea stării de asediu trădează explicit intenția autorităților de a o exploata nu doar împotriva legionarilor și a comuniștilor, ci și contra minorităților iredentiste ori a criticilor regimului.

Îndeosebi legionarii suferă acum o represiune violentă. Instaurarea dictaturii regale este urmată de arestarea lui Codreanu, care la sfârșitul lui mai 1938 devine victima unui proces trucat. Pretextul arestării este legat în primul rând de acuzația de ultraj împotriva unui demnitar de stat (acesta insultase pe Nicolae Iorga, acum consilier regal). În egală măsură, Codreanu este acuzat și de faptul de a fi format o organizație paramilitară și de a fi conspirat cu o „putere străină" (mai exact, cu Germania nazistă) în scopul pregătirii unei lovituri de stat și răsturnării ordinii politice existente în România. În consecință, tribunalul militar care îl judecă hotărăște o pedeapsă de 10 ani de muncă forțată și 6 ani de degradare civică.[89]

La începutul anului 1938, existența Legiunii fusese deja grav primejduită de refuzul liderului ei de a subordona Garda de Fier monarhiei.[90] În acest context, Carol al II-lea numește în fruntea Ministerului Ordinii Publice pe Gabriel Marinescu, prefect al Poliției Capitalei și adversar înverșunat al Legiunii. În consecință, cea mai mare parte din elita Gărzii de Fier este privată progresiv de libertate, câteva mii de legionari fiind întemnițați[91], iar la sfârșitul lunii noiembrie a acestui an unii dintre cei mai importanți membri ai săi chiar asasinați, după ce sunt acuzați de a fi încercat să evadeze – printre ei se află și Corneliu Zelea Codreanu. În anii 1938 și 1939, autoritățile întrebuințează împotriva legionarilor metode de intimidare extrem de violente, începând de la arestări și întemnițări în închisori supraaglomerare și lipsite de igienă până la torturi

și asasinate.[92] Pierderile umane înregistrate slăbesc într-o manieră semnificativă Garda de Fier, a cărei activitate se desfășoară de acum înainte în clandestinitate. Horia Sima, un profesor de filozofie din Lugoj, în vârstă de 32 de ani, este cel care devine liderul (deseori contestat) al mișcării politice fasciste din România.[93] Asemenea episoade evidențiază cât se poate de clar dezacordul existent între carlism și pluralismul politic. De fapt, oricine formulează o critică sau o sugestie de reformă a regimului este imediat etichetat drept inamic al statului național. Articolul 15 al noii Constituții prevede inclusiv pedeapsa capitală pentru anumite infracțiuni (de exemplu, pentru atentatele care vizează membri ai familiei regale sau „demnitari ai statului")[94], iar aplicarea ei nu întârzie. Unul dintre cele mai răsunătoare cazuri este cel al legionarilor care asasinează pe ministrul de interne Armand Călinescu. În septembrie 1939, cei nouă făptași sunt executați chiar în locul unde comiseseră crima.

Deși regimul monarhist lasă deseori impresia că este copleșit de tarele sale administrative (de corupție, în primul rând), forța sa de coerciție nu trebuie banalizată. Represiunea orientată împotriva legionarilor și a comuniștilor este una violentă, iar activitatea celor mai multe culte religioase neoprotestante (*secte*, în limbajul autorităților) este interzisă. În același context, societatea este asaltată de un număr incomensurabil de reglementări. Cenzura se înăspreşte progresiv, iar orarul magazinelor este supus controlului. Altfel, din punct de vedere economic, statul devine din ce în ce mai intervenționist: nu doar reglează prețurile la diferite produse, ci fondează inclusiv bănci destinate să sprijine industrializarea țării și punerea în valoare a produselor agricole ori diferite instituții pentru a controla vânzarea și cumpărarea de terenuri agricole[95]. În mod simbolic, în 1939, odată ce fundamentele instituționale ale democrației sunt sfărâmate, încep lucrările pentru construcția noii clădiri a Ministerului de Interne. Proiectată potrivit planurilor întocmite de arhitectul Paul Smărăndescu, clădirea este gândită ca un edificiu impozant, care se remarcă prin monumentalitatea sa.

Fiecare dintre aspectele explorate mai sus ridică în mod inevitabil semne de întrebare cu privire la natura acestui regim. Discutând despre această

chestiune, Constantin Argetoianu și Victor Slăvescu folosesc termenul de „dictatură”[96], în timp ce Iuliu Maniu și Mircea Eliade se referă explicit la noua ordine ca la o „dictatură regală”[97]. Grigore Gafencu, în schimb, vorbește despre „regimul personal” al regelui.[98] Maniu, de departe cel mai aprig opozant al autoritarismului carlist, întrebuințează în egală măsură expresii precum cele de „regim politic personal”, „regim autocratic” sau „domnie personală”[99]. Așa se face că într-o declarație făcută unor ziariști cu prilejul împlinirii unui an de la proclamarea constituției din 27 februarie, acesta se referă la „epoca dictaturii regale” ca la un regim politic dominat de „despotism” și de „teroare”[100]. În schimb, propaganda oficială promovează imaginea unui „nou stat autoritar român”[101], centrat pe o constituție „corporatistă”[102] și generat de o „revoluție regală”, una realizată „de sus în jos”[103].

Rămâne de văzut în ce măsură carliștii forjează acum o *dictatură* în sensul clasic (adică *roman*) al termenului, și anume un regim pe care gânditorul german Carl Schmitt îl definește ca „o stare excepțională din punct de vedere juridic”, o guvernare în care puterea absolută este exercitată temporar de către un *șef*.[104] Deși artizanii săi justifică acțiunea din februarie 1938 inclusiv făcând referire la un context politic (respectiv geopolitic) tensionat și deși există probabil nu puțini români care gândesc statul autoritar ca pe o chestiune temporară, Carol al II-lea și principalii săi colaboratori nu îl prezintă deloc astfel. În opinia lor, de o reîntoarcere la vechile cadre nici nu poate fi vorba.

Merită în schimb avută în vedere maniera în care mecanismul de guvernare se aseamănă cu cel din anii anteriori. *Grosso modo*, luarea deciziilor fundamentale rămâne, în esență, rezultatul aceleiași colaborări între monarh și elitele tradiționale, care, alături de birocrați, se numără printre stâlpii noului regim. Foarte probabil, inclusiv marea majoritate a locuitorilor de la sate primesc cu satisfacție și optimism schimbarea din 10 februarie. Până la urmă, aceștia formează comunități tradiționale puțin atașate culturii politice democratice. Acest ultim aspect ridică un nou semn de întrebare, de această dată cu privire la felul în care monarhismul naționalist se bucură de un sprijin popular veritabil. Contrar opiniei unor autori care consideră că la sfârșitul anilor 1930

Carol al II-lea se confruntă cu o gravă lipsă de legitimitate[105], am putea spune mai degrabă că instaurarea unui regim autoritar în România se petrece tocmai pe fondul creșterii popularității monarhiei. Opt ani de domnie carlistă înseamnă în același timp opt ani de personalizare a puterii, iar acest fenomen se datorează și popularității de care acest rege se bucură acum. Până la pierderile teritoriale din vara anului 1940, Carol al II-lea răspunde destul de convingător așteptărilor legate de rolul său de arbitru politic, de simbol național și de vector al procesului de modernizare, iar în această privință impactul pe care inițiativele sale reformatoare și propaganda dinastică îl au asupra opiniei publice nu trebuie neglijat. Ideologia monarhistă avansată în acest deceniu de partizanii suveranului este una destul de ispititoare. Pe scurt, Carol al II-lea ar fi contribuit în mod activ la depășirea crizei economice de la începutul deceniului, la modernizarea națiunii, la înzestrarea armatei, iar apoi la ameliorarea guvernării în ansamblul ei, prin suprimarea partidelor politice. Foarte probabil, schimbarea de regim nu afectează popularitatea monarhiei. Ba, din contră, o sporește.

Guvernarea din anii 1938–1940 nu reprezintă pur și simplu o dictatură improvizată, al cărui mesaj ideologic este unul incoerent. În această privință, eșafodajul teoretic carlist se centrează pe câteva teme bine determinate: monarhia și meritele ei în instituirea ordinii politice, România Mare regenerată de noul regim condus de rege, grija acordată unor categorii sociale precum țăranii și tinerii, dar și eforturile făcute pentru modernizarea armatei și apărarea granițelor, în caz de nevoie.

Deși noul așezământ se înscrie în anumite privințe într-o continuitate a culturii politice consacrate în anii anteriori, în februarie 1938 actorii monarhismului carlist reușesc totuși să opereze o schimbare efectivă în comparație cu perioada precedentă, configurând un regim autoritar monarhist centrat pe rege ca arbitru politic, pe o constituție antiparlamentară, pe un partid unic ce îndeplinește funcția de organizație destinată să încadreze masele, dar în egală măsură și pe o suită de alte practici în același timp naționaliste și antiliberale. În continuare voi analiza maniera în care

se manifestă fenomenul de personalizare a puterii, respectiv felul în care Carol al II-lea își manifestă *autoritatea*.

5.3 O personalizare „carlistă" a puterii

Când se referă la influența politică a monarhiei din acești ani, Grigore Gafencu vorbește despre „atotputernicia" de care regele se bucură în „regimul său personal"[106]. Orice program important de reformă este discutat cu Carol al II-lea sau supus aprobării sale. Este însă acesta un veritabil autocrat? Nu trebuie neglijat nici faptul că regele discută cele mai importante reforme împreună cu alți actori ai regimului.[107] În această privință, un episod semnificativ este reprezentat tocmai de momentele când se elaborează constituția. Cu acest prilej, adoptarea articolelor care formează actul fundamental se face numai ca urmare a unei dezbateri la care participă regele și personalități ca Istrate Micescu, Constantin Argetoianu, Gheorghe Tătărescu, Armand Călinescu, Mircea Cancicov, Nicolae Iorga, Gheorghe Franasovici, Constantin Angelescu sau G.G. Mironescu.[108] În egală măsură, legea electorală a FRN, pe care monarhul o consideră „nu prea bine întocmită", este modificată numai după ce suveranul o reexaminează împreună cu Armand Călinescu (acum ministru al internelor).[109] În fine, iată-l pe rege în anul 1940 dezbătând succesiv împreună cu miniștrii și militarii chestiuni dintre cele mai diverse, de la modernizarea spitalelor și activitatea școlilor militare până la starea agriculturii și a fortificațiilor destinate să apere frontierele.[110] Carol al II-lea cunoaște personal pe fiecare dintre noii colonei-prefecți ai județelor, cu care discută ocazional.[111]

Între *puterea personală* și *personalizarea puterii* există totdeauna un decalaj[112], iar acest decalaj este sesizabil inclusiv în cazul lui Carol al II-lea. Maniera în care se iau acum cele mai importante decizii ne face să credem că regele guvernează mai degrabă într-un condominiu cu elitele tradiționale. Ca și în cazul anilor 1930–1938, elitele conservatoare sunt totdeauna pregătite să susțină ascensiunea monarhismului atâta vreme cât reușesc să își păstreze influența și privilegiile. De pildă, această pătură socială întrebuințează monarhismul

pentru a îndepărta masele de seducția radicalismului politic (fie că este vorba despre Garda de Fier ori despre comunism). Așa se face că aproape toate schimbările majore instituționalizate de regim (de la articolele Constituției din 1938 și până la reformele care privesc armata, cultura, agricultura sau sportul) pornesc *de la centru* și sunt decise ca urmare dezbaterii lor prealabile de către monarh și elitele tradiționale. Până la urmă, tot din această categorie se recrutează persoane alături de care monarhul practică un veritabil patronaj de acte de corupție. Se forjează astfel un tip specific de colaborare, în același timp simptom și consecință a unei culturi politice locale cu rădăcini istorice adânci.

Dimpotrivă, Carol al II-lea nu trebuie disociat de o sete de autoritate care totuși îl caracterizează. În mod simbolic, acest lucru este evidențiat de alegerea reședinței sale principale. Dacă regele Ferdinand și regina Maria preferau palatul Cotroceni (situat în anii 1920 mai degrabă la marginea Bucureștiului), Carol al II-lea se instalează tocmai în centrul capitalei, în palatul regal de pe Calea Victoriei. Deși acest suveran nu se dovedește a fi un tiran veritabil, precum sunt în această epocă unii dintre omologii săi europeni, acțiunile politice pe care le desfășoară începând din 1930 fac totuși obiectul unui puternic proces de personalizare a puterii, proces care se derulează în detrimentul practicilor liberale. În această privință, merită amintit faptul că doar cu sprijin regal se pot obține cele mai importante funcții în aparatul de stat, fie că este vorba de postul de președinte al Consiliului de Miniștri ori de cele de guvernator al Băncii Naționale sau de director al Societății Naționale de Radiodifuziune.[113] În fine, în 1938, regele laudă regimul său tocmai pentru faptul de a fi instaurat, în cele din urmă, „autoritatea" în stat.[114] Carol al II-lea împărtășește convingeri politice antiliberale și antiparlamentare. Până la urmă, acest monarh nu contrazice niciodată discursul antidemocrat al partizanilor săi, care fac în mod constant elogiul autorității.

Personalizarea puterii reprezintă poate cea mai importantă, cea mai vizibilă dintre fațetele carlismului. Potrivit lui Albert Mabileau, acest fenomen se caracterizează atât printr-o *concentrare*, cât și printr-o *personificare* a puterii. Este vorba despre un fenomen exterior autorității înseși, unul care permite

puterii „să se încarneze în persoana deținătorului – real sau presupus – și să fie percepută astfel de către opinia publică"[115]. În cazul carlismului, personalizarea puterii debutează în ziua Restaurației (8 iunie 1930) și se oprește odată cu primele pierderi teritoriale din vara anului 1940 (începând cu ziua de 28 iunie a acestui an, Basarabia și nordul Bucovinei sunt anexate de către Uniunea Sovietică). Personalizarea puterii urmează un curs regresiv abia după consumarea acestor din urmă evenimente.

În primul rând, trebuie ținut cont de faptul că odată devenit rege, începând cu Restaurația, Carol știe ca niciun alt monarh al României moderne să profite de statutul său regal și de popularitatea sa de *Salvator*. În plină criză politică și economică (Regența durează încă din anul 1927), îndrăznețul Carol revine în mod fulgerător în România în 6 iunie 1930, înlăturând perspectivele sumbre ale unui viitor incert. Potrivit discursului carlist, acesta reîntărește instituția monarhiei și continuitatea dinastiei, atât de mult perturbate în timpul interregnului Regenței. Prin inițiativele pe care le promite, o nouă epocă pare a se prefigura sub domnia sa, cea a unei veritabile renașteri politice și culturale naționale. Statutul de *părinte* și *îndrumător* al națiunii pe care Carol al II-lea l-ar fi îndeplinit acum reprezintă subiectul unui volum destinat țăranilor și apărut în 1937 în colecția „Biblioteca Albina" a Fundațiilor Culturale Regale. În cartea intitulată *Regele nostru*, istoricul Aurelian Sacerdoțeanu zugrăvește tocmai imaginea unui monarh salvator, a cărui omniprezență nu ar fi avut decât efecte benefice pentru națiunea română:

> Trăim astăzi vremuri grele. În fiecare ceas se tulbură zarea. Sunt pretutindeni dușmani care strică sufletele și sunt sâcâitori care scormonesc războiul. Ce poate fi mâine, zi senină ori cer înnourat, nu se mai poate ști. [...] Dar neamul românesc are acest om care să arate calea biruinței. Este Regele. Gătind sufletele, întărind trupurile, luminând mintea poporului, chivernisind bunurile țării, dând încredere mulțimii, îmbogățind locuitorii, întărind armata și făcând legea să fie lege, El, Regele, face ca toți să fie la locul lor cu toate cele de trebuință, gata să întâmpine și răul și necazul. Candelele lor sunt pline de untdelemnul cel trebuitor să arate și să lumineze cărarea vieții.[116]

Potrivit mesajelor propagandei, Carol joacă rolul Salvatorului nu doar în 1930, ci și în 1938, când se prezintă explicit în această calitate în proclamația pe care o rostește cu prilejul loviturii de stat din 10 februarie.[117] Monarhul vorbește acum într-o manieră francă despre „voința" sa de „a salva România Mare", explicându-și acțiunile ca pe o „eliberare" a țării de „interesele înguste ale partidelor politice"[118]. În acest discurs, suveranul își asumă personal demersul de schimbare a regimului regim, demers pe care îl subordonează unor țeluri și aspirații naționale:

ROMÂNI,

Timp de 8 ani Mi-am închinat toate gândurile și toate sforțările Mele să cârmuiesc Țara rezemându-Mă pe organizațiile politice constituite.

Din cauza cerinței de a dobândi un cât mai mare număr de voturi, propaganda făcută cu prilejul diferitelor alegeri a adus o nesfârșită neliniște și tulburare în viața și sufletul poporului Meu.

Această tulburare sufletească s-a dovedit adânc dăunătoare, săpând chiar ființa neamului.

România trebuie salvată și sunt hotărât să o fac, mânat de singurul și veșnicul Meu gând: interesele permanente ale Patriei și neprecupețita ei întărire.

Voi schimba această stare primejdioasă și voi păși fără șovăială la o cât mai grabnică îndreptare a acestor stări.

Pentru aducerea la îndeplinire a acestui imperativ național, am alcătuit, sub președinția Patriarhului României, un Guvern de oameni de răspundere care, mânați de cel mai desăvârșit patriotism, descătușați fiind de activitatea de partid, vor avea tot răgazul să-și închine toate gândurile și toată munca numai binelui obștesc.

Acest guvern va despolitiza viața administrativă și gospodărească a Statului, va alcătui schimbările constituționale care să corespundă nevoilor noi ale țării și năzuințelor de astăzi ale unei Românii ce trebuie să se întărească.

M-am hotărât să pășesc pe această nouă cale cu toată hotărârea și convingerea că este scăparea Patriei și o fac mânat de acel sentiment de dragoste fără margini pentru țara mea pe care am fost chemat să o cârmuiesc și să o apăr, prin grația lui Dumnezeu și Voința Națională. [...]

În timpuri grele, singurele mijloace eroice sunt acelea ce pot întări România și salvarea ei este suprema noastră Lege, pe care o voi urma fără ezitare.
Așa să ne ajute Dumnezeu!
Trăiască România![119]

În februarie 1938, Carol al II-lea revendică voluntar atât statutul de reformator politic și social, cât și pe cel de apărător al frontierelor (revizionismul Uniunii Sovietice, al Ungariei și Bulgariei devine tot mai amenințător la adresa României Mari), angajând monarhia pe un drum problematic.

De fapt, începând din acest moment și până în vara lui 1940, regele face în mod repetat referiri la angajamentele care îl leagă de România[120], iar paginile publicațiilor carliste abundă în citate din cuvântările sale referitoare la acest aspect. Asemenea mesaje nu sunt pur și simplu (doar) rodul demagogiei și al propagandei, ci devin în același timp și o veritabilă auto-responsabilizare politică. În acest fapt am putea identifica unul dintre factorii care îi asigură nu doar sprijinul elitelor tradiționale, ci și încrederea a numeroși români.

Pentru mulți dintre „supușii" săi, Carol al II-lea îndeplinește în această perioadă o funcție esențială, aceea de ultim arbitru la care se pot adresa pentru a-și vedea înfăptuite așteptările. Cel puțin asta ne demonstrează istoria sensibilă a carlismului, sesizabilă pornind de la bogata corespondență pe care monarhul o primește acum. La puțin timp după adoptarea noii constituții, de pildă, un învățător din județul Satu Mare, mulțumindu-i pentru suprimarea parlamentarismului și încurajându-l să persevereze în practica autoritarismului, i se adresează în maniera următoare: „Anii care ne vor petrece de azi încolo vor cunoaște adevărata mărire a României Mari. Ei nu vor mai arunca pe umerii Țării cangrene politice. Demult sufletul meu cugeta la un plan în virtutea căruia un om viguros, drept și autoritar să cheme întreaga suflare românească pe calea înfăptuirii marilor idealuri naționale. O capacitate extraordinară trebuia găsită în acest scop. Majestatea Sa a luat la timp hotărârea mântuitoare, împotriva dispersării atâtor energii care cădeau pradă demagogiei politicianismului nostru de până acum"[121]. După cum am încercat să demonstrez în capitolele anterioare, personalizarea puterii este și rodul unei dinamici generate de *jos* în *sus*, scrisorile

destinate regelui scoțând în evidență tocmai această specificitate. De multe ori, persoana sa este gândită ca o ultimă instanță de judecată nu doar capabilă, ci și obligată să se implice în administrația statului pentru a-i suplini carențele. În acest sens, cererile care îi sunt adresate vizează, din nou, soluționarea unor chestiuni extrem de diverse. Un grup de țărani și câteva sindicate ale fermierilor, de exemplu, doresc ca monarhul să intervină pentru reducerea fiscalității, adevărata povară ce ar fi împiedicat modernizarea agriculturii.[122] Printre alții, un morar solicită suveranului o audiență personală, de această dată pentru a discuta probleme care privesc domeniul său de activitate[123], în timp ce cartografii care lucrează în instituțiile statului îi mărturisesc nemulțumirea față de nivelul salariilor pe care le primesc.[124] Această atracție pentru autoritatea unui *șef* iese la iveală ca un derivat al culturii politice românești, una ce încurajează conformismul. De fapt, cultul *șefului* este întreținut de *jos* în *sus* tocmai prin felul cum unii români înțeleg și practică relația dintre guvernanți și guvernați.

Începând cu anul 1938, efectele acestei culturi politice se fac simțite din ce în ce mai mult inclusiv în sfera legislației. În această privință, articolul 30 al noii Constituții și faptul că actul fundamental poartă numele suveranului ar putea fi considerate ca fiind cele mai semnificative rezultate simbolice ale fenomenului de personalizare a puterii. Potrivit acestui articol, regele devine „Capul Statului"[125]. Pe de o parte, titulatura evidențiază rolul central pe care monarhia îl dobândește atât în exercițiul puterii, cât și în cadrul universului simbolic al noii ordini. Pe de altă parte, expresia cu pricina reprezintă în egală măsură un instrument util de facilitare a vulgarizării ideologiei carliste. Așa se face că într-un manual de instrucție civică destinat școlilor secundare autorul afirmă într-o manieră cât se poate de directă: „Carol al II-lea este Capul statului", explicând acest lucru prin faptul că cea mai înaltă autoritate politică din statul român este „Regele"[126].

Însă nu doar constituția poartă numele monarhului, ci și codurile legislative penal[127], civil[128] și militar[129], ceea ce face ca personalizarea puterii să fie marcată și mai mult din punct de vedere simbolic și juridic. În paralel, concentrarea autorității devine vizibilă nu doar în teorie, ci și în practică. Implicarea

suveranului în procesul de luare a deciziilor este una cât se poate de evidentă. Funcția lui nu este deloc una decorativă, guvernele care se succed în timpul deceniului său de domnie înfeudându-i-se de-a dreptul. În schimb, prin inițiativele sale politice, culturale și sociale *naționale*, precum și prin faptul că se asociază cu elitele tradiționale, respectiv cu instituții precum biserica și armata, Carol al II-lea reușește să practice strategii eficiente prin care își legitimează puterea și încearcă să se pună la adăpost de critici.

Aceste strategii sunt dublate, ca și în anii trecuți, de cultivarea reprezentării sale de monarh omniprezent. În egală măsură creație propagandistică și rezultat al acțiunilor personale ale monarhului, aceasta îl proiectează pe Carol în postura unui conducător activ și implicat, care refuză posibilitatea unei diete de știri pozitive fabricate de către subordonații săi. De pildă, după cum reiese din caietele sale de însemnări, prezența sa la depunerea jurământului unor tineri ofițeri de la o școală militară din Sibiu reprezintă în același timp un prilej pentru a-și exercita rolul de atent supraveghetor al chestiunilor obștești: „După serbare, vizitez arsenalul Frontului de Vest, foarte bine înzestrat și condus de lt.-col. Țuchel. Un singur păcat, că este în mijlocul orașului și n-are legătură cu calea ferată. După-masă, plec la Orăștie, spre a vedea stația de încărcare a Reșiței, până la Sebeș, șoseaua internațională perfectă, dar de aici înainte, un dezastru, să vedem ce vor da lucrările din anul acesta. N-am fost mulțumit de ce am văzut. Din cauza unor greșeli tehnice, instalația e la mare întârziere, trebuia să fie gata la 1 octombrie anul trecut și tare mi-e teamă că abia la acea dată anul acesta va fi în stare de a funcționa”[130]. Mesajul transmis de Carol al II-lea este cât se poate de clar: acesta nu este un lider izolat în turnul său de fildeș, ci unul care se folosește de călătoriile sale (mai mult sau mai puțin ocazionale) pentru a cunoaște națiunea pe care o conduce. Unul dintre cele mai popularizate asemenea episoade se petrece în primăvara anului 1938. Atunci, suveranul vizitează satul Dioști din județul Romanați, la numai o zi după producerea unui incendiu care mistuie o bună parte din această așezare. Aici, Carol al II-lea stă personal de vorbă cu preotul și cu învățătorul satului, dar și cu unii dintre sătenii sinistrați.[131]

Cazul Dioști nu este însă unul singular. Din contră, imediat după această vizită suveranul merge în cel mai apropiat oraș, Caracal, unde ia masa la popota ofițerilor de la unitatea militară din localitate, după care inspectează regimentul de infanterie și se interesează de starea de spirit a soldaților. Vizitează apoi spitalul județean, decorând doi dintre jandarmii răniți în operațiunile de stingere a focului din Dioști. În continuare, după ce explorează centrul orașului, se deplasează rapid până la Craiova. În capitala Olteniei, cu ocazia unui drum făcut la Prefectură, cere să i se prezinte bugetul primăriei și al județului (Dolj), pe care le verifică cu atenție. Loial angajamentului său de a îndrepta tarele administrației, regele se declară nemulțumit de faptul că aproape jumătate din acest buget este destinat achitării datoriilor făcute anterior, în timpul regimului politic parlamentar. În consecință, solicită măsuri imediate de îndreptare a situației.[132] În fine, în același an monarhul merge în județul Muscel, unde, într-un sat grav afectat de un incendiu, observă personal consecințele dezastrului, încurajează pe săteni și le promite sprijin[133], dar călătorește și în județele Bihor, Cluj și Prahova. La Oradea și la Cluj, de exemplu, descinde de fiecare dată la Prefectura orașului și la Primărie (unde se interesează din nou de mersul administrației locale), iar în apropiere de Cluj se oprește într-un sat pentru a vizita școala primară. Întorcându-se spre București, ni se spune, constată nemulțumit faptul că în județul Prahova stagnează de multă vreme lucrările la construcția căii ferate care ar trebui să lege orașele Ploiești și Târgoviște. Prin urmare, solicită reluarea lor urgentă.[134] Configurate în același timp ca puneri în scenă ale regimului, ca propagandă carlistă și ca implicare veritabilă a regelui, fiecare dintre aceste vizite este destinată a produce consecințe imediate în regiunile respective. De fapt, evenimente precum inaugurarea unui edificiu public sau a unei instituții de cultură, jurământul unei noi promoții de ofițeri, dezvelirea unui monument al eroilor, o ședință a Academiei Române, o sărbătoare ortodoxă, o competiție sportivă, deschiderea unei expoziții, distribuirea unor premii ca urmare a unui concurs național, desfășurarea unor manevre militare, învestirea patriarhului sau a unui episcop ortodox, toate acestea reprezintă pentru Carol al II-lea ocazii neratate de a se proiecta în spațiul public ca

un animator de prim ordin și ca un rege *prezent*, pătruns profund în existența comunității pe care o conduce: nu doar pentru a comunica sfaturi prețioase și pentru a transmite felicitări sau încurajări, ci și pentru a-și dovedi spiritul organizatoric. Extrem de frecvente în acești ani, aparițiile monarhului în spațiul public (ca și discursurile sale) se răresc abia odată cu cedările de teritorii din vara anului 1940, când autoritatea sa se prăbușește iremediabil.

În anii 1938–1940, regele și apologeții monarhiei autoritare vehiculează imaginea himerică a unui șef de stat *perfect*, sincer dedicat muncii făcute în interesul supușilor săi. Conducătorul real este însă un simplu individ, preocupat înainte de toate de păstrarea și perpetuarea propriei supremații ori influențe, respectiv pe a sa și pe a anturajului său politic. Atâta vreme cât este nevoit să recurgă la măsuri antiliberale sau impopulare pentru a-și îndeplini țelurile, foarte probabil o va face. În România, principiul monarhiei autoritare devine totuși baza sistemului de guvernare, iar acest lucru are consecințe importante asupra felului cum este administrat statul. În această privință, fenomenul de personalizare carlistă a puterii se cuvine a fi înțeles ca un proces, unul care se fundamentează atât pe idei și practici anterioare anului 1938, cât și pe tehnici și strategii de legitimare exersate în timpul regimului autoritar.

5.4 „Rege Străjer", „Rege al țăranilor", „Voievod": ipostaze ale monarhului, ipostaze ale personalizării puterii

Regele și susținătorii săi inventează și experimentează diferite tehnici de legitimare a autoritarismului monarhic. În această privință, personalizarea puterii se concretizează inclusiv prin proiectarea lui Carol al II-lea într-o serie de ipostaze specifice. Acest subcapitol este destinat examinării a trei dintre cele mai vehiculate asemenea reprezentări, respectiv cele de **„Rege Străjer"**, de **„Rege al țăranilor"** și de **„Voievod"**. Numai explorând felul în care aceste imagini și formule propagandistice sunt folosite ca instrumente de legitimare politică putem înțelege maniera în care regimul autoritar se sprijină pe un veritabil conglomerat de elemente ideologice.

Prima dintre ele, cea de **„Rege Străjer"**, este strâns legată de revizionismul care amenință acum România Mare. Motivate de expansiunea teritorială a Reich-ului german și a Italiei fasciste, Uniunea Sovietică, Ungaria și Bulgaria pretind în continuare României rectificări teritoriale. Provocărilor din exterior li se adaugă însă și temerile regimului privitoare la „inamicii" din „interior". Statul alocă resurse importante pentru activitățile de supraveghere a populației, iar printre diferitele măsuri punitive implementate în această privință una prevede pierderea cetățeniei române pentru cei care dovedesc „infidelitate" față de țară ori fac „propagandă dușmănoasă împotriva României"[135]. De fapt, Siguranța și autoritățile de la diferite niveluri instituționale au în vedere în primul rând activitatea minorităților (fie ea politică, culturală sau economică), pe care o monitorizează atent. Minoritățile naționale, socialiștii, comuniștii, membrii *sectelor* religioase, anarhiștii, spionii și iredentiștii, cu toții devin în rapoartele Siguranței vectori ai unor amenințări (reale sau imaginare).

Pentru a contracara revizionismul, autoritățile de la București și naționaliștii români se mobilizează și acționează prin diferite inițiative și practici simbolice. În 1938 este înființat Ministerul Înzestrării Armatei, iar un an mai târziu este inaugurat și un nou local al Școlii Superioare de Război. În paralel, suprafețele împădurite din zonele de graniță capătă acum un statut special, devenind „păduri de protecție pentru cauză de apărare națională" și fiind excluse de la exploatare.[136] Pe de altă parte, generalizarea sentimentului de suspiciune față de *celălalt*, față de *neromâni*, contribuie la pregătirea terenului pentru ceea ce Christophe Midan consideră ca fiind o „militarizare progresivă a societății"[137]. Într-adevăr, în statul carlist militarii dobândesc un statut aparte, iar tot mai multe categorii sociale sunt încadrate în diferite forme de asociere controlate de stat, respectiv în *uniforme*: nu doar străjerii și cadrele partidului unic, ci și premilitarii, echipierii ori membrii Gărzilor Naționale (formațiuni paramilitare ale Frontului Renașterii Naționale).

Una dintre cele mai răspândite practici simbolice naționaliste este însă legată de întreținerea unui *cult al latinității*. Într-o manieră cât se poate de sugestivă, prima imagine care urmează portretelor regelui și al prințului moștenitor

de la începutul primului volum al *Enciclopediei României* prezintă nu întâmplător tocmai Columna lui Traian[138]. În perioada interbelică, mitul originii latine a românilor reprezintă unul dintre cei mai importanți factori care fasonează naționalismul românesc, iar felul cum regimul monarhiei autoritare manipulează acest mit ne permite să înțelegem mai bine ipostaza de „Rege Străjer" a lui Carol al II-lea.

În această privință, nu trebuie neglijat faptul că unitățile străjeriei poartă, încă de la înființarea lor, denumiri latine. Tinerii străjeri sunt încadrați în *centurii*, *cohorte*, *legiuni* și *falange* tocmai pentru a evoca nobilele rădăcini romane ale națiunii din care fac parte. Melanjul de monarhism, naționalism etnic și exaltare a latinității are o dublă funcție. Pe de o parte, aceea de a legitima în noile provincii primatul teritorial (geografic), demografic și economic al românilor (în discursul pe care îl rostește cu prilejul inaugurării primului guvern al noului regim patriarhul promite exaltat repunerea „fiilor României etnice și latine în drepturile lor firești"[139]). Pe de altă parte, aceea de a combate revizionismul cu argumente care să poată fi în același timp istorice, culturale și etnice. Anii 1938–1940 coincid cu o pleiadă de acțiuni făcute în acest sens. Conferințele antirevizioniste ale lui Nicolae Iorga la „Universitatea Latină" din Brașov[140] sau filmele realizate de Oficiul Național de Turism despre drumurile legionarilor romani în Ardeal[141] nu sunt nici pe departe demersuri izolate. Iată, de pildă, cazul Cadrilaterului (sudul Dobrogei) revendicat de Bulgaria. Aici, rezidenții regali ce se succed la conducerea ținutului care înglobează această regiune (Constantin C. Giurescu este urmat de Nicolae Ottescu) alocă fonduri semnificative pentru o serie de săpături arheologice[142], unele inaugurate în 1939 în zona fostului castru roman Abrittus.[143] Ca o „completare", un an mai târziu sunt dezvelite în orașul Cavarna trei statui ale *Lupoaicei*, aduse direct din Italia fascistă.[144]

În acest context de luptă antirevizionistă, regele este proiectat ca simbol al unității teritoriale a națiunii. Popularizând rolul său de „Străjer al Neamului"[145] și de „santinelă neadormită a hotarelor țării"[146], propaganda configurează o reprezentare specifică, la fabricarea căreia contribuie inclusiv poeții.[147] Potrivit

acesteia, pe umerii suveranului cade răspunderea supremă de a păstra nemodificate cadrele teritoriale ale statului național.[148] În acest sens, o suită întreagă de narațiuni îl prezintă ca pe un veritabil „rege-soldat"[149].

Carol este implicat în chestiuni militare încă de la începutul secolului, când dobândește gradul de sublocotenent al unităților de Vânători de Munte. Ulterior, în 1913, este prezent alături de regele Ferdinand la sud de Dunăre, pe frontul bulgăresc al celui de-Al Doilea Război Balcanic. Interesul pe care îl manifestă față de problemele organizatorice, precum și felul său de a socializa îl fac popular în rândul soldaților. Mai târziu, în timpul Primului Război Mondial, preia comanda unui regiment de infanterie. Dezertarea sa de pe front și escapadele sale din această perioadă sunt trecute treptat sub tăcere, propaganda oficială evidențiind mai degrabă implicarea și curajul său. În fine, după război, odată cu crearea României Mari, regele Ferdinand îi acordă în mod simbolic funcția de comandant al aviației și marinei regale.

Odată devenit rege, Carol al II-lea promite românilor că va conduce armata nu doar într-o manieră simbolică, ci și efectiv, ca un șef militar preocupat neîncetat de instrucția, echiparea și modernizarea ei. În mod simbolic, primul mesaj regal oficial din fiecare an este adresat armatei și are în vedere aceleași „amenințări" aduse „unității naționale", cărora trebuie să li se răspundă prin „apărarea granițelor"[150]. Regele însuși se prezintă ca stând „neclintit de veghe" pentru a împlini acest țel.[151] Într-o anumită măsură, după cum voi încerca să demonstrez în continuare, legitimitatea pe care își sprijină autoritatea atârnă inclusiv de respectarea acestei promisiuni.

În această privință, suveranul se consideră „Cap al oștirii"[152] și proclamă solidaritatea națiunii în jurul monarhiei ca o premisă absolut necesară pentru îndeplinirea țelului apărării naționale, remarcându-se printr-o serie de inițiative specifice. Monarhul coordonează în fiecare an exercițiile militare desfășurate în cadrul așa-numitelor manevre regale, dar convoacă și conduce și consilii ale miniștrilor și generalilor în care se iau măsuri pentru înzestrarea armatei. Deseori, fără o informare prealabilă, Carol al II-lea vizitează trupele. Inspectează unități militare și regimente, dar oferă și îndrumări,

interesându-se de chestiuni dintre cele mai diverse, de la motoarele avioanelor până la bocancii militarilor.[153] Armata României Mari este desemnată din ce în ce mai des în acești ani folosindu-se expresia de „armată regală", iar oștirea cea „nouă", „disciplinată" și „înarmată" este prezentată ca o creație a monarhului.[154] Unii admiratori mai zeloși ai suveranului înfățișează acum România Mare ca „O țară mândră ca-n poveste, / În care bate suflet nou, / Iar ca vulturul sus, pe creste, / De strajă, Regele-Erou!"[155]. E vorba aici despre o reprezentare a monarhiei popularizată inclusiv în presa din străinătate sau în volume de propagandă precum cel al britanicului Derek Patmore. În cartea *Invitation to Romania*, un volum de relatări de călătorie pe care îl publică în 1939, autorul ne spune clar: „Odată sosită ziua când țara sa va fi invadată de puteri străine, acesta [adică regele Carol al II-lea – n.n.] va rezista, ca și restul compatrioților săi, luptând mai degrabă decât să se predea"[156].

Pentru a dovedi atașamentul care îl leagă de armată, Carol al II-lea petrece sărbătorile de iarnă de la cumpăna anilor 1939–1940 în mijlocul militarilor concentrați în apropierea granițelor amenințate. De Crăciun, de pildă, regele și principele Mihai se află în județul Bihor, acolo unde iau masa în mijlocul soldaților mobilizați pe linia fortificațiilor care-i poartă numele, „Linia Carol al II-lea". Cei doi le împart acestora daruri și cărți. În continuarea călătoriei, de Anul Nou merge la Constanța, iar în 6 ianuarie 1940, cu prilejul sărbătorii ortodoxe a Bobotezei, se află la Chișinău. Dintr-o broșură care reunește discursurile pe care le rostește acum în Ardeal, Basarabia și Dobrogea (intitulată *Apărarea hotarelor noastre*) reiese clar faptul că suveranul repetă frecvent termeni și expresii precum „strajă", „pază", „apărare națională", „granițe" ori „unire între frați"[157], de fapt o serie de laitmotive cu un conținut explicit antirevizionist pe care le reia într-un manieră aproape obsesivă în aproape toate cuvântările sale din acești ani.

La sfârșitul acestui deceniu, ideologia oficială concentrează în mod simbolic dezideratul apărării naționale în persoana lui Carol al II-lea, iar de imaginea sa de „Rege Străjer" se leagă o mulțime de acțiuni și practici discursive. Două dintre ele mi se par a fi cele mai semnificative pentru înțelegerea acestei teme

ideologice: Straja Țării (organizația monarhistă de încadrare a tineretului) și sistemul de fortificații care poartă numele regelui („Linia Carol al II-lea").

Prima dintre ele devine în timpul regimului autoritar unul dintre cele mai importante așezăminte carliste, ale cărei efective cresc simțitor. Membrii ei sunt prezentați explicit de propagandă ca fiind în primul rând „străjerii granițelor"[158], o frază din textul „Crezului" pe care trebuie să îl memoreze referindu-se la Straja Țării ca la o instituție care reprezintă „chezășia hotarelor"[159]. Într-adevăr, din punct de vedere ideologic, în jurul monarhului și al membrilor acestei organizații se creează progresiv o adevărată mistică a apărării granițelor.

În ceea ce privește „Linia Carol al II-lea", aceasta reprezintă o expresie utilizată pentru a desemna fortificațiile realizate la granița de vest (cu Ungaria[160]), dar uneori inclusiv pe cele create la fiecare dintre granițele amenințate ale României Mari (cu Ungaria, Uniunea Sovietică și Bulgaria). Odată cu declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, în septembrie 1939, aceste linii defensive reprezintă unul dintre subiectele cele mai popularizate de propagandă. Astfel, din ziarul *România* aflăm că după cum în Antichitate împăratul roman Traian construise renumitul „Val" pentru apărarea Daciei de barbari, tot la fel Carol al II-lea construiește acum în jurul țării sale un stăvilar imens pentru a opri inamicii care ar fi îndrăznit să o atace.[161] Grație monarhului, România Mare ar fi fost „străjuită" de „un brâu de oțel și beton"[162]. Îndeosebi hotarul cu Ungaria beneficiază de o atenție aparte. Pe o distanță de aproximativ 300 de kilometri, pornind din județul Maramureș și ajungând până în județul Arad, o suită de cazemate și diferite alte tipuri de întărituri militare sunt destinate acum să contribuie, în caz de război, la o mai bună apărare a frontierei de vest. „Linia Carol al II-lea", a cărei construcție începe în 1937, se numără în această perioadă printre cele mai mari fortificații defensive din Europa, asemănându-se în această privință cu celebrele „linii" „Siegfried" ori „Maginot".

Dacă această reprezentare este generată și modelată de situația geopolitică în care se află acum statul român, cea de-a doua ipostază carlistă de personalizare a puterii pe care o discut aici, și anume cea de **„Rege al țăranilor"**,

este fasonată de specificul demografic și social premodern al României Mari. Potrivit Recensământului din 1930, 78,9% dintre locuitori trăiesc la sate, însă opt ani mai târziu specialiștii estimează numărul lor la 81,9% din totalul cetățenilor.[163] În plus, în anul 1939, doar 54,3% dintre români știu să scrie și să citească.[164] În acest context se întâmplă ca statul monarhiei autoritare să proclame și să depună eforturi pentru ceea ce carliștii denumesc în mod generic ca fiind un proces de „ridicare" a satelor. Noul regim promite nu doar domnia ordinii și a eficienței în administrație, ci și accelerarea ritmului reformelor modernizatoare.

În această privință, contează în primul rând activitatea Fundațiilor Culturale Regale, care sporesc numărul căminelor culturale. În folosul satelor lucrează inclusiv echipele regale și străjerii, ajutați uneori de premilitari. În 1938, numărul echipierilor crește simțitor odată cu introducerea „Serviciul Social"[165]. Potrivit regelui, această reformă este animată de un singur țel, și anume: „ridicarea satelor"[166]. Așezate pe cât posibil în centrul localității, *Căminele culturale* sunt destinate a forma, alături de biserica (ortodoxă) și de monumentul închinat eroilor satului, un fel de *axis mundi*, un sistem de trei instituții în jurul căruia comunitățile locale urmează să își ritmeze existența și să își sporească bunăstarea.

Carol al II-lea își face deseori cunoscută grija pe care o poartă față de țărani[167], iar demersurile statului gândite să ajute această categorie socială sunt puse de fiecare dată pe seama voluntarismului monarhic. În ce constă implicarea regelui? Suveranul convoacă consilii guvernamentale în care se discută măsuri destinate modernizării satelor, dar acordă și premii (un plug metalic modern) celor cei mai sârguincioși 1 000 de gospodari din satele României Mari.[168] În egală măsură, acesta se remarcă prin *daniile* pe care le face țăranilor[169] ori prin obiceiul de a boteza prin diferiți delegați (de cele mai multe ori prefecți sau primari) nou-născuții proveniți din familii țărănești cu mulți copii.

Se perpetuează astfel imaginea unui suveran accesibil, întărită și confirmată și în acești ani de conținutul corespondenței regale. În acest context, țăranii îi adresează frecvent cereri, mulțumiri și recomandări. Pentru locuitorii

comunei Asan din județul Bacău, Carol al II-lea este pur și simplu „Părintele Satelor și al Plugarilor”[170]. În schimb, câțiva români dintr-un sat al județului Râmnicu-Sărat îi mulțumesc acestuia pentru „grija” și „dragostea” pe care o demonstrează pentru locuitorii satelor.[171] În egală măsură, regelui i se poartă recunoștință inclusiv pentru înlăturarea parlamentarismului. Patru bănățeni îl încurajează să persevereze în această direcție și să ia măsuri cât mai urgente pentru instaurarea „ordinii” în administrație: „Ați schimbat politica blestemată cu rânduială bună. Vă rugăm frumos să lăsați notarii să ne facă contractele și să ne scoateți din mâinile avocaților, că tare mulți bani trag după noi și ne-am săturat de ei, noi, toți țăranii din țară. Ne punem toată nădejdea în Regele nostru mult iubit, pentru care ne rugăm”[172].

Spre deosebire de predecesorii săi, Carol al II-lea nu lasă impresia unui monarh izolat de supuși. Ca și în anii trecuți, acest „Rege al țăranilor” continuă să interacționeze nemijlocit cu locuitorii satelor. Cu prilejul sărbătorilor Restaurației din 1938 și 1939, de pildă, o reîntâlnește pe Maria Modura, care îi oferă de fiecare dată un ulcior cu apă, repetând astfel, simbolic, gestul făcut la revenirea lui Carol în România.[173] Cea mai popularizată punere în scenă se petrece însă într-un sat din județul Romanați, în aprilie 1938. La câteva zile după ce un incendiu distruge o bună parte din localitatea Dioști, Carol al II-lea se prezintă personal la locul tragediei pentru a vizita gospodăriile afectate. Încurajează țăranii și stă de vorbă cu ei, distribuindu-le personal bani și promițându-le sprijin. Asemenea întâlniri nu reprezintă cazuri izolate. Acest monarh generos și popular participă inclusiv la Congresul anual al Căminelor Culturale, organizat începând din anul 1938 la București ca o manifestație care adună circa 5 000 de țărani veniți din toate colțurile României Mari. Desfășurată la Arenele Romane din capitală, manifestarea oferă câte unui reprezentant al fiecărei provincii istorice posibilitatea de a se adresa direct suveranului, printr-o cuvântare.[174] Atent pregătit de către Dimitrie Gusti, acest congres este gândit ca o dovadă în plus a eficacității practicilor reformatoare carliste. În discursul pe care-l rostește la prima ediție a acestui eveniment, Gusti elogiază astfel meritele „Regelui Țăranilor”:

> Satul românesc a pornit pe toate drumurile încoace ca să poată să stea astăzi, prin mii și mii de fruntași ai lui, zid în jurul Regelui Țăranilor. El vine, în zilele când se sărbătorește Restaurația, ca o întrupare însăși a Țării, cu graiul, cu portul, cu dorul, cu cântecul și cu sufletul ei făurit în timp de veacuri, ca să-și arate credința și iubirea. [...] În fiecare an, noi, luptătorii acestei bătălii, venim înaintea Marelui nostru Comandant, ca să-I arătăm că suntem plini de aceeași credință și putere și ca să strigăm de aici, noi, oștirea culturală a Majestății Voastre, cele peste două mii de cămine, cu peste două milioane de săteni, așa încât să ne audă întreaga țară, din hotare în hotare: Trăiască Regele Țăranilor![175]

Prin acest discurs, Dimitrie Gusti realizează nu doar un elogiu la adresa monarhului, ci și o mostră de ideologie. Până la urmă, statutul de „Rege al țăranilor" este unul edificat în mod constant de propagandă[176], în primul rând de publicațiile destinate comunităților rurale: revista *Albina* și hebdomadarul *România satelor*, care apare începând din aprilie 1938. Aceasta din urmă reprezintă o revistă asemănătoare *Albinei*, însă una care cuprinde mai multe actualități. Concepută mai degrabă ca un organ al Frontului Renașterii Naționale destinat zonelor rurale, *România satelor* devine rapid un vector pentru cultul autorității și al *poruncii*, o publicație în care regele este proiectat explicit ca un *Domn* care poruncește și căruia ceilalți i se supun.

Această ultimă reprezentare e strâns legată de cea de-a treia ipostază carlistă de personalizare a puterii pe care o discut în acest subcapitol, respectiv cea de **„Voievod"**. Personalitatea autoritară a suveranului, puternicele sale legături cu armata și cu Biserica Ortodoxă, calitatea sa de mecena (pentru sprijinul acordat culturii, Dimitrie Gusti îl aseamănă cu „domnitorii de odinioară"[177]), apropierea de țărani, fiecare dintre aceste aspecte este exploatat din punct de vedere ideologic de monarhiști într-o asemenea măsură, încât Carol al II-lea ajunge să fie asociat progresiv cu un conducător care nu face decât să perpetueze o cultură politică autohtonă, de sorginte medievală. În această privință, un text închinat regelui de către scriitorul Alexandru O. Teodoreanu în iunie 1940, cu prilejul împlinirii a 10 ani de la înfăptuirea Restaurației, este cât se poate de edificator:

Cu smerită plecăciune mă închin măreței umbrei Tale și Duhului Tău. [...]

Se împlinesc zece ani de când Majestatea Sa, Carol al II-lea, Regele nostru, al tuturor Românilor, Samoderjeț[178] a toată țara și neamului întreg ocrotitor, s-a pogorât din Cer pe tronul Său. (...)

De aceea gândul meu către Tine se îndreaptă la o zi ca aceasta. Și dacă vei fi aflat multe despre noi aceștia, atunci când la porțile Nepătrunsului ai așteptat cu adâncă smerenie Augustele suflete ale Celor doi Regi, Întemeietorul și Întregitorul[179], mă socot că unele încă nu le vei fi aflat și mă chitesc[180] să le afli de la robul Tău Al. O. Teodoreanu, la vremuri pașnice mărunt sfătuitor pe lângă Regeștile așezăminte de cultură cărturărești și la nevoie căpitan de tunari în oastea Majestății Sale.

Află dar, cinstite Vornice[181], cele ce urmează și dă-mi rogu-Te ascultare:

De cum au luat în mână trebile Domniei, truditu-s-a Majestatea Sa să îndrepte Țara și s-o așeze temeinic în hotare. Întocmitu-s-a deci, din Înaltă Poruncă, oaste întemeiată și datu-i-s-a ei învățătură, straie și scule, strângând și multă zaharea[182]. Dar asta nu cu gând de zăhăială[183] și prădăciuni, ci numai pentru a noastră liniște și apărare, de s-ar putea cumva ispiti unii să acolisească[184] la moșia noastră și să ne-o strice.

Bisericii încă mare grijă îi poartă, păzind Majestatea Sa cu sfințenie cele pravolnicești rânduieli și înălțând Majestatea Sa Vlădici, Episcopi, Mitropoliți, și chiar un Arhi-Păstor a tot Soborul, pre[185] Înalt Prea Sfințitul Patriarh al României Mari, care mai înainte n-au fost.

Fiind Majestatea Sa însăși telmiz[186] și clătit[187] mai demult cu dragostea către cele spiritualicești îndeletniciri, multe și felurite școli au zidit, iar pe meșteri și cărturari în mare cinste îi are.

Tocmeala plugăriei o cunoaște bine și multe îndrumări de folos i-au dat. Șleahuri[188] și poteci bune, cât mi ți-i țara de mare, că mergi de la București la margine tot pe loc ca-n palmă, șleau[189] mai mare dragul. Și pomi roditori pe tot locul, și adăposturi și fântâni. Cât despre meșteșuguri, cele mai felurite meșteșuguri s-au scornit, trimițându-se lucruri făcute aici, de meșteșugarii noștri, la Paris și la Râm[190] și mai departe, peste apa cea mare ce Ocean îi zice, cum s-ar zice, la America. Și mult s-au minunat și Franțojii[191] și Râmleanii[192] și cei de la America văzând acele lucruri.

Până și cei nevârstnici, necopți, adică copii, au încăput în gândul Majestății Sale, înglotindu-i[193] pre ei în tabere frumoase, tot cu dascăli învățați și ostași destoinici, pentru deschisul minții și călire.

Și astfel, făcutu-s-au în aceşti zece ani de domnie cât nu se făcea mai înainte vreme nici în zece domnii dintre cele mănoase.

De aceea, în această prielnică și întru toate înaltă, cu smerenie îndrept spre Tine smerită ruga mea:

Coboară harul Tău asupră-ne, cinstite Vornice, și laolaltă cu toți cei ce-au făcut și păstrat prin veac această Țară, veghează, de-acolo, de sus, să ne putem gospodări în pace și să ne trăiască Regele și Augustă Dinastia Sa.

Al Domniei Tale mai mic, prea supus și prea plecat,

Al. O. Teodoreanu, Căpitan de tunari.[194]

Publicat, de fapt, într-un număr omagial al *Revistei Fundațiilor Regale* dedicat Restaurației, textul se distinge prin folosirea arhaismelor și a unui stil medieval de exprimare pentru a descrie și a elogia acțiunile monarhului din primii săi zece ani de domnie. În același timp însă, acest fragment ar putea fi interpretat și ca o încercare de legitimare a unui anumit stil de guvernare. Cazul lui Teodoreanu nu este unul singular. Când discută despre persoana monarhului și despre autoritatea de care el se bucură în noul regim, din ce în ce mai mulți carliști folosesc arhaisme ori termeni politici specifici epocii feudale.

Astfel, pentru partizanii săi, Carol al II-lea este „Vodă"[195] sau, pur și simplu, „Domnul țării"[196]. Miniștrii și consilierii săi alcătuiesc un „sfat"[197], de vreme ce ei înșiși ar fi îndeplinit rolul de „sfetnici"[198]. Tot acum aflăm că regimul autoritar este instaurat prin „mazilirea" actorilor parlamentarismului[199] și că regele conduce națiunea română prin „poruncă" și „ordin" din „Cetatea de Scaun" a țării[200], așezat într-un „jilț domnesc" aflat în „palatul" său „domnesc" din București.[201] Acțiunile sale sunt consemnate cu „slove" în „cronici", asemănate de Dan Smântânescu cronicilor medievale în care se consemnau faptele domnitorilor.[202] Așa se face că, atunci când scrie aceste rânduri, Smântânescu realizează cronica „leatului" 1938.[203]

Pentru a legitima autoritarismul monarhului, vectorii acestei retorici politice imaginează noul regim ca un edificiu centrat pe o armonie a stărilor asociată cu Evul Mediu românesc. De pildă, o asemenea idee stă la baza unei teorii promovate de juristul Paul Negulescu și de istoricul Constantin C. Giurescu. Pentru primul dintre ei, noua constituție nu face decât să permită regelui să continue vechile tradiții ale dreptului românesc, specifice unor vremuri în care „Domnitorul" juca rolul unui organism juridic care „asigura echilibrul social"[204]. Giurescu, în schimb, când încearcă să inventeze un specific românesc monarhismului din această perioadă, explică acțiuni precum acordarea titulaturii de „Mare Voievod" principelui Mihai sau înființarea „ținuturilor" ca noi unități administrative tocmai prin continuarea acestei culturi politice a autoritarismului românesc medieval. În opinia sa, actul fundamental din 1938 (desemnat uneori de propagandă prin folosirea arhaismului „pravilă"[205]) nu face decât să restabilească concordanța cu „tradiția poporului și a pământului", inclusiv prin instituirea pedepsei cu moartea, care s-ar fi potrivit „temperamentului românesc"[206].

Eforturile pe care suveranul le face pentru înzestrarea armatei, prezența sa pe teatrele de exerciții militare, respectiv prezența militarilor în anturajul său, felul cum socializează cu ostașii de rând, fiecare dintre aceste acțiuni este prezentată de propagandă și de unii carliști ca o dovadă a aceleiași continuități și apropieri organice între suveran și cultura politică medievală românească. Pentru Pamfil Șeicaru, vizitele pe care le face soldaților concentrați la cele trei granițe amenințate de revizionism (cu prilejul sărbătorilor de iarnă de la cumpăna anilor 1939–1940) reprezintă un motiv în plus pentru a evidenția acest tip particular de apropiere *medievală* dintre oaste și „voievodul" contemporan, întruchipat acum de Carol al II-lea:

> Domnul țării și ostașii Lui, uniți într-o credință creștină și românească. [...] A fost suficient ca Suveranul să vină într-o zi de creștinească sărbătoare în mijlocul ostașilor – ca să se resimtă un freamăt în țară. O mulțumire, o bucurie – ceva ca un fel de bună vestire, ca împărtășirea dintr-un dar regesc – o emoție pe care am identificat-o în cele mai variate medii.

> A plăcut țării metoda, acea înlăturare a protocolului, a tot ce formează aranjamentul, spontaneitatea gestului, simplitatea, firescul și ceva nedefinit, ca o frântură din existența voievodală, actualizată. [...] Căci așa-i place țării: legătură directă cu Regele ei. Națiunea este mereu dornică de împrospătarea tradițiilor voievodale. În zilele de sfintele sărbători ale Crăciunului, M.S. Regele ne-a reînnoit o tradiție voievodală.[207]

Prezentat de Șeicaru ca o autoritate integră, fermă în acțiunile sale, Carol al II-lea și-ar fi dovedit astfel *românitatea* nu doar prin caracter și calitatea sa de ortodox, ci inclusiv prin ușurința cu care ar fi reușit să reactualizeze un model politic considerat a fi de sorginte autohtonă.

Pe scurt, acest model se dorește a fi acela al principelui valah medieval sau chiar cel al bazileului bizantin. În această privință, Carol al II-lea îndeplinește două condiții esențiale, fiind în același timp conducător autoritar și colaborator apropiat al Bisericii Ortodoxe. Faptul că este ortodox prin naștere (și, după cum ni se spune deseori, inclusiv prin comportament) și ctitor de biserici reprezintă doar o fațetă a acestei legături. În egală măsură contează numirea oficială a patriarhului ca principal sfetnic odată cu instaurarea noului regim ori prezența regelui în spațiul public la sfințirea unor catedrale (Cluj, Craiova, Târgoviște, Bălți) sau la marile sărbători ortodoxe (Boboteaza, Paștele, Crăciunul, Anul Nou etc.). În fine, nu mai puțin important este faptul că monarhul face danii, potrivit unui vechi obicei specific ortodox de exprimare a milei.[208] De pildă, obișnuiește să ofere sprijin școlarilor cu posibilități materiale reduse din capitală, dar și diferite sume de bani săracilor orașului, prin intermediul primăriei.[209] În 1939, regele acordă ajutoare bănești locuitorilor munților Apuseni, dar distribuie și 2 500 000 de lei cantinelor școlare din țară.[210] În continuare, la sfârșitul aceluiași an, dăruiește 2 vagoane de porumb sătenilor din localitățile ilfovene Spanțov și Mănăstirea.[211] Prin asemenea inițiative, Carol al II-lea joacă odată în plus rolul de continuator al tradiției voievozilor români, care erau în același timp principi autoritari, ctitori de biserici, inițiatori ai unor opere de caritate și mecena ai culturii.

În mod simbolic, acest din urmă statut se dorește a fi evidențiat înainte de toate prin finanțarea de către rege a unei noi traduceri românești a *Bibliei*. Tipărirea acestei traduceri nu se petrece oricând, ci în 1938, când se împlinesc 250 de ani de la ultima asemenea inițiativă, concretizată în timpul principelui valah Șerban Cantacuzino. Sprijinul pe care monarhul îl acordă traducătorilor ori faptul că volumul apare sub îngrijirea Fundațiilor Culturale Regale[212] la un preț accesibil reprezintă aspecte care determină pe mitropolitul ortodox al Olteniei să asemene pur și simplu pe Carol al II-lea cu „un Basarab al vremurilor noastre, [...] iubitor de țară și de neam și râvnitor de propășire a Bisericii"[213]. Iată o asociere deosebit de atrăgătoare pentru naționaliștii monarhiști, una prin care se face trimitere explicită la autoritatea, disciplina și ierarhia care ar fi particularizat „simfonia bizantină" despre care vorbește teologul rus Serghei Bulgakov[214] – în cazul de față, sub forma unei reactualizări moderne a acestui model politic, în contextul istoric al României anilor 1930.

Când o examinăm pornind de la cadrul istoric european din acest deceniu, *monarhia* reprezentată de Carol al II-lea se dovedește a fi o formulă de guvernare destul de atipică. Aceasta se manifestă într-o manieră dinamică și autoritară, nefiind una apatică, conservatoare ori partizană a statu-quoului (democratic). În această privință, am putea identifica o dovadă relevantă în felul în care Carol al II-lea nu se rezumă la calitatea de simbol al națiunii (un simbol printre multe altele), ci devine un veritabil vector al naționalismului românesc. La sfârșitul anilor treizeci, acest suveran e din ce în ce mai puțin *Rege* și din ce în ce mai mult *Șef*, imitând cu fidelitate modelul consacrat acum în Europa, fie că este vorba despre state totalitare (Germania – Hitler; Italia – Mussolini) sau autoritare (Portugalia – Salazar; Spania – Franco; Grecia – Metaxas). Altfel, merită semnalat inclusiv eclectismul care caracterizează ideologia și practica politică a acestui conducător. Carol al II-lea acționează nu doar în calitate de „Rege al țăranilor", „Străjer al frontierelor", „Rege al culturii", „Rege al tinerilor" sau „Voievod", ci îndeplinește în egală măsură și sarcina de conducător *fascist*, încurajând constant fascizarea regimului său.[215] Carlismul dă astfel naștere unui melanj politic remarcabil de *vechi* și *nou*, respectiv de tradiție (am

în vedere, de exemplu, raporturile sale cu Biserica Ortodoxă ori cu țăranii și satele) și modernitate (a se vedea atât filofascismul său, cât și maniera în care susține proiecte modernizatoare).

Fiecare dintre cele trei ipostaze explorate mai sus (respectiv cele de „Rege Străjer", de „Rege al țăranilor" și de „Voievod") se cuvin a fi înțelese în contextul fenomenului de ascensiune a autoritarismului monarhic și de personalizare carlistă a puterii. În același timp teme ale propagandei și rezultat al unei dinamici ideologice și politice generate de *jos* în *sus*, aceste trei reprezentări asociate imaginii publice a lui Carol al II-lea proiectează pe suveran în calitatea unui veritabil taumaturg național, capabil să ofere soluții pentru probleme dintre cele mai diverse. În această privință, în secțiunea următoare discut despre reformele carliste destinate educației naționaliste a tineretului.

5.5 Un tineret carlist pentru o Românie carlistă

În perioada regimului autoritar, Nae Ionescu ia în calcul posibilitatea unei colaborări politice între monarhie și Garda de Fier. Într-o scrisoare pe care o adresează lui Armand Călinescu în ianuarie 1939, Ionescu pretinde că se bucură de influența necesară pentru a pune sub conducerea regelui această grupare fascistă. De fapt, din narațiunea pe care o expune în acest text rezultă că problema fundamentală a Restaurației (pornind de la care explică și sprijinul pe care îl oferă lui Carol al II-lea în anii 1928–1933) ar fi fost tocmai aceea de a crea un stat *totalitar* dinamizat de o mișcare „de mase" și condus de rege, un deziderat ce ar fi eșuat din cauza uneltirilor colaboratorilor monarhului, prezentați ca adversari ai legionarilor și persoane „orbite" de optica intereselor lor „personale"[216]. Rămâne de văzut în ce măsură această teorie este adevărată sau este inventată de Nae Ionescu în contextul anului 1939. Nu trebuie neglijat faptul că acesta expediază scrisoarea sperând la o eliberare din lagărul de concentrare de la Miercurea Ciuc, acolo unde se află închis alături de alți membri ai elitei legionare (ca urmare a unui val de arestări operate de autorități după asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu). O asemenea propunere e avansată,

oricum, prea târziu. La sfârșitul anilor treizeci, monarhul și colaboratorii săi au creat deja propriul model de încadrare naționalistă a tinerilor români.

Odată instaurat, regimul autoritar dovedește o preocupare deosebită pentru educația acestei categorii de vârstă. Programa învățământului primar și secundar urmează să se schimbe într-un mod „radical"[217], iar școlile publice colaborează tot mai strâns, pentru formarea noilor cetățeni, cu Straja Țării, cu Căminele culturale și cu Fundațiile Culturale Regale.[218] Una dintre cele mai importante măsuri luate în această privință este legată de instituirea monopolului de stat în domeniul tipăririi cărților didactice, o acțiune justificată de nevoia de a impune o programă națională unitară și de a oferi școlarilor cărți mai ieftine. De fapt, țelul principal este insuflarea naționalismului în rândul tinerilor (autorii legii folosesc termenul de „unificare sufletească") printr-o educație bazată pe un naționalism etnic și cultural completat cu o pedagogie monarhistă. Printre membrii comisiei destinate să examineze manualele școlare se află inclusiv carliști precum scriitorul Alexandru Lascarov-Moldovanu sau pedagogi implicați în activitatea străjeriei ca Iosif Gabrea sau Constantin Enescu-Bughea.[219] Regimul autoritar monarhist își arogă astfel nu doar monopolul manualelor școlare, ci și monopolul educării tineretului român.

Perpetuând practici consacrate în anii trecuți, când regele și actorii naționalismului monarhist își apropie această categorie socială pentru a o orienta potrivit propriilor țeluri politice, noul regim se implică masiv în activitatea școlilor, a organizațiilor sportive (Academia Națională de Educație Fizică poartă acum numele monarhului), a străjeriei, a Fundațiilor Culturale Regale și a Institutului Social Român. Regele însuși se arată atent și generos față de tineri. Pentru studenții din capitală, de pildă, mărește capacitatea de cazare a căminului „Regele Carol al II-lea" și finanțează un centru de asistență socială.[220] Altfel, până în 1940, „Biblioteca Energia" (ce cuprinde cărți destinate tineretului) ajunge pe locul al treilea în ierarhia celor mai editate colecții ale fundațiile sale culturale.[221] Pentru carliști ca Nichifor Crainic, Simion Mehedinți ori Cezar Petrescu, acest suveran este un veritabil „Rege al tineretului"[222] și „pedagog al națiunii"[223]. Drept recunoștință, tânăra generație este destinată să îi poarte

numele: este „generația Carol al II-lea”[224]. Potrivit discursului oficial, monarhului îi revine meritul de a fi îndrumat-o în direcția unei munci constructive autentice, făcută în interesul comunității naționale. De fapt, încadrarea (monarhistă) a tinerilor este justificată în primul rând de interesul național. Integrarea lor în aceste așezăminte ar fi trebuit nu doar să-i împiedice să urmeze calea radicalismului politic reprezentat de Garda de Fier, ci și să le ofere un loc de cinste în proiectul de renaștere a României.

În primul rând, sinteza ideilor monarhului despre formarea caracterului se dorește a fi concretizată în educația pe care Carol al II-lea o asigură fiului său, Mihai[225], pe care Teofil Sidorovici, comandantul străjeriei, îl propune ca model tinerilor români.[226] În același timp populară și severă, pedagogia aplicată principelui moștenitor este cât se poate de polivalentă, desfășurându-se fie în sala de clasă, fie într-o uzină de automobile (cercetând tehnica folosită pentru construcția lor), fie la coarnele plugului, fie prezent împreună cu tatăl său la sărbători naționale, fie stând de vorbă cu țăranii în vreun sat oarecare din România Mare. Școala sa este înainte de toate una națională, croită potrivit tiparelor practice și estetice propuse tinerilor din România Mare, una în care cunoașterea istoriei românilor și a teritoriului național ocupă o importanță fundamentală.

Principele este instruit să înțeleagă națiunea română ca o „comunitate de soartă și de misiune istorică”[227] și să vadă în satul românesc și în țăranul român „temelia națiunii și a statului”[228]. Călătoriile pe care le face prin țară nu reprezintă simple treceri în revistă ale localităților de pe hartă. Împreună cu colegii și dascălii săi, face drumeții în natură și vizitează monumente istorice, observă și studiază fiecare regiune străbătută, dar și socializează deseori cu locuitorii pe care îi întâlnește. Activismul pe care îl practică în această privință este unul remarcabil: numai în verile anilor 1938 și 1939 călătorește în Oltenia, Banat, Moldova, Maramureș, Bucovina, Ardeal și în zonele subcarpatice ale Valahiei.[229]

Marele Voievod Mihai face și el parte din străjerie. De altfel, *Straja țării* și *echipele regale* rămân în continuare cele mai importante organizații carliste

de tineret. Educându-se și muncind într-o manieră solidară și armonioasă în beneficiul națiunii, străjerii și echipierii ar fi evitat astfel tentația radicalismului legionar, găsind cea mai „potrivită" direcție pentru a-și orienta idealismul.

În anii regimului autoritar, activitatea *străjeriei* este încurajată de noi legi. În 1938, de pildă, această organizație dobândește monopolul încadrării și educației tinerilor cu vârste cuprinse între 7 și 21 de ani.[230] Astfel, efectivele sale cresc într-o manieră vertiginoasă. Dacă în 1934 (primul său an de existență) existau 65 de unități care înglobau 15 000 de membri, patru ani mai târziu 8 400 de unități înglobează 2 100 000 de indivizi. Dacă în 1934 erau școliți numai 169 de instructori, în 1938 numărul lor atinge pragul de 14 000 (dintre ei, aproximativ 10 000 sunt învățători de la sate).[231] Dezvoltarea acestui așezământ nu se oprește însă aici. În 1940, numărul străjerilor aproape se dublează: în România Mare își desfășoară acum activitatea 4 030 348 de membri ai acestei organizații.[232]

Educația lor e puternic pătrunsă de cultul națiunii și al monarhiei, ambele edificate într-o pedagogie centrată pe tradiție și pe morala ortodoxă.[233] Pe de o parte, unele aspecte ale activității străjerești (uniforma, specificul lor *defensiv* sau cultivarea eroismului și a spiritului de sacrificiu) ne pot determina să credem că aceștia sunt supuși unui proces de militarizare. Pe de altă parte, nu trebuie neglijat faptul că educația lor respinge radicalismul și elogiază simțul măsurii. Spiritul revoluționar și violența sunt blamate pentru că sunt asociate acum cu Garda de Fier, a cărei activitate n-ar fi fost decât „rodul unei tendințe de răzvrătire, de deznădejde, de singularizare, de individualizare, de manifestări anarhice dureroase, de rupere a legăturii cu trecutul și prezentul neamului nostru"[234]. Trimiterea făcută la legionari, în acest text apărut în *Almanahul străjerilor*, este evidentă. Aici, autorul condamnă vehement „curentele politico-sociale subversive venite de peste granițe cu scopul precis de a destrăma și distruge tot ceea ce constituie tăria vieții noastre: credința, familia, proprietatea, iubirea de neam, simțământul dinastic"[235].

Mesajul de mai sus este extrem de clar. Spre deosebire de legionari, străjerii s-ar fi dedicat națiunii într-o manieră disciplinată și armonioasă. Aceștia

sunt preocupați nu doar de desăvârșirea lor fizică, morală și intelectuală, ci desfășoară și munci în folosul comunităților locale: plantează pomi, oferă asistență socială ori strâng plante medicinale. În egală măsură, urmează cu smerenie inclusiv rânduiala religioasă ortodoxă.[236] În această privință, programul special pe care îl au (începând din 1938) în „Săptămâna Restaurației" (cea care precedă sărbătorirea zilei de „8 Iunie") este cât se poate de relevant.[237]

Activități străjerești în „Săptămâna Restaurației"	
1 iunie	„Zi închinată localității (pregătiri în vederea ceremoniei de 8 iunie, curățenie, înfrumusețare)"
2 iunie	„Zi închinată cultului eroilor și al oamenilor mari"
3 iunie	„Zi închinată solidarității sociale și naționale"
4 iunie	„Zi închinată concursurilor fizice"
5 iunie	„Zi închinată familiei, națiunii și lui Dumnezeu"
6 iunie	„Ziua pregătirilor pentru marile serbări de 8 Iunie"
7 iunie	„Ziua răsplătirii muncii"

Activitățile străjerești din *Săptămâna Restaurației* se constituie într-o mostră de educație conservatoare făcută în spiritul naționalismului și monarhismului. În timpul regimului autoritar, solidaritatea națională a tinerilor este creată în jurul monarhiei.

Străjerii asociază nu întâmplător cultul drapelului cu cultul imaginii regelui, al cărui portret apare, începând din 1938, pe coperta carnetelor școlare. Inserată în interiorul acestui carnet, a doua frază din „Crezul străjerului" exprimă clar faptul că „Străjerul este bun român și se jertfește pentru Țară și Rege"[238]. Deci, a fi tânăr român înseamnă acum a fi în același timp și monarhist. Deși în teorie tinerii aparținând minorităților naționale se pot încadra și ei în Straja Țării, oferindu-li-se posibilitatea de a-și cultiva propriile tradiții culturale și de a fi instruiți în limba proprie de către comandanți aparținând comunității etnice din care provin[239], e puțin probabil ca această integrare să

fi fost una de succes. Din contră, Maria Bucur observă pe bună dreptate faptul că asemenea strategii devin tot mai anacronice pe măsură ce a fi străjer însemna a fi în același timp „român etnic" și a împărtăși confesiunea ortodoxă. Ca urmare a eticii sale exclusiviste, această organizație contribuie mai degrabă la accentuarea discriminării tinerilor care nu se încadrează în aceste tipare.[240]

Până la urmă, rolul esențial în elaborarea programelor educative ale străjeriei este deținut de o suită de pedagogi români naționaliști, persoane care își fac un ideal din modelarea comportamentului tinerilor și care găsesc în monarhism un instrument prin intermediul căruia își pot experimenta ideile. Printre ele se numără Teofil Sidorovici, Ștefan Șoimescu, Nissa Cămărășescu, Simion Mehedinți, Constantin Rădulescu-Motru, Aurel S. Goia, Constantin Enescu-Bughea sau Iosif Gabrea.[241] Dintre acești pedagogi, cel mai important (și mai activ) este Teofil Sidorovici.[242] Foarte probabil, întrucât cultivă o relație apropiată cu Carol al II-lea, ideile sale despre educația tineretului influențează într-o măsură semnificativă metodele pedagogice străjerești. De la chestiuni tehnice, excursii, uniforme, salut și până la sarcinile de care ar fi trebuit să se achite străjerii în cazul izbucnirii unui război, de toate pare că se ocupă acest naționalist carlist pentru care noțiuni sensibile precum *patria*, *națiunea*, *monarhia* și *virtuțile* se cuvin a fi bine fixate în mintea străjerului.

Nu doar activitatea străjerilor este consacrată însă națiunii și monarhiei, ci și cea a echipelor regale care lucrează la sate în scopul cercetării și modernizării lor. Dimitrie Gusti asociază pe bună dreptate aceste comunități de tineri, atent coordonate de Fundațiile Culturale Regale și de Institutul Social Român, cu o „oștire a muncii culturale" condusă de rege.[243] Participanții la campaniile de lucru se consideră „însuflețiți de dorința de a înfăptui gândul M.S. Regelui Carol al II-lea"[244], iar fiecare dintre ei semnează înainte de plecare un angajament de onoare prin care confirmă faptul că răspund „chemării Majestății Sale Regelui Carol al II-lea"[245].

Efectivele de echipieri sporesc simțitor odată cu legiferarea așa-numitului „Serviciu Social", în octombrie 1938. Pe scurt, este vorba despre un stagiu obligatoriu de practică în echipele regale pe care ar fi trebuit să îl efectueze toți

studenții din România Mare. Dobândirea unei asemenea experiențe este gândită acum ca o condiție absolut necesară de îndeplinit înainte de primirea diplomei universitare.[246] Chestiunea „generalizării" activității echipelor regale și a introducerii unui „serviciu social obligatoriu" în scopul „ridicării satelor" fusese deja discutată în lunile anterioare, în cadrul unor consilii de miniștri și a unor conferințe ministeriale prezidate de rege.[247] Deși Carol al II-lea este cel care își arogă meritul principal pentru această inițiativă[248], Dimitrie Gusti formulase această revendicare încă de la începutul anului 1937. Într-un articol publicat în *Sociologie Românească*, Gusti recomandase „obligativitatea cercetărilor naționale științifice românești" în rândul tuturor tinerilor proaspăt absolvenți de studii universitare.[249]

În fine, un aspect mult mai important decât identificarea persoanei care se află la originea acestei idei e faptul că proiectul se materializează atât din punct de vedere legislativ, cât și practic. Dacă în 1937 lucrară 75 de echipe regale în 75 de sate ale României Mari[250], doi ani mai târziu, în august-septembrie 1939, 3 000 de tineri absolvenți de universități, de școli și institute de studii superioare sunt încadrați în 180 de echipe și îndrumați spre sate.[251] Imitând, foarte probabil, un slogan celebru consacrat de Mussolini (*Ritorno al terra!*)[252], Dimitrie Gusti proclamă entuziast o „reîntoarcere la pământ"[253] și promite cercetarea în viitorul apropiat a tuturor celor peste 15 000 de sate și 172 de orașe ale României Mari.[254] Din contră, în ciuda debutului său promițător, Serviciul Social va fi un program de scurtă durată. Suspendat temporar în octombrie 1939, nu va mai fi vreodată reluat. De fapt, prăbușirea regimului autoritar și abdicarea monarhului, un an mai târziu, pecetluiesc abandonarea definitivă a acestui experiment *carlist*. De-a lungul a șase ani de activitate (1934–1939), 2 553 echipieri cercetaseră și lucraseră în folosul a 176 de sate de pe cuprinsul României Mari[255], numărul acestor comunități crescând progresiv de la 12 (în 1934) până la 99 (în 1938), respectiv 125 în 1939, când se aplică *Legea Serviciului Social*.[256]

Unul dintre motivele care stau la baza hotărârii de suspendare pare a fi legat de influența din ce în ce mai mare pe care ideologia legionară ar fi căpătat-o

în rândul echipierilor.[257] Pe de altă parte, în mod oficial, decizia este motivată de declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, respectiv de faptul că tinerii destinați a fi încadrați în Serviciul Social urmau să își facă acum o prioritate din îndeplinirea datoriei de soldați. Într-adevăr, fondurile alocate acestui program sunt redirecționate către militari. Un decret-lege prevede trecerea lor către Ministerul Înzestrării Armatei, menționând simultan faptul că se așteaptă timpuri mai „prielnice" pentru reluarea acestei activități.[258] Ambele justificări sunt plauzibile.

În altă ordine de idei, pe lângă echipele regale și Straja Țării, Carol al II-lea este acum și conducător simbolic al celor mai importante două organizații regionale de încadrare a tineretului („arcașii" bucovineni și „șoimii" ardeleni), al premilitarilor și al Frontului Național Studențesc. Deși se bucură de un anumit grad de autonomie, *arcașii* din Bucovina (a căror influență se extinde inclusiv în județe din Moldova[259]) și *șoimii* din Ardeal devin practic parte a străjeriei, activitățile lor asemănându-se izbitor cu cele ale străjerilor și ale echipierilor: nu doar prin cultul pe care îl dezvoltă pentru națiune și monarhie, ci și prin practica educației fizice și a activităților făcute în natură, prin ridicarea de troițe și biserici, prin plantarea de pomi, prin munca de înfrumusețare și modernizarea satelor ori prin implicarea în organizarea sărbătorilor naționale. În ceea ce privește pregătirea premilitară, aceasta rămâne obligatorie pentru toți tinerii de sex masculin cu vârste cuprinse între 18 și 21 de ani. Pe scurt, prin atenția acordată disciplinei, educației fizice și întăririi conștiinței naționale, *premilităria* (cum mai este denumită în limbajul epocii) pune accent pe asimilarea de către subiecți a unor deprinderi și a unor cunoștințe tehnice care să faciliteze însușirea instrucției militare odată cu recrutarea lor în armată (mai ales în contextul izbucnirii războiului). În fine, în continuarea pregătirii premilitare regimul autoritar inventează o nouă formă de integrare, de această dată destinată numai tinerilor care urmează studii superioare. În octombrie 1939 ia naștere Frontul Național Studențesc, un așezământ în același timp naționalist și monarhist care înglobează în mod obligatoriu toți tinerii ce urmează instituții de învățământ superior din România.[260]

Dacă ar fi să încadrăm activitatea acestor organizații de tineret într-o anumită tipologie, atunci aceasta ar fi una definită de cultul *națiunii* și al *monarhiei*, ambele edificate într-o pedagogie centrată pe tradiție și pe morala ortodoxă. În egală măsură însă, nu trebuie neglijată nici maniera în care cultul *muncii* se răsfrânge asupra felului cum tinerii socializează și acționează în aceste așezăminte. Până la urmă, potrivit discursului oficial, comunitatea națională se forjează prin muncă, dar mai ales prin munca tinerilor români, viitori cetățeni naționaliști.

Metodele de lucru ale străjerilor, echipierilor și premilitarilor se aseamănă însă în multe privințe cu cele folosite în „taberele de muncă" ale Gărzii de Fier. De altfel, într-un articol în care laudă politicile carliste pentru încadrare a tineretului, Anton Golopenția (unul dintre colaboratorii lui Dimitrie Gusti) se referă la ele tocmai ca la niște „tabere de muncă", folosind expresia consacrată de legionari.[261] Inclusiv unii echipieri vehiculează, ca și în anii trecuți, concepte din vocabularul lor politic. De pildă, într-o carte scrisă ca urmare a experienței pe care o are în 1939 în cadrul echipelor regale, tânărul Ion Apostol vorbește despre „camarazi", „legiunile de camarazi" ori „Schimbarea la Față a României"[262], încercând parcă să imite retorica mobilizatoare a Gărzii de Fier.[263] Garda de Fier încă mai reprezintă o tentație pentru tineri, respectiv o primejdie pentru noul regim. Într-un interviu din februarie 1938, Carol al II-lea prezintă inițiativele sale pentru tineret ca pe un demers făcut pentru a „depoliticiniza" tineretul și a-l feri de „politica partidelor", pe care o consideră vinovată de a fi „fărâmițat" nu doar această categorie socială, ci și „unitatea națională"[264]. Monarhul face astfel o trimitere explicită la Mișcarea legionară.

În schimb, cu greu am putea nega faptul că acest *cult al muncii* (înțeles ca temă ideologică a carlismului) se dezvoltă independent de Legiune. Activiștii Fundațiilor Culturale Regale îl propagă permanent. Octavian Neamțu vede în efortul depus de echipele regale (unul pe care – în 1937 – îl dorește la rândul lui generalizat la nivelul întregului tineret universitar) chiar o posibilă alternativă față de tarele administrației statului.[265] Deși o serie de proiecte de legiferare a

obligativității „muncii obștești" sunt dezbătute în parlament încă de la începutul anului 1937[266], materializarea lor se produce abia odată cu schimbarea de regim. Astfel, chestiunea este discutată de rege și membrii guvernului său la numai trei zile după lovitura de stat din 10 februarie 1938.[267] Monarhul însuși pare a fi un vajnic partizan al acestor inițiative. În cele șapte fraze ce compun un comunicat pe care îl adresează străjerilor în 1 ianuarie 1939, de exemplu, acesta folosește de patru ori termenul „muncă" și îndemnul la „muncă"[268]. În opinia lui Carol al II-lea, *munca* făcută de tineri în cadrul unui efort colectiv și într-o manieră coordonată se justifică în primul rând prin faptul că este făcută în interesul națiunii: „Munca noastră este o muncă individuală într-un efort comun, în folosul comunității. Această comunitate este una singură: România și neamul românesc. Orice muncă pentru progresul acestei comunități este o binecuvântare a Cerului"[269].

Pentru apologeții monarhismului carlist, munca obștească a tinerilor se constituie progresiv într-o valoroasă formă de activism, una care servește ca o dovadă a faptului că promisiunile proclamate de regim se înfăptuiesc cu adevărat. Ideea „comunităților de muncă" se împământenește rapid în discursul autorităților[270], iar *Legea Serviciului Social* prevede ca echipierii să fie sprijiniți de străjeri în efortul lor de înfăptuire a „programelor sociale de muncă în folos obștesc"[271]. Acestea din urmă sunt prezentate în programa Ministerului Educației Naționale ca „o necesitate pedagogică a vremii în care trăim"[272]. Într-adevăr, statul autoritar generează în mod constant legi, circulare ori directive care prevăd mobilizarea și încadrarea tinerilor (fie ei școlari, străjeri, premilitari sau echipieri) astfel încât aceștia să poată contribui, printr-un efort colectiv, la progresul națiunii.

Pe scurt, naționaliștii monarhiști gândesc munca obștească atât în interesul comunităților locale, cât și al națiunii ca întreg. Pentru Henri H. Stahl, de pildă, scopul primordial al Serviciului Social este tocmai acela de a solidariza comunitatea națională prin tineri. Stahl prezintă explicit activitatea acestora la sate ca pe „o muncă pentru ridicarea neamului"[273]. În aceeași manieră, Anton Golopenția consideră că realizări ale noului regim precum străjeria,

echipele regale, pregătirea premilitară și munca în folosul obștesc sunt destinate în primul rând a împiedica „fracționarea națiunii și a generațiilor" și a facilita „omogenizarea politică"[274].

Munca acestei categorii de vârstă este gândită astfel ca un mijloc de a transforma România Mare într-un vast „șantier", imaginea vehiculată de propagandă fiind nu întâmplător aceea a unei țări împânzite de un tineret carlist care lucrează la sate nu doar pentru a clădi cămine culturale, dispensare, băi publice ori troițe la răspântii de drumuri, ci și pentru a construi ori repara diguri, poduri și drumuri, pentru a crea cooperative sătești și a oferi asistență medicală și socială, pentru a colecta fonduri pentru înzestrarea armatei ori pentru a planta pomi, arbori sau pentru a îngriji cimitire. „Țara nouă" și „înfrățirea românească" a tinerelor generații se realizează acum „prin munca tuturor"[275]. Pe de altă parte, importanța muncii colective în formarea tinerilor reflectă în același timp și orientarea progresivă către încadrarea totalitară a națiunii. Solid înrădăcinate în ideologia carlistă, asemenea practici sunt încurajate până în ultimele zile de existență ale regimului autoritar.

Monarhiștii carliști și acest regim acordă o atenție deosebită încadrării tinerilor, încercând să îi fidelizeze prin diferite practici destinate a le satisface nevoia de idealism și camaraderie. În acest fel, Straja Țării, Fundațiile Culturale Regale și Serviciul Social reușesc să mobilizeze cu succes numeroși tineri români. Nimic mai convingător decât o scrisoare adresată suveranului la cumpăna anilor 1939–1940 de către un străjer din Fălticeni:

> Sănătate Majestate!
>
> La început de an nou gândul tuturor se îndreaptă către Cel care conduce destinele poporului Român. Un străjer din Bucovina îndrăznește, Majestate, să vă ureze pe calea scrisului: La Mulți Ani!
>
> Mai mult decât oricare altul, sunt în drept să mulțumesc Majestății Voastre pentru darul pe care l-ați făcut tineretului prin Straja Țării. Am avut prin tabere prilejul să cunosc multe ținuturi ale frumoasei noastre țări și ale străinătății. Prin taberele organizate de legiunea București la Lupșa, în județul Turda, de legiunea Baia la Moișa, județul Baia, precum și cele organizate de Straja Țării

la Roma în Italia am avut prilejul să fac cunoștință cu o viață nouă, cu farmecul vieții petrecute în aer liber, cu program; am putut să încerc un sentiment cu totul aparte ce-l capeți când ești departe de Țară, și anume acela de nesfârșit entuziasm la trecerea frontierei spre țară. Uitam atunci tot. În sufletul meu nu mai era atunci decât un ideal: propășirea Patriei și a Poporului Român prin „Credință și muncă pentru țară și Rege!".

Și acum, pentru a nu lua din timpul atât de prețios Majestății Voastre, timp pe care-l întrebuințați pentru idealul ridicării României și a Românilor, mulțumesc încă odată din tot sufletul meu de Român și Străjer, Majestății Voastre, Marele nostru Străjer, pentru tot binele care l-ați făcut până acum în folosul Țării și al Românilor și pe care-l faceți zi de zi fără odihnă,

Sănătate Majestate și „La Mulți Ani!".[276]

Fără a considera că un asemenea entuziasm se generalizează acum în rândul tinerilor, cu greu am putea nega atracția de care se bucură în rândul acestei categorii de vârstă universul simbolic și practicile propuse de așezămintele carliste.

Acestea oferă tinerilor posibilitatea de a „birui" individualismul și de a participa la un efort comun făcut în folosul comunității naționale. Din punct de vedere ideologic, își însușesc astfel o misiune sacră: crearea unei națiuni. În egală măsură, aceste organizații ar putea fi gândite și ca formule de inginerie socială, atât prin felul în care statul instrumentalizează o categorie socială atât de importantă din punct de vedere numeric, cât și prin maniera în care activismul tinerilor este destinat să transforme națiunea și statul din care fac parte.

5.6 Autoritarism și inginerie socială

Într-o manieră progresivă, regimul monarhiei autoritare tinde să controleze din ce în ce mai multe aspecte ale existenței indivizilor, iar în această privință proiectele de inginerie socială inițiate de stat (însoțite uneori de radicalism) se bucură de o popularitate aparte. Potrivit discursului oficial, miza lor

cea mai mare ar fi fost aceea de a impune *ordinea* într-un stat perceput multă vreme ca fiind în pragul *dezordinii*.

În primul rând, această practică este sesizabilă în cazul diferitelor formule de încadrare a indivizilor pe care le-am analizat mai sus (Straja Țării, Serviciul Social, așezămintele „Muncă și Voe Bună" etc.). Totodată, ingineria socială carlistă poate fi identificată și în cazul economiei dirijate, în planurile de sistematizare a orașelor, în maniera în care este instrumentalizată din punct de vedere ideologic arhitectura (aspect pe care îl voi explora în capitolul consacrat esteticizării *carliste* a politicului) ori în acțiunile de asanare a lacurilor și a mlaștinilor din jurul Bucureștiului (zone unde se extinde inclusiv Parcul Național „Regele Carol al II-lea"). Această ultimă acțiune este pusă la rândul ei sub semnul inițiativelor monarhului de reorganizare edilitară și înfrumusețare a capitalei.

Odată cu înființarea Comisiunii Superioare a Planurilor de Sistematizare (în 1938), autoritățile derulează proiecte de sistematizare a orașelor și a satelor prin care se are în vedere îndeosebi alinierea străzilor și realizarea unor „centre civice", alături de diferite alte lucrări edilitare. Potrivit noii legi administrative, asemenea planuri devin lucrări „obligatorii" pentru fiecare dintre autoritățile locale.[277] În această privință, capitala reprezintă cel mai popularizat caz din a doua jumătate a anilor 1930, când se discută și se practică proiecte îndrăznețe de transfigurare urbanistică a Bucureștiului.[278] Unii partizani mai zeloși ai modernizării sale propun o „refacere" a urbei care să înceapă „cu târnăcopul"[279]. Alții, ca Mihail Manoilescu, proclamă pur și simplu „reamenajarea" capitalei astfel încât aceasta să fie cât mai compatibilă cu funcția de centru politic pe care o îndeplinește în cadrul României Mari.[280] Ce-i drept, în acest deceniu metropola țării se transformă într-un ritm vertiginos: se trasează bulevarde și se aliniază străzi, iar arhitecții experimentează din plin stilul modernist. În plus, crește și înălțimea clădirilor și se amenajează piețe publice monumentale. Una dintre ele este închinată acum tocmai „Restaurației". Actuala piață a Unirii poartă în acești ani numele „8 Iunie", iar începând din anul 1937 autoritățile gândesc planuri pentru organizarea ei. În acest caz, primul pas constă în dărâmarea unei părți din halele comerciale care ocupă zona.

Ingineria socială carlistă poate fi însă identificată inclusiv în marea popularitate de care se bucură acum *planul național* (fie el anual sau cincinal)[281] și economia dirijată. Astfel, aflăm că pentru perioada 1939–1944 autoritățile ținuturilor își gândesc activitățile pornind de la „planuri cincinale", concept care este inserat extrem de rapid în vocabularul oficial.[282] În schimb, dirijismul economic se manifestă acum prin legi care prevăd comasarea proprietăților agricole sau înființarea Consiliului superior economic, instituție ale cărei atribuții sunt centrate pe elaborarea unor planuri pentru „raționalizarea" și „valorificarea" producției naționale.[283] Pentru anul 1940, de pildă, autoritățile statului prevăd pur și simplu introducerea „producției dirijate" și a „comerțului dirijat"[284]. Din punct de vedere ideologic, această voință de planificare se dorește a fi expresia *ordinii* promise de carlism. Pe de altă parte, *planul* se cuvine a fi înțeles în egală măsură ca un instrument destinat a încadra, a controla și a mobiliza populația.

Regimul autoritar monarhist pretinde a se fi centrat pe o anumită filozofie socială, una teoretizată inclusiv de intelectuali carliști partizani ai ingineriei sociale ca Mihail Manoilescu și Dimitrie Gusti, care întâmpină cu entuziasm schimbarea politică din februarie 1938. Pentru Asociația Generală a Inginerilor din România, condusă de Manoilescu, noul regim este destinat să coincidă, în sfârșit, cu o autentică afirmare a inginerilor în existența națiunii[285]. Cultul inginerului și al „științei organizării" (respectiv al *inginerului* ca *organizator* al societății) se numără de multă vreme printre temele esențiale care formează concepția lui Manoilescu despre felul cum ar trebui guvernat un stat[286], acesta recomandând „forța gospodarilor organizați" ca soluție pentru înfrânarea „dezordinii" create de parlamentarism și de o birocrație ineficientă.[287] În ceea ce îl privește pe Dimitrie Gusti, acesta propune încrezător sporirea atribuțiilor Institutului Social Român, întocmirea unei „Hărți Sociologice a României" și întemeierea unei Facultăți de Științe Sociale.[288] În noul context politic, țelul declarat al așezămintelor pe care le conduce într-o manieră concertată (FCR și ISR) devine astfel nu doar acela de a studia țara, ci și de a o „transforma".[289] Cercetările activiștilor culturali pe care îi dirijează, de pildă, sunt destinate acum să contribuie la buna „guvernare" a națiunii.[290]

Acest din urmă deziderat ne duce cu gândul la maniera în care statul carlist justifică folosirea ingineriei sociale ca remediu pentru îndreptarea tarelor birocrației sau pentru rezolvarea problemelor (în același timp economice, sociale și culturale) cauzate de fărâmițarea și slaba productivitate a proprietăților rurale. De aceea consider că ingineria socială carlistă ar putea fi mai bine înțeleasă când avem în vedere politicile regimului autoritar destinate satelor, îndeosebi eforturile făcute în direcția organizării unor *sate-model*. În această privință, autoritățile locale, Fundațiile Culturale Regale și Institutul Social Român acționează concertat pentru a crea asemenea așezări în fiecare județ. Odată modernizat potrivit așteptărilor inițiatorilor programului, satul-model urma să funcționeze ca vector de referință și inspirație pentru celelalte localități. Modernizarea carlistă este plănuită a se face inclusiv prin imitație.

Unul dintre cazurile discutate de presă este satul Topoloveni, localitatea de baștină a liderului național-țărănist Ion Mihalache.[291] Nu acesta este însă exemplul pe care regimul îl popularizează într-un mod asiduu. În acești ani, propaganda se concentrează asupra unei localități din județul Romanați, într-un context aparte.[292] În 1 aprilie 1938, satul Dioști este afectat de un incendiu care distruge o bună parte din suprafața locuită. La cinci zile după tragedie, Carol al II-lea merge personal aici, iar ca urmare a acestei vizite regale refacerea așezării este pusă în sarcina Fundațiilor Culturale Regale. Un nou sat urmează să fie reconstruit în afara vechii așezări.[293] Pentru Henri H. Stahl, unul dintre activiștii FCR care participă la acest demers, ceea ce el numește ca fiind „experimentul Dioști" ar fi fost prima tentativă a școlii de sociologie conduse de Dimitrie Gusti de a construi „un sat model"[294].

Într-un timp remarcabil de scurt, Dioști devine un veritabil șantier. Pe lângă lucrările de canalizare, de electrificare și de alimentare cu apă potabilă a localității, se ridică rapid case, adăposturi pentru animale și depozite pentru cereale. Se sapă fântâni, se construiesc poduri, dar și 10 kilometri de drum, de această dată aliniat și pietruit. Din contră, nu se urmărește „urbanizarea" satului. În realizarea estetică a gospodăriilor și a locuințelor, se ține cont de specificul artei țărănești locale. Altfel, odată ajuns în centrul noului

sat, călătorul urma să găsească acolo instituțiile sale reprezentative: Biserica Ortodoxă, Căminul cultural, școala (în interiorul școlii, o placă de marmură este închinată „Eroilor Neamului"), toate acestea alături de clădiri administrative (primăria, notariatul, jandarmeria, poșta), de piață și de câteva așezăminte destinate sănătății locuitorilor: un dispensar, o farmacie, o baie publică și un teren de sport. În preajma lor se amenajează și un „centru industrial", ce cuprinde mori, o uzină electrică, dar și ateliere de fierărie, tâmplărie, cizmărie și croitorie, mărginite de o serie de locuințe pentru muncitori. În fine, într-o manieră simbolică, în mijlocul pieței centrale se pregătește edificarea statuii monarhului, în calitatea sa de „Ctitor al Dioștilor"[295].

Una dintre particularitățile esențiale ale acestui demers e reprezentată de faptul că se desfășoară urmându-se cu strictețe modelul gustian de acțiune. Pentru Dimitrie Gusti, Dioști devine un „centru de experimentare socială"[296]. În primă fază, membrii școlii gustiene desfășoară activitățile lor de teren, anchete (demografice, economice, culturale, istorice, estetice, sanitare) întreprinse cu minuțiozitate. În al doilea rând, se fac planuri și proiecte de sistematizare utilizându-se tocmai rezultatele acestor cercetări. În fine, acești pași sunt urmați de timpul muncii „efective", când autoritățile statului, tehnocrații FCR, țăranii, echipele regale și străjerii muncesc laolaltă pentru reconstrucția satului[297]. Aprecierile nu întârzie să apară. Felul exemplar în care se derulează această inițiativă oferă încă un prilej carliștilor de a face elogiul „principiului științific" ce ar fi fost aplicat aici de noua administrație a statului.[298]

Această experiență permite și observarea felului cum regimul practică planurile sale de inginerie socială atât în legătură cu carlismul cultural, cât și cu imaginea lui Carol al II-lea de „Rege al țăranilor". În 1 noiembrie 1938, Dimitrie Gusti îi scrie nu fără temei ministrului de interne Armand Călinescu următoarele: „Toate aceste lucrări, executate după dorința M.S. Regelui, sub directivele FCRPC [Fundației Culturale Regale „Principele Carol" – n.n.], transformând această comună într-un sat model, ilustrează idealul către care trebuie să tindă – prin spor de cultură și civilizație – toate satele de pe cuprinsul României"[299]. Potrivit mesajului oficial, reconstrucția satului Dioști ar

fi reprezentat în mod simbolic reconstrucția întregului stat. Pe de altă parte, această inițiativă evidențiază și o posibilă viziune *carlistă* (măcar din punct de vedere estetic) asupra felului cum ar fi trebuit să arate și să fie structurat un sat model în România Mare.

Faptul că actorii implicați în activitatea FCR și a ISR servesc deziderateleor de inginerie socială ale regimului este trădat în primul rând de vocabularul pe care îl folosesc. Astfel, odată cu legiferarea noii constituții, Anton Golopenția proclamă nici mai mult, nici mai puțin decât practica „administrației integrale"[300]. În această privință, Golopenția recomandă experiența și dinamismul echipelor regale, prezentate drept adevărate „observatoare sociale mobile" capabile să se constituie într-o „avangardă" destinată să furnizeze metode mai rapide și mai directe de „reorganizare a țării"[301]. Până la urmă, Dimitrie Gusti este cel care însărcinează pe echipieri cu funcția de „reformatori sociali", respectiv de „ingineri sociali"[302], concepte precum „transformarea" și „reforma" dominând viziunea sa despre felul cum ar fi trebuit modernizată lumea rurală românească[303]. Pe scurt, potrivit calculelor sale, „știința națiunii" (altfel spus, cunoașterea națiunii) pe care o preconizează prin cercetarea sistematică a celor peste 15 000 de sate, orașe și alte „realități românești" ar fi putut fi realizată în maximum zece ani.[304]

Folosind un limbaj asemănător celui întrebuințat de Gusti și de Golopenția într-o broșură informativă pe care o publică în 1939, Henri H. Stahl discută la rândul lui despre importanța „organizării" tinerilor în echipe și despre „cercetarea științifică migăloasă" pe care aceștia o desfășoară. Din acest text aflăm că participanții la aceste campanii sunt însărcinați încă de la început cu un „plan de acțiune" (unul ce ar fi putut fi inclusiv „eșalonat pe mai mulți ani") menit să „transforme" așezarea într-un adevărat „sat model". Întrucât până la instaurarea regimului de autoritate monarhică satele românești ar fi avut de suferit inclusiv din cauza faptului că n-ar fi avut parte de „sfătuitori" și „îndrumători tehnici", rolul echipelor regale ar fi tocmai acela de a cerceta, de a „sistematiza" și de a „raționaliza" viața satelor, condiții gândite ca fiind absolut necesare pentru modernizarea progresivă a acestor așezări. În fine, toate acestea urmau

să se desfășoare potrivit unui „plan oficial de lucru acceptat de către stat" și practicat progresiv prin instituțiile sale.[305]

Într-o societate preponderent țărănească cum este România anilor treizeci, Gusti, Golopenția și Stahl justifică ingineria socială prin necesitatea cunoașterii și modernizării națiunii, ideile lor definind cât se poate de bine concepția de lucru care stă atât la baza înființării Serviciului Social, cât și a reorganizării Institutului Social Român, care începând din noiembrie 1939 devine Institutul de Cercetări Sociale al României. Într-adevăr, Serviciul Social merită a fi înțeles nu doar ca o practică asociată naționalismului și monarhismului, ci și ca o manifestare a ingineriei sociale carliste. Ceea ce până în 1938 fusese numai un lucru „fragmentar", „periodic" și „de scurtă durată" urma să capete de acum înainte, potrivit planurilor lui Dimitrie Gusti, un caracter „generalizat", „permanent" și „sistematic"[306].

Ce înseamnă însă specificul carlist al acestor forme de inginerie socială? Înainte de toate, faptul că sunt făcute în numele și prin implicarea (deseori activă) a regelui Carol al II-lea. Monarhiștii se străduiesc neîncetat să creeze o legătură indisociabilă între monarh și ideea de reformă. În anii 1930, scrie Cezar Petrescu, monarhul este persoana care statornicește „principiul reformelor" în procesul de guvernare a României Mari[307]. De fapt, propaganda prezintă întregul deceniu carlist ca pe o epocă a reformelor (începând cu carlismul cultural și crearea organizațiilor regaliste de tineret și până la modernizarea armatei ori la promulgarea unei noi constituții). Dimitrie Gusti, de pildă, atribuie exclusiv monarhului ideea practicării „reformei sociale" prin instituția Serviciului Social.[308] Ce-i drept, cu greu poate fi disociată persoana suveranului de ingineria socială a Fundațiilor Culturale Regale și a Institutului Social Român. În „cazul Dioști", nu este suficient faptul că FCR pun la dispoziție suma de bani necesară pentru reconstrucția satului. Într-o întrunire a comisiei ISR din iunie 1938, participanții solicită explicit o implicare mult mai activă a suveranului.[309] Cu un an în urmă, textul unui îndrumător de lucru destinat echipelor regale începea tocmai cu portretul regelui și cu un mesaj de încurajare adresat de suveran echipierilor.[310]

Această reputație de reformator nu reprezintă pur și simplu un produs al propagandei, ci derivă inclusiv dintr-un voluntarism veritabil al monarhului. În această privință, ardeleanul Alexandru Vaida-Voevod ne oferă o mărturie interesantă: „Regele Carol al II-lea a fost un prototip al epocii sale. Era condus de râvna nepotolită de reformator. [...] Îl interesa tot pe atâta [...] problema șoselelor ori a edificiilor publice. Îl preocupa permanent un întreg plan de înfrumusețare a Capitalei, prin plantații, grădini, parcuri, spre a servi Bucureștii ca model pentru orașele, satele și liniile de comunicație ale țării. [...] Guvernele dintre 1930–1940 au putut înfăptui multe reforme. Cu Regele Carol al II-lea se putea lucra ușor, fiind veșnic preocupat de inovații reformatoare"[311]. Lăsând la o parte nota sa subiectivă, o asemenea mărturie nu este întru totul lipsită de adevăr. Regele își asumă de bunăvoie rolul de prim reformator al statului și profită constant de statutul său politic pentru a modela peisaje și comunități umane. Așa se face că planul arhitectului-urbanist Iacob Petrescu de amenajare a pieței „8 Iunie" este supus aprecierii monarhului[312] și că pentru o mai eficientă colectare a impozitelor Carol al II-lea nu ezită să recomande aplicarea unui „plan general pentru țară", pe care îl aseamănă conștient cu planurile cincinale din Uniunea Sovietică.[313] Să nu uităm, până la urmă, regele este *Capul* acestui stat autoritar și intervenționist.

Admirându-i intuiția de care dă dovadă în aplicarea politicilor de încadrare a tineretului, Teofil Sidorovici asociază în termeni elogioși pe Carol al II-lea cu un „grădinar" care „altoiește" virtuți în rândul viitoarelor generații de cetățeni.[314] În această epocă, proiectul de reconstrucție a statului și a societății inițiat de suveran este gândit deci, de unii monarhiști, ca o formă de *grădinărit social*. Alții, îl schimb, îl asociază cu un demers științific. Dragoș Vrânceanu (unul dintre jurnaliștii carliști de la *Curentul*), de pildă, prezintă activitatea echipelor regale și a căminelor culturale ca pe o „acțiune socială științifică" datorată monarhiei.[315] De fapt, carliștii înscriu practicile de inginerie socială discutate mai sus pe linia unor activități raționale și coerente. Un alt monarhist, Dem I. Dobrescu, primar al Bucureștiului între anii 1929 și 1934, le integrează încrezător într-o veritabilă sociologie carlistă: „Regele nostru face parte din

rasa marilor reformatori, cu serioase cunoștințe de știință socială pozitivistă. Discursurile pătrunse de cumpătare științifică și siguranța tacticii în aplicarea reformelor arată că Majestatea Sa nu pleacă de la simple idei subiective, abstracte și teoretice. Regele nostru face politică bazată pe știință socială. Din curajul reformelor și din principiile anunțate cu diferite ocazii reiese că Regele nostru posedă principiile de bază ale sociologiei pozitiviste"[316]. Retorica acestor carliști transmite un mesaj ideologic cât se poate de clar: spre deosebire de epoca parlamentarismului, asociată cu improvizațiile și oportunismul politic, reformele dirijate de Carol al II-lea nu ar fi fost făcute la întâmplare, ci într-o manieră rațională și eficientă, potrivit unui *plan*.

Pentru vectorii care le animă, asemenea inițiative nu reprezintă altceva decât o necesitate și o manifestare firească a unui stat cu adevărat modern. De altfel, tocmai această asociere a monarhiei reprezentate de Carol cu ingineria socială trădează faptul că ideologia carlismului este practicată de monarhiști ca o formulă de modernitate politică. Inițiativele discutate mai sus pot fi integrate dezideratului de ordine modernă pe care naționaliștii monarhiști o promit unui stat copleșit de tare administrative și unei societăți preponderent țărănești ale cărei structuri tradiționale traversează un proces accelerat de dezagregare. Acest specific țărănesc imprimă mișcării politice monarhiste o configurație aparte. În această privință, în secțiunea următoare analizez raporturile monarhiei și ale statului autoritar cu Biserica Ortodoxă.

5.7 Un stat autoritar ortodox

Statul carlist utilizează mijloace extrem de diverse pentru a-și legitima autoritarismul. Factorii pornind de la care sunt justificate politicile sale antiliberale nu sunt doar de ordin geopolitic (revizionismul), politic (tarele parlamentarismului, amenințarea radicalismului politic), social (necesitatea modernizării satelor) ori cultural (întărirea culturii naționale). În egală măsură merită luată în considerare și colaborarea cu Biserica Ortodoxă, respectiv felul cum este instrumentalizată ortodoxia.

Faptul că o ideologie autoritară și naționalistă precum cea carlistă dobândește sprijinul bisericii nu reprezintă un lucru inedit în Europa anilor treizeci.[317] În opinia lui Roland Clark, ceea ce particularizează însă cazul României este că aici „naționalismul religios" (Clark folosește expresia de *religious nationalism*) devine parte a unei politici de stat destinate naționalizării unor teritorii anexate după Primul Război Mondial.[318] Relațiile dintre regimul autoritar carlist și această instituție reprezintă, de fapt, un caz interesant de sacralizare a politicului. Nu e vorba despre o veritabilă *religie politică*, fenomen care, potrivit lui Emilio Gentile, se manifestă într-o manieră „totalitară" și „radical exclusivistă" în raport cu alte religii și ideologii politice[319], ci mai degrabă de o alianță, de o fuziune între sfera politicului și un tip particular de sacralizare ecleziastică.

O veritabilă separare între statul român și Biserica Ortodoxă nu a existat vreodată. La sfârșitul anilor 1930, cele două instituții dezvoltă o strânsă colaborare. Activismul politic al clerului ortodox nu reprezintă totuși o noutate în România acestui deceniu și nu se rezumă la naționalismul avansat de stat (fie el – adică naționalismul – de natură monarhistă sau nu). În anii care precedă instaurarea regimului autoritar o parte a acestui cler manifestase deja un puternic atașament față de ideologia Gărzii de Fier.[320] Prezența a numeroși preoți ortodocși la înmormântarea legionarilor Moța și Marin din februarie 1937 stârnește însă îngrijorarea regelui și a înalților ierarhi ai acestei biserici, favorabili statu-quoului.[321] În consecință, în același an este reînființat Ministerul Cultelor, gândit ca un instrument etatist destinat supravegherii activității cultelor religioase. Ulterior, ca o încununare a acestei măsuri, Constituția din 27 februarie 1938 interzice explicit preoților să facă propagandă politică sau să presteze jurăminte de credință ori fidelitate în afara celor făcute față de monarhie și de statul român.[322]

Pe de altă parte, Biserica Ortodoxă nu trebuie privită pur și simplu ca un instrument al statului român. Colaborarea dintre cele două entități presupune beneficii pentru ambele părți. Astfel, pornind de la faptul că reprezintă confesiunea majorității românilor, Biserica Ortodoxă își asigură încă din 1925 statutul de biserică „dominantă" în statul român[323], poziție reafirmată ulterior și de

Constituția din februarie 1938. În schimb, relațiile dintre ierarhii ortodocși și cei greco-catolici devin acum tensionate[324]. Deși Biserica Greco-Catolică (influentă în Transilvania și Banat) este considerată la rândul ei ca fiind o biserică „românească", acordându-i-se „întâietate" față de alte culte[325], existența sa este privită de actorii regimului mai degrabă ca un anacronism în peisajul noii ordini carliste, ca un soi de instituție hibridă.

La sfârșitul deceniului, clericii greco-catolici sunt din ce în ce mai puțin prezenți la manifestațiile organizate cu prilejul sărbătorilor naționale.[326] În 1939, de pildă, niciun reprezentant al „uniților" nu este prezent la învestitura noului patriarh Nicodim Munteanu.[327] Biserica Greco-Catolică este un așezământ discriminat sau cel puțin aceasta este impresia care reiese din doleanțele pe care unii dintre clericii săi le adresează regelui. În 1934, Carol al II-lea nu pare a reacționa în vreun fel la scrisoarea episcopului Lugojului, Alexandru Nicolescu, care deplânge „sistematica înlăturare a Bisericii române unite de la marile praznice naționale, [...] care durează de la Unire încoace, chiar și atunci când praznicele se țin în regiuni sau în parohii cu majoritate absolută română unită"[328]. Din contră, patru ani mai târziu, tocmai pe un teren donat de suveran Bisericii Ortodoxe se plănuiește ridicarea în localitatea Vadul Carol al II-lea[329] a unei mănăstiri ortodoxe, deși aici majoritatea locuitorilor sunt acum români greco-catolici.[330] Discutarea, pe scurt, a felului în care statul român gestionează relația cu Biserica Greco-Catolică este importantă pentru că ne ajută să înțelegem mai bine tocmai ascensiunea Bisericii Ortodoxe din timpul domniei regelui Carol al II-lea.

În anii 1930, scaunul patriarhal este ocupat succesiv de Miron Cristea (până la moartea sa, în iulie 1939) și de Nicodim Munteanu (începând din iulie 1939). Biserica Ortodoxă devine acum o instituție foarte prezentă și influentă în spațiul public, iar faptul că Miron Cristea devine primul șef de guvern al României carliste nu face decât să confirme acest lucru. Cele două decenii interbelice coincid nu doar cu un program prolific de construcție de biserici (focalizat în primul rând asupra teritoriilor din noile provincii), ci și cu o creștere substanțială a numărului de preoți și de eparhii ortodoxe. În plus,

se înființează facultăți de teologie ortodoxă, academii și seminare teologice, dar și diferite alte asociații cu specific ortodox. În fine, nu mai puțin important este faptul că Biserica devine un vector extrem de activ în cadrul ceremoniilor cu caracter național desfășurate în spațiul public.

Începând din 1938, regimul autoritar nu doar sprijină construcția de biserici în noile provincii, ci se identifică de-a dreptul cu asemenea inițiative. Se continuă astfel un program ambițios început și desfășurat deja anterior în România Mare, când în aceste regiuni se finalizează sau se pun pietrele de temelie a numeroase așezăminte religioase, dintre care unele se remarcă prin monumentalitatea lor (precum cele de la Bălți, Gheorghieni, Sighișoara, Cluj, Lipova, Timișoara). Fiecare reședință de județ sau oraș mai important urma să fie înzestrată cu câte o catedrală, în contextul în care în cadrul noii ordini nu doar episcopii, ci inclusiv regele și autoritățile susțin acțiunea de naționalizare a acestor regiuni prin ortodoxie. În opinia lui Carol al II-lea, bisericile și episcopiile ortodoxe din noile provincii pur și simplu afirmă „stăpânirea românească" și întreține „oțelirea românismului". Monarhul le asociază explicit cu „cetăți" în fața cărora „trebuie să se spargă valurile dușmane"[331]. De fapt, în zonele de frontieră se construiesc în anii 1938–1940 nu doar fortificații, ci și biserici ortodoxe[332], și tot acum sunt înființate episcopiile Maramureșului și Timișoarei[333] și se finalizează sau se pregătește construcția unor catedrale ortodoxe în Brașov[334], Bistrița și Hunedoara.[335]

Însă în cadrul edificiului politic condus de monarhia autoritară, Biserica Ortodoxă se afirmă ca o prezență dominantă nu doar din punct de vedere religios, ci și cultural. Noua programă școlară adoptată în timpul ministeriatului lui Armand Călinescu la Educația Națională reconfirmă „ortodoxia" și „biserica ortodoxă" printre obiectele de studiu din școlile primare și secundare[336], iar publicațiile oficiale ale regimului (*România*, *România satelor*, *Albina*) rezervă la rândul lor rubrici aparte acestor teme. În această privință, revista *Albina* este utilizată ca un instrument de pedagogie ortodoxă, de catehizare. În afară de textele pe care le semnează aici diferiți duhovnici, cititorilor li se împart la fiecare început de an calendare ortodoxe. Astfel, regimul carlist

înglobează explicit ortodoxia și Biserica Ortodoxă în ideologia și în practicile sale politice și culturale.

De altfel, Biserica și statul autoritar colaborează și în lupta împotriva adversarilor sau potențialilor adversari ai regimului. În mod simbolic, la scurt timp după adoptarea noii constituții, patriarhul Miron Cristea oficiază în capitală o slujbă tocmai pentru „împăciuirea tuturor cetățenilor țării", prilejuită de sărbătorirea „Zilei Ortodoxiei"[337]. La bazele acestei alianțe dintre stat și biserică stă o logică simplă: forțele naționale *centripete*, în acest caz regimul și Biserica Ortodoxă, se află acum într-o opoziție inevitabilă cu forțele *centrifuge*. Prin urmare, Biserica Ortodoxă depune eforturi pentru obținerea consensului național proclamat de carliști condamnând constant sectele religioase (respectiv cultele neoprotestante), fascismul Gărzii de Fier, ideologia comunistă, revizionismul (respectiv iredentismul), dar și francmasoneria.

În această privință, lupta comună a statului și a bisericii împotriva confesiunilor neoprotestante constituie un aspect cât se poate de lămuritor. Legislația carlistă le consideră o primejdie pentru „siguranța statului", a „ordinii", a „liniștii publice" și a „bunelor moravuri"[338], iar la sfârșitul anului 1938 un tribunal militar chiar condamnă la închisoare 70 de adepți ai cultului penticostal[339] (activitatea mai multor „secte" și asociații religioase fusese deja interzisă cu un an în urmă[340]). Cum se explică faptul că tocmai un tribunal militar judecă acest caz? De fapt, împotriva acestor grupuri de „conspiratori", în spatele cărora s-ar fi ascuns „internaționalismul comunist" și „vrăjmașii unității naționale"[341], luptă alături de Biserică inclusiv armata, autoritățile, echipele regale și Straja Țării. Preotul Gheorghe Paschia, de pildă, duhovnic al străjeriei, își face acum un țel din combaterea acestor grupuri întrucât le percepe ca fiind veritabile forțe antireligioase și antinaționale:

> Au năvălit și la noi, ca niște lăcuste, sectari, sau, cum îi numește Sfânta Scriptură, eretici. Ei poartă diferite nume, pe care voi le-ați auzit sau nu. Nu e nevoie să le știm numele, fiindcă mulți nu și-l spun sau mint spunând alt nume decât cel adevărat. Nu după nume îi cunoaștem, ci după învățăturile și faptele lor.

> Eretici sau sectari sunt toți aceia care nu-și fac semnul crucii, nu au icoane în casele lor, nu vin la biserică, spun să nu facem armata, căci nu trebuie să tragem cu pușca, vorbesc de rău credința noastră ortodoxă și pe slujitorii ei, în puține cuvinte, sunt dușmani ai credinței strămoșești și ai neamului românesc, adică a tot ce avem noi mai scump pe pământ și în cer.[342]

Implicarea Bisericii în activitatea străjeriei, a echipelor regale ori a premilitarilor nu ar trebui să ne surprindă. Tineretul carlist este un tineret ortodox: printre îndatoririle sale se numără și participarea la slujbele religioase, iar *Crezul Străjerilor* cuprinde inclusiv o mărturisire de fidelitate față de „Biserica străbunilor"[343], de faptă o referire indirectă la ortodoxie și la Biserica Ortodoxă.

Straja Țării este pusă încă de la începuturile sale sub ocrotirea Sfântului Gheorghe (premilitarii au ca patroni spirituali pe sfinții Constantin și Elena).[344] Străjerii se spovedesc și se împărtășesc, țin posturile Bisericii Ortodoxe, pomenesc morții, construiesc și repară biserici, îngrijesc cimitire și ridică troițe (până în 1940, Straja Țării ridică în România Mare aproape 3 200 de troițe).[345] În această privință, troițe realizează și echipele regale, însă tinerii coordonați de Dimitrie Gusti se ocupă în egală măsură și cu combaterea sectelor și cu înfăptuirea unei „educații religioase" în rândul țăranilor, cărora le împart icoane sau cărți cu rugăciuni ortodoxe.[346] De această dată, într-o strânsă colaborare cu preoții, care, drept recunoștință, se implică în activitățile Serviciului Social.[347]

Cooperarea dintre Biserică și așezămintele statului carlist configurează acum o veritabilă cultură politică de sorginte bizantină. În 1939, impresionat de desfășurarea ceremoniei învestirii lui Nicodim Munteanu ca patriarh al României, Pamfil Șeicaru integrează pe bună dreptate acest eveniment într-o tradiție autohtonă de sorginte medievală: „Era într-adevăr simbolic cortegiul acela al înalților prelați, porniți să escorteze spre Palatul regesc pe noul Păstor al Bisericii, ei înșiși escortați de ostașii Patriei de-a lungul drumului străjuit de drumeții din norod. Domnul, Altarul, Poporul, Oastea – supremele realități ale destinului național, înfrățite astfel cum le-a contopit datina de veacuri a străbunilor"[348]. Pentru unii apologeți ai regimului, în acești ani se înfăptuiește cu adevărat un „stat autoritar ortodox"[349], gândit ca o reîmplinire a „simfoniei

bizantine" despre care vorbește teologul rus Serghei Bulgakov când se referă la natura raporturilor existente în Imperiul Bizantin între stat și Biserică.[350]

În anii 1938–1940, relațiile dintre statul monarhiei autoritare și Biserica Ortodoxă sunt deosebit de armonioase. În această privință, pe lângă aspectele analizate mai sus merită avută în vedere și ortodoxia teatrală a regelui. În afară de tradiționala sacralizare ecleziastică a monarhiei ca instituție, episcopii și chiriarhii primesc acum învestitura episcopală (respectiv cârja episcopală) chiar din mâinile monarhului, potrivit unui vechi obicei bizantin.[351] Înfățișat de propagandă ca un veritabil „Apărător al Bisericii" și „chezaș al dreptei credințe"[352], Carol al II-lea își joacă cu succes rolul de rege mărturisitor al ortodoxiei și sprijinitor al acestui așezământ. Acesta este nu doar prezent, deseori, la sfințirea unor așezăminte ortodoxe, ci și ctitor de biserici. Altfel, din biroul regelui nu lipsesc icoanele ortodoxe, iar una dintre cele mai popularizate teme fotografice ale propagandei este tocmai ipostaza care îl înfățișează sărutând Evanghelia.

Pentru Carol al II-lea, Biserica Ortodoxă reprezintă „biserica strămoșească"[353], la jumătatea anului 1939 (cu prilejul învestirii patriarhului Nicodim Munteanu) afirmând pur și simplu faptul că „la noi, Românii, biserica și națiunea sunt totuna"[354]. Regele se mândrește cu faptul că este „născut și crescut ortodox"[355] (ceea ce îl deosebește de cei doi predecesori ai săi, Carol I și Ferdinand I, ambii catolici). Fără a se considera „bisericos", se prezintă totuși ca „un adevărat credincios"[356], participând la cele mai importante slujbe religioase de peste an, când se împărtășește și se spovedește.[357] Teatralitatea suveranului este obținută, așadar, și prin discursurile sale. Carol al II-lea invocă ajutorul divin în sprijinul regatului României Mari încă din prima zi de existență a noului regim.[358] În fine, nu mai puțin important este faptul că regele cultivă o legătură strânsă nu doar cu fiecare dintre patriarhi, ci și cu alți clerici, fapt evidențiat de corespondența sa și de însemnările sale zilnice. I se cere frecvent ajutorul și i se fac cunoscute chestiuni dintre cele mai diverse, fie că e vorba despre alegerea mitropoliților, de organizarea ceremoniilor ori de lupta pentru combaterea „sectelor" religioase[359]. Prin urmare, monarhul sprijină deseori Biserica, folosindu-se de influența sa politică.

În examinarea monarhismului carlist, ortodoxia se cuvine a fi înțeleasă nu atât în dimensiunea sa dogmatică și clericală, cât mai ales prin prisma practicilor culturale pe care le presupune. În această privință, merită avut în vedere faptul că tradiția bizantină, care neagă existența oricărei opoziții între puterea spirituală și cea temporală, a dominat multă vreme cultura, politica și mentalitățile din principatele Valahiei și Moldovei, care vor forma România modernă la mijlocul secolului al XIX-lea. Este vorba despre o teză susținută chiar de un monarhist, istoricul Nicolae Iorga, într-o carte publicată în 1935 și al cărei titlu este unul cât se poate de sugestiv: *Bizanț după Bizanț.*[360]

Pentru statul carlist, Biserica Ortodoxă devine unul dintre cei mai importanți vectori ai procesului de naționalizare a României Mari. Dimpotrivă, acest lucru nu înseamnă neapărat o subordonare etatistă a acestei instituții, de vreme ce beneficiile sunt reciproce. Actorii monarhismului carlist colaborează cu Biserica Ortodoxă nu doar pentru a legitima practici autoritare, ci și pentru a obține „unificarea sufletească" a națiunii. Acestui ultim deziderat îi sunt dedicate și politicile carlismului cultural.

5.8 Carlismul cultural: inițiative

În anii regimului autoritar, Carol al II-lea este asociat nu doar cu imaginile de „Rege Străjer", „Rege al țăranilor", „Rege al tinerilor" și „Voievod". Pe lângă aceste ipostaze ale personalizării puterii (care sunt în același timp strategii de legitimare a puterii), suveranul își perpetuează și statutul de „Rege al culturii". Continuând seria inițiativelor începute în urmă cu aproape două decenii și redinamizate după Restaurație, monarhul sprijină diverse proiecte menite să întărească cultura națională. Într-adevăr, ca și în cazul celorlalte teme discutate până acum, alianța dintre monarhism și naționalism iese în evidență și de această dată. Carlismul cultural pare că se manifestă din ce în ce mai mult ca un naționalism cultural al statului, însă unul care se face în numele monarhiei.

Devine tot mai clar faptul că prin intermediul Fundațiilor Culturale Regale se practică, de fapt, politici destinate să naționalizeze cetățenii. Printre

instrumentele utilizate în acest demers se numără nu doar Căminele culturale, ci, în general, întregul mecanism de răspândire a cărții pe care fenomenul carlismului cultural îl generează acum. Publicațiile destinate țăranilor (cărțile din seria „Cartea Satului" sau revistele *Albina* și *România satelor*) ori *Enciclopedia României* servesc tocmai unui asemenea țel. Iată, de pildă, cazul *Enciclopediei României*, al cărui prim volum apare în 1938.[361] Gândită de editorul ei, Dimitrie Gusti, ca una dintre cele mai ambițioase inițiative menite să se concretizeze sub patronaj regal, această lucrare pune „Națiunea" în centrul tuturor articolelor care o compun.[362] Între acest demers editorial și carlism există o strânsă legătură, de vreme ce atenția autorilor se focalizează îndeosebi asupra României anilor 1930, respectiv asupra României regelui Carol al II-lea. *Grosso modo*, *Enciclopedia României* este gândită ca o realizare a *statului cultural* carlist, una care evidențiază cât se poate de bine natura acestui naționalism cultural editorial în care figura regelui îndeplinește rolul de simbol integrator.

Monarhiștii nu contenesc să popularizeze ideea „Voievodatului culturii" ori a „statului cultural"[363] sau să promoveze noi „ofensive culturale"[364]. Ca un veritabil „Rege al Culturii", Carol al II-lea se afirmă în această privință ca un vector dinamic. Noul statut al Uniunii Fundațiilor Culturale Regale (adoptat în decembrie 1938) prevede sporirea atribuțiilor sale executive[365] și tot mai multe instituții culturale îi poartă numele sau se bucură de patronajul său, după cum tot mai multe persoane îi cer sprijinul pentru diverse inițiative culturale.[366] Mecena al scriitorilor, prin fundațiile sale acesta premiază anual (începând din 1934) pe cei mai promițători tineri autori[367] și sprijină inclusiv înființarea unei „Case a Scriitorilor", care din 1939 acordă ajutoare economice și asistență socială mânuitorilor condeiului.[368] Rămâne însă de văzut în ce măsură este vorba despre un *mecenat* în adevăratul sens al cuvântului. Cele mai multe dintre fondurile investite în acțiuni culturale făcute în numele regelui provin foarte probabil din bugetul statului, și nu din resursele *personale* ale monarhului. Fundațiile sale beneficiază acum de subvenții însemnate, iar unele publicații (revista *Albina*, de pildă) sunt tipărite de Imprimeria Națională.

Nu este mai puțin adevărat faptul că inițiativele carlismului cultural răspund unui deziderat de ordin național. Pe lângă faptul că, la fel cum se întâmplase în anii anteriori, regelui i se cere sprijin pentru editarea unor ziare, reviste sau cărți[369], politicile monarhiste de răspândire a cărții se desfășoară în paralel cu un interes tot mai mare pe care autoritățile statului îl arată față de starea bibliotecilor din fiecare sat.[370] În această privință, Carol al II-lea acționează ca un suveran care desăvârșește o veritabilă politică editorială națională. Cu prilejul inaugurării „Lunii Cărții" din 1939, acesta proclamă o dată în plus o „politică a culturii", o „politică a cărții", respectiv o „politică culturală"[371]. Cu greu am putea nega amploarea pe care o dobândește activitatea editorială a Fundațiilor Culturale Regale. În afară de *Revista Fundațiilor Regale* și de publicațiile destinate satelor (colecția „Cartea Satului", revistele *Albina* sau *Căminul Cultural*), FCR editează 17 colecții de carte, de la „Biblioteca Energia" (ce cuprinde titluri destinate tinerilor) până la serii de tehnică, artă, critică literară, teatru, muzică, literatură românească și străină ori filozofie.[372]

Pe de altă parte, actorii carlismului cultural dovedesc o grijă nu numai pentru număr, ci și pentru calitatea edițiilor.[373] Noua traducere românească a *Bibliei* și *Enciclopedia României* reprezintă în această privință două bune exemple. După cum am precizat anterior, traducerea Sfintei Scripturi, realizată cu sprijinul regelui și al fundațiilor sale culturale, este tipărită nu întâmplător în 1938.[374] Întrucât acum se împlinesc 250 de ani de la apariția unei faimoase traduceri sprijinită de domnitorul valah Șerban Cantacuzino (1678–1688), Carol al II-lea este inserat astfel în tradiția „voievodală" a principatelor, una în care suveranul se afirmă nu doar ca centru de putere, ci și ca domn everghet și sprijinitor al ortodoxiei. După cum ediția de acum 250 de ani este cunoscută drept „Biblia Șerban Cantacuzino", în aceeași manieră și ediția din 1938 va fi denumită „Biblia Regele Carol al II-lea", la cererea traducătorilor Gala Galaction și Vasile Radu.[375] Spre deosebire de ediția tipărită în vremea lui Șerban Cantacuzino, Biblia din 1938 se bucură însă de un tiraj mult mai mare și apare în condiții de tehnică tipografică remarcabile. Succesul ei editorial este confirmat, printre altele, și de faptul că are parte de două reeditări în mai puțin de doi ani.

Tot de anul 1938 este legată și apariția *Enciclopedia României*, cea de-a doua mare inițiativă editorială concretizată cu sprijin monarhic. Deși Dimitrie Gusti și propaganda atribuie lui Carol al II-lea ideea acestui demers[376], un asemenea deziderat fusese deja formulat în anii anteriori de către unii intelectuali naționaliști.[377] Monarhistul Cezar Petrescu, de pildă, revendică încă de la jumătatea anilor douăzeci o „enciclopedie românească" sau o „enciclopedie a României"[378]. Petrescu reia însă ideea în primii ani ai deceniului carlist, când justifică o asemenea apariție editorială de necesitatea utilizării ei ca un instrument de naționalism cultural[379]. Până la urmă, primul volum al *Enciclopediei* apare în 1938. Lucrarea este programată să cuprindă o serie de șase tomuri tematice, dintre care trei apar deja până în 1939.[380] Realizată de un colectiv de autori coordonat de Dimitrie Gusti, frumos legată, cuprinzând articole structurate tematic, bogat ilustrată și folosind o hârtie de calitate, *Enciclopedia României* rămâne una dintre cele mai ambițioase realizări ale carlismului cultural.

Totuși, dintre toate inițiativele de acest fel făcute sub semnul monarhiei, *Căminul cultural* rămâne instituția centrală a proiectului carlist. Conceput din ce în ce mai mult ca vector de modernizare a satelor, Căminul cultural este destinat să solidarizeze comunitățile rurale în jurul elitelor locale printr-o educație națională (respectiv naționalistă) cu iz monarhic. La sfârșitul anilor treizeci, acest așezământ îndeplinește nu doar o funcție socială, culturală și sanitară, ci și una politică, discursul activiștilor implicați în activitatea sa fiind unul critic la adresa pluralismului politic. Pe scurt, se elogiază „ordinea" impusă de noul regim de autoritate monarhică și se blamează consecințele nefaste pe care le-ar fi avut asupra satelor tarele parlamentarismului anterior anului 1938. Pus în antiteză cu aceste tare, Căminul cultural este menit să îndeplinească acum în zonele rurale funcția unui vector generator de armonie politică.

Începând din 1938, numărul căminelor culturale afiliate Fundațiilor conduse de Dimitrie Gusti crește într-un ritm vertiginos: mai ales în Vechiul Regat, în Basarabia și în Bucovina. Dincolo de Carpați, în Ardeal și în Banat, ASTRA se bucură încă de un grad sporit de autonomie. La 15 martie 1938, de pildă, există în România Mare un număr de 2 026 de cămine culturale afiliate

Fundațiilor Culturale Regale. Faptul că din punct de vedere regional Căminele culturale proliferează în special în Vechiul Regat și în Basarabia se datorează practicii FCR de a nu înființa cămine culturale acolo unde acestea există deja.[381] Mă refer aici la Ardeal și Banat, respectiv la așezăminte similare ale ASTRA. Până la urmă, între FCR și ASTRA nu există o relație de concurență ori de adversitate. Dimpotrivă, animate de un țel comun, cele două instituții colaborează constant și practică același tip de naționalism cultural. În această privință, intensificarea acestei cooperări în timpul regimului autoritar ar putea fi gândită și ca o încercare a FCR de a-și spori influența în Ardeal și Banat.

Fundațiile Culturale Regale, ASTRA, Institutul Social Român și autoritățile statului își fac acum un țel comun din a crea în România Mare aproape 15 000 de cămine culturale, unul în fiecare așezare de pe cuprinsul teritoriului național. În această privință, tabelul de mai jos ne înfățișează progresele înregistrate în fiecare dintre cele zece ținuturi până în 31 decembrie 1938:

Situația Căminelor culturale la sfârșitul anului 1938[382]			
Ținutul	Numărul căminelor culturale ce trebuie înființate	Numărul căminelor culturale existente	Procent din total
Olt	2 054	277	13,4%
Bucegi	2 506	393	15,6%
Marea	823	133	16,1%
Dunărea de Jos	1 562	310	19,8%
Nistru	801	289	35,7%
Prut	2 292	482	21,0%
Suceava	800	164	20,5%
Mureș	1 166	62	5,3%
Someș	1 597	73	4,5%
Timiș	1 292	120	9,5%
CONCLUZIE			
Numărul căminelor culturale ce trebuie înființate			14 893
Cămine culturale existente			2 303
Procent din total			15,4%

Bilanțul se dovedește a fi unul destul de promițător. Instaurarea regimului monarhiei autoritare imprimă procesului de înființare de cămine culturale o dinamică aparte, una întreruptă doar de declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial. Ultimele statistici realizate în această privință ne arată faptul că numai în luna septembrie a anului 1939 se înființaseră în cele zece ținuturi ale României Mari un număr de 331 de cămine culturale[383], unul impresionant dacă ținem cont de faptul că de-a lungul întregului an 1937 abia fuseseră create 302 de asemenea așezăminte.[384] În plus, în anii 1938 și 1939 se edifică astfel de stabilimente nu doar la sate. Există acum nu doar cămine sătești, ci și cămine culturale „orășenești" și cămine culturale „ostășești". Astfel, pentru fiecare oraș este proiectată înființarea unui „Cămin Cultural Orășenesc"[385], în timp ce în vara anului 1939 un „Cămin Cultural Ostășesc" există deja în fiecare unitate militară din România Mare.[386]

În altă ordine de idei, statisticile de mai sus sunt utile și pentru că ele conturează o imagine despre forța de pătrundere socială a ideologiei oficiale, de vreme ce, indiferent de specificul lor, fiecare dintre cămine este destinat să solidarizeze pe români în jurul națiunii și a monarhiei. Este vorba despre o solidarizare înțeleasă în mod curent de activiștii Fundației ca un proces de „unificare sufletească" sau de „contopire sufletească"[387], pornind de la o pedagogie care promovează o morală cetățenească particulară, centrată pe ortodoxie și pe cultul muncii (respectiv al muncii colective) și al lecturii.

În egală măsură, Căminul cultural servește autorităților locale și ca un instrument de cunoaștere a realităților regionale, respectiv a problemelor regionale. Aceste așezăminte sunt gândite ca o verigă indispensabilă pentru difuzarea prezenței regimului în zone ale României rămase indiferente sau ostile apelului statului național. Carol al II-lea însuși prezintă Căminul cultural ca un „organism tutelar al Statului", în același timp „inventar de probleme" și „centru de acțiune"[388]. Acest aspect este trădat, printre altele, tocmai de interesul manifest al fiecărui Cămin pentru statistici, pentru cercetarea formelor de existență locale și prelucrarea informațiilor sub forma unor monografii sau rapoarte prezentate centrului.

Carlismul cultural reprezintă un alt bun exemplu pentru a înțelege melanjul de monarhism, naționalism și autoritarism care configurează ideologia și practica noului regim. Acest aspect devine și mai evident când avem în vedere felul în care așezămintele noului regim își asumă inclusiv sarcina de a deveni vectori ai *românizării*, chestiune pe care o discut în secțiunea următoare.

5.9 „România a Românilor!". Monarhismul și revendicările naționaliste

Regimul politic din România sfârșitului anilor treizeci este unul centrat în egală măsură pe autoritarism, monarhism și naționalism. De aceea, fiecare dintre aceste trei componente merită luată în considerare când îi sunt analizate politicile. Legătura existentă între monarhismul carlist și naționalismul românesc poate fi însă cel mai bine înțeleasă când avem în vedere ideea (respectiv ideologia) *românizării*, aproape omniprezentă în discursul naționaliștilor români din această epocă.

Participând în 1935 la o dezbatere politică desfășurată în Timișoara, Pamfil Șeicaru rămâne pe bună dreptate frapat de maniera în care participanții (printre care Gheorghe Brătianu – președintele PNL „Gheorghe Brătianu" – și mareșalul Alexandru Averescu, conducătorul Partidului Poporului), reiau aproape obsesiv teme precum „drumul apărării naționale", „starea deplorabilă în care se află țara din cauza străinilor ce au năpădit nepoftiți de peste granițe", „principiul proporționalității", „problema românizării" sau „întărirea elementului românesc de la hotare"[389]. În această perioadă se produce o inflație a partidelor care se folosesc de retorica românizării. De la legionari sau Partidul Național Creștin până la Frontul Românesc și național-liberalii conduși de Gheorghe Brătianu, fiecare dintre ele proclamă „primatul elementului românesc". Pentru observatori de stânga precum Mihail Ralea, „românizarea" rămâne doar o „agitație politicianistă"[390]. Ce-i drept, o mulțime de grupuri de interese și de demagogi caută să monopolizeze acest deziderat național. Pe de altă parte, după cum încerc să demonstrez în continuare, *românizarea* este și rezultatul unor revendicări populare veritabile, rodul unei dinamici ideologice, politice și sociale generate inclusiv de *jos* în *sus*.

Pe scurt, pentru naționaliștii români a *româniza* înseamnă acum a etniciza, a înzestra cu un specific românesc și a asigura superioritatea economică și demografică a românilor în spații încă „necucerite" ale teritoriului național (orașe, comerț și industrie, instituții ale statului, regiuni de graniță sau multietnice). Românizarea este asociată deci cu o luptă pentru spațiu și resurse, îndreptată împotriva străinilor din interiorul României Mari.

Ideologia românizării influențează într-o măsură semnificativă maniera în care este definită și edificată acum comunitatea națională românească. După cum am explicat anterior (elaborând o teză a Irinei Livezeanu[391]), întrucât minorități precum maghiarii, germanii, evreii ori rușii (în Basarabia) se bucură încă de o superioritate economică și demografică în anumite regiuni și în orașele din noile provincii, discursul naționalist românesc este deseori dominat de ideea de revanșă, pentru a răspunde astfel politicilor discriminatorii aplicate altădată împotriva românilor de către administrațiile vechilor imperii rus și austro-ungar. Chestiunea românizării (în același timp geografică, politică, demografică, economică, etnică și culturală) se numără printre simptomele cele mai vizibile ale radicalizării discursului politic din România celei de-a doua jumătăți a anilor treizeci.

În acest subcapitol discut legătura existentă între românizare și ascensiunea monarhismului carlist. Mai întâi explorez parcursul acestei idei până la instaurarea regimului autoritar, iar ulterior examinez felul cum noul stat promite să împlinească acest deziderat naționalist. În această privință, în ultima parte a secțiunii analizez politicile antisemite aplicate de noul regim. Evreii devin acum principala victimă a românizării carliste.

În varianta sa interbelică, românizarea este dezbătută încă din prima jumătate a anilor 1920, când naționaliștii români proclamă colonizări etnice sau măsuri care să asigure românilor întâietatea demografică, economică și culturală în noul stat (în primul rând în noile provincii dobândite după război). Este vorba în egală măsură și de o revendicare a tinerilor români, complexați de statutul social mai bun și de superioritatea numerică de care unele minorități se bucură acum în universități. Iată unul dintre factorii care determină revoltele

studențești în această perioadă, precum și, pe termen lung, fenomenul de radicalizare politică a tineretului. Să nu uităm, Garda de Fier luptă la rândul ei pentru românizare. De exemplu, prin întemeierea „comerțului legionar"[392]. Cu greu s-ar putea nega faptul că ideea românizării se află la originile fascismului legionarilor.

Apar acum o sumedenie de texte care discută acest subiect. De la *Pământul strămoșesc*, *Axa*, *Buna Vestire* (publicații ale Gărzii de Fier), *Țara noastră*, *Apărarea Națională* (ambele organe ale Partidului Național Creștin) și până la gazeta *Românizarea* (al cărui prim număr apare în luna aprilie a anului 1935[393]), de la scrieri ale demografului Sabin Manuilă până la broșuri de propagandă ale economistului Virgil Madgearu[394], nu puțini sunt cei preocupați de românizare și dornici să utilizeze această idee ca pivot de orientare politică.

Partidele aflate la guvernare în anii treizeci folosesc la rândul lor acest concept pentru a-și legitima acțiunile și pentru a-și spori influența și popularitatea. O lege pentru „protejarea muncii indigene" prevede încă din 1930 îngrădiri pentru străinii care dețin afaceri sau exercită orice alte profesiuni în România[395], iar în 1934 autoritățile pun în vigoare un act juridic îndreptat explicit împotriva capitalului străin. În funcție de categoria de personal angajat, acesta prevede ca fiecare întreprindere să aibă cel puțin 50%, respectiv 80% de lucrători „români"[396]. Mai precis, se urmărește limitarea procentuală a participării cetățenilor „străini" în întreprinderile economice din țară. Cel mai adesea însă, din cauza corupției aproape omniprezente în instituțiile statului, această lege este eludată și nu se aplică. În consecință, ascensiunea revendicărilor naționaliste continuă.

Așa se face că trei ani mai târziu o altă lege, descrisă de această dată ca fiind destinată „protecției muncii naționale", obligă fiecare întreprindere să precizeze în scris originea „etnică" a fiecărui salariat. De acum înainte, fiecare unitate economică din România Mare trebuie să numere cel puțin 75% români pentru fiecare categorie de salariați.[397] Autorul acestei legi este nimeni altul decât carlistul Valer Pop. De profesie jurist, Pop îndeplinește acum succesiv funcțiile de ministru al justiției și de ministru al industriei și comerțului. De fapt, anul 1937 coincide cu radicalizarea discursului naționalist. La numai câteva luni

după ce este făcută publică legea lui Valer Pop destinată îmbunătățirii statutului economic al românilor, o serie de barouri de avocați încep a marginaliza și ulterior a exclude pe membrii lor evrei. Asemenea acțiuni sunt pline de însemnătate, întrucât se dovedesc a fi pași graduali care anunță politicile naționaliste din anii următori (aplicate de regimul monarhiei autoritare).

Ascensiunea concertată a naționalismului și a autoritarismului este facilitată de neîncrederea pe care mulți naționaliști o manifestă față de parlamentarism, guvernările democrate fiind făcute responsabile pentru faptul de a fi împiedicat materializarea revendicărilor legate de românizare. În acest context, inclusiv regele este obligat să reacționeze, de vreme ce este proiectat din ce în ce mai mult ca *administrator* și *șef* al statului. Deși este foarte atent când discută despre minorități, Carol al II-lea se evidențiază totuși ca un naționalist prin discursul său. De exemplu, afirmă frecvent necesitatea asigurării „primatului" națiunii române (a se înțelege: „al comunității etnicilor români") în cadrul României Mari, prezentându-se el însuși ca *român*: prin naștere, religie și caracter. Așa se face că inaugurarea Bibliotecii Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București reprezintă pentru el un bun prilej pentru a susține dezideratul de întemeiere a unei „adevărate" economii „naționale" românești[398]. Prin aceasta, regele face o trimitere indirectă la inferioritatea românilor din multe sfere ale economiei naționale.

Până la urmă, naționalismul face parte din rolul pe care Carol al II-lea este obligat să îl joace. Suveranul este la curent cu revendicările legate de statutul economic al românilor. În 1935, de pildă, Ion Gigurtu (președinte al Asociației inginerilor și tehnicienilor din industria minieră) îi cere sprijinul pentru „întărirea elementului românesc" din corpul ingineresc.[399] Altfel, doi ani mai târziu, regele discută personal cu Valer Pop legea destinată a spori influența „etnicilor români" în economia națională[400] și încurajează pe Mitiță Constantinescu (guvernator al Băncii Naționale) să ia măsuri pentru ca în Ardeal creditul bancar să fie pus mai ales „la dispoziția elementului românesc" și nu a „minoritarilor". Prin această metodă, suveranul ar fi dorit să împiedice sporirea forței economice a acestora din urmă.[401]

În altă ordine de idei, nu este lipsit de însemnătate faptul că susținătorii regelui se numără printre cei mai înverșunați adepți ai ideii de românizare. În această privință, publicațiile dirijate de Pamfil Șeicaru (*Curentul*), Nicolae Iorga (*Neamul românesc*), Mihail Manoilescu (*Lumea Nouă*), Nichifor Crainic (*Calendarul*, *Sfarmă-Piatră*) ori Constantin A. Donescu (*Vremea*) se întrec în a propune soluții. Logica partizanilor românizării este una cât se poate de simplă: după cum românii ar fi suferit în trecut politici imperiale de *maghiarizare*, de *germanizare* ori de *rusificare*, în aceeași manieră aceștia ar fost îndreptățiți acum să practice politici de *românizare*. Ca soluție, se propune cel mai frecvent școlarizarea etnicilor români și instruirea lor pentru a face față cu succes competiției cu minoritățile. Atragerea progresivă a sute de mii sau milioane de țărani la orașe ar fi însemnat nu doar românizarea demografică a acestor așezări, ci și românizarea administrației, a economiei și a culturii.

În anii 1938–1940 devine din ce în ce mai evident faptul că între carlism și românizare există o strânsă legătură. Dacă în perioada 1918–1937 această ideologie este sesizabilă în primul rând la nivelul discursului, statul carlist o concretizează prin politici instituționale. În momentul schimbării de regim din februarie 1938, ideologia românizării este deja prezentă. Naționaliștii români așteaptă acum doar cadrele potrivite pentru a o practica.

De fapt, în această perioadă, românizarea pare că se constituie în cea mai importantă revendicare naționalistă. De exemplu, pornind de la faptul că rapoartele sale informative evidențiază în rândul populației o puternică dorință de „naționalizare grabnică a economiei" și de „promovare a elementului românesc", cadrele partidului unic încearcă să concentreze și să orienteze acest curent de opinie prin intermediul partidului unic.[402] Românizarea reprezintă astfel și o dinamică generată de *jos* în *sus*, de vreme ce nenumărați români (avocați, ingineri, comercianți, activiști culturali, arhitecți sau farmaciști) își fac din ea un țel, odată confruntați cu concurența economică sau culturală a străinilor. Referindu-se la dimensiunea populară a acestor revendicări, Constantin Argetoianu remarcă pe bună dreptate „plecarea autorităților față de un curent nesănătos, dar puternic"[403]. Faptul că discursul naționalist cu

privire la chestiunea românizării este cât se poate de popular și că se înscrie într-o continuitate furnizează regimului autoritar suportul ideologic necesar pentru legitimarea unor politici de stat.

Românizarea ajunge treptat nu doar să domine promisiunile naționaliste ale acestui regim, ci și să devină parte integrantă a activității unor categorii de actori ai regimului, de la cadrele FRN până la echipele regale și străjeri. Statul carlist își asumă astfel rezolvarea problemei românizării, iar fiecare inițiativă făcută în această direcție este amplu popularizată: de la acțiuni simbolice precum lansarea în portul Galați a navei *Amiral Murgescu* (prezentată de autorități ca fiind una construită „cu material și personal românesc"[404]) până la politici de colonizare a granițelor, la sporirea numărului meseriașilor români din noile provincii ori la adoptarea unei legislații antisemite.

După cum am precizat mai sus, cei mai importanți partizani ai regelui sunt în același timp și susținători sau actori ai românizării. De fapt, această exigență inundă paginile publicațiilor *România*, *Lumea Nouă*, *Curentul* sau *Neamul românesc*. Pentru Cezar Petrescu, Mihail Manoilescu, Pamfil Șeicaru sau Nicolae Iorga, intelectuali care le dirijează, noul regim este destinat a furniza cadrele necesare pentru soluționarea acestei probleme. Patriarhul Miron Cristea și scriitorul Cezar Petrescu se numără acum printre cei care proclamă cât se poate de clar dezideratul: „România a Românilor!"[405]. Spre deosebire de vechiul parlamentarism, este de părere Cezar Petrescu, noua ordine carlistă oferă în această privință soluții concrete: „De îndată după 10 Februarie, în noua întocmire, apărarea elementului etnic românesc a purces de la pozițiile părăsite în voia întâmplării acum trei sferturi de veac. Întărirea breslelor, îndrumarea tineretului spre învățământul practic, școli și burse și cursuri pentru ucenici, reglementarea severă a recrutării de personal în toate întreprinderile, credite pentru micii meseriași, înlăturarea pașaportarilor[406], o activă pregătire pentru a crea de facto condiții favorizate negoțului și industriei naționale, nu numai de firme și nume de consilii de administrație"[407]. În ceea ce îl privește pe Miron Cristea, acesta se preocupă de asigurarea unei poziții dominante pentru etnicii români în cadrele noului stat nu doar când discută articolele

noii Constituții, ci și în calitate de șef de guvern, funcție pe care o ocupă în perioada februarie 1938-martie 1939.[408] În această privință, logica patriarhului este cât se poate de simplă: prezentând poziția economică și socială a străinilor din orașele noilor provincii ca fiind rezultatul unei „nedreptăți istorice", adică al unei politici sistematice de discriminare a românilor dusă de administrațiile vechilor imperii Austro-Ungar și Rus, acesta recomandă intervenția statului monarhic autoritar ca o necesitate urgentă menită a echilibra decalajele existente între burghezia românească și cea alogenă:

> Ideea națională a fost și rămâne și pe viitor steaua călăuzitoare a guvernului Majestății Sale în toate acțiunile sale, căci nu se mai poate admite în România situația nedreptăților rămase din trecut, ca de pildă să avem peste 4 600 medici neromâni față de 4 200 medici români etnici. Asemenea paradoxuri mai există pe multe alte terenuri, încât primatul etnicului românesc este prima poruncă a vieții noastre de Stat, a demnității naționale și a dreptății autohtonilor, care au creat România.
>
> Mii de tineri au fost și anul trecut așezați în slujbe, ceea ce se va continua și în viitor. În 1938 s-au creat, în legea comerțului, avantaje pentru intrarea tinerilor de la țară în comerțul urban. 816 întreprinderi străine, care au făcut greutăți plasării de elemente românești, au fost sancționate cu 4 533 406 lei.
>
> Debitele Regiei Monopolurilor de Stat au început în masă a trece în mâini românești. Trebuie preferați: orfanii, invalizii, văduvele, demobilizații și foștii luptători. Aceasta se va continua în viitor pe toată linia. De altă parte, se va asigura tot mai mult și în întreprinderile particulare elementelor etnice române locul și proporția ce li se cuvine alături de conlocuitorii minoritari.[409]

Cei mai mulți dintre carliștii acestor ani sunt atât monarhiști, cât și naționaliști partizani ai românizării, iar acest lucru se răsfrânge inevitabil asupra ideologiei și practicilor regimului.

Viziunea politică potrivit căreia un stat „ne-românizat" este echivalentul unui stat lipsit de autoritate este împărtășită nu doar de patriarh și de intelectualii naționaliști, ci și de autorități ori de tehnocrații regimului. Termeni și expresii precum „românizare", „naționalizare", „primatul elementului românesc",

„munca românească" sau „România românească" proliferează în discursul acestor actori. Ion Gigurtu, de pildă, după ce fusese ministru al industriei și comerțului în timpul guvernării Goga-Cuza, luptă acum pentru „românizare" nu doar în calitate de inginer și patron al societății de exploatare auriferă MICA, ci și ca președinte al Consiliului de Miniștri.[410] Într-o manieră progresivă, birocrația regimului își ajustează și își legitimează acțiunile inclusiv pornind de la necesitatea înfăptuirii acestui deziderat. Astfel aflăm că printre principiile care ghidează activitatea partidului unic se numără și „protecția muncii naționale"[411]. „Cucerirea economică a Țării sau cu alte cuvinte înscăunarea Românului în toate drepturile sale" devine rapid unul dintre obiectivele fundamentale ale Frontului Renașterii Naționale[412], iar în volumele *Enciclopediei României* juristul Paul Negulescu și economiștii Mihail Manoilescu și Nicolae Arcadian propun fiecare dintre ei soluții pentru „românizarea" orașelor și a economiei.[413]

Printre carliști, Manoilescu și Nichifor Crainic recomandă acum ca instrumente de naționalizare *statul corporatist*, respectiv *statul etnocratic*. Pentru „românizarea" economiei și a orașelor, este de părere Manoilescu, statul trebuie să asigure „preponderența elementului etnic românesc" în fiecare categorie profesională.[414] Înainte de a-și vedea acest deziderat împlinit, el începe nerăbdător încă din ianuarie 1938 o campanie de românizare a Asociației Generale a Inginerilor din România, al cărei președinte este. Prin urmare, membrii de origine evreiască ai AGIR sunt excluși progresiv din această asociație.[415] Cât despre Nichifor Crainic, acesta echivalează pur și simplu conceptul de „primat românesc" cu „etnocrația", respectiv cu o dominație a statului român de către românii „etnici"[416]. Ca și Manoilescu sau ca mulți alți carliști, Crainic nu rămâne doar un teoretician al românizării.[417] Devenit ministru al propagandei în lunile iulie și august ale anului 1940, acesta proclamă cu înverșunare „deparazitarea" economiei de „elementele indezirabile" și încurajează excluderea evreilor din redacțiile ziarelor românești.[418]

Pentru înfăptuirea românizării, carliștii discută strategii dintre cele mai diverse. Spre deosebire de Manoilescu și Crainic, Nicolae Iorga și Pamfil

Șeicaru recomandă emigrarea evreilor care nu posedă sau cărora le-a fost retrasă cetățenia română.[419] Dacă Iorga sugerează reforme urgente în educație și instruirea tinerilor români pentru combaterea concurenței economice a evreilor[420], Șeicaru propune colonizarea zonelor multietnice din noile provincii și demararea de către stat a unor emigrări masive a țăranilor români spre orașe.[421] Inițiativele statului carlist îi inspiră optimism acestuia din urmă. De pildă, inaugurarea la Cernăuți a Băncii de Nord, o instituție financiară destinată încurajării capitalului românesc, îl determină pe Șeicaru să echivaleze statul naționalist pe care îl proclamă tocmai cu statul monarhic autoritar condus de Carol al II-lea:

> La tot pasul înregistrăm o unică prezență activă, palpitând de îngrijorare: prezența M.S. Regelui, care cere să fie sprijinită viața românească în toate colțurile Patriei. Acest corectiv regal formează o teribilă mustrare față de toate mustrările naționale ce au dus la situația de minoritate a Românilor în comerț și industrie. Cerem ca gândurile naționaliste ale Suveranului să fie executate cu fidelitate, și nu răstălmăcite cu iscusințele politicianismului antinațional de ieri.
>
> În toate sectoarele să întâlnim aceeași interpretare corectă a gândului Regal pe care a mărturisit-o Banca Națională prin acțiunea începută la Cernăuți, a cărei desăvârșire nu poate fi decât proporționalitatea creditului după importanța etnică în stat. Proporționalitatea creditului este actul introductiv la restaurarea prezenței elementului românesc în comerț și industrie.
>
> Statul naționalist se realizează: este în ordinea invincibilelor realități în mers.[422]

Cum se situează însă regele în raport cu aceste chestiuni? Până la urmă, potrivit propagandei și discursului oficial, *el* este persoana care dirijează această operă de românizare. Cele mai de seamă reforme care au ca țel emanciparea economică și socială a românilor ar fi devenit astfel posibile doar grație sprijinului acordat de suveran. În această privință, o sumedenie de inițiative (inclusiv legislația antisemită) sunt prezentate explicit ca fiind „semnate" și „întărite" de rege.[423] Cel puțin într-o manieră simbolică, această reprezentare nu este departe de adevăr. Regele prezidează personal consilii în care se dezbat

și se hotărăsc diferite măsuri de „naționalizare”[424] și reforme pentru valorificarea „muncii românești”[425]. În vara anului 1940, de pildă, susține acordarea de credite etnicilor români pentru a prelua afacerile evreiești aflate în curs de lichidare.[426] Monarhul nu poate acționa altfel decât ca un partizan al românizării, pentru că doar astfel reușește să își sporească puterea și popularitatea. Cu Petre Andrei (ministrul educației naționale), de exemplu, discută „necesitatea pregătirii cât mai bune a elementelor românești, pentru ca acestea să poată lupta și înlocui pe cele străine”[427]. În schimb, împreună cu guvernatorul Băncii Naționale, Victor Slăvescu, regele hotărăște măsuri pentru a „româniza” uzina Reșița, gigant al industriei metalurgice din Banat.[428] În fine, nu trebuie neglijat nici discursul său naționalist. Carol al II-lea susține apărarea „drepturilor etnice” ale românilor[429], iar când vorbește despre Constituția din 27 februarie o prezintă ca pe un document care protejează „întâietatea Națiunii române”[430], pe care o înțelege pornind tot de la criterii etnice.

Suveranul cunoaște bine natura acestor revendicări naționaliste. Ca și în anii trecuți, acesta se confruntă cu nenumărate scrisori și rapoarte în care fie i se solicită sprijin în lupta economică dusă împotriva *străinilor*, fie i se adresează mulțumiri pentru meritele pe care regimul său le are în înfăptuirea „României Mari a Românilor”[431]. Valeriu Moș, de pildă, proprietarul singurei case de comerț românești din județul Satu-Mare, îi cere pur și simplu ajutor pentru a face față concurenței firmelor evreiești.[432] Zonele de graniță din noile provincii posedă un statut deosebit în ecuația românizării. În aceste regiuni multietnice, îndeosebi în orașe, ponderea economică și demografică a românilor lasă de dorit. Îngrijorat de situația „elementului” românesc din Transilvania, ardeleanul Alexandru Vaida-Voevod i se plânge la rândul lui regelui de faptul că cea mai mare parte a proprietăților funciare, a băncilor, industriei și comerțului încă se mai află „în mâinile minoritarilor”[433]. Răspunzând la întrebarea „Ce se vorbește și ce este dorit în țară?” într-un raport pe care i-l prezintă lui Carol al II-lea în 1938, Vaida-Voevod se recomandă explicit ca un partizan al „românizării întregii economii naționale” prin „crearea în acest scop a unei mari case de comerț cu capital colectiv” capabilă „să lucreze cu străinătatea fără

intermediari"[434]. Monarhul și regimul său personal nu duc lipsă de propuneri făcute pentru soluționarea problemei românizării. Nu întâmplător inițiativele de naționalizare care le sunt asociate se multiplică treptat.

În primul rând, merită avut în vedere faptul că printre cele mai importante promisiuni ale Constituției din 27 februarie se numără inclusiv asigurarea „primatului elementului românesc". Acest aspect preocupă în mod deosebit pe cei care dezbat textele articolelor care o compun.[435] Noua Constituție este adoptată în contextul ascensiunii revendicărilor naționaliste, iar noul regim trebuie să le satisfacă. Așa se face că maniera în care sunt formulate unele articole lasă să se înțeleagă faptul că nu toți „cetățenii români" aparțin acum „națiunii române". Se face astfel o distincție între *cetățenii* români și adevărata *națiune* română, una *imaginată* (pentru a folosi o expresie consacrată de istoricul britanic Benedict Anderson[436]) în primul rând prin prisma etnicității. Formulat într-un mod ambiguu, articolul 27 diferențiază deci categoria „cetățenilor" români de cea a „națiunii române", de al cărui caracter „majoritar" și „creator de stat" ar fi trebuit să se țină seama.[437] Astfel, ideologii regimului consideră „statul etnic românesc" ca fiind adevăratul fundament al noii Constituții[438], document care nu ar fi făcut decât să răspundă unei cerințe fundamentale: „România a Românilor"[439]. Pentru juristul Istrate Micescu, principalul artizan al constituției carliste, „românizarea" reprezintă pur și simplu „ideea care triumfă astăzi"[440]. Neîncrezător în minorități, pe care le consideră ca fiind veritabile „forțe centrifuge"[441], Micescu coordonează la sfârșitul anului 1937 prima acțiune de românizare a unui barou de avocați. Pe scurt, acesta conduce un demers de eliminare a colegilor evrei din componența Baroului de Ilfov, al cărui conducător este. În același timp monarhist și naționalist, Istrate Micescu devine nu întâmplător un actor de prim-plan în cadrul noului regim.

În al doilea rând, nu trebuie neglijat faptul că cele mai importante așezăminte carliste (Căminele culturale, Straja Țării și echipele regale) luptă la rândul lor pentru românizare. Pe lângă dezideratele culturale, Căminele fundațiilor regale sunt destinate a pune în valoare inclusiv „munca națională"[442], iar străjerii sunt îndemnați să susțină economia cumpărând doar produse „de fabricație

românească" (fie ele chiar și mai scumpe decât cele vândute de străini![443]). Echipierii, în schimb, sprijină opera de colonizare românească a Cadrilaterului. În satele de colonişti din sudul Dobrogei, aceştia construiesc nu doar cămine culturale, ci și biserici ortodoxe și șosele.[444] Ca și în anii trecuți, campaniile derulate de aceste grupuri de tineri dovedesc un pronunțat caracter naționalist, fapt care reiese clar dintr-o serie de lucrări teoretice pe care ei trebuie să le realizeze în 1938. Tema acestor lucrări se referă explicit la „românizarea" orașelor, iar narațiunile echipierilor trădează aceleași percepții naționaliste în legătură cu statutul străinilor din așezările urbane ale României Mari. Așa se face că, de cele mai multe ori, autorii acestor texte gândesc prezența acestora pur și simplu ca pe o *problemă* demografică. De altfel, una dintre consecințele eforturilor pe care le depun pentru modernizarea satelor urma să fie tocmai „românizarea" progresivă a orașelor: mai întâi demografică, iar apoi economică.[445]

Însă pentru echipieri nu doar orașele reprezintă ținta românizării economice, ci și satele. Un caz relevant se petrece în acești ani în localitatea Șanț, din județul Năsăud. Aici, tinerii din echipele regale încurajează și ajută țăranii să înființeze o cooperativă românească (denumită „Dacia Traiană") tocmai pentru a contracara influența comercianților evrei. Astfel, după ce sătenilor li se face o pedagogie naționalistă și sunt instruiți să nu mai cumpere produse comercializate de „străini", izbânda nu întârzie să se producă. Așa se face că din cinci prăvălii evreiești numai una își mai păstrează acum forța de altădată. Unul dintre negustori, nemaiputând face față concurenței, plecase deja din sat. În mod simbolic, cooperativa românilor se instalează în vechea sa locuință. În plus, odată confruntați cu practicile economice naționaliste ale românilor, ceilalți patru comercianți evrei și-ar fi căutat la rândul lor cumpărători pentru casele lor.[446]

În contextul național conturat de regimul autoritar, românizarea se dorește a fi un proces în plină derulare. În această privință, atragerea populației românești de la sate spre orașe reprezintă una dintre mizele cele mai importante. În decurs de câteva generații, un exod bine controlat al țăranilor români ar fi rezolvat definitiv problema economică și demografică a orașelor, iar pentru ușurarea acestui

deziderat statul carlist inițiază programe de creare a unor așezăminte care să faciliteze migrarea și acomodarea în centrele urbane a românilor proveniți de la sate: biserici ortodoxe, instituții culturale, licee comerciale și bănci.[447] Unul dintre cele mai elogiate demersuri este legat de înființarea unei mari bănci cu capital românesc în orașul Cernăuți, inițiativă pe care ministrul de finanțe Mitiță Constantinescu o pune pe seama aceluiași „îndemn regal"[448]. Creată în 1939, „Banca de Nord" are drept misiune valorificarea „muncii românești" cu „bani românești"[449]. În plus, în același oraș, autoritățile pregătesc și construirea unui impozant liceu comercial.[450] De fapt, sprijinirea învățământului profesional în rândul etnicilor români se numără printre cele mai importante strategii de românizare utilizate de regim. De acum înainte, muncitorimea românească are parte de un „mare protector", pe care ministrul muncii Mihail Ralea îl identifică în persoana regelui Carol al II-lea. Deloc surprinzător, Ralea proclamă la rândul lui „plasarea elementelor românești de baștină" în industrie și comerț prin înlocuirea specialiștilor „străini"[451].

În paralel cu înființarea „Băncii de Nord" din Cernăuți, de cealaltă parte a Carpaților se elogiază „opera de românizare" pe care regimul o promovează în Cluj, operă justificată ca o contrapondere față de politicile de „maghiarizare" a orașului duse înainte de război de răposata administrație austro-ungară. Un volum de propagandă ne informează astfel că în acest centru urban tocmai Academia Comercială „Regele Carol al II-lea" se numără printre instituțiile aflate în slujba „românizării" economiei naționale, rectorul ei prezentând cu mândrie statistici care arată faptul că 95% dintre cei aproape 1 000 de studenți pregătiți în anul universitar 1938–1939 sunt „români"[452]. Din același text aflăm că administrația românească de după război a reușit cu succes să înzestreze Clujul cu așezăminte culturale românești, cu funcționari, cu industriași și cu comercianți români, dar și cu biserici, catedrale și episcopii ortodoxe, cu clădiri și cu monumente noi, toate acestea integrate într-un „nou stil de viață", prezentat în aceeași manieră ca fiind unul „românesc". În Clujul anilor 1938–1940, românizarea este un proces aflat în plină derulare: „Armată, studențime, funcționărime și profesorime românească, fiecare în

felul ei aparte, imprimă azi Clujului nostru un aspect de autentică vioiciune latină, aspect completat prin pitorescul straielor țărănești ce tot mai des îți îmbie ochii"[453]. Românizarea presupune, așadar, și o dimensiune estetică, una legată de un anumit *stil*. Integrarea noilor provincii în România Mare ar fi trebuit să coincidă inclusiv cu afirmarea în spațiul lor public a unei arhitecturi și a unor practici culturale specific *românești*.

Miza fundamentală a românizării rămâne însă una de natură economică și demografică. În fața minorităților etnice, respectiv a *străinilor* din interiorul statului național, ar fi trebuit să fie neapărat încurajată prezența și activitatea românilor. Autoritățile regimului autoritar acordă nu întâmplător o atenție deosebită chestiunii minorităților. Din punct de vedere oficial, „minoritarii" sunt definiți ca „cetățeni români care fac parte din grupurile etnice cu tradiție istorică pe teritoriul Statului și care se deosebesc de populația de origine românească prin neam, limbă sau religie, întrucât ei înșiși se consideră astfel"[454]. Se face, așadar, o deosebire între cetățenii români pornind de la criteriul „originii etnice", după cum se face o diferență între „minorități istorice" și „altfel" de minorități, de fapt o referire indirectă la evrei.[455] În rapoartele poliției, ale jandarmeriei, ale Siguranței sau ale armatei, persistă imaginea minoritarului conspirator și sfidător față de statul român, ale cărui instituții le tratează cu dispreț și, când poate, le sabotează. Suspiciunea autorităților crește începând cu a doua jumătate a anului 1939, odată ce sunt confruntate cu un fenomen particular. În contextul declanșării războiului, câteva mii de maghiari, bulgari, evrei, ruși, ucraineni și sârbi părăsesc România Mare în mod clandestin, refuzând să-și îndeplinească serviciul militar.[456] Pe de altă parte, pentru a câștiga bunăvoința acestor comunități etnice, noul regim le oferă posibilitatea de a se încadra în partidul unic și de a fi reprezentate în parlamentul Frontului Renașterii Naționale. În plus, tinerii „minoritari" pot face de acum înainte parte și din Straja Țării, beneficiind de un regim special. Prin urmare, în septembrie 1939, în centrele de instrucție ale străjeriei din Sfântu Gheorghe, Predeal și Breaza, 140 de profesori și învățători germani, maghiari, bulgari, polonezi, găgăuzi și turci se pregătesc pentru a deveni „instructori-străjeri"[457].

În această privință, cea mai importantă reformă rămâne însă crearea unui Comisariat General pentru Minorități, care în 1938 înlocuiește fosta Direcțiune a Minorităților din Ministerul Cultelor. Începând din luna ianuarie a anului următor, Comisariatul este transformat în Ministerul pentru Minorități, a cărui conducere revine transilvăneanului Silviu Dragomir. Deși acest așezământ promite apărarea intereselor minorităților și promovarea armoniei interetnice[458], la baza acțiunilor sale stă aceeași dorință de afirmare a „elementului etnic românesc"[459]. Silviu Dragomir se evidențiază mai degrabă ca un naționalist, iar românii domină conducerea acestui minister. Abia spre sfârșitul regimului este numit în funcția de ministru al Minorităților un sas, Hans Otto Roth. Este vorba însă de o mutare simbolică, petrecută în contextul alinierii politice și ideologice a României la Axa Roma-Berlin.

Treptat, minoritățile devin obiectul unei griji permanente pentru autoritățile carliste, pentru rezidenții regali, pentru agenții Siguranței și pentru cadrele partidului unic[460], care întocmesc o mulțime de rapoarte, de tabele demografice și de hărți destinate a inventaria în detaliu numărul, domiciliul și ocupațiile lor.[461] De o atenție deosebită se bucură însă indicii referitori la situația lor economică, indici care generează îngrijorare când sunt comparați cu cei ai populației românești. În consecință, se proclamă pur și simplu „românizarea" și „naționalizarea", împotriva „străinilor acaparatori"[462].

În acești ani, naționalismul economic și etnic se manifestă în domenii dintre cele mai diverse. Astfel, se acționează progresiv nu doar pentru românizarea comerțului, a instituțiilor de stat și a barourilor de avocați, ci și pentru românizarea presei, a sindicatelor, a corpului ingineresc și profesoral, a numelor de localități, a cinematografelor și a echipei naționale de fotbal.[463] Autoritățile derulează acum controale pentru verificarea aplicării măsurilor de încurajare a „muncii naționale", iar „etnicii" români își asigură superioritatea numerică în industriile care sunt legate direct de apărarea națională.[464] Așa se face că Mihail Ghelmegeanu, ministrul lucrărilor publice, anunță mândru în 1939 faptul că sub ministeriatul său contractele pentru modernizarea infrastructurii au fost semnate exclusiv cu firme „românești"[465]. În fine, inclusiv partidul unic se

românizează treptat. Prin statutele din 1940 ale Partidului Națiunii li se interzice explicit evreilor înscrierea în această organizație politică.[466] Este vorba doar de una dintre măsurile antisemite adoptate în timpul regimului autoritar.

Statul carlist promite înfăptuirea urgentă a deziderateleor naționaliste fie și prin metode radicale, iar acest lucru se întâmplă în vara anului 1940, când se adoptă o legislație antisemită. De fapt, originile acestei inițiative se află la începutul anului 1938. În timpul guvernării Partidului Național Creștin, autoritățile încep un proces de verificare a cetățeniei evreilor[467], fondat pe convingerea că majoritatea celor refugiați după Primul Război Mondial în România Mare își dobândiseră cetățenia în mod fraudulos. Încheiat în 1939, acest demers se soldează cu pierderea statutului de cetățeni români pentru 225 222 (adică 36,5%) dintre cele 617 396 de persoane investigate.[468] Acest fapt este plin de semnificații, pentru că odată intrați în categoria juridică a *străinilor*, celor în cauză li se aplică în mod automat prevederile legilor pentru „protecția muncii românești" și pentru „utilizarea personalului românesc în întreprinderi", despre care am discutat mai sus.[469] În august 1940, însă, populația evreiască este împărțită în trei categorii juridice. Pe scurt, cei care nu au dobândit cetățenia română înainte de 30 decembrie 1918 sau au căzut testul revizuirii sunt supuși unor privațiuni de ordin juridic. Începând din acest moment, numeroși evrei primesc interdicția de a mai practica activități în administrație, în comerț sau în învățământ. În fine, imitându-se legislația rasială nazistă, se interzic inclusiv căsătoriile mixte între români și evrei.[470]

Pentru cei mai mulți dintre naționaliștii români, comunitatea evreiască se constituie, odată cu declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, într-o primejdie politică și economică de prim ordin. După cum se întâmplă deseori în asemenea cazuri, inamicul din *interior* este considerat ca fiind mult mai primejdios decât cel din *exterior*, fiind prezent în realitatea imediată și mult mai simplu de identificat. În consecință, autoritățile includ pe evrei în categoria celor mai importanți vectori ai propagandei comuniste.[471] În această privință, nu trebuie neglijat faptul că instituționalizarea legislației antisemite este puternic favorizată de contextul verii anului 1940, când se caută țapi ispășitori

pentru prăbușirea României Mari. Vechiul stereotip al evreului prezentat ca inamic simbolic al națiunii române este acum reluat și popularizat intens în presa naționalistă, iar regimul carlist nu întârzie să aplice măsuri discriminatorii. Sute de evrei sunt eliminați din instituțiile statului, iar discursul antisemit devine tot mai prezent în publicațiile de propagandă.[472] Sub titlul *S-au smuls bălăriile din ogorul românesc*, un articol din august 1940 publicat în *România satelor* laudă în maniera următoare eforturile pe care monarhul și guvernul său le fac în această direcție:

> Dacă veți citi cu luare aminte, frați săteni, decretul-lege întocmit de guvern și întărit de Majestatea Sa Regele în ziua de 9 august, decret care pune temeliile unui nou așezământ cu privire la Evreii din țara noastră, nu se poate să nu răsuflați și dumneavoastră ușurați, după cum ușurat a răsuflat întreg norodul românesc de pe tot cuprinsul țării.
>
> S-a luat o povară grea de pe sufletul nației!
>
> De zeci de ani se luptă acest popor liniștit și harnic să scape de pacostea jidovească. De zeci de ani anumiți oameni luminați ai neamului au arătat marea primejdie ce ne vine de la semința lui Israel. De zeci de ani suntem robi în țara noastră, fiindcă de zeci de ani roadele muncii și hărniciei ne erau stoarse de jidovimea hrăpăreață.
>
> Și de zeci de ani partidele politice se făceau că nu văd și nu aud nimic, neluând nicio măsură de îndreptare, neîncercând niciun leac de vindecare.
>
> A trebuit ca Majestatea Sa Regele să facă acum doi ani și jumătate marea schimbare în politica țării și să poată pe temeiurile acestei schimbări să aducă la cârma țării guvernul naționalist prezidat de domnul inginer Ion Gigurtu pentru ca astăzi să se ia măsuri de salvare a neamului din ghiarele jidovimii. [...]
>
> Ziua de 9 august e ziua începând cu care munca și obida noastră nu va mai intra în buzunarele cele fără fund ale jidanilor![473]

După cum am precizat mai sus, nu este prima oară când statul condus de Carol experimentează o legislație antisemită. Legea din 1930 destinată „protejării muncii indigene"[474] este urmată de cea din 1934, menită să reglementeze „utilizarea personalului românesc în întreprinderi". Aceasta din urmă

limitează numărul străinilor din fiecare așezământ economic și civil astfel încât să nu depășească procentul de 20%, respectiv 50% (pentru funcțiile de conducere).[475] În ambele cazuri, însă, referirea la *străini* nu este îndeajuns de clară. Deși teoretic se are în vedere categoria juridică a *cetățenilor* străini, practic sunt vizați în primul rând numeroșii imigranți evrei care au venit în România Mare după Primul Război Mondial și a căror situație juridică încă este incertă.

Eficacitatea acestor inițiative este totuși pusă sub semnul întrebării de naționaliștii români. Deseori, aceste legi nu se aplică din cauza coruptibilității autorităților românești. În orice caz, rezultatul lor nu este unul îndeajuns de vizibil, iar discursul naționalist se radicalizează. Într-un asemenea context se afirmă carlistul Valer Pop, în calitate de ministru al industriei și comerțului. În septembrie 1937, Pop trimite tuturor întreprinderilor economice din România Mare o „circulară" prin care le „invită" să ia „măsuri" pentru ca până la sfârșitul acestui an fiecare dintre categoriile lor de salariați să cuprindă măcar 50% lucrători români (pentru grupa muncitorilor „necalificați" pragul impus este de 75%). De această dată, se face referire explicită la calitatea pe care trebuie să o aibă indivizii avuți în vedere. Ei trebuie să fie „de origine etnică română"[476]. Urmările acestei acțiuni sunt greu de urmărit. Foarte probabil, ca și în cazul celorlalte inițiative, anterioare, un asemenea ultimatum nu se aplică. La sfârșitul acestui an, național-liberalii pierd alegerile, iar autorul circularei se vede lipsit de calitatea de actor de prim-plan al scenei politice.

Dezideratul românizării nu-și diluează însă forța. Din contră, cunoaște o radicalizare în timpul guvernării Goga-Cuza, când se produce o explozie a antisemitismului și când ideea de românizare inundă paginile publicațiile naționaliste. „România a Românilor!", lozinca PNC, înglobează esența programului lor de guvernare, care se concretizează înainte de toate printr-o suită de măsuri în același timp antiliberale și antisemite. De pildă, este îngrădită libertatea evreilor de a face comerț și se interzice apariția ziarelor *Adevărul*, *Dimineața* și *Lupta*, considerate a fi înfeudate „intereselor evreiești"[477]. Cea mai semnificativă acțiune rămâne însă acel decret-lege care demarează procedura

de „revizuire" a cetățeniei române pentru acele persoane care au dobândit-o după 1918, decret prin care sunt vizați în special evreii.[478] Pe de altă parte, nu trebuie neglijat faptul că Octavian Goga își legitimează politicile naționaliste inclusiv pornind de la faptul că acestea s-ar fi bucurat de sprijinul suveranului, lucru pe care îl afirmă deschis într-un discurs rostit la sfârșitul anului 1937: „Români, mulțumită Regelui Carol al II-lea, România a început să fie a voastră!"[479]. La rândul său, regele justifică legea de revizuire a cetățeniilor prin faptul că statul român nu ar fi putut considera drept „cetățeni buni și loiali" pe cei care ar fi intrat în țară „în mod fraudulos". Într-un interviu acordat publicației engleze *Daily Herald*, Carol al II-lea nu recunoaște alte drepturi legale evreilor veniți în România după război în afară de acelea pe care le au ca simpli „emigranți"[480]. În mod paradoxal, în ciuda originilor evreiești ale Elenei Lupescu, partenera sa de viață, suveranul sprijină curentul politic și ideologic antisemit. Am putea identifica în acest aspect o dovadă în plus a faptului că regele nu poate rămâne impasibil față de revendicările naționaliste. Dimpotrivă, li se subordonează deseori.

Monarhia pare a fi de fiecare dată implicată, mai mult sau mai puțin, în acțiunea de adoptare a unei legislații antisemite; nu doar în timpul guvernării Goga-Cuza, ci și în 1940. În luna august a acestui an, tocmai juristul monarhist Ion V. Gruia este numit în funcția de ministru al justiției în guvernul condus de Ion Gigurtu (4 iulie – 4 septembrie 1940). Carol al II-lea discută personal cu el textele legislației îndreptate împotriva evreilor.[481] După ce luptase în anii trecuți alături de Istrate Micescu pentru românizarea barourilor, Gruia nu doar se remarcă acum ca un teoretician al monarhiei autoritare, ci proclamă, la rândul lui, și înfăptuirea unei Românii „numai a Românilor"[482]. Spre deosebire de Micescu, naționalismul lui Gruia presupune un grad mai ridicat de radicalism. Acesta propune încă din 1938 un criteriu biologic pentru definirea națiunii[483], idee pe care reușește să o aplice în cele din urmă în august 1940, când intensifică discriminarea juridică, economică și socială a evreilor promovând principii precum „legea sângelui românesc" și „purificarea națiunii de elementele parazitare și eterogene"[484]. Am putea identifica în

acest vocabular o dovadă a faptului că antisemitismul crește în intensitate și ca urmare a apropierii României de Germania nazistă. Wilhelm Fabricius (ministrul Reich-ului la București) sugerase autorităților românești încă din iulie 1940 însușirea modelului legislației rasiste de la Nürnberg pentru a facilita apropierea germano-română și a aplana, în favoarea României Mari, revizionismul Ungariei și Bulgariei.[485]

Discursul lui Ion V. Gruia ne trimite cu gândul nu doar la influența ideologică a Germaniei naziste, ci și la maniera în care românizarea se manifestă inclusiv printr-un discurs demagogic. Astfel, mulți oportuniști profită de talentul lor oratoric pentru a se integra în structurile noului regim. Foști membri ai Partidului Național Creștin sau gazetari ai publicațiilor antisemite *Porunca Vremii* sau *Sfarmă-Piatră* dobândesc girul autorităților deoarece susțin reformele naționaliste ale regimului. Sunt acei „escroci" care „trăiesc ca paraziții pe curentul naționalist", despre care vorbește Constantin Argetoianu.[486] Pe de altă parte, statul carlist se folosește la rândul lui de talentul oratoric al unor antisemiți notorii pentru a-și spori popularitatea. Cum altfel am putea explica prezența unui personaj precum Alexandru C. Cuza printre membrii Consiliului de Coroană?[487]

În fine, formularea și aplicarea legislației antievreiești este favorizată nu doar de contextul tensionat generat de dezmembrarea României Mari, ci și de o campanie de presă îndreptată împotriva evreilor care precedă aceste acțiuni. Aceasta debutează în timpul guvernării Goga-Cuza și durează până în ultimele zile de existență a regimului carlist.[488] La sfârșitul anului 1938, de pildă, închiderea a câteva sute de cârciumi deținute de evrei, în Bucovina și Moldova, reprezintă pentru gazetarii ziarului oficial al regimului un bun prilej nu doar pentru a lăuda realizările statului carlist, ci și pentru a dezlănțui un discurs antisemit:

> Un comunicat al Ministerului de Finanțe aduce oamenilor de treabă, acum, înaintea sărbătorilor, o veste bună, extrem de înviorătoare pentru toți cei care țin la sănătatea și robustețea țăranului român.
>
> În ținutul Suceava – unde se știe în ce chip se chiverniseau veneticii, dând țoiuri de spirt-otravă pe banii puțini ai țărănimii – au fost închise, nici mai

mult, nici mai puțin, decât 375 de debite de băuturi spirtoase ținute de evrei. Alte 22 de debite urbane din municipiul Bacău au avut și ele soarta celor 375 de la țară.

Și operația aceasta de justițiară cauterizare nu se va mărgini la ținutul Suceava.

Pretutindeni unde elemente dușmănoase ființei acestei țări s-au căptușit cu averi, speculând câte-o crâșmă cu băuturi contrafăcute, în timp ce sănătatea populației de baștină se surpa, pretutindeni se va face dreptate.

Această acțiune de deparazitare a comerțului românesc se încadrează într-un vast program, la aplicarea căruia guvernul M.S. Regelui lucrează intens. [...] Se face un pas hotărâtor pentru cea mai grabnică realizare a comandamentului național căruia oricare cetățean al țării trebuie să i se supună ca unei porunci supreme. Comandamentul, iată-l: instaurarea românilor în dreptul lor de populație dominantă.

Guvernul actual a accentuat mereu principiul că românii nu sunt în propria lor patrie o simplă massă de exploatare a elementelor străine. E vorba aici de afirmarea unei justiții elementare pe care am nesocotit-o prea îndelungă vreme și care de abia azi își află soluția așteptată.

Noi nu bănuim, ci suntem siguri că ceea ce s-a făcut este doar un început și că ritmul acesta de redresare a vieții economice românești va continua cu o nedezmințită stăruință.[489]

Un asemenea discurs nu trebuie banalizat. Dacă revizuirea cetățeniei începută în ianuarie 1938 și încheiată la sfârșitul anului 1939 afectează o treime din populația evreiască, atunci legile din vara anului 1940 limitează drepturile juridice ale întregii comunități evreiești.[490] Excluderea lor ulterioară din partidul unic doar pecetluiește excluderea lor simbolică din corpul națiunii.

Antisemitismul nu epuizează totuși fenomenul românizării. Dimpotrivă, deși poate cel mai grav, acest curent reprezintă doar unul dintre simptomele unui deziderat urgent, acela de a etniciza și de a omogeniza cât mai mult cu putință din ceea ce sunt imaginate acum ca fiind teritoriul național și resursele naționale ale românilor. Românizarea are la bază o multitudine de factori și merită a fi înțeleasă în primul rând în contextul unor tensiuni interetnice

acumulate treptat, începând de la sfârșitul Primului Război Mondial și până în vara anului 1940, când se destramă România Mare.

Un asemenea gen de revendicare naționalistă nu este unică în Europa acestor decenii. Fenomene similare au loc inclusiv în Ungaria, Iugoslavia, Polonia sau Letonia. Naționaliștii unguri denunță „capitalul străin" și influența evreilor unguri[491], iar în Iugoslavia vecină hegemonia sârbă (sau ceea ce se numește acum „serbizare") devine ținta atacurilor croaților și slovenilor.[492] În zona baltică, naționaliștii letoni luptă la rândul lor pentru a înfăptui o „Letonie letonă", odată confruntați cu influența economică a germanilor, rușilor și evreilor. Sloganul lor, „Letonia a letonilor!", este similar expresiei utilizate de către naționaliștii români („România a Românilor!". Puțin mai la sud, în Polonia, politicile demografice, economice și lingvistice de „polonizare", dirijate după Primul Război Mondial de către guvernele de la Varșovia, generează aici nu doar revolta germanilor și a evreilor, ci și a ucrainenilor și a bielorușilor.[493] În fine, o exigență similară poate fi identificată și printre naționaliștii ucraineni. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, nu puțini dintre ei colaborează cu Germania nazistă pentru a-și concretiza propria lozincă: „Ucraina a ucrainenilor!"[494]. Pe de altă parte, asemenea termeni și expresii nu se rezumă la statele din Balcani și din Estul Europei. În Occident, de pildă, antisemiții francezi popularizaseră încă de la începutul secolului sloganuri despre o „Franță a francezilor!"[495].

Cât de eficiente sunt însă practicile naționaliste aplicate în cazul României? În ceea ce privește administrația statului monarhiei autoritare (și, în general, din întreaga perioadă interbelică) am putea spune că aceasta este deseori incapabilă să își ducă la bun sfârșit politicile de românizare pe care le proclamă sau le legiferează. Minoritățile (inclusiv evreii) profită deseori de coruptibilitatea și de flexibilitatea sa. Pe de altă parte, veritabilul său cult pentru improvizație își găsește uneori contrariul în violență și radicalism. Așa se face că în perioada 1918–1944 mijloacele pentru concretizarea românizării variază considerabil în timp și spațiu: de la colonizări mai mult sau mai puțin reușite inițiate în anii douăzeci până la legile pentru „protecția muncii naționale" din anii

1934 și 1937, la schimburi de populație, sau chiar la genocid.[496] De pildă, odată confruntați direct cu revizionismul Ungariei și Bulgariei, actorii regimului speră să rezolve această problemă *românizând* spațiul printr-un schimb de populație, însă fără vreo cedare de teritorii. În vara anului 1940, regele dezbate această posibilitate cu Gheorghe Brătianu, Mihail Manoilescu, Ion Gigurtu și Valer Pop.[497] Ulterior, în toamna aceluiași an, o asemenea practică se aplică până la urmă în cazul Dobrogei.[498] Astfel, schimbul de populație dintre statul român și cel bulgar realizat odată cu cedarea Cadrilaterului (în septembrie 1940) face ca partea de nord a acestei regiuni să devină cu mult mai *românească* decât fusese vreodată până atunci.

Utilitatea conceptului de *românizare* ca instrument de analiză a carlismului este dată de faptul că facilitează atât înțelegerea manierei în care se trasează în acest deceniu frontierele identității naționale românești, cât și înțelegerea felului în care Carol al II-lea devine inclusiv în această privință un vector al naționalismului românesc. *Românizarea* mobilizează indivizi și comunități dar prin această revendicare se legitimează în egală măsură diferite politici de guvernare. Acest fenomen reprezintă poate cel mai bun exemplu pentru a demonstra puternicul melanj de monarhism și naționalism care distinge carlismul în suita ideologiilor autoritare din această epocă. Carol al II-lea nu este un suveran apatic, simplu conducător simbolic al statului național. Acesta se implică cu ușurință în cele mai importante proiecte naționaliste românești.

5.10 Carlismul ca ideologie a centrului. Lupta contra „forțelor centrifuge"

Explorarea dimensiunii naționale (respectiv naționaliste) a fenomenului carlist evidențiază și felul cum această mișcare politică promite de-a lungul întregului deceniu o administrație publică mai eficientă. Este vorba despre o promisiune care pornește de la unul dintre marile sale deziderate ideologice: *ordinea*. În anii treizeci, monarhismul nu este doar opus unor forțe „centrifuge" precum parlamentarismul, bolșevismul ori fascismul Mișcării legionare,

ci este avansat și ca soluție pentru integrarea națională a noilor provincii anexate de statul român după Primul Război Mondial.

Subiecte precum neglijarea specificului regional, relația dintre *centru* și *periferie* ori eșecurile administrației și ale culturii politice bucureștene în noile provincii sunt dezbătute frecvent, iar în această privință din ce în ce mai mulți români asociază cauza tuturor relelor cu un stat lipsit de autoritate. De aceea examinarea relației dintre capitală și noile provincii (respectiv dintre *centru* și *periferie*) devine un demers indispensabil pentru înțelegerea naturii și a evoluției regimului autoritar. În anii 1938–1940, naționaliștii carliști privilegiază *centralismul*, iar acest lucru se explică inclusiv prin faptul că între ascensiunea autoritarismului monarhic și tarele administrației statului există o strânsă legătură.

După cum a demonstrat Irina Livezeanu într-o carte remarcabilă publicată acum mai bine de două decenii, în perioada 1918–1930 integrarea noilor provincii în România Mare presupune provocări serioase atât pentru elita națională românească, cât și pentru birocrația statului român.[499] Folosind un cadru conceptual similar celui utilizat de Livezeanu, însă extinzând terenul de cercetare asupra deceniului următor (și în mod particular asupra anilor 1938–1940), în acest subcapitol analizez felul în care carliștii și regimul pe care îl susțin instrumentalizează discursul unității naționale și practică centralismul.

Fiecare societate este structurată în jurul unui *centru*, iar acest concept se cuvine a fi înțeles nu pornind de la un criteriu geografic, ci ca o structură de activități, funcții și persoane încadrate într-o rețea instituțională care pretinde un anumit primat (o anumită *centralitate*) și care propune restului societății un anumit sistem de valori.[500] În egală măsură, în orice ansamblu politic există o tensiune generată de armonizarea relațiilor dintre *centru* și *hinterland* (respectiv *periferie*), adică de însușirea și practicarea acelui sistem de valori, transferul în cauză cuvenindu-se a fi înțeles nu ca o relație statică, ci ca un proces, desfășurat totdeauna într-un cadru dinamic.

În această privință, România Mare reprezintă un studiu de caz interesant. Prestigiul și credibilitatea de care se bucură autoritățile și aparatul administrativ

nu sunt prea ridicate, iar această percepție, alături de ceea ce Maria Bucur consideră ca fiind eșecul sau lipsa unei strategii eficiente de comunicare[501] face ca nu doar în regiunile Vechiului Regat, ci inclusiv în noile provincii birocrația românească să fie tot mai frecvent asociată cu ineficiența și corupția, respectiv cu „Bucureștiul".

În mod simbolic, recunoașterea rolului primordial pe care Vechiul Regat îl are în Primul Război Mondial și în crearea statului național român ar fi trebuit să fie însoțită și de acceptarea culturii sale politice. Totuși, între cultura politică a capitalei și aceste regiuni ia naștere o dinamică particulară, configurată progresiv odată cu încheierea războiului. Dacă în general se recunoaște rolul pe care „regățenii" îl au în crearea României Mari, nu este mai puțin adevărat faptul că practicile politice ale *centrului* provoacă nemulțumiri pe măsură ce se răspândesc în noile cadre ale teritoriului național. Delicate sunt nu doar chestiunile legate de administrație ori de tratamentul minorităților, ci și cele privitoare la căile moderne de comunicație. Joseph Rotschild remarcă în acest sens faptul că rețeaua românească de căi ferate, deși este cea mai densă în comparație cu cea a celelalte state din Balcani, leagă totuși într-o manieră destul de slabă și neconvingătoare noile provincii cu Vechiul Regat. De-a lungul perioadei interbelice statul nu face demersuri pentru a îndepărta aceste tare. Din 1919 până în 1940 se construiesc doar 609 kilometri de cale ferată (de la 11 206 kilometri în 1919 la 11 815 kilometri în 1940).[502] De fapt, rețeaua de căi de comunicație a României Mari este acum profund centrifugă. Șoselele și căile ferate ale noilor provincii fuseseră realizate astfel încât să conecteze aceste regiuni cu hinterlandul fostelor imperii Rus și Austro-Ungar.[503]

Odată analizată prin prisma acestor chestiuni, inițiativa de instaurare a unui stat autoritar nu mai pare a fi atât de întâmplătoare. În România Mare, integrarea noilor provincii se face cu dificultate încă din anii douăzeci, iar acest lucru se întâmplă în contextul unui proces din ce în ce mai accentuat de fărâmițare a autorității și a credibilității administrației. Mai târziu, schimbarea de regim politic (respectiv trecerea de la o monarhie constituțională la una autoritară

prin lovitura de stat din 10 februarie 1938) este motivată, în plus, și prin zugrăvirea unui context extern și intern tensionat, dominat de amenințări militare revizioniste, bolșevism, dificultăți economice, conspirații ale evreilor sau radicalism politic (îndeosebi fascismul Gărzii de Fier). Pornind de la acest context se întâmplă ca în anii 1938–1940 discursul oficial despre unitatea națională să fie centrat asupra legitimării centralismului administrativ și contracarării oricăror nemulțumiri *regionale*. Acum, monarhiștii dobândesc monopolul guvernării României Mari, practicând propriul proiect unificator și integrator.

Înainte de a explora acest proiect merită amintit faptul că, din cauza unor frustrări acumulate timp de două decenii, unele elite regionale adresează acum plângeri administrației centrale. De fapt, multe dintre ele sunt trimise direct monarhului, iar printre semnatari se numără și oameni politici notorii precum Alexandru Vaida-Voevod, Iuliu Maniu sau Sever Bocu. Ținta criticilor este aceeași „administrație centralizată", ale cărei rădăcini, este de părere Vaida-Voevod, se află în practicile guvernărilor din deceniul trecut conduse de Ion I.C. Brătianu, cel ce ar fi silit pur și simplu noile provincii să intre „în patul lui Procust al politicianismului liberal", creându-le transilvănenilor reputația de „regionaliști" și de partizani ai unor „tendințe separatiste"[504]. Noul regim este criticat tocmai pentru că ar fi perpetuat aceste practici politice, lucru ce s-ar fi întâmplat inclusiv în sfera ecleziastică. Sever Bocu, de pildă, roagă insistent pe Carol al II-lea să împiedice concretizarea proiectului de trecere a Episcopiei Timișoarei sub jurisdicția Mitropoliei Olteniei, schimbare care ar fi afectat „interesele regionale" ale Banatului.[505] Aceste două plângeri nu sunt nici pe departe singulare în peisajul politic al acestor ani. Discutând în 1938 cu Constantin Argetoianu despre starea de spirit din Ardeal cu privire la instaurarea noului regim, Valer Pop îi vorbește acestuia tocmai despre nemulțumirile ardelenilor față de faptul că sunt întrebuințați foarte puțin în funcțiile executive importante. Majoritatea coloneilor care îndeplinesc acum funcția de prefect ar fi fost „regățeni"[506].

Prin maniera explicită în care surprind atât tarele noului regim, cât și așteptările elitelor regionale ori felul cum acestea înțeleg să armonizeze relația

dintre capitală și noile provincii, două memorii adresate regelui sunt extrem de relevante în această privință.

Primul dintre ele, intitulat *Memorandumul românilor din Transilvania (Ardeal, Banat, Crișana, Satu Mare, Maramureș) prezentat M.S. Regelui Carol II*, poartă semnătura a 51 de foști miniștri, subsecretari de stat, senatori sau deputați ai Partidului Național-Țărănesc, printre care Iuliu Maniu, Sever Bocu, Emil Hațieganu sau Octavian Tăslăuanu. Aici, autorii rememorează felul cum locuitorii acestor regiuni au experimentat și perceput administrația românească începând de la sfârșitul războiului și până în luna decembrie a anului 1938, când este elaborat memoriul. Expunerea abundă în dezamăgiri și critici formulate la adresa acestei administrații și a guvernelor care s-au succedat la conducerea statului, fiind blamate succesiv centralismul excesiv, corupția, clientelismul politic, abuzurile, marginalizarea „elementelor băștinașe" (de fapt, o referire la elitele locale), parvenitismul și incapacitatea de a crea condiții pentru a crește mobilitatea socială a românilor față de minorități.[507]

Față de această inițiativă, reacția regimului nu întârzie să apară. Înainte de toate, memorandiștii sunt ironizați în paginile ziarului *România*.[508] În egală măsură, potrivit mărturiei lui Iuliu Maniu, Carol al II-lea ar fi refuzat să primească în audiență o delegație formată din reprezentanți ai Ardealului și Banatului însărcinată a discuta cu el aceste doleanțe.[509] În plus, autoritățile intentează un proces lui Sever Bocu, pornind de la pretextul unor insulte pe care acesta le-ar fi îndreptat împotriva consilierului regal Nicolae Iorga, iar ziarului timișorean *Vestul*, al cărui director general este Bocu, îi este interzisă apariția la sfârșitul anului 1939.[510]

Cât despre celălalt memoriu pe care îl am în vedere, acesta aparține unui avocat din Făgăraș, care scrie regelui în primăvara anului 1940. Stilul folosit este la fel de grav, iar tarele prezentate sunt destul de asemănătoare celor constatate de memorandiștii amintiți mai sus. Autorul acuză îndeosebi fiscalitatea și birocrația excesivă, influența jandarmeriei în administrația publică („[...] Fostul partid liberal, deși avea cele mai largi mijloace de propagandă, nicicând nu a putut prinde rădăcini în Ardeal, din singurul motiv că toate guvernările

liberale erau caracterizate prin imixtiunea și atotputernicia jandarmeriei în administrația publică. Ori, azi, întreaga administrație din Ardeal se bazează exclusiv pe jandarmerie: orice act administrativ, orice numiri sau schimbări în primăriile comunale se fac exclusiv pe baza avizelor jandarmeriei, singura stăpână atotputernică a satelor. La această nemulțumire se adaugă și neajunsurile provocate de poliția orașelor ardelene, care cu toată schimbarea de regim nu și-a schimbat vechile năravuri. În plus, are față de cetățeni o atitudine consternant de sfidătoare"), desele abuzuri ale autorităților, dar discută și problema accesului anevoios al „elementelor române ardelene în orașe, în marea industrie și fabrici"[511]. Noul regim nu doar ar fi perpetuat, ci în egală măsură ar fi agravat vechile tare ale administrației.

În primul rând, cele două plângeri trădează, într-o anumită măsură, eșecul autorităților centrale de a dobândi credibilitate și prestigiu în noile provincii. În al doilea rând, autorii lor proclamă necesitatea unei participări mai însemnate a elitelor regionale la procesul de guvernare. Departe de a încerca să le soluționeze, regimul carlist manifestă mai degrabă o tendință de „mascare" a acestor nemulțumiri, prin întrebuințarea unor strategii specifice.

Înainte de toate, trebuie avută în vedere reforma administrativă, care se numără nu întâmplător printre cele mai popularizate inițiative din această perioadă. Începând din luna august a anului 1938, România Mare este împărțită în zece noi regiuni, unități administrative denumite *ținuturi*, care, cu excepția ținutului Bucegi și a ținutului Marea, poartă fiecare dintre ele numele celui mai important curs de apă care o traversează (Nistru, Prut, Suceava, Mureș, Someș, Timiș, Olt, Dunărea de Jos). Ca toate reformele fundamentale ale regimului, și aceasta este realizată în numele monarhiei. De altfel, rezidenții regali sunt desemnați personal de Carol al II-lea, iar în mod simbolic, cu ocazia numirii lor în funcție, aceștia prestează un jurământ de fidelitate față de rege.[512] Nici acest demers nu scapă elogiului carliștilor. Cezar Petrescu, de pildă, îl asociază cu o veritabilă terapie instituțională: „Zece ținuturi, cu zece numiri de râuri, vor decongestiona în sfârșit și serviciile de Stat. Gospodăria locală scapă de birocratismul centralizator și de formele care paralizau orice inițiativă,

sleind-o până ce izbutea să urce toate treptele ierarhice pentru o blagoslovenie definitivă"[513]. La numai șase luni de la aplicarea noii reforme, Gheorghe Alexianu, rezident regal al ținutelor Suceava și apoi Bucegi, se declară la rândul lui convins de faptul că „ținutul tinde să devină o realitate organică, care va stimula și va crea focare puternice de viață locală, păstrând coloritul viu al specificului local și colaborând într-o unitate armonică la înălțarea patriei întregi"[514].

Sistemul *ținuturilor* este menit, așadar, să dinamizeze economia și să raționalizeze aparatul de stat al României Mari. Reședințele noilor unități administrative, de pildă, au acum rolul de a suplini funcția birocratică pe care o deținuse până atunci capitala, de a eficientiza administrația și de a înlătura „toate mizeriile centralismului căzut în rutină"[515]. Dacă înainte de război economia și căile de comunicație ale noilor provincii fuseseră orientate către centrele vechilor imperii (austro-ungar și rus) și dacă după Unire aceste regiuni ar fi fost exploatate în scopuri electorale, acum sosise momentul pentru o „contopire" a lor în noul cadru al României Mari. În același timp, însă, noile granițe administrative au ca țel și evidențierea superiorității demografice a românilor în România Mare. Dintre cele zece noi zone, doar în ținutul Suceava procentul populației românești nu depășește pragul psihologic de 50%. În rest, el variază între 54,6% (Mureș) și 97,5% (Olt).[516] În această perioadă, asemenea statistici servesc de minune discursului antirevizionist folosit de naționaliștii români.

Deși încărcătura simbolică a acestei reforme este una deosebit de puternică, de vreme ce se proclamă o descentralizare dezbătută vreme de două decenii, promisiunile legate de autoadministrarea noilor regiuni sunt departe de realitate. E dificil de spus cum se practică acum descentralizarea. Dimpotrivă, am putea spune chiar că centralismul crește în intensitate în comparație cu perioada anterioară. Crearea ținuturilor pare a reprezenta mai degrabă o fațadă, un surogat de federalism. Curând, devine tot mai evident faptul că reforma administrativă nu a fost făcută pentru eficientizarea administrației sau a economiei, țelul primordial fiind mai degrabă acela de a servi nevoilor de control ale *centrului*.

Acest fapt este evidențiat, de exemplu, de maniera în care se distribuie posturile în administrație. Contingentul din Vechiul Regat domină guvernele din acești ani și deține totdeauna funcțiile cheie din administrație și din armată. De pildă, dintre cei 19 membri ai primului guvern carlist, doar patriarhul Miron Cristea și Alexandru Vaida-Voevod sunt originari din noile provincii.[517] Acest fapt este observabil inclusiv odată cu introducerea instituției prefectului-militar sau în cazul partidului unic. Cea mai mare parte a coloneilor care îndeplinesc acum funcția de prefect sunt originari din Vechiul Regat[518], iar Frontul Renașterii Naționale se dovedește a fi un veritabil instrument al Bucureștiului, în ciuda asigurărilor oferite de statutele sale (care prevăd „adâncirea problemelor specifice diferitelor regiuni ale țării"[519]) ori a propagandei din oficiosul *România*, în paginile căruia se subliniază „participarea masivă" a Ardealului la guvernare[520]. În 1939, de exemplu, dintre membrii Directoratului FRN, 15 sunt bucureșteni și doar 9 sunt originari din alte orașe (Iași, Cluj, Alba Iulia, Arad, Chișinău și Cernăuți).[521] În această privință, e grăitoare inclusiv compoziția Consiliului Superior Național al aceleiași formațiuni politice. Pornind de la criteriului originii lor, 119 provin din Vechiul Regat (dintre care 99 din București, iar restul din 10 orașe moldovene – Iași, Focșani, Tecuci, Dorohoi, Botoșani – și alte 10 din Oltenia, Muntenia ori Dobrogea) și doar 54 din noile provincii (Ardeal și Banat – 46; Basarabia – 5; Bucovina – 3).[522]

Noul regim nu trebuie însă gândit ca o guvernare monopolizată de elite din Vechiul Regat. Inclusiv o serie de actori originari din noile provincii sunt integrați (ce-i drept, în mod selectiv) în structurile sale de decizie, chiar dacă doar în măsura în care sunt în același timp carliști, adică partizani ai regelui. O pleiadă de asemenea personaje devin astfel vectori ai monarhismului, girând acum procesul de construcție a statului și a națiunii în maniera propusă de monarhia autoritară. Teofil Sidorovici, originar din Bucovina, este comandant al străjeriei și totdeauna un colaborator apropiat al lui Carol al II-lea. Un alt bucovinean, Ion Nistor, rector al Universității „Regele Carol al II-lea" din Cernăuți, este numit ministru al cultelor și artelor în cabinetul condus de Gheorghe Tătărescu (24 noiembrie 1938–10 mai 1940), iar Ion Inculeț, un basarabean,

devine „ministru secretar de stat" (după ce dispăruse de aproape doi ani de zile din prim-planul scenei politice, acesta este „reactivat" doar la sfârșitul lunii iunie 1940, în contextul cedării Basarabiei către Uniunea Sovietică).

În afară de aceste trei persoane, din anturajul monarhului fac parte transilvăneni precum Alexandru Vaida-Voevod, Silviu Dragomir sau Victor Moldovan. Primul deține în mod constant funcția de consilier regal, discutând frecvent cu Carol al II-lea despre chestiuni legate de Transilvania[523] și elogiind la fel de frecvent măsurile luate de regim pentru descentralizarea, eficientizarea și îmbunătățirea administrației.[524] În schimb, Silviu Dragomir conduce Comisariatul General pentru minorități (devenit minister în ianuarie 1939)[525], iar Victor Moldovan ocupă în acești ani funcția de secretar general al Frontului Renașterii Naționale.[526] În plus, nu trebuie neglijat că, de cele mai multe ori, membri ai elitelor locale sunt numiți în fruntea ținuturilor care înglobează în primul rând zone din noile provincii. Așa se face că un arădean, Dănilă Papp, conduce ținutul Mureș, un bănățean originar din județul Severin, Alexandru Marta, ajunge în fruntea ținutului Timiș, în timp ce șefia ținutului Someș revine, rând pe rând, lui Alexandru Hanzu (Sibiu) și Coriolan Tătaru (Cluj).[527] De asemenea, începând de la 1 februarie 1939, funcția de rezident al ținuturilor Suceava și Nistru este ocupată de câte un bucovinean și un basarabean: Gheorghe Flondor, respectiv Grigore Cazacliu.[528]

Aceste numiri par a fi totuși rodul unei practici de mimare a consensului. Când un reprezentant al noilor provincii este promovat în prim-planul scenei politice, de cele mai multe ori i se oferă o funcție onorifică sau una care nu presupune atribuții executive prea însemnate. Un asemenea lucru ne trimite cu gândul la strategia regimului de a distribui posturi ardelenilor, bănățenilor, bucovinenilor sau basarabenilor doar într-un anumit context, și anume când pot servi ca mijloc de legitimare a politicilor Bucureștiului.

Până la urmă, regimul carlist este adversarul pluralismului politic, iar oricine exprimă o critică sau o sugestie de reformă este imediat etichetat drept inamic al statului național. Ca și în anii trecuți, se răspunde criticilor orientate împotriva centralismului și a tarelor administrației prin acuzații de „bolșevism"

sau „regionalism". Orice opoziție (fie ea verbală sau de altă natură) față de politicile capitalei ar fi trădat „regionalismul" autorului, un pericol pentru națiune în lupta sa permanentă împotriva adversarilor din interior și din exterior. De exemplu, arhitectul monarhist Ion D. Enescu proclamă Bucureștiul ca „centru de comandă" al tuturor activităților desfășurate în noul regim[529], iar universitarul Simion Mehedinți recomandă o cât mai urgentă ștergere din vocabular a termenului peiorativ de „regățean"[530]. Discursul partizanilor regimului devine din ce în ce mai autoritar, cu atât mai mult cu cât este alimentat de revizionism și de declanșarea războiului.

În acest context, Carol al II-lea joacă din nou rolul unui suveran implicat, de vreme ce funcția pe care o îndeplinește îl obligă să se arate grijuliu față de orice chestiune considerată ca având o importanță în același timp națională și regională. După cum am precizat anterior, acesta este familiarizat încă din primii săi ani de domnie cu problema eficientizării aparatului de stat, proclamând o grijă mai mare față de „teritoriile alipite"[531]. În 1932, la Iași, monarhul discută despre necesitatea „descentralizării" administrației[532], după ce înainte avansase ideea cooperării și a solidarizării tuturor membrilor națiunii „în jurul Tronului", afirmând dorința sa de a strânge „într-un singur mănunchi" toate „forțele vii ale țării"[533]. În discursurile sale, regele propune frecvent depășirea intereselor „personale" sau „regionale" pentru un țel superior: „dezvoltarea și întărirea Patriei"[534]. Până la urmă, în numele său se inițiază politici de *naționalizare a maselor*[535], respectiv a țăranilor (prin Căminele culturale), a tinerilor (prin străjerie) și a muncitorilor (prin așezămintele „Muncă și Voe Bună"), politici a căror reușită propaganda nu încetează să o evidențieze. În vara anului 1939, de exemplu, ziarul *România* popularizează demersul Ministerului Agriculturii de a facilita pentru câteva mii de locuitori ai satelor participarea la excursii în România Mare, o experiență ce ar fi avut drept țel nu doar „cunoașterea" țării, ci și întărirea „înfrățirii românești"[536]. Carol al II-lea este consacrat din punct de vedere ideologic ca un vector al acestor politici naționale, funcția sa fiind aceea de a uni diversele elemente ale *corpului* național și de a lupta împotriva oricăror ambiții *regionaliste*.

În această privință, însemnările sale zilnice evidențiază preocuparea constantă pentru chestiunea relației dintre capitală și noile provincii. În paginile jurnalului său, suveranul își arogă în maniera următoare meritele reformei administrative: „Înainte, domina spiritul vechi al supra-centralismului. [...] De atunci, chiar de când m-am întors, mă domină gândul să fac această reală descentralizare, să creez, prin acest mijloc, centre de viață periferică, absolut necesare, și ca dezvoltare culturală și ca siguranță politică. Bucureștiul trebuie descentralizat, miniștrii, prin trecerea unora din atribuțiunile lor asupra rezidenților regali, vor fi mai liberi să-și îndeplinească cu mai mult folos rolul și misiunea lor de îndrumători și de controlori ai bunului mers al departamentului. Legea actuală [se referă la reforma administrativă – n.n.] este cea mai bună dintre cele ce s-au alcătuit până astăzi în această direcție și multe dintre principiile ei sunt gândite și formulate de mine"[537]. În acest context, regele se preocupă și de probleme care privesc Basarabia[538], iar cu Silviu Dragomir pregătește la începutul anului 1940 statutele unui nou proiect de lege referitor la minorități.[539] În fine, în lunile iulie și august ale aceluiași an discută din ce în ce mai des, de această dată cu Valer Pop, despre necesitatea introducerii a cât mai multor „elemente ardelene" în guvern.[540] Pe de altă parte, Carol al II-lea rămâne un partizan al centralismului. Condamnând explicit forțele „centrifuge", acesta propune ca alternativă stabilitatea regimului pe care îl conduce, prezentat de el ca fiind unul al „concordiei" naționale.[541] Ar fi putut folosi monarhul o altfel de retorică? Prin cultura sa politică, regele este el însuși un produs al *centrului*, al Vechiul Regat, dar și un apropiat colaborator al elitelor bucureștene, fapt dovedit de relația strânsă pe care o cultivă cu persoane precum istoricul și profesorul universitar Nicolae Iorga (devenit acum consilier regal), sociologul Dimitrie Gusti (director al Fundațiilor Culturale Regale), avocatul Istrate Micescu (principal artizan al Constituției din 1938) ori industriașul Ion Gigurtu (numit în funcția de Președinte al Consiliului de Miniștri în iulie 1940).

În perioada 1938–1940, guvernarea sa este zugrăvită de propagandă ca o veritabilă eră a consensului național, asociată de ministrul de interne Armand

Călinescu cu o atmosferă „de pacificare sufletească și de ordine absolută", una dominată de „locuitorii înfrățiți ai României noi"[542]. Regele și carliștii atrag însă permanent atenția asupra primejdiei reprezentate de opozanții regimului, respectiv de vechii politicieni, de comuniști, de o parte a minorităților naționale ori de membrii „sectelor" religioase. În paralel, autoritățile statului (în frunte cu Armand Călinescu, acum supraveghetor vigilent al „elementelor centrifuge"[543]) luptă constant împotriva acestor categorii, încadrate oficial ca mișcări politice „subversive"[544] și „curente de dezagregare"[545]. În această privință, noul regim combate mai ales Garda de Fier, mișcarea comunistă și cultele neoprotestante, fără a exclude însă nici opoziții „regionaliste" precum cele discutate la începutul acestui subcapitol. Începând din anul 1939, în contextul declanșării războiului și al radicalizării curentului revizionist care amenință să destrame statul național românesc, această adversitate devine din ce în ce mai înverșunată. De acum înainte, guvernanții anatemizează rapid orice opoziție.

Cele enumerate mai sus nu reprezintă totuși singurele strategii adoptate de regim pentru a mima consensul național. Cel puțin la fel de importantă este și configurarea treptată a unui veritabil cult al *capitalei*, ca o contrapondere la imaginea negativă pe care numeroși cetățeni și-o creează vizavi de administrația centrală. Ca și în anii trecuți, Bucureștiul este promovat ca o metropolă modernă, centru al naționalismului românesc și reprezentant de seamă al intereselor fiecărei provincii istorice. În această privință, sunt evidențiate atât lucrările de modernizare a orașului, cât și legătura indisolubilă ce ar fi existat între Carol al II-lea și *noua capitală*, prin prisma colaborării acestuia cu primarii bucureșteni, dar și cu arhitecți și cu urbaniști (despre acest aspect discut mai mult în Capitolul 8). Pentru București, se încearcă acum inventarea unei noi identități, una diferită de cea pe care și-o crease în primul deceniu de după război.

Cea mai importantă expresie a *cultului capitalei* rămâne însă „Luna Bucureștilor", organizată cu o și mai mare atenție în anii regimului autoritar.[546] De fiecare dată, autoritățile sunt optimiste. Se așteaptă ca „Luna Bucureștilor" să coincidă cu „un pelerinaj al întregii națiuni, care va veni să admire munca

constructivă și plină de roade ce se înfăptuiește sub noul regim"[547]. Conștienți de miza sa politică, organizatorii popularizează această inițiativă ca fiind una realizată sub patronajul regelui, iar Carol al II-lea își demonstrează și în acest context voluntarismul. Colaborator apropiat al fiecărui primar bucureștean, acesta este din ce în ce mai mult asociat din punct de vedere politic și estetic cu „Luna Bucureștilor", care este înglobată astfel manifestărilor politice și culturale *carliste*. În consecință, evenimentele presupuse de acest proiect sunt totdeauna exploatate propagandistic și încadrate într-o dimensiune națională și monarhistă. De exemplu, în 1938 prin „Luna Bucureștilor" se sărbătoresc două decenii de la crearea României Mari, iar în anul următor se aniversează nu doar centenarul nașterii regelui Carol I, ci se comemorează și jumătate de veac de la moartea poetului Mihai Eminescu. Altfel, ultima asemenea manifestare, cea din vara anului 1940, este dedicată aniversării a 10 ani de domnie a regelui Carol al II-lea. Aceasta din urmă devine însă un adevărat „cântec de lebădă" al carlismului. Declanșarea războiului și destrămarea României Mari[548] cauzează prăbușirea iremediabilă a autorității monarhului și a regimului său. Acesta abdică în 6 septembrie 1940.

Paradoxal, mișcarea politică creată în jurul lui Carol al II-lea iese în evidență ca un vector al centralismului, deși prin natura lor monarhiile sunt asociate mai degrabă cu „Vechiul Regim". În această privință, cazul Franței reprezintă poate cel mai relevant exemplu. Aici, tocmai revoluționarii republicani sunt adepți ai centralizării și ai politicilor iacobine, spre deosebire de monarhie, identificată în această privință cu respectarea autonomiilor și a specificului regional. În acest studiu însă, provocarea integrării noilor provincii trebuie înțeleasă în contextul unui proces de construcție a națiunii și a statului în care monarhia este destinată să îndeplinească funcția de factor unificator și generator de concordie între diferitele regiuni care compun România Mare.

În ceea ce privește raportul dintre București și noile provincii, dintre *centru* și *periferie*, noul regim se dorește a fi, într-adevăr, un vector al consensului național, însă prin anatemizarea vehementă a disidenței și a pluralismului. Deși proclamă eficientizarea administrației și grija pentru specificul fiecărei

regiuni, prin politicile sale dovedește tocmai contrariul. Faptul că majoritatea carliștilor provin din Vechiul Regat face ca naționalismul monarhist să se manifeste inevitabil ca o ideologie și ca o cultură politică a *centrului*.

Această formă de *centralism* ne arată și felul cum elitele tradiționale, veritabile bastioane ale puterii în România carlistă, acționează pentru a-și păstra influența în noile provincii, acolo unde își extinseseră progresiv rețelele imediat după Primul Război Mondial. O asemenea strategie generează acum expresii precum „Domnii de la București", o referire nu doar la statutul social și la locul de reședință al păturilor sociale dominante, ci și la un tip specific de cultură politică. Însă explorarea naturii practicilor administrative din România anilor 1930 în legătură cu ascensiunea autoritarismului monarhic facilitează nu doar descifrarea dinamicii existente acum între București (respectiv Vechiul Regat) și noile provincii, ci și a cauzelor și a contextului care vor duce la dezintegrarea regimului autoritar. Despre acest episod voi discuta însă în ultima secțiune a acestui capitol, după ce voi analiza acțiunile celor mai importanți carliști din anii 1938–1940.

5.11 Actorii carlismului autoritar (1938–1940)

Explorarea relațiilor dintre Carol al II-lea și o serie de intelectuali și oameni politici reprezentativi din România acestui deceniu evidențiază cât se poate de clar faptul că autoritarismul monarhic și regimul politic pe care îl fundamentează nu ar trebui gândite așa cum au fost explicate până acum de majoritatea cercetătorilor, și anume ca o creație aproape exclusivă a regelui. De fapt, mecanismul de funcționare și natura statului carlist din anii 1938–1940 pot fi înțelese doar dacă se are în vedere și contribuția altor actori la crearea cadrului său politic și ideologic. În această privință, am examinat acțiunile celor mai importanți partizani ai lui Carol al II-lea pornind de la două categorii: *intelectuali* monarhiști și *elite tradiționale* monarhiste. Fiecare dintre cele două tabere acuză democrația parlamentară pentru tarele administrației statului și pentru faptul de a fi divizat națiunea în clase antagoniste.

De cele mai multe ori, **intelectualii** carliști ies în evidență nu doar ca persoane care susțin pe Carol și regimul său, ci și ca indivizi care formulează revendicări pe care le doresc materializate. În acest context, regimul autoritar oferă unora dintre ei posibilitatea de a-și difuza și (sau) concretiza ideile tocmai în schimbul unui suport ideologic necesar legitimării regimului. Pentru a înțelege maniera în care aceștia se implică în structurile statului și îi influențează politicile (autoritare), am explorat o serie de traiectorii individuale, dintre care cele ale lui Mihail Manoilescu și Nichifor Crainic pot fi considerate ca fiind cele mai reprezentative. Până la urmă, prin inițiativele sale din anul 1938, Carol al II-lea pare că inaugurează tocmai tipul de stat pe care cei doi îl promovează insistent în acest deceniu: unul în același timp *autoritar*, *corporatist*, *etnocratic* și *ortodox*, dar în egală măsură și înzestrat cu un *partid unic* și dirijat de un *șef*.

Deși nu mai leagă de Carol al II-lea așteptările de altădată (mă refer aici la perioada de la sfârșitul anilor 1920 și de la începutul deceniului următor), **Mihail Manoilescu** are totuși încredere în calitățile lui de reformator, socotindu-l încă indispensabil pentru ferirea României Mari de „anarhie”[549]. De fapt, activismul său intelectual este unul cât se poate de favorabil regelui și noii ordini.[550] Fiecare reformă majoră a regimului carlist (fie că este vorba de reorganizarea administrativă, de suprimarea parlamentarismului, de promulgarea noii constituții sau de instituirea corporatismului) este întâmpinată în paginile *Lumii Noi* cu optimism și elogii la adresa monarhului.[551] În această privință, verdictul pe care îl formulează imediat după instaurarea monarhiei autoritare este cât se poate de relevant: „Astăzi lumea veche a murit, iar cea nouă abia mijește”[552].

Manoilescu are destule motive pentru a fi mulțumit. Teoriile sale influențează într-o manieră fundamentală configurația regimului autoritar. Partidul unic[553], corporatismul, dictatura, economia planificată[554], românizarea, descentralizarea administrativă[555], cultul șefului, totalitarismul[556], apropierea de Axa Roma-Berlin, fiecare dintre aceste teme este în același timp un laitmotiv al textelor sale și un stâlp ideologic care forjează progresiv edificiul României carliste. De altfel, acesta sugerase încă din 1936 schimbarea constituției ca un

prim pas pentru instaurarea „corporatismului" și a „partidului unic"[557]. Până la urmă, „arhitecții" regimului se dovedesc a fi imitatori extrem de fideli ai modelului său național de dezvoltare. Așa se face că, preluând o expresie vehiculată de Manoilescu cu câțiva ani în urmă, statutele FRN din 1938 proclamă la rândul lor statul „purtător de idealuri" ca vector esențial destinat să dinamizeze națiunea.[558]

Acesta nu este însă doar un artizan al ideologiei regimului (chiar dacă mai mult într-o manieră indirectă), ci și unul dintre actorii săi politici, deși temporar și abia în vara anului 1940.[559] La scurt timp după pierderea Basarabiei și a nordului Bucovinei, Mihail Manoilescu este numit de Carol al II-lea în funcția de ministru al afacerilor străine. Suveranul și colaboratorii săi speră astfel ca prin notorietatea sa și prin relațiile de care se bucură acum în Germania și Italia să poată fi contracarat revizionismul Ungariei și Bulgariei, care, alături de URSS, revendică la rândul lor părți din teritoriul României. De altfel, printr-o scrisoare adresată anterior monarhului, Manoilescu se oferise personal să ajute statul român.[560] El și Carol reîntăresc astfel legătura apropiată de la începutul deceniului, iar în lunile iulie și august se întâlnesc frecvent.[561] Manoilescu se integrează cu o ușurință remarcabilă în structurile regimului. Îmbracă uniforma Partidului Națiunii și tot acum îi este publicată traducerea românească a cărții sale despre partidul unic.[562] Prezența sa în fruntea diplomației românești nu reușește însă să împiedice inevitabilul. În 30 august, Consiliul de Coroană acceptă hotărârile „Dictatului" de la Viena, document care impune cedarea unei părți a Transilvaniei către Ungaria și care este semnat tocmai de Manoilescu.

În ceea ce privește cazul lui **Nichifor Crainic**, acesta merită analizat pornind tot de la maniera în care cele mai importante dintre ideile sale despre naționalism și modele de dezvoltare ajung să fie practicate în România carlistă. Poate am exagera dacă am găsi originile titulaturii de „Cap al statului" atribuită regelui prin articolul 30 al noii constituții într-o expresie identică pe care Crainic o utilizează încă din 1933 pentru a-l caracteriza pe monarh.[563] Pe de altă parte, corporatismul, monarhismul, instituirea monopolului de stat

în domeniul editării manualelor şcolare, naţionalizarea muncitorimii, cultul muncii şi combaterea sectelor religioase şi a prozelitismului sunt deziderate pe care acesta le avansează explicit începând din 1936, în proiectul său cu privire la *statul etnocratic.*[564] În egală măsură, regimul autoritar ar putea fi gândit şi ca o concretizare (imperfectă, desigur) a statului monarhic de tip „bizantin", pe care îl imaginează ca exemplu de stabilitate politică şi remediu pentru provocările modernităţii. Într-adevăr, ca şi aşezământul etnocratic teoretizat de Crainic, statul carlist de la sfârşitul deceniului se inspiră într-o manieră mai mult sau mai puţin directă din Bizanţul ortodox, acordând bisericii şi patriarhului un rol de prim ordin. Nu în ultimul rând, acest stat are în frunte un monarh *ortodox*. Prin firea sa, prin legăturile sale cu biserica şi prin felul cum îşi manifestă ortodoxia, Carol al II-lea nu face decât să îi dovedească lui Nichifor Crainic faptul că perpetuează cu succes o tradiţie „bizantină" şi „balcanică". În opinia acestui carlist, religiozitatea monarhului nu reprezintă altceva decât „ortodoxia dinamică a împăraţilor bizantini"[565].

În anii 1938–1940, revista *Gândirea* (pe care o patronează) devine un veritabil vector ideologic al carlismului, în paginile sale personalitatea monarhului şi programul său cultural fiind elogiate constant (inclusiv prin versuri şi rugăciuni[566]). În aceeaşi perioadă sporeşte însă şi notorietatea publică a lui Nichifor Crainic, al cărui naţionalism se bucură de un prestigiu extrem de ridicat. Drept dovadă, în primăvara anului 1940 acesta devine membru al Academiei Române, ca urmare a unei recomandări făcute cu un an în urmă de filozoful Ion Petrovici. Crainic ocupă acum locul poetului naţionalist Octavian Goga, decedat în 1938.[567] În paralel, în iulie 1940, Carol al II-lea încearcă să profite de inventivitatea lui ideologică şi de talentul său oratoric numindu-l în funcţia de ministru al propagandei. Faptul că suveranul solicită ajutorul lui Mihail Manoilescu şi al lui Crainic în această perioadă critică pentru el (cauzată de destrămarea teritorială a României Mari şi de prăbuşirea popularităţii sale) reprezintă atât o recunoaştere monarhică a carlismului profesat de cei doi, cât şi o dovadă în plus a conexiunilor sensibile existente între regim şi convingerile politice profesate de aceşti naţionalişti.

În afară de aceste două cazuri, cei mai vizibili intelectuali carliști sunt cei care practică jurnalismul politic. Înainte de toate, nu trebuie omis faptul că Mihail Manoilescu și Nichifor Crainic sunt ei înșiși publiciști prolifici, fiecare dintre ei dirijând propria revistă: *Lumea Nouă*, respectiv *Gândirea*. Alături de ei, însă, ies în evidență inclusiv monarhiști ca Cezar Petrescu ori Pamfil Șeicaru, jurnaliști și redactori ai cotidienelor *România* și *Curentul*. Prin publicistica lor, fiecare dintre cei doi contribuie în mod semnificativ la legitimarea statului carlist.

Pe **Cezar Petrescu** regele îl numește nu întâmplător la conducerea ziarului *România*, publicația oficială a regimului. Carol al II-lea îi răsplătește astfel fidelitatea monarhică, iar în schimb Petrescu își asumă sarcina de a populariza prin stilul său original și accesibil vulgata ideologiei carliste. Cezar Petrescu se bucură din plin de calitățile unui artist al condeiului, ale cărui romane (*Calea Victoriei*, 1930; *Baletul mecanic*, 1931; *Oraș patriarhal*, 1933; *Aurul negru*, 1934 etc.) se vând extrem de bine în acest deceniu. În publicistica sa, Carol al II-lea devine în același timp soluție politică antiparlamentară, *Salvator* al națiunii, continuator al unei culturi politice voievodale și vector al unității naționale.

De la el aflăm că monarhul se afirmă încă din 1930 ca „o mână tare" la guvernarea statului, tocmai pentru a suplini carențele partidelor politice. Spre deosebire de nestatornicia și oportunismul oamenilor politici, inițiativele sale (politice, culturale sau sociale) s-ar fi constituit acum într-un model de eficiență și continuitate.[568] În plus, întocmai ca în vremurile de odinioară, Carol al II-lea s-ar fi evidențiat ca un veritabil „Domn" al țării, factor de stabilitate într-un autentic „voievodat cultural și social"[569]. Practic, în textele pe care le publică în *România*, Cezar Petrescu nu face decât să popularizeze temele principale care edificaseră progresiv reprezentarea oficială a regelui începând din momentul Restaurației. De pildă, obsesia luptei împotriva factorilor care ar fi primejduit unitatea națiunii este prezentă în discursul acestui carlist până în ultimele săptămâni de existență ale regimului autoritar, când monarhia este odată în plus opusă „tendințelor centrifuge" care „amenință a sfărâma solidaritatea națională"[570].

Pamfil Șeicaru interpretează la rândul lui într-o manieră favorabilă reformele monarhiei autoritare (pe care o identifică cu *autoritatea*, cu *ierarhia* și cu *fapta*[571]), ca și prezența suveranului în spațiul public.[572] Noua constituție, reorganizarea administrativă, introducerea parlamentului corporativ sau crearea partidului unic[573], fiecare dintre aceste inițiative beneficiază de aprecieri ample în paginile *Curentului*. În această publicație, Șeicaru dezbate începând din vara anului 1938 inclusiv *totalitarismul*, asociind explicit această formulă politică cu „ordinea" și cu încadrarea armonioasă a indivizilor în colectivitatea națională, respectiv cu o „terapie" împotriva oricăror „fermenți de disoluție a statului"[574]. Pentru el, totalitarismul înseamnă acum nu doar sfârșitul statului parlamentar și crearea cadrelor instituționale necesare pentru „disciplinarea" indivizilor care compun națiunea, ci și un model de modernitate politică absolut necesar pentru a alinia cu adevărat România la „noua ordine" europeană dictată de Italia fascistă și de Germania național-socialistă.[575] Ca și în cazul celorlalți intelectuali despre care am discutat, statul carlist nu va întârzia să îi împlinească dezideratele ideologice.

La baza articolelor sale monarhiste se află aceleași idei antiparlamentare pe care le profesează neîncetat încă de la începutul anilor 1920. Pamfil Șeicaru crede într-o „afirmare monarhică" a României Mari, admirând pe Carol al II-lea pentru faptul de a fi distrus în cele din urmă „hidra electorală"[576]. De fapt, prin publicistica sa se înscrie de minune în suita „teoreticienilor" noului regim, propunând cititorilor nu doar interpretări ideologice, ci și îndrumări politice. Alături de Manoilescu, de Crainic și de Cezar Petrescu, Șeicaru contribuie din plin la fabricarea și popularizarea imaginii lui Carol.

În configurația mișcării politice monarhiste, intelectualii carliști ies de cele mai multe ori în evidență ca o categorie generatoare de dinamism ideologic. În schimb, **elitele tradiționale** – oameni politici, universitari, clerici, militari – legitimează de cele mai multe ori statul carlist participând în mod efectiv la guvernare.

Dictaturile din Europa anilor 1930 sunt regimuri personalizate în jurul figurii unui *șef*. Totuși, pentru a guverna, acești conducători au nevoie de sprijinul

unor *elite* care se bucură deja de recunoaștere socială. În analiza acestor regimuri autoritare, rolul lor este frecvent subestimat, uneori într-o asemenea măsură, încât se acceptă în mod necritic ideea potrivit căreia puterea de luare a deciziilor este centralizată în mâinile *dictatorilor*. Se pierde astfel din vedere faptul că persoanele care îndeplinesc funcția *autocratului* sunt totdeauna nevoite să facă concesii elitelor tradiționale și să colaboreze cu acestea, atât pentru scopuri de legitimare, cât și pentru prevenirea uzurpării autorității lor.

În cazul regimului autoritar carlist, implicarea elitelor tradiționale este extrem de vizibilă. De fapt, după cum ar putea fi gândit ca o creație a intelectualilor, carlismul ar putea fi înțeles în egală măsură ca un fenomen politic generat de aceste elite. Pentru pătura național-conservatoare partizană a monarhiei, *carisma* lui Carol nu a reprezentat niciodată un factor decisiv în sprijinirea lui, chiar dacă i se elogiază calitățile și i se încredințează tacit funcția de arbitru suprem al vieții politice. Din contră, am putea spune că mai degrabă motive de ordin pur pragmatic determină această categorie socială să susțină progresiv ascensiunea autoritarismului monarhic, începând chiar din momentul Restaurației.

La începutul anilor treizeci, influența elitelor tradiționale este primejduită: atât de criza economică mondială și de eșecurile succesive ale guvernărilor anilor 1920, cât și de ascensiunea Gărzii de Fier ori a ideologiei comuniste. În acest context, Carol al II-lea se prefigurează ca un personaj capabil să ofere o soluție la criza pe care țara o traversează. Mai precis, monarhia și elitele tradiționale edifică treptat un sistem de guvernare centrat pe personalizarea puterii în cadrul căruia regele este înzestrat cu sarcina de a garanta stabilitate politică și de a dirija inițiative reformatoare.

De o parte, elitele tradiționale încearcă să își păstreze pozițiile dominante colaborând cu monarhul, fie și în cadrul unui regim autoritar în care regele îndeplinește funcția unui *șef*. De cealaltă parte, suveranul are nevoie de susținerea lor pentru a-și menține și a-și consolida puterea, făcându-le concesii și cooperând cu ele, fie și din postura unui *dictator*. De pildă, Carol al II-lea sprijină afirmarea politică a unui industriaș precum Ion Gigurtu până la a-l numi

președinte al Consiliul de Miniștri în iulie 1940 nu doar datorită carlismului pe care acesta îl manifestă[577], ci și datorită relațiilor apropiate pe care le cultivă cu medii economice și politice din Reichul german, legături pe care monarhul speră să le poată folosi acum în scopuri diplomatice.[578] În schimb, Gigurtu profită de succesul său politic (respectiv de apropierea de anturajul regal) pentru a-și spori notorietatea și influența în afaceri.

Pentru a demonstra influența din timpul regimului autoritar a elitelor politice conservatoare, e suficient să urmărim aspecte precum profesia și statutul social al persoanelor care formează guvernele carliste sau Consiliile de Coroană ori statutul social și itinerarul politic al rezidenților regali. În primul guvern carlist, de pildă, în afară de patriarhul Miron Cristea, fiecare dintre membrii acestui for (Alexandru Averescu, Arthur Văitoianu, Ion Antonescu, Paul Teodorescu, Alexandru Vaida-Voevod, Constantin Angelescu, Voicu Nițescu, Ion Costinescu, G.G. Mironescu, Nicolae Iorga, Gheorghe Ionescu-Șișești, Gheorghe Tătărescu, Constantin Argetoianu, Victor Iamandi, Mircea Cancicov, Armand Călinescu și Nicolae Petrescu-Comnen) deținuse deja funcții politice înainte de 1938.[579] Pornind de la acest aspect, i-am putea considera în egală măsură ca fiind reprezentanți ai vechiului regim parlamentar. În al doilea rând, dacă am avea în vedere criteriul profesional (un prelat ortodox, militari, medici, profesori universitari, juriști, ingineri sau economiști), am putea lesne identifica aceste persoane cu o categorie socială național-conservatoare partizană a statu-quoului. În fine, odată judecată pornind de la criteriul mediei de vârstă, această guvernare ar putea fi etichetată inclusiv ca o *gerontocrație*, adică un sistem politic în care puterea este exercitată mai degrabă de generația vârstnică.

Asemenea medii de recrutare își păstrează întâietatea de-a lungul întregii existențe a regimului, iar acest lucru este valabil nu doar pentru membrii guvernelor, ci și pentru rezidenții regali și pentru persoanele care formează Consiliile de Coroană.[580] Astfel, în august 1938, prima serie de rezidenți regali se recrutează dintre generali (Alexandru Hanzu – Someș, Dănilă Papp – Mureș, Romulus Scărișoreanu – Olt, Mihail Negruzzi – Prut), foști

magistrați (Alexandru Gane – Bucegi, Alexandru Marta – Timiș), jurişti (Victor Cădere – Dunărea, Nicolae Ottescu – Marea, Dinu Simian – Nistru, Gheorghe Flondor – Suceava, Grigore Cazacliu – Nistru), profesori universitari (Gheorghe Alexianu – Suceava, Constantin C. Giurescu – Marea, Traian Ionașcu – Prut) și medici (Coriolan Tătaru – Someș).[581] În ceea ce privește Consiliul de Coroană (creat la sfârșitul lunii martie a anului 1938 ca un for consultativ ai cărui membri sunt desemnați de rege), statutele sale specifică explicit faptul că persoanele care îl formează sunt recrutate personal de către monarh „dintre actuali și foști demnitari ai Statului, Bisericii, oștirii și ai Curții Regale, ori din personalitățile de vază ale Țării"[582]. În consecință, în primăvara anului 1938 funcția de consilier regal este deținută de următoarele persoane: Miron Cristea, mareșalii Alexandru Averescu și Constantin Prezan, generalii Arthur Văitoianu și Ernest Baliff, Alexandru Vaida-Voevod, Gheorghe G. Mironescu, Nicolae Iorga, Constantin Angelescu, Gheorghe Tătărescu și Constantin Argetoianu.[583] Acestor reprezentanți ai elitelor conservatoare li se alătură, treptat, până în luna august a anului 1940, inclusiv Alexandru C. Cuza (iunie 1939), Victor Iamandi (noiembrie 1939), Ion Mihalache (iunie 1940), Victor Antonescu (aprilie 1940), dar și trei clerici: patriarhul Nicodim Munteanu, Nicolae Bălan (mitropolit al Ardealului) și Alexandru Niculescu (mitropolit greco-catolic al Blajului).[584] Totuși, dintre membrii vechii elite parlamentare numai oamenii politici *carliști* beneficiază de posibilitatea de a-și continua cariera politică. Național-țărăniștii grupați în jurul lui Iuliu Maniu ori național-liberalii dirijați de Constantin I.C. Brătianu, de exemplu, nu se încadrează în structurile noului regim tocmai din cauza anticarlismului pe care îl manifestă, deși și ei sunt exponenți ai vechiului „politicianism".

Prin urmare, monarhul își sporește puterea, iar un regim autoritar este instaurat în numele său și ca urmare a acțiunii progresive și concertate a membrilor unei pături național-conservatoare mai puțin înclinată spre experimente politice radicale. Mulți dintre ei dobândesc poziții-cheie în regimul carlist, influențând legislația și eșafodajul instituțional. Pentru a sesiza acest lucru, merită avut în vedere rolul militarilor ori parcursul unor actori politici

precum Miron Cristea, Nicolae Iorga, Dimitrie Gusti, Armand Călinescu, Istrate Micescu sau Valer Pop.

În anii 1938–1940, **militarii** devin din ce în ce mai prezenți nu doar în spațiul public, ci și în mecanismul de luare a deciziilor de guvernare. În această privință, este cât se poate de relevant faptul că funcțiile de prefect și de subprefect sunt deținute, fiecare dintre ele, de către militari (ofițeri sau colonei). În acest context, Carol al II-lea se află din ce în ce mai des în mijlocul armatei și își asumă tot mai energic rolul de *șef*, implicându-se în chestiuni militare dintre cele mai diverse, de la uniforme și armament până la felul cum sunt organizate regimentele.[585] Acesta își consolidase de multă vreme influența politică pornind de la legăturile pe care le cultivă cu diverși ofițeri. Nu este lipsit de însemnătate faptul că cinci dintre cele șapte persoane care îl însoțesc în 1920 într-o călătorie pe care o face în jurul lumii sunt cadre active ale armatei (generalul Constantin Găvănescul, căpitanul Lazăr Horia ori coloneii N. Condeescu, Arion Nicolai și N. Condiescu).[586] Tinerețea sa, voluntarismul și energia de care dă dovadă, implicarea sa în diferite activități care privesc armata, toate acestea reprezintă factori care îl fac popular în rândul soldaților. Cum altfel s-ar putea explica ușurința cu care socializează cu militarii ori sprijinul pe care această categorie i-l acordă în timpul exilului sau în vara anului 1930? Odată devenit rege, Carol își dă seama că pe fidelitatea lor își poate fundamenta oricând puterea sa personală.

Ca și în anii trecuți, militarii se numără și în perioada 1938–1940 printre corespondenții regelui, față de care își mărturisesc constant credința și devotamentul.[587] În schimb, Carol al II-lea se afișează deseori în spațiul public alături de generali ai armatei române și tot împreună cu ei inspectează regimente militare sau dezbate chestiunea înzestrării armatei.[588] Așa se face că una dintre temele favorite ale discursului militar carlist este legată explicit de rolul pe care regele îl are acum în înzestrarea armatei.[589] În mod simbolic, la început de an, primul mesaj regal oficial este adresat tocmai soldaților. Mulțumindu-le pentru devotament, Carol al II-lea îi încurajează și le reamintește idealul comun care îi leagă: apărarea granițelor.

Interesul pentru menținerea acestei relații este unul reciproc. De o parte, monarhul găsește printre militari colaboratori determinați și rapizi în acțiunile lor. De cealaltă parte, armata are la rândul ei parte de beneficii când Carol al II-lea intervine pentru a-i apăra interesele (de exemplu, pentru creșterea progresivă a fondurilor din bugetul statului destinate armatei – acestea sporesc de la 15% în anii 1920 până la 33% la sfârșitul deceniului următor – sau pentru menținerea soldelor când acestea sunt amenințate).[590] În fine, nu mai puțin importante sunt alte privilegii de care militarii se bucură, de la scutiri de impozite până la înființarea „Casei Oștirii", o instituție de asistență economică și socială care le este destinată.[591]

Henry L. Roberts remarcă pe bună dreptate faptul că, deși armata joacă în cultura politică a României Mari un rol mai puțin important în comparație cu celelalte state din Balcani, totuși această instituție pare a fi totdeauna pregătită să intervină ca un garant al ordinii. În momente de criză sau de tranziție politică, se întâmplă frecvent ca un general să ajungă în fruntea executivului, iar dictatura generalului Ion Antonescu (1940–1944) nu ar reprezenta, în opinia acestui autor, decât „punctul culminant" al implicării armatei în viața politică.[592] Așa se face că după asasinarea lui Armand Călinescu (septembrie 1939), respectiv în zilele care urmează Dictatului de la Viena (septembrie 1940), tocmai generalii Gheorghe Argeșeanu și Ion Antonescu sunt numiți succesiv de către Carol al II-lea în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri. Prin prezența lor, militarii întăresc dimensiunea autoritară a regimului, facilitând controlul cetățenilor și suprimarea rapidă a oricărei tendințe contestatare. De fapt, armata contribuie într-o manieră fundamentală, alături de Biserica Ortodoxă Română, la legitimarea și la continuitatea regimului.

Importanța acestei din urmă instituții este evidențiată în primul rând de prezența patriarhului **Miron Cristea** în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri (post echivalent cu acela al unui șef de guvern) în perioada februarie 1938-martie 1939. În afară de faptul că este monarhist, patriarhul posedă trei calități extrem de necesare regimului pentru legitimarea luptei pe care o duce împotriva „forțelor centrifuge": este în același timp cap al Bisericii Ortodoxe,

naționalist înverșunat și *transilvănean* (ceea ce îl proiectează, în mod simbolic, ca „reprezentant" al noilor provincii).

Miron Cristea depune eforturi pentru a stăvili implicarea preoților în Garda de Fier și se prezintă ca un adversar al „curentelor extremiste"[593]. Ca remediu împotriva radicalismului politic, acesta propune pur și simplu o atitudine de „ascultare" față de „conducători"[594], iar ca alternativă la primejdia „dezbinării între frați", reașezarea națiunii pe temelii noi, temelii centrate pe „liniște", „ordine", „disciplină socială" și autoritate „legală"[595].

Prin raportare la persoana regelui, monarhismul patriarhului se manifestă în primul rând, ca și în cazul altor carliști, prin discurs. Patriarhul se referă la Carol al II-lea ca la un factor de păstrare a „armoniei sociale"[596], iar românilor le recomandă cât se poate de direct să stea uniți „în jurul Tronului"[597]. În primul discurs pe care îl rostește în calitate de șef al guvernului, Miron Cristea felicită în maniera următoare pe suveran pentru faptul de a fi suprimat parlamentarismul: „Majestate, astăzi s-a distrus hidra cu 29 de capete electorale, care a învrăjbit fără niciun folos pe toți, spre paguba țării întregi. Astăzi s-a rupt păienjenișul de pe ochii cetățenilor României întregite, ca să vadă limpede de unde le vine mântuirea: de la eroica hotărâre a Majestății Tale și de la înțelegerea rosturilor unei țări și a adevăratelor ei interese. Astăzi s-a mai distrus: zarva, ura, certurile, bătăile electorale și chiar omorurile; și în locul lor se va întrona liniștea, ordinea, munca liniștită, pacea și unirea, pecetluite de frățeștile îmbrățișări ale poporului, ca în timpurile legendare"[598]. Aici, democrația reprezentativă este pusă explicit în antiteză cu însușirea „terapeutică" a naționalismului carlist. Până la urmă, prin activismul său, patriarhul se remarcă printre cei mai înfocați naționaliști monarhiști ai acestor ani. Este nu doar președinte al asociației Cultul Eroilor, ci și partizan înverșunat al *românizării*. Implicarea sa în eforturile dedicate acestui deziderat nu este una de dată recentă. Miron Cristea îndemnase încă din toamna anului 1936 studenții români să se pregătească astfel încât, odată cu terminarea studiilor, să poată fi capabili „să cucerească toate domeniile publice și particulare" în fața „străinilor mai bine pregătiți". Ca și alți carliști, capul Bisericii proclamă la rândul lui o

„Românie a Românilor”[599]. Dimensiunea politică a acestei retorici nu trebuie neglijată. Odată devenit președinte al Consiliului de Miniștri, doi ani mai târziu, patriarhul face din dezideratul „românizării” unul dintre țelurile centrale ale programului său de guvernare.[600]

În 1938, Miron Cristea are 70 de ani. Nu este însă singurul membru al elitelor tradiționale carliste care posedă o vârstă apreciabilă. **Nicolae Iorga**, de pildă, este cu doar trei ani mai tânăr. În perioada regimului autoritar, acesta îndeplinește funcția de consilier regal, iar prietenia de lungă durată care îl leagă de Carol al II-lea face ca în cazul său acest post să nu fie pur și simplu unul decorativ.

De cele mai multe ori, referirile lui Nicolae Iorga la *Coroană* evidențiază „stabilitatea” și „continuitatea”[601] asociate cu instituția monarhiei, convingerile sale legate de felul cum ar trebui guvernată România Mare fiind centrate clar pe autoritatea unui „Domn care guvernează”, ca alternativă la parlamentarism și la radicalismul politic promovat de Garda de Fier.[602] De altfel, imediat după plebiscitul din februarie 1938, Iorga felicită personal pe rege pentru faptul de a fi scăpat România Mare de sub „jugul profesioniștilor demagogiei”[603]. În altă ordine de idei, viziunea sa despre regalitate e marcată profund de tradiționalismul său ideologic. În această privință, Carol al II-lea nu face decât să îi dovedească prin acțiunile sale faptul că se înscrie pe linia unei tradiții „domnești” de sorginte medievală[604], animată de idealul monarhului bizantin ortodox. Așa se face că, într-un volum dedicat aniversării a zece ani de la Restaurație, Iorga aseamănă explicit pe acest suveran cu voievodul valah Constantin Brâncoveanu.[605] De fapt, Nicolae Iorga cultivă iluzia unui monarh ideal, Carol al II-lea fiind înfățișat nu doar ca simbol al unității naționale, rege care „întrupează națiunea”[606], ci și ca o persoană plină de calități, cu „ochii ageri” și „perfect informat”, posesor al unei inteligențe strălucite și stăpânit de o energie „eroică”[607]. Carlismul său se manifestă într-o asemenea măsură, încât în vara anului 1940, după evacuarea de către statul român a Basarabiei și a nordului Bucovinei, popularizează în *Neamul românesc* ideea potrivit căreia în cadrul Consiliului de Coroană în care se discută ultimatumul sovietic regele n-ar

fi fost de acord cu cedarea acestor teritorii.[608] O astfel de atitudine nu este inedită. Cu 22 de ani în urmă, în contextul Primului Război Mondial și al dezertării de pe front a principelui Carol (dezertare urmată de căsătoria morganatică a acestuia cu Zizi Lambrino), Iorga publicase o broșură al cărui text este destinat să pună la adăpost pe prinț de criticile care îl asaltau atunci.[609]

În fine, nici măcar evenimentele dramatice din lunile august-septembrie ale anului 1940 nu suprimă atașamentul său față de Carol. Astfel, întâlnirea pe care cei doi o au în ziua următoare abdicării suveranului reprezintă pentru Nicolae Iorga un prilej de a-l anunța pe acesta că *Neamul Românesc* își va înceta de acum înainte apariția. Fidel crezului său monarhic, ultimul articol pe care îl publică în gazeta sa este menit tocmai să amelioreze imaginea lui Carol al II-lea, acum ostracizat ca principal vinovat pentru prăbușirea României Mari:

> E o elementară datorie de onestitate să se recunoască la plecarea Regelui Carol al II-lea și iubirea cu care a fost chemat de întreaga țară și lungile osteneli pe care le-a cheltuit pentru a lucra în fruntea tuturora la întărirea și înălțarea ei.
>
> Dacă azi greutăți neprevăzute au putut face impopulară o Domnie pe care n-avem încă perspectiva trebuitoare pentru a o judeca, nu ne putem purta față de acela înaintea căruia până ieri s-au descoperit toate frunțile, ca acele nații înjosite care lingușesc azi pentru a lovi cu pietrele mâine.
>
> Nenorocirea are drepturile ei și față de cel din urmă om, cu atât față de cine a fost acestei țări un rege dorit și iubit atâția ani de zile și căruia numai asprimea vremurilor ne-a împiedicat, ieri încă, de a-i serba deceniul de muncă.[610]

Asemenea mărturisiri de credință monarhiste nu rămân însă fără urmări pentru Iorga. Carlismul și antifascismul pe care le profesează în anii treizeci pregătesc nu doar sfârșitul carierei sale politice, ci și sfârșitul existenței sale. În noiembrie 1940, acesta devine victima unui asasinat organizat de câțiva membri ai Gărzii de Fier.

Spre deosebire de carlismul lui Nicolae Iorga, axat ideologic pe noțiunile de *tradiție* și de *autoritate*, cel profesat de **Dimitrie Gusti** este unul mult mai

polivalent. Monarhismul acestuia din urmă iese în evidență nu doar prin activitatea sa din cadrul Fundațiilor Culturale Regale[611] și a Institutului Social Român. Gusti se numără inclusiv printre membrii fondatori ai Frontului Renașterii Naționale și este comisar general al pavilionului românesc din cadrul Expoziției internaționale din New York (1939).

Ca și în anii trecuți, Dimitrie Gusti este deseori prezent alături de Carol al II-lea în spațiul public, iar inițiativele monarhului devin pentru el subiectul a numeroase conferințe, articole și discursuri. Acestea sunt configurate ca o veritabilă propagandă favorabilă României Mari carliste[612], înfățișată ca o țară a „ordinii", una înfăptuită potrivit unui „program" bine pus la punct[613]. Mai precis, „programul" național la care se referă Gusti este tocmai cel aplicat într-o manieră concertată de instituțiile pe care el însuși le conduce: FCR și ISR, dinamizate în 1938 prin introducerea Serviciului Social.

Naționalismul gustian se manifestă printr-un activism specific, iar programul său de reformă socială vizează țeluri clare: modernizarea satelor și educarea în spirit naționalist a tinerilor.[614] Mai precis, se are în vedere o muncă făcută în folosul națiunii, comunitate gândită de Gusti ca fiind cea mai importantă „unitate socială" a modernității[615]. Pe de altă parte, acest proiect este propus în egală măsură intelectualilor români, datori, în opinia lui, să coopereze cu așezămintele pe care le conduce.[616] După cum am încercat să demonstrez mai sus, aceste deziderate se bucură acum de o popularitate aparte datorită colaborării strânse dintre el și rege. Totuși, această legătură scade treptat în intensitate odată cu desființarea Serviciului Social (1939), însă fără a altera reputația de carlist a lui Gusti.

În afară de Miron Cristea, de Nicolae Iorga și de Dimitrie Gusti, din categoria elitelor tradiționale care ies în evidență prin calitatea lor de actori de bază ai regimului autoritar merită discutate inclusiv cazurile lui Istrate Micescu, Armand Călinescu și Valer Pop.

Deși mai puțin notoriu prin carlismul său în anii care precedă dictatura, **Istrate Micescu** se bucură acum de o ascensiune politică remarcabilă. Acest avocat în barourile județelor Argeș și Ilfov este și profesor universitar

la Facultatea de Drept a Universității din București, iar până în anul 1938 devine de trei ori deputat al Partidului Național Liberal (în 1920, 1927 și 1931)[617], înainte de a ocupa funcția de ministru al afacerilor străine în guvernul condus de Octavian Goga și Alexandru C. Cuza. Acest ultim episod se dovedește plin de însemnătate pentru înțelegerea parcursului său politic ulterior, îndeosebi prin faptul că Micescu dobândește reputația de partizan înverșunat al *românizării*.[618] După cum am menționat mai sus, acesta nu doar proclamă „naționalizarea" barourilor, ci la sfârșitul anului 1937 chiar conduce o acțiune de excludere a evreilor din baroul de Ilfov, al cărui decan este acum.

Orientarea ideologică a lui Istrate Micescu se încadrează de minune în tiparul consacrat de carliști. Acesta este în același timp naționalist, monarhist și partizan al unui stat centralist. Preocupat ca și alți susținători ai suveranului de lupta împotriva acelorași „forțe centrifuge"[619], Micescu atrage deseori atenția asupra primejdiei reprezentate de minorități și de Garda de Fier.[620] Prin urmare, în timpul regimului autoritar îl regăsim atât în Consiliul Superior Național al FRN (ai cărui membri sunt numiți direct de către rege), cât și în funcția de ministru al justiției, în cabinetul condus de Gheorghe Tătărescu (24 noiembrie 1939–10 mai 1940).

Importanța sa ca vector al monarhismului autoritar este însă dată mai ales de faptul că devine principalul artizan al Constituției din „27 Februarie", fapt confirmat chiar de cei care participă la dezbaterea textelor ce formează actul fundamental al noului regim. Astfel, Istrate Micescu discută personal cu suveranul proiectul de lege și pare că se bucură din plin de încrederea monarhului.[621] De altfel, monarhul și Micescu se întâlnesc frecvent în acești ani, dezbătând nu doar articolele Constituției, ci și textele codurilor penal și civil[622], coduri care poartă numele regelui. În această perioadă, legătura dintre cei doi este atât de cordială, încât Constantin Argetoianu îl consideră pe Carol al II-lea ca fiind „pe de-a-ntregul fermecat" de Micescu.[623]

Viziunea lui Istrate Micescu asupra regimului autoritar este formulată într-o manieră coerentă nu atât în textul Constituției din februarie 1938, cât mai ales

într-un discurs rostit în primăvara anului 1940, când descrie statul carlist ca pe un regim „de ordine", unul întemeiat pe principii corporatiste și antiparlamentare, în care munca și capacitatea fiecăruia de a acționa în interesul națiunii ar fi reprezentat principalele criterii de selecție a elitelor. Statul imaginat de Micescu este, așadar, unul monarhic, în care suveranitatea națională este concentrată simbolic în persoana regelui, care îndeplinește și funcția de arbitru suprem pentru fiecare dintre cele trei direcții de exercitare a guvernării: executivă, legislativă și judecătorească. Este vorba despre un edificiu politic în care „libertățile" sunt destinate a fi „disciplinate" și al cărui mare merit ar fi tocmai acela de a fi pus „fiecare lucru la locul lui și fiecare om la treaba lui"[624]. Dezideratul *ordinii* se numără totdeauna printre temele favorite ale discursului carliștilor, iar în această privință Istrate Micescu nu reprezintă o excepție. Și de această dată „ordinea" noului regim este pusă în antiteză cu starea de „dezordine" ce ar fi fost generată și perpetuată în trecut de dispărutul parlamentarism.

În aceeași categorie ideologică se situează și **Armand Călinescu**, care îndeplinește succesiv nu doar funcția de președinte al Consiliului de Miniștri (martie-septembrie 1939), ci și pe cele de ministru al internelor, al apărării și al educației naționale. În anii care preced regimul monarhic autoritar acesta ocupase deja funcții-cheie în aparatul represiv[625], remarcându-se îndeosebi prin lupta pe care o duce împotriva comuniștilor și a legionarilor. Acest lucru este plin de însemnătate, pentru că tocmai antifascismul și anticomunismul său îi facilitează ascensiunea politică în noua Românie carlistă.

Apropiat de Carol al II-lea încă de la jumătatea deceniului, Călinescu devine treptat un vârf de lance al acțiunilor antiparlamentare ale suveranului. În această privință, în primăvara anului 1939 regele se referă la el ca la „cel mai bun element" pe care l-a putut recruta de pe scena politică.[626] Întâmplător sau nu, acțiunile care pun bazele regimului autoritar îi sunt sugerate monarhului tocmai de Armand Călinescu. Cu doar trei zile înainte de lovitura de stat din 10 februarie, acesta îi propune pur și simplu lui Carol al II-lea „o formulă în afară de partide", o nouă „Constituție", militarizarea administrației și organizarea unui „referendum"[627].

Prezentat într-o lucrare de propagandă drept „Omul cu brațul de fier" al regimului[628], Armand Călinescu îndeplinește un rol esențial în practica autoritarismului monarhic și a represiunii. Treptat, acesta își face un țel din a contracara nu doar Garda de Fier și comunismul, ci și ceea ce el consideră a fi „regionalismul" lui Iuliu Maniu și toate acele „partide", „fracțiuni" și „particularisme" pe care le percepe ca vectori ai unei „acțiuni de disoluție" ce ar fi pus în primejdie „unitatea națională"[629]. În consecință, unor asemenea provocări Călinescu le opune edificiul *noului regim*, respectiv imaginea idealizată a unei țări conduse de o monarhie capabilă și gospodărite de o administrație competentă și credibilă.[630]

În cele din urmă, însă, Armand Călinescu este asasinat de un grup de legionari în 21 septembrie 1939. Ca un omagiu pentru fidelitatea sa față de regim, autoritățile îi organizează funeralii naționale și pregătesc realizarea unui monument comemorativ ce urma să fie așezat tocmai în fața Școlii Superioare de Război din București.[631]

Ultimul carlist reprezentativ ale cărui acțiuni le discut aici, transilvăneanul **Valer Pop**, este izolat temporar de monarh ca urmare a influenței din ce în ce mai mari pe care actori politici precum Armand Călinescu și Mitiță Constantinescu (ministru al finanțelor) o dobândesc în anturajul suveranului.[632] În mod paradoxal, acest lucru se petrece în ciuda legăturii trainice pe care Pop o avusese în anii anteriori cu regele ori a monarhismului pe care îl manifestă acum.[633] Dintre „regățenii" carliști influenți, nu doar Călinescu și Mitiță Constantinescu îl disprețuiesc pe Pop, ci și Victor Slăvescu (în acești ani guvernator al BNR și ministru al înzestrării armatei) ori Constantin Argetoianu, care îl consideră drept un „samsar", respectiv un individ corupt care asimilează cultura politică bucureșteană în primul rând pentru a parveni.[634]

Evenimentele din vara anului 1940 generează totuși un context propice pentru reafirmarea sa politică. Pe măsură ce România Mare se destramă din punct de vedere teritorial, Valer Pop se întâlnește din ce în ce mai des cu Carol al II-lea, căruia îi vorbește „în numele ardelenilor" și cu care discută despre „nevoia absolută" de a introduce în guvern persoane originare din această regiune.[635]

Numit ministru plenipotențiar în august 1940, acesta îl însoțește pe Mihail Manoilescu la Viena pentru a reprezenta statul român la semnarea dictatului care pecetluiește cedarea părții de nord-vest a Transilvaniei către Ungaria. Însă prezența sa pare a fi mai degrabă una simbolică. De altfel, într-o scrisoare adresată regelui cu puțin timp înainte, Valer Pop refuzase să își asume în această privință vreo responsabilitate juridică.[636] Până la urmă, „regățeanul" Manoilescu este cel care semnează documentul propriu-zis, în calitate de ministru al afacerilor străine.

Episodul nu este lipsit de importanță. Acțiunile sale de acum nu fac decât să evidențieze funcția pe care o îndeplinește în acest deceniu, aceea de membru al elitelor transilvănene destinate să gireze, prin prezența lor în spațiul public, ascensiunea monarhismului și cultura politică a Vechiului Regat. Legăturile dintre el și Carol al II-lea se sfârșesc totuși într-o manieră dramatică. Deși Valer Pop este apropiat de rege până în ultimele sale zile de domnie, tocmai el este persoana care îi propune numirea generalului Antonescu în fruntea guvernului, iar apoi „abdicarea", ca unică soluție viabilă pentru rezolvarea crizei politice generate de pierderile teritoriale.[637]

Categoriile de actori analizate mai sus, și anume *intelectualii* și *elitele tradiționale*, nu înglobează, desigur, întreaga diversitate profesională a monarhiștilor. Din contră, în această privință există o eterogenitate remarcabilă. Aparatul noului regim este pus în mișcare inclusiv de **birocrați**, de **arhitecți**, de **scriitori**, de **pedagogi** sau de **activiști culturali**. Despre cazul **pedagogilor** care se implică în activitatea străjeriei am discutat în secțiunea dedicată organizațiilor de tineret carliste. În ceea ce îi privește pe **arhitecți**, Gheorghe M. Cantacuzino și Ion D. Enescu sunt doi dintre cei care își mărturisesc deseori devotamentul față de rege, a cărui personalitate o elogiază acum. Cantacuzino și Enescu se implică inclusiv în activitatea Frontului Renașterii Naționale. Primul este președinte al organizației sectorului „galben" din București, iar cel de-al doilea se numără printre membrii Consiliului Superior Național al partidului unic.[638] În fine, grupul **activiștilor culturali** este format în primul rând

din colaboratorii lui Dimitrie Gusti: Emanoil Bucuța, Henri H. Stahl, Octavian Neamțu, Apostol D. Culea, Victor Ion Popa, Traian Herseni sau Anton Golopenția contribuie din plin atât la dinamizarea proiectelor Fundațiilor Culturale Regale și ale Institutului Social Român, cât și la construirea imaginii pozitive a lui Carol al II-lea.

Pe scurt, regimul monarhiei autoritare se sprijină pe acțiunile unor indivizi cu ocupații extrem de diverse. Până la urmă, faptul de a elogia persoana monarhului și inițiativele sale garantează deseori obținerea unor privilegii. De exemplu, un post într-o instituție a statului. În 1939, de pildă, este numit președinte al consiliului de administrație al Căilor Ferate Române tocmai carlistul Ion Grigore Perieteanu (avocat și scriitor). În egală măsură, unele dintre elitele antisemite ale fostului Partid Național Creștin se folosesc cu succes de abilitățile lor politice pentru a deveni președinți ai organizațiilor județene ale partidului unic. La începutul anului 1940, foști „cuziști" (denumire care pornește de la numele conducătorului PNC, Alexandru C. Cuza) dobândesc această funcție în județele Bălți, Tighina și Baia.[639] Statul carlist subvenționează și sprijină monarhiștii care posedă calități politice. În acești ani, activismul carlist (oportunist sau nu) poate facilita mobilitatea socială.

Într-o manieră mai mult sau mai puțin organizată, Carol al II-lea și partizanii săi configurează o mișcare politică ce pretinde că e capabilă să îndeplinească marile deziderate ale României Mari: modernizarea statului și a societății, avântul cultural și apărarea granițelor. Bineînțeles, prin intermediul noului regim monarhiștii urmăresc să își concretizeze în primul rând propriile așteptări; fie ele politice, culturale, economice sau estetice. Pe de altă parte, cu greu am putea nega faptul că această mișcare politică posedă o capacitate remarcabilă de coagulare și de monopolizare a unor promisiuni naționale extrem de diverse, pe care promite să le înfăptuiască prin intermediul unei monarhii autoritare. Pragmatismul, antiparlamentarismul, monarhismul și dimensiunea națională a ideilor pe care le proclamă reprezintă poate cele mai importante trăsături care unesc acum pe carliști. Dacă astăzi îi putem eticheta ca fiind naivi, acest lucru nu înseamnă că angajamentul lor a fost mai puțin

real. În anii treizeci, ideologia monarhistă pe care o vehiculează generează efecte concrete în existența a milioane de indivizi.

Această ideologie se va dilua totuși, treptat, în vara anului 1940, odată cu destrămarea României Mari în contextul declanșării războiului mondial. În secțiunea următoare analizez tocmai parcursul regimului carlist din ultimele sale luni de existență, pornind de la o serie de întrebări legate de cauzele care determină destructurarea sa ideologică și, în cele din urmă, prăbușirea sa.

5.12 Prăbușirea carlismului (iunie-septembrie 1940)

În 8 iunie 1940, aniversarea a zece ani de *Restaurație* nu prefigurează în vreun fel parcursul regimului carlist din lunile următoare. Starea de spirit generală este una favorabilă monarhiei, chiar dacă festivitățile și omagiile care îi sunt adresate cu acest prilej sunt de cele mai multe ori orchestrate de partizanii săi și de propagandă. Nu este însă mai puțin adevărat faptul că numeroși români îl percep acum pe Carol al II-lea ca pe un vector al unității naționale, în contextul declanșării celui de-Al Doilea Război Mondial și al amenințărilor venite din partea națiunilor vecine revizioniste (Uniunea Sovietică, Ungaria, Bulgaria), cu care un război pare a fi imposibil de evitat. Regele primește omagii de fidelitate și încurajări nu doar din partea carliștilor notorii sau a autorităților. Corespondența suveranului abundă în scrisori primite de la persoane provenind din toate păturile sociale, care își mărturisesc aprecierea și fidelitatea față de *Tron*[640]. Totuși, odată confruntat cu pierderile teritoriale cauzate României Mari, „mitul" lui Carol își consumă rapid eficacitatea.

Inevitabilul se produce la sfârșitul lunii iunie 1940. Ca urmare a unui ultimatum adresat de URSS, statul român cedează sovieticilor Basarabia și nordul Bucovinei. Deși după acest moment România renunță la garanțiile diplomatice anglo-franceze și se retrage din Societatea Națiunilor pentru a se apropria treptat de Axa Roma-Berlin, două luni mai târziu inclusiv nordul Transilvaniei cade pradă revizionismului, de această dată celui maghiar. Ca urmare a „Dictatului de la Viena" din 30 august, Germania nazistă și Italia fascistă

impun românilor renunțarea la aproape jumătate din teritoriul Ardealului. În fine, în 7 septembrie, statul bulgar obține la rândul său partea leului: sudul Dobrogei (mai precis, *Cadrilaterul* ocupat de români la sfârșitul celui de-al Doilea Război Balcanic, în 1913) îi este retrocedat în urma unor negocieri diplomatice desfășurate la Craiova. O treime din teritoriul României este cedat, așadar, vecinilor revizioniști fără vreo opoziție armată, iar populația țării scade de la 19,9 milioane la 13,3 milioane de locuitori[641].

Prăbușirea iremediabilă a autorității regelui se produce totuși abia în 30 august, când regimul său acceptă să renunțe la o parte din Transilvania. Dintre noile provincii dobândite după Primul Război Mondial, Ardealul este spațiul cel mai valorizat. De fapt, „Dictatul de la Viena" reprezintă episodul care pune capăt domniei lui Carol al II-lea. Numai odată cu consumarea acestui eveniment începe Carol al II-lea să se gândească (poate pentru prima oară) la „abdicare"[642]. Actul propriu-zis de renunțare la tron, consumat în data de 7 septembrie, nu mai reprezintă decât o formalitate.

În mod simbolic, acest suveran se dovedește a fi incapabil să îndeplinească una dintre *misiunile* sale cele mai importante, și anume aceea de „străjer" al frontierelor. Nu trebuie neglijat faptul că în primul discurs pe care îl rostise în parlament în calitate de rege (8 iunie 1930), Carol al II-lea își afirmase în maniera următoare poziția sa față de amenințarea revizionismului: „Nu pot – văzând întruniți aci în fața Mea reprezentanți de pretutindeni ai Românilor – să nu mă gândesc cu nespusă evlavie la cei 800 000 de morți și la acei luptători din Ardeal, Bucovina și Basarabia care prin sângele lor au închegat pentru totdeauna unirea națiunii în granițele ei firești. Moștenirea aceasta sfântă trebuie s-o păstrăm ca cel mai scump odor și, întărit încă mai mult de aceste jertfe, sunt hotărât să mențin, fără șovăire, jurământul Meu de a păzi neatinsă integritatea teritoriului național"[643]. În acest context se întâmplă ca imaginea de „Rege Străjer" să devină în acest deceniu una dintre cele mai popularizate ipostaze ale monarhului. Dacă în 1930 Carol al II-lea este întâmpinat în România ca un veritabil *Salvator*, iar în 1938 devine din nou *omul providențial* într-un context istoric tensionat, regelui i se oferă odată în plus posibilitatea de a juca acest *rol*

în vara anului 1940. De această dată, într-o *dramă* diferită, însă a cărei acțiune se petrece pe aceeași *scenă*, adică în același cadru național.

Carol eșuează însă, iar incapacitatea sa de a-și îndeplini *funcția* într-o nouă situație critică îl determină pe Nichifor Crainic să-l acuze pe suveran în felul următor: „Regele țării nu e o cucuvea pe casă, pândind a pradă și cobind a soartă rea, ci șoimul ager, care stă cu ochii țintă pe hotare. Între Rege și hotar e o legătură indisolubilă. Unul se păstrează prin celălalt. Hotarul rupt, care a zdrobit inima românească, a dezgolit nevrednicia paznicului"[644]. Opinia lui Crainic cu privire la responsabilitatea monarhului față de integritatea teritorială a statului național este cât se poate de semnificativă și nici pe departe singulară. Interpretări asemănătoare marchează întreaga istoriografie românească. 66 de ani mai târziu, de pildă, istoricul militar Petre Otu vede la rândul lui în Carol al II-lea pe „principalul vinovat pentru acest dezastru național"[645]. Atât pentru majoritatea contemporanilor, cât și pentru posteritate, datele problemei par a fi destul de clare: monarhul poartă principala culpă pentru prăbușirea României Mari, cu atât mai mult cu cât el însuși își asumase anterior responsabilitatea politică de a păstra integritatea teritoriului național.

Totuși, în această privință merită luat în considerare faptul că cedarea teritoriilor se produce de fiecare dată ca urmare a unor Consilii de Coroană. Regele dezbate hotărârile oficiale cu membri ai elitelor tradiționale, categorie socială din care se recrutează persoanele care îndeplinesc acum funcția de consilier regal (oameni politici, profesori universitari, militari, tehnocrați și clerici ortodocși). În cazul ultimatumului înaintat de URSS, generalii participanți sunt primii care evidențiază tarele armatei și gravitatea amenințării revizioniste, atrăgând de fiecare dată atenția asupra riscului ca România, în cazul unei rezistențe, să devină victima sigură a unui atac simultan al Uniunii Sovietice, Ungariei și Bulgariei. Până la urmă, hotărârile sunt de fiecare dată luate în cel mai pur mod democratic: consilierii regali au de fiecare dată posibilitatea de a-și exprima opinia și de a vota. În cadrul acestor Consilii de Coroană, Carol al II-lea nu se poartă precum un autocrat. Din contră. Se supune majorității *democratice*.

Când se discută termenii ultimatumului sovietic, doar 6 dintre cei 26 de membri ai Consiliului de Coroană cu drept de vot sunt favorabili rezistenței armate. În această privință, mărturia lui Constantin C. Giurescu, participant la acest episod, este una cât se poate de interesantă. Referindu-se în memoriile sale la pledoaria generalilor, Giurescu scrie faptul că: „nu-mi amintesc în detaliu ce au spus ceilalți membri ai guvernului, dar știu sigur că toți ajungeau la aceeași concluzie: să cedăm și să așteptăm, deoarece altfel punem în primejdie ființa statului"[646]. Pe de altă parte, deși uneori își prezintă atitudinea pe care o are în cadrul Consiliilor de Coroană ca fiind una favorabilă rezistenței armate[647], Carol al II-lea pare că împărtășește la rândul lui o logică asemănătoare: „Era o vreme când credeam că o rezistență eroică poate scăpa o țară, dar astăzi, după pilda Poloniei și a Belgiei, în fața unor armamente și a unei aviații covârșitoare, țările cu mijloace limitate pot ele oare rezista? Cedând, pot să-mi păstrez armata, pot păstra entitatea statului român, pot să recládesc, cu o muncă fără preget, un suflet nou țării mele, pot să nădăjduiesc într-un viitor mai bun"[648]. Considerându-se „copleșit de avizul marii majorități" a celor cărora le cere sfatul, monarhul acceptă de fiecare dată rezultatul votului.[649] Cu greu am putea nega faptul că hotărârile Consiliilor de Coroană poartă amprenta culturii politice locale. Diplomația românească din aceste decenii este una extrem de dispusă să negocieze. Cu doi ani în urmă, reprezentanții statului român chiar sugeraseră frecvent guvernului cehoslovac (cele două state sunt legate acum printr-o politică de alianță în cadrul Micii Înțelegeri) că ar putea să ajungă la o înțelegere cu germanii pentru rezolvarea „chestiunii sudete" fie și prin „cedarea" unor teritorii[650]. Așa se face că imediat după acceptarea ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940 actorii regimului și propaganda justifică renunțarea la suveranitatea asupra Basarabiei și a nordului Bucovinei prin necesitatea păstrării independenței statului, înfățișată ca fundament politic esențial al oricărui proiect național viitor.[651] De fapt, carliștii apără primatul politic al Vechiului Regat, gândit ca temelie a statului național român. Astfel s-ar putea explica și faptul că, pentru a legitima decizia luată, Gheorghe Tătărescu, Mihail Manoilescu, Constantin Argetoianu ori

Constantin C. Giurescu se referă în mod intenționat nu la o „cedare" a teritoriilor, ci la o „evacuare" a acestor regiuni[652].

Deși cea mai la îndemână explicație legată de prăbușirea carlismului se referă la un factor extern (contextul generat de declanșarea războiului), dezmembrarea României Mari și sfărâmarea autorității regelui sunt totuși grăbite și agravate și de o serie de probleme structurale ale monarhiei autoritare. De aceea sugerez că evenimentele din vara anului 1940 pot fi mai bine înțelese când sunt analizate inclusiv în legătură cu administrația statului carlist.

Este evident faptul că pierderile teritoriale sunt determinate nu doar de cauze geopolitice, ci și de deficiențele birocrației românești din regiunile cedate. În această privință, verdictul unui personaj anonim care scrie secretarului particular al regelui la scurt timp după cedarea Basarabiei și a Bucovinei este cât se poate de sugestiv: „Acum se vede faptul că administrația noastră a fost deplorabilă"[653]. Evacuarea administrației, a armatei și a unei părți a populației românești din teritoriile cedate se face deseori în dezordine, iar acest lucru se petrece nu doar din cauza presiunii timpului.

Am putea pune acest aspect pe seama nematerializării uneia dintre cele mai importante promisiuni ale noului regim, și anume aceea de a moderniza și de a spori încrederea în instituțiile statului român. Acest deziderat nu este însă unul de dată recentă. Este dezbătut de naționaliști începând din anii douăzeci și reprezintă chiar unul dintre factorii-cheie care alimentează discursul lor antiparlamentar (inclusiv pe acela al monarhiștilor) până în anul 1938. Încă din 1924 este creat un Institut Regal de Științe Administrative destinat să formeze funcționari competenți și integri ce urmează să fie diseminați pe tot cuprinsul României Mari. Carol al II-lea vizitează acest institut curând după Restaurația din 1930, prilej cu care proclamă schimbarea mentalității „politicianiste" a birocraților.[654] Domnia sa se dorește a fi una *a ordinii administrative*, iar o parte dintre inițiativele monarhului de dinainte de 1938 sunt destinate și acestui scop.

În această paradigmă se încadrează „inspecțiile" sale incognito ori activitatea echipelor regale. Astfel, una dintre finalitățile cercetărilor furnizate de

tinerii care lucrează sub egida Institutului Social Român urma să fie tocmai îmbunătățirea manierei în care funcționează instituțiile statului. Ulterior, odată cu instaurarea regimului autoritar, carliștii se întrec în a formula soluții pentru ameliorarea tarelor birocrației românești: Nicolae Iorga laudă activitatea prefecților militari[655], iar Mihail Manoilescu proclamă „munca inteligentă" și „știința organizării" ca fundamente ale administrației[656]. Revendicări asemănătoare sunt formulate și de Pamfil Șeicaru, într-o suită de articole pe care le publică în prima jumătate a anului 1938. În opinia sa, o schimbare autentică a României ar fi depins înainte de toate de *birocrați*, de funcționarii statului.[657]

Pe de altă parte, în ciuda acestor idei mobilizatoare și a mesajelor vehiculate de propagandă, administrația din anii 1938–1940 își păstrează vechile tare. Sorin Alexandrescu vorbește pe bună dreptate despre „corupția și arbitrarul care întovărășiseră domnia lui Carol al II-lea"[658]. În primul rând, partidul unic se dovedește incapabil de a se configura ca o veritabilă formulă de integrare și disciplinare politică, eșecul FRN fiind constatat, succesiv, chiar de Carol al II-lea.[659] În al doilea rând, legile par a se aplica mult prea des într-o manieră preferențială și subiectivă. Inclusiv măsurile de *românizare*, deși discutate și proclamate neîncetat, se aplică cu greutate.[660] Afacerismul și corupția domină edificiul politic monarhist, iar în această privință regele nu reprezintă nici pe departe o excepție. Suveranul poate dispune cu ușurință de resursele statului și cultivă o relație apropiată cu industriași precum Max Auschnit și Nicolae Malaxa, una bazată pe beneficii economice reciproce.[661] Pe scurt, corupția, această veritabilă plagă a statului carlist, pare că se răspândește pretutindeni, începând de la monarhie și armată[662] până la Ministerul Propagandei[663], Societatea de Cultură Macedo-Română[664], poliția capitalei, ori Societatea Națională de Radiodifuziune[665], sau jurnalul oficial *România*[666]. În această privință, un factor determinant este legat de instabilitatea guvernelor regimului autoritar. În perioada 11 februarie 1938–4 septembrie 1940 se succed la conducerea statului nu mai puțin de șase Consilii de Miniștri.[667]

Între forța reformatoare proclamată de regim și realitatea empirică există de cele mai multe ori o diferență apreciabilă, în condițiile în care se constată

continuităţi remarcabile în raport cu tarele epocii anterioare – cea a parlamentarismului. De exemplu, o bună parte din vechile elite politice – îndeosebi primari de la sate şi cadre ale partidului unic[668] – se adaptează fără prea mari probleme noii ordini. Până la urmă, ca şi perioada care îi precedă şi ca şi cea care le urmează[669], anii regimului autoritar coincid cu o funcţionare defectuoasă a administraţiei şi cu practici de patronaj şi corupţie, această trăsătură influenţând într-o manieră considerabilă atât politicile regimului, cât şi prăbuşirea sa.

Administraţia şi armata sunt luate prin surprindere de evenimentele care se petrec în vara anului 1940, însă acest lucru nu explică în totalitate maniera dezordonată în care se produce evacuarea teritoriilor cedate. Acest episod ar putea fi mai bine înţeles dacă este cercetat într-o dinamică de tipul *longue durée*, pornind de la tarele administraţiei româneşti din noile provincii. În condiţiile în care această administraţie se configurează ca un „model" de oportunism, hazard şi fluiditate, acceptarea ultimatumului sovietic, a „dictatului" de la Viena şi a cedării Cadrilaterului este determinată de fiecare dată şi de capacitatea anterioară a statului român de a se impune din punct de vedere instituţional în aceste regiuni şi de a le naţionaliza.

În acest context, spirala descendentă a popularităţii regimului monarhic poate fi mai lesne înţeleasă dacă explorăm reacţiile populare iscate în noile provincii de aceste evenimente dramatice. Nu puţini sunt cei care afirmă că „hegemonia regăţenilor" a adus naţiunea pe marginea prăpastiei prin corupţie, administraţie ineficientă şi autoritarism. Aşa se face că autorităţile se arată acum îngrijorate de folosirea tot mai frecventă de către opinia publică din noile provincii a termenului de „regăţean", aspect pe care îl pun pe seama unor tendinţe „separatiste"[670]. Aflăm astfel că în timpul evacuării Basarabiei unii soldaţi originari din această provincie dezertează din armată nedorind să treacă Prutul în Vechiul Regat[671] ori că acceptarea „Dictatului de la Viena" generează în Ardeal neîncredere faţă de „fraţii regăţeni"[672]. La jumătatea lunii august, un post de radio anonim din Transilvania chiar ar fi comunicat ascultătorilor următorul mesaj: „Salvaţi Ardealul din mâinile Ungurilor! Bărbaţi, împiedicaţi şi

opriți trenurile [cu refugiați – n.n.] să meargă în Vechiul Regat! Suntem sătui de conducerea de la București!"[673]. În fine, inclusiv în județele bănățene Timiș și Caraș autoritățile remarcă o atitudine de indignare și dispreț față de „domnii de la București"[674]. Nu este vorba aici despre simple nemulțumiri ale „periferiei" față de „centru". Asemenea reacții (ce-i drept, amplificate de un context economic și social dificil) se constituie de fapt într-o revoltă îndreptată împotriva culturii politice a Vechiului Regat, anatemizată frecvent în noile provincii pentru faptul de a fi generat și perpetuat disfuncționalități grave în mecanismul de funcționare a statului român.

Ne-am îndepărta de subiectul cărții dacă am purcede la o analiză detaliată a sumedeniei de plângeri și acuzații generate în această privință în timpul regimului autoritar. Merită însă amintit faptul că multe dintre ele sunt adresate direct monarhului. De la țărani și militari până la avocați și profesori universitari, nu puțini sunt cei care în anii 1938–1940 înștiințează personal pe Carol al II-lea despre tarele regimului pe care îl conduce, cerându-i să intervină pentru îndreptarea lor.[675] Ținut la curent cu aceste chestiuni, regele cunoaște atât afacerile ilegale ale lui Gabriel Marinescu (prefectul Poliției capitalei[676]), cât și numeroasele nereguli și fraude existente în armată, despre care discută frecvent împreună cu generalii Paul Teodorescu, Gheorghe Argeșeanu sau Florea Țenescu.[677] Dorește însă monarhul cu adevărat o schimbare în această privință? Sau, formulată altfel întrebarea, este el persoana capabilă să amelioreze situația?

Cu greu s-ar fi putut iniția reforme durabile în această direcție, de vreme ce tocmai persoane implicate în funcționarea regimului sunt vectori ai corupției și ai clientelismului; începând de la monarh și până la simpli funcționari locali. Obiceiul lui Carol al II-lea de a „numi" persoane în aparatul de stat nu reprezintă decât exemplul „regal" al unei practici generalizate acum în România Mare, unde se întâmplă frecvent ca cei care ajung să dețină funcții executive în administrație să fie favorizați mai puțin de competențele lor profesionale și mai mult de relații de patronaj și de clientelism. În acest context, desele schimbări de guvern sau multitudinea decretelor-legi emise nu au făcut decât să accentueze corupția și starea de dezorganizare a administrației.

În fine, în vara anului 1940, de la drama cedărilor teritoriale până la prăbușirea definitivă a autorității monarhului și a regimului său nu a mai fost decât un pas. Sfârșitul de jure al edificiului politic carlist se petrece rapid, chiar în săptămâna care urmează semnării „Dictatului de la Viena" (30 august), respectiv a documentului diplomatic care consfințește ocuparea de către Ungaria a regiunii de nord-vest a Transilvaniei.

În ultimele zile ale domniei sale, Carol al II-lea suspendă Constituția din 27 februarie și numește pe generalul Ion Antonescu în calitatea de președinte al Consiliului de Miniștri. Probabil nu atât de mult datorită recomandării făcute de Valer Pop[678], cât ca urmare a unei discuții pe care o avusese deja cu Antonescu în vara acelui an. Cu acest prilej, după ce îi prezintă tarele armatei și ale administrației, atrăgându-i atenția asupra consecințelor unei eventuale cedări de teritorii, generalul îi propune soluții și se recomandase pe sine ca un „salvator"[679]. Ion Antonescu se afirmase de multă vreme în postura de om al *ordinii*. Pregătirea sa militară și popularitatea de care se bucură în rândul armatei îi facilitaseră deja, în acest deceniu, dobândirea funcției de șef al Statului-Major (1933), iar mai târziu pe cea de ministru de război în primul guvern al regimului autoritar (1938).

Așa se face că în 5 septembrie 1940 lui Antonescu i se acordă „depline puteri pentru conducerea statului român"[680], dar și posibilitatea de a juca într-adevăr rolul *Salvatorului* odată cu abdicarea lui Carol al II-lea, o zi mai târziu. În această privință, un aspect remarcabil este faptul că, în documentul care consfințește renunțarea sa la tron, Carol nu folosește termenul propriu-zis de „abdicare", afirmând doar că „trece grelele sarcini ale domniei" pe seama fiului său Mihai.

De acum înainte, Ion Antonescu este cel care conduce efectiv statul român. Inițial, acesta ajunge la o înțelegere cu Garda de Fier, cu care va guverna într-un condominiu până în ianuarie 1941, când pune capăt așa-numitului „stat național-legionar" printr-o lovitură de stat. Ulterior, Antonescu preia titlul de *Conducător* al statului și participă alături de Germania nazistă la războiul împotriva Uniunii Sovietice, care permite României să redobândească

nordul Bucovinei și Basarabia (1941). Până în 1944, rolul regelui Mihai, succesorul lui Carol al II-lea, rămâne mai degrabă unul simbolic.

Noua guvernare suprimă încă din primele sale zile de existență principalele așezăminte ale vechiului regim (Partidul Națiunii, Straja Țării sau organizația „Muncă și Voe Bună"), iar Carol al II-lea pleacă în exil împreună cu Elena Lupescu. După un scurt sejur în Elveția, acesta va trăi în Portugalia până la moartea sa (survenită în 1953). În România, prăbușirea popularității sale pare a fi una ireversibilă. În jurul imaginii lui Carol al II-lea ia naștere acum ceea ce istoricul Lucian Boia consideră ca fiind un veritabil „contra-mit": „În ce îl privește, contra-mitul s-a dovedit pe măsura mitului. Îndeosebi după abdicarea din 1940, avea să fie tot mai insistent înfățișat ca un rege aventurier, destrăbălat și profitor, nicidecum constructor al unei Românii noi, ci responsabil al erodării sistemului democratic românesc. Chiar în actualul discurs monarhist, se trece repede peste personalitatea lui, făcându-se distincția între galeria completă a celor patru regi și galeria lor ideală, redusă în fapt la trei: Carol I, Ferdinand și Mihai"[681].

În 1940, fundamentele ideologice și politice ale monarhismului carlist se dezintegrează definitiv. Acest proces se petrece treptat – începe în momentul acceptării ultimatumului sovietic privitor la cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei (28 iunie) și se încheie odată cu abdicarea regelui Carol al II-lea (6 septembrie) – iar cauzele sale nu sunt doar de ordin *exterior* (respectiv geopolitic), ci și de ordin *interior*. Acestea din urmă sunt legate de o serie de probleme structurale ale statului carlist, dintre care cea a administrației sale e, probabil, cea mai relevantă. Paradoxal sau nu, regimul politic al monarhiei autoritare se destramă odată cu România Mare, statul național pe care Carol al II-lea și partizanii săi promit să îl modernizeze și să îl apere.

Deși pune în dificultate monarhia și elitele tradiționale, rezultatul alegerilor de la sfârșitul anului 1937 creează acestor forțe politice posibilitatea de a suprima ascensiunea Gărzii de Fier și de a instaura un nou regim politic. Printr-o suită de reforme curajoase, regele și susținătorii săi proclamă un stat *nou*, transformat, cu instituții capabile să amelioreze rapid tarele vechiului

sistem parlamentar. Noul regim se centrează inclusiv pe o ideologie specifică, fundamentată pe monarhism, naționalism și autoritarism. Monarhia autoritară (în diferitele ei ipostaze) devine astfel baza mecanismului de guvernare, iar palingeneza politică promisă se dorește a fi materializată prin diferite formule de inginerie socială, dintre care încadrarea tineretului și inițiativele reformatoare destinate satelor sunt cele mai semnificative. Pe de altă parte, dimensiunea naționalistă a noului edificiu politic este evidențiată în primul rând de *românizare*, de carlismul cultural și colaborarea dintre stat și Biserica Ortodoxă.

Deși prin asemenea strategii reușesc să forjeze o mișcare politică extrem de dinamică și de inovatoare, din punct de vedere temporal victoria carliștilor este una destul de limitată. În plus, administrația proclamată în februarie 1938 înseamnă de fapt grave probleme structurale pentru statul carlist, care grăbesc într-o manieră ireversibilă prăbușirea regimului și a autorității monarhului.

Pentru a justifica schimbarea de regim politic de la începutul anului 1938 (respectiv trecerea de la o monarhie constituțională la una autoritară), carliștii zugrăvesc un context istoric tensionat, generat nu doar de amenințarea revizionismului și a bolșevismului, ci și de dificultăți economice, de conspirații ale evreilor și de radicalism politic. În această privință, nu trebuie neglijat nici faptul că România nu scapă curentului ideologic antiliberal care suflă acum peste o bună parte din continentul european. În 1938, Germania nazistă își extinde teritoriul înglobând Austria (prin *Anschluss*) și anexând regiunea sudetă din Cehoslovacia. Un an mai târziu, Italia ocupă Albania, iar în Peninsula Iberică naționaliștii conduși de generalul Franco obțin victoria în războiul civil purtat împotriva republicanilor. Fiecare dintre aceste evenimente este atent observat în România, unde alternativa unei guvernări autoritare de dreapta devine din ce în ce mai la modă, mai modernă, din ce în ce mai atrăgătoare. De fapt, regimul carlist se inspiră acum masiv din ideile și practicile consacrate în Italia și Germania. În capitolul următor încerc să analizez tocmai maniera în care acest regim pare că devine, de fapt, o cale de mijloc între radicalismul fascist și vechiul model românesc de guvernare, cel din perioada 1930–1938.

Capitolul 6

Un monarhism „fascist". Carlism și mimetism politic

Într-un articol pe care îl publică în 1938 în revista *Lumea Nouă*, Mihail Manoilescu explică lipsa de atractivitate a modelului francez de dezvoltare prin faptul că spre deosebire de Italia și Germania această națiune nu ar fi reușit să concretizeze unul dintre cele mai importante deziderate ale epocii sale, și anume un „stil" politic „nou" și „original", unul capabil să ofere soluții provocărilor politice, culturale și economice ale modernității.[1] De aceea carliștii se referă la aceste două state ca la „Italia nouă", respectiv la „Germania nouă".[2] Nu Franța, așa cum se întâmpla înainte de Primul Război Mondial, ci Italia fascistă și Germania național-socialistă devin acum modele de palingeneză națională pentru cei mai mulți dintre naționaliștii români. În anii 1930, filofascismul este observabil de-a lungul întregului deceniu, iar intensificarea sa se produce în paralel cu procesul de respingere a modelului parlamentar reprezentat odinioară de Franța.

Dacă până acum am putut identifica mișcării politice monarhiste o anumită specificitate ideologică *națională*, nu este mai puțin adevărat faptul că aceasta este fasonată inclusiv de idei și de instituții din exteriorul României Mari. După cum am demonstrat deja (în primul capitol), dimensiunea mimetică a carlismului se manifestă încă din anii douăzeci, prin admirația partizanilor regelui față de mișcarea politică Action Française. Începând din această perioadă, unii carliști își însușesc modelul *intelectualului-jurnalist* consacrat

de Charles Maurras, liderul acestei grupări. Partizanii lui Carol practică într-o manieră concertată un discurs monarhist, antiparlamentar și (uneori) antisemit destul de asemănător „canonului" maurrasian. Totuși, mimetismul devine o componentă cu adevărat importantă a carlismului abia în a doua jumătate a deceniului următor, ca urmare a ascensiunii rapide a autoritarismului monarhic.

Un nou model ispitește acum pe carliști, cel *fascist*, iar în această privință mimetismul este sesizabil în primul rând prin raportare la Italia lui Benito Mussolini. Deși unele din politicile regimului autoritar instaurat la sfârșitul deceniului se inspiră inclusiv din național-socialism ori din reforme adoptate anterior în Iugoslavia vecină, în perioada interbelică *Italia* este națiunea care stimulează cel mai mult imaginația politică a naționaliștilor monarhiști români.

Fascismul exercită acum în Europa o atracție extrem de puternică. Mulți văd în această ideologie politică o forță motrice capabilă să genereze o nouă ordine: una în același timp autoritară, naționalistă și anticomunistă. În România, acest filofascism nu rămâne fără urmări. Din contră, se răsfrânge asupra funcționării statului autoritar din anii 1938–1940 și a punerii în scenă a carlismului, iar acest lucru se întâmplă într-o asemenea măsură, încât am putea pe bună dreptate vorbi despre existența unui veritabil proces de *fascizare* a acestui regim.

În acest capitol analizez mai întâi originile și dezvoltarea curentului ideologic italofil în România interbelică. Ulterior, explorez felul cum se manifestă practica mimetismului în timpul regimului autoritar: atât prin prisma legăturilor instituționale externe ale regimului, cât și pornind de la maniera în care se produce difuziunea ideilor și se concretizează procesul propriu-zis de imitație (fie ea de natură politică, ideologică, estetică, economică ori culturală); nu doar în legătură cu Italia mussoliniană, ci și prin raportare la Germania nazistă. La final, ultima parte a acestei secțiuni este dedicată formulării unor întrebări mai cuprinzătoare legate de natura mimetismului carlist.

6.1 Carlism și italofilie

Regimul monarhiei autoritare se aseamănă cu ideologii politice precum fascismul italian și nazismul german prin faptul că promite la rândul său o renaștere națională. În Italia și Germania, proiectul „statului modernist" – explicat de Roger Griffin atât ca un paravan împotriva decadenței fizice și spirituale, cât și ca o punte de trecere spre o „nouă eră"[3] – se bucură acum de o maximă popularitate. În această privință, prima dintre cele două țări exercită o atracție aparte asupra naționaliștilor români. Probabil că în nicio altă țară fascismul italian nu este examinat atât de mult ca în România, unde instaurarea regimului mussolinian polarizează dezbaterea de idei într-o asemenea măsură, încât mii de texte despre *Italia* inundă publicațiile românești dintre cele două războaie mondiale. Într-adevăr, admiratorii săi depun eforturi considerabile pentru strângerea legăturilor dintre cele două națiuni latine. Prin urmare, în România iau naștere o mulțime de asociații culturale și de reviste italofile.[4] În fine, nu este mai puțin semnificativ faptul că *antibolșevismul* românesc își găsește în fascism un puternic stâlp ideologic. Dacă pentru România Mare Uniunea Sovietică reprezintă alteritatea, contra-modelul, atunci Italia fascistă devine tocmai contrariul. De altfel, în prefața pe care o scrie pentru traducerea românească a cărții lui Vincenzo Meletti despre „civilizația fascistă", carlistul Nicolae Iorga opune explicit fascismul amenințării bolșevice.[5]

Nu doar anticomunismul contează însă în această ecuație. Filofascismul românilor devine vizibil inclusiv când avem în vedere *cultul șefului*, respectiv admirația pentru Mussolini, privit ca fiind încarnarea sa ideală (începând din anii 1920, o stradă importantă din București îi poartă numele[6]). În 1938, pe o etajeră din biroul său, Dimitrie Gusti păstrează tocmai un portret înrămat al acestuia, având dedicația „Ducelui"[7]. Pentru carliști, șeful statului italian este „domnul Mussolini" sau „Ducele". Mihail Manoilescu, Dimitrie Gusti, Pamfil Șeicaru, Nichifor Crainic, Nicolae Iorga și Constantin Argetoianu îl cunosc personal. Pentru a observa la fața locului opera regimului fascist, fiecare dintre

ei vizitează Peninsula începând din anii 1920. Argetoianu, de pildă, se declară fascinat de rezultatele acțiunilor de desecare a mlaștinilor pontine.[8] În schimb, Nichifor Crainic asistă personal la activitățile unor tabere ale Opera Nazionale Balilla, organizația italiană de încadrare a tineretului.[9] Entuziasmat de „frenezia creatoare a fascismului", Crainic găsește în acest regim un veritabil „exemplu"[10].

Altfel, apropierea dintre cele două națiuni este facilitată și de atracția reprezentată de presupusele lor rădăcini latine, respectiv de *mitul latinității* pornind de la care își construiesc discursul identitar. Cultului fasciștilor italieni față de Imperiul Roman (*romanità*)[11] îi corespunde în România un cult asemănător, ce reprezintă națiunea română ca pe o comunitate păstrătoare a moștenirii latine în mijlocul unei lumi slave. În cotidianul *Neamul Românesc*, dirijat de Nicolae Iorga, Italia este prezentată nu întâmplător ca fiind „marea noastră soră latină"[12]. Iorga se numără printre cei care afirmă cu tărie „continuitatea spiritului roman în România"[13]. Am putea găsi în acest curent cultural unul dintre cele mai importante aspecte care ușurează și încurajează mimetismul politic și ideologic.

Într-un asemenea context, relațiile româno-italiene se întăresc progresiv. Avangardistul Filippo Tomasso Marinetti vizitează România în 1930[14], iar doi ani mai târziu se inaugurează în București „Librăria Italiană"[15]. Există un interes reciproc atât pentru sporirea influenței politice și culturale a Italiei în România, cât și pentru creșterea popularității națiunii române în Italia. În această privință, cel mai important eveniment este legat de inaugurarea noului sediu al Școlii române din Roma, o clădire construită cu fonduri puse la dispoziție de Banca Națională a României. La festivitatea din 11 ianuarie 1933 participă, alături de o serie de oameni politici și intelectuali italieni, și Benito Mussolini. *Ducele* donează personal un bogat fond de carte italiană nou-înființatei instituții, fond din care nu lipsesc operele sale politice.[16] Ulterior, ca o continuare a acestei inițiative a statului român, italienii creează la rândul lor, în același an, Institutul de Cultură Italiană din România (cu filiale în București, Timișoara, Cernăuți, Chișinău și Galați).

În România, publicațiile monarhiste cultivă simultan admirația față de Italia și față de fascism. *Cuvântul*, *Curentul*, *Neamul Românesc*, *Calendarul*, *Lumea Nouă*, *Gândirea*, *Vremea* sau *Cele trei Crișuri* publică nenumărate texte în care autorii purced la radiografierea fascismului italian, zugrăvit ca un regim politic care progresează într-un ritm accelerat: încadrează și educă masele într-un spirit modern, asanează și fertilizează zone mlăștinoase, construiește orașe noi și le modernizează pe celelalte. Din *Curentul* lui Pamfil Șeicaru aflăm, de pildă, că producția agricolă a Italiei s-a „dublat" în numai zece ani.[17] În paginile cotidienelor carliste, această țară reprezintă acum o „civilizație fascistă"[18], veritabil model de „muncă constructivă"[19]. În România, fascinația pentru fascismul italian este în același timp una politică, intelectuală și culturală. Pentru admiratorii săi români, Italia acestei epoci reprezintă o națiune transformată, tărâm al ordinii și al muncii creatoare, una fundamental diferită de cea de dinainte de Primul Război Mondial.

Desigur, această imagine este una subiectivă și filtrată deseori de propagandă. Ceea ce contează însă pentru carliști este *mitul* Italiei reînnoite, al națiunii regenerate după război prin practicarea unei formule originale de modernism politic. Regimul „cămășilor negre" le apare acestora ca un regim consolidat și inovator, mai ales odată cu campania militară victorioasă de cucerire a Etiopiei (1935–1936). La jumătatea anilor 1930, fascismul italian cunoaște apogeul popularității sale. De fapt, în cazul în care nu îi găsesc vreo justificare, italofilii români neglijează intenționat radicalismul fascismului. Atrași de stilul energic și voluntarist al acestui regim, de victoria pe care a repurtat-o împotriva parlamentarismului și de posibilitățile de experimentare pe care le oferă elitelor naționaliste, monarhiștii români proclamă la rândul lor ideea de organizare unitară și ierarhică a națiunii.

Filofascismul nu este însă nici pe departe un fenomen restrâns la România. În primul rând, Mussolini este admirat de Adolf Hitler, șeful partidului național-socialiștilor germani (NSDAP). La începutul anilor 1920, Hitler posedă un portret al *Ducelui* chiar pe biroul său din München. La numai un an după „marșul asupra Romei" (denumire generică a loviturii de stat prin care

fasciștii italieni preiau puterea), acesta încearcă la rândul lui să răstoarne guvernul bavarez printr-un puci (în noiembrie 1923). Pe de altă parte, Mussolini se bucură inclusiv de aprecierea unor discipoli portughezi, spanioli, francezi sau austrieci. În Franța, Belgia, Olanda și Marea Britanie iau naștere mișcări politice care își identifică voluntar ideile și postulatele lor cu acelea ale fascismului italian.[20] De fapt, Mussolini este primul dictator al perioadei interbelice și nu puțini conducători autoritari ai acestei epoci se vor inspira din practicile consacrate de el.[21] Însă cooperarea dintre mișcările politice fasciste ori filofasciste din Europa nu se rezumă la cultul *șefului*. În perioada interbelică, această colaborare se manifestă în domenii dintre cele mai diverse, de la chestiuni militare și propagandă până la turism și evenimente sportive.[22]

6.2 Practica mimetismului în anii regimului autoritar

În România Mare, filofascismul raportat la Italia (în primul rând) și Germania se manifestă la sfârșitul anilor treizeci și printr-un mimetism instituțional, comunicarea cu aceste două state fiind facilitată, printre altele, de inaugurarea unor linii directe de transport aerian între București și Roma, respectiv între București și Berlin[23]. Îndeosebi colaborarea româno-italiană devine din ce în ce mai strânsă: pe lângă participări la expoziții și congrese comune au loc vizite reciproce făcute de intelectuali, turiști, funcționari[24], studenți[25], ingineri, juriști[26] sau militari[27]. Revista *L'Illustrazione Italiana* dedică României Mari numărul din ianuarie 1939[28], iar în 1940 premiul „San-Remo" pentru literatură, acordat de statul italian scriitorilor străini, este oferit tocmai românului Alexandru Marcu, profesor universitar la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București. La San Remo, Marcu primește distincția din partea lui Alessandro Pavolini, ministrul italian al culturii populare, ca o recompensă pentru activitatea sa culturală italofilă.[29]

Începând cu anul 1938, procesul de fascizare a regimului politic din România devine evident și este sesizabil de-a lungul întregii sale existențe. Monarhistul Octavian Neamțu (secretar general al Fundațiilor Culturale Regale), de pildă,

se inspiră din tiparul fascist de reinventare a *calendarului* când propune ca 1938 să devină „anul VIII al Restaurației"[30]. Propaganda, în schimb, îl promovează uneori drept „Anul I al Erei renașterii naționale"[31]. Se copiază astfel modelul din Italia, unde 1922 (cel în care fasciștii preiau puterea) este marcat în mod oficial ca an de debut al „erei fasciste"[32]. Din punct de vedere cronologic însă, primul moment care evidențiază sensibilitatea mimetică a regimului este legat de organizarea unui *plebiscit* național pentru ratificarea Constituției autoritare din 27 februarie 1938. În anii 1920 și 1930, o asemenea practică este utilizată frecvent în Italia fascistă și în Germania nazistă pentru a legitima cele mai importante reforme ale statului autoritar.[33] Ulterior, imitația politică dobândește expresii concrete prin fondarea unui *partid unic* și prin structurarea lui pe principiile corporatiste. *Corporatismul* se numără printre cei mai importanți factori care trădează mimetismul regimurilor autoritare dintre cele două războaie mondiale.[34] Altfel, inclusiv *cultul șefului* cunoaște o puternică ascensiune. Prin articolul 30 al noii Constituții, Carol al II-lea devine „Capul Statului"[35]. Coincidență sau nu, statutele Partidului Național Fascist adoptate în același an desemnează la rândul lor pe Mussolini cu acest titlu. „Ducele" devine de acum înainte „Il Capo", adică „Șeful" PNF.[36] În continuare, regimul autoritar din România se apropie de fascism inclusiv prin faptul că proclamă *statul totalitar* (în iunie 1940). Dictatura *partidului unic* prin intermediul statului și dictatura *șefului* reprezintă acum două dintre trăsăturile fundamentale ale acestui nou tip de autoritarism. În fine, nu trebuie neglijată nici *estetizarea politicului*, grija pentru *corp* și *igienă* ori tendința de *militarizare a societății* (influența politică a armatei este din ce în ce mai puternică, iar *uniforma* devine obligatorie pentru membrii guvernului, ai partidului unic și ai străjeriei). În schimb, reforma administrativă care împarte România Mare în zece noi regiuni (*ținuturi*) se inspiră în mod evident dintr-o politică asemănătoare realizată în 1929 în Iugoslavia regelui Alexandru. Aici, cele 33 de regiuni (*oblasti*) sunt înlocuite de zece noi provincii (*banovine*), cărora li se adaugă un district ce înglobează capitala Belgrad și zonele sale adiacente. Ca fiecare dintre aceste banovine, *ținuturile* românești poartă la rândul lor numele principalului curs

de apă care le traversează, cu excepția celui care cuprinde orașul București. Apoi, după cum fiecare *banovina* iugoslavă este condusă de un „reprezentant al guvernului regal" (*ban*), în aceeași manieră noile unități administrative românești au în fruntea lor un *rezident regal.*[37]

Analizat din perspectiva difuziunii ideilor, mimetismul penetrează inclusiv activitatea Ministerului Propagandei Naționale sau a unor organizații precum „Muncă și Voe Bună" și Straja Țării, care colaborează acum cu organizații similare din Italia (*Ministero della Cultura Popolare, Opera Nazionale Balilla, Opera Nazionale Dopolavoro*) ori Germania (R.M.V.P. – *Reichministerium für Volksaufklärung und Propaganda, Hitlerjugend* și *Kraft durch Freude*). Iată, de pildă, cazul structurii create în România pentru *încadrarea muncitorilor.* Inaugurată în august 1938[38], „Muncă și Voe Bună" trădează mimetismul în primul rând prin numele său. „Lavoro e Gioia" (*Muncă și Bucurie*) respectiv „Kraft durch Freude" (*Forță prin Bucurie*) sunt numele purtate de organizațiile similare din Italia și Germania. Pentru români, rezultatele lor se dovedesc a fi deosebit de atrăgătoare. În Italia, de pildă, „Dopolavoro" reprezintă nu doar cel mai important instrument de control al muncitorilor, ci și cea mai importantă formulă de încadrare a indivizilor.[39] În 1940, această organizație înglobează aproximativ 4 milioane de membri.[40]

De fapt, tehnocrații români Mihail Ralea (ministru al muncii) și Stavri Cunescu[41] se referă explicit la „Opera Nazionale Dopolavoro" și la „Kraft durch Freude" ca la un model de organizare a timpului liber al muncitorilor.[42] În iunie-iulie 1938, Ralea vizitează personal Germania și Italia tocmai pentru a studia aceste două așezăminte, pe care i le prezintă, entuziasmat, regelui.[43] Rezultatele acestei atracții nu întârzie să apară. În același an, un grup de reprezentanți italieni ai „Dopolavoro" vizitează România[44], iar între „Muncă și Voe Bună" și „Kraft durch Freude" se încheie o înțelegere privitoare la schimbul de tineri comercianți.[45] Și în ceea ce privește acest așezământ imitația este evidentă. Astfel, pentru „propagandă" ori pentru „recreația", „instrucția" și „captarea" maselor, autoritățile sugerează clar „modelul organizației Kraft durch Freude"[46]. La începutul anului 1940, când se elaborează noile statute ale

„Muncă și Voe Bună", autorii fac referiri precise la „importanța legăturilor de informare" și a „colaborării" cu „organizații similare din alte țări"[47].

În paralel, de această dată pentru a spori eficiența politicilor sale de *încadrare a tineretului*, statul carlist intensifică legăturile cu organizațiile Balilla și Hitlerjugend.[48] Înainte ca taberele străjerești să fie vizitate în 1939 de Baldur von Schirach (conducătorul Hitlerjugend), Sergio Bernardini (reprezentant al Opera Nazionale Balilla) sau Leni Riefenstahl (fotografă și regizoare de film implicată în propaganda nazistă)[49], Teofil Sidorovici conduce personal detașamente ale străjerilor care participă la activități ale Balilla și Hitlerjugend în Italia, Austria și Germania.[50] În schimb, o serie de delegații ale Balilla vin la rândul lor în România.[51] Modelul italian este și în această privință mai apropiat de exigențele românilor, iar pentru a înlesni raporturile dintre organizațiile de tineret ale celor două țări comandanții străjeriei urmează, începând din 1940, cursuri de limba italiană.[52] În mod paradoxal, deși încadrarea și educația tinerilor străjeri se face inclusiv ca o alternativă la fascismul reprezentat de Garda de Fier, prin asemenea interacțiuni Straja Țării traversează la rândul ei un proces de fascizare.

Rămâne de văzut în ce măsură se răsfrânge mimetismul asupra practicilor propriu-zise adoptate de regim pentru educarea tineretului. Pe de o parte, e posibil ca măsuri precum introducerea obligativității instrucției premilitare (destinată tinerilor cu vârste cuprinse între 18 și 21 de ani) ori a monopolului de stat asupra editării manualelor școlare să se inspire din reforme similare adoptate în acest deceniu în Italia.[53] La fel ca și practicile asociate cultului drapelului național, activități care se numără acum printre componentele fundamentale ale ritualului fascist al Opera Nazionale Balilla.[54] Pe de altă parte, taberele de muncă destinate tinerilor reprezintă o inițiativă specifică atât statelor totalitare și autoritare, cât și statelor democratice. Popularizate la scurt timp după Primul Război Mondial, aceste forme de socializare tind să se generalizeze și să se permanentizeze în rândul majorității statelor europene, care le exploatează în scopuri economice și de control social.[55] În această privință, e dificil de spus în ce măsură practică statul carlist mimetismul.

Un lucru este însă cert: statul monarhiei autoritare se inspiră din aceste rețete instituționale străine (Opera Nazionale Balilla, Opera Nazionale Dopolavoro, Hitlerjugend, Kraft durch Freude etc.) în primul rând pentru a eficientiza activitatea organizațiilor de încadrare a indivizilor, indispensabile ca verigi de legătură între regim și mase, între centru și periferie, precum și între politica autoritară și acțiunea de identificare a oricăror forme de rezistență civică.

Însă românii imită fascismul nu doar în această privință, ci și când vine vorba de ameliorarea tehnicilor de propagandă. La sfârșitul deceniului, colaborările româno-italiene și româno-germane se înmulțesc și în acest domeniu. În aprilie 1940, Constantin C. Giurescu (acum ministru al propagandei) vizitează personal Italia pentru a se întâlni cu Alessandro Pavolini (ministrul culturii populare) și cu Giuseppe Bottai (ministrul educației naționale), demnitari fasciști care îi prezintă studiourile cinematografice „CineCita" și stațiunea radio EIAR (*Ente Italiano per le Audizioni Radiofoniche*). Într-un interviu acordat cu acest prilej cotidianului *Giornale d'Italia*, Giurescu descrie clar țelul vizitei sale prin prisma unui schimb de opinii și de proiecte destinat intensificării raporturilor culturale italo-române.[56] Nici această vizită nu rămâne fără urmări. Revenit în țară, Constantin C. Giurescu propune regelui încheierea unui acord cultural între România și Italia fascistă.[57] În această perioadă, Oficiul Național al Cinematografiei se preocupă constant de colaborarea cu producători italieni de filme, fie că este vorba de întreprinderi de stat (LUCE) sau private (*Augustea Film*).[58] Bineînțeles, românii se străduiesc să confere propagandei lor o coloratură aparte, una *națională*, prin folosirea unor teme și simboluri derivate din specificul societății românești, din cultura politică și din tradițiile culturale locale.

Când avem în vedere sfera culturii, inclusiv apariția *Enciclopediei României* ar putea fi mai bine înțeleasă dacă este încadrată în tiparele mimetismului filofascist. Vreau să spun că ne putem întreba în mod legitim în ce măsură unul dintre cele mai răsunătoare proiecte culturale carliste se inspiră dintr-o inițiativă asemănătoare materializată anterior în Italia, acolo unde între

anii 1929 și 1935 apar 35 de volume din așa-numita *Enciclopedia Italiana*, un demers editorial impresionant prin monumentalitatea și erudiția sa. În România, monarhiștii Dimitrie Gusti și Cezar Petrescu oferă încă de la începutul deceniului *Enciclopedia Italiana* ca exemplu pentru realizarea unei „Enciclopedii a României". Volumele ei ar fi fost destinate astfel să servească nu doar ca instrument de informare, ci și ca factor de prestigiu național și de „naționalizare" culturală a cetățenilor României Mari.[59] Așa se face că în 1933, cu prilejul unui discurs rostit în cadrul unui banchet organizat de Societatea Scriitorilor Români, Gusti se referă în mod explicit la pilda autorităților fasciste: „Am văzut în Italia marele edificiu al Enciclopediei Italiene și m-am întrebat dacă nu trăim tocmai momentul când s-ar impune discuția unui asemenea lucru la noi"[60]. Întâmplător sau nu, tocmai acești doi monarhiști au un cuvânt greu de spus în elaborarea politicilor culturale ale regimului autoritar de la sfârșitul deceniului. Desigur, implicându-se inclusiv în realizarea *Enciclopediei României*, al cărui prim volum apare în 1938.[61] Dimitrie Gusti este principalul ei editor științific, iar Cezar Petrescu semnează unul dintre textele cu cea mai importantă încărcătură ideologică: cel referitor la bilanțul domniei regelui Carol al II-lea (până în 1938).[62]

Referindu-se la mimetismul politic filofascist practicat în România anilor 1938–1940, Constantin Iordachi îl explică prin nevoia regimului monarhiei autoritare de a submina atracția exercitată acum de mesajul politic al Gărzii de Fier, subliniind caracterul fundamental antilegionar a ceea ce el numește „dictatură regală"[63]. Opinia acestui autor nu este însă suficientă pentru a înțelege natura practicilor analizate de mine mai sus. Nu trebuie totuși neglijat faptul că acest curent intelectual filofascist își are rădăcinile în anii care premerg afirmarea politică a Legiunii. În perioada interbelică, acest fenomen se configurează mai degrabă ca o forță ideologică autonomă întreținută de naționaliști aflați în căutarea unui model politic modern de dezvoltare, și nu pur și simplu ca o alternativă la amenințarea fascismului autohton.

6.3 Carlism și germanofilie

Deși formele de mimetism specifice regimului carlist sunt practicate în primul rând prin raportare la Italia fascistă, intensificarea schimburilor economice cu cel de-Al Treilea Reich presupune acum și întărirea legăturilor politice și culturale cu Germania. În această privință, un eveniment notabil se petrece în februarie 1939, când regizoarea Leni Riefenstahl vizitează România pentru a populariza documentarul *Olympia*, ce are ca subiect jocurile olimpice de vară organizate cu trei ani în urmă la Berlin. Riefenstahl este întâmpinată cu entuziasm de autorități și acompaniată cu multă considerație pe tot parcursul vizitei sale.[64] Premiera filmului ei este pusă sub înaltul patronaj al regelui Carol al II-lea, iar la acest eveniment participă, alături de principele moștenitor Mihai, o serie de reprezentanți de seamă ai elitei politice și intelectuale românești: generalii Gheorghe Argeșeanu, Ion Manolescu, Constantin Ilasievici și Victor Dombrowski (acum primar al capitalei), Teofil Sidorovici (comandant al străjeriei), Eugen Bianu (directorul general al Siguranței), oamenii politici Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Mitiță Constantinescu, Petre Andrei, Silviu Dragomir și Virgil Madgearu, Eugen Titeanu (ministru al propagandei), filozofii Ion Petrovici și Constantin Rădulescu-Motru (președinte al Academiei Române), omul de știință Grigore Antipa, scriitorii Ion Marin Sadoveanu, Camil Petrescu și Liviu Rebreanu, dar și juristul Romulus Seișanu, industriașul Dumitru Mociorniță și pictorul Dimitrie Știubei. După reprezentație, cu toții cinează împreună cu regizoarea germană la hotelul Athénée Palace.[65] La rândul ei, Leni Riefenstahl explorează cu interes Bucureștiul în aceste zile, vizitând succesiv Muzeul Satului, Teatrul „Muncă și Voe Bună" ori Subsecretariatul de stat al Propagandei. Apoi, întrucât se arată interesată de educația fizică a străjerilor, i se oferă inclusiv posibilitatea de a urmări pe viu o demonstrație de gimnastică a acestora.[66]

Episodul este unul plin de însemnătate pentru că demonstrează interesul ambelor părți de a întări cooperarea româno-germană. În această perioadă, filmele germane devin din ce în ce mai apreciate în România[67], iar actorii

regimului autoritar caută surse de inspirație și în tehnicile de *propagandă* utilizate în Al Treilea Reich.[68] În vara anului 1940, de pildă, Constantin C. Giurescu merge în Germania atât pentru îndeplinirea unor țeluri diplomatice, cât și pentru a studia mecanismele propagandei național-socialiste.[69]

Nu doar propaganda trădează însă germanofilia regimului. Ca urmare a aceleiași apropieri de Germania, *antisemitismul* românesc este tot mai mult fondat de naționaliștii români pe baze rasiale, fapt observabil în primul rând la nivelul discursului. Carol al II-lea însuși proclamă „întărirea rasei" printre cele mai urgente necesități de ordin național.[70] În schimb, Ion V. Gruia (ministru al justiției în guvernul care sancționează introducerea unei legislații rasiale antisemite) vorbește despre „legea sângelui", despre „comunitatea de sânge" și „puritatea națiunii", făcând elogiul ideii de „rasă" când se referă la un decret-lege care scoate în afara legii căsătoriile între evrei și români. Discutând legile rasiale din Germania și Italia, Gruia încearcă pur și simplu să legitimeze „purificarea națiunii de elementele parazitare și eterogene"[71]. Faptul că legislația antisemită introdusă de regimul carlist în 1940 imită normele similare aplicate deja în Germania și în Italia este un lucru cât se poate de evident[72]. Potrivit istoricului francez Christophe Midan, tocmai Wilhelm Fabricius (consulul Germaniei la București) ar fi sugerat acum autorităților române adoptarea legislației rasiste de la Nürnberg.[73] În fine, germanofilia se manifestă în această privință și prin înființarea la București a unui *Institut German pentru Științe* și a unui *Institut de Antropologie.*[74] Ultimul, organizat în cadrul Facultății de Medicină, își propune să pună la dispoziția studenților o colecție de 5 000 de cranii pentru ca aceștia să poată studia din punct de vedere „antropologic" națiunea română.[75]

În altă ordine de idei, nu este lipsit de importanță faptul că tocmai monarhistul Mihail Manoilescu se numără printre cei mai înverșunați germanofili români din această perioadă. În timpul regimului autoritar, acesta laudă activitatea organizației Hitlerjugend și programele de reformă socială ale așezământului „Kraft durch Freude", pe care le observă personal cu prilejul unor vizite făcute în Germania.[76] În calitate de inginer, Manoilescu este însă în egală măsură și un

admirator al tehnicii germane, iar în contextul intensificării schimburilor economice dintre cele două state, Asociația Generală a Inginerilor din România (al cărei conducător este) colaborează strâns cu corpul ingineresc german.[77] Spre deosebire de alți carliști, germanofilia sa nu este una de dată recentă, acesta afirmând-o constant de-a lungul celei de-a doua jumătăți a anilor treizeci. De fapt, tocmai după o vizită pe care o face în cel de-Al Treilea Reich se întâmplă să propună soluții politice radicale precum revizuirea constituției și crearea unui stat „unitar" și „totalitar"[78]. În această privință, este plin de însemnătate și faptul că se bucură de o popularitate remarcabilă în Germania datorită scrierilor sale teoretice despre corporatism și partidul unic.

Ce-i drept, persoana sa reprezintă un caz aparte, în măsura în care în anii anteriori schimbării de regim carliștii abordează național-socialismul mai degrabă ca pe o formă de radicalism politic, una care ar trebui evitată. Această percepție nu împiedică însă pe actorii monarhismului autoritar să practice începând din 1938 un mimetism ideologic și instituțional inclusiv prin raportare la Germania condusă de Adolf Hitler. Din contră, s-ar putea spune chiar că influența Reichului crește acum într-o asemenea măsură, încât o concurează serios pe aceea a Italiei fasciste. În a doua jumătate a anilor treizeci, regimul condus de Mussolini se află într-o alianță inegală cu Germania nazistă, care devine nu doar mult mai potentă din punct de vedere militar și economic, ci și mult mai atrăgătoare pentru mișcările politice autoritare europene.[79] De fapt, germanofilia regimului durează până în ultimele sale săptămâni de existență, când se încununează în mod simbolic prin înființarea (în august 1940) a Institutului Român din Berlin.[80] Italofili ori germanofili, carliștii se află totdeauna în căutarea unor modele ideologice la care să se raporteze.

6.4 Estetizarea „fascistă" a politicului. Pentru un „stil" fascist al carlismului

Aspectele discutate mai sus nu epuizează totuși chestiunea mimetismului filofascist carlist. Începând de la jumătatea acestui deceniu, România se aliniază „noii ordini" fasciste nu doar din punct de vedere politic și ideologic, ci

și *estetic*. Regimurile politice din Italia și Germania au un impact major asupra mișcărilor naționaliste europene inclusiv datorită performanțelor pe care le dovedesc în sfera estetizării politicului. Seducția fascismului, este de părere George L. Mosse, se explică și prin faptul că propune un tip de guvernare în care estetizarea politicului servește în același timp ca instrument de control și naționalizare a maselor.[81] În acest context, domnia regelui Carol al II-lea coincide cu „epoca de aur" a estetizării politicului și a propagandei, iar statul carlist nu întârzie să folosească extraordinarul lor potențial de comunicare. În primul rând, urmărind ceea ce se petrece în aceste două țări, care exercită asupra monarhiștilor și o atracție *sensibilă*, manifestată prin ceea ce Johann Chapoutot consideră ca fiind un „etos" particular, reprezentat prin „retorică" și „decor"[82]. Treptat, domnia lui Carol se va configura astfel ca o dictatură a *patosului*, animată fiind și de stilul fascist de guvernare. Bineînțeles, regimul politic din România anilor 1930–1940 nu este unul *fascist*, întrucât nu proclamă și nu practică transformarea radicală a statu-quoului. Pe de altă parte însă, procesul de *fascizare* pe care îl suferă devine din ce în ce mai evident, iar acest lucru se petrece inclusiv printr-un proces de *estetizare a politicului*.

Raportat la estetica fascistă, mimetismul carlist devine vizibil prin utilizarea și generalizarea *salutului roman*, a *uniformei*, a *arhitecturii monumentale* și a *jurământului de fidelitate* față de șef. Fără a susține că aceste practici se inspiră direct din afara țării, nu este mai puțin important faptul că ele devin tehnici curente în cadrul fascismelor europene. De pildă, ritualul jurământului ocupă un loc esențial în liturghia politică a fasciștilor italieni încă de la începuturile mișcării lor.[83] În ceea ce privește locul ocupat de salutul roman[84], în România acest gest se generalizează progresiv începând din anul 1934. Cu toate că era deja utilizat de către membrii Gărzii de Fier, de la jumătatea deceniului este întrebuințat din ce în ce mai des inclusiv de către străjeri și de către Carol al II-lea, iar ulterior de către membrii partidului unic. În România carlistă, salutul roman este instituționalizat începând cu ziua de 1 ianuarie 1939.[85]

Estetizarea politicului se produce însă nu doar prin gesturi și uniforme. În această privință merită amintită și strategia comunicării de mesaje politice

prin intermediul arhitecturii, cea modernistă cunoscând un succes remarcabil în România anilor 1930 (îndeosebi în București[86]) și datorită influenței formulelor neoclasice consacrate acum în Italia fascistă și în Germania nazistă.[87] Această influență este cât se poate de vizibilă nu doar în felul cum se întocmesc planurile de sistematizare, în stilul edificiilor proiectate a fi construite în Piața „8 Iunie", la pavilioanele „Lunii Bucureștilor" ori ale expoziției internaționale „Muncă și Voe Bună", ci și în cazul a numeroase alte construcții realizate în Bucureștiul anilor 1930 (Palatul Facultății de Drept, arhitect Petre Antonescu, 1936; Gara Regală din Mogoșoaia, arhitect Duiliu Marcu, 1936; Biblioteca Academiei Române, arhitect Duiliu Marcu, 1937; Atelierele uzinei „Malaxa", arhitect Horia Creangă, 1937; imobilul Uniunii Generale a Inginerilor din România, arhitect Constantin Moșinschi, 1938; Clădirea Casei de Pensii a CEC, arhitect Nicolae Cucu, 1939 etc.).

Stilul totalitar, unul care frapează privitorul prin monumentalitatea sa neoclasică și prin simplitatea sa, este destinat să exprime acum noile valori etice și estetice ale autorității și ale naționalismului românesc. La Expoziția „Muncă și Voe Bună" din 1939, arhitectul Horia Creangă – cel care crease și edificiul care găzduise „Luna Bucureștilor" – adoptă tocmai acest model, de această dată imitându-se arhitectura fascistă italiană.[88] Pentru organizatori, acest stil exprimă acum un conținut ideologic. Nu este vorba de un simplu mijloc de mobilizare a maselor, ci de o nouă ierarhie a valorilor, de o nouă viziune asupra comunității naționale românești.

Această manifestare facilitează înțelegerea manierei în care regimul monarhiei autoritare din România se apropie de fascism și prin felul cum întrebuințează expozițiile în scopuri politice și ideologice. Rămâne de văzut în ce măsură asemenea evenimente facilitează mimetismul politic (când România participă alături de statele fasciste la astfel de manifestări) sau reprezintă ele însele forme ale unui asemenea mimetism.

În anii 1938–1940 nu au loc doar participări românești la expoziții din Italia și Germania, ci și manifestări similare italiene și germane desfășurate în România (de la festivaluri cinematografice până la târguri de turism).[89]

În aprilie 1939, de pildă, ca semn al fraternității latine care leagă acum statul român de cel italian, standul românesc al expoziției-târg „Triennale" din Milano este adăpostit de o clădire făcută în cel mai pur stil clasic roman, realizată de arhitectul Constantin Moșinschi.[90] Pe de altă parte, în același an, românii organizează ei înșiși o expoziție de propagandă turistică românească, de această dată la Berlin. Aici se expun, alături de circa 200 de fotografii înrămate, numeroase diorame, diapozitive, trofee de vânătoare, machetele vapoarelor „Regele Carol al II-lea" și „Transilvania", ale trenului aerodinamic și ale avioanelor LARES (Liniile Aeriene Române Exploatate cu Statul), dar și numeroase afișe și broșuri înfățișând bogăția turistică a României. În centrul sălii „Haus des deutschen Handwerks" (Casa Meșteșugurilor Germane) tronează însă bustul regelui.[91] Figura *șefului* este omniprezentă nu doar în expozițiile Italiei fasciste ori ale celui de-Al Treilea Reich, ci și în cele ale României carliste.

Tot în 1939 se organizează la București Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună"[92], în cadrul căreia Italia fascistă și Germania nazistă sunt invitate de seamă. Felul cum este pusă în scenă această manifestare se dovedește revelator nu doar prin maniera în care se urmărește reprezentarea prestigiului monarhiei și al statului român „renăscut", ci și prin faptul că se încearcă proiectarea imaginii unei Românii Mari solid integrată în noua ordine a regimurilor totalitare și autoritare. La București, delegațiile italiană și germană ocupă nu întâmplător cele mai mari pavilioane, după cel al României. Această expoziție îndeplinește astfel o funcție în același timp ideologică și pedagogică, inspirându-se explicit din manifestări similare ale fascismului italian și național-socialismului german. Estetizarea politicului, teatralitatea, atenția particulară acordată formelor și simbolurilor, primatul comunității organice (totalitare) asupra individului, fiecare dintre aceste aspecte evidențiază clar mimetismul practicat de organizatori.

Și de această dată mimetismul ideologic este observabil prin atenția acordată figurii *șefului*. Ca și în Germania sau în Italia, glorificarea conducătorului se regăsește în toate proiectele (naționale) ale regimului român.[93] După cum standurile Germaniei și Italiei se raportează simbolic și estetic la *Führer*

și la *Duce*, tot la fel pavilioanele românești se raportează la persoana lui Carol al II-lea. În al doilea rând, iese în evidență stilul arhitectural folosit pentru construcția pavilioanelor, vizibil inspirat din formulele consacrate acum în Italia și Germania.[94] Deși țin cu orice preț să afirme un spirit propriu și un caracter specific, organizatorii mărturisesc totuși în mod explicit atât admirația pe care o au față de „opera de regenerare" întreprinsă de aceste națiuni, cât și adeziunea României la „marile idealuri de civilizație actuală"[95]. De altfel, cu prilejul inaugurării expoziției „Muncă și Voe Bună", Carol al II-lea primește personal din partea reprezentanților italieni ai „Dopolavoro" o reproducere în bronz a Arcului lui Constantin (un Arc de Triumf din Roma).[96] În cadrul acestei manifestări, idei, practici și forme din străinătate îndeplinesc funcția de surse de inspirație pentru conducătorii politici români care își propun în mod evident nu doar să forjeze identitatea estetică a României, ci și să disemineze un model fascist de modernitate.

6.5 „Carlism", „para-fascism" sau „hibridizare" politică?

Prin raportare la fascism, mimetismul din această epocă nu se restrânge nici pe departe la România. Din contră, este un fenomen care se generalizează printre regimurile autoritare și naționaliste europene. În această privință, tocmai Germania nazistă este primul stat care se inspiră masiv din programele sociale și de infrastructură ale Italiei fasciste. Imitându-l pe Mussolini, Hitler lansează în 1934 un ambițios program de construcție a unor *Reichsautobahnen*, autostrăzi care urmează exemplul celebrelor *autostrade* italiene. Tot în Germania, Robert Ley (conducătorul „Frontului german al muncii" – *Deutsche Arbeitsfront*) pune în 1933 bazele așezământului „Kraft durch Freude" (organizația național-socialistă destinată încadrării muncitorilor) în primul rând ca urmare a unei călătorii pe care o face în Italia.[97] Nu doar germanii imită însă modelul italian al „Opera Nazionale Dopolavoro" (creată în 1925), ci și state autoritare precum Portugalia (*Fundação nacional para a alegria no trabalho*), Grecia (*Ergasia estia*) sau Spania (*Educación y descanso*).[98]

În schimb, în ceea ce privește estetizarea politicului, regimul lui Mussolini se inspiră la rândul lui din experiența politică de la Fiume a lui Gabrielle D'Annunzio[99] sau din episodul Revoluției Franceze, când se hotărăște adoptarea unui nou calendar. Așa se face că momentul sosirii la guvernare a „cămășilor negre" (1922) este consacrat în mod oficial ca debut al unei „ere noi" pentru națiunea italiană (*ANNO I*).[100] În fine, mai târziu, și legislația rasială din Al Treilea Reich devine un model pentru fasciștii italieni, când, în 1938, adoptă la rândul lor politici antisemite.[101] De fapt, fiecare dintre cele două state totalitare fasciste servește celuilalt ca sursă de inspirație.

Cum s-ar putea explica însă dimensiunea fascistă a regimului autoritar român de la sfârșitul anilor 1930? În această privință, referindu-se la Europa interbelică, Martin Blinkhorn vorbește despre existența unei „contagiuni fasciste" (*fascist contagion*)[102], incluzându-l pe Carol al II-lea în categoria „imitatorilor fascizanți" (*fascist imitators*), alături de conducători politici precum Franco (Spania), Metaxas (Grecia), Smetona (Lituania), Salazar (Portugalia) sau mareșalul Pétain (Franța).[103] În schimb, politologul Juan Linz descrie regimurile precum cel al lui Carol al II-lea ca pe o formă de „pseudofascism"[104], în vreme ce Roger Grifiin le inserează în categoria „parafascismelor". Griffin definește „parafascismul" ca pe o formă de „conservatorism autocratic" care imită doar parțial aparatul instituțional și „stilul" italian și german de guvernare (în primul rând partidul unic, încadrarea tinerilor, cultul șefului, corporatismul sau retorica ce promite palingeneza națională).[105] Prin referire la conceptul de „para-fascism", prefixul „para-" ar marca, așadar, o *alterare*, o *corupere*, o *simulare* a fascismului „real"[106]. Prin urmare, potrivit modelului său de interpretare, carlismul nu ar reprezenta o formă de *fascism* pentru că nu are în vedere o veritabilă „regenerare" a comunității naționale, adică o transformare radicală a structurilor sale politice, ideologice și sociale. Din contră, spre deosebire de regimuri precum cel din România anilor 1938–1940, fascismul veritabil se coagulează ca o formă de ultranaționalism care este determinată în mod fundamental de „mitul morții și al renașterii, al decadenței și al reînnoirii", mit care propune o transformare „totală" a statu-quoului.[107]

În cazul românesc, o asemenea observație se dovedește a fi extrem de îndreptățită. Reformismului carlist îi lipsește pe bună dreptate dinamismul revoluționar specific Germaniei naziste sau Italiei fasciste, pe care încearcă să le imite. Să luăm, de pildă, exemplul partidului unic. În cazul dictaturilor precum cea instaurată de carlism, această structură nu reprezintă (ca în Italia sau în Germania) *cel mai* important așezământ politic al statului autoritar, ci doar *unul dintre* instrumentele de guvernare.[108] Pornind de la acest aspect, unii autori au definit mimetismul pe care îl discut utilizând conceptul de „hibridizare". Pe scurt, acest termen este folosit de António Costa Pinto și Aristotle Kallis pentru a explica procesul prin care idei, discursuri, experimente instituționale sau decizii politice dintr-un anumit spațiu influențează pe altele din alt spațiu într-o asemenea măsură, încât ajung să sufere o „modificare", ca urmare a unei „recontextualizări"[109].

Asemenea interpretări întăresc teoria potrivit căreia edificiul politic carlist ar putea fi gândit inclusiv ca un experiment al elitelor tradiționale bazat pe imitarea selectivă a practicilor fasciste din Italia și Germania. În opinia lui Kallis, tocmai această apropiere „selectivă" a cutumelor fasciste diferențiază *fascismul* de regimuri politice precum cel creat de carliști.[110] Așa se face că în loc de a oferi o veritabilă „cale nouă", vectorii acestor autoritarisme preferă mai degrabă menținerea statu-quoului[111], de unde și accentul pe care regaliștii români îl pun pe importanța *tradiției* (fie ea de natură religioasă, monarhică sau țărănească).

Pe de altă parte, există și autori care nu neagă autenticitatea naturii *fasciste* a carlismului. Astfel, când se referă la România regelui Carol al II-lea, Dilan Riley discută despre existența unui *statism fascism*, adică a unui regim fascist creat de către stat, unul aflat în opoziție cu cel generat „de jos în sus" ca urmare a activismului unei mișcări politice autonome (cum se întâmplă în Italia sau în Germania).[112] Regimul autoritar al cărui șef este Carol al II-lea nu ar reprezenta pur și simplu „o dictatură profilactică destinată să salveze România de amenințarea Gărzii de Fier", ci o încercare evidentă de a impune un regim fascist „de sus în jos" (*from above*)[113]. În acest caz, Riley atrage pe bună dreptate atenția asupra faptului că succesul sau trăinicia proiectului carlist nu sunt chestiuni ușor

de evaluat, de vreme ce existența regimului monarhist se sfârșește în mod prematur, odată cu declanșarea războiului și prăbușirea României Mari.[114]

În fine, un alt aspect care merită luat în considerare este cel legat de *etosul* (concept utilizat de istoricul francez Johann Chapoutot) mișcării politice monarhiste din România, specific fascismelor europene și vizibil îndeosebi în a doua jumătate a anilor 1930. Deși în multe privințe ia naștere într-un context „românesc" particular, independent de ascensiunea fascismelor europene, prezintă totuși numeroase asemănări cu cel consacrat de aceste mișcări politice. În legătură cu această chestiune, Chapoutot propune o interpretare inedită: fără a încerca să definească fascismul, acest autor preferă să discute mai degrabă despre existența unei „culturi fasciste", caracterizată printr-o serie de atitudini și de stări de spirit specifice, respectiv printr-un anumit „etos". Mai precis, acest „etos" ar îngloba un fel anume de raport față de *timp*, de *corp*, față de *celălalt* și de *comunitate*, un stil pe care îl consideră ca fiind specific fascismului în general și fascismelor italian și german în mod particular.[115] În această privință, ideologia și practica monarhismului românesc din anii treizeci ar putea fi cu ușurință încadrate în paradigma lui Chapoutot, potrivit căreia aceste mișcări politice ar răspunde, de fapt, „provocărilor" și „îndoielilor" existente în sânul unor societăți aflate în curs de modernizare și bulversate de schimbările secolului al XIX-lea și de Primul Război Mondial, într-o epocă în care se caută „noi valori" și „noi idealuri", respectiv un nou sentiment de apartenență la „comunitate"[116].

Acest capitol nu reprezintă un studiu comparativ între carlism și alte ideologii autoritare sau totalitare din Europa anilor treizeci, ci o analiză axată pe felul în care regimul politic din România sfârșitului anilor treizeci se inspiră din exterior pentru a practica propria ideologie. Mișcarea politică configurată de monarhiștii carliști vehiculează acum o viziune particulară asupra societății, pe care în capitolul următor o examinez și prin prisma estetizării politicului. De această dată însă, analiza nu va mai fi centrată asupra dimensiunii mimetice a acestei estetizări, ci asupra funcției de vector de naționalizare a maselor pe care teatralizarea politicului o îndeplinește acum.

Capitolul 7

Estetizarea carlistă a politicului ca instrument de naționalizare a maselor

În 9 mai 1939, când este dezvelită statuia ecvestră a regelui Carol I din Piața Palatului Regal, un sobor de preoți oficiază o slujbă chiar înainte ca regele Carol al II-lea să tragă de pânza țesută în culorile drapelului României pentru a descoperi monumentul. Imediat după consumarea acestui moment, același grup de clerici ortodocși binecuvântează statuia și o stropesc cu apă sfințită, secondați fiind de muzica regimentelor de gardă, care acompaniază rugăciunea cu instrumentele lor.[1] Acest episod nu este nici pe departe unul singular. Reprezentanții bisericii sunt prezenți nu doar la fiecare sărbătoare națională, ci și la inaugurarea așezămintelor cu specific național sau a expozițiilor (fie ele naționale ori internaționale) ori la deschiderea anului școlar (respectiv a celui universitar), după cum nu lipsesc nici la depunerea jurămintelor oficiale sau la instalarea în funcție a rezidenților regali.

Implicându-se în asemenea acțiuni, Biserica Ortodoxă le sacralizează și le legitimează. În plus, prin ritual și prin opulența costumelor și ornamentelor, această instituție devine unul dintre cei mai importanți vectori care stabilesc parametrii ceremoniilor publice. Slujbele pe care preoții le oficiază cu ocazia acestor evenimente îndeplinesc atât funcția de catalizator emoțional, cât și rolul de a asocia comunitatea religioasă cu cea națională. Însă Biserica întărește astfel și sacralitatea monarhiei, o instituție asociată prin definiție cu sfera sacrului.[2] Regele își reafirmă și își reactualizează în acest mod propria sacralitate.

De-a lungul anilor 1930, actorii monarhismului carlist acordă o atenție deosebită ritualului, străduindu-se astfel să practice o persuasiune prin forme și reprezentări vizuale. În esență, ceremoniile sunt destinate a evidenția funcția pedagogică a statului și a unor instituții precum monarhia, armata sau Biserica Ortodoxă. Carol al II-lea este principalul punct de referință, dar punerea în scenă dovedește și colaborarea strânsă existentă acum între monarhie și aceste două instituții-cheie ale regimului, evidențierea concordiei servind atât legitimării acțiunilor viitoare, cât și celebrării stabilității politice din prezent.

Teatralizarea carlistă a politicului reprezintă un fenomen care atrage frecvent atenția contemporanilor. În această privință, o mărturie a lui Grigore Gafencu de la sfârșitul anilor 1930 e plină de însemnătate:

> La Julietta [atelier fotografic oficial al Casei Regale a României, situat în București – n.n.] sunt șase fotografii. Regele Carol în șase uniforme deosebite. La mijloc, în mărime naturală, Regele Carol în [uniformă tip – n.n.] împăratul Wilhelm al II-lea – coif, panaș, epoleți, șireturi, cizme… Un zeu, nu al războiului, desigur, poate nici al armatei, dar în orice caz al uniformei.
>
> Ritmul nou? Epoleți noi, decorații noi, cizme noi. Poate și oameni noi, și noi înfăptuiri. Cine poate ști?
>
> În orice caz, prea multe fotografii.[3]

Acest episod ne trimite inevitabil cu gândul la maniera în care reprezentările regelui (fotografii, picturi, busturi etc.) penetrează progresiv spațiul public din România acestui deceniu. Ideile și mesajele pot fi exprimate și altfel decât prin cuvinte, iar în această privință politicul utilizează deseori imaginile, gesturile, ceremoniile și arhitectura. De fapt, fenomenul carlist implică o veritabilă „cultură vizuală" (*visual culture*), considerată de către Stanley G. Payne ca fiind una dintre caracteristicile fundamentale ale fascismelor europene din această perioadă.[4]

În România regelui Carol al II-lea, estetizarea politicului (centrată în egală măsură asupra ideii naționale și asupra persoanei monarhului) se forjează într-o manieră progresivă. La începutul deceniului, este vizibilă mai ales în

cadrul ceremoniilor cu caracter național la care participă laolaltă monarhia și Biserica Ortodoxă (sărbătoarea ortodoxă a Bobotezei din 6 ianuarie, ziua națională din 10 mai ori aniversarea Restaurației, marcată în 8 iunie a fiecărui an). Ulterior, acest fenomen crește în intensitate în anii 1934–1935 (prin adoptarea salutului roman, prin fondarea străjeriei sau prin crearea unor expoziții anuale ca „Luna Bucureștilor" ori „Săptămâna Cărții"), înainte de a atinge apogeul în timpul regimului autoritar. Odată instaurat în 1938, devine din ce în ce mai evident faptul că se încearcă sacralizarea monarhiei, a națiunii și a statului inclusiv prin estetizarea politicului.

Pentru a „orchestra" dimensiunea afectivă a cetățeniei, toate regimurile politice recurg mai mult sau mai puțin la ceea ce Mabel Berezin consideră a fi o „politică a simbolurilor"[5]. În cazul de față, statul monarhiei autoritare se sprijină nu doar pe resursele oferite de aparatul represiv și pe distribuția de posturi fidelilor monarhiei, ci utilizează și resurse simbolice: punerea în scenă a sărbătorilor naționale și a ceremoniilor publice, expoziții, uniforme sau gesturi simbolice, fără a neglija arhitectura ori strategia de introducere treptată a unui nou calendar destinat să ritmeze viața națiunii.

Ritualurile din spațiul public devin astfel un vehicul utilizat pentru a comunica un anumit mesaj politic și pentru a facilita participanților o experiență politică. Deși universul simbolic al carlismului se învârte în jurul monarhiei, iar cultul persoanei regelui pare a fi cea mai spectaculoasă manifestare a sa, în acest deceniu teatralizarea politicului este centrată în egală măsură pe naționalism. De fapt, amestecul de *naționalism* și *monarhism* furnizează și în această privință fundamentele ideologice ale mișcării politice carliste.

O analiză a estetizării *carliste* a politicului nu poate face abstracție de faptul că monarhul însuși este un personaj *baroc*. Capacitatea lui Carol al II-lea de a-și teatraliza acțiunile reprezintă una dintre calitățile sale politice cele mai importante, iar în această privință nu este lipsit de semnificație faptul că el însuși se consideră acum (într-un mod mai mult sau mai puțin simbolic) ca fiind principalul „actor" politic din societatea românească, spre deosebire de anii 1920, când ar fi fost doar un simplu „spectator" al evenimentelor.[6] Într-adevăr,

în peisajul politic autohton, acesta se distinge deseori prin preocuparea deosebită pe care o dovedește pentru forme, discursuri și gesturi simbolice.

Inițiativa sculptorului Constantin Baraschi de a-l ruga să primească președinția de onoare a Sindicatului Artelor Frumoase (în 1939)[7] este una plină de semnificații. Am da poate dovadă de superficialitate dacă am interpreta-o pur și simplu ca un gest de curtoazie din partea unui adulator. Simțul estetic al regelui este unul deosebit de pronunțat, iar acest fapt atrage deseori atenția contemporanilor. Potrivit diplomatului Raoul Bossy, regele este cel care impulsionează în vara anului 1933 lucrările de reconstrucție a Arcului de Triumf, edificiu căruia i se dă o formă mult mai impunătoare decât cea prevăzută inițial. În egală măsură, tot Carol al II-lea ar fi fost persoana care hotărăște (un an mai târziu) executarea de către pictorul Costin Petrescu a frescei Ateneului din București, o pictură monumentală care înfățișează principalele etape ale istoriei românilor.[8] Anterior, regele inițiase demersuri pentru schimbarea uniformelor armatei și introducerea unor noi decorații încă din iunie 1930.[9] Potrivit mărturiei lui Ion Răducanu, primul ministru al economiei din perioada sa de domnie, în zilele imediat următoare Restaurației suveranul era mult mai preocupat de alegerea noilor serii de timbre decât de chestiunile privitoare la economia națională, grav afectată acum de criză.[10] Carol al II-lea se numără acum printre cei mai importanți colecționari de timbre din lume. De cele mai multe ori, acesta stabilește personal modelul uniformelor, al timbrelor, al decorațiilor sau al cărților poștale[11] ori chiar crearea Oficiului Național de Turism ca instrument de propagandă.[12]

Totuși, pasiunile estetice ale regelui nu se rezumă nici pe departe la timbre, uniforme și decorații, ci se răsfrâng inclusiv asupra modului cum sunt organizate în deceniul său de domnie ceremoniile, defilările și expozițiile. În această privință, există numeroase mărturii care dovedesc implicarea sa directă.[13] Printre ele, și cea a fiului său, Mihai, care își amintește că tatăl său „punea mult preț pe fastul ceremoniilor"[14]. Când sunt asociate cu procesul de concentrare a puterii, asemenea practici și sensibilități nu sunt deloc banale, influențând semnificativ felul în care politicul este teatralizat în spațiul public de-a lungul acestui deceniu.

*

În paginile următoare schițez liniile generale ale fenomenului carlist de estetizare a politicului. În prima secțiune analizez felul cum acest fenomen se manifestă prin generalizarea uniformelor, a salutului roman și a jurămintelor de fidelitate față de rege, iar ulterior examinez preocuparea actorilor regimului pentru arhitectură, piețe monumentale și expoziții. La final discut însă despre estetizarea politicului într-un context mai larg, respectiv în legătură cu *naționalizarea maselor*, unul dintre cele mai importante deziderate moderne ale proiectului carlist. Pe scurt, acest capitol este dedicat explorării unui repertoriu de practici culturale pe care vectorii monarhismului autoritar le utilizează pentru a-și legitima puterea și a proiecta, din punct de vedere estetic, consensul național atât de mult proclamat.

7.1 Uniforma, salutul roman și jurămintele de fidelitate față de rege

Estetizarea carlistă a politicului se configurează progresiv. Începând de la jumătatea anilor 1930, iese în evidență îndeosebi prin atenția acordată uniformei, salutului roman ori jurămintelor de fidelitate față de rege. *Uniforma* este destinată acum încadrării și controlului indivizilor, iar monarhul și autoritățile statului se preocupă în mod deosebit de această chestiune.[15] În afară de militari, uniforma se răspândește gradual nu doar printre membrii guvernului și ai partidului unic, ci și printre străjeri sau funcționari. Uneori, devine un accesoriu obligatoriu inclusiv în cadrul echipelor regale. Uniforma este promovată ca o materializare a ideologiei, un simbol al ordinii pe care monarhismul carlist pretinde că o instituie. Pe de altă parte, menține membrii națiunii într-o stare permanentă de veghe. Într-un context geopolitic extrem de tensionat, România Mare este gândită ca o cetate asediată, iar cetățenii ei trebuie să fie pregătiți oricând să o apere. Se încearcă astfel o militarizare estetică a societății pornind de la „uniformologizarea" a din ce în ce mai multe categorii sociale.

În schimb, însușirea *salutului roman* pare că se produce în contextul admirației pe care mulți naționaliști monarhiști o manifestă față de Italia fascistă. Desigur, salutul roman se dorește a fi în primul rând semnul apartenenței la o comunitate națională, cea românească, dar, în același timp, și o afirmare a mândriei legate de rădăcinile sale „latine". Dovadă a unui angajament interior, dar și gest exterior demonstrativ, salutul roman devine extrem de popular în România anilor treizeci (este folosit, de altfel, și de *legionarii* Gărzii de Fier). Într-un articol publicat în 1934, carlistul Mihail Manoilescu explică importanța acestui gest referindu-se atât la utilitatea sa politică, cât și la valoarea simbolică pe care o are pentru mișcările naționaliste europene. Ceea ce Manoilescu admiră la salutul roman este în primul rând forța sa mobilizatoare: „În mișcarea degajată și sprintenă a mâinii drepte în sus, în gestul viguros și sportiv, care dă tuturor un aer de tinerețe și de voioasă disciplină, se mărturisește incontestabil ceva din spiritul veacului nou"[16].

Înainte de a deveni oficial și de a fi generalizat în timpul regimului autoritar, popularitatea salutului roman crește progresiv începând cu jumătatea deceniului. De pildă, Armand Călinescu îl observă pentru prima oară pe Carol al II-lea folosind salutul roman în 1934[17], în același an în care este adoptat în mod oficial de către organizația de tineret a „arcașilor" bucovineni, devenită un fel de „filială" regională a străjeriei[18]. Doi ani mai târziu, este rândul lui Nicolae Iorga să-l surprindă pe monarh salutând într-o manieră „romană". Întâmplător sau nu, cei doi discută acum despre ambițiile imperiale ale Italiei fasciste.[19] Ulterior, în timpul regimului autoritar, salutul roman este întrebuințat ca un vector simbolic pentru a exprima o manieră specifică de disciplină și de solidaritate. Utilizarea sa devine obligatorie pentru străjeri în 1938[20], iar începând cu 1 ianuarie 1939 pentru toți „demnitarii" statului, pentru membrii Frontului Renașterii Naționale și pentru funcționarii publici.[21] În plus, în toamna aceluiași an, odată încadrați în organizația numită Frontul Național Studențesc, studenții sunt la rândul lor obligați să și-l însușească.[22] Generalizarea și instituționalizarea sa se datorează fără îndoială și simpatiei de care se bucură din partea lui Carol al II-lea. În caietele sale de însemnări,

monarhul își mărturisește în felul următor admirația față de această mișcare exterioară a corpului: „Îmi place acest salut [roman – n.n.], are ceva simbolic în el, arată către soare, în sus, tot mai sus, parcă grăiește excelsior"[23].

În perioada monarhiei autoritare, salutul roman nu reprezintă o pură imitație. Carliștii îi inventează totuși o originalitate. În România regelui Carol al II-lea, acest gest este însoțit de urarea „Sănătate!". „Sănătate!" este un salut protocolar, dar totodată și un apel simbolic, unul care se face în numele regelui și care pornește de la monarhie pentru a „regenera" și a „însănătoși" un neam întreg. Cu excepția funcționarilor și a membrilor partidului unic, obligația de a saluta astfel nu este una explicită. În această privință, nu este lipsit de însemnătate faptul că în iunie 1940, înainte de a lua parte la o audiență regală, Horia Sima (conducător al Gărzii de Fier după moartea lui Corneliu Zelea Codreanu), este îndrumat precis de către unul dintre aghiotanții suveranului să folosească salutul roman când va întâlni pe monarh.[24] Utilizarea acestui gest simbolic permite totuși cum nu se poate mai bine reperarea aprobării sau a rezervei față de regimul carlist.

În altă ordine de idei, la estetizarea carlistă a politicului contribuie și generalizarea treptată a *jurămintelor*. Acest fenomen este plin de importanță, întrucât acestea se fac printr-o raportare directă la persoana monarhului. Faptul de a depune jurământ de fidelitate față de rege într-o manieră solemnă și într-un spațiu public dobândește în anii 1938–1940 o semnificație aparte. Regimul autoritar depune eforturi pentru a instituționaliza această practică, experimentată acum de categorii sociale dintre cele mai diverse (militari, veterani de război[25], membri ai guvernului ori ai partidului unic[26], rezidenți regali[27], funcționari ai statului[28], învățători[29], agenți ai Siguranței[30], preoți ortodocși[31], studenți[32] sau străjeri[33]). Acestora li se adaugă inclusiv clerul și corpul învățătorilor aparținând minorităților naționale. Pentru aceștia din urmă, jurământul de loialitate față de suveran este echivalent cu mărturisirea fidelității față de statul român.[34] Uneori, jurămintele se materializează prin așa-numitele „Foi de Jurământ" și se sacralizează prin prezența preoților ortodocși în locurile unde se prestează acest act solemn.

7.2 Arhitectura și piețele monumentale

Ca și în cazul altor regimuri autoritare sau totalitare din această perioadă, apropierea simbolică dintre carlism și estetică poate fi observată inclusiv când analizăm stilul arhitectural adoptat de stat. În Europa anilor 1930, arhitectura este folosită frecvent ca mijloc de persuasiune ideologică (adică pentru a legitima și a întări puterea guvernanților[35]), iar în sud-estul Europei, alături de Turcia condusă de Mustafa Kemal Atatürk, România este statul care utilizează cel mai mult arhitectura monumentală în această privință.[36] Până la urmă, după cum observă și Cathérine Durandin, orașul București este înzestrat în anii 1930 cu o suită impresionantă de edificii monumentale: Palatul Regal de pe Calea Victoriei, noile clădiri ale ministerelor de Interne și al Afacerilor Străine, dar și Școala Superioară de Război și Palatul Ministerului Transporturilor. În această privință, istoricul francez ajunge la concluzia că statul român este interesat să construiască „edificii publice impozante menite nu doar să proiecteze estetic autoritatea instituțiilor sale, ci și să stârnească mândria națională"[37]. Într-adevăr, sensibilitatea dovedită pentru modernism, neoclasicism și monumentalitate este strâns legată de dezideratele antiliberale ale culturii politice carliste.

După cum am încercat să demonstrez mai sus, regele se implică deseori în realizarea unor astfel de proiecte[38], iar aici am putea găsi unul dintre factorii esențiali care determină pe partizanii regelui să demareze o dezbatere cu privire la necesitatea inventării unui stil arhitectural „Carol al II-lea"[39]. Gândit ca fiind în același timp monumental, modernist și neoclasic, acest stil este destinat să creeze privitorilor impresia unui stat puternic și dinamic, reînnoit sub conducerea monarhiei. Unii istorici ai arhitecturii încadrează clădirea Casei de Pensii a Băncii Naționale a României de pe Calea Victoriei (1937–1939, arhitect Radu Dudescu) și sediul Ministerului de Interne de pe strada Academiei (1938–1950, arhitect Paul Smărăndescu) printre cele mai reprezentative edificii ale stilului „Carol al II-lea"[40]. Ultima dintre ele se remarcă în primul rând prin monumentalitatea sa. Stilul neoclasic întrebuințat comunică vizual privitorului ideea de stabilitate.

Estetica arhitecturală „carlistă" nu se rezumă însă la neoclasicism. În cadrul Expoziției Internaționale „Muncă și Voe Bună" din 1939, de pildă, organizatorii întrebuințează un stil modernist în încercarea lor de a evidenția o guvernare modernă și dinamică. Incinta principală a expoziției și cele opt pavilioane care o delimitează (dintre care trei sunt rezervate României, iar celelalte Greciei, Bulgariei, Italiei, Franței și Germaniei) sunt opera arhitectului avangardist Horia Creangă. Prin aplicarea unui modernism clasic, proiectul lui Horia Creangă se dovedește a fi unul deosebit de îndrăzneț și de modern. De altfel, colaborarea dintre acest arhitect și statul carlist nu se rezumă la expozițiile „Luna Bucureștilor" și „Muncă și Voe Bună". În 1940, autoritățile Ținutului Bucegi aprobă tocmai proiectul său pentru construcția Palatului Rezidenței Ținutului Bucegi.[41] În egală măsură, Horia Creangă deține acum și funcția de director al Serviciului Arhitecturii Municipiului București, calitate în care se implică la înfăptuirea lucrărilor publice dedicate unei ediții aparte a „Lunii Bucureștilor", cea închinată aniversării a zece ani de Restaurație.[42]

Altfel, dimensiunea urbanistică a estetizării carliste a politicului merită discutată inclusiv prin raportare la inițiativele gândite pentru amenajarea (ori reamenajarea) celor mai importante trei piețe publice ale capitalei: Piața Victoriei, Piața Palatului Regal și Piața 8 Iunie (ultima dintre ele închinată, evident, *Restaurației*). În a doua jumătate a anilor 1930, există un interes din ce în ce mai mare pentru utilizarea acestor spații în scopuri ideologice.

Într-o manieră cât se poate de sugestivă, pentru fiecare dintre cele trei piețe este plănuită ridicarea unei statui ecvestre (simbol al puterii) reprezentând pe fiecare dintre cei trei regi „creatori" ai României moderne: cea a lui Carol I „Întemeietorul", suveran plasat la originile României moderne, este destinată Pieței Palatului Regal, iar cea a lui Ferdinand I „Unificatorul" (o trimitere la rolul politic pe care îl joacă în Primul Război Mondial), Pieței Victoriei. În fine, statuia regelui Carol al II-lea „Consolidatorul" (a se înțelege, „consolidatorul" națiunii române în noile cadre ale României Mari) urma să fie amplasată în centrul Pieței „8 Iunie".[43] Primele două proiecte se vor concretiza, însă

nu și al treilea. Definitivarea lucrărilor la Piața „8 Iunie" întârzie din cauza declanșării războiului.

Dintre cele trei spații publice, Piața Palatului Regal devine în a doua jumătate a anilor 1930 cea mai importantă locație utilizată pentru teatralizarea politicului. Situată în centrul orașului, chiar în fața reședinței lui Carol al II-lea, este locația preferată pentru paradele militare și toate celelalte defilări și manifestări organizate cu ocazia sărbătorilor naționale. În acest context, autoritățile manifestă o preocupare deosebită pentru reamenajarea acestui spațiu[44], iar geografia sa simbolică se află acum în plină metamorfoză: se lărgește spațiul din fața Bibliotecii Universitare „Carol I" și se încep lucrările pentru noua clădire a Ministerului de Interne, care urmează să încadreze piața alături de Palatul Regal, de Ateneul Român și de sediul Fundațiilor Culturale Regale. Între timp, în mai 1939, este amplasată aici statuia ecvestră a regelui Carol I. Operă a sculptorului croat Ivan Mestrović, aceasta este inaugurată cu prilejul sărbătoririi centenarului nașterii primului rege al României moderne (1839–1939).

În schimb, deși se numără printre cele mai originale invenții ideologice carliste, Piața „8 Iunie" este întotdeauna în curs de a se face. Inaugurată cu prilejul sărbătorii Restaurației din 1936 și amplasată pe terenul fostelor Hale Centrale din Piața Națiunii, între Palatul de Justiție și podul Șerban Vodă, aceasta este destinată a fi prima piață de proporții cu adevărat grandioase din capitală. Imaginată de arhitecți precum Duiliu Marcu și Gheorghe M. Cantacuzino ca un spațiu destinat „celor mai mari cortegii, ceremonii și parade"[45], Piața „8 Iunie" ar fi trebuit să servească în egală măsură ca amplasament pentru noile clădiri ale Fundațiilor Culturale Regale și ale Operei Române[46], încărcătura sa simbolică urmând să fie scoasă în evidență de diferite edificii decorative. Astfel, centrul pieței este rezervat statuii lui Carol al II-lea, iar spațiul din jurul acesteia destinat ridicării a opt statui alegorice reprezentând provinciile „surori" ale României Mari (Valahia, Moldova, Dobrogea, Oltenia, Bucovina, Basarabia, Transilvania și Banatul).[47] Deși lucrările pentru amenajarea acestei piețe încep încă din 1936 și se bucură de o amplă popularizare, ele rămân mai degrabă la stadiul de proiect până la prăbușirea regimului autoritar carlist.

Inițiativele presupuse de edificarea sa se dovedesc mult prea costisitoare și cronofage, mai ales în contextul izbucnirii războiului.

7.3 Expozițiile

În a doua jumătate a anilor 1930, statul carlist încearcă să proiecteze imaginea ordinii și a omnipotenței și prin intermediul expozițiilor. De fapt, domnia regelui Carol al II-lea se dovedește a fi o veritabilă „vârstă de aur" atât în ceea ce privește expozițiile naționale, cât și prin raportare la implicarea României Mari în expozițiile internaționale. Nu întâmplător tocmai Parcul Regele Carol al II-lea (actualul parc Herăstrău) devine în acest deceniu un adevărat „teatru" destinat estetizării politicului. Începând din anul 1935, în acest spațiu sunt inserate progresiv nu doar pavilioanele „Lunii Bucureștilor" și Muzeul Satului Românesc, ci și „Aleea Restaurației", o expoziție permanentă a Serviciului Social și standurile Expoziției Internaționale „Muncă și Voe Bună".

Frecvența acestor manifestări crește progresiv, începând de la jumătatea deceniului. „Luna Bucureștilor" ori „Săptămâna Cărții" (despre care am discutat anterior) nu epuizează nici pe departe chestiunea expozițiilor carliste. Acestea sunt în egală măsură o practică a străjerilor[48] și a echipelor regale[49], iar monarhul inaugurează, vizitează și patronează inclusiv expoziții ale industriei și sportului[50], ale agriculturii[51], transporturilor[52] sau turismului[53]. De fapt, Carol al II-lea dezvoltă o pasiune pentru asemenea inițiative. În 1938, de pildă, plănuiește organizarea unei expoziții grandioase, care să arate „tot" ceea ce s-a realizat în România Mare după război.[54]

Un fenomen similar se petrece și în ceea ce privește competițiile sportive și concursurile organizate sub semnul monarhiei, care proliferează la rândul lor odată cu instaurarea regimului autoritar. Așa se face că în numele monarhiei se organizează acum nu doar Cupa Regelui Carol al II-lea la fotbal, Marele Premiu al Aviației „Regele Carol al II-lea", Cupa Restaurației (ciclism) sau Premiul Regal (hipism), ci și Marele Premiu Național de Turism „Regele Carol al II-lea", ori Concursul Național al Grâului. La finalul acestuia din

urmă, suveranul acordă personal premii celor mai buni agricultori ai țării.[55] Într-o măsură mai mică sau mai mare, fiecare dintre aceste acțiuni posedă un conținut politic *carlist*. Fiecare dintre ele este pusă sub patronajul regelui și poate fi gândită ca un simptom mai larg al fenomenului de personalizare a puterii.

Expozițiile carliste pot fi încadrate în două mari categorii: expoziții *naționale* și expoziții *internaționale*. Dintre cele având un caracter *național*, „Luna Bucureștilor" și Muzeul Satului Românesc sunt cele mai semnificative. După cum am explicat anterior, prima dintre ele reprezintă, de fapt, o suită de manifestări (ce include și expoziția-târg „Săptămâna cărții") situate cronologic în intervalul cuprins între zilele de 9 mai și 9 iunie ale fiecărui an. În spatele acestei alegeri stă o strategie politică explicită, și anume aceea de a le face să coincidă cu date cu încărcătură simbolică aparte, respectiv ziua națională (10 mai), Ziua Eroilor (care coincide cu sărbătoarea ortodoxă a Înălțării Domnului) și Restaurația (8 iunie). *Națiunea*, *monarhia* și *capitala* sunt celebrate simultan în acest interval de timp, iar începând din 1936 fiecare ediție a „Lunii Bucureștilor" este închinată unui eveniment legat în același timp de monarhie și de istoria națională, fie că este vorba despre aniversarea a 70 de ani de la întemeierea dinastiei (1936), a 60 de ani de la dobândirea independenței regatului (1937), a 20 de ani de la Marea Unire (1938), sau de sărbătorirea centenarului nașterii regelui Carol I (1939), ori a 10 ani de Restaurație (1940).

În cazul expoziției din 1940, tema pavilionului dedicat regalității este tocmai comuniunea dintre rege și națiune. Într-o sală dominată de o statuie uriașă a regelui Carol al II-lea, străjuită la dreapta și la stânga de două *Victorii* executate în basorelief, organizatorii împodobesc tavanul cu 2 000 de steguțe multicolore înfățișând stemele orașelor României, ca semn de omagiu închinat monarhului. În aceeași sală, pe câteva panouri decorative alegorice apar reprezentări ale „ctitorilor" țării (Mircea cel Bătrân, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Dimitrie Cantemir, Carol I, Ferdinand I, Alexandru Ioan Cuza, Constantin Brâncoveanu, Vasile Lupu și Ștefan cel Mare, în mijlocul cărora se află, în

prim-plan, regele Carol al II-lea), dar și imagini simbolice reprezentând provinciile României Mari, educația tineretului (prin străjerie și echipele regale) sau „suflul nou" ce ar fi fost insuflat în acest deceniu națiunii române. Ca o dovadă estetică a manierei în care schimbarea de regim din februarie 1938 ar fi consacrat în mod definitiv importanța politică și socială a *intelectualului*, a *muncitorului*, a *țăranului* și a *soldatului* în noua Românie, organizatorii reprezintă fiecare dintre aceste categorii prin patru figuri simbolice, situate în același pavilion. În fine, printre alte panouri și exponate, sunt postate diferite imagini cu peisaje din țară și evenimente petrecute în timpul deceniului carlist, iar deasupra acestora o serie de portrete gravate cu chipurile unor personalități reprezentative din fiecare provincie.[56] Se realizează astfel o veritabilă punere în scenă a ideologiei regimului, fiecare ansamblu de exponate fiind menit să facă vizibile realizările naționalismului monarhist practicat de regim. De pildă, ca o mărturie a manierei în care monarhul și-ar fi îndeplinit cu succes statutul de „Rege Străjer", vizitatorii au posibilitatea de a vedea în spatele pavilionului dedicat Armatei o cazemată în aer liber, una de tipul celor construite ca parte a fortificațiilor de la granițele țării, mai precis o mostră din mult popularizata „Linie Carol al II-lea"[57].

Alături de „Luna Bucureștilor", inclusiv Muzeul Satului Românesc poate fi gândit ca o expresie estetică a aceleiași ideologii a naționalismului monarhist. Inaugurat în 1936, acest stabiliment este opera Fundațiilor Culturale Regale și ia naștere în primul rând ca urmare a activității echipelor regale. De fapt, potrivit lui Henri H. Stahl, tocmai bogata colecție de piese muzeale strânse de echipieri se numără printre factorii esențiali care au stat la baza înființării sale, la amenajarea căruia regele se implică personal.[58] În acest context, Muzeul Satului este proiectat ca o geografie simbolică a națiunii pe care carliștii promit să o înfăptuiască, de vreme ce aici sunt reconstruite în forma lor originală case din toate regiunile țării, așezate pe suprafața sa ca într-o cartogramă ce reproduce harta României Mari.[59] Bucovina, Moldova, Basarabia, Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Transilvania și Banatul, fiecare dintre aceste provincii este reprezentată de o locuință tradițională, iar comunitatea lor grupată precis în

jurul ortodoxiei: în centrul acestui univers rural simbolic se înalță triumfătoare o biserică ortodoxă adusă din satul maramureșean Dragomirești.[60]

Nu ortodoxia reprezintă însă pilonul ideologic esențial pe care este centrată imaginea națiunii, ci monarhia. În această privință, dinamica estetizării carliste a politicului poate fi mai bine înțeleasă analizând participarea României la cele mai importante *expoziții internaționale* ale anilor 1930 – Bruxelles (1935), Paris (1937) și New York (1939). Spre deosebire de alte state, România lui Carol al II-lea este totdeauna prezentă la aceste manifestări[61], gândite de organizatori ca niște veritabile puneri în scenă ale identităților naționale.[62] În cadrul acestor evenimente, Bucureștiul cheltuie resurse consistente pentru a face propagandă unei națiuni „regenerate" datorită monarhiei.

Carol al II-lea se implică de fiecare dată personal în organizarea pavilioanelor României, colaborând îndeaproape cu sociologul Dimitrie Gusti (acum comisar general al delegațiilor românești). În această privință, *regele* este persoana care aprobă proiectul arhitectural pentru manifestarea de la Bruxelles[63] sau picturile destinate a fi expuse în 1937 la Paris[64] (expoziție pe care o vizitează personal). În ceea ce privește Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună" din 1939, despre aceasta ni se spune clar: este creată „din Înalt imbold Regal"[65]. De fapt, organizarea pavilioanelor românești cade din ce în ce mai mult în sarcina Fundațiilor Culturale Regale.[66] La Bruxelles (1935), Paris (1937) și New York (1939), monarhia și inițiativele sale (Fundațiile Culturale Regale, Straja Țării, politicile destinate satelor și țăranilor etc.) domină imaginea generală a României Mari, iar reprezentările suveranului (statui și busturi monumentale) se bucură totdeauna de o vizibilitate centrală. De exemplu, în pavilionul românesc al Expoziției Universale din New York (1939), a cărui temă este „Construcția lumii de mâine" (*Building the World of Tomorrow*)[67], o frescă executată pe un zid înfățișează pe rege în mijlocul unui grup de intelectuali, de țărani și de muncitori, o aluzie evidentă la „forțele productive" ale națiunii. Dintre toate aceste personaje, regele strânge mâna unui țăran, un semn atât al fraternității care ar fi unit pe Carol al II-lea cu această pătură socială, cât și al grijii pe care monarhul ar fi purtat-o acum pentru națiunea sa țărănească.[68]

Bineînțeles, cele trei mari evenimente internaționale discutate mai sus nu sunt singurele puneri în scenă ale monarhiei autoritare. România organizează expoziții de propagandă inclusiv la Londra (1938) și Berlin (1939), dar ia parte și la expoziții-târg organizate de Italia fascistă în Milano (1939 și 1940). Activitatea așezămintelor carliste se bucură și aici de o largă popularizare, iar busturile ori statuile regelui sunt așezate în locurile cele mai vizibile.[69] Carol al II-lea și partizanii săi își propun să modernizeze identitatea estetică a României, iar expozițiile internaționale reprezintă un bun prilej pentru a face acest lucru.

Fiecare dintre evenimentele de mai sus este plin de însemnătate. Totuși, versiunea carlistă asupra istoriei naționale recente poate fi cel mai bine observată la Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună", organizată la București în 1939.[70] Inaugurată în 20 iunie în Parcul Național „Regele Carol al II-lea", la această manifestare participă așezăminte ale muncitorilor din România (*Muncă și Voe Bună*), Franța (*Les Loisirs ouvrières*), Italia (*Opera Nazionale Dopolavoro*), Germania (*Kraft durch Freude*), Grecia (*Ergasia Estia*) și Bulgaria (*Trud i Radost*). Deși este proiectată a dura numai o lună de zile, datorită succesului de care se bucură va fi prelungită până în septembrie.

Odată analizat din perspectiva estetizării politicului, acest demers se constituie într-un moment însemnat din istoria regimului autoritar carlist, întrucât este destinat explicit sporirii prestigiului regelui (atât în interiorul, cât și în exteriorul României) și al statului român „regenerat" prin inițiativele sale. Așa se face că anii scurși de la Restaurație sunt prezentați pur și simplu ca etape graduale ale unei renașteri naționale. Declanșată de Restaurație și împământenită prin Constituția din 27 februarie 1938, palingeneza națională ar fi fost astfel generată tocmai prin activitatea așezămintelor carliste, fie că este vorba de Fundațiile Culturale Regale, de Straja Țării, de echipele regale, de Serviciul Social ori de organizația „Muncă și Voe Bună".

În sala principală a pavilionului românesc, atenția vizitatorului este atrasă în primul rând de un basorelief cu o înălțime de șapte metri, executat de sculptorul Ion Jalea.[71] Basorelieful, care domină toată încăperea, reprezintă pe

nimeni altul decât pe regele Carol al II-lea, drapat în mantia albă a cavalerilor Ordinului „Mihai Viteazul" și ținând în mână o fabrică, potrivit tiparului figurativ al frescelor în care apar ctitorii de mănăstiri. Pe lângă trimiterea făcută la imaginea sa de *domn*, continuator al unei culturi politice de sorginte medievală, ipostaza reprezintă o alegorie a unei alte pretinse ctitorii a suveranului: industria. De altfel, în dreapta și în stânga basoreliefului, o serie de forme sculptate în lemn și bătute în metal înfățișează fabrici și muncitori.

Mult mai interesantă este însă o hartă a României Mari din sticlă sfărâmată, așezată în fața basoreliefului și încadrată într-o bordură îmbrăcată în ceramică. Lucrată în relief și având o dimensiune de patruzeci și opt de metri pătrați, harta evidențiază localitățile din țară unde este prezentă organizația „Muncă și Voe Bună".[72] Urmează, apoi, câteva săli destinate realizărilor principalelor ramuri industriale. Părăsind *sala metalurgiei*, vizitatorii ajung într-un hol dominat de o nouă reprezentare a regelui: un bust executat de sculptorul Mihai Onofrei, așezat în fața unui panou decorativ pe care este pictată o scenă în care apar muncitori odihnindu-se în aer liber, în afara unui oraș și a fabricilor sale.[73]

În continuare, un alt panou decorativ este închinat regalității în pavilionul străjeriei. De această dată, pe el apare alături de Carol al II-lea și prințul moștenitor Mihai, de fapt o trimitere directă la continuitatea monarhiei. Ca și pavilionul anterior, și acesta cuprinde o hartă a României Mari, prevăzută aici cu dispozitive electrice care arătă maniera în care unitățile străjerești au împânzit treptat suprafața țării. Ca o anexă a acestui pavilion, Straja Țării desfășoară pe un teren alăturat o tabără demonstrativă în cadrul căreia 30 de cuiburi de străjeri și străjerițe aduși de pe tot cuprinsul României Mari efectuează în fiecare zi diferite activități demonstrative specifice organizației din care fac parte.[74]

În fine, ultimul stand, dedicat Fundațiilor Culturale Regale și Institutului Social Român, prezintă activitățile pe care aceste două instituții le desfășoară pentru „ridicarea" satelor. În această privință, un tablou alegoric postat aici este cât se poate de sugestiv. Operă a pictorului Ion Dem Demetrescu, acesta scoate în evidență următoarele patru grupuri:

– în primul rând, echipele Serviciului Social, *echipele regale*, alcătuite din tineri absolvenți de studii superioare și profesionale, ca o armată profesională care ia inițiativa „acțiunii culturale" în regiunile în care sunt trimise;

– în al doilea rând, taberele de „muncă de folos obștesc", alcătuite din tineri premilitari care lucrează alături de echipele regale;

– în al treilea rând sunt tinerii soldați, care primesc o educație în același timp cetățenească și națională în Cămine Culturale Ostășești, create special pentru ei sub egida acelorași fundații regale;

– la sfârșit, sunt figurați sătenii României Mari, atât „plugarii", cât și „intelectualii", organizați la rândul lor în Cămine culturale.[75]

Expoziția nu este gândită însă doar ca o ilustrare documentară a realizărilor regimului, ci și ca o evocare epică a debutului unei noi ere, devenind astfel atât o vedere de ansamblu, cât și o demonstrație logică a înfăptuirilor carlismului. Până la urmă, manifestarea este pusă sub patronajul monarhului și creată de regimul său. Pe de altă parte, organizatorii urmăresc și să proiecteze în exterior imaginea unei țări moderne, aliniată la „noua ordine" a regimurilor autoritare și totalitare. Expoziția „Muncă și Voe Bună" se cuvine, așadar, a fi înțeleasă atât ca expoziție a națiunilor, cât și ca expoziție a României Mari carliste. Prin asemenea acțiuni, regimul autoritar instaurat în 1938 accelerează simbioza dintre monarhism și naționalism, simbioză care reprezintă acum o pârghie ideologică fundamentală în efortul depus pentru câștigarea asentimentului populației.

Cât de populare sunt însă manifestările analizate mai sus? O serie de publicații monarhiste din acești ani ne informează faptul că 300 000 de persoane calcă pragul primei ediții a „Lunii Bucureștilor" (1935).[76] În schimb, ediția din anul următor se bucură de prezența a 600 000 de vizitatori, dintre care 200 000 sosesc din provincie.[77] În ceea ce privește expoziția „Muncă și Voe Bună" din 1939, acesta ar fi fost vizitată numai într-o singură zi (în 9 iulie, de pildă) de circa 30 000 de persoane. În această privință, nu este lipsit de importanță faptul că pentru acest din urmă eveniment intrarea este liberă și că vizitatorii din provincie beneficiază de reduceri generoase (de la 50% până la 75%)

pentru transportul pe căile ferate.[78] Aceste evenimente se bucură într-adevăr de un real succes propagandistic. Inginerii, intelectualii, arhitecții, pictorii și fotografii care colaborează la organizarea lor reușesc să producă o serie de mesaje atrăgătoare despre noul regim și despre „revoluția" carlistă în curs de desfășurare.

Expozițiile carliste servesc unor țeluri bine determinate: atât de legitimare politică a naționalismului monarhist, cât și de mobilizare a indivizilor. În egală măsură, acestea oferă regimului și posibilitatea de a se autoreprezenta. Organizatorii urmăresc astfel orientarea comunității pornind de la *anumite* idei despre ordine și despre ierarhia valorilor și a priorităților naționale, mimate în plan estetic și centrate în jurul cultului națiunii și al monarhiei.

7.4 Strategii estetice de naționalizare a maselor

În anii 1930, carliștii pretind a fi unicul depozitar și interpret al naționalismului românesc și al simbolurilor statului. Ritualurile participative organizate în acest deceniu sub semnul monarhiei și al națiunii generează astfel o anumită idee asupra ordinii și a ierarhiei, sugerând într-o manieră mai mult sau mai puțin directă o viziune particulară asupra a ceea ce este permis sau nu să se facă. De aceea ele pot fi înțelese și ca parte a unei pedagogii politice naționale, respectiv ca parte a unui proiect destinat naționalizării maselor.

Potrivit unei teorii consacrate de George L. Mosse, *naționalizarea maselor*, adică integrarea lor într-o politică de tip național, este însoțită și se desăvârșește totdeauna printr-o estetizare a politicului. Înscriind procesul de naționalizare a maselor într-o perspectivă de tipul *longue durée*, Mosse identifică începuturile sale în vremea Revoluției Franceze, înainte de a continua prin războaiele napoleoniene, revoluțiile de la 1848, Primul Război Mondial, iar apoi prin noul naționalism care se configurează în Europa interbelică.[79] Și în România Mare se forjează noi forme de socializare pentru a educa și a integra masele în mecanismul statului național. Cu atât mai mult cu cât e vorba de o entitate politică recent creată, care se confruntă cu provocări legate de integrarea și

naționalizarea unor provincii noi (a căror suprafață totală o depășește pe cea a Vechiului Regat).

Imediat după război, drapelul românesc și monarhia devin doi dintre cei mai importanți vectori simbolici utilizați în această privință. Imnul oficial al monarhiei este în același timp și imn național.[80] De fapt, acest melanj simbolic naționalist este întrebuințat constant de-a lungul întregii perioade interbelice. Chiar dacă în primul rând regele este proiectat ca simbol al unității naționale și garant al stabilității și continuității politice, *cultul monarhiei* este deseori asociat cu *cultul drapelului*. Acest din urmă cult este specific membrilor organizațiilor carliste de tineret, fie ei străjeri sau echipieri. Uneori, cu prilejul a diferite ceremonii cu caracter național, este sfințit de preoți ortodocși.

Monarhismul carlist trebuie să răspundă provocării de a edifica naționalismul în spațiul public. În consecință, în anii treizeci devine tot mai evident faptul că politicile carliste care au drept țel încadrarea indivizilor reprezintă în același timp instrumente destinate naționalizării lor. Straja Țării, echipele regale, Frontul Renașterii Naționale, organizația „Muncă și Voe Bună", Căminele culturale, toate acestea propun o socializare (politică și culturală) de tip *național*. Să nu uităm, printre marile promisiuni ale Restaurației se numără inclusiv crearea unei fraternități naționale veritabile, în jurul monarhiei.

Unul dintre demersurile cele mai interesante este legat de reinventarea treptată a calendarului sărbătorilor naționale, gândit ca un instrument de modelare a timpului. Statul instituționalizează încă din 1931 ziua Restaurației (8 iunie) printre sărbătorile naționale oficiale[81], căreia i se adaugă în anii regimului autoritar aniversarea noii Constituții (27 februarie) și aniversarea monarhului (16 octombrie). Se încearcă astfel inserarea progresivă a tot mai multe evenimente legate de istoria națională și de monarhie în șirul de sărbători religioase care ritmează traiul acestei societăți preponderent țărănești. Astfel, alături de Anul Nou, de Bobotează, de Învierea Domnului sau de Crăciun, țăranii și tinerii români sunt încurajați să respecte așa cum se cuvine inclusiv zilele de 24 ianuarie (unirea din 1859), 27 februarie (promulgarea noii Constituții), 14 martie (proclamarea Regatului României – 14 martie 1881),

10 mai (independența Regatului – 10 mai 1877), Ziua Eroilor (care coincide totdeauna cu sărbătoarea creștină a Înălțării Domnului), 8 iunie (Restaurația), 16 octombrie (ziua de naștere a lui Carol al II-lea), 25 octombrie (aniversarea principelui Mihai) și 1 decembrie (Marea Unire din 1918).[82] În deceniul carlist, un nou calendar este destinat a ritma existența națiunii.

Cele mai importante sărbători naționale în România regelui Carol al II-lea	
DATA	SEMNIFICAȚIE
6 ianuarie	Botezul Domnului (Boboteaza)
27 februarie	Promulgarea noii Constituții
10 mai	Independența Regatului
8 iunie	Restaurația
16 octombrie	Aniversarea regelui
1 decembrie	Marea Unire

În anii treizeci, începutul noului an „carlist" nu este marcat de ziua de 1 ianuarie. În această privință, o importanță mult mai mare se acordă, încă din 1931, sărbătorii ortodoxe a Bobotezei. Pentru a evidenția relația armonioasă existentă între monarhie și Biserica Ortodoxă, regele și patriarhul se afirmă ca personaje-cheie în cadrul acestei ceremonii ortodoxe legate de sărbătorirea botezului lui Hristos în râul Iordan. Însoțit de fiul său Mihai, de patriarhul României, de autorități și de militari, Carol al II-lea participă negreșit, de-a lungul întregului deceniu, la slujba religioasă oficiată de un sobor de preoți în biserica Zlătari de pe Calea Victoriei. După slujbă și solemnitatea sfințirii apei (vestită prin lovituri de tun) monarhul și patriarhul conduc împreună o procesiune desfășurată până la râul Dâmbovița, iar odată ajunși acolo cel de-al doilea îi înmânează regelui o cruce pe care suveranul o aruncă în apa aproape înghețată. Începe astfel o competiție la care participă înotători voluntari, care

se întrec pentru a o lua și a o înapoia monarhului. În fine, în continuarea acestui moment, cortegiul se întoarce la biserica Zlătari, de unde Carol al II-lea privește defilarea drapelelor și a trupelor.

Ritualul acestei ceremonii este remarcabil pentru felul în care simbolistica religioasă (respectiv ortodoxă) este îmbinată cu una monarhică și națională. Carol este primul rege al dinastiei de Hohenzollern botezat ortodox, iar acest lucru este evidențiat și prin inserarea sa în ceremonialul ortodox al Bobotezei, o practică religioasă deosebit de importantă pentru credincioșii români. Mesajul transmis este unul plin de însemnătate: prin îmbinarea de religiozitate ortodoxă, de monarhism și de naționalism, se legitimează un anumit statu-quo. Altfel spus, prezența membrilor guvernului, a militarilor și a prelaților ortodocși alături de monarh subliniază importanța de care elitele tradiționale se bucură încă în anii treizeci. Ceremonialul Bobotezei este respectat cu sfințenie de-a lungul întregului deceniu (în ianuarie 1940, Carol al II-lea este prezent cu această ocazie la Chișinău), iar în timpul regimului autoritar amestecul său de ortodoxie, naționalism și monarhism devine din ce în ce mai vizibil: regele sărută deseori Sfânta Evanghelie, drapelele regimentelor militare sunt introduse în biserică, defilărilor li se acordă o importanță mult mai mare, iar pe Calea Victoriei sunt arborate drapele.[83]

Din punct de vedere calendaristic, sărbătorii ortodoxe a Bobotezei îi urmează ca importanță zilele de 27 februarie și 10 mai. Cea dintâi este aniversată pentru prima oară în 1939, când se împlinește un an de la proclamarea Constituției „Regele Carol al II-lea". Începând din acest moment, autoritățile o înscriu în mod oficial în rândul sărbătorilor naționale, fiind celebrată în mod obligatoriu în întreaga țară prin slujbe religioase, arborări de drapele, cuvântări, defilări, programe artistice ori diferite alte activități închinate monarhului.[84] Serbarea de 10 Mai, în schimb, urmează în linii mari repertoriul de acțiuni consacrate înainte de întronarea lui Carol al II-lea. În același timp sărbătoare a națiunii și a monarhiei[85], 10 Mai reprezintă un alt bun prilej pentru întreținerea cultului națiunii și al dinastiei.[86] În acest deceniu, acestei zile i se consacră un fast deosebit în anul 1939, când se comemorează centenarul nașterii regelui

Carol I (1839–1939)[87]. De altfel, în același an, calendarul carlist este îmbogățit și cu aniversarea regelui, ziua de 16 octombrie, consacrându-se astfel importanța pe care monarhiștii i-o acordă încă din 1930. Această zi devine astfel un nou prilej pentru a-i adresa suveranului urări de sănătate și omagii. Nu trebuie neglijat faptul că activitățile anuale ale străjerilor debutează în mod oficial tocmai în 16 octombrie, gândită ca început al „anului străjeresc".[88] Deși activitatea instituțiilor publice nu este suspendată acum, se oficiază totuși tradiționalele slujbe religioase, iar autoritățile încurajează organizarea unor defilări (ale armatei, ale străjerilor ori ale membrilor Frontului Renașterii Naționale) sau a altor activități cu specific monarhist. De pildă, în 1939, la Chișinău, clădirile publice și vitrinele magazinelor expun seara portretul regelui, luminat.[89] În schimb, la Cluj, străjerii și autoritățile pregătesc puneri în scenă pline de fast.[90] Pe de altă parte, în capitală, Te Deumul oficiat la Patriarhie este urmat de defilarea unor unități militare și de o suită de manifestări desfășurate în piața „Cercului Militar" sau la Ateneul Român, fiecare dintre ele închinată „Conducătorului" și „Stăpânului" României.[91]

Totuși, dintre toate sărbătorile naționale ale deceniului carlist, cea mai importantă rămâne aniversarea Restaurației, episod inserat și discutat încă din 1930 în manualele școlare. În 8 iunie, magazinele și instituțiile statului sunt închise, cu excepția unui scurt program aniversar derulat dimineața în școli, acolo unde învățătorii vorbesc în mod solemn elevilor despre dinastie și rege.[92] Centrată asupra unui eveniment din trecutul recent și rememorată în fiecare an în spațiul public, această aniversare scoate în evidență practici rituale legate atât de națiune, cât și de monarhie. Liturghia politică dedicată Restaurației este destinată încă din 1931 să traducă într-o manieră rituală instaurarea unei noi ordini politice. Monarhia este proiectată ca un factor esențial care ar fi reușit să salveze națiunea și să o orienteze pe drumul regenerării. Funcția pedagogică și ideologică a acestei sărbători este figurată acum printr-o punere în scenă care înglobează defilări, discursuri, slujbe religioase, jurăminte de fidelitate față de monarh, manifestări sportive, expoziții sau congrese ale Căminelor culturale. Totuși, atenția este focalizată întotdeauna asupra figurii

șefului. Cultul șefului reprezintă o trăsătură fundamentală a dictaturilor moderne[93], iar în această privință regimul carlist nu reprezintă o excepție. Fiecare participant la sărbătorile Restaurației este dator să își exprime într-o manieră sau alta recunoașterea și devotamentul față de „Salvatorul României". Prin narrarea și comemorarea repetată a acestui eveniment fondator, se proiectează imaginea unei comunități naționale solidare, al cărei destin este strâns legat de monarhie. Așa se face că sărbătorile Restaurației sunt gândite în egală măsură și ca sărbători ale unității naționale. Prin felul cum este pusă în scenă această aniversare, se combate orice formă de regionalism sau diviziune de clasă.

După cum se întâmplă și în alte privințe, suveranul se implică personal în organizarea acestor evenimente[94], aprobând sau modificând programul manifestărilor închinate Restaurației.[95] Ce-i drept, dintre toate sărbătorile naționale, aniversarea încoronării sale îi este cea mai dragă: plafonul unui vestibul al Palatului Regal este decorat tocmai cu o pictură reprezentând „Restaurația", operă a artistului Dumitrescu Stoica.[96] Având în vedere atenția pe care regele și autoritățile o acordă în anii 1930 acestei aniversări, am putea spune chiar că ziua de „8 Iunie" depășește ca importanță chiar ziua națională oficială, cea de 10 Mai.

Mitul Restaurației ca factor generator al unei noi ordini se întărește inclusiv prin inventarea unor *locuri ale memoriei*[97] închinate acestui eveniment. În această privință, două regiuni ale României Mari se bucură de o atenție particulară: județul Bihor și Bucureștiul. Importanța județului Bihor este dată de faptul că aici poposește Carol pentru prima oară în ziua revenirii sale în România. Așa se face că localitatea Vadului Crișului (unde aterizează cu avionul) devine *Vadul Carol al II-lea*, comună unde – la sfârșitul deceniului – se pregătește și ridicarea unei biserici ortodoxe destinate să devină „Mănăstirea Restaurației".[98] În schimb, pe aeroportul clujean de la Someșeni (acolo unde Carol face al doilea său popas) o placă turnată în bronz este menită să amintească de trecerea prin acest loc a *omului providențial* al României Mari. Aici, sub coroana regală și sigla personalizată a monarhului se află inscripționat următorul text: „Aci a coborât din zbor în 8 Iunie 1930 aducătorul de viață nouă în România pe veci unită: Regele Carol al II-lea"[99].

Tot o placă comemorativă dedicată revenirii lui Carol în România dezvelește în 1931 și Aeroclubul Regal Român, de această dată aproape de București, în aeroportul Băneasa. În acest caz, Mihail Manoilescu (unul dintre cei mai importanți actori ai Restaurației) își arogă meritul de a fi decis textul cu care este inscripționată această placă: „6 IUNIE 1930. ACI A COBORÂT DIN ZBOR, ÎN FAPT DE SEARĂ, AȘTEPTAT DE ȚARA ÎNTREAGĂ, REGELE CAROL AL II-LEA"[100]. În anul următor, când se împlinesc doi ani de la sosirea regelui în București, aici se oficiază un serviciu religios la care asistă atât monarhul, cât și șeful Siguranței (Eugen Bianu) și o serie de generali și cavaleri ai ordinului Virtutea Aeronautică.[101] Sacralizarea Restaurației nu se produce deci subit, în timpul regimului autoritar, ci gradual, încă de la începutul deceniului.

În fine, un alt *loc al memoriei* destinat să sublinieze importanța acestui eveniment este inserat tocmai în interiorul Parcului Național „Regele Carol al II-lea". Operă a sculptorului Constantin Baraschi și a arhitectului Horia Creangă, *Aleea Restaurației* este inaugurată cu ocazia „Lunii Bucureștilor" din 1939. Este vorba despre un spațiu simbolic pavat cu dale și străjuit de două rânduri de statui reprezentând romance care poartă pe cap câte un ulcior. Create din piatră și reproducând modelul clasic al cariatidelor, acestea sunt, de fapt, reprezentări alegorice ale Mariei Modura. De altfel, cele două rânduri a câte zece cariatide conduc persoana care parcurge aleea tocmai spre „Fântâna Modurei", un ansamblu statuar cu care se termină „Aleea Restaurației". Aici, deasupra fântânii, se înalță statuia Modurei. Lucrată potrivit unui model românesc, această reprezentare dă o formă plastică primei persoane (o femeie de la țară) care l-ar fi întâmpinat pe Carol la revenirea sa în țară.[102]

Prin aniversarea acestui eveniment fondator se urmărește crearea unei comuniuni emoționale și a unui sentiment de solidaritate: atât între monarhie și națiune, cât și între membrii națiunii în ansamblul ei. De aceea practicile discutate mai sus ar trebui înțelese în contextul în care în anii treizeci masele sunt inventate ca actori politici pentru prima dată în istoria României. Fiecare sărbătoare a națiunii sau a monarhiei (ori a amândurora în același timp) se constituie într-un prilej pentru a aduna indivizi în spații publice, în piețe,

de-a lungul unor artere importante de circulație sau pe stadioane. În această privință, o atenție particulară este acordată defilărilor, în cadrul cărora categorii precum militarii, țăranii și tinerii ies totdeauna în evidență prin vizibilitatea de care se bucură și prin numărul lor. Ulterior, în anii 1938–1940, acestora li se adaugă membrii partidului unic și cei ai organizației „Muncă și Voe Bună".

La astfel de ocazii, militarii, țăranii, tinerii, membrii partidului unic, muncitorii și funcționarii ajung să defileze progresiv prin fața monarhului. Clerul ortodox este la rândul lui prezent, însă atenția este focalizată și în acest context asupra *șefului*, estetizat și glorificat fie prin uniforma și sceptrul său, fie prin prezența sa călare sau într-o tribună special amenajată. Națiunea este proiectată ca un soi de comunitate mitică de sorginte medievală, în care fiecare pătură socială își cunoaște datoria față de întregul din care face parte. Tocmai această încercare de re-creare a trecutului local în prezentul național este destinată a demonstra pretinsa natură *organică* a statului carlist.

În a doua jumătate a anilor 1930, Piața Palatului Regal devine principala scenă de teatralizare a politicului. Cele mai importante defilări trec exact prin fața reședinței suveranului, unde i se amenajează o tribună regală. Militarii, țăranii, tinerii, membrii partidului unic sau muncitorii, fiecare dintre aceste categorii defilează în fața lui Carol al II-lea ca un grup naționalizat. Nu întâmplător membrii lor poartă cu mândrie drapele naționale. Împotriva inamicilor săi, națiunea în marș este obligată să-și dovedească solidaritatea inclusiv în spațiul public. Prin grija acordată estetizării *naționale* a politicului, regimul carlist încearcă să cultive iluzia ordinii și a consensului. Până la urmă, orice ceremonial organizat din considerente politice este menit să figureze ordinea existentă.[103] Țăranii, clerul ortodox și militarii sunt cele trei categorii destinate să ilustreze rânduiala, disciplina și ierarhia care ar fi trebuit să stea la baza acestei națiuni moderne. Asocierea lor cu trecutul nu reprezintă o piedică. Din contră, îndeplinesc funcția unei „rădăcini", a unui mijloc de „ancorare" în „haosul" lumii moderne.

Naționalizarea carlistă este totuși centrată în primul rând asupra a două grupuri sociale: *țăranii* și *tinerii*. Monarhia se asociază cu aceste două categorii

sociale atât din punct de vedere ideologic, cât și prin politicile sale culturale și sociale, iar în acest deceniu se încearcă în mod constant reinventarea rolului lor în spațiul public. Începând din 1935, cu prilejul sărbătorilor naționale, mii de străjeri execută demonstrații de gimnastică, dansuri naționale sau defilări prin fața regelui și la comanda acestuia.[104] Un episod cât se poate de interesant se petrece însă în lunile mai-iunie ale anului 1938. Teofil Sidorovici (comandantul Străjii Țării) și Gabriel Marinescu (prefect al Poliției Capitalei și ministru al ordinii publice) semnează acum un ordin prin care patru ștafete străjerești pornesc de la fiecare dintre cele patru frontiere ale României Mari (de Nord, de Sud, de Est și de Vest) astfel încât să aducă regelui, în cadrul serbărilor Restaurației, urne cu pământ de la graniță. Această acțiune (la care participă 3 500 de străjeri) începe în 4 iunie și se termină patru zile mai târziu, când Carol al II-lea primește patru urne cu pământ adus de la granițele României, pământ pe care suveranul îl amestecă apoi într-o singură urnă.[105] Prin această practică, se face o trimitere simbolică directă la două dintre cele mai importante funcții naționale pe care străjerii (respectiv tinerii) și regele sunt destinați să le îndeplinească acum: solidaritatea națională și apărarea frontierelor.

Cea mai importantă componentă umană a ritualului carlist o constituie însă *țăranii*. Îmbrăcați în costume populare și veniți (sau aduși) în București din toate regiunile României Mari, aceștia sunt destinați a crea prin prezența lor un sentiment de emoție și de comuniune politică. Printr-un gest simbolic cât se poate de explicit, Maria Modura poartă o banderolă tricoloră la braț când îl reîntâlnește pe rege cu prilejul sărbătorii Restaurației din 1938. Purtând la rândul ei costum țărănesc, aceasta îi oferă suveranului un ulcior cu apă din aceeași fântână din care l-ar fi servit pe Carol în 1930.[106] România Mare rămâne încă o națiune țărănească. Aproximativ 80% dintre locuitorii săi trăiesc la sate, iar majoritatea dintre ei sunt români. Pentru vectorii mișcării politice carliste, *corpurile* țăranilor reprezintă o resursă umană și simbolică prețioasă, mobilizată și utilizată constant pentru scopuri ideologice.

Asemenea puneri în scenă au ca țel reprezentarea unei națiuni fraternizate, mobilizată și edificată în cadrul unui mecanism politic și cultural

centrat pe monarhism și naționalism. Regimul carlist își arogă, de fapt, monopolul naționalismului. Pe scurt, un naționalism *oficial* caută să excludă naționalismele care nu sunt recunoscute de către stat, mai ales acela al Gărzii de Fier, prezentat ca revoluționar și amenințător pentru stabilitatea și unitatea națională ce ar fi fost instaurate odată cu Restaurația.

Totuși, nu este vorba pur și simplu de „demonstrații simbolice de forță împotriva Legiunii", așa cum au fost considerate de unii autori.[107] Din contră, aceste fenomene, departe de a fi doar o suită de forme caricaturale, constituie, de fapt, un vehicul de construcție și întărire a națiunii și a statului național. Angajarea indivizilor și a maselor în aceste activități face parte dintr-un stil politic *nou*, asociat cu regimurile autoritare și extrem de răspândit acum în Europa, unul care propune o formulă de comunicare și de socializare politică opusă celei specifice democrației reprezentative. Potrivit lui Günther Berghaus, această formulă nu doar oferă guvernanților avantajul de a putea transmite mesaje politice într-o manieră situată aparent în afara sferei politicului, dar acordă și celor guvernați posibilitatea de a experimenta comuniunea cu alți membri ai colectivității politice căreia îi aparțin.[108] Practicile monarhismului autoritar propun, așadar, ca stil politic o relație *directă* între conducător și supuși, una care evită instituțiile intermediare ale democrației reprezentative. Dacă parlamentarismul este acuzat de a fi redus individul la o simplă cifră, atunci „noua politică" (*new politics*), pentru a prelua o expresie teoretizată și utilizată de George L. Mosse[109], îi oferă acestuia măcar iluzia participării politice la viața comunității sale naționale. Se produce astfel o veritabilă punere în scenă a suveranității populare. *Noua politică*, potrivit lui Mosse, iese deci în evidență ca o practică antiparlamentară care încurajează estetizarea politicului și interacțiunea directă ca ciment ideologic al națiunii.[110] Prin *noua politică*, naționalismul carlist pretinde a fi transformat *spectatorii* în *actori*.

În această privință, Benedict Anderson propune un model de interpretare interesant când definește națiunea ca o comunitate „imaginată"[111]. Într-adevăr, în cazul nostru, estetizarea politicului ar putea fi gândită și ca o formulă destinată să ofere dovezile tangibile ale tipului de comunitate națională popularizat

de ideologia monarhistă. Pe de altă parte, practicile discutate mai sus sunt menite și să anime și să întărească această comunitate. Odată cu împărtășirea și mărturisirea unor țeluri și emoții comune, relațiilor interpersonale li se oferă un nou înțeles. Am putea vorbi chiar despre existența unei veritabile *liturghii politice*[112] asociată monarhismului românesc din anii treizeci. Până la urmă, temele ideologice principale ale carliștilor sunt toate inserate într-o serie de ritualuri și de reprezentări vizuale destinate să genereze în același timp loialitate față de persoana monarhului și sentimentul apartenenței la comunitatea națională românească.

Ceremoniile, expozițiile, arhitectura ori gesturile simbolice facilitează nu doar înțelegerea *stilului* politic al carlismului, ci și factorii care contribuie în această epocă la ascensiunea autoritarismului. În opinia lui George L. Mosse, popularitatea regimurilor autoritare ori totalitare crește nu doar ca urmare a crizei economice, ci și pentru că acestea (spre deosebire de democrațiile parlamentare) întrebuințează din plin estetizarea politicului (Mosse utilizează termenul de „liturghie politică" – *political liturgy*) pentru a obține (și/sau mima) consensul național.[113] În altă ordine de idei, nu trebuie neglijat nici faptul că melanjul dintre monarhism și *noua politică* se constituie și în această privință într-un veritabil fenomen hibrid, de vreme ce monarhia simbolizează de cele mai multe ori vechea ordine, a stărilor, a „ordinelor", una ante-democratică și aristocratică, și nu epoca modernității, una a naționalismelor centrate pe ideea suveranității populare.

Estetizarea politicului se numără printre cele mai importante și mai *vizibile* consecințe ale Restaurației din 8 iunie 1930, iar în cazul carlismului, ceremonialul politic evidențiază nu doar preocupările ideologice ale statului carlist, ci și anxietățile sale. Numai explorând această dinamică putem formula întrebări și răspunsuri teoretice mai cuprinzătoare referitoare la natura acestei mișcări politice antiliberale. Pentru a completa această înțelegere, în capitolul următor examinez ideologia și practicile moderniste ale mișcării politice monarhiste.

Capitolul 8

Monarhismul carlist ca ideologie a palingenezei naționale

O trăsătură fundamentală a carlismului constă în maniera în care Carol al II-lea și partizanii săi legitimează modelul lor autoritar de guvernare pornind de la necesitatea de a recrea, respectiv de a reinventa comunitatea politică românească în afara parlamentarismului. Aceștia proclamă fără încetare un proiect de regenerare națională pe care numai Carol ar fi fost capabil să îl dirijeze, Restaurația fiind gândită ca un veritabil eveniment fondator, o bornă în istoria recentă a României.

Din punct de vedere ideologic, prin acest *naționalism modernist de factură monarhică* se pretinde, de fapt, „forjarea" vitalității, unității și identității unei comunități moderne, națiunea română. România Mare este acum o societate preponderent agrară (în 1938, specialiștii estimează la 81,9% procentul locuitorilor care trăiesc la sate[1] și la doar 54,3% pe cel al românilor care știu să scrie și să citească[2]), iar această dimensiune premodernă se numără printre factorii decisivi care favorizează ascensiunea ideologiei și a culturii politice carliste, centrate în același timp pe *mitul șefului*, pe *naționalism* și pe o anumită *filozofie socială a modernizării*, avansate toate prin prisma promisiunii de înfăptuire a unei renașteri naționale.

Într-o carte publicată în 1991, Roger Griffin asociază ideea de renaștere (palingeneză) politică cu aspirația de a crea „o nouă ordine" ca urmare a unei perioade percepute ca fiind una a „declinului" sau a „decadenței"[3]. În același timp, acesta încadrează mișcările politice precum cea carlistă într-o categorie

de *formule conservatoare de modernism social-politic*, pentru a le diferenția astfel de variante radicale precum nazismul german sau fascismul italian.[4] Pornind de la acest cadru analitic, originile ideologice ale reformismului carlist pot fi identificate în perioada de sfârșit a anilor 1920, când persoana lui Carol este avansată ca soluție pentru a depăși o dublă criză: politică și economică. Ulterior, consecința directă a popularității acestui tip de reformism e întronarea lui Carol (1930), iar apoi instaurarea unui regim autoritar monarhist (1938). Până în anul 1938, partizanii regelui discută neîncetat despre o criză structurală a parlamentarismului, acuzând incapacitatea partidelor politice de a reforma statul și societatea. În paralel, însă, inițiativele politice, culturale și sociale ale lui Carol al II-lea (activitatea Fundațiilor Culturale Regale la sate, încadrarea tinerilor, instaurarea unui regim autoritar) sunt articulate tocmai ca un proiect modernist: țelul lor ar fi fost acela de a ajuta națiunea română să răspundă așa cum se cuvine provocărilor modernității (fie ele de natură politică, socială ori culturală).

Asta nu înseamnă neapărat că monarhismul carlist *este* o formă de modernism, ci mai degrabă că este promovat astfel de către activiștii săi, de unde și mesajul potrivit căruia proiectul național român ar fi fost redinamizat doar grație Restaurației. În acest context, se întâmplă ca domnia regelui Carol al II-lea să fie evidențiată ca un punct de cotitură în istoria națiunii române inclusiv prin referiri calendaristice. După cum am amintit în capitolul dedicat mimetismului politic, Octavian Neamțu (activist de seamă în cadrul Fundațiilor Culturale Regale) propune ca 1938 să devină „anul VIII al Restaurației"[5], în vreme ce propaganda îl promovează drept „Anul I al Erei renașterii naționale"[6]. Ca și crearea României Mari, întronarea lui Carol și instaurarea regimului autoritar sunt destinate în felul acesta să marcheze debutul unei ere „noi". În această privință, am putea înțelege modul în care monarhiștii se raportează la Restaurația din 8 iunie 1930 prin prisma acelui *sense of a beginning* despre care vorbește Roger Griffin[7], respectiv pornind de la un sentiment de încredere care face ca apariția și ascensiunea unui conducător să fie asociată cu o renaștere politică, economică și culturală a națiunii.

Într-adevăr, în opoziție cu starea de anomie a anilor 1920, partizanii lui Carol promit o nouă Românie, una demnă de statutul teritorial dobândit după război. În mod inevitabil, decadența este totdeauna asociată cu speranța reînnoirii, a renovării, a refacerii. Potrivit logicii moderniste, degradării îi urmează renașterea.[8] Așa se face că începând din 1930 carliștii popularizează inițiativele regelui sub forma unui proiect național opus imaginii României Mari din a doua jumătate a anilor 1920, prezentată ca o țară grav afectată de instabilitate politică și economică. Mai târziu însă, odată cu anul 1938, carliștii supun unei critici asemănătoare întreaga perioadă de după război (1918–1938), gândită ca o epocă de luptă eroică dusă împotriva unei democrații păguboase.

Pornind de la o asemenea perspectivă, în acest capitol analizez reformele înfăptuite în anii treizeci în numele monarhiei, concentrându-mă în primul rând asupra evoluției ideii *statului nou* și a practicilor pe care aceasta le generează. Ulterior, în ultima parte a secțiunii, discut felul în care Carol al II-lea joacă rolul de reformator social, iar apoi formulez o serie de întrebări fundamentale referitoare la natura modernismului carlist.

8.1 Ideea „statului nou". De la antiparlamentarism la carlism

Prin politicile pe care le derulează în anii treizeci, monarhia reprezentată de Carol al II-lea pretinde că a început un proces de reconstrucție a statului. În această privință, e plin de însemnătate faptul că un asemenea deziderat se numără deja printre cele mai importante revendicări ale unor monarhişti naționaliști precum Mihail Manoilescu, Nichifor Crainic, Nae Ionescu ori Pamfil Șeicaru, care își concentrează progresiv așteptările lor de reformă tocmai în persoana lui Carol. În opinia lui Nae Ionescu, de pildă, principala funcție a Restaurației ar fi fost pur și simplu aceea de „lichidare" a „formelor perimate", respectiv a democrației reprezentative.[9] Prin urmare, acesta propune modificarea din temelii a statului încă din primele săptămâni care urmează întronării lui Carol al II-lea.[10]

Contextul ideologic românesc din perioada interbelică este unul extrem de asemănător cu cel italian din aceeași epocă, deși pentru cele două națiuni

consecințele războiului diferă într-o manieră fundamentală[11]. De fapt, demersul meu se inspiră dintr-o carte scrisă de istoricul italian Emilio Gentile. În volumul *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al fascismo*, Gentile analizează nu doar maniera în care naționaliștii avansează mitul „statului nou" ca soluție pentru ceea ce ei percep ca fiind o criză a parlamentarismului italian din primele decenii ale secolului XX, ci și felul în care proiectele de palingeneză vehiculate de intelectuali precum Giovanni Papini, Filippo Tommaso Marinetti, Alfredo Rocco sau Giuseppe Bottai ajung să fie experimentate în timpul regimului fascist condus de Benito Mussolini.[12] Atât în România, cât și în Italia se întâmplă ca tarele parlamentarismului și consecințele războiului să pregătească terenul pentru ascensiunea ideologiilor care propun reformarea statului prin metode autoritare.

Bineînțeles, în România Mare acest lucru se petrece potrivit unei narațiuni particulare, una potrivit căreia reconfigurarea teritorială de după război ar fi trebuit să fie însoțită și de o reconfigurare a practicilor politice, conformă noului cadru național și provocărilor legate de integrarea noilor provincii, de gestionarea chestiunii minorităților naționale, de modernizarea satelor ori de educarea naționalistă a tinerelor generații. Deși o critică vehementă a lipsei reformelor făcute în această direcție ia naștere încă din prima jumătate a anilor 1920, abia criza economică de la sfârșitul acestui deceniu (căreia i se adaugă criza monarhiei cauzată de moartea regelui Ferdinand și de instaurarea unei regențe) crește popularitatea proiectelor reformiste. Marea Depresiune, este de părere George L. Mosse, reprezintă peste tot în Europa *evenimentul* prin excelență care oferă un nou impuls ideilor de „renaștere" națională.[13] Într-adevăr, nu trebuie neglijat faptul că Restaurația se produce tocmai la apogeul acestei crize.

În acest context, frustrările naționaliștilor români sunt direcționate constant împotriva parlamentarismului, gândit ca un vector al decadenței. Intelectuali amintiți mai sus (Manoilescu, Nae Ionescu sau Nichifor Crainic) participă nu întâmplător în mod activ la aducerea lui Carol în România și la întronarea sa. Dintre monarhiști, Mihail Manoilescu se evidențiază ulterior ca

un veritabil „arhitect" al „statului nou". În primul rând, *partidul unic* și *corporatismul*[14] sunt teoretizate în opera sa și ca metode de palingeneză națională. Altfel, nu mai puțin important este faptul că tocmai *Lumea Nouă* este titlul dat revistei pe care o fondează în 1932. Colaborator apropiat al lui Carol al II-lea (îndeosebi la începutul și la sfârșitul domniei acestuia), Manoilescu proclamă franc „refacerea statului românesc" și clădirea „statului nou" și a „societății noi"[15], ca un edificiu destinat să pună capăt „discontinuității" politice și „dezordinii" generate de democrația reprezentativă.[16] În această direcție, Mihail Manoilescu teoretizează încă din 1933 un stat corporatist cu o viață politică armonizată de două instituții esențiale: „Regele" și „Parlamentul Corporativ"[17]. Prin urmare, în Carol al II-lea identifică persoana capabilă să conducă o operă de „redresare", respectiv un lider înzestrat cu calitățile necesare pentru a putea pune bazele unei „ere noi" în existența națiunii române.[18] Potrivit viziunii sale politice, reprezentarea *liderului* îndeplinește, înainte de toate, o funcție mobilizatoare. „Șeful" este în același timp întruchiparea, „mitul" și simbolul „noii ere"[19].

De fapt, asocierea dintre monarhie și ideea de regenerare a statului traversează discursul carlist de-a lungul întregului deceniu. Atât pentru monarhiști, cât și pentru propagandă, a vorbi despre Carol al II-lea înseamnă acum a vorbi despre *statul nou*. Inclusiv oamenii de rând care îi scriu regelui imediat după Restaurație îi urează succes în îndeplinirea „planului" urzit pentru „renașterea României"[20]. Un avocat din Huși, de pildă, vede în el persoana capabilă să inaugureze „era nouă imperios cerută de poporul românesc"[21]. Câțiva ani mai târziu, Grigore Gafencu și Valer Pop vorbesc deja despre „România Nouă", respectiv despre „ritmul nou" pe care regele l-ar fi imprimat procesului de guvernare[22], iar scriitorul Octavian Goga și geograful Simion Mehedinți se referă la rândul lor la Carol al II-lea ca la un suveran creator al „României noi", conducător capabil să dirijeze „renovarea clădirii întregului Stat"[23]. O asemenea retorică se dovedește din ce în ce mai atrăgătoare inclusiv pentru propagandă. Așa se face că un volum din 1936 închinat aniversării a 70 de ani de la instalarea lui Carol I ca principe al regatului român prezintă acțiunile urmașului său

din anii treizeci ca fiind destinate pur și simplu „purificării din temelii a edificiului statului Român", al cărui „Stăpân" este.[24]

Statul nou se clădește însă treptat. Deși schimbarea esențială de direcție se produce prin Restaurația din iunie 1930, abia anul 1938 este gândit ca veritabilă bornă a procesului de palingeneză națională. Desăvârșind episodul Restaurației, crearea regimului autoritar ar fi inaugurat astfel o a doua etapă fundamentală în crearea noului edificiu de stat.

8.2 „Țara, un vast șantier"[25]. Experimentarea „statului nou" (1938–1940)

Începând din 1938, discursul palingenezic devine din ce în ce mai prezent în România, propaganda și monarhiștii proclamând neîncetat și explicit instaurarea „statului nou"[26]. În acest context, într-un articol pe care îl publică la scurt timp după schimbarea de regim, Manoilescu se referă pur și simplu la „moartea lumii vechi" și la începutul unei „lumi noi"[27]. În același context, „statul nou" devine tema preferată a unor cuvântări și texte pe care Armand Călinescu le popularizează în anii 1938 și 1939[28], din care reiese clar că instaurarea monarhiei autoritare ar fi coincis cu reforma instituțiilor statului. Vechile tare ale administrației, puse pe seama parlamentarismului, s-ar fi sfărâmat, așadar, odată cu inaugurarea a ceea ce Călinescu consideră la rândul său ca fiind edificiul unui „stat nou"[29]. În fine, inventarea ideologică a noului așezământ politic preocupă și pe Pamfil Șeicaru. În articolele pe care le publică acum în *Curentul*, Șeicaru asociază Constituția din 27 februarie cu o schimbare „structurală" a temeliei statului[30], iar pe rege cu un adevărat „Ctitor" al „statului nou"[31]. În opinia acestui monarhist, statul condus de Carol al II-lea ar fi fost unul „transfigurat"[32].

Pentru fiecare dintre acești carliști, dovada palpabilă a palingenezei naționale este reprezentată nu doar de activitatea Fundațiilor Culturale Regale, a străjeriei și a echipelor regale, ci și de eforturile făcute pentru modernizarea armatei ori a capitalei, dar, mai ales, de faptul de a fi instaurat un regim

autoritar, avut acum în vedere laolaltă cu întreaga sa suită de reforme (o nouă Constituție, un partid unic, un parlament corporativ etc.).

Aceste inițiative nu fac decât să amplifice retorica renașterii naționale în discursul propagandei oficiale și al monarhiștilor.[33] Armand Călinescu teoretizează „noul regim" și „era nouă"[34], iar Mihail Manoilescu[35], Miron Cristea[36], Teofil Sidorovici[37], Octavian Neamțu[38], Alexandru Bădăuță[39], Dimitrie Gusti[40], Cezar Petrescu[41], Alexandru Lapedatu (președinte al Academiei Române)[42] și Constantin Argetoianu[43] proclamă franc „România Nouă". Asemenea expresii sunt folosite foarte des de carliști nu doar pentru a legitima noua ordine antiliberală, ci și pentru a stârni sentimente și imagini mobilizatoare. Pentru partidul unic este aleasă nu întâmplător denumirea de „Front" al „Renașterii Naționale". Potrivit mesajului propagandei, acest așezământ, al cărui imn este intitulat tocmai „Vremuri noi"[44], îndeplinește acum funcția de instrument politic „regenerator al națiunii"[45].

Vehicularea acestei ideologii a regenerării nu rămâne fără urmări. Înainte de a se răsfrânge asupra instituțiilor statului, penetrează discursul multor români care nu sunt neapărat oameni ai regimului ori carliști (notorii). Într-o scrisoare adresată patriarhului, câțiva locuitori ai orașului Focșani îi împărtășesc acestuia gânduri nu doar despre încrederea pe care o au în „noul regim" și în „noua eră" făurită de rege, ci și despre „suflul nou" întronat în „mecanismul vechi al statului", sau despre „opera de purificare" dirijată de monarh, care le oferă „speranța de mai bine"[46]. Aceeași percepție reiese și dintr-o lectură atentă a corespondenței „populare" a suveranului.[47] Unii cetățeni îi mulțumesc explicit regelui pentru „reînnoirea" țării[48], pentru „ritmul nou" pe care l-ar fi imprimat vieții politice[49], dar și pentru înfăptuirea marii „opere de regenerare a neamului"[50]. De fapt, odată cu schimbarea de regim din februarie 1938, din ce în ce mai mulți români îi mărturisesc încrederea într-o „renaștere" a României Mari sub conducerea monarhiei.[51]

În această privință, nu trebuie neglijat faptul că cenzura și monopolul pe care statul îl deține acum asupra multor mijloace de comunicare înseamnă că fiecare realizare (mai mult sau mai puțin importantă) este exploatată ca o

dovadă a faptului că monarhia autoritară își îndeplinește misiunea de vector al renașterii naționale. Tocmai înfăptuirile statului carlist reprezintă subiectul unui text scris de Cezar Petrescu și publicat în primul volum al *Enciclopediei României*. Articolul are o însemnătate deosebită pentru că înglobează și sintetizează laitmotivele discursului monarhiștilor și ale propagandei despre meritele noii ordini carliste. Astfel, când se referă la cele mai importante reforme naționale din acest deceniu, Cezar Petrescu enumeră progresiv: eficientizarea administrației, înzestrarea armatei, implicarea Bisericii Ortodoxe în spațiul public, reformele sanitare, sistematizarea capitalei, toate alăturate politicilor destinate satelor, tinerilor și culturii naționale.[52] Mesajul său este unul cât se poate de clar și se referă la suveran ca la un principal „arhitect" al *statului nou*: „Toate au pornit din gândul M.S. Regele Carol al II-lea ori au fost însușite de Suveran, căpătând numai așa sorți de înfăptuire, în instabilitatea guvernelor fără principii de continuitate și în inerția aparatului administrativ încremenit în rutină. De la Codul Penal care-i poartă numele și până la un pod ori școală primară de sat, un stadion sportiv ori Cetatea Universitară, pretutindeni spiritul Său se află prezent, sub o piatră de temelie. Duhul ctitoricesc al lui Constantin Brâncoveanu s-a întrupat în al treilea Rege al țării, pentru a-i zidi cu osârdie numai așezări de cultură"[53]. Textul lui Cezar Petrescu se înscrie de minune în tiparul propagandei monarhiste, care asociază inițiativele regelui cu un succes al statului carlist, în efortul său de a transforma națiunea română într-o comunitate modernă și puternică.

Abordând cu entuziasm diferite practici *palingenezice*, carliștii inventează *noul regim* ca pe un exercițiu modern de construcție a statului în care *mitul regenerării naționale prin monarhie* joacă un rol central. Pentru ei, modernizarea națiunii înseamnă în primul rând reformarea instituțiilor statului, modernizarea satelor, naționalizarea maselor și formarea tinerelor generații, cele destinate a construi „România de mâine". În fine, la fel de importante devin și preocupările legate de sănătatea națiunii și a membrilor care o compun.

Imaginea-cheie prin care este reprezentată acum noua Românie este aceea a unui vast șantier. Țara „nouă" este proiectată în același timp ca o *realitate*

și ca un *proces* și este destinată a fi făurită prin *muncă*. Munca făcută în mod concertat de membrii națiunii se dorește a fi una dintre dovezile cele mai importante ale renașterii naționale. De altfel, tocmai *Țară nouă prin munca tuturor* este titlul unei broșuri de propagandă distribuită în câteva zeci de mii de exemplare.[54] Cultul muncii promovat de regim (despre care am discutat și anterior) este justificat inclusiv prin nevoia de a împlini palingeneza națională.

În această privință, propaganda ne informează că România este transfigurată în primul rând prin intermediul tinerilor, categorie socială pe care monarhia o încadrează și o orientează în direcția modernizării națiunii. De exemplu, printre ideile de bază ale mișcării străjerești se numără inclusiv „regenerarea Neamului", un deziderat sintetizat de salutul „Sănătate!"[55]. În acest context, interpretarea oficială legată de acțiunile tineretului carlist este prezentată într-o manieră foarte sugestivă de Octavian Neamțu, într-un volum intitulat *Țară nouă*. Pe scurt, ipoteza lui Neamțu este cea menționată de mine mai sus: înainte de toate, „Țara nouă" se construiește prin tineretul din echipele regale și din Straja Țării.[56] Străjerii și echipierii muncesc cot la cot pentru modernizarea satelor, repară sau construiesc biserici, drumuri și poduri, plantează arbori și sapă fântâni, contribuie la realizarea unor gospodării model, dar ridică și troițe.[57] În programul lor, „România Nouă" reprezintă una dintre temele favorite ale cântecelor destinate să-i mobilizeze.[58] Așa se face că în timpul regimului autoritar tinerii sunt promovați constant ca o forță regenerativă dinamizată de rege. Prin solidarizarea lor sub semnul monarhiei și al muncii constructive, România Mare ar fi fost reînnoită și purificată de toate miasmele trecutului.

Acest lucru se dorește a fi demonstrat și prin intermediul expozițiilor pe care le-am analizat anterior, inițiative proiectate în egală măsură ca dovezi ale renașterii naționale. Muzeul Satului Românesc, „Luna Bucureștilor", „Săptămâna Cărții", expozițiile străjerilor sau ale echipelor regale, Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună" din 1939 și pavilioanele românești ale expozițiilor internaționale sunt promovate constant ca demonstrații estetice ale „României Noi" conduse de Carol al II-lea; cu atât mai mult cu cât se evidențiază în primul rând reformele realizate în timpul deceniului carlist.

Astfel, în 1939, la New York, Dimitrie Gusti și Alexandru Bădăuță (organizatorii pavilionului românesc de la Expoziția Universală din acest oraș) asociază din nou România regelui Carol al II-lea cu „România cea nouă”[59], iar la Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună” din același an autoritățile de la București își propun pur și simplu să arate felul „cum regimul cel nou de la 10 februarie 1938 a transformat, a regenerat și a dat impulsuri noi de viață pe tărâmul unde nu creșteau până atunci decât spinii dezorganizării, ai neînțelegerii și ai lipsei de încredere în ordinea de Stat”[60].

Folosirea unor asemenea strategii ideologice devine din ce în ce mai evidentă în anii regimului autoritar, când carliștii vehiculează nu doar ideea *statului nou* (respectiv a *statului nou* regenerat prin tineri), ci și pe aceea a *omului nou*. Se dorește acum „regenerarea” națiunii printr-un „nou tip de Român”[61]. Împlinirea a zece ani de la Restaurație, de pildă, reprezintă pentru Nichifor Crainic un bun prilej pentru a constata faptul că în ultimul deceniu „organismul” României avusese parte tocmai de „transfuzia de sânge a omului nou”[62]. Cu doi ani în urmă, într-un discurs rostit într-un sat din județul Arad, Dimitrie Gusti echivalase deja activitatea echipelor regale cu o „școală de oameni noi”, o școală căreia i-ar fi revenit tocmai sarcina înfăptuirii „țării noi”[63]. Totuși, nu echipierii dirijați de Gusti sunt identificați cel mai frecvent cu oamenii *noi* ai României carliste. Dimpotrivă, figura străjerului se bucură de cea mai puternică popularizare. Straja Țării este organizația care își propune explicit să formeze „omul nou”, asociat de conducătorul ei Teofil Sidorovici cu „omul eroic al României de mâine”[64], respectiv cu un „cetățean desăvârșit”, în același timp ortodox, naționalist, monarhist și atașat de tradiție, cu un spirit energic și un corp fortificat prin activitate fizică.[65] Potrivit unei asemenea viziuni, *străjerul* este destinat să devină unul dintre cei mai importanți catalizatori ai României carliste. În această privință, filozoful Constantin Rădulescu-Motru îi inventează o psihologie aparte:

> Iată tipul sufletesc de străjer reprezentat astăzi prin sute de exemplare pe băncile școlii, unde mai înainte era necunoscut. Ce aduce nou cu el în spiritul școlii?

O mustrare și o mare nădejde. O mustrare la unilateralitatea școlii de până acum. [...] Elevii străjeri, când vin astăzi pe băncile școlii, ei vin ca să învețe carte, dar nu carte pentru carte, ci carte pentru viață. De aceea și trăsăturile tipului lor se deosebesc de acelea ale elevilor de altădată. Privirea la ei este mai sigură, mișcările mai disciplinate, atitudinea, în total, cu mai multă stăpânire de sine. Grija de viață face ca ei să aibă apoi o altfel de înțelegere a valorii timpului față de cea pe care o aveau elevii de odinioară. Elevii de odinioară erau tăcuți și smeriți cât timp țineau ochii pe carte, dar, îndată cartea dată la o parte, începea pentru ei timpul așa-zis liber: timpul în care se dărâmau cele învățate. Nebunia în locul disciplinei; faptele necugetate în locul faptelor învățate după maximele moralei. Timpul liber nimicea din temelie ceea ce se zidise în timpul de școală.

Străjerul aduce cu el nu numai o mustrare a trecutului, ci și o mare nădejde pentru viitor. Viața neamului nostru era, de câțiva ani, amenințată să secе în profunzime. Manifestările ei toate se petreceau la suprafață. Nicio credință adâncă. Nicio înfăptuire sprijinită pe jertfă. Ideologii multe și pretențioase, dar pentru apărarea lor niciun om gata la sacrificii. Un „egocentrism" dizolvant peste tot. Tradițiile religioase; legăturile către Tron și instituțiile Statului; sentimentele de camaraderie și de prietenie chiar, destrămându-se an după an, într-o atmosferă de indiferență generală.

Și iată deodată minunea străjerismului! În mijlocul destrămării generale, ca un semn al providenței, seva strămoșească a neamului nostru înviorează din nou în sufletul unor copii. Puțin la număr, la început, din ce în ce mai mulți în urmă, acești copii readuc la viață credințele ce erau gata să piară. De pe buzele lor auzim din nou legămintele sfinte către Biserică, Rege și Țară; din sufletele lor simțim cum se înalță o nouă îmbărbătare pentru destinul neamului.

Străjerul nu are încă un tip sufletesc pe deplin format; tipul lui este în curs de formare. Noi, astăzi, asistăm la peripețiile luptei pe care el o duce cu greutățile care îi împiedică desăvârșirea. Însă tipul său senin și voluntar îl vedem cum se conturează din ce în ce mai limpede. Îl vedem de pe acum dominând regiuni din țară. Mâine el va domina peste tot întinsul Țării.

Psihologia străjerului este în curs de formare. Nădejdea noastră însă este că ea nu va întârzia să se fixeze. Căci ea este forjată pe psihologia Românului voinic și viteaz.

Sufletul tău, iubite străjer, este născut din îmbinarea unor factori aleși de Dumnezeu ca să călăuzească viața neamului nostru: Inspirația Suveranului,

întinerirea spirituală a popoarelor europene, readucerea la lumină a vechilor tradiții românești. Din acești trei factori este zămislit sufletul tău.

Inspirația Suveranului, primul factor, dacă ar fi lipsit, tu ai fi un copil al secolului trecut. Ai fi învățat carte, pentru a-ți face parte în slujbele Statului. N-ai fi aceea ce Țara așteaptă de la tine: minte cumpănită pe trup oțelit; gata oricând. Și ar fi putut lipsi inspirația Suveranului, dacă Dumnezeu ar fi voit-o. Căci Suveran activ, animator de energie, este în Europa de astăzi o excepție.[66]

Chiar dacă practicile pe care le încurajează nu presupun o veritabilă revoluție culturală și antropologică (cum se întâmplă în acești ani în statele totalitare), Rădulescu-Motru, Sidorovici sau Gusti legitimează totuși în acest fel ideologia și politicile autoritare carliste de încadrare a tinerilor români. La sfârșitul deceniului, inițiativele regelui și ale regimului sunt înscrise și în această privință într-o veritabilă logică modernistă.

8.3 Carlism, modernism și biopolitică

Unul dintre argumentele legate de natura *modernistă* a regimului carlist este legat de grija deosebită pe care actorii săi și instituțiile sale o demonstrează pentru *igiena* națiunii. Semnificația cuvântului „sănătate" pornește însă nu atât de la faptul că însoțește salutul roman (generalizat treptat în România carlistă în a doua jumătate a anilor 1930), cât de la maniera în care *sănătatea* națiunii ajunge să ocupe un loc de frunte printre preocupările partizanilor regelui, începând de la sociologul Dimitrie Gusti[67] și de la ministrul de interne Armand Călinescu[68] până la jurnalistul Pamfil Șeicaru[69] și la Teofil Sidorovici[70], comandantul străjeriei. Astfel, monarhismul carlist ar putea fi explicat ca o formă de modernism inclusiv pornind de la atenția manifestată pentru *corp*: atât pentru corpul națiunii, cât și pentru corpurile indivizilor care o compun.

Împotriva „decadenței" și a „degenerării", carliștii proclamă neîncetat vigoarea și grija pentru sănătate, iar „ofensivelor culturale" realizate sub semnul monarhiei li se adaugă la sfârșitul anilor treizeci și așa-numite „ofensive sanitare". Desfășurate mai ales în perioada când generalul Nicolae Marinescu

conduce Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale, acestea devin în scurt timp unele dintre cele mai popularizate acțiuni ale regimului autoritar.[71] Cu acest prilej, în fiecare dintre ținuturile României Mari carliste se întocmesc hărți sanitare și se organizează „Săptămâna Igienei". Acum, rezidenții regali, Fundațiile Culturale Regale, străjerii și echipierii desfășoară sub îndrumarea Ministerului Sănătății veritabile campanii naționale de igienă, în cadrul cărora se înființează spitale, se construiesc sau se reabilitează băi publice, se face propagandă sanitară în rândul populației, se oferă consultații medicale gratuite, se distribuie medicamente, se fac vaccinări și deparazitări, toate acestea alături de diferite alte acțiuni destinate curățeniei și înfrumusețării satelor și orașelor.[72]

O asemenea orientare *biopolitică* nu ar trebui să ne mire. În timpul regimului monarhiei autoritare, unor eugeniști notorii li se oferă posibilitatea de a participa la elaborarea unor programe de sănătate publică. Iuliu Moldovan și alți câțiva activiști ai mișcării eugeniste din România sunt numiți membri ai Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale, iar în contextul reorganizării Ministerului Sănătății, partidul unic redefinește explicit responsabilitățile acestei instituții în termeni de „protecție a sănătății familiei și a patrimoniului biologic național"[73]. Deloc întâmplător, grija pentru „igienă" și „sănătate" este totdeauna prezentă printre atribuțiile unor așezăminte carliste precum Căminele culturale[74], Straja Țării[75], echipele regale[76], Frontul Renașterii Naționale[77] sau organizația „Muncă și Voe Bună"[78]. În 1937, la Expoziția Internațională din Paris, Fundațiile Culturale Regale amenajaseră în cadrul pavilionului românesc și un stand dedicat „Igienei și Locuinței Rurale". Astfel, cu ajutorul unor fotomontaje și al unor machete, vizitatorilor li se arată locuințe rurale model, dar și reformele realizate pentru „igiena familiei și a satului românesc"[79]. Se pare că ideile eugeniste penetrează masiv programul instituțiilor dirijate de Dimitrie Gusti, și anume Fundațiile Culturale Regale și Institutul Social Român.[80] Ultima dintre ele, de pildă, se dotează încă din 1935 cu o secție de *Demografie, Antropologie și Eugenie*, ce își propune să studieze „morfologia", „structura", „evoluția" și „valoarea biologică" a populației din România.[81] Acest lucru se întâmplă și ca urmare a faptului că unii intelectuali

ajung să gândească așezămintele patronate de rege ca un mediu propice pentru diseminarea unor modele de modernitate în zonele rurale. În această privință, Căminul cultural devine pentru Dimitrie Gusti „instituția fundamentală de reformă a satelor”[82]. Sporirea numărului Căminelor culturale și generalizarea activității echipelor regale prin crearea Serviciului Social (în 1938) sunt gândite explicit de acest monarhist ca inițiative menite să faciliteze „cucerirea vieții noi” menite comunităților rurale.[83]

Sub domnia lui Carol al II-lea, comunitățile rurale sunt destinate a fi înzestrate progresiv nu doar cu Cămine culturale și biblioteci, ci și cu o infrastructură modernă și cu băi populare, cu utilaje moderne pentru agricultură și cu electricitate, cu dispensare și farmacii. Referindu-se la inițiativele statului, criticul literar Petru Comarnescu prefigurează optimist satul românesc ca pe un omolog al satului danez.[84] La sfârșitul deceniului, discursul palingenezic devine unul dintre cele mai des folosite instrumente de persuasiune, iar propaganda nu încetează a face legătura între monarhism și modernizarea zonelor rurale. Astfel, prima ediție a calendarului revistei *România Satelor* vestește pur și simplu începutul „veacului nou al satului românesc”[85], iar cu prilejul aniversării a zece ani de domnie carlistă, editorii aceleiași reviste reproduc în felul următor urările de „sănătate” pe care câțiva țărani le-ar fi adresat acum monarhului: „Sănătate Majestate / Strigăm cu sinceritate! / Sănătate, să trăiești! / Strigă piepturi țărănești, / Strigă glasuri românești, / Ce-și vor face datoria / Apărându-și țara, glia. / Satele reînviate / Vă trimit azi Sănătate!”[86].

Această retorică reflectă felul în care satul și țăranii reprezintă pentru carliști o parte integrantă a proiectului lor de modernitate românească, chiar dacă una *autohtonă*, centrată pe valori tradiționale pe care comunitățile rurale încă le păstrează. Maria Bucur remarcă pe bună dreptate faptul că în acest deceniu țăranii devin o veritabilă „masă de recipienți ai programelor eugenice”[87]. Printre grijile naționaliștilor români se numără acum nu doar problema disoluției iminente a comunităților tradiționale sau a satului arhaic supus efectelor modernizării, ci și analfabetismul, condițiile de locuire, lipsurile legate de igienă, regimul alimentar sau alcoolismul. În perfectă congruență cu

spiritul vremii, medicul igienist Gheorghe Banu propune adoptarea unor măsuri eugenice pentru îndreptarea acestor tare[88], iar odată devenit președinte al Serviciului Social (în 1939), prezintă în mod clar activitatea așezămintelor carliste ca parte a unui program național de îmbunătățire a stării culturale, sanitare și economice a satelor.[89] Într-o societate preponderent țărănească, regimul monarhiei autoritare își asumă sarcina de a acționa ca o contrapondere la impactul modernității, capitalismul, industrializarea și urbanizarea fiind gândite ca forțe care pun în primejdie structurile tradiționale pe care România Mare se sprijină din punct de vedere biologic și identitar.

Lupta pe care regimul carlist o duce pentru „însănătoșirea" națiunii poate fi înțeleasă mai bine când avem în vedere felul în care autoritățile capitalei gândesc acțiunea de asanare a mlaștinilor din jurul Bucureștiului. Aceasta este integrată în suita de programe edilitare asociate „Lunii Bucureștilor", dar este prezentată în același timp și ca parte a campaniilor naționale de igienă, în care este implicat și regele.

O retorică modernistă autentică domină discursul autorităților despre natura acestui demers, început la jumătatea deceniului de domnie carlistă. Încă din 1935 aflăm că în zonele Băneasa, Herăstrău, Florească, Fundeni, Pantelimon, Tei și Cernica, descrise ca „mlaștini" cauzatoare de „molime", vor fi amenajate lacuri navigabile pentru sporturi și agrement, toate acestea alături de spații verzi și surse de apă pentru grădini de zarzavaturi.[90] Trei ani mai târziu, progresele înregistrate în acest domeniu sunt prezentate într-un volum închinat realizărilor regimului autoritar. Intitulată în mod sugestiv *Era nouă*, cartea elogiază printre reformele sanitare ale statului monarhic și lucrările de asanare a lacurilor „malarigene"[91]. În acești ani, propaganda le prezintă în termeni pur regenerativi, ca o luptă dusă pentru „sănătatea" orașului împotriva unor „focare de infecție" și a unor „regiuni insalubre"[92].

Aceste practici pot fi înțelese ca un echivalent românesc al politicii de *bonifica* (revendicare)[93] prin care statul fascist italian transformă în terenuri arabile mlaștini din Latium, Sicilia și Sardinia[94], o practică prin excelență modernistă.[95] În ambele cazuri acțiunea de „asanare" este gândită

și promovată ca parte a unui proiect național de combatere a „degenerării" și de „reînnoire" a societății prin înlăturarea factorilor cauzatori de patologii și „curățarea" teritoriului. Drept dovadă, pavilioanele expoziției anuale „Luna Bucureștilor" se ridică simbolic tocmai în Parcul Național „Regele Carol al II-lea", creat la rândul lui prin asanarea progresivă a lacului Herăstrău. Alături de recent amenajatul lac Tei, Parcul Național „Regele Carol al II-lea" e prezentat ca un model de transformare a unor terenuri neigienice. Asemenea operațiunilor moderniste de *bonifica* din Italia fascistă, inițiativele românești sunt evidențiate la rândul lor de propagandă ca un demers de *revendicare*, de *dobândire*, de *câștigare* a unor terenuri prin transformarea lor din mlaștini pline de țânțari și cauzatoare de maladii în terenuri arabile și spații verzi, în suprafețe navigabile ori aerodromuri, sau chiar în fabrici și ferme model.

Regelui însuși i se supune spre aprobare programul de lucru, a cărui punere în practică trece imediat în sarcina Uzinelor Comunale ale capitalei.[96] Până la urmă, Carol al II-lea este cel care imaginează împânzirea întregii țări cu o rețea de canale navigabile destinate să faciliteze irigarea unor regiuni afectate frecvent de secetă pornind de la modelul amenajării lacurilor Herăstrău și Floreasca.[97] Potrivit medicului Nicolae Hortolomei, ministru al sănătății în perioada mai-iulie 1940, suveranul prezidează personal ședința în care se hotărăște crearea „Comisiunii de asanări malarice"[98]. Faptul că Hortolomei ține neapărat să precizeze că „inițiativa regală" a stat la baza acțiunii de asanare a „terenurilor malarigene" făcută cu scopul „de a combate malaria"[99] reprezintă un argument cât se poate de important pentru a examina acest episod ca parte a experimentului modernist carlist. În egală măsură, inițiativa de revendicare (în numele monarhiei) a unor terenuri neutilizabile și primejdioase din punct de vedere sanitar se cuvine a fi înțeleasă inclusiv în dimensiunea sa simbolică, respectiv ca o acțiune de transformare, într-un sens regenerativ, a unei părți din teritoriul național. Modul cum este percepută asanarea lacurilor bucureștene trădează într-o manieră explicită etosul modernist al carlismului.

8.4 Carol al II-lea: reformator social și „Rege al Renașterii Naționale"

Promisiunea regenerării naționale reprezintă ideea centrală care facilitează Restaurația din 1930, iar Carol este obligat să își asume rolul de reformator politic și social. Îndeplinind această funcție, el își legitimează nu doar întronarea, ci și sporirea atribuțiilor sale politice, respectiv procesul de personalizare a puterii. De fapt, în jurul imaginii sale de reformator social se construiește treptat o narațiune specifică. Pe scurt, potrivit acesteia, sub conducerea sa România Mare urmează să fie modernizată, fie și sub un regim politic al monarhiei autoritare. Însă unii carliști, precum pedagogul Ștefan Șoimescu (instructor în Straja Țării), o integrează într-o narațiune mai cuprinzătoare, legată de statutul de *Salvator* pe care Carol și-l asumă în 1930. Într-un volum publicat în 1938, Șoimescu explică în maniera următoare contextul istoric în care Carol al II-lea îndeplinește acest rol:

> O consecință generală a războiului mondial a fost, în toate țările, dezaxarea organismului de stat. Peste tot procesul acesta devenise atât de adânc, încât refacerea vieții nu mai era o simplă problemă de îndreptare economică, ci o problemă complexă, ce implica un sistem întreg de concepții și măsuri echivalente în toate domeniile, cu o reformă de proporții și creațiuni. Nevoia unui reformator, care să răspundă unei asemenea meniri, devenise în felul acesta la un moment dat ea însăși problema timpului. Toate țările, toate popoarele își căutau omul providențial. Un vânt amenințător începuse a sufla pretutindeni în toate părțile și lumea își dădea socoteală că ori se arată omul, ori se dezlănțuie furtuna. Acestea erau împrejurările simțite la noi în preajma Restaurației.
>
> Din clipa Restaurației, Marele nostru Rege ia două feluri de măsuri, unele privind actualitatea, celelalte opera de viitor. Astfel, în scurtul răstimp de câțiva ani, cu o grijă deosebită pentru tot ce e menit să constituie în stat funcție socială și morală în vederea binelui obștesc, Regele nostru întronează cultul muncii constructive și instaurează o eră nouă, cu climatul sănătos al râvnei și încrederii. [...] Prin sfetnici aleși, îndrumează problema financiară, reface economia națională a țării, însănătoșește viața publică, unifică legislația, organizează administrația, pune la punct problema apărării naționale, înzestrează armata,

> stimulează refacerea drumurilor, subliniază importanța agriculturii, pune un deosebit preț pe buna stare a țăranului și ajută cu o grijă temeinică propășirea acestei importante ramuri a economiei noastre naționale, sprijină industria, încurajează toată activitatea productivă sau mijlocitoare onestă și insistă asupra educației poporului, în special asupra educației tineretului.[100]

Narațiunea lui Șoimescu este una plină de semnificații. Lăsând la o parte dimensiunea propagandistică a textului, cu greu am putea nega importanța pe care o au în crearea mitului regenerării naționale prin monarhie evenimente și fenomene istorice precum Primul Război Mondial, crearea României Mari, eșecul parlamentarismului din anii douăzeci ori criza economică ce debutează la sfârșitul acestui deceniu. În egală măsură, ulterior, în anii treizeci, inițiativele lui Carol întăresc și legitimează la rândul lor calitatea sa de conducător autoritar, de lider capabil să dirijeze reformele necesare pentru crearea unui stat *nou*.

Între *carlism* și speranța de *înnoire* înțeleasă ca *schimbare* există o puternică legătură, iar în această privință Alexandru G. Donescu (primar al Bucureștiului între anii 1934 și 1938) îl asociază nu fără temei cu procesul de „reconstrucție a României"[101]. Acest monarh dezbate, aprobă și impulsionează planuri naționale de reformă nu doar ca urmare a calității sale de rege, ci și ca persoană de la care se așteaptă o reordonare, o recadrare a națiunii, astfel încât această comunitate să poată face față cât mai bine provocărilor modernității, oricare ar fi natura lor. Vreau să spun că, prin acțiunile sale, regele nu este deloc izolat de ideologia palingenezică creată în jurul său.

De aceea discut despre o ideologie *carlistă* a renașterii naționale, pentru că *(re)înnoirea*, *renașterea*, *regenerarea*, *reforma* ori *refacerea* sunt puse totdeauna în legătură cu persoana și acțiunile suveranului. Pentru partizanii săi, Carol al II-lea este nu doar „Suveranul Reformator"[102], „Regeneratorul României"[103], „misionarul renașterii naționale"[104], „Regele Renașterii Culturale",[105] „Ctitorul sănătății publice"[106], ci și „Ziditor de Țară nouă"[107], „Ctitor al României reînviate"[108], „deschizător de drumuri noi"[109]. Dintre corespondenții săi, nu puțini sunt cei care văd în el „Făuritorul României noi"[110], completând astfel imaginea sa oficială de „ziditor priceput al noului stat românesc"[111]. Ideea că

regele conduce o veritabilă operă de renaștere națională este puternic popularizată în România și în străinătate, iar propaganda îl înfățișează nu doar ca principal actor politic, ci și ca principal vector al reformării României Mari.

În consecință, Carol al II-lea joacă cu îndrăzneală rolul de principal „arhitect" al noului stat, cultivând imaginea unui rege modern a cărui calitate de reformator politic și social este dublată de pasiunea sa pentru automobile, aviație și cinematografie. Regele se prezintă ca făcând parte din „generația nouă"[112], iar o analiză atentă a discursurilor sale frapează observatorul prin frecvența termenilor asociați ideii de palingeneză națională, îndeosebi în a doua jumătate a anilor treizeci. În septembrie 1934, cu prilejul inaugurării săpăturilor arheologice de la Sarmizegetusa, monarhul proclamă „renașterea națională"[113], pentru a descrie apoi (în 1935) Straja Țării ca o organizație destinată să pună bazele „României noi"[114]. De fapt, Straja Țării, echipele regale și Căminele culturale formează, în opinia suveranului, o singură mișcare de „regenerare națională"[115]. În fine, în februarie 1938, regele prezintă instaurarea regimului autoritar și promulgarea unei noi Constituții drept începutul unei „ere noi" pentru „România reînnoită"[116]. Începând din acest moment, regatul pe care îl conduce este destinat a deveni o „țară reînviată"[117].

Pentru a mobiliza indivizii și masele în jurul monarhiei, Carol al II-lea folosește un discurs traversat de un veritabil patos modernist. Acest aspect devine vizibil inclusiv când avem în vedere grija pe care și el o demonstrează față de „sănătatea" națiunii. Urarea „Sănătate!", de pildă, care se instalează progresiv în vocabularul său începând din anul 1934[118], reprezintă pentru rege salutul „generației noi"[119]. Când vine vorba de națiunea română pe care dorește să o reformeze, suveranul împărtășește, ca și susținătorii săi, o viziune cât se poate de modernistă asupra lucrurilor, pornind de la o gândire binară care opune *sănătatea* contra *maladiilor* care ar fi atacat *corpul* națiunii. Astfel, aflăm de la el că una dintre funcțiile esențiale ale străjeriei, căminelor culturale și echipelor regale ar fi fost tocmai aceea de a făuri generații și sate „sănătoase"[120]. Obsesia comunității „sănătoase" penetrează în mod semnificativ convingerile sale politice, iar într-un discurs programatic pe care îl rostește la începutul anului 1939

deplânge în maniera următoare starea sanitară a populației: „Fiecare știe că pe acest teren avem enorm de înfăptuit. Tuberculoza, bolile sociale, malaria și mortalitatea infantilă fac ravagii și, în general, starea sanitară a populației lasă mult de dorit. Trebuie făcută, în această ramură a activității de stat, o sforțare serioasă pentru întărirea neamului"[121]. Prin retorica și inițiativele sale, suveranul leagă astfel în mod explicit idealul regenerării naționale de monarhie.

Convingerile sale moderniste merită să fie analizate însă nu doar pornind de la discurs și de la practici eugeniste, ci și prin raportare la ipostaza sa de *monarh constructor*, o reprezentare care se numără printre cele mai popularizate teme ale propagandei. Inclusiv acest lucru se întâmplă în contextul unei dezbateri mai cuprinzătoare, una legată de nevoia modernizării urbanistice a Bucureștiului ca urmare a noului statut pe care îl capătă după război, acela de capitală a României Mari. Într-adevăr, în deceniul de domnie a lui Carol al II-lea nu doar se discută planuri de transfigurare a capitalei, ci orașul se și transformă treptat din punct de vedere edilitar și urbanistic.

În anii treizeci, autoritățile pun în practică o nouă lege administrativă, se fac lucrări pentru canalizarea Dâmboviței și asanarea unor lacuri, se execută pavaje, dar se îmbunătățesc și serviciile de iluminat public, de transport în comun și de salubritate. Înainte de toate însă, după cum am menționat în capitolul anterior, noua capitală se remarcă prin monumentalitate. Cele trei mari piețe ale orașului („Victoriei", „Palatului" și „8 Iunie") se află în plin proces de reamenajare, dar se înalță și numeroase clădiri impunătoare. Deceniul carlist coincide în același timp cu o perioadă de trasare a unor mari bulevarde și cu epoca de aur a „blockhaus-urilor" bucureștene. Multe dintre ele se înalță în centrul orașului, unde fasonează artere precum bulevardul Magheru, promovat frecvent de propagandă ca exemplu al ritmului rapid de modernizare pe care domnia lui Carol al II-lea l-ar fi imprimat capitalei. Suveranul personifică acum ideea capitalei transfigurate, aflată în plin proces de regenerare.

În acest context, o inițiativă cât se poate de sugestivă este reprezentată de inserarea, într-unul din pavilioanele primei ediții a „Lunii Bucureștilor" (1935), a unei machete de 100 de metri pătrați care prezintă capitala contemporană

traversată atât de marile artere de circulație în curs de amenajare, cât și de piețele prevăzute a fi sistematizate. Aici, un sistem de iluminat inovator arată vizitatorilor nu doar lucrările efectuate până în 1935, ci și pe cele de executat în viitor.[122] Planificarea „carlistă" a Bucureștiului devine astfel o metaforă pentru a desemna idealurile de regenerare ale regimului, iar monarhului i se recunoaște nu doar capacitatea de a diagnostica problemele orașului, ci și pe aceea de a-l transforma.

Prin urmare, regele este consacrat frecvent în postura de ghid estetic. De pildă, este surprins vizitând șantierele „Lunii Bucureștilor"[123], dar și inspectând lucrările de reamenajare a piețelor „Palatului" și „8 Iunie". La fața locului, acesta cercetează cu atenție munca efectuată și solicită lămuriri despre schimbările aflate în curs.[124] Până la urmă, Carol al II-lea este prezent de-a lungul întregului deceniu la inaugurarea celor mai importante edificii și realizări edilitare din capitală și tot el „sancționează" planurile de sistematizare.[125] Mai mult decât un act simbolic, această din urmă practică reprezintă o trimitere directă la ideea potrivit căreia *ochiul* și *mâna* monarhului se află în spatele oricărei scheme de reconstrucție și inginerie a noului oraș.

Implicarea monarhică în modernizarea și refacerea urbanistică a Bucureștiului se petrece într-o manieră progresivă și este puternic încurajată de carliști. De exemplu, Cezar Petrescu este unul dintre cei mai îndârjiți promotori ai imaginii regelui urbanist. Într-o serie de texte pe care le publică în anii 1938–1940, acesta atrage în mod explicit atenția asupra faptului că „refacerea capitalei" se datorează în bună măsură „inițiativei regale". Astfel, aflăm că reconstrucția noului București ca un oraș înzestrat nu doar cu clădiri și piețe monumentale, ci și cu servicii moderne și cu o infrastructură modernă, ar fi fost posibilă doar mulțumită eforturilor pe care Carol al II-lea le-ar fi dus împotriva „instabilității guvernelor" și a „inerției aparatului administrativ încremenit în rutină"[126]. În această privință, există și primari ai capitalei ori arhitecți monarhiști care laudă meritele „Coroanei ". Gheorghe M. Cantacuzino consideră că abia odată cu Restaurația se creează posibilități pentru modernizarea și armonizarea estetică a capitalei: „Sub îndemnul Regesc o Românie

nouă se naște. [...] Lucrând sub îndemnul Regal am cutezat să privim dincolo de stricta noastră tradiție pentru a lega din nou firul cu măreția romană, purtată de nelimitatele posibilități ale tehnicii moderne. [...] Sub îndemnul Regal, Bucureștiul se schimbă, statuile se înalță, piețele se nasc în spații impunătoare, iar localurile și lucrările publice se fac într-un ritm viu. Vrem monumentalitate și liniștea care să exprime permanența instituțiilor Statului nostru și care să poarte pecetea Regalității"[127]. În domeniul arhitecturii, este de părere Cantacuzino, monarhia urmează să inaugureze în România o nouă eră „civilizatoare"[128]. Pe de altă parte, Constantin C. Brăiesku, unul dintre edilii bucureșteni de la sfârșitul deceniului, îl consideră pe rege ca fiind pur și simplu „cel mai bun și cel mai mare arhitect al vremurilor de față"[129].

În acest context, suveranul joacă rolul unui veritabil estet. Carol al II-lea discută personal cu arhitectul Duiliu Marcu planurile noii Școli de Război[130], iar împreună cu Victor Dombrowski (primar al capitalei în perioada septembrie 1938-septembrie 1940) și cu sculptorul Ivan Mestrović colaborează îndeaproape la alegerea celui mai potrivit loc pentru amplasarea monumentului regelui Ferdinand din Piața Victoriei.[131] Implicarea sa în procesul de metamorfoză urbanistică a Bucureștiului devine astfel o altă expresie a noi ordinii politice, centrată în jurul monarhiei. În mod simbolic, transfigurarea capitalei este comparată și asociată încă o dată cu palingeneza întregului stat.

Aspectele discutate mai sus demonstrează faptul că mișcarea politică monarhistă din România interbelică poate fi mai bine înțeleasă dacă este abordată inclusiv prin prisma ideologiei și a practicilor sale moderniste, respectiv prin prisma a ceea ce inventează, a ceea ce aduce nou pentru națiunea pe care pretinde să o gospodărească. Ideea regenerării comunității politice se bucură acum de o largă popularitate, însă în anii treizeci aceasta ajunge să fie din ce în ce mai mult asociată cu monarhia.

Modernismul carlist ar putea fi totuși și mai bine înțeles când este examinat pornind de la o perspectivă regională și ideologică mai cuprinzătoare. Până la urmă, instaurarea dictaturilor a căror ideologie este centrată pe ideea de *reformă* este un fenomen care se generalizează în Europa interbelică,

marcată profund de ascensiunea regimurilor autoritare.[132] Nu doar totalitarismul (fie el fascist, național-socialist sau sovietic) contează însă în această ecuație. Începând din 1929 până în 1936, inclusiv democrațiile din Iugoslavia, Portugalia, Austria, Bulgaria, Estonia, Letonia ori Grecia se înclină progresiv în fața unor dictaturi.

Fiecare dintre aceste regimuri este animat de ambiția de a reforma statul și societatea și fiecare dintre ele promite edificarea unor state *noi*, conduse de lideri – Mussolini (Italia), Hitler (Germania), Mustafa Kemal Atatürk (Turcia), Franco (Spania) sau Salazar (Portugalia) – care revendică statutul de *șefi* absoluți. Autori precum Roger Griffin consideră că procesul de „inventare" a unor astfel de personalități se cuvine a fi înțeles pur și simplu în contextul unor așteptări populare legate de modernizare. Prin urmare, dacă unele dintre regimurile pe care tocmai le-am menționat nu proclamă într-o manieră directă un discurs reformist radical specific totalitarismelor din Italia, Germania și Uniunea Sovietică, acest lucru nu înseamnă că nu sunt pătrunse de un activism modernist, de vreme ce încearcă la rândul lor să rezolve crizele modernității prin instaurarea unei noi ordini.[133] Așadar, acestea nu ar trebui să fie abordate ca niște mișcări politice artificiale și „reacționare", ci mai degrabă ca regimuri care propun proiecte politice centrate pe „o nouă temporalitate", una de factură modernă.[134] Pe de altă parte, alți autori sunt de părere că acest elan reformist are la bază în primul rând transformări sociale, culturale și politice cauzate de Primul Război Mondial.[135] Altfel spus, atât autoritarismele, cât și totalitarismele interbelice atacă democrația reprezentativă pornind de la ideea că s-ar fi dovedit a fi o practică ineficientă în demersul de soluționare a provocărilor politice, culturale și socioeconomice generate de această conflagrație.

În suita acestor fenomene politice, și monarhismul carlist românesc se configurează în jurul unui mit al renașterii naționale. Carol al II-lea devine rege pentru că domnia sa promite o schimbare, însă una realizată în primul rând în direcția reformării națiunii și a statului. Promisiunea *schimbării* facilitează întronarea sa în 1930 și tot aceasta pune bazele instaurării unui regim autoritar

în februarie 1938. În ultimă instanță, chiar și proclamarea statului totalitar (în vara anului 1940) ar putea fi înțeleasă ca o etapă a palingenezei naționale promise de monarh și susținătorii săi.

În altă ordine de idei, merită avut în vedere și felul în care practica și ideologia lui Carol și a carliștilor se sprijină pe un conglomerat de teme, în același timp tradiționale și revoluționare, însă inserate toate într-un cadru politic dominat în egală măsură de naționalism și de monarhism. O asemenea asociere nu reprezintă neapărat un semn al caracterului antimodern al carlismului. Din contră, în această privință nu trebuie neglijat faptul că *modernismul* reprezintă o încercare de a rezolva contradicțiile modernității printr-un melanj de tradiție și modernitate.[136] Așa se face că, în România lui Carol al II-lea, teme precum *trecutul național*, *tradiția țărănească*, *ortodoxia* sau *stabilitatea* pot coexista fără probleme cu idei precum *regenerarea*, *omul nou*, *statul nou* sau *eugenismul*.

Proclamând ca țel reînnoirea comunității, așezămintele carliste devin acum unul dintre cele mai importante laboratoare ale modernismului românesc. Într-o lume aflată într-o continuă schimbare, regele și susținătorii săi promit să ofere soluții practicând o doctrină modernistă destul de coerentă. De aceea consider că monarhismul carlist oferă un teren de cercetare fertil pentru cei interesați să înțeleagă maniera în care au fost practicate în România Mare diferite idei despre modernizare și progres.

Concluzii

În paginile anterioare am încercat să prezint ideile politice care au modelat România anilor treizeci într-o manieră diferită de cea împământenită până acum, demonstrând faptul că la baza *carlismului* se află un tip specific de *naționalism monarhist autoritar*. Prudent și conciliator, acest naționalism nu se manifestă într-o manieră cuceritoare ori agresivă pe scena internațională. Însă în interiorul României Mari permite totuși lui Carol al II-lea și partizanilor săi să se erijeze în interpreți ai interesului național și să combată factorii care, în opinia lor, ar fi pus în pericol unitatea națiunii.

Acest *monarhism carlist* nu se referă strict la persoana lui *Carol*, la acțiunile sale ori la felul cum este perceput și reprezentat de ceilalți (de partizani ai acestuia, de adversari politici sau de opinia publică). Desigur, acesta se bucură întotdeauna de o centralitate în cadrul carlismului. Fără Carol, în România interbelică nu s-ar fi configurat vreodată o mișcare politică și o ideologie *carlistă*. Totuși, ideologia și practica monarhismului analizat de mine înseamnă mult mai mult decât atât.

Deși în multe privințe evenimentele s-au desfășurat contrar proiectului carlist, impactul acțiunilor lui Carol și ale susținătorilor săi nu trebuie subestimat, de vreme ce ideile lor au fost diseminate în mod constant prin presă, prin diverse scrieri teoretice, prin propaganda oficială ori prin manualele școlare. După cum am încercat să demonstrez în această carte, între cele două războaie mondiale carliștii nu doar fac din monarhie o axă a proiectului național, ci și fasonează masiv politicile de stat și structurile sociale din România Mare.

Având în vedere această paradigmă, am structurat studiul meu pornind de la dorința de a reconstitui cadrele generale ale dezvoltării carlismului: de la începuturile sale (pe care le-am putut identifica în primii ani de după Primul Război Mondial) și până la sfârșitul anilor treizeci, când această mișcare politică dobândește monopolul guvernării României Mari. Am explorat astfel principalele componente ale imaginii populare a lui Carol și fuziunea lor într-un *mit al șefului*, acordând o atenție particulară istoriei ideilor și istoriei intelectuale și încercând să analizez persoana lui Carol *în epoca sa*. Altfel, în privința practicilor politice carliste, m-am străduit să cartografiez atât schimbarea, cât și continuitatea.

În loc de a „sări" peste cele două decenii (1918–1938) care precedă regimul autoritar instaurat în 1938, tratându-le ca o epocă a unor manifestări carliste difuze, am ales să le analizez cu aceeași atenție dedicată anilor 1938–1940. În egală măsură, în loc de a aborda dictatura regală ca un experiment eșuat de domnie personală (respectiv personalizată) a lui Carol al II-lea, am ales să discut mai degrabă natura și consecințele ideilor și practicilor pe care se fundamentează acest regim.

Carlismul se configurează în prima jumătate a anilor 1920 ca o mișcare politică antiparlamentară și naționalistă centrată în jurul persoanei principelui Carol. Deși acesta părăsește România și renunță la calitatea sa de prinț moștenitor în 1926, în anul următor moartea regelui Ferdinand (alături de criza economică de la sfârșitul deceniului și de instabilitatea Regenței instaurată ca urmare a vârstei minore a lui Mihai, fiul lui Carol) determină o revigorare a curentului politic și intelectual carlist. Prin urmare, în iunie 1930 Carol revine în România și este întronat. Jucând rolul omului providențial, acesta promite o eră de stabilitate politică și de progres economic și cultural, deziderat pornind de la care își legitimează și își fundamentează de-a lungul întregului deceniu puterea aflată în continuă creștere. Așa se face că în anii treizeci monarhia reprezentată de Carol devine una deosebit de activă, inițiind sau implicându-se în nenumărate proiecte puse sub semnul reformei, respectiv al renașterii naționale. Estetizarea politicului, mimetismul

filofascist și modernismul proiectului carlist, analizate de mine în ultimele trei capitole, tematice, evidențiază tocmai modernitatea reformatoare a acestei mișcări politice.

Explorat din această perspectivă, monarhismul din România interbelică ni se înfățișează într-o manieră diferită de cea în care a fost analizat și prezentat până acum, chiar dacă în peisajul politic și cultural european fenomenul carlist nu reprezintă o realitate nouă, inedită. Pe de o parte, acțiunile carliștilor se înscriu pe linia reacției politice antiliberale devenită clasică în Europa anilor 1930, când „anarhia" democrației reprezentative și a liberalismului apare în ochii multora ca o dinamică distructivă când este comparată cu planificarea și cu proiectul ideal al unui stat omniscient și omnipotent dirijat de un *șef* capabil. Pe de altă parte însă, mișcarea politică monarhistă posedă în mod inevitabil și trăsături specifice când este comparată cu alte ideologii autoritare și naționaliste din Europa.

Faptul că regele și carliștii ajung să modeleze acum existența a milioane de indivizi, de la țărani (prin politici culturale specifice) și tineri (încadrați în Straja Țării) până la muncitori (integrați în așezămintele „Muncă și Voe Bună") și militari (care construiesc la granițele țării fortificații ce poartă numele monarhului) nu face decât să confirme premisa centrală a cărții, respectiv ideea potrivit căreia carlismul românesc se cuvine a fi înțeles ca o mișcare politică animată de o ideologie care propune o formulă de modernitate politică înfăptuită prin reforme naționaliste destinate a fi realizate prin intermediul unei monarhii autoritare. În ciuda istoriei extrem de complexe a acestei formule de monarhism antiliberal, viziunea actorilor săi despre naționalism, autoritate și modernitate ar putea fi redusă la o serie de deziderate esențiale:

1. opunerea unui stat autoritar parlamentarismului;

2. reformarea statului prin instaurarea unui regim autoritar condus de Carol;

3. naționalizarea regiunilor care compun România Mare;

4. modernizarea națiunii, însă prin metode inspirate din regimurile fasciste italian și german și prin păstrarea specificului său țărănesc.

Ca orice ideologie politică și socială modernă, și cea carlistă este una sincretică, înglobând o diversitate extrem de mare de idei, respectiv de ipostaze în care Carol al II-lea este proiectat. În anii treizeci, acesta nu este doar „Șef autoritar", „Reformator" și „Naționalist", ci și „Salvator", „Rege al culturii", „Rege al țăranilor", „Rege Străjer", „Voievod" și „Urbanist", configurând o suită de reprezentări care nu doar coexistă, ci sunt și articulate din punct de vedere ideologic astfel încât să evidențieze complexitatea și importanța statutului de *conducător* pe care Carol îl îndeplinește acum.

Bineînțeles, politicile carliste întâmpină obstacole, rezistențe și limite. Regimul autoritar din anii 1938–1940, de pildă, rămâne un plan nedesăvârșit sau, altfel spus, incomplet. După cum e cazul fiecărui regim politic, există o diferență apreciabilă între realitate și reprezentările avansate de intelectuali ori de propagandă, respectiv între ambiții și rezultate. Ideile și practicile asociate monarhiei reprezentate de Carol se cuvin deci a fi înțelese ca un proces în curs, unul totdeauna pe cale de a se face, și nu ca un proiect politic încremenit în rutină și definitiv.

După cum reprezentările ideologice ale puterii nu reprezintă niciodată echivalentul real al exercitării puterii, nici România carlistă nu coincide întotdeauna cu România reală. Prin urmare, funcția ideologiei devine una centrală, *realitatea percepută* trebuind să triumfe asupra *realității obiective*. De aceea regele, carliștii și propagandiștii regimului depun eforturi constante pentru a întreține mitul „României Noi" regenerate prin monarhie. În această privință, forța ideologiei carliste este dovedită nu doar de maniera în care mobilizează și condiționează acțiunile a numeroși indivizi (atât la nivel local, cât și național), ci și de faptul că lui Carol i s-au iertat ori i s-au trecut cu vederea atât de multe derapaje morale, de greșeli și defecte.

În același timp, nu trebuie neglijat nici faptul că regele Carol al II-lea nu a fost totuși un erou național, așa cum este zugrăvit de susținătorii săi. În nu puține privințe există o diferență apreciabilă între veritabilul Carol și personajul mai mult sau mai puțin *fictiv* fabricat de intelectualii carliști și de propagandă. De fapt, acesta poate fi încadrat cu ușurință în paradigma politică

formulată de Ludwig von Mises, potrivit căruia: „Cei care avansează înlocuirea unei guvernări reprezentative cu una autoritară sunt de fiecare dată fascinați de imaginea himerică a unui șef de stat «perfect», persoană dedicată în mod sincer progresului și bunăstării comunității pe care o conduce. Conducătorul real, însă, nu este decât un individ preocupat înainte de toate de concretizarea și perpetuarea propriilor sale interese și a propriei sale supremații, respectiv pe a sa și pe a apropiaților săi. Atâta vreme cât poate recurge la măsuri antiliberale pentru a atinge acest țel, fără îndoială o va face"[1].

Cert este că, începând cu anul 1938, mișcarea politică creată în jurul lui Carol începe în România o suită de regimuri politice autoritare care durează o jumătate de secol. Faptul că schimbarea de regim din septembrie 1940 se produce rapid, fără conflicte politice majore, ca și în zilele Restaurației, nu este unul lipsit de însemnătate. În această privință, merită reamintit faptul că după abdicarea lui Carol este rândul generalului Ion Antonescu să promită un „regim nou"[2] și să fie proiectat în postura de Salvator.[3] Într-adevăr, regimurile politice din anii 1940–1944 (național-legionar și antonescian) își însușesc la rândul lor promisiunea renașterii naționale și a eficientizării administrației statului. Altfel, deși este mult mai puțin carismatic decât Carol, inclusiv Mihai este asociat acum de unii adulatori cu „România Nouă".[4] Pe de altă parte, când vine vorba despre politicile naționaliste, românizarea ori programele eugenice practicate de monarhiști în anii regimului carlist sunt continuate (uneori de aceiași actori) și în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial.[5]

Sorin Alexandrescu ori Constantin Iordachi situează pe bună dreptate regimurile politice din România anilor 1938–1989 într-o anumită continuitate a manifestărilor.[6] De fapt, politicile autoritare și naționaliste din anii treizeci nu doar anticipează, ci și pregătesc politicile statului din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și din perioada comunistă. Carol al II-lea și partizanii săi sunt cei care proclamă și experimentează pentru prima oară în România partidul unic, alături de diferite alte metode etatiste de inginerie socială. În această privință putem lua în considerare, de pildă, eforturile de sistematizare a capitalei[7] ori politicile de modernizare a satelor. La începutul anilor 1980, Henri H.

Stahl remarcă nu fără temei faptul că „satul Dioşti a fost o primă încercare de a construi un «sat model» în jurul unui «centru civic», idee care astăzi încă se află în miezul preocupărilor noastre privind acţiunea de transformare a vechilor sate în centre urbane agro-industriale"[8]. La sate, Căminele culturale sunt folosite şi după prăbuşirea carlismului ca instrumente de ideologizare şi control.

Acelaşi regim carlist pune bazele unor forme de socializare naţională şi de încadrare a indivizilor perpetuate ulterior în perioada comunistă (în 1940, anul destrămării României Mari şi abdicării lui Carol al II-lea, procesul de naţionalizare a maselor este departe de a fi desăvârşit). De pildă, cu greu am putea nega faptul că Straja Ţării reprezintă, mai mult sau mai puţin (şi nu doar prin prisma uniformelor, izbitor de asemănătoare!), echivalentul interbelic al organizaţiei pionierilor. Altfel, inclusiv practicile legate de munca obştească a tinerilor sunt extrem de similare cu „munca patriotică" promovată în anii socialismului românesc. Pe scurt, ideile şi formulele de socializare experimentate în România carlistă continuă să persiste în societatea românească, de cele mai multe ori într-o formă adaptată noului statu-quo. Succesorii lui Carol al II-lea (fie că este vorba despre Ion Antonescu, despre Gheorghe Gheorghiu-Dej ori despre Nicolae Ceauşescu) nu doar reafirmă, ci chiar întăresc caracterul antiliberal al statului. Fiecare dintre ei joacă rolul *conducătorului* autoritar.

Sper sincer ca prin modesta mea contribuţie să demontez unele prejudecăţi şi clişee istoriografice legate de ideologiile şi formulele de guvernare din România interbelică, conturând în acelaşi timp noi perspective de înţelegere a naţionalismului şi a culturii politice din această perioadă. Rămâne de văzut de ce, dintre toţi regii României moderne, doar în jurul lui Carol al II-lea se naşte o veritabilă mişcare politică animată de ambiţii în acelaşi timp monarhiste, autoritare şi naţionaliste. Factorii care facilitează ascensiunea naţionalismului monarhist din rândul unei palete extrem de variate de posibile soluţii autoritare la criza parlamentarismului românesc interbelic merită în continuare să fie analizaţi.

Lipsurile din istoriografia română despre domnia regelui Carol al II-lea ar merita ameliorate cu noi studii, cu atât mai mult cu cât în această privinţă

există o abundență remarcabilă a surselor. Merită analizat, de exemplu, felul cum se manifestă în acest deceniu cultul personalității regelui. Pe lângă această formă de personalizare a puterii, rămân puțin explorate inclusiv fenomenul de estetizare carlistă a politicului ori maniera în care funcționează așezăminte cu specific monarhist precum Straja Țării ori Fundațiile Culturale Regale. Fiecare dintre aceste instituții și practici forjează acum un mecanism particular de socializare politică. În egală măsură, cunoscătorii limbilor minorităților naționale (maghiară, germană, rusă etc.) ar putea explora maniera în care „neromânii" din interiorul României Mari reacționează față de ascensiunea autoritarismului și naționalismului monarhic. În fine, extrem de util s-ar putea dovedi și un studiu comparativ destinat să analizeze natura ideologică și practicile carlismului dintr-o perspectivă internațională (fie ea est-europeană, central-europeană sau sud-est europeană). Cu cât analizele și punctele de vedere cu privire la carlism vor fi mai variate, cu atât mai mult vom înțelege mai bine natura acestei mișcări politice.

În această privință, ideile pe care le-am avansat în acest studiu nu sunt decât interpretări, puncte de vedere și perspective personale (deci subiective). Concluziile la care am ajuns sunt criticabile și maleabile, deci provizorii. Prin urmare, ipotezele despre dinamica naționalismului monarhist enunțate în cuprinsul cărții așteaptă să fie infirmate, confirmate sau aprofundate.

Note

Introducere

1 Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 192.
2 Vezi: Sabin Manuilă, Dumitru C. Georgescu, „Populația României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 133–160.
3 *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 133.
4 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 235.
5 *Ibidem*, p. 193.
6 *Ibidem*, p. 192.
7 *Ibidem*, p. 226.
8 *Ibidem*, p. 214.
9 *M.S. Regele Carol al II-lea în lumina misticii populare*, București, 1932, p. 29.
10 Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura ALL, București, 2000, p. 191.
11 Grigore Gafencu, *Însemnări politice 1929–1939*, Editura Humanitas, București, 1991, pp. 15–16.
12 Ion Dimitrescu, „Carliști?", *Curentul*, 12 iunie 1930, p. 1.
13 Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, p. 43.
14 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 775, f. 4.
15 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 6/1935, ff. 7, 8, 48.
16 Idem, dosar nr. 196/1938, vol. III, ff. 5–11.
17 În această privință, vezi: Grigore Gafencu, *op. cit.*, pp. 180–181; Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918–1940)*, vol. I, Editura Humanitas, București, 1993, p. 172; Nichifor Crainic, *op. cit.*, p. 215.

18 Grigore Gafencu, *Jurnal*, vol. I, Pro Historia, București, 2006, p. 10.
19 Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura Forum, București, 1944, pp. 5–6.
20 *Ibidem*, pp. 139, 150.
21 Alexandru Gheorghe Savu, *Dictatura regală 1938–1940*, Editura Politică, București, 1970, p. 38.
22 *Ibidem*, p. 43.
23 *Ibidem*, p. 455.
24 Idem, *Sistemul partidelor politice din România: 1919–1940*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 164.
25 Ioan Scurtu, „Acțiuni de opoziție ale unor partide și grupări politice burgheze față de tendințele dictatoriale ale regelui Carol al II-lea (iunie 1930-februarie 1938)", *Revista de istorie*, anul 31, nr. 3, 1978, p. 388.
26 *Ibidem*, p. 414.
27 Florea Nedelcu, *De la Restaurație la Dictatura regală. Din viața politică a României 1930–1938*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 12.
28 *Ibidem*, p. 22.
29 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 920; idem, *România după Marea Unire*, vol. II, partea a II-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, pp. VII, 787, 790, 1311.
30 Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, Hamden, 1969, p. 187.
31 *Ibidem*, p. 202.
32 Lilly Marcou, *Carol al II-lea al României: regele trădat*, Editura Corint, București, 2003, pp. 144–170.
33 Dylan Riley, *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain and Romania, 1870–1945*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2010, p. 148.
34 *Ibidem*, p. 148.
35 Lya Benjamin, „Naționalism și antisemitism în legislația regimului autoritar al regelui Carol al II-lea", *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, nr. 4, 1999, p. 208; Cristian Sandache, „Autoritate și spiritualitate în tipologia regimului carlist", în *Studii și articole de istoria artei*, Muzeul Național Cotroceni, București, 2001, pp. 287, 292; Florin Müller, *Metamorfoze ale politicului românesc 1938–1944*, Editura Universității din București, București, 2006, pp. 183, 193, 244; Ioan Stanomir, „Constituție, Coroană și țară. Constituționalism și monarhie autoritară în intervalul 1938–1940", *Studia Politica*, anul III, nr. 1, ianuarie 2003, p. 85;

Radu Florian Bruja, *Carol al II-lea și partidul unic: Frontul Renașterii Naționale*, Editura Junimea, Iași, 2006, pp. 197, 199, 249, 250; Florian Grecu, *Construcția unui partid unic: Frontul Renașterii Naționale*, Editura Enciclopedică, București, 2012, p. 133.

36 Lya Benjamin, *op. cit.*, p. 208; Cristian Sandache, *op. cit.*, p. 290.

37 Florin Müller, „Totalitarismul interbelic românesc: către o hermeneutică a normalității", *Analele Universității București: Istorie*, anul LI, 2002, p. 107.

38 Florian Grecu, „Partidul-Stat sub Carol al II-lea. Studiu de caz: Ministerul Frontului Renașterii Naționale, 1938–1940", *Arhivele Totalitarismului*, anul XXIII, nr. 1–2, 2015, p. 52.

39 Radu Florian Bruja, *op. cit.*, p. 114.

40 Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998, p. 126.

41 Născut în 1921, Mihai este fiul lui Carol și al Elenei. Fiică a regelui Constantin I al Greciei, aceasta se căsătorise cu Carol în același an.

42 Anthony James Gregor, *Mussolini's Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton University Press, New Jersey, 2005.

43 Emilio Gentile, *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al fascismo*, Editori Laterza, Bari, 1999.

44 Zeev Sternhell, Mario Sznajder, Maia Asheri, *Naissance de l'idéologie fasciste*, Fayard, Paris, 1989.

45 Walter L. Adamson, *Avant-Garde Florence, From Modernism to Fascism*, Harvard University Press, Massachusetts, 1993.

Capitolul 1 – *Originile ideologice ale carlismului (1918–1926)*

1 Constantin Rădulescu-Motru, „Intelectualii", *Ideea europeană*, anul I, nr. 3, 6 iulie 1919, p. 1; idem, „Omul de știință și politica", *Ideea europeană*, anul II, nr. 59, 30 ian. – 6 feb 1921, pp. 1–2.

2 Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*, Editura Humanitas, București, 1998, p. 24.

3 Academia Română, *Istoria românilor: România întregită (1918–1940)*, vol. VIII, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 31.

4 Mihail Manoilescu, „Neoliberalismul", în *Doctrinele partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, Cultura Națională, București, 1923, p. 160.

5 Cezar Petrescu, „Expoziții...", *Cuvântul*, anul II, nr. 244, 30 august 1925, p. 1.

6 *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 143.

7 Emanoil Bucuța, „Cetatea Minervei", *Ideea europeană*, anul V, nr. 120, 3–10 iunie 1923, pp. 1–2.
8 Nichifor Crainic, „Literatură și politică", *Hiena*, anul II, nr. 1, 20 iunie 1920, pp. 9–10.
9 Cezar Petrescu, „Impozitul cultural", *Cuvântul*, anul I, nr. 15, 22 noiembrie 1924, p. 1.
10 Vezi: Emanoil Bucuța, „Prietenii dicționarului", *Gândirea*, anul VI, 1926, nr. 2, pp. 27–29; Cezar Petrescu, „Politică și cultură", *Cuvântul*, anul II, nr. 326, 5 decembrie 1925, pp. 1–2.
11 Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca, 2000, pp. 7–11; Vezi și: Pamfil Șeicaru, „Dobitocii! ...", *Hiena*, anul II, nr. 18, 17 octombrie 1920, pp. 1–2.
12 George Bacaloglu, „Criza cărții românești", *Cele Trei Crișuri*, anul III, nr. 13, septembrie 1922, p. 194.
13 Emanoil Bucuța, „Crescătorul de șoimi", *Gândirea*, anul VI, 1926, nr. 9–11, pp. 1–4.
14 Nicolae Iorga, „Cei față de cari păcătuim", *Neamul românesc*, anul XVI, nr. 123, 4 iunie 1921, p. 1; idem, „Cerem biblioteci!", *Neamul românesc*, anul XVI, nr. 13, 22 ianuarie 1921, p. 1.
15 Nichifor Crainic, „Pro Domo", *Gândirea*, anul IV, nr. 6, 1 ianuarie 1925, pp. 1–3.
16 Cezar Petrescu, „Ocrotirea cărților", *Neamul românesc*, anul XIX, nr. 49, 5 martie 1924, p. 1.
17 Idem, „Politică și cultură", *Cuvântul*, anul II, nr. 326, 5 decembrie 1925, pp. 1–2.
18 Idem, „Politică de expansiune", *Cuvântul*, anul I, nr. 21, 29 noiembrie 1924, p. 1.
19 Nichifor Crainic, „Țăranul model", *Cuvântul*, anul II, nr. 53, 11 ianuarie 1925, p. 1.
20 Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca, 2000, pp. 8–10; în această privință, vezi și: Sabin Manuilă, Dumitru C. Georgescu, „Populația României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 133–160; Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, Editura Humanitas, București, 2015, pp. 51–84.
21 *Ibidem*, p. 10.
22 Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 17–18.

23 Octavian Goga, „Orașele", *Țara noastră*, anul V, 1924, nr. 4, p. 926.
24 Camil Petrescu, „Zona culturală de vest", *Cele Trei Crișuri*, anul VI, nr. 2, februarie 1925, pp. 24–25.
25 Vezi: Nicolae Iorga, „Al cui e Cernăuțiul?", *Neamul românesc*, anul XIX, nr. 162, 23 iulie 1924, p. 1; „Românizarea orașelor noastre. O declarațiune a d-lui prof. N. Iorga", *Neamul românesc*, anul XX, nr. 95, 29 aprilie 1925, p. 4; Cezar Petrescu, „Coloniștii lui Traian!", *Cuvântul*, anul I, nr. 19, 27 noiembrie 1924, p. 1.
26 Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930–1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 27–29.
27 *Ibidem*, p. 29.
28 Vezi: Hans-Christian Maner, *op. cit.*, pp. 30–42; Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail", mișcare socială și organizație politică: o contribuție la problema fascismului internațional*, Editura Humanitas, București, 1999, pp. 96–98.
29 Keith Hitchins, *România 1866–1947*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1998, p. 375.
30 *Ibidem*.
31 *Ibidem*, pp. 375–376.
32 Armin Heinen, *op. cit.*, p. 28.
33 *Ibidem*.
34 Florin Țurcanu, „Néotraditionalisme et politique dans la Roumanie des années vingt", *Revue des études sud-est européennes*, tome XXXV, nr. 1–2, 1997, pp. 77–86.
35 *Ibidem*, p. 78.
36 *Ibidem*.
37 Nichifor Crainic, „Nu există criză morală", *Cuvântul*, anul I, nr. 12, 19 noiembrie 1924, p. 1.
38 Nicolae Iorga, „Noi și politicianismul", *Neamul românesc*, anul XIX, nr. 41, 23 februarie 1924, p. 1.
39 Idem, „Criza parlamentarismului", *Neamul românesc*, anul XIX, nr. 45, 28 februarie 1924, p. 1.
40 Pamfil Șeicaru, „Noul parlament", *Hiena*, anul II, nr. 1, 20 iunie 1920, p. 4.
41 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, pp. 190–191.
42 Pamfil Șeicaru, „Regele trebuie să apere țărănimea bucovineană", *Cuvântul*, anul I, nr. 44, 29 decembrie 1924, p. 1.
43 Idem, „Restaurarea monarhică", *Cuvântul*, anul II, nr. 173, 7 iunie 1925, p. 1.

44 Nicolae Iorga, „Rolul Coroanei", *Neamul românesc*, anul XV, nr. 84, 26 aprilie 1920, p. 1. Vezi și: idem, „Regimul în provinciile alipite", *Neamul românesc*, anul XV, nr. 213, 30 septembrie 1920, p. 1.
45 Vezi: *Statutele organizației Acțiunea Românească și procesul-verbal de constituire*, Tipografia Națională S.A., Cluj, 1923.
46 *Ibidem*, p. 16.
47 Vezi: *Acțiunea românească*, anul I, nr. 1, 1 noiembrie 1924, pp. 3–9.
48 Vezi: Alain-Gérard Slama, „Les théoriciens de la droite. De Bonald à Maurras", în *La droite depuis 1789. Les hommes, les idées, les réseaux*, présentation par Michel Winock, Éditions du Seuil, Paris, 1995, pp. 135–146.
49 Vezi: Michel Winock, „L'Action Française", în Michel Winock (ed.), *Histoire de l'extrême droite en France*, Éditions du Seuil, Paris, 1993, pp. 153–154.
50 *Ibidem*, p. 131.
51 Editura Fundației Culturale „Principele Carol" publică în 1925 traducerea cărții *L'avenir de l'intelligence*, scrisă de Maurras, tocmai într-o colecție coordonată de Nichifor Crainic (*Cartea vremii*). Vezi: Charles Maurras, *Viitorul inteligenței*, Fundația Culturală „Principele Carol", București, 1925.
52 *Ideea europeană*, anul VI, nr. 167, 12 aprilie 1925, p. 4.
53 Pamfil Șeicaru, „Monarhismul nostru", *Cuvântul*, anul II, nr. 163, 25 mai 1925, p. 1.
54 *Idem*, „Amnistierea lui Charles Maurras", *Cuvântul*, anul I, nr. 20, 28 noiembrie 1924, p. 1. Vezi și: „Amintiri despre Charles Maurras. Conferința domnului Pamfil Șeicaru la Vălenii de Munte", *Curentul*, anul VIII, 10 august 1935, p. 3.
55 Eugen Titeanu, „De vorbă cu Charles Maurras", *Cuvântul*, anul I, nr. 22, 30 noiembrie 1924, p. 2.
56 George Baiculescu, „O Universitate Liberă de Studii Naționaliste", *Cele Trei Crișuri*, anul VII, nr. 5, mai 1926, p. 76.
57 Edda Binder-Iijima, „Creating Legitimacy: The Romanian Elite and the Acceptance of Monarchical Rule", în Tassos Anastassiadis, Nathalie Clayer (ed.), *Society, Politics and State Formation in Southeastern Europe During the 19th Century*, Alpha Bank Historical Archives, Atena, 2011, pp. 182–198.
58 Vezi: Gheorghe D. Mugur, *O școală de împuternicire*, Stabilimentul de Arte Grafice „Energia", București, 1916.
59 Jean Peretz, *Carol II. Roi de Roumanie*, Imprimerie „La Grande Roumanie", Bucarest, 1932, pp. 12–13.
60 *Ibidem*, p. 5.
61 Maria Bucur, „Carol al II-lea of Romania", în Bernd J. Fischer (ed.), *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, Hurst & Company, Londra, 2006, p. 94.

62 *Gândirea*, anul I, nr. 3, 1 iunie 1921, coperta a IV-a.
63 *Neamul românesc*, anul XX, nr. 7, 11 ianuarie 1925, p. 2.
64 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 577.
65 „Cuvântarea Principelui Carol în biserica metropolitană din Blaj la sfințirea și instalarea Mitropolitului Vasile Suciu", *Neamul românesc*, anul XV, nr. 4, 18 ianuarie 1920, p. 1.
66 *Fundația Culturală Principele Carol 1922–1925*, Fundația Culturală „Principele Carol", București, 1926, p. 60.
67 *Ibidem*, p. 4.
68 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 577, f. 48.
69 „Marile serbări culturale ale Fundației Principele Carol în Basarabia. Principele Carol în mijlocul țărănimii basarabene", *Neamul românesc*, anul XX, nr. 64, 20 martie 1925, p. 2.
70 Vezi: *Cele Trei Crișuri*, anul IV, nr. 11–12, noiembrie-decembrie 1923, p. 165.
71 Pentru activitatea Fundației din această perioadă, vezi: *Fundația Culturală Principele Carol 1922–1925*, Fundația Culturală „Principele Carol", București, 1926; Gheorghe D. Mugur, Nichifor Crainic, Vasile Voiculescu, *Căminul Cultural. Îndreptar pentru conducătorii culturii la sate*, Fundația Culturală „Principele Carol", București, 1924.
72 „Scrisoarea Alteței Sale Regale Principelui Moștenitor către Î.P.S. Mitropolitul Primat și către d-nii Miniștri al Instrucțiunii și al Cultelor și Artelor", *Albina. Revistă enciclopedică populară*, anul XXI, nr. 16–17, 7–14 mai 1922, p. 259.
73 *Statutul și legea Fundației Culturale Principele Carol și Regulamentul Căminelor Culturale*, Fundația Culturală „Principele Carol", București, 1923, pp. 22–23.
74 *Fundația Culturală Principele Carol 1922–1925*, Fundația Culturală „Principele Carol", București, 1926, pp. 8–15.
75 „Marile serbări culturale ale Fundației Principele Carol în Basarabia. Principele Carol în mijlocul țărănimii basarabene", *Neamul românesc*, anul XX, nr. 64, 20 martie 1925, p. 2.
76 Alexandru Lascarov-Moldovanu, „Misiunile Fundației Culturale Principele Carol. La Dragodana", *Neamul românesc*, anul XIX, nr. 109, 19 mai 1924, p. 2.
77 Începând din martie 1924, acest cotidian îi rezervă o rubrică aparte, intitulată „Misiunile Culturale ale Fundației Principele Carol".
78 Revista *Gândirea*, patronată de Nichifor Crainic, este tipărită tocmai la Imprimeria Fundației „Principele Carol". De altfel, Crainic se implică personal în activitatea așezământului princiar, pe care îl popularizează deseori și al cărui consilier

cultural devine în 1922. Pentru monarhismul lui Crainic din această perioadă, vezi: Roland Clark, „Orthodoxy and nation-building: Nichifor Crainic and religious nationalism in 1920s Romania", *Nationalities Papers*, vol. 40, nr. 4, 2012, pp. 529–534; Nichifor Crainic, „În pragul Căminului Cultural", în Gheorghe D. Mugur, Nichifor Crainic, Vasile Voiculescu, *Căminul Cultural. Îndreptar pentru conducătorii culturii la sate*, Fundația Culturală „Principele Carol", București, 1924, pp. 5–9; Nichifor Crainic, „Politică și ortodoxie", *Gândirea*, anul III, nr. 5, 1923, pp. 1–7; idem, „Prin sate", *Țara noastră*, anul V, nr. 25, 22 iunie 1924, pp. 770–772; idem, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 190.

79 Cezar Petrescu, „Cel care a plecat", *Cuvântul*, anul III, nr. 349, 6 ianuarie 1926, p. 1.

80 Pamfil Șeicaru, „Biata cultură românească", *Cuvântul*, anul II, nr. 112, 22 martie 1925, p. 1.

81 Idem, „Interviul Principelui Carol", *Cuvântul*, anul II, nr. 335, 16 decembrie 1925, p. 1.

82 Nichifor Crainic, „Sacrificiul enigmatic", *Cuvântul*, anul III, nr. 349, 6 ianuarie 1926, p. 1.

83 Vezi: Nicolae Iorga, *Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală ținute pentru A.S.R. Principele Carol la Deschiderea Cursurilor de vară din Vălenii-de-Munte*, Editura Societății Neamul Românesc, Vălenii de Munte, 1912, pp. 48–49.

84 Idem, *Mărturii pentru cine nu-l cunoaște și totuși îl judecă*, Cultura Neamului Românesc, Iași, 1918.

85 Idem, „Căsnicie princiară", *Neamul românesc*, anul XVI, nr. 103, 11 mai 1921, p. 1.

86 În 1925, cu prilejul aniversării zilei de naștere a lui Carol (15 octombrie), Iorga îl descrie în felul următor: „Poporul nu-i zice, oficial, Principele Carol, ci «Prințul». «Prințul» înseamnă un Român tânăr, vioi, întreprinzător, cu privirea limpede și vorba sinceră. «Prințul» înseamnă un cunoscător al scrisului românesc, un călduros iubitor al lui, un ucenic regal al poeziei neamului nostru. «Prințul» înseamnă dor de viață, sete de conducere, creațiune, îndrăzneală și sacrificiu". Vezi: Nicolae Iorga, „Prințul", *Neamul românesc*, anul XX, nr. 234, 19 octombrie 1925, p. 1.

87 Idem, „O scumpă aniversare", *Neamul românesc*, anul XX, nr. 233, 18 octombrie 1925, p. 1.

88 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, pp. 189–191.

89 Mihail Manoilescu, *Memorii*, volumul I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 35.

90 „Scrisoarea Alteței Sale Regale Principelui Moștenitor către Î.P.S. Mitropolitul Primat și către d-nii Miniștri al Instrucțiunii și al Cultelor și Artelor", *Albina. Revistă enciclopedică populară*, anul XXI, nr. 16–17, 7–14 mai 1922, p. 259.

Capitolul 2 – *Lupta pentru Carol. De la exil la „restaurație" (1926–1930)*

1 M.I. Costian, *Regele Carol al II-lea și partidele politice*, Tipografia Lupta, București, 1933, pp. 10–13.

2 Jean Peretz, *Carol II. Roi de Roumanie*, Bucarest, 1932, pp. 22–26. Vezi inclusiv: *Memoriile doamnei Elena Lupescu*, Tipografia Reforma Socială, București, 1928, pp. 7–8.

3 Dionisie Nobilescu, *Restaurația*, Editura Librăriei Lepage, Cluj, 1930, p. 20.

4 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 8/1929.

5 *Idem*, dosar nr. 5/1929, f. 52; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VIII, partea a VII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, pp. 114–118.

6 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 2/1928, ff. 3–6.

7 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. II.102/1929, f. 1.

8 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 3/1929, f. 1.

9 Idem, dosar nr. 6/1928, ff. 1–4.

10 Idem, dosar nr. 5/1928, f. 1.

11 „O scrisoare a Principelui Carol. Adresându-se Patriarhului, fostul principe moștenitor face o declarație de credință și de dragoste către Suveran", *Cuvântul*, anul III, nr. 385, 17 februarie 1926, p. 3.

12 „Documente în jurul chestiunii constituționale. Declarațiile Principelui Carol", *Neamul românesc*, anul XXII, nr. 171, 7 noiembrie 1927, pp. 1–2.

13 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 6/1928, ff. 1–4.

14 Prințul Nicolae de Hohenzollern, *În umbra coroanei României. Documente, amintiri și comentarii*, Editura Moldova, Iași, 1991, pp. 61–62.

15 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 3/1929, f. 41.

16 Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. V, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, pp. 178, 327.

17 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosarele nr. 7/1928, 3/1929, 5/1929, 1/1930, 3/1930.
18 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 201.
19 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 722 bis/1929, ff. 1–2.
20 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Silex, București, 1995, p. 138.
21 Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 104.
22 *Ibidem*, pp. 181–182.
23 În România, deși fundația sa culturală poartă acum numele fiului său, Mihai, activitățile îi sunt diminuate în mod simțitor. Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 628, ff. 1–2.
24 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 174/1929, ff. 1–23.
25 Nicolae Iorga, „Un om mai puțin", *Neamul românesc*, anul XXI, nr. 2, 4 ianuarie 1926, p. 1.
26 Nichifor Crainic, „Sacrificiul enigmatic", *Cuvântul*, anul III, nr. 349, 6 ianuarie 1926, p. 1.
27 Octavian Goga, „După renunțarea principelui Carol", *Țara noastră*, anul VII, 1926, nr. 2, p. 34.
28 Constantin Rădulescu-Motru, „Educația unui prinț. Scrisoare către un smerit preot de sat", *Ideea europeană*, anul VII, nr. 182, 15 ianuarie 1926, p. 1.
29 Vezi: *Cuvântul*, anul III, nr. 349, 6 ianuarie 1926.
30 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 99.
31 Pamfil Șeicaru, „Prințul Carol", *Hiena*, anul IV, nr. 5, 1 ianuarie 1924, pp. 2–3.
32 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, pp. 99–100.
33 Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 61–63.
34 Nicolae Iorga, *Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, Editura PRO, București, 1999, p. 18.
35 Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, Editura Carpații, Madrid, 1963, p. 155.
36 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosarele nr. 7/1928, 3/1929, 5/1929, 1/1930, 3/1930.
37 Idem, dosar nr. 3/1929, ff. 35–36.
38 Idem, dosar nr. 5/1929, f. 1–2.

39 Nichifor Crainic, „Îngrijorări de viitor", *Curentul*, anul II, nr. 623, 12 octombrie 1929, p. 1.
40 „Declarațiile d-lui profesor Iorga", *Neamul românesc*, anul XXI, nr. 20, 28 ianuarie 1926, p. 1.
41 Pamfil Șeicaru, „Divorțul Prințului Carol", *Curentul*, anul I, nr. 145, 10 iunie 1928, p. 1.
42 Idem, „Politică realistă, nu slugărnicie", *Cuvântul*, anul III, nr. 353, 11 ianuarie 1926, p. 1.
43 Idem, „O broșură asupra Prințului Carol", *Cuvântul*, anul III, nr. 394, 27 februarie 1926, p. 1.
44 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 104.
45 *Ibidem*, pp. 105–106.
46 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 5/1929, ff. 6–7.
47 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 112.
48 *Ibidem*, pp. 113–114.
49 Vezi: „The Manoilescu Trial", *Advocate of Peace through Justice*, vol. 89, nr. 12, December 1927, pp. 669–670.
50 „Arestarea d-lui Manoilescu și Dictatura d-lui Brătianu", *Neamul românesc*, anul XXII, nr. 162, 28 octombrie 1927, p. 1.
51 Vezi: Nae Ionescu, „Arestarea d-lui Manoilescu", *Cuvântul*, anul III, nr. 908, 27 octombrie 1927, p. 1.
52 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. IV: Regență Mihai, dosar nr. 12/1927, f. 2.
53 Dionisie Nobilescu, *op. cit.*, pp. 22–38.
54 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 205; Mihail Manoilescu, *op. cit.*, pp. 113–114.
55 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, pp. 138–140.
56 Primul său articol apare în numărul din 21 mai 1926. Vezi: Nae Ionescu, „Domnul Cuza revizuiește...", *Cuvântul*, anul III, nr. 459, 21 mai 1926, p. 1. Nichifor Crainic este persoana care recomandă redacției *Cuvântului* pe Nae Ionescu. Vezi: Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 191.
57 Nae Ionescu, „Sub specie historiae", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1709, 24 ianuarie 1930, p. 1.
58 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 52.

59 Vezi: Nae Ionescu, „Regimul majordomilor", *Cuvântul*, anul III, nr. 793, 25 iunie 1927, p. 1; idem, „Încă o băsică de săpun", *Cuvântul*, anul III, nr. 842, 21 august 1927, p. 1; idem, „În serie neagră", *Cuvântul*, anul III, nr. 896, 15 octombrie 1927, p. 1; idem, „Un erou de tragedie", *Cuvântul*, anul III, nr. 938, 26 noiembrie 1927, p. 1; idem, „De ce e furat statul?", *Cuvântul*, anul IV, nr. 1200, 25 august 1928, p. 1.
60 Idem, „Stăpânul nostru al tuturora", *Cuvântul*, anul III, nr. 809, 15 iulie 1927, p. 1.
61 Idem, „Apelul la Regență", *Cuvântul*, anul IV, nr. 1148, 5 iulie 1928, p. 1.
62 Idem, „Cartea la sate", *Cuvântul*, anul III, nr. 728, 8 aprilie 1927, p. 1.
63 Idem, „Ce e cu «cascada tronurilor»?", *Cuvântul*, anul III, nr. 864, 13 septembrie 1927, p. 1.
64 Idem, „Între Rege și Țară", *Cuvântul*, anul III, nr. 641, 19 decembrie 1926, p. 1.
65 Idem, „Datoria de azi", *Cuvântul*, anul V, nr. 1606, 10 octombrie 1929, p. 1.
66 Idem, „Etapele libertății", *Cuvântul*, anul IV, nr. 1270, 3 noiembrie 1928, p. 1.
67 Idem, „Cine garantează monarhia?", *Cuvântul*, anul V, nr. 1423, 9 aprilie 1929, p. 1.
68 Idem, „Sub specie historiae", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1709, 24 ianuarie 1930, p. 1.
69 Idem, „Sângele apă nu se face. I. Complicii", *Cuvântul*, anul V, nr. 1558, 23 august 1929, p. 1; idem, „Datoria cea mare", *Cuvântul*, anul V, nr. 1518, 14 iulie 1929, p. 1.
70 Idem, „Dezagregare", *Cuvântul*, anul V, nr. 1433, 19 aprilie 1929, p. 1.
71 Idem, „Dinastie – Monarhie", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1818, 16 mai 1930, p. 1.
72 Zigu Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București, 1980, pp. 327–328.
73 Vezi: Nae Ionescu, „Umilințele împrumutului", *Cuvântul*, anul IV, nr. 1342, 16 ianuarie 1929, p. 1. idem, „Mulțumirea generală", *Cuvântul*, anul V, nr. 1658, 1 decembrie 1929, p. 1.
74 Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, pp. 63–64.
75 Nae Ionescu, „Dictatură cu paravan?", *Cuvântul*, anul V, nr. 1501, 27 iunie 1929, p. 1; idem, „Între Rege și Voinici", *Cuvântul*, anul V, nr. 1502, 28 iunie 1929, p. 1.
76 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, pp. 138–139.
77 Nae Ionescu, „Sub specie historiae", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1709, 24 ianuarie 1930; idem, „Țară de foc", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1814, 11 mai 1930, p. 1.
78 Idem, „Datoria cea mare", *Cuvântul*, anul V, nr. 1518, 14 iulie 1929, p. 1.
79 Idem, „Cum e apărată regența", *Cuvântul*, anul V, nr. 1542, 7 august 1929, p. 1.
80 Idem, „Argumentele", *Cuvântul*, anul V, nr. 1495, 21 iunie 1929, p. 1.
81 Idem, „Puterea centrală", *Cuvântul*, anul V, nr. 1527, 23 iulie 1929, p. 1.

82 Idem, „Între imperativele istoriei și aventură", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1688, 2 ianuarie 1930, p. 1.
83 Idem, „În apărarea dinastiei", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1774, 30 martie 1930, p. 1.
84 Idem, „Anticarliști, mâna sus!", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1813, 10 mai 1930, p. 1.
85 Pamfil Șeicaru, „Mitul șoaptelor", *Curentul*, anul III, nr. 828, 15 mai 1930, p. 1.
86 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 125.
87 *Ibidem*, p. 121.
88 Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 63; Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 191.
89 Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 61.
90 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 205.
91 Pamfil Șeicaru, „Zelosul carlismului", *Curentul*, anul III, nr. 823, 9 mai 1930, p. 1.
92 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 193.
93 *Ibidem*, p. 192.
94 *Ibidem*, p. 205.
95 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, p. 141.
96 *Ibidem*, p. 146.
97 Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura ALL, București, 2000, p. 191.
98 Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918–1940)*, vol. I, Editura Humanitas, București, 1993, p. 154.
99 Nae Ionescu, „Sub specie historiae", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1709, 24 ianuarie 1930, p. 1.
100 Pamfil Șeicaru, „Leușteanul doamnei Lupescu", *Curentul*, anul II, nr. 474, 16 mai 1929, p. 1.
101 Nae Ionescu, „Anticarliști, mâna sus!", *Cuvântul*, anul VI, nr. 1813, 10 mai 1930, p. 1.
102 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 2/1928, ff. 10–11.
103 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 207.
104 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 104.
105 *Ibidem*, p. 112.
106 *Ibidem*, p. 171.
107 *Ibidem*, p. 95.
108 Vezi: *Acte și corespondență relative la renunțările la tron ale fostului Principe Moștenitor (1918 – 1919 – 1925)*, București, 1927; *Uneltirile împotriva dinastiei.*

Abdicarea fostului principe moștenitor – complotul de la Londra – echivocul național-țărănist, Imprimeriile Independența, București, 1930.

109 Vezi: „Zgura din jurul fostului prinț. Un document doveditor", *Viitorul*, anul XX, nr. 5918, 13 noiembrie 1927, p. 5.

110 Cunoscut și ca „Puiu" Dumitrescu, acesta este fiul colonelului Constantin Dumitrescu, comandant al Cercului de Recrutare Constanța.

111 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 5/1929, ff. 14–15.

112 Jurnalistul francez Gabriel Perreux contribuie la întreținerea unei imagini controversate a prințului printr-o carte pe care o publică în 1928. Vezi: Gabriel Perreux, *Le roman d'amour du Prince Carol*, La Nouvelle Société d'Édition, Paris, 1928. Vezi și: Stéphane Floresco, *L'Affaire Carol*, Librairie Serpantié, Paris, 1928.

113 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. IV: Regență Mihai, dosar nr. 7/1928, f. 2.

114 Vezi: „Țara vrea liniște. Agitatorii vor fi opriți a mai dăuna țării. Măsurile guvernului și ale parlamentului vor pune capăt tendințelor anarhice", *Viitorul*, anul XX, nr. 5918, 13 noiembrie 1927, p. 5; Stelian Popescu, *Amintiri*, Editura Albatros, București, 2000, p. 261; „O lege necesară. Cine protestează și de ce protestează?", *Viitorul*, anul XX, nr. 5918, 13 noiembrie 1927, p. 1; „Adevăruri istorice. Cum a renunțat de patru ori la Tron fostul Principe Carol. Acte și documente oficiale", *Viitorul*, anul XX, nr. 5918, 13 noiembrie 1927, pp. 3–4; „Guvernul e dator să intre în legalitate", *Viitorul*, anul XXII, nr. 6687, 26 mai 1930, p. 1.

115 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 205.

116 Nicolae Iorga, *Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, Editura PRO, București, 1999, p. 375.

117 Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 61–63.

118 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 167.

119 Cezar Petrescu, „De ce-i urâm", *Curentul*, anul I, nr. 1, 11 ianuarie 1928, p. 1.

120 Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 53; Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 116.

121 Vezi, de pildă: Nichifor Crainic, „Împotriva intrigii", *Curentul*, anul I, nr. 60, 10 martie 1928, p. 1; Nae Ionescu, „Moștenirea", *Cuvântul*, anul V, nr. 1273, 7 noiembrie 1928, p. 1.

122 PNȚ ajunge acum la 77,76 % din numărul total de voturi. Următorul partid din clasamentul alegerilor, PNL, obține doar 6,55 % din procentul total. Vezi: *Monitorul Oficial*, 19 decembrie 1928.

123 Prințul Nicolae de Hohenzollern, *În umbra coroanei României. Documente, amintiri și comentarii*, Editura Moldova, Iași, 1991, p. 61.
124 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 652/1929, ff. 1–2.
125 Stelian Popescu, *op. cit.*, pp. 294–295.
126 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol Caraiman, dosar nr. 3/1929, ff. 6–7.
127 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 573/1926, ff. 1–2; idem, dosar nr. 515/1929, ff. 2–3.
128 Idem, dosar nr. 425/1929, f. 3.
129 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. IV: Regență Mihai, dosar nr. 4/1930, ff. 1–2.
130 Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 160.
131 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. I.18/1930, f. 1.

Capitolul 3 – *Speranțe, provocări și proiecte. Anii de debut ai unei domnii cu vocație reformatoare (1930–1933)*

1 ANIC, fond Casa Regală. Diverse (1912–1949), dosar nr. 5/1930, ff. 11, 12, 44, 45, 54.
2 *Ibidem*, f. 2.
3 *Ibidem*, f. 43.
4 *Ibidem*, f. 48.
5 *Ibidem*, f. 9.
6 *Ibidem*, f. 47.
7 *Ibidem*, f. 16.
8 *Ibidem*, f. 41.
9 *Ibidem*, f. 51.
10 *Ibidem*, f. 6.
11 *Ibidem*, ff. 3–5.
12 *Ibidem*, ff. 19–20.
13 *Ibidem*, f. 52.
14 Keith Hitchins, *România 1866–1947*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1998, pp. 411–412.
15 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. I.18/1930, f. 1.
16 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 3/1930, f. 1.
17 Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 158.
18 ANIC, fond Casa Regală. Diverse (1912–1949), dosar nr. 9/1934, f. 14.

19 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 515/1929, ff. 2–3.
20 Peste o sută de credincioşi mor în timpul unui incendiu care mistuie acum biserica din sat.
21 Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918–1940)*, vol. I, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, pp. 161–162.
22 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 630, ff. 1–2.
23 Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura ALL, Bucureşti, 2000, p. 191.
24 Vezi: Florin Şinca, *Generalul Gabriel Marinescu, poliţistul regelui Carol al II-lea*, RCR Editorial, Bucureşti, 2013.
25 Grigore Gafencu, *Însemnări politice 1929–1939*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1991, pp. 15–16.
26 Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, p. 191.
27 Grigore Gafencu, *op. cit.*, pp. 187–188.
28 Mihail Manoilescu, *op. cit.*, p. 192.
29 Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VI, Editura „Naţională" S. Ciornei, Bucureşti, 1939, pp. 2–3.
30 Grigore Gafencu, *op. cit.*, pp. 17–18.
31 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 147/1930, f. 117.
32 Mihail Manoilescu, *Pe linia unei credinţe. Cinci cuvântări de Mihail Manoilescu*, Institutul de Arte Grafice „Lupta", Bucureşti, 1932, p. 12.
33 Nicolae Iorga, *Doi ani de Restauraţie. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, Tipografia Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932, pp. 4–5.
34 Nichifor Crainic, „Regele şi specificul românesc", *Calendarul*, anul I, nr. 21, 14 februarie 1932, p. 1.
35 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1997, p. 149.
36 Alexandrina Cantacuzino, „Salutul femeilor române către M.S. Regele Carol al II-lea", *Cele Trei Crişuri*, anul XI, nr. 5–6, mai-iunie 1930, p. 50.
37 George Baiculescu, „Realizări naţionale", *Cele Trei Crişuri*, anul XI, nr. 11–12, noiembrie-decembrie 1930, p. 126.
38 „Carol al II-lea", *Cele Trei Crişuri*, anul XI, nr. 5–6, mai-iunie 1930, p. 49.
39 *Viaţa şi faptele M.S. Regelui Carol al II-lea cel drept*, Tipografia Modernă, Bucureşti, 1931, p. 45.
40 *Societatea pentru Cultură şi Literatură Română în Bucovina. Calendarul Poporului pe anul 1931*, Tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuţi, 1931, p. 52.
41 Locul unde Carol a poposit pentru prima oară la revenirea sa în România.

42 O imagine a plăcii comemorative este reprodusă în *Cuvântul*, anul VIII, 8 iunie 1932, p. 1.

43 „Aniversarea urcării pe tron a M.S. Regelui Carol II", *Neamul românesc*, anul XXVI, 10 iunie 1931, p. 3.

44 *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. Calendarul Poporului pe anul 1931*, Tipografia Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1931, pp. 52–54.

45 *Viața și faptele M.S. Regelui Carol al II-lea cel drept*, Tipografia Modernă, București, 1931, p. 4.

46 Dionisie Nobilescu, *Restaurația*, Editura Librăriei Lepage, Cluj, 1930, p. 61.

47 Vezi: R. Lazăr, *Pagini de glorie. Salvatorul*, Tipografia România Mare, București, 1930, p. 5; *România Eroică*, anul XII, nr. 6–7, iunie-iulie 1930, p. 18; idem, anul XII, nr. 5–7, mai-iulie 1931, p. 1; *Viața și faptele M.S. Regelui Carol al II-lea cel drept*, Tipografia Modernă, București, 1931, pp. 6–7; *M. S. Regele Carol al II-lea în lumina misticii populare*, București, 1932; M.I. Costian, *Regele Carol al II-lea și partidele politice*, Tipografia Lupta, București, 1933, pp. 28, 30.

48 Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 184.

49 Nicolae Iorga, *Doi ani de Restaurație. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, Tipografia Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932, p. 9.

50 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a treia, Editura Humanitas, București, 2011, pp. 340–343.

51 Mihail Manoilescu, „6 iunie 1930", *Cele Trei Crișuri*, anul XIV, nr. 5–6, mai-iunie 1933, p. 50.

52 *Cuvântul*, anul VI, nr. 1841, 8 iunie 1930, p. 1.

53 Cezar Petrescu, *Cei Trei Regi*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, pp. 148–151.

54 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa editorială „Gândirea", București, 1991, p. 216.

55 *Ibidem*, p. 214.

56 Gabriel Marinescu, Ion Modreanu, Constantin Buruiană, *Carol al II-lea Regele Românilor. Cinci ani de domnie 8 iunie 1930 – 8 iunie 1935*, Institutul de Arte Grafice Eminescu, București, 1935, p. 35.

57 Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 17.

58 *Viața și faptele M.S. Regelui Carol al II-lea cel drept*, Tipografia Modernă, București, 1931, p. 34.

59 Raoul Girardet, *Mythes et mythologies politiques*, Seuil, Paris, 1986, p. 72.

60 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 148.
61 *Ibidem*, p. 38.
62 Raoul Girardet, *op. cit.*, p. 72.
63 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 152/1931.
64 Idem, dosar nr. 147/1930, f. 12.
65 *Ibidem*, f. 31.
66 *Ibidem*, f. 46.
67 *Ibidem*, f. 87.
68 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1930, f. 62.
69 Vezi și: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 681.
70 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 155/1930, ff. 4, 12.
71 Idem, dosar nr. 51/1930, f. 1.
72 Idem, dosar nr. 6/1931, ff. 4–5.
73 Idem, dosar nr. 39/1930, ff. 1–4.
74 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 696, ff. 21–24.
75 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 5/1930, ff. 2–3.
76 Idem, dosar nr. 8/1930, ff. 1–3.
77 Idem, dosar nr. 159/1931, f. 56.
78 Idem, dosar nr. 147/1930, f. 121.
79 Idem, dosar nr. 167/1930, f. 41.
80 Idem, dosar nr. 155/1930, f. 51.
81 *Ibidem*, f. 5.
82 Mihail Manoilescu, „Casația are dreptate", *Lumea Nouă*, anul I, nr. 9, decembrie 1932, p. 44.
83 Nicolae Iorga, „Partidele și interesul național", *Neamul românesc*, anul XXV, 27 iunie 1930, p. 1.
84 Cezar Petrescu, „An nou", *Curentul*, anul IV, 2 ianuarie 1931, p. 1.
85 Pamfil Șeicaru, „Nădragii ne fură", *Curentul*, anul IV, 21 ianuarie 1931, p. 1.
86 Nae Ionescu, „S-au isprăvit minciunile", *Cuvântul*, anul VIII, 6 iulie 1932, p. 1.
87 Mihail Manoilescu, „Mihalache corporatist", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 9, septembrie 1933, p. 561.
88 Nichifor Crainic, „Agonia partidelor democratice", *Calendarul*, anul II, 2 august 1933, p. 1.

89 Idem, „Parlamentul", *Calendarul*, anul I, nr. 9, 2 februarie 1932, p. 1.
90 Idem, „Blestemul urnelor", *Calendarul*, anul I, 18 iulie 1932, p. 1.
91 Pamfil Șeicaru, „De unde vine violența?", *Curentul*, anul VI, 16 decembrie 1933, p. 1.
92 Idem, „Parlamente antiparlamentare", *Curentul*, anul III, 1 iulie 1930, p. 1.
93 Nicolae Iorga, „Regența", *Neamul românesc*, anul XXV, 14 iunie 1930, p. 1.
94 Pamfil Șeicaru, „Regele sau Revoluția", *Curentul*, anul III, 20 iulie 1930, p. 1.
95 Idem, „Regele domnește sau guvernează?", *Curentul*, anul III, 17 iunie 1930, p. 1.
96 Nae Ionescu, „Regele, Țara și Partidele", *Cuvântul*, anul VI, 9 iulie 1930, p. 1.
97 Dragoș Protopopescu, „Revirimentul monarhic", *Calendarul*, anul II, 9 iunie 1933, p. 1.
98 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 70/1930, ff. 1–3.
99 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 284–285.
100 Pamfil Șeicaru, „În loc de recapitulări festive", *Curentul*, anul VI, 10 aprilie 1933, p. 1.
101 Mihail Manoilescu, „Prestigiu", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 2, februarie 1933, p. 119.
102 Idem, *România, Stat corporativ*, București, 1933, pp. 18–19; idem, *Memorii*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 328.
103 Pentru o perspectivă generală asupra chestiunii Cadrilaterului, vezi: Alberto Basciani, *Un conflitto balcánico. La contesa fra Bulgaria e Romania in Dobrugia del Sud, 1919–1940*, Edizioni Periferia, Cosenza, 2001; Dan Cătănuș, *Cadrilaterul: ideologie cominternistă și iredentism bulgar 1919–1940*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001; Cătălin Negoiță, *Între stânga și dreapta: comunism, iredentism și legionarism în Cadrilater 1913–1940*, Scrisul Românesc, Craiova, 2009.
104 Vezi: Nicolae Iorga, „Pe drumuri dobrogene", *Neamul românesc*, anul XXV, 29 octombrie 1930, p. 1; Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 143.
105 În această privință, vezi: Alberto Basciani, *La difficile unione: la Bessarabia e la Grande Romania, 1918–1940*, Aracne, Roma, 2007.
106 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 105.
107 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Diverse (1912–1949), dosar nr. 1/1932, ff. 6–9; Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu: prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 207–209.

108 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 682/1931, f. 1.

109 Octavian Goga, „E rău în Basarabia", *Țara noastră*, anul X, 2 martie 1930, p. 386.

110 Vezi: „În jurul inaugurării trenului rapid «Unirea»", *Curentul*, anul IV, 15 septembrie 1931, p. 3.

111 „Cum e gospodărită Basarabia. Declarațiile d-lui general Rășcanu", *Neamul românesc*, anul XXVI, 10 decembrie 1931, p. 2.

112 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 134.

113 Nicolae Iorga, *Supt trei Regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, Editura PRO, București, 1999, pp. 393, 478.

114 Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Editura Vestala, București, 1999, p. 11.

115 Dacă legionarii câștigaseră mai puțin de două procente la alegerile din 1931 (nedobândind dreptul de a fi reprezentați la guvernare), acest lucru se schimbă într-o manieră fundamentală un an mai târziu, când Garda de Fier obține cinci locuri în parlament. Vezi: Zeev Barbu, „Rumania", în *European Fascism*, edited by S. J. Woolf, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1970, p. 160.

116 Traian Sandu, *Un fascisme roumain: histoire de la Garde de Fer*, Perrin, Paris, 2014, p. 28.

117 Pamfil Șeicaru, „Împărțirea unei moșteniri de voturi", *Curentul*, anul VI, 20 decembrie 1933, p. 1; Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, pp. 235–239.

118 Nicolae Iorga, „Asta e autoritatea Statului?", *Neamul românesc*, anul XXVIII, 31 iulie 1933, p. 1.

119 Vezi: Valentin Săndulescu, „Fascism and Its Quest for the «New Man»: The Case of the Romanian Legionary Movement", *Studia Hebraica*, nr. 4, 2004, pp. 349–61; Radu Ioanid, „The Sacralised Politics of the Romanian Iron Guard", *Totalitarian Movements and Political Religions*, vol. 5, nr. 3, 2004, pp. 419–453; Rebecca Haynes, „Work Camps, Commerce, and the Education of the «New Man» in the Romanian Legionary Movement", *The Historical Journal*, 51, nr. 4, 2008, pp. 943–967; Mircea Platon, „The Iron Guard and the «Modern State». Iron Guard Leaders Vasile Marin and Ion I. Moța, and the «New European Order»", *Fascism*, I, nr. 1, 2012, pp. 65–90.

120 Vezi: Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, Editura Univers, București, 1995; idem, *Stalinism pentru eternitate: o istorie politică a comunismului românesc*, Editura Polirom, Iași, 2005; Stelian Tănase, *Clienții lu' tanti*

Varvara: istorii clandestine, Editura Humanitas, București, 2008; Costin Feneșan, *Sub steag străin: comuniștii și Partidul Comunist din România în arhiva Kominternului (1919–1924)*, Editura Enciclopedică, București, 2011.

121 Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 91.

122 *Universul*, anul L, nr. 34, 6 februarie 1933, p. 1.

123 Nichifor Crainic, „O ligă împotriva comunismului", *Calendarul*, anul I, 14 iulie 1932, p. 1.

124 Idem, „Cuvântul Regelui", *Calendarul*, anul II, 24 februarie 1933, p. 1.

125 Idem, „Bolșevismul basarabean", *Calendarul*, anul I, 8 decembrie 1932, p. 1; idem, „Dreapta, singura salvare!", *Calendarul*, anul II, 16 martie 1933, p. 1.

126 „Un interviu al M.S. Regelui Carol", *Curentul*, anul VI, 24 februarie 1933, p. 8.

127 Armand Călinescu, *op. cit.*, 1990, p. 148.

128 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 174/1929, ff. 1–2.

129 *Ibidem*, ff. 5, 6, 14.

130 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 10.

131 Vezi, de pildă: Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România: enciclopedie politică 1866–1938*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 335.

132 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, pp. 62–63.

133 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 2/1930, f. 1.

134 Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 52.

135 Vezi: Iuliu Maniu, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, Tipografia Universul, București, 1940.

136 Vezi, de pildă: Mihail Polihroniade, „Afacerea Blank", *Axa*, anul II, nr. 6, 5 februarie 1933, p. 3; Horia Sima, *Istoria Mișcării Legionare*, Editura Metafora, București, 2003, pp. 95–97.

137 Nu trebuie neglijat faptul că această organizație a fost prima mișcare politică populară promonarhistă care l-a sprijinit explicit pe Carol în momentul revenirii acestuia în România. Vezi: Rebecca Haynes, „Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol al II-lea of Romania", *The Slavonic and East European Review*, vol. 85, nr. 1, 2007, p. 110.

138 Vezi: Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997,

pp. 67–84, 99, 132; Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, București, Casa Editorială „Gândirea", 1991, pp. 216, 234–235, 251; Grigore Gafencu, *op. cit.*, pp. 17, 36, 59, 281; Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1993, pp. 244, 245, 255, 274. Pentru o opinie contrară celei promovate de anticarliști, vezi: Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 192.

139 Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 17.

140 Nichifor Crainic, „Țara regelui Wieder și a reginei Duduia", *Calendarul*, anul II, 16 noiembrie 1933, p. 1.

141 Vezi: Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 160; Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VI, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, pp. 79–80; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 53; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, pp. 143, 434.

142 Pentru implicarea regelui în asemenea chestiuni, vezi: Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 139; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, pp. 279–280; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 32/1930; idem, dosar nr. 154/1931, f. 33; idem, dosar nr. 64/1932, ff. 1–2.

143 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, Editura Humanitas, București, 1992, pp. 56–57.

144 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 134.

145 Constantin A. Donescu, „Spre un guvern personal al Regelui?", *Vremea*, anul III, nr. 122, 17 iulie 1930, p. 1.

146 Jean Peretz, *Carol II. Roi de Roumanie*, Bucarest, 1932, p. 45.

147 *Ibidem*, p. 42.

148 Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 159.

149 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 644.

150 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 174/1929, f. 1.

151 Episodul este relatat în: *Cuvântul*, anul VIII, 10 februarie 1932, p. 1.

152 Vezi și: „Inspecțiile regale", *Curentul*, anul III, 27 iulie 1930, p. 1.

153 Nicolae Iorga, „Constituție și datină", *Neamul românesc*, anul XXVI, 19 februarie 1931, p. 1.

154 Pamfil Șeicaru, „Controlul Suveranului", *Curentul*, anul V, 30 aprilie 1932, p. 1.

155 Idem, „Primatul culturii", *Curentul*, anul VI, 13 mai 1933, p. 1.

156 „Regele care se vede", *Neamul românesc*, anul XXVII, 6 mai 1932, p. 1.

157 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ediția a treia, Editura Humanitas, București, 2011, p. 330.
158 „Marele Voevod Mihai", *Albina*, anul XXXVI, nr. 9, 10 noiembrie 1933, p. 1.
159 Vezi: Teofil Sidorovici, *Din viața unui fiu de Rege*, Editura Casei Școalelor și Culturii Poporului, București, 1937; Ion Conea, *Cum învață a-și cunoaște țara Măria Sa Mihai*, Cartea Românească, București, 1937; Tudor Vișan-Miu, *La școală cu Regele Mihai*, Editura Corint, București, 2016.
160 „Școala Voevodului Mihai", *Albina*, anul XXXVI, nr. 9, 10 noiembrie 1933, p. 2.
161 Vezi, de pildă: Ion Simionescu, „Cei trei Regi", *Cele Trei Crișuri*, nr. 5–6, mai-iunie 1931, p. 54.
162 Mihail Manoilescu, „6 iunie 1930", *Cele Trei Crișuri*, anul XIV, nr. 5–6, mai-iunie 1933, p. 50.
163 Nichifor Crainic, „Pelerinii de la Putna", *Calendarul*, anul II, 7 august 1933, p. 1.
164 *Viața și faptele M.S. Regelui Carol al II-lea cel drept*, Tipografia Modernă, București, 1931, p. 10.
165 Este vorba, desigur, despre o imagine oficială, propagandistică. În această privință, vezi și mărturia regelui Mihai, în: Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 108, 116–118, 135–136.
166 Cezar Petrescu, „Cartea în stradă", *Curentul*, anul V, 11 aprilie 1932, p. 3.
167 Idem, „Protecționismul cărții", *Curentul*, anul V, 12 octombrie 1932, p. 1.
168 Nicolae Iorga, „Noua direcție în învățământul românesc. Conferință la Radio – septembrie 1931", în Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întunerec: conferințe la radio 1931–1940*, Editura Casa Radio, București, 2001, p. 27.
169 Vezi: Direcția Instrucției, Cultelor și Artelor, Direcția Educației Poporului, *Program de lucru pentru acțiunea culturală*, Imprimeria Națională, București, 1933.
170 Dimitrie Gusti, „Politica culturii și statul cultural", în *Politica culturii: 30 de prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român*, Editura Institutului Social Român, București, 1931, p. 484.
171 Emanoil Bucuța, „O politică a culturii", *Boabe de grâu*, anul IV, nr. 3, mai 1933, p. 171.
172 Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, „Populația României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 148.
173 *Ibidem*.
174 „Serbările din Ziua Cărții. Cuvântările rostite", *Curentul*, anul VI, 22 mai 1933, p. 7.
175 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 172.

176 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 1/1930, f. 6.

177 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 235.

178 Vezi, de pildă: Cezar Petrescu, „Cartea în stradă", *Curentul*, anul V, 11 aprilie 1932, p. 3.

179 Sabin Manuilă, D.C. Georgescu, *op. cit.*, p. 144.

180 Corneliu Moldovanu, „O politică a cărții", *România literară*, nr. 38, 5 noiembrie 1932, p. 1.

181 Mihail Manoilescu, „Prejudecata presei", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 7, iulie 1933, p. 444. Vezi inclusiv: ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 466/1930, ff. 14–15.

182 Nicolae Iorga, „Noua direcție în învățământul românesc. Conferință la Radio – septembrie 1931", în Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întunerec: conferințe la radio 1931–1940*, Editura Casa Radio, București, 2001, pp. 31–32.

183 Vezi: Emanoil Bucuța, „Adunarea ASTREI", *Boabe de grâu*, anul III, nr. 10, octombrie 1932, p. 498; Perpessicius, „Politica culturii și noul regim", *Cuvântul*, anul VII, 1 mai 1930, p. 1; idem, „Statul cultural", *Cuvântul*, anul VIII, 23 noiembrie 1932, p. 1; Nicolae Davidescu, „Stat cultural. Un apel al revistei «Gândirea»", *Cuvântul*, anul VII, 11 octombrie 1931, p. 1; Petru Comarnescu, „Note în jurul congresului ASTREI", *Vremea*, anul VI, nr. 305, 17 septembrie 1933, p. 3; Dragoș Protopopescu, „Spre Statul cultural", *Calendarul*, anul I, 16 septembrie 1932, p. 1; Nicolae Iorga, „Statul cultural", *Neamul românesc*, anul XXVIII, 5 iunie 1933, p. 1; Dimitrie Gusti, „Politica culturii și statul cultural", în *Politica culturii: 30 de prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român*, Editura Institutului Social Român, București, 1931, pp. 476–486; idem, „Statul cultural", *România literară*, nr. 40, 19 noiembrie 1932, p. 1; Apostol D. Culea, „Spre satul cultural", *România literară*, nr. 40, 19 noiembrie 1932, pp. 1–2.

184 Emanoil Bucuța, „Cetatea Minervei", *Ideea europeană*, anul V, nr. 120, 3–10 iunie 1923, p. 2.

185 Idem, „Adunarea ASTREI", *Boabe de grâu*, anul III, nr. 10, octombrie 1932, p. 498.

186 Dimitrie Gusti, „Statul cultural", *România literară*, nr. 40, 19 noiembrie 1932, p. 1.

187 Petru Comarnescu, *op. cit.*, p. 3.

188 Dimitrie Gusti, „Statul cultural", *România literară*, nr. 40, 19 noiembrie 1932, p. 1.

189 Idem, *Organizarea culturală: raport*, Institutul de Arte Grafice Eminescu, București, 1934, pp. 7–9. Potrivit lui Nicolae Iorga, Carol al II-lea ar fi propus la conducerea acestui așezământ pe Nae Ionescu (vezi: Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VI, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, pp. 79–80).

190 Dimitrie Gusti, „Politica culturii și statul cultural", în *Politica culturii: 30 de prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român*, Editura Institutului Social Român, București, 1931, p. 485.

191 Vezi: *Politica culturii: 30 de prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român*, Editura Institutului Social Român, București, 1931.

192 *Ibidem*, pp. VII–VIII.

193 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 6/1931.

194 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 118.

195 Nichifor Crainic, „Al treilea așezământ de cultură la sate după școală și biserică", *Calendarul*, anul I, 17 martie 1932, p. 3.

196 Vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 6/1931, ff. 2–30.

197 Pentru a înțelege ideologia și modul de funcționare a căminelor culturale, vezi și: Gheorghe D. Mugur, Vasile Voiculescu, *Cartea misionarului. Îndreptar cultural*, Scrisul Românesc, Craiova, 1930. Pentru o viziune a unui activist cultural al Fundației „Principele Carol" despre rolul acestor așezăminte, vezi: Gheorghe D. Mugur, „Căminul cultural", *Calendarul*, anul I, 17 martie 1932, p. 3.

198 Vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 3/1931, f. 9; ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 645, ff. 2–14; idem, dosar nr. 684, ff. 1–2; idem, dosar nr. 698, f. 2; Petru Comarnescu, „Cetatea Universitară din București", *Vremea*, anul VI, nr. 277, 26 februarie 1933, p. 1; idem, „Cetatea Universitară", *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul XI, nr. 1–4, 1933, pp. 188–209.

199 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 4/1933, f. 46.

200 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 46.

201 *Ibidem*, p. 286.

202 Inclusiv criticul literar Perpessicius și Nicolae Basilescu (rectorul Universității din București) se numără printre cei care folosesc titulaturile de „Voievodul Culturii", respectiv „Regele Culturii" când se referă la Carol al II-lea. Vezi: Perpessicius,

„Politica culturii și noul regim", *Cuvântul*, anul VII, 1 mai 1930, p. 1; ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 670, f. 21.

203 Este vorba despre o suită de conferințe populare organizate în fiecare an sub egida acestui așezământ cultural dirijat de istoricul Nicolae Iorga.

204 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 632, f. 26.

205 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 32.

206 *Ibidem*, p. 46.

207 Vezi: „Festivitățile de la Caransebeș cu prilejul adunării generale a ASTRA", *Curentul*, anul III, 15 noiembrie 1930, p. 3.

208 Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, pp. 195–196.

209 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 656; idem, dosar nr. 657.

210 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 12/1930, ff. 2–3.

211 Idem, dosar nr. 23/1933, ff. 1–8.

212 Idem, dosar nr. 171/1933, ff. 2–3.

213 Vezi: ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. II 14/1930, ff. 1–2; idem, dosar II nr. 28/1933, f. 1; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 11/1932, f. 1; idem, dosar nr. 12/1932, ff. 1–2; ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 671, ff. 1–3.

214 *Monitorul Oficial*, anul CI, nr. 88, 14 aprilie 1933, pp. 2590–2591.

215 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 223.

216 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 17/1932, ff. 1–2.

217 Emanoil Bucuța, „Fundații Regale", *Boabe de grâu*, anul IV, nr. 9, septembrie 1933, p. 571.

218 Idem, „Politica culturii", *Boabe de grâu*, anul II, nr. 2, februarie 1931, p. 111; idem, „Drumuri noi", *Boabe de grâu*, anul III, nr. 8, august 1932, p. 377; idem, „Fundațiile Culturale Regale", *Boabe de grâu*, anul IV, nr. 3, mai 1933, p. 172.

219 Vezi: *Boabe de grâu*, anul III, nr. 10, octombrie 1932, p. 498.

220 Vezi: *Boabe de grâu*, anul IV, nr. 5, mai 1933, p. 299.

221 Idem, p. 300.

222 Vezi: Biblioteca Centrală Universitară Carol I din București, *Dimitrie Gusti 1880–1955*, Editura Bibliotecii Centrale Universitare Carol I din București, București, 2014, pp. 92–135.

223 *Ibidem*, p. 131.

224 Vezi: Emanoil Bucuța, „Ziua cărții", *Boabe de grâu*, anul IV, nr. 6, iunie 1933, p. 375.
225 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 223–224.
226 *Boabe de grâu*, anul IV, nr. 6, iunie 1933, p. 375.
227 Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 197.
228 Vezi: Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, pp. 229–230; idem, „Începem", *Calendarul*, anul I, nr. I, 25 ianuarie 1932, p. 1.
229 Pamfil Șeicaru, „Ajun de domnie nouă", *Curentul*, anul III, 9 iunie 1930, p. 1.
230 Idem, „Două cuvântări", *Curentul*, anul IV, 5 ianuarie 1931, p. 1.
231 Idem, „Continuitatea revoluției regale", *Curentul*, anul IV, 5 noiembrie 1931, p. 1.
232 Vezi, de pildă: Vladimir Donescu, „Țara încrezătoare așteaptă", *Vremea*, anul III, nr. 131, 18 septembrie 1930, p. 1; Constantin A. Donescu, „8 Iunie ...", *Vremea*, anul IV, nr. 190, 7 iunie 1931, p. 1.
233 Nae Ionescu, „După un an", *Cuvântul*, anul VII, 7 iunie 1931, p. 1.
234 Vezi: Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 67.
235 Mircea Eliade, *Memorii 1907–1970*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 265.
236 *Ibidem*, p. 283.
237 Vezi, de pildă: Nae Ionescu, „Cum moare un regim", *Cuvântul*, anul IX, 16 decembrie 1933, p. 1.
238 Vezi: *Lumea Nouă*, anul II, nr. 12, decembrie 1933, pp. 759–760.
239 Vezi: Roland Clark, „Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania", *Nationalities Papers*, vol. 40, nr. 1, 2012, pp. 107–126; Geta Marcela Pârvănescu, *Nichifor Crainic: monografie*, teză de doctorat, Facultatea de Litere, Universitatea din București, București, 2008.
240 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 236.
241 Idem, „Țara regelui Wieder și a reginei Duduia", *Calendarul*, anul II, 16 noiembrie 1933, p. 1.
242 Idem, „Tineretul și creștinismul", *Gândirea*, anul XIII, nr. 3, martie 1933, pp. 65–73; idem, „Martirajul tinerilor", *Calendarul*, anul II, 12 iulie 1933, p. 1.
243 Nicolae Iorga, *Doi ani de Restaurație. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, Tipografia Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932, p. 4.

244 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 216.
245 Vezi: Mihail Manoilescu, *România, Stat corporativ*, Tipografia Modernă, București, 1933, p. 20; idem, „Se poate!", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 10, octombrie 1933, p. 621; idem, „Sinuciderea liberalismului", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 12, decembrie 1933, pp. 759–760.
246 Idem, „Idealul suveranității", *Cele Trei Crișuri*, nr. 5–6, mai-iunie 1931, p. 61; idem, *România, Stat corporativ*, București, 1933, p. 4.
247 Idem, „6 iunie 1930", *Cele Trei Crișuri*, anul XIV, nr. 5–6, mai-iunie 1933, p. 50.
248 Idem, „Deosebiri de metodă", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 9, septembrie 1933, pp. 566–567.
249 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 174/1929, f. 4.
250 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 279.
251 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 172/1933, f. 92.
252 Mihail Manoilescu, „Trei ani de domnie", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 6, iunie 1933, pp. 331–332.
253 *Neamul românesc*, anul XXVI, 6 decembrie 1931, p. 1.
254 Nicolae Iorga, *Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, Editura PRO, București, 1999, p. 495.
255 Idem, „Camarilă și camarilă", *Neamul românesc*, anul XXVIII, 7 septembrie 1933, p. 1.
256 Biblioteca Centrală Universitară Carol I din București, *Dimitrie Gusti 1880–1955*, Editura Bibliotecii Centrale Universitare Carol I din București, București, 2014, p. 99.
257 *Ibidem*, p. 105.
258 *Ibidem*, p. 111.
259 *Ibidem*, p. 112.
260 *Ibidem*, p. 133.
261 *Ibidem*, p. 124.
262 *Ibidem*, p. 133.
263 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 174/1929, f. 4.
264 Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Editura Vestala, București, 1999, pp. 29, 46, 193. Conform recensământului din 1930, în România existau 1 427 391 de greco-catolici, iar cea mai mare parte dintre ei se aflau în Ardeal (vezi: Institutul Central

de Statistică, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. XXIV–XXVII).

265 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 220.

266 „Sensul regionalismului ardelenilor. Declarațiile domnului Valer Pop, ministrul Ardealului", *Curentul*, anul IV, 2 august 1931, p. 8.

267 „Stările din Ardeal. Declarațiile d-lui ministru Valer Pop, reprezentantul Ardealului în guvern", *Neamul românesc*, anul XXVI, 28 august 1931, p. 1.

268 „Către Românii din Ardeal. Un apel al d-lui Valer Pop", *Neamul românesc*, anul XXVII, 24 iunie 1932, p. 1.

269 *Ibidem*.

270 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 159/1931, f. 60.

271 Vezi: *Statutele organizației Acțiunea Românească și procesul-verbal de constituire*, Tipografia Națională S.A., Cluj, 1923; *Acțiunea românească*, anul I, nr. 1, 1 noiembrie 1924.

272 Valeriu Pop, *op. cit.*, p. 46.

273 Stelian Popescu, *Amintiri*, Editura Albatros, București, 2000, p. 136; Raoul Bossy, *op. cit.*, p. 167.

274 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. 174/1929, f. 12.

275 Vezi: Nicolae Iorga, *Doi ani de Restaurație. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, Tipografia Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932, p. 4; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 172/1933, f. 79; idem, dosar nr. 2/1933, ff. 2–5.

276 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1930, f. 5.

277 *Monitorul Oficial*, anul XCIX, nr. 1, 1 ianuarie 1931, p. 2; idem, anul C, nr. 1, 1 ianuarie 1932, p. 2; idem, anul CI, nr. 1, 1 ianuarie 1933, p. 2.

278 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 99.

279 *Ibidem*, p. 67.

280 Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 18.

281 ANIC, fond Casa Regală. Diverse (1912–1949), dosar nr. 14/1930, f. 17.

282 Oscar Han, „Fundațiunile Regale", *Curentul*, anul VI, 9 iunie 1933, p. 1; idem, „Fundațiile Culturale Regale ale României", *Curentul*, anul VI, 13 iulie 1933, p. 1.

283 Alexandru Kirițescu, „Trăiască Regele!", *Cuvântul*, anul VI, 17 octombrie 1930, p. 1.

284 Dragoș Protopopescu, „La Iași cu Suveranul", *Calendarul*, anul II, 5 noiembrie 1933, p. 1.

285 Vezi, de pildă: Emanoil Bucuța, „Întoarcerea", *Boabe de grâu*, anul I, nr. 6, august 1930, p. 370; idem, „După 500 de ani la Mănăstirea Bistrița", *Boabe de grâu*, anul III, nr. 11, noiembrie 1932, pp. 579–582.

286 Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 62.

Capitolul 4 – *Drumul spre regimul autoritar. Ascensiunea autoritarismului și naționalismului monarhic (1934–1937)*

1 Constantin A. Donescu, „Dictatură? Cu cine?", *Vremea*, anul VII, 3 iunie 1934, p. 3.

2 Între 1924 și 1937, de pildă, membrii acestei organizații politice comit 11 asasinate, printre ale căror victime se numără în primul rând personalități politice. Vezi: Zeev Barbu, „Rumania", în *European Fascism*, edited by S.J. Woolf, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1970, p. 158.

3 Constantin Iordachi, „God's chosen warriors: Romantic palingenesis, militarism and fascism in modern Romania", în *Comparative Fascist Studies: New Perspectives*, edited by Constantin Iordachi, Routledge, Londra, 2009, p. 345.

4 Vezi: Nae Ionescu, „«Țigani» și «Regățeni»", *Cuvântul*, anul VII, 13 septembrie 1931, p. 1.

5 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 214.

6 Nicolae Iorga, *Doi ani de Restaurație. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut*, Tiparul Datina Românească, Vălenii de Munte, 1932, p. 44.

7 Mihail Manoilescu, „Ce rabdă hârtia", *Lumea Nouă*, nr. 10–11, octombrie-noiembrie 1937, p. 366.

8 *Neamul românesc*, anul XXIX, 5 noiembrie 1934, p. 2.

9 Pompiliu Constantinescu, „Campania ardelenilor", *Vremea*, anul V, nr. 238, 22 mai 1932, p. 1.

10 Constantin A. Donescu, „Țigăniile ardelenilor", *Vremea*, anul V, nr. 244, 3 iulie 1932, p. 1.

11 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 4/1936, f. 153.

12 Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998, p. 274.

13 G.M. Cantacuzino, „O Capitală", *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 12, decembrie 1934, p. 581.

14 Vezi: Nicolae Iorga, „Bucureștii ca viață culturală și intelectuală – conferință la Radio, 14 mai 1935", în Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întunerec. Conferințe la Radio 1931–1940*, Editura Casa Radio, București, 2001, p. 151; Emanoil Bucuța, „Vatra Bucureștilor", *Boabe de Grâu*, anul V, nr. 9, septembrie 1934, p. 576.

15 Dumitru Radu, „Luna Bucureștilor 1937", *Urbanismul*, anul XIV, nr. 7–8, iulie-august 1937, pp. 318–320.

16 Vezi: „Luna Bucureștiului", *Albina*, anul XXXVIII, nr. 18, 10 mai 1935, p. 14; „Capitala țării în mare sărbătoare. La București răsare soarele României", *Albina*, anul XXXVIII, nr. 20, 24 mai 1935, p. 1.

17 Dumitru Radu, *op. cit.*, p. 314.

18 Edward Shils, *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*, University of Chicago Press, Chicago, 1975, pp. 3–4.

19 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 749/1936, ff. 19–20; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Machiavelli, București, 1998, p. 13.

20 „Declarațiile făcute de Regele Carol al II-lea ziariștilor francezi la București", *Curentul*, anul VII, 26 iunie 1934, p. 4.

21 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. II, Editura Machiavelli, București, 1999, p. 77.

22 Idem, *Însemnări zilnice*, vol. III, Editura Machiavelli, București, 2001, p. 142.

23 Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Vestala, București, 1999, pp. 68–70; Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 228.

24 Grigore Gafencu, *Însemnări politice 1929–1939*, Editura Humanitas, București, 1991, pp. 319–323.

25 Pentru o analiză a acestui episod, vezi: Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930–1940)*, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 130–133.

26 Vezi: Armand Călinescu, *op. cit.*, pp. 267–269; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Machiavelli, București, 1998, pp. 164, 165, 168.

27 Rebecca Haynes, „Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol al II-lea of Romania", *The Slavonic and East European Review*, vol. 85, nr. 1, 2007, pp. 110–111.

28 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 6/1935, ff. 48–89.

29 Vezi: Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 112.

30 În această privință, merită să amintesc faptul că, în 1934, Constantin „Puiu" Dumitrescu este demis din funcția de secretar particular al monarhului și înlocuit

cu Ernest Urdăreanu, cel care de acum înainte nu doar că girează corespondența regelui, ci și intermediază legătura acestuia cu diferite personalități.

31 Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 108.

32 Hans-Christian Maner, *op. cit.*, p. 76.

33 Vezi, de pildă: ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 11/1934, ff. 52–53; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 130/1936, f. 3; idem, dosar nr. 135/1935, f. 27; idem, dosar nr. 138/1935, vol. I, ff. 42, 272; idem, dosar nr. 138/1935, vol. II, f. 37; idem, dosar nr. 136/1936, ff. 6, 15; idem, dosar nr. 146/1936, ff. 38–39; idem, dosar nr. 151/1936; idem, dosar nr. 39/1937, f. 1.

34 Este vorba despre un renumit calif arab a cărui domnie (786–809) este echivalată de istorici cu o epocă de progres politic, cultural și economic. Tânărul Harun Al-Rașid (devenit calif la doar 23 de ani) sprijină știința și construcția a numeroase edificii publice, însă devine faimos și pentru fastul curții sale. Vezi: André Clot, *Haroun al-Rachid et le temps des „Mille et une nuits"*, Fayard, Paris, 1986.

35 Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 160.

36 Vezi: „M.S. Regele printre năpăstuiții din Câmpulung", *Albina*, anul XXXVII, nr. 20, 25 mai 1934, p. 15; „Vizita M.S. Regelui Carol al II-lea la Vânjuleț-Mehedinți", *Curentul*, anul VII, 1 iulie 1934, p. 10; Cezar Petrescu, *Cei trei Regi*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, pp. 177–178; Ion Cheșcă, N.I. Dragomir, *Măria Sa Regele Carol al II-lea și ridicarea poporului român*, Tipografia Curierul Tulcei, Tulcea, 1937, pp. 103–104.

37 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 141/1936, f. 46.

38 Vezi, de exemplu: „Armata Țării. Pavăză și scut", *Albina*, anul XXXVII, nr. 44, 9 noiembrie 1934, p. 1.

39 Pamfil Șeicaru, „Regele și armata", *Curentul*, anul IX, 18 octombrie 1936, p. 1.

40 *Discursuri culturale ale M.S. Regelui Carol II*, Editura Universală Alcalay & Co., București, 1936, p. 145.

41 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 148.

42 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 833, ff. 1–2; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 33/1934, ff. 2–8.

43 „Inaugurarea Arcului de Triumf. Cuvântarea M.S. Regelui Carol al II-lea", *Neamul românesc*, anul XXXI, 3 decembrie 1936, p. 1.

44 *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 155.

45 Idem, p. 148.
46 Nae Ionescu, „Statul partidelor politice", *Cuvântul*, anul VI, 3 august 1930, p. 1.
47 Cezar Petrescu, „Pentru sănătatea satelor", *Curentul*, 10 septembrie 1932, p. 1; idem, *Cei trei Regi*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, p. 159.
48 Vezi: Dimitrie Gusti, „Politica culturii și statul cultural", în *Politica culturii: 30 de prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român*, Editura Institutului Social Român, București, 1931, pp. 485–486.
49 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 3/1936, ff. 2–7.
50 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1930, f. 31.
51 O fotografie de la începutul acestui deceniu înfățișează pe masa de lucru a regelui o statuetă sub forma unei țărănci purtând un ulcior cu apă, de fapt o reprezentare plastică inspirată de persoana Mariei Modura. Vezi: Gabriel Marinescu, Ion Modreanu, Constantin Buruiană, *Carol al II-lea, Regele românilor: cinci ani de domnie 1930–1935*, Institutul de Arte Grafice „Eminescu", București, 1935, p. 63.
52 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 150.
53 Idem, vol. II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 295.
54 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 237/1935, vol. I, f. 176.
55 Idem, dosar nr. 3/1936, f. 46.
56 Vezi: Alexandru Lascarov-Moldovanu, *La apusul soarelui*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1938, p. 133; Teofil Sidorovici, *Din viața unui fiu de Rege*, Editura Casei Școalelor și Culturii Poporului, București, 1937, pp. 13–14.
57 *Catalogul Echipelor Regale Studențești*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, p. 28.
58 Vezi: *Neamul românesc*, anul XXX, 7 iunie 1935, p. 1; *Vremea*, anul VIII, 16 august 1935, p. 11.
59 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Silex, București, 1995, p. 157.
60 „Politica și satele", *Albina*, anul XXXVI, nr. 10, 17 noiembrie 1933, p. 1.
61 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 146/1936, f. 12.
62 *Ibidem*, f. 16.

63 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 95/1937, f. 14.
64 Idem, dosar nr. 139/1934, ff. 28–29.
65 Idem, dosar nr. 237/1935, vol. I, f. 91.
66 Idem, dosar nr. 146/1934, f. 24.
67 Idem, dosar nr. 34/1935, f. 6.
68 Idem, dosar nr. 15/1935, ff. 1–3.
69 Dimitrie Gusti, „Realitate, știință și reformă socială", *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul I, nr. 1, 1 aprilie 1919, pp. V–XXVII.
70 Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, Editura Minerva, București, 1981, p. 359.
71 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 130/1936, f. 5.
72 *Ibidem*, f. 3.
73 *Ibidem*, ff. 3–4.
74 Dimitrie Gusti, „Realitate, știință și reformă social", *Arhiva pentru știința și reforma socială*, anul I, nr. 1, 1 aprilie 1919, pp. XVII–XX.
75 Traian Herseni, *Tehnica monografiei sociologice*, Editura Institutului Social Român, București, 1934, p. 149.
76 Vezi: Mihail Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, Imprimeria Națională, București, 1938.
77 Idem, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Athena, București, 1997, p. 131.
78 Idem, „Privind spre lumea de mâine. Inginerii", *Lumea Nouă*, anul II, nr. 8, august 1933, pp. 459–464.
79 Idem, *Le parti unique: institution politiques des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1937, p. 49.
80 Idem, „6 iunie 1930", *Cele Trei Crișuri*, anul XIV, nr. 5–6, mai-iunie 1933, p. 50.
81 Vezi: Nichifor Crainic, „Mareșalul și Garda", *Calendarul*, anul II, 8 decembrie 1933, p. 1; idem, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, pp. 264–265.
82 Pamfil Șeicaru, „Naționalismul creator", *Curentul*, anul VI, 18 decembrie 1933, p. 1.
83 Mihail Manoilescu, „Țară fără tineret", *Lumea Nouă*, anul I, nr. 3, iunie 1932, p. 72; idem, „Iarăși țara fără tineret", *Lumea Nouă*, anul I, nr. 4, iulie 1932, p. 41; idem, „Către un nou ideal național", *Lumea Nouă*, nr. 4, aprilie 1934, p. 195; „Importantele declarații ale domnului senator Mihail Manoilescu", *Ordinea*, anul IV, 6 februarie 1935, p. 5; *Tendințele tinerei generații: două conferințe de Mircea Vulcănescu și Mihail Manoilescu*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1934, p. 28.

84 Emanoil Bucuța, „Excursiile școlare", *Boabe de Grâu*, anul IV, nr. 6, iunie 1933, pp. 382–384; idem, „Organizări ale tinerimii", *Boabe de Grâu*, anul V, nr. 2, februarie 1934, p. 98.

85 Cezar Petrescu, „Reculegere", *Curentul*, anul VII, 4 ianuarie 1934, p. 1; idem, „Problema tineretului", *Curentul*, anul VII, 24 ianuarie 1934, p. 1.

86 Constantin A. Donescu, „O singură problemă: tineretul", *Vremea*, anul VII, 28 ianuarie 1934, p. 1; idem, „Absența tineretului", *Vremea*, anul VII, 13 mai 1934, p. 3; idem, „Serbarea tineretului", *Vremea*, anul IX, 7 iunie 1936, p. 3; idem, „Măsuri de ordine", *Vremea*, anul X, 14 martie 1937, p. 3.

87 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 36/1935, f. 1.

88 *Ibidem*.

89 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 804, ff. 2–4.

90 Pentru mai multe informații despre Asociația Arcașilor din Bucovina, vezi monografia: Filaret Doboș, *Arcașii. Gânduri și fapte din Țara de Sus*, Tipografia Cernăuțeanu Teodot, Cernăuți, 1940.

91 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 1/1930, f. 6.

92 Vezi: V. Beneș, „Ardealul biopolitic", *Vremea*, anul X, 24 ianuarie 1937, p. 8.

93 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 85/1937, f. 20.

94 Idem, dosar nr. 36/1935, f. 2.

95 Idem, dosar nr. 749/1936, f. 15.

96 Oficiul de Educație a Tineretului Român, *Ce este Străjeria – 8 Iunie 1937*, Institutul de Arte Grafice și Editură Marvan, București, 1937, pp. 5–8.

97 ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 26/1936, f. 10.

98 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 36/1935, f. 1.

99 Pentru detalii privind organizarea străjeriei, vezi: *Monitorul Oficial*, anul CV, nr. 233, 8 octombrie 1937, pp. 8190–8192.

100 *Almanahul străjerilor 1937*, Imprimeria S.A.R., București, 1937, p. 131.

101 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 15/1935, f. 6.

102 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 131/1935, f. 35; ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 28/1935, f. 12; Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 296.

103 ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 26/1936, ff. 10–13. Vezi și: *Cea dintâi vacanță universitară dăruită muncii de folos obștesc*, f.e., București, 1937.

104 Henri H. Stahl, *op. cit.*, pp. 273–297.

105 Octavian Neamțu, „Înțelesul muncii noastre", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 85.
106 Idem, „A III-a campanie de muncă a echipelor studențești", *Sociologie românească*, anul I, nr. 10, octombrie 1936, p. 35.
107 Dimitrie Gusti, „Cuvânt de bun sosit la întoarcerea echipelor studențești", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 66.
108 *Catalogul Echipelor Regale Studențești*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, p. 3.
109 Octavian Neamțu, „Despre noi, cei din echipe", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 90.
110 Vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 64/1937, f. 16.
111 *A III-a expoziție a Echipelor Regale studențești: catalog*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, pp. 31–32.
112 Vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 58/1937.
113 Pentru un text care analizează acest episod, vezi: Valentin Săndulescu, „Sacralised Politics in Action: the 1937 Burial of the Romanian Legionary Leaders Ion Moța and Vasile Marin", în Matthew Feldman, Marius Turda, Tudor Georgescu (eds), *Clerical Fascism in Interwar Europe*, Routledge, Londra, 2008, pp. 47–57.
114 Traian Sandu, „Le conflit entre fascisme et monarchisme en Roumanie: données structurelles et grandes étapes, 1934–1938", în *La périphérie du fascisme. Spécification d'un modèle fasciste au sein de sociétés agraires: le cas de l'Europe centrale entre les deux guerres*, sous la direction de Catherine Horel, Traian Sandu, Fritz Taubert, Cahiers de la Nouvelle Europe, L'Harmattan, Paris, 2005, pp. 102–103.
115 ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 26/1936, f. 54.
116 Henri H. Stahl, „Etica muncii în echipe", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 75.
117 Octavian Neamțu, „Despre noi, cei din echipe", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 90.
118 *Ibidem*, p. 91.
119 Idem, „Țărani, muncitori și cărturari", *Albina*, anul XXXIX, nr. 45, 13 noiembrie 1936, p. 12.
120 Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, Editura Minerva, București, 1981, pp. 299, 313.

121 Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie: interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)*, Editura Paideia, București, 2001, p. 146.
122 Constantin Enescu-Bughea, *Sunt străjer! Cartea năzuințelor tinerești*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1936, pp. 113–114.
123 Oficiul de Educație a Tineretului Român, *Ce este Străjeria – 8 Iunie 1937*, Institutul de Arte Grafice și Editură Marvan, S.A.R., București, 1937, p. 4.
124 „Cuvântarea M.S. Regelui pentru tineretul român. Ora străjerilor", *Albina*, anul XXXVIII, nr. 49, 13 decembrie 1935, p. 1.
125 *Cuvântările Regelui Carol II*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 236.
126 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 4/1935, f. 1.
127 Idem, dosar nr. 37/1937, ff. 1–3.
128 Idem, dosar nr. 1/1937, f. 2.
129 Idem, dosar nr. 11/1937, ff. 4–21.
130 Idem, dosar nr. 12/1934, ff. 1–8.
131 Constantin A. Donescu, „Restaurația, reazemul tineretului", *Vremea*, anul X, 13 iunie 1937, p. 3.
132 Ion Chește, N.I. Dragomir, *Măria Sa Regele Carol al II-lea și ridicarea poporului român*, Tipografia Curierul Tulcei, Tulcea, 1937, p. 29.
133 George Beuran, *Majestatea Sa Regele Carol al II-lea, Regele Copiilor*, București, 1935, p. 7.
134 Teofil Sidorovici, *Din viața unui fiu de Rege*, Editura Casei Școalelor și Culturii Poporului, București, 1937, p. 11.
135 Pentru o viziune *carlistă* asupra educației pe care o primește prințul, vezi: Ion Conea, *Cum învață a-și cunoaște țara Măria Sa Mihai*, Cartea Românească, București, 1937; Teofil Sidorovici, *Din viața unui fiu de Rege*, Editura Casei Școalelor și Culturii Poporului, București, 1937.
136 Octavian Neamțu, „Școala de echipier a Măriei Sale Marelui Voevod Mihai", *Albina*, anul XXXIX, nr. 44, 6 noiembrie 1936, p. 12.
137 Vezi: *Curentul*, anul X, 14 decembrie 1937, p. 1.
138 *Monitorul Oficial*, anul CI, nr. 88, 14 aprilie 1933, pp. 2590–2591.
139 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, „Închinare", *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 1, ianuarie 1934, pp. 3–4.
140 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 3/1936, f. 11.
141 Dimitrie Gusti, „Idei călăuzitoare pentru munca culturală la sate", *Căminul Cultural*, anul I, nr. I, noiembrie 1934, p. 4.

142 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 1/1936, f. 12.
143 *Fundația Culturală Regală Principele Carol 1934–1938*, Atelierele Luceafărul, București, 1938, pp. 20–21.
144 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 136/1936, f. 8.
145 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), nr. dosar 24/1937.
146 Idem, dosar 12/1934, f. 65.
147 Fundația Culturală Regală Principele Carol 1934–1938, Atelierele Luceafărul, București, 1938, p. 7.
148 *Echipe studențești la sate: program de lucru și rezultate. Întâiul an: 1934*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, p. 75.
149 Există și cămine culturale autonome, neafiliate Fundației. În Ardeal și Banat, acestea sunt administrate de ASTRA.
150 *Îndrumător al muncii culturale la sate*, ediția a II-a, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 20.
151 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 15/1935, f. 17.
152 Vezi, de pildă: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 10/1935, f. 27.
153 Biblioteca Centrală Universitară Carol I din București, *Dimitrie Gusti 1880–1955*, Biblioteca Centrală Universitară Carol I, București, 2014, p. 142.
154 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 10/1934, f. 5; idem, dosar nr. 3/1936, f. 36.
155 *A III-a expoziție a Echipelor Regale studențești: catalog*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 7.
156 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 3/1936, f. 82.
157 *Echipe studențești la sate: program de lucru și rezultate. Întâiul an: 1934*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, pp. 16–19.
158 „M.S. Regele în mijlocul nostru. Expoziția și programul de lucru al culturii populare", *Albina*, anul XXXVII, nr. 20, 25 mai 1934, p. 15.
159 Stahl face, de fapt, o aluzie la specificul politicilor culturale inițiate înainte de război de Spiru Haret (1851–1912), fost ministru al instrucțiunii publice în anii 1897–1899, 1901–1904, 1907–1910. Vezi: *Spiru Haret, 1851–1912: biobibliografie*, Biblioteca Centrală Universitară din București, București, 2005.
160 Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, Editura Minerva, București, 1981, p. 280.

161 Vezi: Emanoil Bucuța, „Cartea organizată", *Boabe de Grâu*, anul V, nr. 2, februarie 1934, pp. 102–105; idem, „Librării la sate", *Boabe de Grâu*, anul V, nr. 8, august 1934, pp. 502–503; Oscar Han, „Sărbătorirea gândului scris", *Curentul*, anul VIII, 15 mai 1935, p. 1; Pamfil Șeicaru, „Serbările ASTREI", *Curentul*, anul IX, 21 septembrie 1936, p. 12; Camil Petrescu, „Noua structură în cultura românească", *Revista Fundațiilor Regale*, anul IV, nr. 7, iulie 1937, pp. 173–175.

162 Cezar Petrescu, *Cei trei Regi*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, p. 173.

163 Idem, „Destinul cărții românești", *Curentul*, anul VIII, 13 mai 1935, p. 1.

164 Vezi, de pildă, volumele istoricului Ioan Lupaș: Ioan Lupaș, *Trecutul nostru românesc. Scurt manual de istorie națională*, Editura Asociațiunii ASTRA, Sibiu, 1934, p. 243; idem, *Istoria Unirii Românilor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1938, p. 394.

165 Zoltán Rostás, *op. cit.*, p. 110.

166 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 3/1936, f. 14.

167 *Ibidem*, f. 16.

168 ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 2/1936, f. 1.

169 Vezi, de pildă: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 657, f. 28; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 12/1930, ff. 2–3; idem, dosar nr. 17/1934, ff. 1–2; idem, dosar nr. 142/1934, f. 50; idem, dosar nr. 4/1935, f. 1; idem, dosar 131/1935, ff. 3, 429; idem, dosar nr. 138/1935 vol. I, ff. 59–60; idem, dosar nr. 138/1935, vol. II, ff. 76, 113, 269.

170 Idem, dosar nr. 237/1935, vol. I, f. 35.

171 *Ibidem*, f. 360.

172 De pildă, în 1934, când în cadrul Fundațiilor Culturale Regale se dezbate ideea publicării unei cărți de istorie despre unirea românilor care urma să apară în colecția *Cartea Satului*, Carol al II-lea își exprimă dorința ca ea să fie scrisă de istoricul ardelean Ioan Lupaș. Volumul apare în cele din urmă în 1938: vezi Ioan Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1938.

173 Zoltán Rostás, *op. cit.*, p. 110.

174 Vezi: *Albina*, nr. 49, 13 decembrie 1935.

175 Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, p. 244.

176 Mircea Eliade, *Memorii 1907–1960*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 316–317.
177 *Discursuri culturale ale M.S. Regelui Carol II*, Editura Universală Alcalay & Co., București, 1936, p. 118.
178 Idem, p. 128.
179 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 165–166.
180 Mihai Sebe, *Nae Ionescu – de la mystique de la monarchie à la mobilisation totalitaire*, teză de doctorat, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București, 2012, pp. 228–229.
181 În această privință, Henri H. Stahl îl prezintă pe Victor Ion Popa ca pe *„un fanatic al lui Carol"*. Vezi: Zoltán Rostás, *op. cit.*, p. 110.
182 În ianuarie 1934, Carol al II-lea îl numește pe Gusti în funcția de director al Fundațiilor Culturale Regale, post pe care acesta îl deține până în 1940.
183 Vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 10/1934, f. 4; idem, dosar nr. 3/1936, f. 8; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 131/1935, ff. 1–2; Dimitrie Gusti, *La monographie et l'action monographique en Roumanie*, Les Éditions Domat-Montchrestien, Paris, 1935.
184 Cezar Petrescu, „Prospectarea satelor", *Curentul*, anul VIII, 23 septembrie 1935, p. 1.
185 Pamfil Șeicaru, „Condiția esențială a biruinței", *Curentul*, anul VII, 11 iunie 1934, p. 1.
186 Idem, „Meseria de Rege", *Curentul*, anul VII, 27 iunie 1934, p. 1.
187 Idem, „Un Stat fără autoritate", *Curentul*, anul VIII, 30 august 1935, p. 1; idem, „Steagul cârpit din gara Jimbolia", *Curentul*, anul IX, 18 iulie 1936, p. 1.
188 Vladimir Donescu, „Țara are un conducător", *Vremea*, anul VIII, 9 iunie 1935, p. 3.
189 Constantin A. Donescu, „Reconfortantul discurs al Regelui", *Vremea*, anul VIII, 8 ianuarie 1935, p. 3.
190 Idem, „Conferința domnului prefect", *Vremea*, anul VIII, 16 iunie 1935, p. 3.
191 Nichifor Crainic, „Țara regelui Wieder și a reginei Duduia", *Calendarul*, anul II, 16 noiembrie 1933, p. 1. Vezi și: Roland Clark, „Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania", *Nationalities Papers*, vol. 40, nr. 1, 2012, p. 113.
192 Reapariția *Calendarului*, ziar pus la index odată cu arestarea sa, este interzisă de autorități.

193 Nichifor Crainic, „Slugărnicie și demnitate", *Sfarmă-Piatră*, anul II, nr. 33, 9 iulie 1936, p. 2; idem, „Nicolae Titulescu", *Sfarmă-Piatră*, anul II, nr. 37, 7 august 1936, p. 2.

194 Idem, *Programul statului etnocratic*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1937. Inițial, Crainic elaborase acest text ca pe un program al Partidului Național-Creștin, pe care îl fondează împreună cu A.C. Cuza și Octavian Goga în iulie 1935 (vezi: Roland Clark, „Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania", *Nationalities Papers*, vol. 40, nr. 1, 2012, pp. 116–118).

195 Nichifor Crainic, *Programul statului etnocratic*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1937, pp. 55–56.

196 Idem, *Puncte cardinale în haos*, Editura Albatros, București, 1998, p. 11.

197 *Ibidem*, p. 12.

198 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 3/1936, f. 16.

199 Vezi: Nichifor Crainic, „Trăiască Regele!", *Calendarul*, anul II, 9 iunie 1933, p. 1.

200 Vezi: Mihail Manoilescu, *Le parti unique: institution politiques des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1936; idem, *Le siècle du corporatisme: doctrine du corporatisme intégral et pur*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1934.

201 Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 215.

202 Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1993, pp. 386–389; idem, „De ce am fost la Nürenberg", *Lumea Nouă*, nr. 9, septembrie 1936, p. 443.

203 Vezi: Mihail Manoilescu, „Dictatura romană", *Lumea Nouă*, nr. 7, iulie 1934, p. 394.

204 Idem, „Neoliberalismul", în *Doctrinele partidelor politice. 19 prelegeri publice organizate de Institutul Social Român*, Cultura Națională, București, 1922, pp. 141–161.

205 Idem, *Curs de științe economice, organizare și raționalizare*, Școala Politehnică „Regele Carol al II-lea", București, 1934, p. 400; „Importantele declarații ale domnului senator Mihail Manoilescu", *Ordinea*, anul IV, 6 februarie 1935, p. 5.

206 Idem, „Economia națională organizată", *Buletinul A.G.I.R.*, anul XIV, nr. 10, octombrie 1932, pp. 485–487; idem, *România: stat național-corporativ*, ediția a II-a, Tipografia Ziarului Universul, București, 1934.

207 Manoilescu prezentase regelui încă din 1932 un asemenea plan, pe care îl elaborează de această dată împreună cu economistul Virgil Madgearu. Inițiativa lui se

petrece însă prea devreme. În primii săi ani de domnie, Carol al II-lea este destul de precaut când este vorba despre aplicarea unor reforme radicale. Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 1183, ff. 1–60.

208 Mihail Manoilescu, *Le parti unique: institution politiques des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1936.

209 Emilio Gentile, *La voie italienne au totalitarisme. Le parti et l'État sous le régime fasciste*, Éditions du Rocher, Paris, 2004, pp. 54, 57.

210 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1936, f. 12; Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Tiparul Aşezământului Grafic Datina Românească, Bucureşti, 1938, p. 146.

211 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. III, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2001, p. 154.

212 Mihail Manoilescu, „Domn şi dictator", *Lumea Nouă*, nr. 9, septembrie 1935, pp. 440–441.

213 *Idem*, *Le parti unique: institution politique des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1936, p. 135.

214 *Idem*, *Le siècle du corporatisme: doctrine du corporatisme intégral et pur*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1936, pp. 356–357.

215 *Idem*, *România: stat naţional-corporativ*, ediţia a II-a, Tipografia Ziarului Universul, Bucureşti, 1934, p. 7.

216 *Ibidem*, p. 39.

217 Idem, „Un conflict penibil", *Lumea Nouă*, nr. 1, ianuarie 1935, pp. 38–39.

218 Idem, „Un Congres studenţesc", *Lumea Nouă*, nr. 9, septembrie 1936, p. 410; idem, „La 10 decembrie", *Lumea Nouă*, nr. 12, decembrie 1936, pp. 540–541; idem, „Altădată, la congresele noastre", *Lumea Nouă*, nr. 9, septembrie 1936, p. 444.

219 Idem, „Cartea Căpitanului", *Lumea Nouă*, nr. 10–11, octombrie-noiembrie 1936, pp. 453–459. Mijlocirea unor întâlniri între Corneliu Zelea-Codreanu şi Victor Slăvescu (guvernatorul Băncii Naţionale), respectiv un ziarist francez ne demonstrează cât de apropiate sunt relaţiile dintre Manoilescu şi „Căpitan". Vezi: Victor Slăvescu, *Note şi însemnări zilnice*, vol. I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996, pp. 141, 184.

220 Mihail Manoilescu, „De la Lord Byron la Ion Moţa", *Lumea Nouă*, nr. 1, ianuarie 1937, pp. 3–5.

221 Idem, „Sensul anti-burghez al revoluţiei naţionale", *Lumea Nouă*, nr. 10–11, octombrie-noiembrie 1937, pp. 315–334.

222 Vezi: Nicolae Iorga, *Sensul tradițional al monarhiei*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1934; idem, „Regele și Țara", *Neamul românesc*, anul XXXI, 2 martie 1936, p. 1.

223 Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1938, pp. 245, 301.

224 Vezi: „Domnul Valer Pop la Oradea", *Curentul*, anul VIII, 9 aprilie 1935, p. 1; „Congresul anual al asociației ASTRA la Satu-Mare", *Curentul*, anul VIII, 17 septembrie 1935, p. 1; „Marea manifestație liberală de la Orhei", *Curentul*, anul IX, 21 octombrie 1936, p. 5; „Solemnitatea desvelirii bustului Regelui Carol al II-lea la Oradea", *Neamul românesc*, anul XXXII, 8 iunie 1937, p. 2; „Punerea pietrei fundamentale a Palatului Ministerului Industriei și Comerțului", *Neamul românesc*, anul XXXII, 5 noiembrie 1937, p. 2; Valeriu Pop, *Un mare proces de limpezire politică în Ardeal: Iuliu Maniu, omul nefast al României întregite – discurs rostit la întrunirea politică din Alba-Iulia în ziua de 5 decembrie 1937*, Tipografia Universală, Cluj, 1937; idem, „Prefață" la *Codul Penal Regele Carol al II-lea adnotat*, vol. I, Editura Librăriei Socec & Co, București, 1937, pp. VII–VIII.

225 Vezi: *Curentul*, anul VI, 24 noiembrie 1933, p. 1; *Curentul*, anul VII, 2 decembrie 1934, p. 5; *Curentul*, anul X, 27 ianuarie 1937, p. 8; „Comemorarea Unirii Ardealului în Bucovina. Festivitățile de la Rădăuți. Discursul domnului ministru Ion Nistor", *Neamul românesc*, anul XXXII, 5 decembrie 1937, p. 3.

226 Vezi: „Aniversarea Unirii Basarabiei cu patria-mumă. Discursul domnului Ion Inculeț", *Curentul*, anul VIII, 12 aprilie 1935, p. 2; „Comemorarea Unirii Ardealului. Cuvântarea domnului Inculeț la Radio", *Curentul*, anul VIII, 4 decembrie 1935, p. 6; *Neamul românesc*, anul XXX, 5 decembrie 1935, p. 1.

227 Valeriu Pop, *Un mare proces de limpezire politică în Ardeal: Iuliu Maniu, omul nefast al României întregite – discurs rostit la întrunirea politică din Alba-Iulia în ziua de 5 decembrie 1937*, Tipografia Universală, Cluj, 1937, p. 16.

228 Vezi: Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. III, Editura Machiavelli, București, 2001, p. 154.

229 „Solemnitatea Dezvelirii bustului lui I.G. Duca la Ploiești. Cuvântările ținute în piața orașului", *Curentul*, anul IX, 26 aprilie 1936, p. 5.

230 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 197, 202.

231 Bogdan Furtună, *Monografia Monumentului „Eroilor Aerului"*, f.e., București, 1939, p. 5.

232 Vezi, de pildă, o serie de scrisori ale generalilor Paul Angelescu și Constantin Ștefănescu-Amza (ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 39/1934, f. 1; ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. II/38).

233 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1936.

Capitolul 5 - *România Mare carlistă (1938–1940)*

1 Vezi: Kurt W. Treptow, „Alegerile din decembrie 1937 și instaurarea dictaturii regale", în *România și al doilea Război Mondial*, Centrul de Studii Românești, Iași, 1996.

2 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Silex, București, 1995, pp. 233–234.

3 Vezi: Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, pp. 105–106.

4 Sunt vizați în special evreii veniți în România Mare în primii ani de după război.

5 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 18, 22 ianuarie 1938, pp. 314–316. Vezi și: „Primele măsuri ale noului guvern", *Curentul*, anul X, 31 decembrie 1937, p. 12.

6 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 7/1936, ff. 3–7.

7 Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 176.

8 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, pp. 232–234.

9 Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 372.

10 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, pp. 150–151.

11 Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, p. 240.

12 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu. Așa cum l-am cunoscut*, Editura Humanitas, București, 1992, pp. 56–57.

13 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, p. 147; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, Editura Machiavelli, București, 1997, pp. 62–63; Vezi și: Elena Lupescu, *Memorii*, Editura Teșu, București, 2012, p. 48.

14 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 775, f. 6, 7, 11.

15 Aprilie 1931 – iunie 1932.

16 Iunie 1930 – aprilie 1931.

17 Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 62–63.

18 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, p. 172; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Machiavelli, București, 1998, pp. 20, 129; idem, *Însemnări zilnice*, vol. II, Editura Machiavelli, București, 1999, p. 194.
19 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. III, Editura Machiavelli, București, 2001, pp. 142, 216, 217, 233, 307.
20 Mihail Manoilescu, „Oportunitatea revizuirii Constituțiunei", *Lumea Nouă*, nr. 9, septembrie 1934, pp. 478–480.
21 Pamfil Șeicaru, „Dreapta și stânga", *Curentul*, anul VIII, 25 noiembrie 1935, p. 1.
22 Idem, „A început hora dezmățului electoral", *Curentul*, anul X, 6 noiembrie 1937, p. 2.
23 Idem, „Retranșările perimaților", *Curentul*, anul X, 30 decembrie 1937, p. 2.
24 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 306.
25 Idem, pp. 311, 314.
26 Idem, p. 306; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 15/1938, f. 32; Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 224.
27 *Constituțiunea „Regele Carol al II-lea"*, Tipografia „Lupta", București, 1938, pp. 10, 15.
28 „Art. 30. Regele este Capul Statului; Art. 31. Puterea legislativă se exercită de Rege prin Reprezentațiunea Națională, care se împarte în două Adunări: Senatul și Adunarea Deputaților. Regele sancționează și promulgă legile. Înainte de a i se da sancțiunea regală, legea nu e valabilă. Regele poate refuza sancțiunea. [...] Inițiativa legilor este dată Regelui. [...] Art. 32. Puterea executivă este încredințată Regelui, care o exercită prin Guvernul Său, în modul stabilit prin Constituție. Art. 33. Puterea judecătorească se exercită de organele ei. Hotărârile judecătorești se pronunță în virtutea legii. Ele se execută în numele Regelui" (*ibidem*, p. 15).
29 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 42, 20 februarie 1938, p. 954.
30 Vezi, de pildă: Andrei Rădulescu, „Constituția Regele Carol al II-lea", în *Zece ani de domnie ai M.S. Regelui Carol al II-lea*, vol. I, Cartea Românească, București, 1940, p. 102.
31 Vezi: Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, pp. 121, 138; Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, pp. 457, 460; Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 200.
32 Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 208; Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 404.

33 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 15/1938, f. 32; Miron Cristea, „România Nouă și Constituția ei", în *Un an de Constituție nouă în Ținutul Suceava: sub glorioasa domnie a M.S. Regelui Carol II*, Tiparul Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1939, p. 9.

34 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 48, 27 februarie 1938, p. 1106.

35 Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 224.

36 Se împrumută astfel un termen folosit în Evul Mediu pentru a denumi circumscripțiile administrative din principatul Moldovei. Vezi: Nicolae Stoicescu, Ovid Sachelarie (coord.), *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988, pp. 481–482.

37 ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 62, ff. 25–26.

38 Vezi în această privință un discurs al ministrului muncii, Mihail Ralea, reprodus în: *Muncă și Voe Bună*, anul II, nr. 9, 1 mai 1940, p. 1.

39 Emanoil Bucuța, „Timpul liber al muncitorului", *Boabe de grâu*, anul IV, nr. 5, mai 1933, pp. 304–309. Despre chestiunea mimetismului carlist discut în capitolul următor.

40 Vezi: Ioan Chiper, „Considerations on the Numerical Evolution and Ethnic Composition of the Romanian Communist Party, 1921–1952", *Arhivele Totalitarismului*, anul X, nr. 34–35, 2002, p. 17.

41 „Noi cartiere muncitorești", *Ilustrațiunea română*, anul X, nr. 50, 7 decembrie 1938, p. 3.

42 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 213, 15 septembrie 1939, p. 5402.

43 *Legea Frontului Renașterii Naționale*, Imprimeria Națională, București, 1940, p. 3.

44 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 312.

45 *Legea pentru înființarea organizației politice a Frontului Renașterii Naționale din 16 decembrie 1938 și Regulamentul de funcționare din 5 ianuarie 1939*, Editura Ziarului Universul, București, 1939, p. 9.

46 Ion N. Diaconescu, *Guvernul Renașterii Naționale. Noua eră constituțională: album omagial*, Tiparul Românesc, București, 1939, p. 12.

47 *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 9, 13 ianuarie 1939, p. 3.

48 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VIII, Editura Machiavelli, București, 2007, p. 42.

49 Armand Călinescu, „Prefață" la *Legea pentru înființarea organizației politice a Frontului Renașterii Naționale din 16 decembrie 1938 și Regulamentul de funcționare din 5 ianuarie 1939*, Editura Ziarului Universul, București, 1939, p. 10.

50 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 7, pp. 253–256.
51 Theodor Vlădescu, *Frontul Renașterii Naționale. Origina și doctrina*, Imprimeriile „Adeverul", București, 1939; Gheorghe Florin Hodinăuanu, *Frontul Renașterii Naționale din punct de vedere istoric, psihologic și politic*, Tipografia ziarului Universul, București, 1940; Ion V. Gruia, „Ideologia Frontului politic unic", *Curentul*, anul XII, 10 ianuarie 1939, p. 3.
52 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 2, f. 133.
53 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 142, 22 iunie 1940, p. 3122.
54 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 193–194.
55 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 775, f. 13.
56 Mihail Manoilescu, „Pentru inginerii cadastrali", *Buletinul A.G.I.R.*, anul XIX, nr. 8, august 1937, p. 267.
57 Idem, *Le parti unique: institution politique des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1936.
58 Manoilescu afirmă acest lucru în cadrul unei conferințe susținute la Iași în 23 ianuarie 1938. Textul conferinței este reprodus în: *Buletinul A.G.I.R.*, anul XX, nr. 2, februarie 1938, pp. 34–36.
59 Octavian Neamțu, „Cuvinte despre înțelesul unei legiuiri noi: Serviciul Social", *Căminul Cultural*, anul IV, nr. 9, septembrie 1938, p. 397.
60 Emilio Gentile, *Qu'est-ce que le fascisme? Histoire et interprétation*, Gallimard, Paris, 2004, pp. 115–116.
61 Bernard Bruneteau, *L'âge totalitaire: idées reçues sur le totalitarisme*, Éditions Le Cavalier Bleu, Paris, 2010, p. 12. Vezi și: idem, *Les totalitarismes*, deuxième édition, Armand Colin, Paris, 2014.
62 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 2, ff. 29–30.
63 Idem, dosar nr. 848, f. 22.
64 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VI, Editura Machiavelli, București, 2003, pp. 12–13.
65 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 253, vol. I, f. 251.
66 Constantin Rădulescu-Motru, „Frontul Renașterii Naționale", *Cele trei Crișuri*, anul XX, nr. 1–2, ianuarie-februarie 1939, p. 13.
67 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 36, f. 6.
68 Idem, dosar nr. 857, f. 1.
69 *Ibidem*, f. 3.

70 Cezar Petrescu, „Domnia Regelui Carol al II-lea", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 945.

71 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 48, 27 februarie 1938, p. 1106.

72 Mihail Ralea, „Munca în noul regim", în *Era nouă*, Asociația Publiciștilor Români, București, 1938, p. 7; ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 62, f. 25; Constantin Garoflid, Nicolae Cornățeanu, „Politica agricolă", în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 159.

73 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 49, 1 martie 1938, pp. 1132–1133; idem, nr. 59, 12 martie 1938, pp. 1385–1386.

74 *Pastorale, predici și cuvântări ținute de adormitul întru fericire Dr. Miron Cristea, Patriarhul României*, vol. VII, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1939, p. 205.

75 Mihail Ralea, „Sărbătoarea muncii", *Cele trei Crișuri*, anul XX, nr. 9–10, septembrie-octombrie 1939, p. 168; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 202/1938, f. 230.

76 *Almanahul străjerilor 1940*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1940, pp. 99–100.

77 Dimitrie Gusti, „Știința națiunii", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 30.

78 *Curentul*, anul XIII, 16 februarie 1940, p. 10.

79 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 157, ff. 90–91.

80 Alexandru Bădăuță, *România la lucru*, Imprimeria Națională, București, 1940, pp. V–VI.

81 Subsecretariatul de Stat al Propagandei, *România veghează...*, Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, București, 1939; *Porunci Regale. Culegere din cuvântările M.S. Regelui Carol al II-lea*, București, 1940.

82 Acest minister este înființat în octombrie 1939. Anterior, funcțiile sale fuseseră îndeplinite de Direcția Generală a Presei și Propagandei (transformată în septembrie 1938 în Subsecretariat de Stat al Presei și Informațiilor), o anexă a Președinției Consiliului de Miniștri.

83 Derek Patmore, *Invitation to Roumania*, Macmillan & Co., Londra, 1939; Hector Bolitho, *Roumania Under Kink Carol*, Eyre & Spottiswoode, Londra, 1939; Lucette Balloy, *Les Strajers*, Les Presses Modernes, Paris, 1938; idem, *Le nouvel essor de la Roumanie*, Scrisul Românesc, Craiova, 1940; Michelle Deroyer, *Au pays de Carol II, Roi de Roumanie*, Les Éditions Denoël, Paris, 1939. Dimitrie Gusti este cel care facilitează Ministerului Propagandei colaborarea cu Michelle Deroyer

(vezi: ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 2001, ff. 1–18).

84 „Principiul autoritar", *România*, anul II, nr. 513, 1 noiembrie 1939, p. 1.

85 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 6, 7 ianuarie 1939, pp. 54–58.

86 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Informații, dosar nr. 734, f. 2.

87 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 1/1938, ff. 3–11.

88 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 34, 11 februarie 1938, p. 802; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 1/1938, f. 11.

89 Traian Sandu, *Un fascisme roumain: histoire de la Garde de Fer*, Perrin, Paris, 2014, p. 166.

90 Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail", mișcare socială și organizație politică: o contribuție la problema fascismului internațional*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 344.

91 Zeev Barbu, „Rumania", în *European Fascism*, edited by S.J. Woolf, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1970, pp. 160–161; Rebecca Haynes, „Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu against King Carol al II-lea of Romania", *The Slavonic and East European Review*, vol. 85, nr. 1, 2007, p. 127.

92 Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară: activismul fascist în România interbelică*, Editura Polirom, Iași, 2015, pp. 233–234.

93 Armin Heinen, *op. cit.*, p. 356.

94 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 118, 24 mai 1939, pp. 3298–3299.

95 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Presă internă, dosar nr. 14/1926–1936, f. 337; *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 120, 26 mai 1939, pp. 3340–3342; idem, nr. 143, 24 iunie 1939, pp. 4061–4068; idem, nr. 136, 16 iunie 1939, pp. 3896–3903.

96 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, pp. 321, 322; idem, *Însemnări zilnice*, vol. VIII, Editura Machiavelli, București, 2007, p. 14; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 222.

97 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 840, f. 9; Mircea Eliade, *Memorii 1907–1960*, Editura Humanitas, București, 1997, pp. 328, 342, 348.

98 Grigore Gafencu, *Jurnal*, vol. I, Pro Historia, București, 2006, p. 95.

99 Iuliu Maniu, *Cauzele prăbușirii fostului regim*, Tipografia Universul, București, 1940, p. 4, 7.

100 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 840, f. 9.

101 *România*, anul I, nr. 132, 11 octombrie 1938, p. 3.

102 Idem, anul II, nr. 532, 20 noiembrie 1939, p. 3.

103 Idem, anul II, nr. 571, 31 decembrie 1939, p. 3; Theodor Vlădescu, *op. cit.*, pp. 17–18.
104 Carl Schmitt, *Dictatorship: from the origin of the modern concept of sovereignty to proletarian class struggle*, Polity Press, Cambridge, 2014, p. XXX.
105 Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Editura Univers, București, 1998, p. 129.
106 Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 95.
107 Vezi în acest sens mărturia ardeleanului Alexandru Vaida-Voevod (Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 181).
108 Vezi: Nicolae Iorga, *op. cit.*, pp. 457–458; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 129.
109 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 341.
110 Idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 134–138.
111 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 212/1938, ff. 134, 146, 149.
112 Albert Mabileau, „De la notion de personnalisation aux recherches sur le pouvoir", în Léo Hamon, Albert Mabileau (ed.), *La personnalisation du pouvoir*, Presses Universitaires de France, Paris, 1964, p. 444.
113 Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Editura Vestala, București, 1999, p. 203; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 13/1938, f. 5.
114 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 408.
115 Albert Mabileau, „La personnalisation du pouvoir et ses problèmes", în Léo Hamon, Albert Mabileau (ed.), *La personnalisation du pouvoir*, Presses Universitaires de France, Paris, 1964, p. 12.
116 Aurelian Sacerdoțeanu, *Regele nostru*, Imprimeria Națională, București, 1937, pp. 60–62. Vezi și: Aurel Dumitrescu, *Închinare M.S. Regelui Carol II*, Imprimeria de Artă Richard Sergies, București, 1937; Iosif Dumitrescu-Pietrari, *Regelui meu*, Editura Unirea, Târgoviște, 1936; idem, *Omagiale: versuri*, Litera Creștină, București, 1940; Ion I. Dumitrescu, *Totul pentru Țară și Rege*, Tipografia Diecezană, Arad, 1940.
117 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 306.
118 *Idem*, p. 306, 311, 314.
119 *Albina*, anul XLI, nr. 7, 18 februarie 1938, pp. 104–105.

120 Vezi: *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940; Dan Smântânescu, *Lozinci regale*, Editura Ziarului Universul, București, 1939, pp. 277–278.

121 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 240/1938, vol. I, ff. 13–14.

122 Idem, dosar nr. 1/1939, ff. 1–4; idem, dosar nr. 7/1939.

123 Idem, dosar nr. 11/1939, ff. 1–5.

124 Idem, dosar nr. 27/1939, ff. 1–7.

125 *Constituțiunea „Regele Carol al II-lea"*, Tipografia „Lupta", București, 1938, p. 15.

126 Constantin Kirițescu, *Instrucția civică pentru clasa a IV-a secundară*, Cartea Românească, București, 1938, p. 44.

127 Vezi: *Codul penal „Carol al II-lea"*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, București, 1939. Unii juriști mai zeloși integrează conținutul acestui cod penal inclusiv în sfera eticii creștine (vezi: Constantin Nițescu-Zlatian, *Codul Penal „Carol al II-lea" în lumina moralei creștine*, Editura Librăriei „Universala" Alcalay & Co., București, 1938, pp. 5–8.

128 Vezi: *Codul civil Carol al II-lea*, Imprimeria penitenciarului „Văcărești", București, 1939; Iacob Gheorghe Solomon, *Regula morală în codul civil Carol al II-lea*, Tipografia „Cuvântul Românesc", București, 1940.

129 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 171, 27 iulie 1939, p. 4649.

130 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 267–268.

131 Vezi: C. Pătru, „Locuințele din satul de moșneni Dioști – Romanați", *Sociologie românească*, anul III, nr. 4–6, aprilie-iunie 1938, pp. 214–221; „Satul viitorului: Dioști", *România*, anul I, nr. 1, 2 iunie 1938, p. 1; „Satul Dioști – un sat model", *Căminul Cultural*, anul IV, nr. 5–6, mai-iunie 1938, p. 176; „Dioști, satul model", *Ilustrațiunea română*, anul X, nr. 41, 5 octombrie 1938, p. 5.

132 *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 78, 8 aprilie 1938, p. 3.

133 *Căminul Cultural*, anul IV, nr. 5–6, mai-iunie 1938, p. 1.

134 *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 85, 16 aprilie 1938, p. 4.

135 Idem, nr. 92, 20 aprilie 1938, pp. 1992–1993.

136 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 141, 23 iunie 1938, p. 2980; idem, nr. 196, 25 august 1938, pp. 4096–4097; idem, nr. 215, 16 septembrie 1938, p. 4384.

137 Christophe Midan, *Carol al II-lea și teroarea istoriei 1930–1940*, Editura Militară, București, 2007, p. 5.

138 *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938.

139 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 49, 1 martie 1938, pp. 1132–1133.
140 „Romanitatea din jurul Braşovului", *Cele trei Crişuri*, anul XX, nr. 7–8, iulie-august 1939, p. 159.
141 *România: revista Oficiului Național de Turism*, anul II, nr. 9, septembrie 1937, p. 30.
142 Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura ALL, București, 2000, pp. 278–281.
143 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 905, ff. 1–13; „Noi urme romane în Dobrogea", *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 177, 12 august 1939, p. 3.
144 Vezi: „Lupoaica cu gemenii pe plaiurile dobrogene. Simbolul romanității noastre va sta de veghe la granița de sud-est a țării", *Curentul*, anul XIII, 20 martie 1940, p. 6.
145 Gheorghe Florin Hodinăuanu, *op. cit.*, p. 8.
146 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 18, f. 66.
147 De exemplu: „El a mutat Carpații vechi din loc / Și-a-ncins cu ei, cu cremene și foc, /Altarul noilor hotare". (Tudor Arghezi, „Carol al II-lea Rege", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, p. 483.) „Boltită-n zare peste noi veghează / Neadormită Pacea Ta vitează / Biserică de gând ce ne-a-ncăput. / Gigantic, Drept, de-a lungul pe hotare / Cu rădăcini în piatră și-ncordare / Stă tronul Tău transfigurat în scut." (Vasile Voiculescu, „Regele", *Gândirea*, anul XIX, nr. 6, iunie 1940, p. 404.) „Zid să facem la hotare, / De la Tisa pân-la Mare. / [...] / Front în jurul Dinastiei, / Zid în jurul României. / [...] / Carol cel Mare, / Străjer și zid de-a pururi la hotare." (Anastase Pascali, Ilie Anesiea, *Pe căile renașterii*, editura autorilor, București, 1939, pp. 19, 46.)
148 Vezi: Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Să ne iubim Țara, Regele și Neamul. Cuvinte către ostași*, București, 1940, p. 5.
149 Într-un articol pe care îl publică în primăvara anului 1939, Nicolae Iorga îl prezintă pe Carol al II-lea drept „*Rege ostaș*". Vezi: Nicolae Iorga, „Ziua Regelui ostaș", *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 102, 12 mai 1939, p. 1.
150 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 1, 1 ianuarie 1939, pp. 1–2; *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 1, 1 ianuarie 1940, p. 2.
151 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 475.
152 Idem, p. 428.
153 Grija suveranului pentru armată este prezentată deseori în paginile oficiosul regimului, *România*. Vezi, de pildă: Cezar Petrescu, „Ostașii Regelui Carol II", *România*, anul II, nr. 448, 28 august 1939, p. 1.
154 „Armata Regelui Carol II", *Albina*, anul XLII, nr. 14, 21 aprilie 1939, p. 217.

155 Aceste versuri sunt dedicate regelui de Emilia Damian-Zotta, comandantă străjeră din București, cu ocazia sărbătoririi zilei de 8 iunie 1939 (vezi: *Curentul*, anul XII, 16 iunie 1939, p. 5).

156 „*Should the day arrive when his country is invaded by overwhelming foreign powers, he will resist, like the rest of his countrymen, and go down fighting rather than surrender.*" Vezi: Derek Patmore, *op. cit.*, p. 146.

157 Vezi: Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Apărarea hotarelor noastre*, Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, București, 1940.

158 *România*, anul III, nr. 611, 11 februarie 1940, p. 7. Textul *Imnului Străjerilor* demonstrează explicit caracterul defensiv al acestei organizații: „Noi, Străjeri în timp de pace / Pentru Țară vom lucra, / Datoria ne-o vom face / Oricând Țara ne-o chema. / Ascultând de glasul gliei / Și-al strămoșilor cuvânt / Luând calea vitejiei / Cu nădejdea-n Domnul Sfânt / Dela Mare-n Maramureș, / Tisa, Valul lui Traian, / Stol de vulturi într-un iureș / Vom zbura pe Caraiman. / Și-acolo sub Sfânta Cruce / Rotind ochii la hotar, / Ca un trăsnet ne vom duce / În dușmanul cel barbar. / Pentru Țara noastră bună / Pentru Rege vom lupta, / Și-a victoriei cunună / Falnic noi o vom purta". Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 95/1938, f. 6.

159 Teofil Sidorovici, Marin Georgescu, *Sub poală de codru verde*, Tipografia „Bucovina" I.E. Torouțiu, București, 1940, p. 7.

160 Vezi: *România*, anul III, nr. 616, 16 februarie 1940, p. 13; *Curentul*, anul XIII, 16 februarie 1940, p. 10. Pentru mai multe detalii despre „Linia Carol al II-lea" și raporturile militare româno-maghiare din această perioadă, vezi: Mihály Balázs, *Roman véderő Magyarország ellen: a Károly-vonal* [*Forțele militare române împotriva Ungariei: Linia Carol*], Nagy Magyarország Könyvek, Budapesta, 2010; Constantin Moșincat, *Politica de apărare a vestului României (1930–1940)*, vol. I–II, TIPO MC, Oradea, 2007.

161 *România*, anul III, nr. 587, 18 ianuarie 1940, p. 1.

162 „Hotarele de oțel și beton «Regele Carol al II-lea»", *Albina*, anul XLIII, nr. 4, 24 februarie 1940, p. 63. Vezi și seria de reportaje apărute în ziarul *România* în februarie 1940: *România*, anul III, nr. 604, 4 februarie 1940, p. 5; *România*, anul III, nr. 605, 5 februarie 1940, p. 3; *România*, anul III, nr. 606, 6 februarie 1940, p. 1, 5; *România*, anul III, nr. 608, 8 februarie 1940, p. 1; *România*, anul III, nr. 609, 9 februarie 1940, p. 3.

163 Sabin Manuilă, Dumitru C. Georgescu, „Populația României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 135–137.

164 George Banu, „La politique medico-sociale", în *La vie rurale en Roumanie: XIVe congrès international de sociologie: Bucarest 1940*, Imprimeria Națională, Bucarest, 1940, p. 155.

165 Despre această reformă discut în subcapitolul următor.

166 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 405.

167 Într-un interviu pe care îl acordă publicației britanice *Sunday Express* la începutul anului 1938, regele formulează în această privință următoarea afirmație: „Interesul meu cel mai de seamă este pentru țăranii români. [...] Dacă aș avea libertatea să mă ocup numai de ei, ambiția mea ar fi să ridic cât mai mult nivelul cultural al țăranilor". Interviul este reprodus în: *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 23, 1 februarie 1938, p. 3.

168 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 263–264; ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 35/1938, f. 2.

169 În primăvara anului 1938, suveranul dăruiește câte 50 000 de lei pentru fiecare dintre cele șase județe ardelene în care locuiesc moți, pentru a fi distribuiți de autorități populației nevoiașe. Vezi: „M.S. Regele se îngrijește de soarta moților", *Albina*, anul XLI, nr. 20, 27 mai 1938, p. 306.

170 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 109/1939, vol. I, f. 73.

171 Ibidem, f. 77.

172 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 188/1938, vol. II, f. 7.

173 Vezi: *Ilustrațiunea română*, anul X, nr. 25, miercuri, 15 iunie 1938, p. 3; *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 647, 13 iunie 1939, p. 3. Reamintesc faptul că potrivit narațiunii carliste despre episodul Restaurației, țăranca Maria Modura este prima persoană pe care Carol o întâlnește la reîntoarcerea sa pe pământ românesc. O defecțiune a avionului ar fi forțat pilotul să aterizeze pe o câmpie din județul Bihor, iar aici este întâmpinat de Modura, care îi oferă un ulcior cu apă pentru a-și astâmpăra setea. Cei doi stau de vorbă, iar Carol îi oferă o monedă din argint ca amintire. Am reprodus mărturia Modurei despre această întâlnire în capitolul anterior. Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1930, f. 31.

174 *Fundația Culturală Regală Principele Carol 1934–1938*, Atelierele Luceafărul, București, 1938, p. 8.

175 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 37/1938, ff. 476, 484, 485.
176 Vezi, de pildă: Ion Scutaru, *Regele și plugărimea. Cuvinte înțelepte și realizări rodnice*, Editura Socec & Co., București, 1938; Cezar Petrescu, „Regele unui neam de țărani", *România*, anul II, nr. 240, 20 ianuarie 1939, p. 1.
177 Vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 75/1938, f. 173.
178 Autocrat.
179 Autorul face referire la predecesorii lui Carol al II-lea, respectiv la Carol I și Ferdinand I.
180 Plănuiesc.
181 În principatele medievale Țara Românească și Moldova, *vornicul* era un dregător de rang înalt însărcinat cu atribuții judecătorești.
182 Provizii.
183 Tărăboi.
184 Să râvnească.
185 Pe.
186 Învățat.
187 Limpezit.
188 Drumuri.
189 Drum.
190 Roma.
191 Francezii.
192 Italienii.
193 Adunându-i.
194 Alexandru O. Teodoreanu, „Carte Veșnic-Duhului sau al lui Ion Neculcea, Biv-Vel-Vornic de Țara-de-Sus", *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 6, iunie 1940, pp. 558–560.
195 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 349.
196 Cezar Petrescu, „În zece ani de domnie", *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 3.
197 Alexandru Lascarov-Moldovanu, *Noua Constituție a României: deslușirea legilor din 28 Februarie 1938*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1938, p. 112.
198 Dan Smântânescu, *Cronica faptelor regale cu discursurile M.S. Regelui Carol al II-lea în 1938*, Editura Ziarului Universul, București, 1939.

199 *Curentul*, anul XI, 11 mai 1938, p. 3.
200 Idem, anul XII, 10 noiembrie 1939, p. 1.
201 Dan Smântânescu, *Cronica faptelor regale cu discursurile M.S. Regelui Carol al II-lea în 1938*, Editura Ziarului Universul, București, 1939, p. 7.
202 *Ibidem*, p. 7.
203 *Ibidem*, p. 8.
204 Paul Negulescu, „Constituția României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 200.
205 Vezi: „Aniversarea Suveranului", *Curentul*, anul XI, 17 octombrie 1938, p. 1.
206 Constantin C. Giurescu, „Influențe ale tradiției naționale în noua noastră organizare de Stat", în *Zece ani de domnie ai M.S. Regelui Carol al II-lea*, vol. I, Cartea Românească, București, 1940, pp. 73–75.
207 Pamfil Șeicaru, „În tradiție voevodală", *Curentul*, anul XII, 30 decembrie 1939, p. 1.
208 Vezi, de pildă: „Dania Suveranului pentru cantinele școlare cu prilejul onomasticii Marelui Voevod", *Curentul*, anul XII, 10 noiembrie 1939, p. 1.
209 *Albina*, anul XL, nr. 8, 26 februarie 1936, p. 2; *Albina*, anul XLI, nr. 2, 14 ianuarie 1938, p. 31.
210 *România*, anul II, nr. 521, 9 noiembrie 1939, p. 16; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VII, Editura Machiavelli, București, 2003, p. 209.
211 *România*, anul II, nr. 570, 30 decembrie 1939, p. 7.
212 Gala Galaction, Vasile Radu, *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament: tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții Vasile Radu și Gala Galaction din Înalta inițiativă a Majestății Sale Regelui Carol II*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1938.
213 Nifon Criveanu, „Un Basarab al vremurilor noastre", *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 9.
214 Serge Boulgakov, *L'Orthodoxie. Essai sur la doctrine de l'Église*, Éditions L'Âge de l'Homme, Lausanne, 1980, pp. 175–182. Vezi și: Emilio Gentile, *Pour ou contre César? Les religions chrétiennes face aux totalitarismes*, Aubier, Paris, 2013.
215 În această privință, vezi Capitolul 6 al cărții.
216 Vezi: Nae Ionescu, *Scrisori și memorii*, ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Marin Diaconu, Muzeul Literaturii Române, București, 2006, pp. 38–56.
217 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 226, 29 septembrie 1938, pp. 4560–4561.
218 Idem, nr. 229, 3 octombrie 1938, pp. 4622–4702.
219 Idem, nr. 155, 9 iulie 1938, pp. 3250–3252.

220 *Tribuna*, anul I, nr. 28, joi, 1 decembrie 1938, p. 5; „Asistența universitară Regele Carol al II-lea", *Ilustrațiunea română*, anul X, nr. 10, miercuri, 2 martie 1938, p. 3.

221 Vezi: *Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea". Catalog*, București, 1940.

222 Nichifor Crainic, „Despre Rege", *Gândirea*, anul XVIII, nr. 9, noiembrie 1939, p. 527.

223 Simion Mehedinți, *Învățătorul în Straja Țării*, Cugetarea, București, 1938, p. 149.

224 Cezar Petrescu, „Domnia Regelui Carol al II-lea", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 958.

225 În această privință, vezi: Ion Conea, *Un prinț prin țara lui*, Scrisul Românesc, Craiova, 1940.

226 Teofil Sidorovici, „Măria Sa Marele Voevod de Alba-Iulia, exemplul străjerilor de pretutindeni", în *Straja Țării: cinci ani de activitate 1935–1940*, Editura Vremea, București, 1940, p. 30.

227 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 1019, f. 349.

228 Idem, dosar nr. 1025, f. 88.

229 Ibidem, ff. 1, 17, 87, 88.

230 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 144, 27 iunie 1938, p. 3084; idem, nr. 292, 15 decembrie 1938, p. 5942.

231 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 78/1938, ff. 101–102.

232 *Curentul*, anul XIII, 17 ianuarie 1940, p. 2.

233 Asemenea valori sunt propagate printr-o bogată literatură străjerească. Vezi, de pildă: Ion Simionescu, *Biruința cercetașului*, Cartea Românească, București, 1938; Nicolae G. Ispirescu, *Povești sătești*, Tipografia Poliției Capitalei, București, 1938; Dumitru Dumitrescu, *Carnetul meu de străjer*, Librăria Cooperativă Națională, Timișoara, 1938; Sever Bivolaru, *Cartea jocurilor*, Scrisul Românesc, Craiova, 1938; Radu Țurcan, *Suflet de străjer: roman de aventuri eroice în Bucegi*, Editura Adevărul, București, 1938; Aura Enescu, *În mijlocul pădurii*, Tiparul Oltenia, București, 1939; Aurel S. Goia, *Prin credință, muncă și economie, zidim o puternică și fericită Românie*, Tipografia Litera, București, 1939; Eugen Slavcovschi, *Din problemele străjeriei. Educarea tineretului prin activitate manuală în învățământul primar, supra-primar, normal și secundar*, Editura Adevărul, București, 1939; Teofil Sidorovici, Aurel S. Goia, *Carnetul străjerului*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1940.

234 *Almanahul străjerilor 1940*, Editura Librăriei Socec & Co., S.A., București, 1940, p. 98.
235 *Ibidem*.
236 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 885, ff. 1–2.
237 *Straja Țării*: buletin, anul I, nr. 1–2, ianuarie-februarie 1938, pp. 15–32.
238 *Carnet Școlar 1938–1939*, București, 1938, p. 10.
239 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 111/1939, ff. 14–15.
240 Maria Bucur, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*, Indiana University Press, Bloomington, 2009, p. 105.
241 Vezi, de pildă: Iosif Gabrea, *Școala și străjeria în pregătirea tineretului*, Tipografia Bucovina, București, 1939; Simion Mehedinți, *op. cit.*; Constantin Rădulescu-Motru, „Psihologia străjerului", *Straja Țării: buletin*, nr. 5–6, mai-iunie 1938, pp. 33–36.
242 Principalul său text doctrinar este un manual de instrucție destinat comandanților străjeriei, intitulat „Sub poală de codru verde". Vezi: Teofil Sidorovici, Marin Georgescu, *Sub poală de codru verde*, Tipografia „Bucovina" I.E. Torouțiu, București, 1940.
243 *Căminul Cultural*, anul V, nr. 9, septembrie 1939, p. 764.
244 *Sate și echipe*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 6.
245 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 42/1938, f. 1. Inclusiv pentru Henri H. Stahl, implicat și în acești ani în activitatea FCR și a ISR, Carol al II-lea este „Cel care ne-a adunat și apoi ne-a trimis peste tot, în larga Țară Românească". Vezi: Henri H. Stahl, *Pentru sat*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", Atelierele Luceafărul, București, 1938, p. 156.
246 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 242, 18 octombrie 1938, pp. 4952–4954.
247 Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 382; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 212/1938, f. 68.
248 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 271. Vezi și: Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 382.
249 Dimitrie Gusti, „Despre știința națiunii românești și serviciul social obligator al studențimii", *Sociologie românească*, anul II, nr. 2, ianuarie 1937, p. 2.
250 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 8/1938, f. 26.
251 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosar nr. 116/1939, f. 5.

252 Pentru mai multe detalii, vezi: Benito Mussolini, *Ritorno alla terra*, „Il popolo d Italia", 4 luglio 1933, articol reprodus și comentat în *Le nuove forme di urbanità*, a cura di Franco Martinelli e Paolo Guidicini, FrancoAngeli, Milano, 1993, p. 127.
253 Dimitrie Gusti, „Bazele științifice ale Serviciului Social", *Sociologie românească*, anul IV, nr. 1–3, ianuarie-martie 1939, pp. 7–8.
254 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 75/1938, f. 84.
255 Lucia Apolzan, *Sate, orașe și regiuni cercetare de Institutul Social Român 1925–1945*, Institutul de Cercetări Sociale al României, București, 1945, p. 16.
256 *Ibidem*, p. 33.
257 Vezi: Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 432.
258 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 238, 13 octombrie 1939, p. 5800.
259 Vezi: Filaret Doboș, *Arcașii. Gânduri și fapte din Țara de Sus*, Tipografia Cernăuțeanu Teodot, Cernăuți, 1940, p. 135.
260 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 20; *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 242, 19 octombrie 1939, pp. 5873–5874.
261 Anton Golopenția, „Creșterea nouă a tineretului", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, p. 640.
262 Poate este vorba despre o aluzie la expresia care dă titlul cărții filozofului Emil Cioran, cunoscut pentru legăturile pe care le are acum cu Legiunea. Vezi: Emil Cioran, *Schimbarea la față a României*, Editura Vremea, București, 1936.
263 Ion Apostol, *Mărturisirile unui echipier*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 3, 4, 26, 27.
264 *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 29, 9 februarie 1938, p. 1.
265 Octavian Neamțu, „Propuneri pentru organizarea muncii obștești în România. Experiența Fundației Regale «Principele Carol»", *Sociologie Românească*, anul II, nr. 7–8, iulie-august 1937, p. 317.
266 Vezi: *Curentul*, anul X, 23 ianuarie 1937, p. 7.
267 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 129.
268 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 1, 1 ianuarie 1939, p. 2.
269 *Almanahul străjerilor 1939*, Imprimeria S.A.R., București, 1940, p. 15.
270 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 256, 4 noiembrie 1939, p. 6147.
271 Idem, anul CVI, nr. 292, 15 decembrie 1938, pp. 5942–5943. Dimitrie Gusti justifică această reformă prin nevoia unei munci „*directe*" a tinerilor, care să fie în

același timp una de *„anchetă”* și de *„acțiune socială”* (vezi: Dimitrie Gusti, „Bazele științifice ale Serviciului Social”, *Sociologie românească*, anul IV, nr. 1–3, ianuarie-martie 1939, p. 8).

272 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 192, 21 august 1940, p. 4343.

273 Henri H. Stahl, *Câteva lămuriri despre Serviciul Social pentru tineretul universitar din țară*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol”, București, 1939, pp. 12–13.

274 Anton Golopenția, *op. cit.*, pp. 633–639.

275 *Țară nouă prin munca tuturor*, Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, București, 1938, p. 22.

276 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 175/1930, f. 383.

277 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 27, 2 februarie 1939, pp. 533–537; idem, anul CVI, nr. 187, 14 august 1938, pp. 3790–3791.

278 Discut mai mult despre această chestiune în capitolul legat de estetizarea *carlistă* a politicului.

279 A. Munte, „Bucureștii în prefacere. Un oraș nou se înalță din vechile aspecte”, *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 641, 2 mai 1939, p. 6.

280 Mihail Manoilescu, „Despre o capitală fără arhitectură și despre supravegherea peisajului național”, *Buletinul A.G.I.R.*, anul XXI, nr. 12, decembrie 1939, pp. 91–94.

281 Vezi, de exemplu: Ion Veverca, „Planul economic al României”, *Sociologie românească*, anul IV, nr. 4–6, aprilie-iunie 1939, pp. 160–167; Mitiță Constantinescu, *Cuvânt înainte* la Karel Englis, *Economia dirijată*, Cartea Românească, București, 1938, pp. 9–11.

282 Vezi, de pildă: ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 48, f. 1; idem, dosar nr. 76, ff. 5, 80; „Planul de 5 ani”, în *Un an de Constituție nouă în Ținutul Suceava: sub glorioasa domnie a M.S. Regelui Carol II*, Tiparul Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1939, pp. 28–29.

283 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 51, 3 martie 1938, pp. 1190–1197; idem, nr. 195, 24 august 1938, pp. 4024–4026.

284 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 898, f. 4.

285 Vezi: „Noua Constituție”, *Buletinul A.G.I.R.*, anul XX, nr. 2, februarie 1938, p. 33.

286 Vezi: Mihail Manoilescu, *Curs de științe economice, organizare și raționalizare*, Școala Politehnică „Regele Carol al II-lea”, București, 1934; idem, *Ideea de plan economic național*, Imprimeria Națională, București, 1938.

287 Idem, *România, Stat corporativ*, Tipografia Modernă, București, 1933; idem, *Curs de științe economice, organizare și raționalizare*, Școala Politehnică „Regele Carol al II-lea", București, 1934, p. 405.

288 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 75/1938, ff. 160–163; Dimitrie Gusti, „Plan de acțiune pentru 1938", *Sociologie românească*, anul III, nr. 1–3, ianuarie-martie 1938, p. 2.

289 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 100/1938, f. 8.

290 Dimitrie Gusti, „Plan de acțiune pentru 1938", *Sociologie românească*, anul III, nr. 1–3, ianuarie-martie 1938, p. 1.

291 Vezi: „Inaugurarea satului model la Topoloveni", *Realitatea ilustrată*, anul XII, nr. 610, 21 septembrie 1938, p. 23.

292 Vezi: C. Pătru, *op. cit.*; „Satul viitorului: Dioști", *România*, anul I, nr. 1, 2 iunie 1938, p. 1; „Satul Dioști – un sat model", *Căminul Cultural*, anul IV, nr. 5–6, mai-iunie 1938, p. 176; „Dioști, satul model", *Ilustrațiunea română*, anul X, nr. 41, miercuri, 5 octombrie 1938, p. 5.

293 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 45/1939, f. 53.

294 Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, Editura Minerva, București, 1981, p. 321.

295 Lorin Popescu, „Acolo unde s-au ostenit echipierii Fundației Regale Principele Carol", în *Sate și echipe*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 14.

296 Dimitrie Gusti, „Les bases scientifiques du service social de Roumanie", în *Roumanie: monographie élaborée par le Service Social*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 11.

297 Eforturile de reconstrucție a satului Dioști sunt prezentate pe larg de Gheorghe Focșa (unul dintre activiștii culturali care conduc lucrările Fundației Principele Carol) într-un memoriu cu privire la satul model Dioști-Romanați. Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 17/1939, ff. 21–29. Vezi și: *România*, anul II, nr. 238, 28 ianuarie 1939, p. 9.

298 Dragoș Vrânceanu, „Satul model și principiul științific", *Curentul*, anul XI, 19 mai 1938, p. 1.

299 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 45/1939, f. 146.

300 Anton Golopenția, „Rolul științelor sociale în noua tehnică administrativă", *Sociologie românească*, anul III, nr. 4–6, aprilie-iunie 1938, p. 248.

301 Idem, „Cercetările monografice ale echipelor regale studențești", *Sociologie românească*, anul III, nr. 7–9, iulie-septembrie 1938, p. 418.
302 Dimitrie Gusti, „Bazele științifice ale Serviciului Social", *Sociologie românească*, anul IV, nr. 1–3, ianuarie-martie 1939, p. 4, 8.
303 Idem, *Problema sociologiei: sistem și metodă. Trei comunicări*, Imprimeria Națională, București, 1940.
304 Idem, „Știința națiunii", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 29.
305 Henri H. Stahl, *Câteva lămuriri despre Serviciul Social pentru tineretul universitar din țară*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 29–30.
306 Dimitrie Gusti, *Principiile și scopurile Serviciului Social*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 26.
307 Cezar Petrescu, „În zece ani de domnie", *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 3.
308 Dimitrie Gusti, „Bazele științifice ale Serviciului Social", *Sociologie românească*, anul IV, nr. 1–3, ianuarie-martie 1939, pp. 4–5.
309 *Sociologie românească*, anul III, nr. 4–6, aprilie-iunie 1938, p. 281.
310 *Îndrumător al muncii culturale la sate*, ediția a II-a, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937.
311 Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, pp. 189–193.
312 „Piață monumentală în Capitală", *Realitatea ilustrată*, anul XII, nr. 579, 23 februarie 1938, p. 5.
313 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 356.
314 Teofil Sidorovici, „În trecut și prezent", *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 11.
315 Dragoș Vrânceanu, „Știința ridicării satelor", *Curentul*, anul XI, 11 iunie 1938, p. 1.
316 Dem. I. Dobrescu, „Sociologia M.S. Regelui Carol II", *Curentul*, anul XI, 15 iulie 1938, p. 3.
317 În această privință, vezi: Matthew Feldman, Marius Turda, Tudor Georgescu (eds), *Clerical Fascism in Interwar Europe*, Routledge, Londra, 2008.
318 Roland Clark, „Orthodoxy and nation-building: Nichifor Crainic and religious nationalism in 1920s Romania", *Nationalities Papers*, vol. 40, nr. 4, 2012, p. 526.

319 Emilio Gentile, *Politics as Religion*, Princeton University Press, Princeton, 2006, pp. XV–XVI.
320 Vezi: Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*, Editura Polirom, Iași, 2007.
321 Pentru rolul jucat de preoți în punerea în scenă a acestui eveniment, vezi: Valentin Săndulescu, „Sacralised Politics in Action: the 1937 Burial of the Romanian Legionary Leaders Ion Moța and Vasile Marin", în Matthew Feldman, Marius Turda, Tudor Georgescu, *op. cit.*, pp. 47–57.
322 *Constituțiunea „Regele Carol al II-lea"*, Tipografia „Lupta", București, 1938, p. 10; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 240/1939, f. 104.
323 *Monitorul Oficial*, anul XCIV, nr. 97, 6 mai 1925, p. 4993.
324 Vezi: Lucian N. Leuștean, „„For the Glory of Romanians": Orthodoxy and Nationalism in Greater Romania, 1918–1945", *Nationalities Papers*, vol. 35, nr. 4, 2007, pp. 728–729.
325 *Constituțiunea „Regele Carol al II-lea"*, Tipografia „Lupta", București, 1938, p. 13.
326 ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar nr. 2/1939, ff. 12–16.
327 Vezi: Nicolae Iorga, „Și biserica unită?", *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 148, 9 iulie 1939, p. 1.
328 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 137/1934, f. 11.
329 Este vorba despre nomenclatura din anii 1930 a satului Vadul Crișului, locul unde regele aterizase pentru prima oară în România (6 iunie 1930) înainte de înfăptuirea Restaurației din 8 iunie 1930.
330 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 174/1938, f. 27.
331 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 131, 290, 292; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1934, f. 23.
332 ANIC, fond Ministerul Culturii și Artelor, dosar 84/1938, f. 107; idem, dosar nr. 75/1939, f. 67, 69.
333 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 6, 7 ianuarie 1939, p. 58.
334 ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 32, f. 1.
335 *România*, anul III, nr. 712, 24 mai 1940, p. 7.
336 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 229, 3 octombrie 1938, pp. 4699–4700.
337 Vezi: *Realitatea ilustrată*, anul XII, nr. 582, 16 martie 1938, p. 3.

338 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 133, 14 iunie 1938, pp. 2850–2852; idem, anul CVII, nr. 161, 15 iulie 1939, pp. 4455–4457.
339 *Tribuna*, anul I, nr. 23, 25 noiembrie 1938, p. 9.
340 ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor – Direcția Studii, dosar nr. 1/1937, f. 3.
341 ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 186, f. 36.
342 Gheorghe Paschia, *Hristos în Străjă*, Cartea Românească, București, 1939, pp. 82–83.
343 Teofil Sidorovici, Marin Georgescu, *Sub poală de codru verde*, Tipografia „Bucovina" I.E. Torouțiu, București, 1940, p. 7. Repertoriul textelor străjerești cuprinde numeroase cântări religioase ortodoxe. Vezi: Dimitrie Cuclin, Nelu Ionescu, *Cântece pentru străjeri*, Cartea Românească, București, 1938.
344 Dumitru Dumitrescu, *Carnetul meu de străjer*, Librăria Cooperativă Națională, Timișoara, 1938, p. 16.
345 *Straja Țării: cinci ani de activitate 1935–1940*, Vremea, București, 1940, p. 228.
346 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 58/1938, f. 80; *Catalogul Echipelor Regale Studențești*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, pp. 10–12.
347 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosar nr. 116/1939, f. 9; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 17/1939, f. 38.
348 Pamfil Șeicaru, „Monarhie și Biserică", *Curentul*, anul XII, 8 iulie 1939, p. 1.
349 Theodor Vlădescu, *op. cit.*, p. 23.
350 Serge Boulgakov, *op. cit.*, pp. 175–182.
351 *Monitorul Oficial*, anul XCIV, nr. 97, 6 mai 1925, p. 4995.
352 *Albina*, anul XLI, nr. 6, 11 februarie 1938, p. 88.
353 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 304.
354 *Ibidem*, p. 444.
355 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 389.
356 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 319.
357 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 98, 25 aprilie 1940, p. 2042; Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 319.

358 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 308.

359 Vezi, de pildă: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 864; idem, dosar 940, f. 3; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 130/1936, f. 10, 45; idem, dosar nr. 85/1937, ff. 98–103; idem, dosar nr. 62/1938, ff. 1–2; Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 319; idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 52.

360 Nicolae Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de la vie byzantine*, Édition de l'Institut d'études byzantines, Bucarest, 1935.

361 În perioada 1938–1943 sunt editate patru volume din *Enciclopedia României*, din care trei în timpul domniei lui Carol al II-lea.

362 Dimitrie Gusti, „O enciclopedie românească", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. VIII.

363 Vezi: Dimitrie Gusti, „Bazele științifice ale Serviciului Social", *Sociologie românească*, anul IV, nr. 1–3, ianuarie-martie 1939, p. 7.

364 În Chișinău, la începutul anului 1940, prim-ministrul Gheorghe Tătărescu împreună cu membrii guvernului, rezidenții regali ai ținuturilor Prut și Nistru și primarii și prefecții basarabeni se pun cu toții de acord asupra necesității urgente de a se duce o cât mai amplă „*ofensivă culturală*" în această regiune (vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 931, ff. 13–14).

365 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 304, 31 decembrie 1938, pp. 6308–6319.

366 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 41/1940.

367 Printre scrierile publicate se numără și cele ale filozofilor Emil Cioran și Constantin Noica. Vezi: Emil Cioran, *Pe culmile disperării*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1934; Constantin Noica, *Mathesis sau bucuriile simple*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1934.

368 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 104, 6 mai 1939, pp. 2860–2865. Nici această inițiativă regală nu scapă elogiului unor scriitori precum Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu sau Ionel Teodoreanu. Vezi: Mihail Sadoveanu, „Despre „Casa Scriitorilor"", *Muncă și Voe Bună*, anul I, nr. 8, 15 iulie 1939, p. 3; Liviu Rebreanu, „Regele și scriitorii", *Muncă și Voe Bună*, anul II, nr. 11, 8 iunie 1940, p. 5; Ionel Teodoreanu, „Lege regească", *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 4.

369 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 656.

370 ANIC, fond Fundația Culturală Regală. Centrala (1921–1946), dosar nr. 1/1940, f. 68.

371 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 381–382.

372 Vezi: *Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea": catalog*, București, 1940.

373 Vezi, de pildă: Mihai Eminescu, *Opere*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1939.

374 Gala Galaction, Vasile Radu, *op. cit.*

375 *Ibidem*, pp. V–X.

376 Vezi: Dimitrie Gusti, „O enciclopedie românească", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938 pp. VII–VIII; *România*, anul II, nr. 306, 6 aprilie 1939, p. 2.

377 Vezi, de pildă: Dragoș Protopopescu, „Reformele domnului Gusti", *Calendarul*, anul II, 18 februarie 1933, p. 1.

378 Cezar Petrescu, „Statul și scriitorii", *Cuvântul*, anul II, nr. 344, 30 decembrie 1925, p. 1.

379 Idem, „În sfârșit, o enciclopedie românească?", *Curentul*, anul III, 7 octombrie 1930, pp. 1–2; idem, „O enciclopedie care întârzie", *Curentul*, anul V, 21 decembrie 1932, p. 1.

380 Primul volum este centrat asupra unor teme istorice și asupra organizării politico-administrative a statului, iar al doilea cuprinde monografii ale tuturor județelor României Mari. În schimb, următoarele două se concentrează asupra economiei naționale, iar volumele V și VI urmau să aibă ca subiect „Cultura Națională". Al patrulea volum apare în 1943 (vezi: *Enciclopedia României*, vol. IV, Imprimeria Națională, București, 1943), însă editarea *Enciclopediei României* este întreruptă ulterior.

381 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 8/1938, ff. 4–6.

382 *Buletinul Serviciului Social*, anul I, nr. 1, martie 1939, pp. 54–55.

383 Acestea sunt repartizate astfel: I. Ținutul Olt – 38; II. Ținutul Bucegi – 58; III. Ținutul Marea – 12; IV. Ținutul Dunărea de Jos – 63; V. Ținutul Nistru – 18; VI. Ținutul Prut – 25; VII. Ținutul Suceava – 41; VIII. Ținutul Mureș – 49; IX. Ținutul Someș – 21; X. Ținutul Timiș – 6 (vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 26/1939, ff. 80–90).

384 Din punct de vedere regional, acestea sunt diseminate astfel: Muntenia – 78; Moldova – 74; Basarabia – 67; Oltenia – 27; Transilvania – 22; Banat – 14; Dobrogea – 7; Crișana-Maramureș - 7; Bucovina – 6. Vezi: ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 8/1938, f. 8.

385 Serviciul Social, *Căminul Cultural: întocmire și funcționare*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", Institutul de Arte Grafice Luceafărul, București, 1939, p. 32.

386 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 215/1939, f. 188.

387 Ibidem, f. 189.

388 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 8/1938, f. 27.

389 Pamfil Șeicaru, „Politică de partid și politică națională", *Curentul*, anul VIII, 14 martie 1935, p. 1.

390 Mihail Ralea, „Numerus Valahicus", *Viața Românească*, anul XXVII, februarie 1935, p. 69.

391 Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Cornell University Press, Ithaca, 2000.

392 În această privință, vezi: Rebecca Haynes, „Work Camps, Commerce, and the Education of the «New Man» in the Romanian Legionary Movement", *The Historical Journal*, 51, nr. 4, 2008, pp. 943–967.

393 *Românizarea. Organ naționalist independent*; director: Alexandru Bertea.

394 Virgil Madgearu, *Românizarea vieții economice și utilizarea tineretului în statul național-țărănesc*, Tipografia „Bucovina", București, 1937.

395 *Monitorul Oficial*, anul XCVIII, 3 aprilie 1930, pp. 2426–2429.

396 Idem, anul CII, 16 iulie 1934, p. 4618.

397 Vezi: „O protecție efectivă a muncii naționale", *Neamul românesc*, anul XXXII, 13 martie 1937, p. 2.

398 *Discursuri culturale ale M.S. Regelui Carol II*, Editura Universală Alcalay & Co., București, 1936, p. 155.

399 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 138/1935, vol. II, f. 64.

400 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, Editura Silex, București, 1995, pp. 154–155.

401 *Ibidem*, p. 217.

402 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 253, vol. II, f. 128; idem, dosar nr. 282, f. 248; idem, dosar nr. 858, ff. 12–13.

403 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 91.

404 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 135, 15 iunie 1939, p. 3796.

405 Cezar Petrescu, „Pentru o Românie a Românilor", *România*, anul I, nr. 195, 13 decembrie 1938, p. 1; *Pastorale, predici și cuvântări ținute de Înalt Prea Sfinția Sa Domn Domn Dr. Miron Cristea, Patriarh al României*, vol. VI, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1939, pp. 205–206.

406 Autorul se referă la procesul de revizuire a cetățeniei evreilor din România, despre care voi discuta în continuare.

407 Cezar Petrescu, „Stăpân, acasă la tine", *România*, anul I, nr. 188, 6 decembrie 1938, p. 1.

408 Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, p. 200; Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 396–397; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 15/1938, f. 32.

409 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 6, 7 ianuarie 1939, pp. 57–58.

410 Vezi: *România*, anul II, nr. 348, 20 mai 1939, p. 13; *România*, anul III, nr. 768, 19 iulie 1940, p. 1; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 327/1940, ff. 3–6.

411 *Țară nouă prin munca tuturor*, Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, București, 1938, p. 73.

412 Gheorghe Florin Hodinăuanu, *op. cit.*, p. 97.

413 Paul Negulescu, „Constituția României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 199–200; Mihail Manoilescu, „Politica muncii naționale", în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 226–232; Nicolae Arcadian, „Industrializarea României", în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 824.

414 Mihail Manoilescu, „Politica muncii naționale", în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 227–230; idem, *Ideea de plan economic național*, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 46–47.

415 *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 19, 27 ianuarie 1938, p. 3; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 78.

416 Nichifor Crainic, „Domnul Mihail Manoilescu", *Gândirea*, anul XVII, nr. 5, mai 1938, p. 335.

417 Vezi: Nichifor Crainic, *Programul statului etnocratic*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1938.

418 „Înfrățirea culturală româno-germană. Declarațiile făcute de domnul ministru Nichifor Crainic la Brașov", *România*, anul III, nr. 797, 17 august 1940, p. 3; ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Informații, dosar nr. 814, ff. 50–51.

419 Nicolae Iorga, „O măsură de apărare italiană", *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 202, 14 septembrie 1938, p. 1; Pamfil Șeicaru, „Conferința de la Bled și problema evreiască", *Curentul*, anul XI, 27 august 1938, pp. 1–2; idem, „O politică de emigrare a evreilor", *Curentul*, anul XII, 14 ianuarie 1939, pp. 1–2.

420 Idem, „Trebuie creat Românul cu greutate", *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 53, 9 martie 1939, p. 1. În *Neamul Românesc* se proclamă franc: „A venit momentul să dăm poporului românesc rolul care i se cuvine în comerț" (vezi: *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 147, 8 iulie 1939, p. 1).

421 Pamfil Șeicaru, „Politica de colonizare", *Curentul*, anul XII, 27 mai 1939, p. 12; idem, „Exodul rural spre orașe", *Curentul*, anul XII, 8 iunie 1939, pp. 1–2.

422 Idem, „Actul naționalist de la Cernăuți", *Curentul*, anul XII, 18 ianuarie 1939, p. 12.

423 „Solemnitatea de la Cernăuți. S-a inaugurat Banca de Nord. Cuvântările domnilor miniștri Mitiță Constantinescu și rezident Alexianu", *Curentul*, anul XII, 17 ianuarie 1939, p. 12; *România*, anul II, nr. 230, 20 ianuarie 1939, p. 7; *România satelor*, anul III, nr. 109, 18 august 1940, p. 1; ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 841, ff. 2, 14.

424 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Curtea Veche, București, 2003, p. 245.

425 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 212/1938, f. 9.

426 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 223.

427 *Ibidem*, p. 47.

428 Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 410.

429 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 34/1938, f. 52.

430 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 42, 20 februarie 1938, p. 954.

431 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 196/1938, vol. I, f. 148; idem, dosar 188/1938, vol. I, f. 174; idem, dosar nr. 109/1939, vol. I, f. 201.

432 Idem, dosar nr. 120/1939, vol. I, ff. 80–84.

433 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 24/1938, ff. 90–92.
434 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 196/1938, vol. I, f. 38.
435 Vezi: Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, p. 461; Alexandru Vaida-Voevod, *op. cit.*, pp. 200, 204.
436 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 2006.
437 *Constituțiunea „Regele Carol al II-lea"*, Institutul de Arte Grafice „Lupta", București, 1938, p. 14.
438 Theodor Vlădescu, *op. cit.*, p. 29.
439 *Ibidem*, p. 56.
440 Istrate Micescu, *Le problème des minorités ethniques par rapport aux assises constitutionnelles et légales de l'Etat roumain et à la souveraineté maîtresse de la Société des Nations*, Tipografia Curierul judiciar, București, 1937, p. 4.
441 *Ibidem*, p. 7.
442 Serviciul Social, *Căminul Cultural: întocmire și funcționare*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 17–18.
443 Aurel S. Goia, *Prin credință, muncă și economie, zidim o puternică și fericită Românie*, Tipografia Litera, București, 1939, p. 3.
444 Emanoil Bucuța, „Între coloniști, în Durostor", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 267–271; idem, „De la munte la Dunăre și până la Marea cea Mare", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 272–275.
445 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 137/1939, ff. 1–136.
446 Vezi: Nicolae N. Popescu, „Cooperativa Căminului Cultural din Șanț", în *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 281–283.
447 ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 58, ff. 19, 20, 59, 61, 62, 63, 64.
448 „Solemnitatea de la Cernăuți. S-a inaugurat Banca de Nord. Cuvântările domnilor miniștri Mitiță Constantinescu și rezident Alexianu", *Curentul*, anul XII, 17 ianuarie 1939, p. 12.
449 *Un an de Constituție nouă în Ținutul Suceava: sub glorioasa domnie a M.S. Regelui Carol II*, Tiparul Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1939, p. 43.
450 Octavian Voronca, „O acțiune binevenită: Românizarea industriei și comerțului în Ținutul Suceava", în *Un an de Constituție nouă în Ținutul Suceava: sub glorioasa*

domnie a M.S. Regelui Carol II, Tiparul Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1939, pp. 48–49.

451 „Manifestațiile muncitorești de pe Valea Jiului. Inaugurarea căminelor de ucenici de la Petroșani și Hunedoara. Cuvântările domnului ministru Ralea", *Curentul*, anul XI, 31 mai 1938, p. 3; „Munca națională în întreprinderi", *România*, anul I, nr. 7, 8 iunie 1938, p. 8; *Curentul*, anul XII, 9 ianuarie 1939, p. 3.

452 Octavian Buzea, *Clujul: 1919–1939. Glas izbânzilor românești*, Tipografia Ardealul, Cluj, 1939, pp. 175–176.

453 *Ibidem*, pp. 42, 97, 98, 99.

454 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 111/1939, f. 2.

455 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 178, 4 august 1938, p. 3595.

456 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 182, 9 august 1939, pp. 4888–4893; idem, nr. 217, 19 septembrie 1939, pp. 5446–5449; idem, nr. 270, 21 noiembrie 1939, pp. 6794–6795; idem, anul CVIII, nr. 4, 4 ianuarie 1940, pp. 28–32; idem, nr. 5, 5 ianuarie 1940, pp. 43–45; idem, nr. 35, 12 februarie 1940, pp. 591–592.

457 *România*, anul II, nr. 470, 19 septembrie 1939, p. 5.

458 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 101, 4 mai 1938, p. 2176; idem, nr. 178, 4 august 1938, p. 3588; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 240/1939, f. 33.

459 Vezi: ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 4/1937, ff. 1, 9, 10, 11, 12, 13, 21.

460 Vezi: ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 2, ff. 323, 325; idem, dosar nr. 8, f. 126; idem, dosar nr. 36, ff. 3, 55; idem, dosar nr. 71, f. 9; idem, dosar nr. 108, f. 3; idem, dosar nr. 121, f. 23; idem, dosar nr. 124, ff. 1, 3, 6; idem, dosar nr. 253, vol. II, ff. 148, 152, 153; ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 931, ff. 84, 85, 100, 123, 149.

461 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 24/1938, f. 108; idem, dosar nr. 108/1939, ff. 1–6; idem, dosar nr. 233/1939, ff. 29, 31, 32, 33; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosare nr. 5/1938, 8/1938, 9/1938.

462 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 38/1938, f. 38; idem, dosar nr. 240/1939, f. 57.

463 Idem, dosar nr. 24/1938, f. 108; idem, dosar nr. 433/1940, f. 5; ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 6/1938, ff. 1–8; „Românizarea și naționalizarea sindicatelor profesionale din România", *Curentul*, anul XI, 12 februarie 1938, p. 9; „Membri radiați pe data de 18 mai 1938", *Buletinul A.G.I.R.*, anul XX, nr. 6, iunie

1938, p. 157; „Legea de stimulare și ocrotire a muncii inginerilor români", *Buletinul A.G.I.R.*, anul XX, nr. 8, august 1938, p. 193; *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 201, 31 august 1940, pp. 4937–4938; „A început opera de românizare a meseriilor", *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 22, 30 ianuarie 1938, p. 3; *România*, anul III, nr. 784, 4 august 1940, p. 13; „Românizarea cinematografelor", *Neamul românesc*, anul XXXV, nr. 152, 14 iulie 1940, p. 2; *Lumea Nouă*, anul VII, nr. 1–2, ianuarie-februarie 1938, pp. 41–42.

464 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 254/1939, f. 73; „Noi norme în ce privește utilizarea personalului românesc în întreprinderi", *Curentul*, anul XII, 24 decembrie 1939, p. 4.

465 „Politica și realizările în domeniul drumurilor. Concepția și înfăptuirile realizate de domnul ministru Ghelmegeanu", *Curentul*, anul XII, 23 decembrie 1939, p. 3.

466 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 866, f. 4.

467 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 56, 9 martie 1938, pp. 1311–1325.

468 Lya Benjamin, „Naționalism și antisemitism în legislația regimului autoritar al regelui Carol al II-lea", *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, nr. 4, 1999, p. 211.

469 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CII, 16 iulie 1934, p. 4618; „O protecție efectivă a muncii naționale", *Neamul românesc*, anul XXXII, 13 martie 1937, p. 2.

470 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 183, 9 august 1940, pp. 4079–4088; idem, nr. 201, 31 august 1940, pp. 4937–4938.

471 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 8, f. 4; idem, dosar nr. 282, f. 272.

472 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Informații, dosar nr. 814, f. 100; „Medici și farmaciști evrei destituiți de la Ministerul Sănătății", *Curentul*, anul XIII, 7 august 1940, p. 2; „Îndepărtarea funcționarilor evrei de la Ministerul Agriculturii și Domeniilor", *România*, anul III, nr. 799, 19 august 1940, p. 13; „Evrei îndepărtați din învățământ", *România*, anul III, nr. 806, 26 august 1940, p. 5; „Situația evreilor în învățământul de toate gradele", *România*, anul III, nr. 811, 30 august 1940, p. 5.

473 „S-au smuls bălăriile din ogorul românesc", *România satelor*, anul III, nr. 109, 18 august 1940, p. 1.

474 *Monitorul Oficial*, anul XCVIII, 3 aprilie 1930, pp. 2426–2429.

475 Idem, anul CII, 16 iulie 1934, pp. 4618–4619.

476 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 108/1939, ff. 8–9.

477 „Primele măsuri ale noului guvern", *Curentul*, anul X, 31 decembrie 1937, p. 12; *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 2, 4 ianuarie 1938, p. 3.

478 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 18, 22 ianuarie 1938, pp. 314–316.

479 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 40/1938, f. 1; *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 1, 1 ianuarie 1938, p. 8.

480 Interviul este reprodus în: *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 8, 13 ianuarie 1938, p. 1.

481 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 229.

482 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 183, 9 august 1940, p. 4086.

483 Ion V. Gruia, „Baroul românesc", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 348–360.

484 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 841, ff. 2–20; *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 183, 9 august 1940, pp. 4082–4086.

485 Christophe Midan, *op. cit.*, p. 328.

486 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VI, Editura Machiavelli, București, 2003, pp. 25, 29, 30.

487 A.C. Cuza devine parte a acestui for începând cu vara anului 1939 (ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 10/1938, f. 16). Vezi și: Alexandru C. Cuza, „Problema clasei de mijloc românești și Constituția Nouă", în *Zece ani de domnie ai M.S. Regelui Carol al II-lea*, vol. I, Cartea Românească, București, 1940, pp. 45–51.

488 Vezi, de exemplu: „Întreprinderile evreiești din Banat concediază lucrătorii români. Inspectoratul muncii va interveni pentru reprimirea celor concediați", *Cuvântul*, anul XV, 31 ianuarie 1938, p. 10; „Cum «operează» evreii la licitațiile de amanete la Sibiu", *Cuvântul*, anul XV, 27 februarie 1938, p. 5; „După 20 de ani de la Unire, comerțul basarabean tot în mâinile evreilor este", *Cuvântul*, anul XV, 1 martie 1938, p. 5; „Rezolvarea chestiei evreiești la Făgăraș", *Cuvântul*, anul XV, 5 martie 1938, p. 7; „Otrăvitorii satelor alungați. Tabloul nominal al debitelor de băuturi spirtoase din Bucovina închise de ministerul de Finanțe", *România*, anul I, nr. 202, 20 decembrie 1938, p. 8; „Grupului condus de rabinul Em. Ștein învinuit de înșelăciune și trafic de devize i s-au confirmat ieri mandatele de arestare emise de cabinetul 10", *România*, anul III, nr. 803, 23 august 1940, p. 9; „Frații David și Anton Fundoianu chemați în judecată penală de Ministerul de Finanțe", *România*, anul III, nr. 805, 25 august 1940, p. 7.

489 „Închiderea cârciumilor evreiești", *România*, anul I, nr. 202, 20 decembrie 1938, p. 1.

490 Lya Benjamin, *op. cit.*, p. 212.

491 Paul Pasteur, *Les États autoritaires en Europe, 1919–1945*, Armand Colin, Paris, 2007, p. 28.

492 *Ibidem*, p. 175.

493 *Ibidem*, p. 32.

494 David R. Marples, „Stepan Bandera: In Search of a Ukraine for Ukrainians", în *In the Shadow of Hitler. Personalities of the Right in Central and Eastern Europe*, edited by Rebecca Haynes and Martyn Rady, I.B. Tauris, Londra, 2011, p. 237.

495 Pierre Birnbaum, *„La France aux Français": histoire des haines nationalistes*, Éditions du Seuil, Paris, 2006, p. 233.

496 Regimul condus de Ion Antonescu este făcut vinovat pentru moartea a 250 000 de evrei (vezi: Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–44*, Palgrave Macmillan, Londra, 2006, p. 4). Vezi și: Irina Livezeanu, „The Romanian Holocaust. Family Quarrels", *Eastern European Politics and Societies*, 16, 3, 2002, pp. 934–947; Dennis Deletant, „Ion Antonescu and the Holocaust in Romania", *East Central Europe*, 39, 2012, pp. 61–100; Ștefan Cristian Ionescu, *Jewish Resistance to „Romanianization", 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Londra, 2015; Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii: dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940–1944*, Editura Polirom, Iași, 2015.

497 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 208, 212, 215, 225, 246.

498 În septembrie 1940, la numai o zi după abdicarea lui Carol al II-lea, statul român cedează Bulgariei sudul Dobrogei. Textul tratatului semnat la Craiova prevede ca bulgarii din nordul regiunii (aproximativ 77 000 de persoane) să părăsească România, în timp de populația românească din Cadrilater (106 534 de locuitori) este obligată la rândul ei să treacă în nordul acestei regiuni. Vezi: Vladimir Trebici, „Pierderile teritoriale ale României în vara anului 1940: bilanț demografic", *Studii și cercetări socio-umane*, nr. 1, 1996, p. 22.

499 Irina Livezeanu, *op. cit.*

500 Edward Shils, *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*, University of Chicago Press, Chicago, 1975, pp. 3–4.

501 Maria Bucur, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*, Indiana University Press, Bloomington, 2009, p. 4.
502 Joseph Rotschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, University of Washington Press, Washington, 1974, p. 319.
503 *Ibidem*, p. 287.
504 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 24/1938, f. 90.
505 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 919, ff. 1–2.
506 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. V, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 166.
507 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 869.
508 „O supărare memorandistă. Șoșonii regățenilor", *România*, anul II, nr. 225, 15 ianuarie 1939, p. 3.
509 Iuliu Maniu, *op. cit.*, p. 4.
510 „Domnul Sever Bocu a fost trimis în judecată pentru injurii", *Curentul*, anul XII, 26 noiembrie 1939, p. 7.
511 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 939, ff. 1–3.
512 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 187, 14 august 1938, pp. 3772–3833.
513 Cezar Petrescu, „Noua întocmire administrativă", *România*, anul I, nr. 5, 6 iunie 1938, p. 1.
514 ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 62, f. 47.
515 „Reforma administrativă. Spre o nouă formulă: zece regiuni cu denumiri de râuri", *România*, anul I, nr. 1, 2 iunie 1938, p. 1.
516 Suceava – 47,3 %; Mureș – 54,6 %; Marea – 55,6 %; Nistru – 59,9 %; Timiș – 61,4 %; Crișuri – 61,5 %; Dunărea – 80 %; Prut – 82,8 %; Bucegi – 87,5 %; Olt – 97,5 %. Vezi: I. Measnicov, „Portret statistic al ținuturilor", *Sociologie românească*, anul III, nr. 4–6, aprilie-iunie 1938, p. 233. Autorul statisticii ține cont de datele Recensământului din 1930. Din 1930 până în 1937, populația României crescuse cu 8,8%, de la 18 052 900 de locuitori la 19 646 200 de locuitori. În acești ani, sporul natural cel mai ridicat se înregistrează în rândul românilor.
517 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 227/1938, f. 4.
518 Idem, dosar nr. 212/1938, f. 138, 141, 146, 149; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. V, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 166.
519 *Legea Frontului Renașterii Naționale*, Imprimeria Națională, București, 1940, p. 4.
520 *România*, anul II, nr. 253, 12 februarie 1939, p. 3.
521 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 23/1939, f. 2.

522 Idem, dosar nr. 24/1939, ff. 4–7.
523 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 24/1938, ff. 90–92.
524 Alexandru Vaida-Voevod, „Regionalism, autonomie și suveranitate de stat", în *Zece ani de domnie ai M.S. Regelui Carol al II-lea*, vol. I, Cartea Românească, București, 1940, pp. 25–28.
525 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 240/1939, f. 33.
526 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 34/1940, f. 3; Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 136.
527 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Informații, dosar nr. 644, ff. 3, 7, 15, 16.
528 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 166/1939, f. 21.
529 Ion D. Enescu, „Probleme de gospodărie comunală", *Arhitectura*, nr. 1/1939, p. 4.
530 Simion Mehedinți, *op. cit.*, p. 255.
531 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 70/1930, ff. 1–3.
532 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 284–285.
533 „Suveranul vorbește șefilor de partide", *Neamul românesc*, anul XXVI, 16 aprilie 1931, p. 1.
534 Vezi: *Albina*, anul XXXVI, nr. 2, 22 septembrie 1933, p. 1.
535 Pentru o analiză a conceptului de „naționalizare a maselor", vezi: George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, Howard Fertig, New York, 1975.
536 *România*, anul II, nr. 369, 10 iunie 1939, p. 9.
537 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 290.
538 Idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 77.
539 *Ibidem*, p. 93.
540 *Ibidem*, pp. 235, 239, 241, 244.
541 *Cuvântările Regelui Carol al II-lea, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 407.
542 Armand Călinescu, „Spiritul noului regim administrativ", în *Enciclopedia României*, vol. II, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 5; idem, *Noul regim*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 17.

543 Idem, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 404.

544 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 157, ff. 90–91.

545 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 898, f. 3.

546 Vezi, de pildă: Primăria Municipiului București, *Luna Bucureștilor 1940: îndrumare în expoziție*, Atelierele Grafice Marvan S.A.R., București, 1940.

547 „Luna Bucureștilor 1939. Minunata realizare din Parcul Național Regele Carol II", *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 643, 16 mai 1939, p. 16.

548 Ca urmare atât a unor negocieri diplomatice, cât și a acceptării unui ultimatum, în iunie-septembrie 1940, Basarabia, nordul Bucovinei, nord-vestul Ardealului și Cadrilaterul sunt cedate Uniunii Sovietice, Ungariei și Bulgariei.

549 Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 370.

550 Vezi, de pildă: Mihail Manoilescu, „Un uomo finito – Un mondo finito", *Lumea Nouă*, nr. 1–2, ianuarie-februarie 1939, pp. 37–40; idem, „Chișinău, Cernăuți, Alba-Iulia", *Lumea Nouă*, nr. 11–12, noiembrie-decembrie 1939, pp. 258–259; idem, „Problematica chestiei țărănești", *Lumea Nouă*, nr. 1–2, ianuarie-februarie 1940, p. 31.

551 Idem, „În ziua unei mari izbânzi", *Buletinul A.G.I.R.*, anul XX, nr. 4, aprilie 1938, p. 120; *ibidem*, anul XX, nr. 9, septembrie 1938, p. 217.

552 Idem, „Au murit notele", *Lumea Nouă*, nr. 3–4, martie-aprilie 1938, p. 112.

553 Emilio Gentile și António Costa Pinto îl consideră ca fiind primul teoretician al acestui concept. Vezi: António Costa Pinto, *The Nature of Fascism Revisited*, Columbia University Press, New York, 2012, p. 65; Emilio Gentile, *La voie italienne au totalitarisme. Le parti et l'État sous le régime fasciste*, Éditions du Rocher, Paris, 2004, p. 54.

554 În 1938, Imprimeria Națională îi publică următorul text: Mihail Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, Imprimeria Națională, București, 1938.

555 Vezi: Mihail Manoilescu, *România, Stat corporativ*, Tipografia Modernă, București, 1933; idem, *România: stat național-corporativ*, Tipografia Ziarului Universul, ediția a II-a, București, 1934, pp. 20–21; „Rânduiala", *Lumea Nouă*, nr. 8, august 1935, p. 400; idem, *Le siècle du corporatisme: doctrine du corporatisme intégral et pur*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1936, p. 112; idem, *Ideea de plan economic național*, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 20.

556 Vezi: Mihail Manoilescu, „Stil individualist și stil totalitar", *Lumea Nouă*, nr. 1–2, ianuarie-februarie 1938.

557 Idem, „Partidul unic", *Lumea Nouă*, nr. 7, iulie 1936, p. 322.

558 Idem, *Le parti unique: institution politique des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1936, p. 29; *Legea pentru înființarea organizației politice a Frontului Renașterii Naționale din 16 decembrie 1938 și Regulamentul de funcționare din 5 ianuarie 1939*, Editura Ziarului Universul, București, 1939, p. 15.

559 În această privință, nu este mai puțin important faptul că în 1939 semnează două dintre articolele tematice apărute în al treilea volum al *Enciclopedia României*. Vezi: Mihail Manoilescu, „Politica muncii naționale", în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 226–232; idem, „Evoluția economiei industriale", în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 255–260.

560 Idem, *Dictatul de la Viena: memorii iulie-august 1940*, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 13–17.

561 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 93/1940, ff. 15–16; idem, dosar nr. 96/1940, vol. I, ff. 38–88.

562 Mihail Manoilescu, *Partidul unic: instituția politică a regimurilor noi*, Cartea Românească, București, 1940.

563 Nichifor Crainic, „Trăiască Regele!", *Calendarul*, anul II, 9 iunie 1933, p. 1.

564 Idem, „Programul statului etnocratic", *Sfarmă-Piatră*, anul II, nr. 25, 14 mai 1936, p. 6; idem, *Programul statului etnocratic*, Tipografia Ziarului Universul, colecția „Biblioteca naționalistă", București, 1937, p. 15; Nichifor Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, Editura Cugetarea, București, 1938, pp. 41, 42, 196.

565 Idem, „Regele și Biserica", *Gândirea*, anul XVIII, nr. 10, decembrie 1939, p. 536. Vezi și: Nichifor Crainic, „Biblia Regelui", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, p. 585.

566 Idem, „Cultul cărții", *Gândirea*, anul XVIII, nr. 6, iunie 1939, p. 350; idem, „Rugăciune pentru Rege", *Gândirea*, anul XVIII, nr. 8, octombrie 1939, pp. 425–426; idem, „Despre Rege", *Gândirea*, anul XVIII, nr. 9, noiembrie 1939, p. 527; idem, „Regele și cultura", *Gândirea*, anul XIX, nr. 6, iunie 1940, pp. 405–414.

567 Roland Clark, „Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania", *Nationalities Papers*, vol. 40, nr. 1, 2012, pp. 120–121.

568 Cezar Petrescu, „Minunea totuși s-a împlinit", *România*, anul I, nr. 8, 9 iunie 1938, p. 1; idem, „Domnia Regelui Carol al II-lea", *Enciclopedia României*, vol. I,

Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 946–947; idem, „Sceptrul Regelui, profilat pe zonă", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, p. 536.

569 Idem, „Politica noastră voevodală", *România*, anul II, nr. 492, 11 octombrie 1939, p. 1; *România*, anul III, nr. 713, 25 mai 1940, p. 1.

570 Idem, „Suveranul și regenerarea națională", *România*, anul III, nr. 798, 18 august 1940, p. 1.

571 Pamfil Șeicaru, „Frontul Renașterii Naționale", *Curentul*, anul XI, 19 decembrie 1938, p. 12; idem, „Țara își continuă activitatea", *Curentul*, anul XII, 10 septembrie 1939, p. 1.

572 Vezi, de pildă: Pamfil Șeicaru, „Inspecții regale", *Curentul*, anul XI, 9 aprilie 1938, pp. 1–2; idem, „Lângă țara Moților, Maramureșul", *Curentul*, anul XI, 18 mai 1938, p. 12; idem, „M.S. Regele și rezultatele manevrelor de toamnă", *Curentul*, anul XI, 26 octombrie 1938, p. 12; idem, „Îndemnuri regești", *Curentul*, anul XII, 5 ianuarie 1939, pp. 1–2; idem, „Mesajul regal", *Curentul*, anul XII, 11 iunie 1939, p. 1.

573 Idem, „Organizarea F.R.N.", *Curentul*, anul XII, 9 ianuarie 1939, p. 12; idem, „Revanșa ideilor ostracizate", *Curentul*, anul XIII, 26 iunie 1940, p. 1.

574 Idem, „Abecedar al statului totalitar", *Curentul*, anul XI, 1 iunie 1938, pp. 1–2. Vezi și articolele din luna octombrie a aceluiași an aparținând colegului său de redacție, Mircea Vlad Pienescu: Mircea Vlad Pienescu, „Doctrina partidului unic", *Curentul*, anul XI, 27 octombrie 1938, p. 5; idem, „Ce este un stat totalitar", *Curentul*, anul XI, 28 octombrie 1938, p. 5; idem, „Formele noi de viață politică", *Curentul*, anul XI, 30 octombrie 1938, p. 1.

575 Idem, „Stat totalitar", *Curentul*, anul XIII, 11 iulie 1940, p. 1.

576 Idem, „Sensul spovedaniei naționale", *Curentul*, anul XI, 27 februarie 1938, p. 1; idem, „Constituția muncitorilor", *Curentul*, anul XI, 2 martie 1938, p. 12.

577 Vezi, de pildă: Ion Gigurtu, „Economia obștească sub auspiciile noului regim", în *Zece ani de domnie ai M.S. Regelui Carol al II-lea*, vol. II, Cartea Românească, București, 1940, p. 243; ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 8, f. 14.

578 Vezi: Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918–1940)*, vol. II, Editura Humanitas, București, 1993, p. 154.

579 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 227/1938, f. 4.

580 Pentru o serie de biografii oficiale ale consilierilor regali, rezidenților ținuturilor și ale membrilor primului guvern al FRN, vezi: Ion N. Diaconescu, *op. cit.*, pp. 31.

581 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 229/1938, f. 7; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 166/1939, f. 21.
582 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 75, 31 martie 1938, p. 1640.
583 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 229/1938, f. 15.
584 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 10/1938, ff. 16, 18, 25, 31, 32.
585 Ibidem.
586 Vezi: Constantin Găvănescul, *Ocolul pământului în șapte luni și o zi – 20 februarie 1920 – 21 septembrie 1920: călătorie făcută cu A.S.R. Principele Carol, Moștenitorul Tronului*, vol. I, Tipografia Gutenberg, Timișoara, 1920, p. XV.
587 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 109/1939, vol. I, ff. 138–142; ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 681, f. 15.
588 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 47, 25 februarie 1939, p. 950; idem, nr. 98, 28 aprilie 1939, p. 2648; idem, nr. 108, 12 mai 1939, p. 3000.
589 „6 Iunie...", *România aeriană*, anul XII, nr. 6, iunie 1938, p. 1; Paul Teodorescu, „Aviația și marina sub Regele Carol II", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, pp. 602–612; Nicolae Stoenescu, „Armata în ultimii zece ani", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, pp. 613–621.
590 Christophe Midan, *op. cit.*, pp. 5–6.
591 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 112, 18 mai 1938, pp. 2408–2409; idem, anul CVII, nr. 71, 24 martie 1939, pp. 1488–1492.
592 Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, Hamden, 1969, p. 92.
593 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 6, 7 ianuarie 1939, p. 54.
594 *Frontul Mărășești*, anul III, nr. 10, mai 1938, p. 9.
595 *Pastorala Înalt Prea-Sfințitului Patriarh al României Miron pentru îndemn la liniște, pace, bună frățietate și supunere față de legi și autoritate*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1938, pp. 3–4.
596 *Pastorale, predici și cuvântări ținute de Înalt Prea Sfinția Sa Domn Domn Dr. Miron Cristea, Patriarh al României*, vol. VI, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1939, p. 186.
597 Miron Cristea, „România Nouă și Constituția ei", în *Un an de Constituție nouă în Ținutul Suceava: sub glorioasa domnie a M.S. Regelui Carol II*, Tiparul Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1939, p. 9.
598 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 49, 1 martie 1938, pp. 1132–1133.

599 Miron Cristea, „Cuvântare", în *Deschiderea pe anul școlar 1936–1937*, Așezământul Tipografic Datina Românească, Vălenii de Munte, 1936, pp. 13–14.
600 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 6, 7 ianuarie 1939, pp. 57–58.
601 Nicolae Iorga, „Despre continuitatea dinastică, conferință la radio – 7 iunie 1940", în Nicolae Iorga, *Sfaturi pe întunerec. Conferințe la radio 1931–1940*, Editura Casa Radio, București, 2001, pp. 654–658.
602 Idem, „Necesitatea autorității regale", în *Era nouă*, Asociația Publiciștilor Români, București, 1938, pp. 3–5.
603 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III-lea: Carol al II-lea, dosar nr. 44/1938, f. 2.
604 Nicolae Iorga, „Discursul Regelui", *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 124, 10 iunie 1939, p. 1.
605 Idem, „Cugetarea românească și regalitatea", în *Zece ani de domnie ai M.S. Regelui Carol al II-lea*, vol. I, Cartea Românească, București, 1940, pp. 17–21.
606 Idem, „Regele între ostași", *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 285, 29 decembrie 1939, p. 1.
607 Idem, „O vizită regală", *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 80, 10 aprilie 1938, p. 1; idem, *Definiția noii stări de lucruri în România, București*, Tipografia „Lupta", 1939, p. 26.
608 *Neamul românesc*, anul XXXV, nr. 151, 13 iulie 1940, p. 1.
609 Nicolae Iorga, *Mărturii pentru cine nu-l cunoaște și totuși îl judecă*, Cultura Neamului Românesc, Iași, 1918.
610 Idem, „Vorbe cuvenite", *Neamul românesc*, anul XXXV, nr. 199, 9 septembrie 1940, p. 1.
611 Acesta trimite personal circulare căminelor culturale pentru a le oferi instrucțiuni cu privire la modul cum ar trebui să sărbătorească aniversarea anuală a noii Constituții. Vezi: Biblioteca Centrală Universitară Carol I din București, *Dimitrie Gusti, 1880–1955*, Biblioteca Centrală Universitară Carol I, București, 2014, p. 167.
612 Vezi, de pildă: Dimitrie Gusti, „Regele și cultura la sate", *România*, anul I, nr. 8, 9 iunie 1938, p. 3; idem, *The Royal Foundations of Rumania*, Imprimeria Națională, București, 1939; Biblioteca Centrală Universitară Carol I din București, *Dimitrie Gusti, 1880–1955*, Biblioteca Centrală Universitară Carol I, București, 2014, pp. 159, 160, 163.
613 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala (1921–1946), dosar nr. 47/1939, f. 30.

614 Idem, dosar 75/1938, f. 167; Dimitrie Gusti, „Despre știința națiunii românești și serviciul social obligator al studențimii", *Sociologie românească*, anul II, nr. 2, ianuarie 1937, p. 2.

615 Dimitrie Gusti, „Știința națiunii", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 18.

616 Idem, „Prefață" la Henri H. Stahl, *Monografia unui sat: cum se alcătuiește spre folosul Căminului Cultural*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 5. Esența ideilor gustiene despre reformă socială și naționalism sunt cuprinse în două volume apărute în anii 1940 și 1941. Este vorba despre o antologie de texte teoretice și discursuri publicate în anii anteriori (vezi: Dimitrie Gusti, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, vol. I–II, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1940–1941).

617 Roland Clark, „Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania", *Nationalities Papers*, vol. 40, nr. 1, 2012, p. 108.

618 În această privință, naționalismul său îl determină pe rege să îl asocieze cu „*extrema dreaptă naționalistă*". Vezi: Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 56.

619 Istrate Micescu, *op. cit.*, p. 7.

620 Vezi, de pildă, un interviu acordat de el ziarului *Universul*, la începutul anului 1938 (*Universul*, anul LV, nr. 34, 4 februarie 1938, p. 11).

621 Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 200; Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, pp. 457, 460; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, pp. 121, 138.

622 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Casa de editură și presă „Șansa", București, 2003, pp. 56, 63, 101.

623 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 121.

624 Istrate Micescu, *Două discursuri în cadrul noii Constituții*, Imprimeria Națională, București, 1940, pp. 7–11.

625 Armand Călinescu este subsecretar de stat la Ministerul de Interne în guvernele conduse de Alexandru Vaida-Voevod (iunie-octombrie 1932; ianuarie-noiembrie

1933), iar apoi ministru de interne în timpul guvernării Goga-Cuza (decembrie 1937 – februarie 1938).

626 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 325.

627 Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 314–374.

628 Theodor Vlădescu, *op. cit.*, p. 56.

629 Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, pp. 362, 372, 388, 403; idem, *Noul regim*, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 27, 28, 115.

630 Idem, „Spiritul noului regim administrativ", în *Enciclopedia României*, vol. II, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 3–4; idem, *Noul regim*, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 23, 51, 195.

631 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 242, 19 octombrie 1939, pp. 5885–5886.

632 Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Editura Vestala, București, 1999, p. 218.

633 În 1938, Pop scrie prefața dicționarului Codului Penal „Carol al II-lea". Vezi: Valeriu Pop, „Prefață" la *Dicționarul Codului Penal Carol al II-lea*, Tiparul Românesc, București, 1938, pp. I–II.

634 Victor Slăvescu, *op. cit.*, pp. 360, 458, 466; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. V, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 93.

635 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 96/1940, vol. I, ff. 48, 53, 57, 81; Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Curtea Veche, București, 2003, pp. 225, 239.

636 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 962, ff. 1–3.

637 Vezi: Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 253, 256.

638 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 96/1940, vol. I, f. 72; Ion D. Enescu, *Naționalismul istoric și naționalismul creator*, Tipografia Cuvântul Românesc, București, 1939, p. 24; ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 871.

639 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VIII, Editura Machiavelli, București, 2007, pp. 96–97.

640 Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 32/1940.

641 Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally. Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms and Armour, Londra, 1995, p. 17.

642 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 251.

643 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 632, f. 13.

644 Nichifor Crainic, „Revoluția legionară", *Gândirea*, anul XIX, nr. 8, octombrie 1940, p. 521.

645 Petre Otu, *Îmbrățișarea Anacondei. Politica militară a României în perioada 1 septembrie 1939 – 22 iunie 1941*, Editura Militară, București, 2006, p. 5.

646 Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura ALL, București, 2000, p. 292.

647 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 198, 199, 213, 249.

648 *Ibidem*, p. 251 – însemnare din 30 august 1940.

649 *Ibid.*, p. 204.

650 Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 177.

651 *România satelor*, anul III, nr. 103, 7 iulie 1940, p. 1; *România*, anul III, nr. 812, 1 septembrie 1940, p. 12; *România*, anul III, nr. 813, 2 septembrie 1940, p. 1; „Motivele care au dus la cedarea unei părți din Ardeal", *Curentul*, anul XIII, 2 septembrie 1940, p. 1.

652 Vezi: Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, pp. 317–319; Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, Editura ALL, București, 2000, pp. 290–291; Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena: memorii iulie-august 1940*, Editura Enciclopedică, București, 1991, pp. 10, 11, 275; ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Informații, dosar nr. 814, ff. 15, 31; Gheorghe Tătărescu, *Evacuarea Basarabiei și a Bucovinei de nord*, Scrisul Românesc, Craiova, 1940, ff. 22–24.

653 ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 12/1940, f. 3.

654 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 48/1934, ff. 1–5.

655 Nicolae Iorga, „O măsură binefăcătoare: coloneii prefecți", *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 69, 29 martie 1938, p. 1.

656 Mihail Manoilescu, *Ideea de plan economic național*, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 21–22.

657 Pamfil Şeicaru, „Guvernul de concentrare naţională", *Curentul*, anul XI, 13 februarie 1938, p. 1; idem, „Disciplinarea Ţării", *Curentul*, anul XI, 20 februarie 1938, p. 1; idem, „Noua aşezare constituţională", *Curentul*, anul XI, 24 februarie 1938, p. 2; idem, „Descentralizare obligatorie şi parlamente provinciale", *Curentul*, anul XI, 5 martie 1938, p. 12; idem, „Acelaşi element hotărâtor: funcţionarul", *Curentul*, anul XI, 25 iunie 1938, pp. 1–2.

658 Sorin Alexandrescu, *op. cit.*, p. 8.

659 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2003, p. 325; idem, *Între datorie şi pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2003, p. 188.

660 Vezi: ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 327/1940, ff. 3–6.

661 Vezi, de pildă: Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, pp. 357–358.

662 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2002, p. 136; Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 405; ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 89/1939.

663 ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 77/1939.

664 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 26/1939, ff. 1–4.

665 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. II, Editura Machiavelli, Bucureşti, 1999, p. 155.

666 Idem, *Însemnări zilnice*, vol. V, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2002, p. 192.

667 În fruntea lor se află, succesiv: Miron Cristea (11 februarie 1938–6 martie 1939), Armand Călinescu (6 martie – 21 septembrie 1939), Gheorghe Argeşanu (21–28 septembrie 1939), Constantin Argetoianu (28 septembrie – 23 noiembrie 1939), Gheorghe Tătărescu (25 noiembrie 1939–4 iulie 1940) şi Ion Gigurtu (4 iulie – 4 septembrie 1940).

668 ANIC, fond Frontul Renaşterii Naţionale, dosar nr. 36, ff. 132–133; idem, dosar nr. 131, f. 23; idem, dosar nr. 282, f. 251; idem, dosar nr. 253, vol. I, f. 262; ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 32/1939, f. 3; idem, dosar nr. 156/1940, f. 3; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 9/1940, ff. 1–2; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VI, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2003, p. 22; idem, *Însemnări zilnice*, vol. VIII, Editura Machiavelli, Bucureşti, 2007, p. 111.

669 Pentru o analiză a acestei chestiuni pusă în legătură cu anii celui de-Al Doilea Război Mondial, vezi: Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–44*, Palgrave Macmillan, Londra, 2006, pp. 69–101.
670 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 959; idem, dosar nr. 1032, f. 12.
671 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VIII, Editura Machiavelli, București, 2007, p. 396.
672 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 253, vol. II, f. 231.
673 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 959, f. 95.
674 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 253, vol. I, ff. 285–287.
675 Vezi, de pildă: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 85/1939, vol. I, ff. 119–122; idem, dosar nr. 88/1939, ff. 354, 334–337; idem, dosar nr. 196/1938, vol. III, f. 20; idem, dosar nr. 23/1939, ff. 1–2; idem, dosar nr. 85/1939, vol. I, f. 123; ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 939, ff. 1–3; ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. VII/1940, ff. 1, 3.
676 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II-lea, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 55.
677 Idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 245, 264; 265; idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 132, 223.
678 Idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 253.
679 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 1041, f. 1; ANIC, fond Președinția Consiliului Miniștri, dosar nr. 8/1940, f. 2.
680 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 205, 5 septembrie 1940, p. 5058.
681 Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 332.

Capitolul 6 – *Un monarhism „fascist". Carlism și mimetism politic*

1 Mihail Manoilescu, „Sterilitatea ideologică a Franței postbelice", *Lumea Nouă*, nr. 7–10, iulie-octombrie 1938, pp. 195–198.
2 Vezi: Nichifor Crainic, „Imperialismul latin", *Sfarmă-Piatră*, anul II, nr. 25, 14 mai 1936, p. 2; idem, „Rasă și religiune", *Gândirea*, nr. 2, februarie 1935, pp. 57–66; Mihail Manoilescu, „Într-o tabără de muncă, în Germania nouă", *Lumea Nouă*, nr. 5, mai 1936, pp. 219–223.

3 Roger Griffin, „Political Modernism and the Cultural Production of «Personalities of the Right» in Inter-War Europe", în *In the Shadow of Hitler. Personalities of the Right in Central and Eastern Europe*, edited by Rebecca Haynes and Martyn Rady, I.B. Tauris, Londra, 2011, p. 34; Vezi și: Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, Londra, 2007.

4 Printre cele mai importante se numără: *Roma: revistă de cultură italiană* (1921–1933) și *Studii italiene* (1934–1943).

5 Nicolae Iorga, „Prefață" la Vincenzo Meletti, *Civilizația fascistă*, Tiparul Oltenia, București, 1931, p. 3.

6 Astăzi, Strada Nicolae Iorga.

7 Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1996, p. 314.

8 Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X, partea a VIII-a (1932–1934), Editura Machiavelli, București, 1997, p. 25.

9 Nichifor Crainic, „Giovinezza", *Calendarul*, anul II, 4 noiembrie 1933, p. 1.

10 Idem, *Zile albe, zile negre. Memorii*, vol. I, Casa Editorială „Gândirea", București, 1991, pp. 239–240.

11 În această privință, vezi: Romke Visser, „Fascist Doctrine and the Cult of the Romanità", *Journal of Contemporary History*, vol. 27, nr. 1, 1992, pp. 5–22; Jan Nelis, *From ancient to modern: the myth of romanità during the ventennio fascista*, Institut Historique de Belge, Bruxelles, 2011; Cristian Olariu, „Archaeology, Architecture and the Use of the Romanità in Fascist Italy", *Studia Antiqua et Archaeologica*, XVIII, 2012, pp. 351–357.

12 „O mare victorie italiană", *Neamul românesc*, anul XXVI, 14 ianuarie 1931, p. 1.

13 „Domnul profesor Iorga sărbătorit la Roma", *Neamul românesc*, anul XXVIII, 2 februarie 1933, p. 1.

14 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 518/1930, ff. 1–3.

15 Vladimir Ionescu, „Librăria italiană din București", *Cuvântul*, anul VIII, 29 ianuarie 1932, p. 1.

16 *Calendarul*, anul II, 11 ianuarie 1933, p. 1.

17 „Zece ani de agricultură fascistă", *Curentul*, anul V, 31 decembrie 1932, p. 5.

18 Ion Berciu, „Civilizația fascistă", *Neamul românesc*, anul XXVII, 5 august 1932, p. 1.

19 „Sărbătoarea pâinii – sărbătorirea muncii", *Neamul românesc*, anul XXVI, 5 august 1931, p. 1.
20 Johann Chapoutot, *Fascisme, nazisme et régimes autoritaires en Europe 1918–1945*, Presses Universitaires de France, Paris, 2013, p. 136.
21 Vezi: Richard J.B. Bosworth, „Dictators strong or weak? The model of Benito Mussolini", în Richard J.B. Bosworth (ed.), *The Oxford Handbook of Fascism*, Oxford University Press, New York, 2009, 259–275; *The Cult of the Duce: Mussolini and the Italians*, edited by Stephen Gundle, Christopher Duggan and Giuliana Pieri, Manchester University Press, Manchester, 2013.
22 Vezi: Arnd Bauerkämper, „Transnational Fascism: Cross-Border Relations between Regimes and Movements in Europe, 1922–1939", *East Central Europe*, vol. 37, 2010, pp. 214–246; idem, „Ambiguities of Transnationalism: Fascism in Europe Between Pan-Europeanism and Ultra-Nationalism, 1919–1939", *German Historical Institute Bulletin*, vol. 29, 2007, nr. 2, pp. 43–67; Luca de Caprariis, „Fascism for Export? The Rise and Eclipse of the Fasci Italiani all'Estero", *Journal of Contemporary History*, vol. 35, nr. 2, 2000, pp. 151–183.
23 *România. Revista Oficiului Național de Turism*, anul II, nr. 10, octombrie 1937, p. 30; *Curentul*, anul XI, 2 iunie 1938, p. 7.
24 ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1006/1938, ff. 1, 63.
25 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Informații, dosar nr. 647, ff. 1–2; *România*, anul I, nr. 74, 14 august 1938, p. 15; *Curentul*, anul XI, 15 iulie 1938, p. 5.
26 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, volumul al III-lea: Carol al II-lea, dosar nr. 127/1938, f. 113.
27 *Curentul*, anul XIII, 9 aprilie 1940, p. 3.
28 *L'Illustrazione Italiana*, anno 64, nr. 1, gennaio 1939.
29 *Cele trei Crișuri*, anul XXI, nr. 3–4, martie-aprilie 1940, p. 62.
30 Octavian Neamțu, *Țară nouă*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 177.
31 *România*, anul III, nr. 572, 1 ianuarie 1940, p. 7.
32 Emilio Gentile, *Qu'est-ce que le fascisme? Histoire et interprétation*, Gallimard, Paris, 2004, p. 348.
33 Vezi: Ralph Jessen, Hedwig Richter (eds), *Voting for Hitler and Stalin. Elections Under 20th Century Dictatorships*, Campus Verlag, Frankfurt, 2011.
34 António Costa Pinto, *The Nature of Fascism Revisited*, Columbia University Press, New York, 2012, p. 125.

35 *Constituțiunea „Regele Carol al II-lea"*, Tipografia „Lupta", București, 1938, p. 10.
36 Emilio Gentile, *op. cit.*, p. 256.
37 Christian Axboe Nielsen, *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, University of Toronto Press, Toronto, 2014, pp. 100–107.
38 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 179, 5 august 1938, p. 3602.
39 Emilio Gentile, *op. cit.*, p. 286.
40 Victoria De Grazia, „Dopolavoro", în *Dizionario del fascismo*, a cura di Victoria de Grazia e Sergio Luzzatto, volume primo, Einaudi, Torino, 2005, p. 444.
41 Inginer, director general în cadrul Ministerului Muncii, îndeplinește în acești ani funcții de conducere în așezământul „Muncă și Voe Bună"; este comisar general al Expoziției „Muncă și Voe Bună" din 1939.
42 Vezi: Mihail Ralea, „Munca în noul regim", în *Era nouă*, Asociația Publiciștilor Români, București, 1938, pp. 7–8; Stavri Cunescu, „Muncă și Voe Bună", în *Muncă și Voe Bună: folosirea timpului liber al muncitorilor*, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 12–13; ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1182/1938, f. 43.
43 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 265, 274.
44 *Straja Țării: buletin*, anul I, nr. 9–10, septembrie-octombrie 1938, pp. 13–14.
45 ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1184/1938, f. 20.
46 Idem, dosar 980/1939, f. 11.
47 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 44, 22 februarie 1940, p. 782.
48 Vezi: *Straja Țării: cinci ani de activitate 1935–1940*, Vremea, București, 1940, pp. 177–226.
49 *Ibidem*, p. 225.
50 *Straja Țării: buletin*, anul I, nr. 7–8, iulie-august 1938, pp. 157–159; idem, nr. 11–12, noiembrie-decembrie 1938, pp. 44–45, 122–124. Teofil Sidorovici vizitează din nou Italia în februarie 1940. Vezi: Eusebie Vicol, „Am fost în Italia Ducelui", *Cele trei Crișuri*, anul XXI, nr. 1–2, martie-aprilie 1940, p. 61.
51 *România*, anul I, nr. 71, 11 august 1938, p. 9.
52 *Straja Țării: buletin*, anul III, nr. 2, februarie 1940, pp. 10–12.
53 Tracy H. Koon, *Believe, Obey, Fight: Political Socialization of Youth in Fascist Italy 1922–1943*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1985, pp. 74, 98.
54 Emilio Gentile, *La religion fasciste. La sacralisation de la politique dans l'Italie de Mussolini*, Perrin, Paris, 2002, pp. 134–135.
55 Vezi: Kenneth Holland, *Youth in European Labor Camps: A Report to the American Youth Commission*, American Council on Education, Washington, 1939;

Kiran Klaus Patel, *Soldiers of Labor. Labor Service in Nazi Germany and New Deal America, 1933–1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005; Norbert Götz, Kiran Klaus Patel, „Facing the Fascist Model: Discourse and the Construction of Labour Services in the USA and Sweden in the 1930s and 1940s", *Journal of Contemporary History*, vol. 41, nr. 1, 2006, pp. 57–73.

56 *Cele trei Crișuri*, anul XXI, nr. 5–6, mai-iunie 1940, pp. 99–100.

57 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, volumul al III-lea: Carol al II-lea, dosar nr. 13/1940, ff. 1–3.

58 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Cinematografie, dosar nr. 15/1940, ff. 29, 47.

59 Cezar Petrescu, „O enciclopedie care întârzie", *Curentul*, anul V, 21 decembrie 1932, p. 1.

60 *Curentul*, anul VI, 14 februarie 1933, p. 2.

61 *Enciclopedia României*, volumele I–IV, Imprimeria Națională, București, 1938–1943.

62 Cezar Petrescu, „Domnia Regelui Carol al II-lea", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 945–970.

63 Constantin Iordachi, „A Continuum of Dictatorships: Hybrid Totalitarian Experiments in Romania, 1937–44", în António Costa Pinto, Aristotle Kallis (eds), *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Palgrave Macmillan, Londra, 2014, p. 244.

64 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 2546, f. 1.

65 Vezi: *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 36, 16 februarie 1939, p. 2.

66 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 2291.

67 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Cinematografie, dosar nr. 3/1939.

68 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 812, ff. 1, 2, 34, 37, 60; I.D. Suchianu, „Locul cinematografului în organizația noastră", în *Muncă și Voe Bună: folosirea timpului liber al muncitorilor*, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 71.

69 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 36, f. 1.

70 Citat în: Simion Mehedinți, *Învățătorul în Straja Țării*, Cugetarea, București, 1938, p. 7.

71 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 841, ff. 2, 17, 18, 19, 20.

72 Vezi: Lya Benjamin, „Naționalism și antisemitism în legislația regimului autoritar al regelui Carol al II-lea", *Studia et Acta Historiae Judaeorum Romaniae*, nr. 4, 1999, pp. 208–219.

73 Christophe Midan, *Carol al II-lea și teroarea istoriei 1930–1940*, Editura Militară, București, 2007, p. 328.
74 *Curentul*, anul XIII, 9 aprilie 1940, p. 3.
75 Idem, 22 iunie 1940, p. 3. Pentru o analiză a fenomenului rasismului românesc din această perioadă, vezi: Marius Turda, „Controlling the National Body: Ideas of Racial Purification in Romania, 1918–1944", în Christian Promitzer, Sevasti Trubeta, Marius Turda (eds), *Health, Hygiene and Eugenics in Southeastern Europe to 1945*, Central European University Press, Budapest, 2011, pp. 325–350.
76 Mihail Manoilescu, „Stil individualist și stil totalitar", *Lumea Nouă*, nr. 1–2, ianuarie-februarie 1938, p. 13; idem, „Țara muncitorilor", *Lumea Nouă*, nr. 7–10, iulie-octombrie 1939, pp. 228–229.
77 Vezi: *Buletinul A.G.I.R.*, anul XXI, nr. 5, mai 1939, p. 159; „Vizita grupului de ingineri români în Germania", *România*, anul III, nr. 740, 21 iunie 1940, p. 15.
78 „Importantele declarații ale domnului senator Mihail Manoilescu", *Ordinea*, anul IV, 6 februarie 1935, p. 5.
79 Vezi: Arnd Bauerkämper, „Transnational Fascism: Cross-Border Relations between Regimes and Movements in Europe, 1922–1939", *East Central Europe*, vol. 37, nr. 2, 2010, pp. 233–239; Claudia Baldoli, „Anglo-Italian Fascist Solidarity? The Shift from Italophilia to Naziphilia in the BUF", în Julie V. Gottlieb, Thomas P. Lineham (eds), *The Culture of Fascism. Visions of the Far Right in Britain*, I.B. Tauris, Londra, 2004, pp. 147–161.
80 *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 189, 17 august 1940, pp. 4210–4211.
81 George L. Mosse, *La révolution fasciste. Vers une théorie générale du fascisme*, Seuil, Paris, 2003, p. 82.
82 Johann Chapoutot, *op. cit.*, p. 3.
83 Emilio Gentile, *La religion fasciste. La sacralisation de la politique dans l'Italie de Mussolini*, Perrin, Paris, 2002, p. 57.
84 Vezi: Allert Tilman, *Le salut allemand. Histoire d'un geste funeste*, Éditions Jacqueline Chambon, Paris, 2006; Martin M. Winkler, *The Roman Salute: Cinema, History, Ideology*, The Ohio State University Press, Columbus, 2009.
85 Vezi: *Curentul*, anul XII, 4 ianuarie 1939, p. 11.
86 Vezi: Luminița Machedon, Ernie Scoffham, *Romanian Modernism. The Architecture of Bucharest, 1920–1940*, Massachusetts Institute of Technology Press, New York, 1999; *Modern Architecture in Interbellum Romania*, NOI Media Print, București, 2013; *București, anii 1920-1940. Între avangardă și modernism*, Simetria, București, 1994; Carmen Popescu (coord.), *(Dis)Continuități. Fragmente de*

modernitate românească în prima jumătate a secolului al 20-lea, Editura Simetria, București, 2010.

87 Vezi: Luca Matei Stoian, *Interferențe arhitecturale italiene în arhitectura modernă românească*, Igloo, București, 2017; Luminița Machedon, Florin Machedon, „Arhitectura modernă din România în perioada 1920–1940", în *București, anii 1920–1940. Între avangardă și modernism*, Editura Simetria, București, 1994, p. 84. Vezi inclusiv: „Arhitectura nouă a Germaniei", *Arhitectura*, nr. 2, 1940.

88 Militza Sion, *Crezul simplității. Horia Creangă 1892–1943*, Editura Simetria, București, 2012, p. 90.

89 Vezi: ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 20/1938, f. 62; *România*, anul II, nr. 357, 29 mai 1939, p. 15.

90 România participă la ambele expoziții internaționale de la Milano (din aprilie 1939 și aprilie 1940), dar se înscrie și pe lista participanților la proiectata „Esposizione Universale di Roma 1942", închinată aniversării a douăzeci de ani de la crearea regimului fascist italian. Vezi: ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 2409, ff. 8–9; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 254/1939, f. 152.

91 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, volumul al III-lea: Carol al II-lea, dosar nr. 127/1939, vol. I, ff. 101–104.

92 Vezi: *Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună": călăuză*, Atelierele Luceafărul S.A., București, 1939; ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1192/1938.

93 Emilio Gentile, *La religion fasciste. La sacralisation de la politique dans l'Italie de Mussolini*, Perrin, 2002, p. 244.

94 Vezi: *Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună": călăuză*, Atelierele Luceafărul S.A., București, 1939.

95 ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1192/1938, ff. 20, 32.

96 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, p. 247.

97 Johann Chapoutot, *op. cit.*, p. 198.

98 Victoria De Grazia, *op. cit.*, p. 446.

99 Emilio Gentile, *La religion fasciste. La sacralisation de la politique dans l'Italie de Mussolini*, Perrin, Paris, 2002, pp. 43–44; Claudia Salaris, *À la fête de la Révolution: artistes et libertaires avec D'Annunzio à Fiume*, Éditions du Rocher, Monaco, 2006, pp. 21–22; George L. Mosse, „The Poet and the Exercise of Political Power: Gabrielle D'Annunzio", *Yearbook of Comparative and General Literature*, Indiana University, vol. 22, 1973, p. 33, 39; Michael A. Ledeen, *The First*

Duce: D'Annunzio at Fiume, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1977, pp. VII–VIII.

100 George L. Mosse, *La révolution fasciste. Vers une théorie générale du fascisme*, Seuil, Paris, 2003, p. 115.

101 Vezi: Marie-Anne Matard-Bonucci, *L'Italie fasciste et la persecution des Juifs*, PUF, Paris, 2012.

102 Martin Blinkhorn, *Fascism and the Right in Europe, 1919–1945*, Longman, Londra, 2000, p. 42.

103 *Ibidem*, p. 110.

104 Juan Linz, *Régimes totalitaires et autoritaires*, Armand Colin, Paris, 2006, p. 22.

105 Roger Griffin, „Staging the Nation's Rebirth: The Politics of Aesthetics of Performance in the Context of Fascist Studies", în Günther Berghaus (ed.), *Fascism and Theatre. Comparative Studies on the Aesthetics and Politics of Performance in Europe 1925–1945*, Berghahn Books, Oxford, 1996, p. 19.

106 Idem, „Foreword", în António Costa Pinto, Aristotle Kallis (eds), *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Palgrave Macmillan, Londra, 2014, p. IX.

107 Idem, *The Nature of Fascism*, Routledge, Londra, 1991, pp. 165, 166, 196.

108 António Costa Pinto, *The Nature of Fascism Revisited*, Columbia University Press, New York, 2012, p. 91.

109 António Costa Pinto, Aristotle Kallis, „Introduction", în António Costa Pinto, Aristotle Kallis, *op. cit.*, p. 5.

110 Aristotle Kallis, „«Fascism», «Para-fascism» and «Fascistization»: On the Similarities of Three Conceptual Categories", *European History Quarterly*, volume 33, nr. 2, 2003, pp. 220, 243.

111 Robert O. Paxton, *The Anathomy of Fascism*, Alfred A. Knopf, New York, 2004, pp. 216–217.

112 Dylan Riley, *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain and Romania, 1870–1945*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2010, p. 113.

113 *Ibidem*, p. 142.

114 *Ibid.*, p. 146.

115 Johann Chapoutot, *op. cit.*, pp. 124–125.

116 *Ibidem*.

Capitolul 7 – *Estetizarea carlistă a politicului ca instrument de naționalizare a maselor*

1 Pentru un reportaj care relatează acest eveniment, vezi: *Neamul românesc*, anul XXXIV, nr. 101, 10 mai 1939, p. 1.

2 În această privință, vezi: James George Frazer, *The Golden Bough: a study in comparative religion*, Macmillan, Londra, 1900; Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: a study in mediaeval political theology*, Princeton University Press, Princeton, 1957; Marc Bloch, *Les rois thaumaturges: étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*, Gallimard, Paris, 1987.

3 Grigore Gafencu, *Însemnări politice 1929–1939*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 18.

4 Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914–1945*, Routledge, Londra, 1995, pp. 12–13.

5 Mabel Berezin, *Making the Fascist Self. The Political Culture of Interwar Italy*, Cornell University Press, Ithaca, 1997, p. 26.

6 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Silex, București, 1995, p. 149.

7 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 145/1939, ff. 33–35.

8 Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918–1940)*, vol. I, Editura Humanitas, București, 1993, p. 234.

9 Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 258.

10 Ion Răducanu, *Din amintirile unui septuagenar*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 174.

11 ANIC, fond Regele Carol al II-lea. Arhiva personală, dosar nr. II/61, f. 1; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 141/1939; Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 190; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, Editura Machiavelli, București, 1998, p. 459; idem, *Însemnări zilnice*, vol. II, Editura Machiavelli, București, 1999, p. 251.

12 *România. Revista Oficiului Național de Turism*, anul III, nr. 2, februarie 1938, p. 25.

13 Vezi: Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *op. cit.*, pp. 155, 187, 193, 194, 228; idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 246, 247, 267, 341, 342, 347; idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 158; Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. II, Editura

Enciclopedică, București, 1996, p. 405; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 39; idem, *Însemnări zilnice*, vol. VI, Editura Machiavelli, București, 2003, pp. 22–23; Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Editura Vestala, București, 1999, p. 59; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 130/1936, f. 1; idem, dosar nr. 30/1937, f. 1, 6; idem, dosar nr. 127/1939 vol. I, ff. 136–138; ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 37/1938, f. 63; idem, dosar nr. 100/1938, f. 1; ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 1780/1936, f. 1; idem, dosar nr. 2116, f. 26; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 113/1938, ff. 1, 20.

14 Vezi: Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 117.

15 Vezi: ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 254/1939, f. 166; ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 20, ff. 55–56; idem, dosar nr. 141, ff. 186–187; idem, dosar nr. 788, f. 14; *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 42, 20 februarie 1939, pp. 865–885.

16 Mihail Manoilescu, „Salutul roman", *Lumea Nouă*, nr. 5, mai 1934, p. 292.

17 Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 219.

18 Filaret Doboș, *Arcașii. Gânduri și fapte din Țara de Sus*, Tipografia Cernăuțeanu Teodot, Cernăuți, 1940, p. 127.

19 Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Editura „Națională" S. Ciornei, București, 1939, p. 319.

20 Teofil Sidorovici, *Straja Țării: circulara-directivă nr. 1*, Tipografia „Bucovina" I.E. Torouțiu, București, 1938, p. 55; ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 591, f. 59.

21 Vezi: „Noua uniformă a miniștrilor. A fost introdus salutul roman", *Curentul*, anul XII, 4 ianuarie 1939, p. 11; *Legea Frontului Renașterii Naționale*, Imprimeria Națională, București, 1940; Victor Slăvescu, *Note și însemnări zilnice*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp. 349–350.

22 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 242, 19 octombrie 1939, pp. 5873–5874.

23 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 346.

24 Vezi: Horia Sima, *Sfârșitul unei domnii sângeroase*, Editura Metafora, Constanța, 2004, pp. 204–205.

25 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 633, f. 1; *Ilustrațiunea română*, anul X, nr. 6, miercuri, 2 februarie 1938, p. 2; *Albina*, anul XLI, nr. 5, 4 februarie 1938, p. 80.
26 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 976, f. 3.
27 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 229/1938, ff. 2, 4, 7.
28 ANIC, fond Ministerul Cultelor și Artelor, dosar nr. 75/1939, f. 33.
29 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 256, 4 noiembrie 1939, p. 6147.
30 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 368/1938, f. 6.
31 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 240/1939, f. 104.
32 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 242, 19 octombrie 1939, pp. 5873–5874.
33 ANIC, fond Casa Regală. Miscelanee, dosar nr. 885, f. 30; *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 144, 27 iunie 1938, p. 3084; Teofil Sidorovici, Aurel S. Goia, *Carnetul străjerului*, Editura Socec & Co., București, 1940, p. 17.
34 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 143, 25 iunie 1938, p. 3020; idem, anul CVII, nr. 75, 29 martie 1939, p. 1620; idem, anul CVII, nr. 256, 4 noiembrie 1939, pp. 6137–6154.
35 Vezi: Barbara Miller-Lane, *Architecture and Politics in Germany 1918–1945*, Harvard University Press, Harvard, 1968; Robert R. Taylor, *The Word in Stone: the Role of Architecture in National Socialist Ideology*, University of California Press, Berkeley, 1974; Franco Borsi, *L'ordre monumental. Europe 1929–1939*, Hazan, Paris, 1986; Alexander Scobie, *Hitler's State Architecture: the Impact of Classical Antiquity*, Pennsylvania State University Press, 1990; Emilio Gentile, *Fascimo di Pietra*, Laterza, Roma, 2007.
36 Carmen Popescu, „Un patrimoine de l'identité: l'architecture à l'écoute des nationalismes», *Études balkaniques*, vol. 12, 2005, pp. 135–171. Vezi și: Carmen Popescu, *Le style national roumain: construire une nation à travers l'architecture, 1881–1945*, Presses Universitaires de Rennes-Simetria, Rennes-București, 2004.
37 Cathérine Durandin, *Bucarest. Mémoires et promenades*, Éditions Hesse, Paris, 2000, p. 185.
38 În iunie 1939, tocmai Carol al II-lea este persoana care pune piatra fundamentală a Palatului administrativ al Căilor Ferate Române. Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 133, 13 iunie 1939, p. 3756.
39 Pentru dezbaterea privind stilul arhitectural „Carol al II-lea", vezi: Petre Antonescu, „Un răspuns", *Cele trei Crișuri*, anul XIX, nr. 5–6, mai-iunie 1938, p. 89; idem, *Pentru un stil „Regele Carol al II-lea" în arhitectura românească*, Imprimeria

Națională, București, 1938; idem, *Renașterea arhitecturii românești*, Imprimeria Națională, București, 1939; „Arhitectura orașelor noastre. Un răspuns al domnului arhitect Petre Antonescu, rector al Academiei de Arhitectură", *Neamul românesc*, anul XXXIII, nr. 135, 24 iunie 1938, p. 1; Ion D. Enescu, „Stilul Regele Carol II", *Arhitectura*, nr. 2, 1939, pp. 4–5; idem, *Arhitectura, Renașterea Națională: Stilul Regele Carol al II-lea*, Imprimeria Națională, București, 1940; Olga Greceanu, *Renașterea picturii naționale*, Imprimeria Națională, București, 1939; Constantin C. Brăiesku, *Considerațiuni asupra arhitecturii românești de azi*, Imprimeria Națională, București, 1940.

40 Mariana Celac, Octavian Carabela, Marius Marcu-Lapadat, *București: arhitectură și modernitate. Un ghid adnotat*, Simetria, București, 2005, pp. 32, 59.

41 ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 232, f. 1.

42 Primăria Municipiului București, *Luna Bucureștilor 1940: îndrumare în expoziție*, Atelierele Grafice Marvan S.A.R., București, 1940, p. 28.

43 Vezi: *Urbanismul*, anul XIV, nr. 11–12, noiembrie-decembrie 1937; România, anul II, nr. 245, 4 februarie 1939, p. 4.

44 Vezi: ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 166/1939, ff. 115–116; A. Munte, „Bucureștii în prefacere. Un oraș nou se înalță din vechile aspecte", *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 641, 2 mai 1939, pp. 6, 17; *România. Revista Oficiului Național de Turism*, anul IV, nr. 12, decembrie 1939, pp. 30–31.

45 Primăria Municipiului București, *Planul director de sistematizare al Municipiului București*, Editura Institutului Urbanistic al României, București, 1934, p. 68.

46 Vezi: „Amenajarea Pieței 8 Iunie", *Neamul românesc*, anul XXXII, 24 martie 1937, p. 4; „Piața 8 Iunie", *Neamul românesc*, anul XXXII, 20 august 1937, p. 2; *Urbanismul*, anul XIV, nr. 9–10, septembrie-octombrie 1937.

47 „Piață monumentală în Capitală", *Realitatea ilustrată*, anul XII, nr. 579, 23 februarie 1938, p. 5; „Cum va arăta Piața 8 Iunie: cel mai monumental ansamblu urbanistic al Capitalei", *România*, anul II, nr. 368, 9 iunie 1939, p. 8.

48 Vezi: *Straja Țării – 8 Iunie 1938: prima expoziție a muncii străjerești*, Direcția Generală a Propagandei, București, 1938; *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 130, 9 iunie 1939, p. 3672; „Suveranul a inaugurat marți prima expoziție a Străjii Țării", *Curentul*, anul XI, 10 iunie 1938, p. 3.

49 Vezi: *A III-a expoziție a Echipelor Regale studențești: catalog*, Fundația Culturală Regală, București, 1937; *Catalogul Echipelor Regale Studențești*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, p. 4; ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 8/1938, ff. 27–29.

50 Oficiul Național de Educație Fizică, *Expoziția demonstrativă a educației fizice 8 iunie – 8 iulie 1934: catalogul oficial*, București, 1934, p. 6.
51 *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 71, 24 martie 1939, p. 1506.
52 Idem, nr. 132, 12 iunie 1939, p. 3708.
53 *România. Revista Oficiului Național de Turism*, anul II, nr. 5, mai 1937, p. 22.
54 ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 2116, f. 26.
55 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 26, 2 februarie 1938, p. 695.
56 Vezi: Primăria Municipiului București, *Luna Bucureștilor 1940: îndrumare în expoziție*, Atelierele Grafice Marvan S.A.R., București, 1940, pp. 6–7.
57 *Ibidem*, p. 13.
58 Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, Editura Minerva, București, 1981, p. 318; Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl (1985–1987)*, Editura Paideia, București, 2000, pp. 110–111; *A III-a expoziție a Echipelor Regale studențești: catalog*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, p. 168.
59 Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 322.
60 ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 7/1936, f. 23.
61 Vezi: John E. Findling (ed.), *Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions, 1851–1988*, Greenwood Press, Westport, 1990; Brigitte Schroeder-Gudehus, Anne Rasmussen, *Les fastes du progrès. Le guide des Expositions Universelles 1851–1992*, Flammarion, Paris, 1992.
62 Vezi: Katherine Smits, Alix Jansen, „Staging the nation at expos and world's fairs", *National Identities*, vol. 14, nr. 2, 2012, pp. 173–188.
63 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 130/1936, f. 1; Constantin C. Moșinschi, „Pavilionul României la Expoziția din Bruxelles", *Arhitectura*, nr. 3, octombrie 1935, p. 13.
64 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Silex, București, 1995, p. 155.
65 ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1007/1939, f. 57.
66 ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 12/1936; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 30/1937, f. 1, 6; *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 112, 18 mai 1938, p. 2413; ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 8/1938, pp. 17, 18, 79, 81, 83, 107, 109; idem, dosar 100/1938, f. 1.
67 Pentru o analiză a acestui eveniment, vezi: Marco Duranti, „Utopia, Nostalgia and World War at the 1939–40 New York World's Fair", *Journal of Contemporary History*, vol. 41, nr. 4, 2006, pp. 663–683.

68 Imaginea este reprodusă în: *Cele Trei Crișuri*, nr. 7–8, iulie-august 1939, p. 141.
69 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 127/1939, vol. I, ff. 101–104; *România*, anul II, nr. 306, 6 aprilie 1939, p. 2; *Curentul*, anul XII, 9 aprilie 1939, p. 21.
70 Pentru imagini din cadrul expoziției, vezi: *Arhitectura*, nr. 3, 1939, pp. 37–44.
71 ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 974/1939, f. 3.
72 *Expoziția Internațională „Muncă și Voe Bună": călăuză*, Atelierele Luceafărul S.A., București, 1939, pp. 20–22.
73 Idem, pp. 30–32.
74 Idem, pp. 42–44.
75 Idem, p. 48.
76 Dumitru Radu, „Luna Bucureștilor 1937", *Urbanismul*, anul XIV, nr. 7–8, iulie-august 1937, p. 314.
77 „Luna Bucureștilor 1936. Considerațiuni și rezultate", *Urbanismul*, anul XIII, nr. 7–8, iulie-august 1936, pp. 347.
78 ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1007/1939, f. 56.
79 Vezi: George L. Mosse, *The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*, Howard Fertig, New York, 1975.
80 Este vorba despre textul „Trăiască Regele!". Începând din 1938, intonarea „Imnului Regal" devine obligatorie înainte de fiecare reprezentație oferită în teatrele și operele din țară (vezi: ANIC, fond Ţinutul Bucegi, dosar 1, f. 4).
81 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1930, f. 89.
82 Vezi: *Calendarul România Satelor*, București, 1939, p. 31; *Almanahul străjerilor 1940*, Editura Librăriei Socec & Co., S.A., București, 1940, p. 82.
83 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 6, 8 ianuarie 1938, p. 102; idem, anul CVII, nr. 2, 2 ianuarie 1939, p. 6; *Curentul*, anul XI, 9 ianuarie 1938, p. 6; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 100/1938, ff. 36–38; ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 212/1938, ff. 220–221; *România*, anul III, nr. 578, 9 ianuarie 1940, p. 4.
84 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 6, f. 23; idem, dosar nr. 8, f. 19; idem, dosar nr. 272, ff. 3–4; *România*, anul II, nr. 267, 26 februarie 1939, p. 7.
85 În această zi se comemorează atât proclamarea independenței regatului României – 10 mai 1877 –, cât și venirea în țară a regelui Carol I – 10 mai 1866.
86 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 104, 7 mai 1938, pp. 2232–2233; idem, anul CVII, nr. 104, 6 mai 1939, pp. 2871–2872; idem, anul CVIII, nr. 105, 8 mai 1940,

pp. 2170–2171; ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale – Propagandă, dosar nr. 983, ff. 192, 245.

87 Vezi: Alex Munte, „Un Rege Mare și opera lui. Proslăvirea lui Carol I", *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 643, 16 mai 1939, p. 15.

88 Dumitru Dumitrescu, *Carnetul meu de străjer*, Librăria Cooperativă Națională, Timișoara, 1938, p. 17.

89 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 246, f. 26.

90 *Tribuna*, anul II, nr. 238, luni, 16 octombrie 1939, p. 8.

91 „Aniversarea zilei de naștere a M.S. Regelui Carol II", *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 666, 24 octombrie 1939, pp. 2–3.

92 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 156/1930, f. 8; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 15/1933, f. 210; ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 100/1938, ff. 14–15.

93 Vezi: Daniel Leese, „Rituals, Emotions and Mobilization: The Leader Cult and Party Politics", în Paul Corner, Jie-Hyun Lim (eds), *The Palgrave Handbook of Mass Dictatorship*, Palgrave Macmillan, Londra, 2016, pp. 217–228.

94 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 127/1939, vol. I, ff. 136–138. Vezi și: Maria Bucur, *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*, Indiana University Press, Bloomington, 2009, p. 113.

95 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 37/1938, f. 63; idem, dosar nr. 100/1938, ff. 14–15.

96 Grigore Ionescu, *București: ghid istoric și artistic*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1938, pp. 39–40.

97 Pentru o definiție a acestui concept, vezi: *Les lieux de mémoire*, sous la direction de Pierre Nora, vol. I, Gallimard, Paris, 1984, pp. XVII–XLII.

98 Vezi: *Curentul*, anul XII, 23 aprilie 1939, p. 5.

99 Octavian Buzea, *Clujul: 1919–1939. Glas izbânzilor românești*, Tipografia Ardealul, Cluj, 1939, p. 7.

100 Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 260.

101 *Curentul*, anul V, 9 iunie 1932, p. 4.

102 Pentru un articol dedicat „Aleii Restaurației", vezi: *România*, anul II, nr. 329, 1 mai 1939, p. 19.

103 Claude Rivière, *Les liturgies politiques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1988, p. 163.

104 Vezi: *Straja Țării: cinci ani de activitate 1935–1940*, Editura Vremea, București, 1940.
105 Vezi: *Straja Țării: buletin, anul I*, nr. 5–6, mai-iunie 1938, pp. 49–50; *Realitatea ilustrată*, anul XII, nr. 597, 29 iunie 1938, p. 22.
106 *Ilustrațiunea Română*, anul X, nr. 25, 15 iunie 1938, p. 3.
107 Antonio Momoc, *Capcanele politice ale sociologiei interbelice: școala gustiană între carlism și legionarism*, Editura Curtea Veche, București, 2012, p. 202.
108 Günther Berghaus, „Introduction", în Günther Berghaus (ed.), *Fascism and Theatre. Comparative Studies on the Aesthetics and Politics of Performance in Europe 1925–1945*, Berghahn Books, Oxford, 1996, p. 5.
109 George L. Mosse, *op. cit.*, pp. 1–20.
110 *Ibidem*, p. 4.
111 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 2006, pp. 5–7.
112 Pentru o teoretizare a acestui concept, vezi: Claude Rivière, *Les Liturgies politiques*, Presses Universitaires de France, Paris, 1992.
113 George L. Mosse, *Confronting the Nation: Jewish and Western Nationalism*, Brandeis University Press, Hanover, 1993, p. 40.

Capitolul 8 – *Monarhismul carlist ca ideologie a palingenezei naționale*

1 Sabin Manuilă, Dumitru C. Georgescu, „Populația României", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 135–137.
2 George Banu, „La politique medico-sociale", în *La vie rurale en Roumanie: XIVe congrès international de sociologie: Bucarest 1940*, Imprimeria Națională, București, 1940, p. 155.
3 Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, Routledge, Londra, 1991, pp. 34–36.
4 Idem, „Political Modernism and the Cultural Production of «Personalities of the Right» in Inter-War Europe", în *In the Shadow of Hitler. Personalities of the Right in Central and Eastern Europe*, edited by Rebecca Haynes and Martyn Rady, I.B. Tauris, Londra, 2011, p. 32.
5 Octavian Neamțu, *Țară nouă*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 177.
6 *România*, anul III, nr. 572, 1 ianuarie 1940, p. 7.
7 Vezi: Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave Macmillan, Londra, 2007.

8 În această privință, vezi: Marshall Berman, *All that is Solid Melts into Air. The Experience of Modernity*, Verso, Londra, 1982; David Weir, *Decadence and the Making of Modernism*, University of Massachusetts Press, Amherst, 1996. Regimul politic parlamentar este prezentat explicit de către propagandă ca fiind unul „*decadent*". Vezi: Ion N. Diaconescu, *Guvernul Renașterii Naționale. Noua eră constituțională: album omagial*, Tiparul Românesc, București, 1939, p. 9.

9 Nae Ionescu, scrisoare către Armand Călinescu, reprodusă în: Nae Ionescu, *Scrisori și memorii*, ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Marin Diaconu, Muzeul Literaturii Române, București, 2006, p. 40.

10 Nae Ionescu, „Între statul de drept și instituțiile de fapt", *Cuvântul*, anul VI, 3 iulie 1930, p. 1.

11 Dacă suprafața statului român crește de la 138 000 de kilometri pătrați la 295 049 de kilometri pătrați (vezi: *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 133), după Primul Război Mondial italienii reproșează Aliaților de a nu le fi acordat toate teritoriile promise în schimbul participării la război prin Tratatul de la Londra, semnat în 1915 de guvernul condus de Antonio Salandra. Naționaliștii italieni vorbesc acum despre o „victorie mutilată" (*vittoria mutilata*). Vezi: James H. Burgwyn, *The Legend of the Mutilated Victory: Italy, the Great War, and the Paris Peace Conference, 1915–1919*, Greenwood Press, Westport, 1993.

12 Emilio Gentile, *Il mito dello Stato nuovo. Dal radicalismo nazionale al fascismo*, Editori Laterza, Bari, 1999. Pentru prima ediție, vezi: *Idem*, *Il mito dello Stato nuovo dall'antigiolittismo al fascismo*, Editori Laterza, Bari, 1982. Vezi și: idem, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Praeger Publishers, Westport, 2003.

13 George L. Mosse, *Confronting the Nation: Jewish and Western Nationalism*, Brandeis University Press, Hanover, 1993, p. 29.

14 Vezi: Mihail Manoilescu, *Le parti unique: institution politiques des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1936; idem, *Le siècle du corporatisme: doctrine du corporatisme intégral et pur*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1934.

15 *Tendințele tinerei generații: două conferințe de Mircea Vulcănescu și Mihail Manoilescu*, Tipografia Ziarului Universul, București, 1934, p. 30.

16 *Ordinea*, anul IV, 6 februarie 1935, p. 5.

17 Mihail Manoilescu, *România, Stat corporativ*, Tipografia Modernă, București, 1933, p. 5.

18 Idem, *Memorii*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 370.

19 Idem, *Le parti unique: institution politique des régimes nouveaux*, Les Œuvres Françaises, Paris, 1936, p. 138.

20 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 159/1931, f. 99. Idem, dosar nr. 147/1930, f. 117.

21 Ibidem.

22 Grigore Gafencu, *Însemnări politice 1929–1939*, Editura Humanitas, București, 1991, pp. 315–316; *Curentul*, anul VII, 25 august 1934, p. 9; *Curentul*, anul IX, 21 octombrie 1936, p. 5.

23 Gheorghe Cardaș, *Regele Carol al II-lea preamărit cu slavă și credință de cântăreții neamului*, Editura Librăriei Universale Alcalay, București, 1936, p. 73; Simion Mehedinți, *Prefață* la George Beuran, *Majestatea Sa Regele Carol al II-lea, Regele Copiilor*, București, 1935, p. 4.

24 Victor Bradu Ghițulescu, *Cartea de aur: 70 de ani de la întemeierea Dinastiei române 1866–1936*, Federația Generală a Presei din Provincie, București, 1936, p. 45.

25 Titlul unei conferințe radiofonice ținute de Cezar Petrescu în octombrie 1939. Vezi *România*, anul II, nr. 501, 20 octombrie 1939, p. 5.

26 Vezi: *România*, anul I, nr. 134, 13 octombrie 1938, p. 1; *România satelor*, anul III, nr. 89, 17 martie 1940, p. 6; Nichifor Crainic, „Copilărie și sfințenie", *Gândirea*, anul XVII, nr. 1, ianuarie 1938, p. 1; Mihail Ralea, „Munca în noul regim", în *Era nouă*, Asociația Publiciștilor Români, București. 1938, p. 8; Gheorghe Alexianu, „Regimul electoral în România", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 244; *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 15.

27 Mihail Manoilescu, „Au murit notele", *Lumea Nouă*, nr. 3–4, martie-aprilie 1938, p. 112.

28 Armand Călinescu, *Noul regim*, Imprimeria Națională, București, 1939; idem, „Spiritul noului regim administrativ", în *Enciclopedia României*, vol. II, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 3–5; idem, „Discurs rostit la instalarea Rezidentului Regal al Ținutului Sucevei", în *Un an de Constituție nouă în Ținutul Suceava: sub glorioasa domnie a M.S. Regelui Carol II*, Tiparul Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1939, pp. 11–12.

29 Idem, *Noul regim*, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 103.

30 Pamfil Șeicaru, „Cadru nou, dar și viață nouă", *Curentul*, anul XI, 3 iunie 1938, p. 12.

31 Idem, „Constituția muncitorilor", *Curentul*, anul XI, 2 martie 1938, p. 12.

32 Idem, „Acțiuni de transfigurare a Statului", *Curentul*, anul XII, 13 ianuarie 1939, p. 12.

33 Vezi, de pildă: Ștefan Șoimescu, *Pe drumul reînnoirii*, Bucovina, I.E. Torouțiu, București, 1938; *Era nouă*, Asociația Publiciștilor Români, București, 1938; Ion C. Dumitrescu, Gheorghe Crețu, *Era nouă a României sau opera constructivă a M.S. Regelui Carol II*, Tipografia Eminescu, Cernăuți, 1939; Ion C. Dumitrescu, *M.S. Regele Carol II. Restaurația: înfăptuiri. O eră nouă*, București, 1939; Grigore Tăușan, *M.S. Regele Carol al II-lea și progresul țării noastre*, f.e., București, 1939; Octavian Neamțu, *op. cit.*; Anastase Pascali, Ilie Anesiea, *Pe căile renașterii*, editura autorilor, București, 1939; Dumitru Dem Dimăncescu, *New Romania*, The Shakespeare Head Press, Oxford, 1939; Ioan Andreian, *M.S. Regele Carol al II-lea: rege creator de viață nouă. 8 Iunie 1930 – 8 Iunie 1940*, Tiparul Albina Românească, Iași, 1940; Ion D. Enescu, *Arhitectura, Renașterea Națională: Stilul Regele Carol al II-lea*, Imprimeria Națională, București, 1940.

34 Armand Călinescu, *Noul regim*, Imprimeria Națională, București, 1939; idem, „Spiritul noului regim administrativ", în *Enciclopedia României*, vol. II, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 5.

35 Mihail Manoilescu, „Politica muncii naționale", în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 229.

36 *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 49, 1 martie 1938, p. 1133.

37 *Straja Țării: buletin*, anul I, nr. 5–6, mai-iunie 1938, p. 11.

38 Octavian Neamțu, *op. cit.*, pp. 14, 15, 16, 29, 105, 106, 180.

39 Alexandru Bădăuță, „Participarea României la Expoziția Universală de la New York", *Cele trei Crișuri*, anul XX, nr. 3–4, martie-aprilie 1939, p. 60.

40 Dimitrie Gusti, *Cunoaștere și acțiune în serviciul națiunii*, vol. II, 1940–1941, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, p. 139.

41 Cezar Petrescu, „Regele Carol, mesager al păcii reale", *România*, anul I, nr. 173, 21 noiembrie 1938, p. 1.

42 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 46/1938, f. 3.

43 Constantin Argetoianu, „Pe marginea unui bilanț", în *Zece ani de domnie ai M.S. Regelui Carol al II-lea*, vol. I, Cartea Românească, București, 1940, p. 32.

44 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 28, f. 47.

45 *România*, anul III, nr. 628, 28 februarie 1940, p. 6.

46 ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 254/1939, f. 149.

47 Vezi, de pildă: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 109/1939.

48 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 843, f. 32.
49 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 90/1939, f. 9.
50 Idem, dosar nr. 85/1938, f. 1.
51 Un bucureștean care dedică suveranului câteva strofe cu prilejul aniversării Restaurației din 1939 le intitulează pur și simplu „*Vremuri noi*". Vezi: ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 109/1939, vol. II, f. 136.
52 Cezar Petrescu, „Domnia Regelui Carol al II-lea", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 945–963.
53 *Ibidem*, p. 963.
54 *Țară nouă prin munca tuturor*, Biblioteca Frontului Renașterii Naționale, București, 1938.
55 *Almanahul străjerilor 1940*, Editura Librăriei Socec & Co., S.A., București, 1940, p. 99.
56 Octavian Neamțu, *op. cit.*
57 Vezi: Teofil Sidorovici, Constantin Enescu-Bughea, *Straja Țării: o credință și un avânt*, Institutul de Arte Grafice Luceafărul, București, 1937; *Straja Țării: buletin*, anul I, nr. 5–6, mai-iunie 1938, p. 11; *Sate și echipe*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 41; *Fundația Culturală Regală „Principele Carol" 1934–1938*, Atelierele Luceafărul, București, 1938, p. 144; „Pentru o Românie Nouă", *Căminul Cultural*, anul V, nr. 8, august 1939, p. 674; Dimitrie Gusti, „Les bases scientifiques du service social de Roumanie", în *Roumanie: monographie élaborée par le Service Social*, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 3–4.
58 Vezi: Ilie Anesiea, Mioara Postulache, *Chemarea cea Sfântă. Imnuri străjerești 1936–1938*, Tiparul Oltenia, București, 1938, pp. 28–29; *Căminul Cultural*, anul V, nr. 8, august 1939, p. 682.
59 Alexandru Bădăuță, „Participarea României la Expoziția Universală de la New York", *Cele trei Crișuri*, anul XX, nr. 3–4, martie-aprilie 1939, p. 60.
60 ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1007/1939, f. 57.
61 Vezi: „Înnoirea țării prin tineretul Regelui. Regenerarea unei țări", *Curentul*, anul XII, 9 iunie 1939, p. 7; Cezar Petrescu, „Străjeria și Dinastia română", *Straja Țării: buletin*, anul I, nr. 7–8, iulie-august 1938, pp. 48–50; Anton Golopenția, „Creșterea nouă a tineretului", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, pp. 640–642.
62 Nichifor Crainic, „Biblia Regelui", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, pp. 578–587.

63 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 75/1938, ff. 134–139; *Fundația Culturală Regală Principele Carol 1934–1938*, Atelierele Luceafărul, București, 1938, pp. 153–158.

64 Teofil Sidorovici, Ion Manolescu, „Straja Țării", în *Enciclopedia României*, volumul I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 489.

65 Vezi: Teofil Sidorovici, „M.S. Regele, Marele Străjer al Țării, Ctitorul, Îndrumătorul și Supremul Comandant", în *Straja Țării: cinci ani de activitate 1935–1940*, Editura Vremea, București, 1940, p. 28.

66 Constantin Rădulescu-Motru, „Psihologia străjerului", *Straja Țării: buletin*, anul I, nr. 5–6, mai-iunie 1938, pp. 34–36.

67 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 3/1936, ff. 5, 47, 53, 54.

68 Armand Călinescu, „Discurs rostit la instalarea Rezidentului Regal al Ținutului Sucevei", în *Un an de Constituție nouă în Ținutul Suceava: sub glorioasa domnie a M.S. Regelui Carol II*, Tiparul Mitropolitul Silvestru, Cernăuți, 1939, p. 12.

69 Pamfil Șeicaru, „O lege a regenerării etnice", *Curentul*, anul III, 24 iunie 1930, p. 1; idem, „Lupta pentru sănătatea nației", *Curentul*, anul XI, 30 iulie 1938, pp. 1–2.

70 Teofil Sidorovici, Marin Georgescu, *Sub poală de codru verde*, Tipografia „Bucovina" I.E. Torouțiu, București, 1940, pp. 11, 16.

71 Vezi, de pildă: „Ofensiva sanitară la sate", *România*, anul I, nr. 2, 3 iunie 1938, p. 3; „Ofensivă sanitară în județul Romanați", *Curentul*, anul XI, 13 august 1938, p. 8; „Ofensiva sanitară în mediul rural", *Curentul*, anul XI, 14 august 1938, p. 7; „O hartă sanitară a țării românești", *Curentul*, anul XII, 7 ianuarie 1939, p. 10; „O nouă ofensivă sanitară. Acțiunea întreprinsă de domnul ministru dr. General Marinescu pentru organizarea ofensivei în 10 județe", *România*, anul II, nr. 397, 8 iulie 1939, p. 7.

72 Vezi: ANIC, fond Ținutul Bucegi, dosar nr. 176, ff. 1–2; ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 8, f. 3; *Ministerul Sănătății și Ocrotirilor Sociale: Program de activitate*, Imprimeria Națională, București, 1939, pp. 11–12.

73 Maria Bucur, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 280.

74 Vezi: Sabin Manuilă, „Organizarea sănătății în cadrele căminului cultural", *Căminul Cultural*, anul II, nr. 10, octombrie 1936; *Statut pentru funcționarea căminelor culturale*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, pp. 3, 5; *Îndrumător al muncii culturale la sate*, ediția a II-a, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1937, pp. 26, 31, 96, 97.

75 ANIC fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 78/1938, ff. 101–102; *Monitorul Oficial*, anul CVI, nr. 292, 15 decembrie 1938, pp. 5942–5947; idem, anul CVI, nr. 229, 3 octombrie 1938, pp. 4624–4625; *Carnet Școlar 1938–1939*, f.e., București, 1938, p. 10; *Carte de citire pentru clasa a IV-a primară*, Editura Casei Școalelor și a Culturii Poporului, București, 1938, pp. 226–227; „Ziua a doua din Săptămâna străjerilor. Sănătatea Neamului", *Curentul*, anul XII, 5 iunie 1939, p. 3; Teofil Sidorovici, *Prefață* la Ioana Cernătescu, Ioan I. Manoliu, *Basme și povestiri*, Tipografia Litera, București, 1940, p. 3.

76 Vezi: *Echipe studențești la sate: program de lucru și rezultate. Întâiul an: 1934*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1935, pp. 19–25; Ion Apostol, *Mărturisirile unui echipier*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 26–27; Henri H. Stahl, *Câteva lămuriri despre Serviciul Social pentru tineretul universitar din țară*, Fundația Culturală Regală, București, 1939, pp. 15–18.

77 ANIC, fond Frontul Renașterii Naționale, dosar nr. 157, ff. 90–91.

78 Vezi: ANIC, fond MMSOS, dosar nr. 1182/1938, f. 70; „Noi cartiere muncitorești", *Ilustrațiunea română*, anul X, nr. 50, 7 decembrie 1938, p. 3; *Monitorul Oficial*, anul CVII, nr. 213, 15 septembrie 1939, p. 5402.

79 ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 8/1938, ff. 27, 29.

80 Vezi: *Roumanie: monographie élaborée par le Service Social*, Imprimeria Națională, București, 1939; Dimitrie Gusti, *Problema sociologiei: sistem și metodă. Trei comunicări*, Imprimeria Națională, București, 1940.

81 Dumitru C. Georgescu, „Secția de demografie, antropologie și eugenie a Institutului Social Român", *Sociologie românească*, anul I, nr. 1, ianuarie 1936, p. 57.

82 Dimitrie Gusti, „Serviciul social", *Sociologie românească*, anul III, nr. 7–9, iulie-septembrie 1938, p. 298.

83 Idem, *Principiile și scopurile Serviciului Social*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 3, 30–32; ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale. Centrala, dosar nr. 75/1938, ff. 91–94.

84 Petru Comarnescu, „Misiunea socială a Fundației Principele Carol", *Revista Fundațiilor Regale*, anul V, nr. 12, decembrie 1938, p. 639.

85 *Calendarul România Satelor*, București, 1939.

86 *România satelor*, anul III, nr. 99, 9 iunie 1940, p. 1.

87 Maria Bucur, *op. cit.*, p. 192.

88 Gheorghe Banu, *op. cit.*, p. 162.

89 *Ibidem*, pp. 190–194.

90 *Luna Bucureștilor*, anul I, nr. 2, 18 mai 1935, p. 3.
91 *Era nouă*, Asociația Publiciștilor Români București, 1938, p. 96.
92 „Luna Bucureștilor 1939. Minunata realizare din Parcul Național Regele Carol II", *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 643, 16 mai 1939, p. 16; „Oglinda de apă a Bucureștilor. Serbările Lunii Bucureștilor și inaugurarea lucrărilor de asanare a lacurilor din nordul Capitalei", *Realitatea ilustrată*, anul XIII, nr. 644, 23 mai 1939, p. 20.
93 Vezi: Piero Bevilacqua, „Bonifica", în *Dizionario del fascismo*, volume primo, Einaudi, Torino, 2002, pp. 179–183.
94 Federico Caprotti, „Destructive Creation: Fascist Urban Planning, Architecture and New Towns in the Pontine Marshes", *Journal of Historical Geography*, vol. 33, nr. 4, 2007, pp. 651–679.
95 Ruth Ben-Ghiat, *Fascist Modernities: Italy, 1922–1945*, University of California Press, Berkeley, 2001, pp. 4–5; Roger Griffin, *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Palgrave MacMillan, 2007, p. 225.
96 Dumitru Radu, „Luna Bucureștilor 1937", *Urbanismul*, anul XIV, nr. 7–8, iulie-august 1937, p. 322.
97 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 183.
98 N. Hortolomei, „M.S. Regele și sănătatea publică", *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 8.
99 *Ibidem*.
100 Ștefan Șoimescu, *op. cit.*, pp. 1–4.
101 Primăria Municipiului București, *Luna Bucureștilor: considerații și rezultate*, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, București, 1935, pp. 4–5.
102 Ion Cefa, „Ținutul Someș în fața înfăptuirilor", *Tribuna*, anul I, nr. 1, 29 octombrie 1938, p. 8.
103 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 84/1940, vol. II, ff. 171, 224.
104 *România*, anul II, nr. 342, 14 mai 1939, p. 2
105 Tudor Arghezi, „Regele Renașterii", *România*, anul III, nr. 728, 9 iunie 1940, p. 1.
106 N. Hortolomei, *op. cit.*, p. 8.
107 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 175/1930, f. 324.
108 Idem, dosar nr. 109/1939, vol. I, f. 141.

109 Aurel S. Goia, *Prin credință, muncă și economie, zidim o puternică și fericită Românie*, Tipografia Litera, București, 1939, p. 58.
110 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 84/1940, vol. I, f. 5.
111 *România satelor*, anul III, nr. 89, 17 martie 1940, p. 6.
112 *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 244.
113 Idem, vol. I, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 382.
114 Idem, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 40.
115 Vezi: *Cartea Echipelor*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, p. 23; Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 263–264.
116 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 34/1938, f. 8; ANIC, fond Casa Regală. Diverse, dosar nr. 20/1938, f. 5.
117 ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, vol. III: Carol al II-lea, dosar nr. 34/1938, f. 52.
118 Vezi: *Cuvântările Regelui Carol II, 1930–1940*, vol. I–II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940.
119 Idem, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, p. 253.
120 *Ibidem*, pp. 38, 268; *M.S. Regele Carol al II-lea despre munca la sate a căminelor culturale și echipelor studențești*, Fundația Culturală Regală „Principele Carol", București, 1939, pp. 7–8.
121 *Cuvântările Regelui Carol al II-lea. 1930–1940*, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea", București, 1940, pp. 371, 375, 375.
122 Primăria Municipiului București, *Luna Bucureștilor: considerații și rezultate*, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, București, 1935, pp. 11–12.
123 „Luna Bucureștilor 1936", *Urbanismul*, anul XIII, nr. 3–4, martie-aprilie 1936, p. 146.
124 „Suveranul a inspectat marți lucrările de înfrumusețare a Cetății Sale de Scaun", *Curentul*, anul XII, 1 decembrie 1939, p. 1; „M.S. Regele a vizitat lucrările ce se fac în București", *Albina*, anul XXXIX, nr. 15, 10 aprilie 1936, p. 15.
125 Vezi: Primăria Municipiului București, *Luna Bucureștilor: considerații și rezultate*, Tipografia de Artă și Editură Leopold Geller, București, 1935, pp. 2, 11, 12;

„Membrii Consiliului Municipal la M.S. Regele", *Neamul românesc*, anul XXX, 13 mai 1935, p. 2; *Arhitectura*, nr. 5, aprilie 1936, p. 24. În *Curentul* lui Pamfil Șeicaru se spune clar: „*Suveranul pune Înalta-i semnătură pe planul de sistematizare a Bucureștilor*". Vezi: *Curentul*, anul XI, 28 aprilie 1938, p. 7.

126 Vezi, de pildă, Cezar Petrescu, „Domnia Regelui Carol al II-lea", în *Enciclopedia României*, vol. I, Imprimeria Națională, București, 1938, p. 963; idem, „Capitala unei mari Domnii", *România*, anul II, nr. 252, 11 februarie 1939, p. 1; idem, „Luna Bucureștilor", *România*, anul III, nr. 725, 6 iunie 1940, p. 1.

127 G.M. Cantacuzino, „Actualitate și stil", *România*, anul III, nr. 628, 28 februarie 1940, p. 16.

128 Idem, „Arhitectura românească după Restaurație", *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 6, iunie 1940, pp. 740–744.

129 Constantin C. Brăiesku, *Considerațiuni asupra arhitecturii românești de azi*, Imprimeria Națională, București, 1940, pp. 7–8.

130 Carol al II-lea, rege al României 1930–1940, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1904–1939*, vol. I, Editura Silex, București, 1995, p. 165.

131 Idem, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice, 1939–1940*, vol. II, Editura Curtea Veche, București, 2003, pp. 112, 142.

132 Pentru o analiză comparativă a fundamentelor politice și ideologice ale acestor regimuri, vezi: Paul Pasteur, *Les États autoritaires en Europe, 1919–1945*, Armand Colin, Paris, 2007.

133 Roger Griffin, „Political Modernism and the Cultural Production of «Personalities of the Right» in Inter-War Europe", în *In the Shadow of Hitler. Personalities of the Right în Central and Eastern Europe*, edited by Rebecca Haynes and Martyn Rady, I.B. Tauris, Londra, 2011, pp. 25–26.

134 Idem, „Avalanches of Spring. The Great War, Modernism, and the Rise of Austro-Fascism", în Helmut Konrad, Wolfgang Maderthaner (eds), Routes into the Abyss. Coping with Crises in the 1930s, Berghahn Books, New York, 2013, pp. 43–44.

135 În această privință, vezi: Emilio Gentile, L'apocalypse de la modernité: la Grande Guerre et l'homme nouveau, Flammarion, Paris, 2010.

136 Roger Griffin, Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler, Palgrave Macmillan, Londra, 2007, pp. 46–47.

Concluzii

1 Ludwig Von Mises, *Human Action*, Fox & Wilkes, San Francisco, 1996, p. 850.

2 Vezi: *Monitorul Oficial*, anul CVIII, nr. 206, 6 septembrie 1940, p. 5114.

3 Vezi, de exemplu: „Conducătorul", *România*, anul III, nr. 817, 6 septembrie 1940, p. 1; Cezar Petrescu, „Un neam, un om, o chemare", *România*, anul III, nr. 818, 7 septembrie 1940, p. 1.

4 Vezi, de pildă: „Mihai I, Regele nădejdilor românești", *Curentul*, anul XIII, 10 septembrie 1940, p. 3.

5 Vezi: Ștefan Cristian Ionescu, *Jewish Resistance to „Romanianization", 1940–1944*, Palgrave Macmillan, Londra, 2015; Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii: dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu*, 1940–1944, Editura Polirom, Iași, 2015; Maria Bucur, *Eugenie și modernizare în România interbelică*, Editura Polirom, Iași, 2005, pp. 283–288; Marius Turda, „Romania", în Marius Turda, (ed.), *The History of East-Central European Eugenics, 1900–1945: Sources and Commentaries*, Bloomsbury, Londra, 2015, pp. 290–294.

6 Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, Univers, București, 1998, pp. 10, 118, 184; Constantin Iordachi, „A Continuum of Dictatorships: Hybrid Totalitarian Experiments in Romania, 1937–44", în António Costa Pinto, Aristotle Kallis (eds), *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, Palgrave Macmillan, Londra, 2014, pp. 233–271.

7 Vezi: Darrick Danta, „Ceaușescu's Bucharest", *Geographical Review*, vol. 83, nr. 2, 1993, pp. 170–182; Stéphanie Beauchêne, „L'espace urbain dans le projet d'une société multilatéralement développée: l'exemple du Centre civique de Bucarest", *Balkanologie*, vol. IV, nr. 2, 2000, pp. 2–10.

8 Henri H. Stahl, *Amintiri și gânduri din vechea școală a monografiilor sociologice*, Editura Minerva, București, 1981, p. 321.

Cuprins

Introducere 5
Un context național nou: România Mare 8
„Carlismul" 10
Temporalitatea carlismului 15
Pentru o ideologie a carlismului 17
Structura cărții 20

Capitolul 1 – *Originile ideologice ale carlismului (1918–1926)* 23
1.1 România Mare: provocările unui nou context național 24
1.2 Intelectualii și noua cultură politică. De la antiparlamentarism la monarhismul de tip maurassian 30
1.3 Carol ca „principe al culturii" și alternativă antiparlamentară: inventarea unui personaj politic 36

Capitolul 2 – *Lupta pentru Carol. De la exil la „restaurație" (1926–1930)* 46
2.1 Monarhismul unui principe exilat 48
2.2 Activitatea carliștilor din România: ideologie și strategii 52
2.3 „Cuvântul" carlist al lui Nae Ionescu 57
2.4 „Carlism", „carliști" și „anticarliști" 61
2.5 Carlismul ca mișcare politică reacționară: preludiu la „Restaurație" ... 65

Capitolul 3 – *Speranțe, provocări și proiecte. Anii de debut ai unei domnii cu vocație reformatoare (1930–1933)* 70
3.1 „Restaurația": practică și ideologie 73
3.2 Omul providențial 79

3.3 Carlismul și provocarea „forțelor centrifuge” 84
3.4 Practica politică și proiectele monarhiei în anii 1930–1933 92
3.5 Revirimentul carlismului cultural 102
3.6 Actorii carlismului (1930–1933) 111

Capitolul 4 – *Drumul spre regimul autoritar. Ascensiunea autoritarismului și naționalismului monarhic (1934–1937)* 124
4.1 Capitala, regiunile și noile provincii 126
4.2 Personalizarea puterii 131
4.3 „Regele țăranilor” 137
4.4 Reforma ca inginerie socială 145
4.5 Încadrarea tineretului 149
4.6 Carlismul cultural 161
4.7 Actorii carlismului (1934–1937) 169

Capitolul 5 – *România Mare carlistă (1938–1940)* 181
5.1 Noul regim: suprimarea parlamentarismului și primele sale reforme fundamentale 186
5.2 Natura regimului autoritar carlist 197
5.3 O personalizare „carlistă” a puterii 206
5.4 „Rege Străjer”, „Rege al țăranilor”, „Voievod”: ipostaze ale monarhului, ipostaze ale personalizării puterii 214
5.5 Un tineret carlist pentru o Românie carlistă 228
5.6 Autoritarism și inginerie socială 239
5.7 Un stat autoritar ortodox 247
5.8 Carlismul cultural: inițiative 254
5.9 „România a românilor!” Monarhismul și revendicările naționaliste ... 260
5.10 Carlismul ca ideologie a centrului. Lupta contra „forțelor centrifuge” 282
5.11 Actorii carlismului autoritar (1938–1940) 295
5.12 Prăbușirea carlismului (iunie-septembrie 1940) 315

Capitolul 6 – *Un monarhism „fascist”. Carlism și mimetism politic* 326
6.1 Carlism și italofilie 328
6.2 Practica mimetismului în anii regimului autoritar 331

6.3 Carlism și germanofilie 337
6.4 Estetizarea „fascistă" a politicului. Pentru un „stil" fascist al carlismului 339
6.5 „Carlism", „para-fascism" sau „hibridizare" politică? 343

Capitolul 7 – *Estetizarea carlistă a politicului ca instrument de naționalizare a maselor* 347
7.1 Uniforma, salutul roman și jurămintele de fidelitate față de rege 351
7.2 Arhitectura și piețele monumentale 354
7.3 Expozițiile 357
7.4 Strategii estetice de naționalizare a maselor 364

Capitolul 8 – *Monarhismul carlist ca ideologie a palingenezei naționale* 375
8.1 Ideea „statului nou". De la antiparlamentarism la carlism 377
8.2 „Țara, un vast șantier". Experimentarea „statului nou" (1938–1940) 380
8.3 Carlism, modernism și biopolitică 386
8.4 Carol al II-lea: reformator social și „Rege al Renașterii Naționale" 391

Concluzii 399

Note 407
Bibliografie 519
Index 549